

82

Διασχίζοντας τον Ατλαντικό
*Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ
κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*
✪

*Διασχίζοντας τον Ατλαντικό
Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ
κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*

Βα

μακέτα εξωφύλλου – σχεδιασμός έκδοσης:

Μαρία Τσουμαχίδου

διόρθωση: Κατερίνα Γιανναδάκη

σελιδοποίηση: Αγγέλα Ζαχαριάδου

τυπώθηκε τον Σεπτέμβριο του 2006

Ioanna Laliotou: Transatlantic Subjects
Acts of Migration and Cultures of Transnationalism
between Greece and America

© 2004, by The University of Chicago. All rights reserved.

© 2006, για την ελληνική γλώσσα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Ομήρου 32, 106 72 Αθήνα

τηλ.: 210-36 43 382, 210-36 17 993, fax: 210-36 36 501

e-mail: polis@ath.forthnet.gr

ISBN: 960-435-103-6

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ

ΔΙΑΣΧΙΖΟΝΤΑΣ
ΤΟΝ ΑΤΛΑΝΤΙΚΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΗΠΑ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΠΕΛΑΓΙΑ ΜΑΡΚΕΤΟΥ

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

*Στη μνήμη του πατέρα μου
Νίκου-Αλέξανδρου Βαλατσού*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	11
---	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορία και Υποκειμενικότητα: Μετανάστες, παγκοσμιότητα και κουλτούρα στον εικοστό αιώνα	19
---	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ «ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ»

1 Τεχνολογίες του εαυτού: αυτοχθονισμός, πολιτισμικός πλουραλισμός και «Αμερική»	51
2 Ο μετανάστης-έμβασμα	105

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΦΑΝΤΑΣΙΑ

3 Μεταναστευτικά διηγήματα και η λογοτεχνική διαδικασία στη διασπορά	179
4 Επιδεικνύοντας την υποκειμενικότητα: μεταναστευτικές παραστασιακές πρακτικές και πράξεις παρωδίας	231

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΜΝΗΜΟΝΙΚΗ

5 Βίος και υποκειμενικότητα: οι ιστορίες ζωής στη μετανάστευση	271
---	-----

6	Η ιστορία της μετανάστευσης: αυτοβιογραφική γραφή και ιστοριογραφία	315
ΕΠΙΛΟΓΟΣ		
	Ιστορία στον συντελεσμένο μέλλοντα	363
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ		375
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		417
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ		435

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το βιβλίο αυτό έχει διασχίσει τον Ατλαντικό ήδη πολλές φορές. Τα πρώτα σε αυτή την πορεία ταξίδια στην ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης έλαβαν χώρα στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας και στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής. Ακολούθησαν πολλά πέρα δώθε και νομίζω ότι η κάθε διαδρομή έχει αφήσει τα ίχνη της στους προβληματισμούς που διατυπώνονται γύρω από τη σχέση κινητικότητας, κουλτούρας και υποκειμενικότητας. Κεντρική εξάλλου επιλογή αυτής της μελέτης, έμπνευση και στοίχημα παράλληλα, ήταν να προσεγγιστεί ένα πολύ συγκεκριμένο κομμάτι ιστορικής εμπειρίας, όχι πέρα –δηλαδή όχι υπερβαίνοντας– αλλά διαμέσου των οριζόντιων διασταυρούμενων εθνικών ιστοριών. Πέρα από τις μεθοδολογικές και θεωρητικές βάσεις της, που αναλύονται περισσότερο στην εισαγωγή αυτού του βιβλίου, η επιλογή αυτή εξέφραζε και μια ανάγκη να ενταχθούν κάποια πολιτισμικά φαινόμενα σ' ένα γενεσιουργό πλαίσιο ευρύτερο από το έθνος-κράτος. Η ανάγκη αυτή εκφράστηκε μέσα από τις γενικότερες τάσεις και ανακατατάξεις στο χώρο των ανθρωπιστικών σπουδών, της θεωρίας και της κριτικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Η περίοδος κατά την οποία το βιβλίο αυτό ταξιδεύει διαμέσου του Ατλαντικού είναι μια περίοδος μεγάλης και αμφίδρομης κινητικότητας ιδεών, θεωρητικών σχημάτων, αναλυτικών εργαλείων, κειμένων και διανοουμένων μεταξύ της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Σε αυτό το μεγάλο κύμα

¹² εννοιακών μεταναστεύσεων εντάσσονται και οι διαδοχικές μορφές, εκδοχές και επαναπατρισμοί της παρούσας μελέτης.

Η κεντρική ιδέα ήταν λοιπόν να διερευνηθεί η ιστορία των Ελλήνων που μετανάστευσαν στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής και παράλληλα της σύγχρονης αμερικανικής ιστορίας. Όσο και αν κάτι τέτοιο ακούγεται σχεδόν αυτονόητο –ιδιαίτερα στα αυτιά όσων έχουν οι ίδιοι μεταναστεύσει– η διεθνική προσέγγιση εξακολουθεί σήμερα να αποτελεί ζητούμενο της ιστοριογραφίας της μετανάστευσης. Το εγχείρημα είναι ακόμα πιο δύσκολο στην περίπτωση της ιστορίας των Ελλήνων στις ΗΠΑ, γιατί αυτό το κομμάτι ιστορικής εμπειρίας παραδοσιακά εντάσσεται στον τομέα της αμερικανικής ιστορίας της μετανάστευσης, δηλαδή σε μια από τις πλουσιότερες αλλά και τις πιο αυστηρά περιχαρακωμένες περιοχές της αμερικανικής ιστοριογραφίας. Η απόπειρα διεθνοποίησης αυτού του πεδίου απαιτεί την επανεξέταση μιας μακράς σειράς από τις εννοιακές σταθερές της εθνικής ιστοριογραφίας των ΗΠΑ, κάτι που ξεπερνά βέβαια τους στόχους αλλά και τις φιλοδοξίες της παρούσας μελέτης.

Διαφορετική είναι η σχέση της ελληνικής ιστοριογραφίας και εθνικής ιστορίας με τη μετανάστευση. Στα ελληνικά, οι μελέτες που αφορούν την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης είναι λίγες. Ακόμα λιγότερες είναι οι μελέτες που αφορούν τη μετανάστευση των Ελλήνων στις ΗΠΑ. Αν και αποτελεί κεντρικό στοιχείο του εθνικού φαντασιακού, η σύγχρονη ελληνική ξενιτιά δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ελληνική ιστοριογραφία. Κάποιοι από τους λόγους αυτού του παρραγωνισμού συζητιούνται σε διάφορα σημεία αυτής της μελέτης. Η κύρια έγνοια που έστρεψε την προσοχή μου στη μελέτη της ιστορίας της ελληνικής μετανάστευσης αφορούσε τις συζητήσεις περί έθνους και εθνικισμού που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα τόσο στο εσωτερικό της επιστημονικής κοινότητας όσο και έξω από αυτή, κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του

1990 και μετά. Η απουσία της έννοιας της φυλής από τις σύγχρονες συζητήσεις περί εθνικισμού στην Ελλάδα και η πολύ περιορισμένη και έμμεση τις περισσότερες φορές σύνδεση μεταξύ του ελληνικού εθνικισμού και της ιστορίας του ρατσισμού φαίνονταν προκλητικές, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των ευρύτερων συζητήσεων περί ρατσισμού και εθνικισμού στην Ευρώπη την ίδια περίοδο. Η απορία γύρω από αυτή την έλλειψη με έστρεψε στην αναζήτηση ιστορικών στιγμών και καταστάσεων κατά τις οποίες η σύγχρονη ελληνική ιστορία συναντήθηκε δυναμικά με την ιστορία του ρατσισμού. Η φιγούρα του έλληνα μετανάστη και της ελληνίδας μετανάστριας σύντομα αναδύθηκε ως μια χαρακτηριστική ενσωμάτωση αυτής της συνάντησης.

Φέροντας τα ίχνη –και την ευθύνη– πολλαπλών διαδρομών, επιδράσεων, συζητήσεων και ανταλλαγών, αυτή η μελέτη επιχειρεί να πειραματιστεί σε δύο κυρίως επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά την εισαγωγή της διεθνικής οπτικής στη μελέτη της σύγχρονης ιστορίας· το δεύτερο, την προσέγγιση σημαντικών πτυχών της κοινωνικής ιστορίας μέσα από μια έμφαση σε ζητήματα υποκειμενικότητας και κουλτούρας. Το παρόν βιβλίο δεν είναι σε καμία περίπτωση ένα βιβλίο θεωρίας, αλλά καταγράφει μια σειρά πειραματισμών –κάποιοι ακόμη ατελείς ή ανολοκλήρωτοι– γύρω από τη συνέργεια της ιστορικής έρευνας με την πολιτισμική θεωρία. Η κατευθυντήρια γραμμή αυτού του πειραματισμού πηγάζει πρωτίστως από το πρωτογενές υλικό, τα αρχεία, τις συλλογές, τις εφημερίδες, τα περιοδικά, τη λογοτεχνία, το θέατρο και τα διάφορα υλικά κατάλοιπα της ιστορίας των Ελλήνων και των Ελληνίδων στις ΗΠΑ. Ως καταγραφή αυτού του πειραματισμού, η παρούσα μελέτη μπορεί να διαβαστεί μάλλον ως ημερολόγιο εργαστηρίου παρά ως εξαντλητική πραγματεία περί της συνολικής εμπειρίας της ελληνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ. Τόσο η ανάλυση όσο και τα παραθέματα, οι παραπομπές και η βιβλιογραφία σε καμία περίπτωση δεν επιχειρούν να εξα-

¹⁴ ντλήσουν τα αντίστοιχα πεδία. Ο αναγνώστης εύκολα θα εντοπίσει σημαντικές απουσίες και παραλείψεις. Στόχος όμως δεν ήταν να καλυφτούν βιβλιογραφικά τα πεδία τα οποία διασχίζει η μελέτη, αλλά να γίνουν ενδεικτικές αναφορές στις βασικές δεξαμενές γνώσης και ιστορικής καταγραφής στις οποίες βασίζεται η ανάλυση.

Η μετάφραση του βιβλίου στα ελληνικά αποτελεί έναν ι-διότυπο επαναπατρισμό των ζητημάτων, του προβληματισμού και των αποριών που αφορούν την ιστορία της μετανάστευσης. Βέβαια, όπως και οι ίδιοι οι μετανάστες, έτσι και τα βιβλία ποτέ δεν μπορούν να επιστρέψουν εκεί από όπου προέρχονται, αφού το εκεί δεν μπορεί παρά να μην υπάρχει πια. Η συζήτηση για τη σχέση μεταξύ εθνικισμού και ρατσισμού έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, κυρίως λόγω της μετατροπής της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών και της δραματικής αύξησης των φαινομένων ξενοφοβίας και φυλετικού διαχωρισμού σε διάφορα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής μας ζωής. Η πολυδιαφημισμένη «πολυπολιτισμικοποίηση» της εθνικής μας ζωής έφερε ξανά στο προσκήνιο τις ιστορίες των ελληνικών μεταναστεύσεων του εικοστού αιώνα ως παραδείγματα της διεθνικότητας του ελληνισμού. Σε αυτό το πλαίσιο η μετάφραση αυτής της μελέτης επιθυμεί να συμβάλει στην κριτική επανεξέταση των ιστορικών όρων της ανάδυσης του μετανάστη ως κοινωνικού υποκειμένου στο σταυροδρόμι διαφορετικών εθνικών ιστοριών και πολιτισμών.

Είτε πρόκειται για ανθρώπους είτε για βιβλία, ο επαναπατρισμός δεν είναι ποτέ μια αυτόματη ή εύκολη διαδικασία, παίρνει χρόνο, δημιουργεί αισθήματα απώλειας και ανασφάλειας, αλλά παράγει και νέους τόπους, ιδέες και εμπειρίες. Στην περίπτωση της παρούσας μελέτης, ένα μεγάλο μέρος αυτών των δυσκολιών του επαναπατρισμού αντιμετωπίστηκε με συστηματικότητα, επινοητικότητα και εξαιρετική ευαισθησία από τη μεταφράστρια και συνάδελφο ιστορικό Πελαγία

Μαρκέτου. Την ευχαριστώ από καρδιάς. Ένα μεγάλο ευχαριστώ προς όλη την ομάδα των εκδόσεων Πόλις που φρόντισε την έκδοση αυτού του βιβλίου και στην Κατερίνα Γιανναδάκη που το επιμελήθηκε. Ούτε τα ταξίδια ούτε ο επαναπατρισμός αυτού του βιβλίου θα ήταν δυνατά χωρίς τη βοήθεια και τη συμπαράσταση της μητέρας μου Βαρβάρας Βαλατσού. Δεν μπορώ να ευχαριστήσω όσο θα έπρεπε τη Δέσποινα Βαλατσού για τις συμβουλές, τη βοήθεια και τις συνεχείς ανησυχίες της. Τέλος, χωρίς τη συντροφιά της Κάλι και της Γκόλντι και χωρίς τη φροντίδα και την αγάπη του Γιώργου Φασουλιάδη τίποτε από όλα αυτά δεν θα είχε το ίδιο νόημα.

Νέα Υόρκη, Απρίλιος 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

.....

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ:
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ, ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

Το 1945 δημοσιεύτηκε στις ΗΠΑ το μυθιστόρημα της ελληνο-αμερικανίδας δεύτερης γενιάς Μαίρης Βαρδουλάκη με τίτλο *Gold in the Streets*. Αυτό το εξαιρετικά ενδιαφέρον μυθιστόρημα περιγράφει τη ζωή μιας κοινότητας Ελλήνων στο Τσικόπη των ΗΠΑ. Μια από τις σκηνές του βιβλίου, η οποία αφορά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1910, αναδεικνύει με τον πιο παραστατικό τρόπο τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτήθηκε και εκφράστηκε πολιτισμικά ο έλληνας μετανάστης ως αναγνωρίσιμο και διακριτό κοινωνικό και ιστορικό υποκείμενο. Στη σκηνή αυτή, τρεις φίλοι, ο Πέτρος, ο Γιώργος και ο Μιχάλης, που είχαν μόλις φτάσει στο Τσικόπη, προσπαθούν απεγνωσμένα, αλλά χωρίς επιτυχία, να βρουν εργασία στο εργοστάσιο. Απογοητευμένοι, κυνηγημένοι και χτυπημένοι από πολωνούς μετανάστες οι οποίοι ήδη δούλευαν στα εργοστάσια, περιφέρονται στους δρόμους της πόλης. Μπερδεμένοι από τη σκληρή εμπειρία της ξενιτιάς προσπαθούν να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη στον εαυτό τους. Ξαφνικά σταματούν προστά σε ένα κατάστημα και χαζεύουν το είδωλό τους στη βιτρίνα.

«Έτσι φαινόμαστε;» αναρωτήθηκε με βλοσυρό ύφος ο Πέτρος... Στο δρόμο τούς είχαν προσπεράσει εργάτες, νοικοκυρές, μαθητές σχολείου και καταστηματάρχες και όλοι είχαν ρίξει και στους τρεις περίεργες ματιές [...]

Ένας Αμερικανός πέρασε δίπλα από τους τρεις άντρες που κοιτάζονταν στη βιτρίνα. Φορούσε χαμηλά παπούτσια, φαρδύ παλ-

τό, μακριά παντελόνια και τσόχινο καπέλο. Το πρόσωπό του ήταν καλοξυρισμένο.

«Είμαστε διαφορετικοί», μουρμούρισε ο Γιώργος. «Το βλέπω.»

«Αν ερχόταν στην Ελλάδα, θα ήταν και αυτός διαφορετικός, με αυτά τα ίσια παπούτσια», δήλωσε ο Πέτρος. «Αλλά εμείς είμαστε χάλια έτσι κι αλλιώς.»¹

Η περιγραφή του περιστατικού αυτού από τη συγγραφέα αναδεικνύει πώς η υποκειμενικότητα του μετανάστη αναδύθηκε μέσα από τη διασταύρωση οπτικών, προσλήψεων, ειδώλων και αναμνήσεων. Οι αυτο-αναπαραστάσεις των μεταναστών δεν ήταν ενιαίες, αλλά περιλάμβαναν ποικίλα μοντέλα και είδωλα. Οι τρεις φίλοι συνειδητοποιούν την εικόνα τους μέσα από τις αντιδράσεις των άλλων στην παρουσία τους. Συνειδητοποιούν ότι η εμφάνισή τους δεν αντιστοιχεί στην εικόνα που είχαν οι ίδιοι για τον εαυτό τους. Αρχικά τους είναι δύσκολο να ταυτιστούν με το είδωλό τους στη βιτρίνα του αμερικανικού καταστήματος. Το είδωλο αυτό καταγράφει τα αποτελέσματα της εμπειρίας της μετανάστευσης στο σώμα των μεταναστών. «Είμαστε διαφορετικοί», διαπιστώνει ο Γιώργος και αυτή ακριβώς η διαφορετικότητα επιτελείται με τις ματιές που ανταλλάσσονται ανάμεσα στους μετανάστες, τους Αμερικανούς και τις αντανακλάσεις του εαυτού τους στο τζάμι της βιτρίνας. Ο Πέτρος, ο Γιώργος και ο Μιχάλης προσλαμβάνουν τον εαυτό τους ως διαφορετικό όταν επιστρέφουν τη ματιά στον αμερικανό περαστικό και διαπιστώνουν τη δική του ξενικότητα. «Αν ερχόταν στην Ελλάδα, θα ήταν και αυτός διαφορετικός», δηλώνει ο Πέτρος. Ο αυτοπροσδιορισμός του μετανάστη ως τέτοιου προκύπτει μέσα από μια αμφίδρομη διαδικασία αναγνώρισης και πρόσληψης.

Οι πολιτισμικές καταγραφές της ιστορίας της ελληνικής μετανάστευσης και των ελληνικών κοινοτήτων στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα μαρτυρούν τις ποικίλες μορφές υποκειμενικότητας που αναδύθηκαν στο πλαίσιο των έντονων, την εποχή εκείνη, παγκόσμιων ροών ανθρώπων,

κουλτούρας και κεφαλαίου. Αυτές ακριβώς οι καταγραφές, αυτό το πλούσιο αρχείο της ελληνικής διασποράς, μας καλούν σήμερα να ξανασκεφτούμε τη διαπλοκή των ιστορικών και ψυχικών δυναμικών που καθόρισαν τελικά τους μετανάστες ως ιστορικά και κοινωνικά υποκείμενα με κεντρικό ρόλο στο πολιτικό γίγνεσθαι του διατλαντικού κόσμου κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Φέρονοντας την υποκειμενικότητα στο προσκήνιο της ιστορικής κατανόησης και ερμηνείας, καλούμαστε να διευρύνουμε την οπτική μας στην προσέγγιση της ιστορίας του εικοστού αιώνα αναδεικνύοντας πώς διαμορφώθηκε η τελευταία μέσα από τη σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα σε έθνη και διασπορές, σε αυτοκρατορίες και διεθνικές κοινότητες, σε κρατικά, ηπειρωτικά και παγκόσμια συστήματα εξουσίας, σε κεντρομόλες και φυγόκεντρες δυνάμεις πολιτισμικής και πολιτικής μορφοποίησης.

Ο αναστοχασμός γύρω από την ανάδυση του μετανάστη ως αναγνωρίσιμου και διακριτού κοινωνικού υποκειμένου έχει ιδιαίτερη σημασία σήμερα, που η μετανάστευση βρίσκεται στο επίκεντρο σφοδρών πολιτικών αντιπαραθέσεων για ζητήματα ασφάλειας, πολιτισμικής κληρονομιάς, οικονομικής ανάπτυξης, εκπαίδευσης, περιβαλλοντικής προστασίας, θρησκευτικών και πολιτικών φονταμενταλισμών τόσο στην Ευρώπη όσο και στη Βόρεια Αμερική. Στον λεγόμενο αναπτυσσόμενο κόσμο διαφαίνεται σήμερα μια συναίνεση γύρω από την άποψη ότι οι χώρες μας «κατακλύζονται» από μη ευρωπαϊκούς λαούς οι οποίοι αναζητούν απεγνωσμένα καλύτερο μέλλον. Η συναίνεση αυτή μάλιστα έχει εδραιωθεί τόσο ισχυρά ώστε να μην αποδυναμώνεται ούτε καν από ερευνητικά ευρήματα τα οποία, για παράδειγμα, μαρτυρούν ότι η εικόνα της «εισβολής των βαρβάρων» δεν επιβεβαιώνεται αριθμητικά. Καθώς στέκεται εν μέσω διασταυρωνόμενων κοινωνικών και πολιτικών πυρών, η σημερινή φιγούρα του μετανάστη είναι εκείνη του επικίνδυνου ξένου που παραβιάζει ασφαλή κατά τα άλλα σύνορα. Η ιδιαίτερα ισχυρή εικόνα του μετανάστη-εισβολέα σφυρηλατήθηκε στα-

²² διακά σε όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Βασίζεται στην αρχή ότι η μετανάστευση αποτελεί αξιωματικά μια ιστορική και κοινωνική ανωμαλία. Αυτό το «αξίωμα» στηρίζει επίσης την αντίληψη ότι οι χώρες που δέχονται μετανάστες δεν συμμετέχουν ενεργά στο μεταναστευτικό φαινόμενο αλλά είναι μόνον αποδέκτες-θύματά του. Παρόλο που κοινωνιολογικές, ιστορικές και οικονομικές έρευνες των τριών τελευταίων δεκαετιών έχουν καταδείξει τους παράγοντες έλξης και ώθησης οι οποίοι καθορίζουν τα μεταναστευτικά ρεύματα, η κυρίαρχη και πιο δημοφιλής άποψη για το θέμα είναι πως το φαινόμενο συνιστά κυρίως αποτέλεσμα του ατομικού πόθου των ανθρώπων να αναζητήσουν καλύτερη μοίρα στον ήλιο. Ερευνητές διαφορετικών μεθοδολογικών και θεωρητικών προσανατολισμών συγκλίνουν προς τη διαπίστωση ότι οι χώρες καταγωγής και οι χώρες υποδοχής των μεταναστών συνδέονται άρρηκτα και σε βάθος χρόνου μέσα από παγκόσμιες ροές κεφαλαίου, τεχνογνωσίας και ανθρώπινου δυναμικού. Εντούτοις, η κοινή γνώμη, καθώς και οι δημόσιες πολιτικές, συχνότατα τείνει να θεωρεί τη μετανάστευση ανωμαλία η οποία προκαλείται από την επιθυμία των μη εχόντων να μετέχουν στις υλικές απολαύσεις των εχόντων. Και έτσι οι μετανάστες συνεχίζουν να «εισβάλλουν» στις χώρες, τις πόλεις, τα χωριά, τα σπίτια μας και τις φαντασιώσεις μας.

Θεωρώντας τη μετανάστευση ιστορική ανωμαλία, οδηγούμαστε στο να αποδώσουμε στους μετανάστες μια σειρά οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών κρίσεων. Η σχέση της μετανάστευσης με την κρίση στηρίζεται εννοιακά στην ιστοριογραφική διασύνδεση ανάμεσα στη σύγχρονη ιστορία και τη δράση εγκατεστημένων –και όχι μετακινούμενων– πληθυσμών μέσα στα όρια των εθνικών κρατών. Η νεότερη ιστοριογραφία έχει σφυρηλατήσει άρρηκτους και φυσικοποιημένους σχεδόν δεσμούς ανάμεσα στην εθνική επικράτεια, τις συλλογικές ταυτότητες και τις πολιτικές ιδιότητες. Η αξιωματική θεώρηση της οικουμενικότητας των δε-

σμών αυτών έχει διαμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τόσο επιστημονικά όσο και πολιτικά την ιστορία των τελευταίων δύο αιώνων. Η στενή σχέση ιστορίας και έθνους-κράτους έχει συμβάλει ιδιαίτερα στην πρόσληψη της μετανάστευσης ως ανωμαλίας και απειλής ενάντια στην εθνική ασφάλεια. Ιδιαίτερα προβληματικό εξάλλου είναι το γεγονός ότι η δημιουργία διεθνικών κοινοτήτων στο εσωτερικό των αναπτυγμένων κοινωνιών αποδίδεται στην κρίση του πολιτικού μορφώματος του έθνους-κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Τι θα σήμαινε όμως για την πολιτική μας αντίληψη αν ως κανονικότητα της νεότερης και σύγχρονης ιστορικής διαδικασίας θεωρούσαμε την κίνηση και όχι τη στάση;

Κατά την τελευταία δεκαετία, η μελέτη της μετανάστευσης επηρεάστηκε από την ανάπτυξη της θεωρητικής ενασχόλησης με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και διαμορφώθηκε από τη συνακόλουθη αμφισβήτηση του κομβικού ρόλου των εθνοκεντρικών εννοιακών σχημάτων στη μελέτη της διασποράς και των διεθνικών μετακινήσεων. Θεωρητικοί όπως ο Αρτζούν Απαντουράι εισήγαγαν την έννοια του δια-έθνους με σκοπό να τονιστεί «η σύγχρονη κρίση του έθνους...και να συγκροτηθεί μέρος τουλάχιστον του μηχανισμού αναγνώρισης των μετα-εθνικών κοινωνικών μορφών».² Η θεωρία και η κριτική της παγκοσμιοποίησης μας βοήθησαν να συνειδητοποιήσουμε πως το ίδιο το έθνος –ως θεμελιώδης έννοια που κωδικοποιεί οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές αξίες– αναδύθηκε και αυτό στο πλαίσιο παγκόσμιων ροών πολιτισμικής παραγωγής και διάδρασης, ένα πλαίσιο το οποίο ορίζεται από τη διασπορά τόσο του ανθρώπινου δυναμικού και των υλικών αγαθών όσο και των εννοιακών μέσων και πηγών. Η βιωμένη εμπειρία του φαινομένου της παγκοσμιοποιημένης πολιτισμικής παραγωγής μάς έχει αναγκάσει να δούμε το ίδιο το έθνος ως παγκόσμιο και άρα να το αναλύσουμε πέρα από τις ορίζουσες των σύγχρονων εθνικών κρατών και των επικρατειών τους, ως κατεξοχήν διεθνικό φαινόμενο.

Η διεθνική επαναθεώρηση της ιστορίας και της κουλτούρας συνιστά θεωρητική και μεθοδολογική πρόκληση. Οι έννοιες της διασποράς και του δια-έθνους σε μεγάλο βαθμό οδήγησαν σε επαναπροσδιορισμό της έννοιας του κοινωνικού. Όπως έχει παρατηρήσει η Αβτάρ Μπραχ, ο διεθνισμός αναδεικνύει πώς οι σύγχρονες μορφές εξουσίας διαμορφώνονται και ασκούνται σε ποικίλα, τεμνόμενα αλλά και ασύμπτωτα επίπεδα κοινωνικής δράσης.³ Η ίδια η έννοια της διασποράς αναφέρεται επίσης σε ποικίλες μορφοποιήσεις και τροπικότητες των πρακτικών άσκησης της εξουσίας. Εντούτοις, η αντιστοιχία ανάμεσα στις θεωρητικές εννοιολογήσεις και στις ιστορικές εμπειρίες παρέσυρε αρκετούς θεωρητικούς στην παραγνώριση της διαφοροποίησης αυτών των δύο επιπέδων. Αποτέλεσμα της παραγνώρισης ήταν για παράδειγμα η υπερβολική διαστολή της έννοιας της διασποράς έτσι ώστε η τελευταία να τείνει να αγκαλιάσει ασφυκτικά το σύνολο της παγκόσμιας ιστορίας. Οι όροι μετανάστευση, διασπορά και δια-έθνος χρησιμοποιήθηκαν για να περιγραφεί καθολικά «ο κόσμος ως μετανάστης». Αυτή η τάση οδήγησε σε αναλύσεις οι οποίες απέδιδαν στα μεταναστευτικά φαινόμενα κάθε μορφής σύγχρονη κοινωνική εμπειρία, ιδιότητα, διαδικασία, σύγκρουση και κρίση.

Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε πολλά από τα προβλήματα που ανακύπτουν από μια τέτοια καθολική χρήση της έννοιας της διασποράς.⁴ Κατά τη δεκαετία του 1990, η εισαγωγή εννοιών όπως το σύνορο, η διασπορά, τα εθνο-τοπία, το μετα-έθνος ικανοποίησε την ανάγκη των ερευνητών διαφορετικών επιστημονικών πεδίων να αμφισβητήσουν τον φυσικοποιημένο δεσμό μεταξύ κοινότητας, κουλτούρας και τοπικότητας. Με δεδομένο αυτό το ιδιαίτερο πλαίσιο, το σοβαρότερο πρόβλημα που προέκυψε από τη γενικευτική χρήση του νέου λεξιλογίου ήταν η υπέρπυση σύνδεση της μεταφοράς του «κόσμου ως μετανάστη» με νεο-οριενταλιστικές καθώς και νεο-ρατσιστικές προσεγγίσεις.⁵ Οι εικόνες ενός κόσμου ρευ-

στού, όπου τα πάντα βρίσκονται σε κίνηση, ενέχουν υπόρρητες νότες νοσταλγίας για την απώλεια μιας τάχα προϋπάρχουσας σταθερότητας. Η ρητορική του νόστου, του ξεριζωμού, της απώλειας της τοπικότητας και της ρευστότητας των ταυτοτήτων συχνά προϋποθέτουν την πρότερη ύπαρξη πιο συμπαγών μορφών ταύτισης τις οποίες έχουν καταστρέψει τάχα οι παρούσες συνθήκες ζωής. Ως συνέπεια, η εικόνα του «κόσμου ως μετανάστη» εξοστρακίζει ουσιοκρατικές συλλήψεις του εαυτού από το παρόν, αλλά τις προβάλλει στο ιστορικό παρελθόν. Η ίδια κριτική μπορεί να ασκηθεί και σε διάφορες εκδοχές της θεωρίας της παγκοσμιοποίησης, ιδιαίτερα της δεκαετίας του 1990. Η υπερβολική έμφαση στον καινοφανή χαρακτήρα των παγκοσμιοποιητικών δυναμικών και τάσεων του τελευταίου τετάρτου του εικοστού αιώνα λανθασμένα υποβάθμισε την καίρια σημασία των διεθνικών και παγκόσμιων ροών της κουλτούρας, της πολιτικής και του κεφαλαίου σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Στερώντας όμως την παγκοσμιοποίηση από το ιστορικό της βάθος και την ιστορική της κληρονομιά, ουσιαστικά παραγνωρίζουμε την ιστορία πολλών λαών που βίωσαν και συμμετείχαν στις παγκοσμιοποιητικές δομές και διαδικασίες των τελευταίων δύο αιώνων. Αντίθετα, η ιστορικοποίηση της παγκοσμιοποίησης και των θεωρητικών της μορφοποιήσεων σήμερα φαίνεται να αποτελεί απαραίτητο βήμα για την κατανόηση της επίδρασης των σύνθετων παγκόσμιων δομών και των τοπικών τους διαφοροποιήσεων στην πολιτική και τον πολιτισμό του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου.⁶

Ένα από τα προβλήματα που προέκυψαν από τη γενικευτική χρήση της μεταφοράς του «κόσμου ως μετανάστη» ήταν η αναγωγική σύνδεση της διασποράς με την πολιτισμική διαφορά. Η εμμονή των δυτικών ακαδημαϊκών και διανοομένων κατά τη δεκαετία του 1990 σε έννοιες όπως «εξορία», «Τρίτος Κόσμος» και «περιθώριο» ικανοποίησε την ανάγκη να δοθεί όνομα και ταυτότητα σε σύνθετες πολιτισμικές και πο-

²⁶ λιτικές εκφράσεις της ετερότητας οι οποίες προέκυψαν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Η λανθασμένη ταύτιση κάθε πολιτισμικής διαφοράς και της ίδιας της έννοιας της ετερότητας με την παρουσία εθνοτικών διασπορών στο εσωτερικό των πρώην μητροπολιτικών κοινωνιών ήταν προβληματική, γιατί αφενός προϋπέθετε την ομοιογένεια κάθε μη μεταναστευτικής εθνικής κουλτούρας, και αφετέρου αυτή η λανθασμένη αφετηρία οδήγησε πολλούς ερευνητές στο να θεωρήσουν ότι οι μεταναστευτικές κοινότητες αντιπροσωπεύουν αυθεντικά την κουλτούρα της χώρας καταγωγής τους. Θεωρήθηκε ότι η μελέτη των μεταναστών που κατοικούν στις γειτονιές των δυτικών μητροπόλεων παρέχει ικανοποιητική γνώση για τον ίδιο τον αναπτυσσόμενο κόσμο και για τις μακρινές ή τις κοντινότερες χώρες αποστολής των μεταναστών. Η προσέγγιση αυτή αποτέλεσε τροχοπέδη, γιατί δεν μας επέτρεπε εντέλει να κατανοήσουμε τα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης στη διαμόρφωση της πολιτικής και της κουλτούρας, καθώς υποβάθμιζε τη διαφορά ανάμεσα στις διασπορικές, τις εθνικές και τις μητροπολιτικές συγκροτήσεις της εθνότητας.

Τέλος, το επιχείρημα ότι η διασπορά, η εξορία και η μετανάστευση αποτελούν αντιπροσωπευτικές αναπαραστάσεις της νεωτερικότητας –ένα επιχείρημα που συναντούμε συχνά στον σύγχρονο ακαδημαϊκό λόγο περί εκτοπισμού και περιθωριακότητας– περιγράφει ένα μόνο μέρος της νεωτερικής εμπειρίας. Η νεωτερικότητα σημαδεύτηκε από ποικίλες μορφές άλλοτε οικειοθελούς αλλά και άλλοτε βίαιης μετακίνησης πληθυσμών. Αυτές οι μορφές κινητικότητας έλαβαν χώρα στο πλαίσιο της συγκρότησης, της επέκτασης και της διάλυσης μεγάλων αυτοκρατοριών, στο πλαίσιο της δημιουργίας των σύγχρονων εθνικών κρατών, των εθνικών επικρατειών και των εθνικών οικονομιών, καθώς και της ανάπτυξης των μέσων μεταφοράς και επικοινωνίας, η οποία υποβοήθησε τη συστηματική προπαγάνδισή κινήτρων που προσέλκυαν ανθρώπους

να μετακινηθούν προς τα μητροπολιτικά κέντρα. Η ευρωπαϊκή επέκταση, οι εξερευνήσεις, η εκμετάλλευση μεγάλων πετριοχών του πλανήτη και η διεξαγωγή πολυάριθμων πολέμων τόσο μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο όσο και έξω από αυτόν προκάλεσαν και αυτές μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και ποικίλες μορφές κινητικότητας. Ωστόσο, η νεότερη περίοδος σηματοδοτήθηκε επίσης από τη συστηματοποίηση των πρακτικών εγκλεισμού και των μεθόδων ελέγχου της κινητικότητας. Η νεωτερικότητα χαρακτηρίστηκε και από τη θεσμοποίηση των συνοριακών γραμμών, των καταυλισμών, των στρατοπέδων συγκέντρωσης και διάφορων πρακτικών αποκλεισμού και διαχωρισμού, δηλαδή θεσμών οι οποίοι όρισαν τις συνθήκες ανάπτυξης της κοινωνικότητας στη σύγχρονη περίοδο. Έτσι η γενικευτική εφαρμογή της κατανόησης του κόσμου σε διαρκή κίνηση πολλές φορές αποκρύπτει το γεγονός ότι εκατομμύρια άνθρωποι στον πλανήτη είναι εγκλωβισμένοι σε συνθήκες εξαθλίωσης που δεν τους επιτρέπουν καμία μορφή κινητικότητας, έστω και αν κάτι τέτοιο θα ήταν απαραίτητο για την επιβίωση και την αξιοπρεπή διαβίωσή τους. Έτσι λοιπόν, η υπερβολική συχνά έμφαση στη μελέτη της κινητικότητας και των σύγχρονων μορφών νομαδισμού υποβαθμίζει το γεγονός ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού του πλανήτη είναι σήμερα εγκλωβισμένο σε θύλακες φτώχειας και στέρησης στο εσωτερικό των μητροπολιτικών κέντρων αλλά και στην περιφέρεια του αναπτυσσόμενου κόσμου.

Ας επιστρέψουμε στο θέμα της μετανάστευσης και του ρόλου της στην ιστορία της παγκοσμιοποίησης και της ανάπτυξης παγκόσμιων δομών εξουσίας. Η μετανάστευση εργατικού δυναμικού διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό τη νεότερη και τη σύγχρονη ευρω-αμερικανική ιστορία. Οι αριθμοί των μεταναστών και των προσφύγων αυξήθηκαν δραματικά ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα – και το μεταναστευτικό ζήτημα βρέθηκε στο επίκεντρο των δημόσιων συζητήσεων και αντιπαράθεσεων για την κοινωνική, την οικο-

²⁸ νομική και την εξωτερική πολιτική, καθώς και γύρω από ζητήματα υπηκοότητας, εθνικής κυριαρχίας, ανάπτυξης και ελέγχου. Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες αναδύθηκαν σε κεντρικούς πρωταγωνιστές των κοινωνικών εξελίξεων του εικοστού αιώνα. Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα η υπερατλαντική μετανάστευση άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση στη διαμόρφωση της κυρίαρχης εικόνας του μετανάστη αλλά και των πολιτικών αντιλήψεων για τη μετανάστευση τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη. Τα ερωτήματα που ορίζουν την ιστορική διερεύνηση που επιχειρείται σε τούτο εδώ το βιβλίο αφορούν το ρόλο αυτής της μεταναστευτικής εμπειρίας στην ιστορία της παγκοσμιοποίησης και έχουν την αφετηρία τους σε έναν διπλό άξονα γενικότερου προβληματισμού. Το πρώτο σκέλος του αφορά την ιστορία και το δεύτερο την υποκειμενικότητα. Ας ξεκινήσουμε από την ιστορία.

Αν και η υπερατλαντική μετανάστευση είναι κεντρικό θέμα μελέτης για την αμερικανική ιστοριογραφία, τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τις ΗΠΑ έχουν ασκήσει μικρή μόνο επίδραση στην πολιτική και την κουλτούρα των ευρωπαϊκών κρατών. Καθώς η μετανάστευση έχει κυρίως μελετηθεί ως προς τις επιπτώσεις της στη χώρα υποδοχής των μεταναστών, οι διεθνικές και διατλαντικές πτυχές του φαινομένου έχουν παραδοσιακά παραγνωριστεί.⁷ Για να ξαναγράψουμε την ιστορία της μετανάστευσης μέσα από διεθνή οπτική, θα πρέπει να υπερβούμε συγκεκριμένα εννοιολογικά στεγανά τα οποία περιορίζουν την ιστορική κατανόηση των μορφών κινητικότητας. Πρώτο τέτοιο στεγανό συνιστά η απόλυτη διαφοροποίηση μεταξύ αποδημίας και μετανάστευσης. Για να υπερβούμε τη διάκριση αυτή, χρειάζεται να κατανοήσουμε τις μεταναστευτικές κινήσεις ως ροές με πολλαπλές κατευθύνσεις, ως τοπικά προσδιορισμένα φαινόμενα, τα οποία εντούτοις διαθέτουν δυναμική που υπερβαίνει την τοπικότητα. Ακολουθώντας την οπτική αυτή θα προσεγγίσουμε τις ευ-

ρωπαϊκές μεταναστεύσεις των αρχών του εικοστού αιώνα όχι από την ευρωπαϊκή ή την αμερικανική πλευρά, αλλά ως διατλαντικό φαινόμενο με πολιτικές και πολιτισμικές επιδράσεις και στις δύο πλευρές του ωκεανού. Αυτή η προσέγγιση εντάσσει τις μεταναστεύσεις σε ηπειρωτικό πλαίσιο και μας απομακρύνει από τη λογική των εθνικών συμφερόντων.⁸ Η αποσύνδεση από τις εννοιακές κατηγορίες του έθνους-κράτους μας επιτρέπει να αποφύγουμε τη συχνή αναγωγή της μετανάστευσης σε ένα τμήμα μιας μόνο επιμέρους εθνικής ιστορίας.⁹ Η αναγωγή αυτή, εξάλλου, εξηγεί γιατί οι μεταναστευτικές σπουδές αναπτύχθηκαν πρώτιστα στις ΗΠΑ και λιγότερο στην Ευρώπη.¹⁰ Καθώς οι ευρωπαϊκές ιστοριογραφικές παραδόσεις θεμελιώθηκαν στη λογική του έθνους-κράτους, η ευρωπαϊκή ιστορική μελέτη επικεντρώθηκε σε θεματικές που αναδεικνύουν με ποικίλους τρόπους την ανάπτυξη και την ολοκλήρωση του έθνους στον ιστορικό χρόνο.¹¹ Η μετανάστευση, ιδωμένη μέσα από το πρίσμα της αφομοίωσης των μειονοτικών εθνοτήτων, ενσωματώθηκε στην αμερικανική ιστοριογραφία ως ένα σημαντικό κεφάλαιο του αφηγήματος της εθνικής ολοκλήρωσης. Έτσι εξάλλου εξηγείται και η εμμονή της αμερικανικής ιστοριογραφίας στη μελέτη σχεδόν πανομοιότυπων περιπτώσεων εθνοτικών ομάδων, η αφομοίωση των οποίων ενίσχυσε το έπος της εθνικής συγκρότησης των ΗΠΑ. Η ίδια η ιστορική τεκμηρίωση της αφομοίωσης αποτελεί βέβαια μέσο εθνικής συγκρότησης, καθώς στο επίπεδο των πολιτικών της παραγωγής της γνώσης απαιτείται η ανάδειξη των ιστορικών ιδιαιτεροτήτων μέσα από τις οποίες κάθε κοινότητα μεταναστών εντάχθηκε στο εθνικό αφήγημα των ΗΠΑ. Ενδιαφέρον εδώ παρουσιάζει το γεγονός ότι η μετανάστευση δεν αποτέλεσε ποτέ κύριο κεφάλαιο της ιστορικής μελέτης στον ευρωπαϊκό χώρο, επειδή ακριβώς οι ροές των μεταναστών προς τις ΗΠΑ θεωρήθηκαν μορφή απώλειας του εθνικού κεφαλαίου, και ως εκ τούτου η διερεύνησή τους εκτοπίστηκε στο περιθώριο των ιστορικών αφηγημάτων που

³⁰ είχαν ως κύριο μέλημα την ανάδειξη των διαδικασιών εθνικής συσσωρεύσης. Η υποβάθμιση της κομβικής σημασίας του μεταναστευτικού ευρωπαϊκού παρελθόντος συνδέεται με την αντίληψη που είναι κυρίαρχη σήμερα στην Ευρώπη ότι οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών στο χώρο αυτόν είναι φαινόμενο σχετικά πρόσφατο, το οποίο ξεκινά τη δεκαετία του 1960 και έκτοτε εξελίσσεται με αυξανόμενο ρυθμό. Οι ευρωπαϊκές πολιτικές και νομοθεσίες εκφράζουν συχνά μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η μετανάστευση συνιστά καινοφανή εισβολή και ανεξέλεγκτη διάτρηση των εθνικών συνόρων.

Ας έλθουμε τώρα στο ζήτημα της υποκειμενικότητας και της σημασίας της για τη μελέτη της μετανάστευσης και για την ιστοριοποίηση των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης. Όπως έχει υποστηρίξει ανάμεσα σε άλλους και η Σάσκια Σάσεν, η χρονική αφετηρία των σημερινών τρόπων κατανόησης των μεταναστευτικών φαινομένων εντοπίζεται στην περίοδο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, όταν δηλαδή η διαμόρφωση ενός αυστηρού διακρατικού συστήματος κατέστησε απαραίτητο τον ακριβή καθορισμό του καθεστώτος των ανθρώπων που για οποιονδήποτε λόγο διέσχιζαν εθνικά σύνορα. Κατά την περίοδο εκείνη οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και οι ΗΠΑ, θέσπισαν μεταναστευτικές νομοθεσίες και πολιτικές, και έθεσαν σε εφαρμογή πρακτικές συστηματικών συνοριακών ελέγχων.¹² Το κοινωνικό προφίλ και οι πολιτισμικές εικόνες του μετανάστη και του πρόσφυγα, έτσι όπως διαμορφώθηκαν εκείνη την περίοδο, παρέμειναν ισχυρές μέχρι και τη δεκαετία του 1990. Η συνειδητοποίηση των μεταλλάξεων του διεθνούς διακρατικού συστήματος και των εθνικών κρατών οδήγησε, τα τελευταία μόλις χρόνια, σε μια γενικότερη αναθεώρηση των ιδιοτήτων, των δικαιωμάτων και του ρόλου των μεταναστών και των προσφύγων. Για παράδειγμα στην Ελλάδα –μια παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών– η υποδοχή μεγάλου αριθμού μεταναστών και προσφύγων από την Ανατολική Ευρώπη και από τα Βαλκάνια στα πρόσφατα χρόνια έχει προκαλέ-

σει θερμές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις σχετικά με τον ιστορικό, τον πολιτικό, τον κοινωνικό και τον οικονομικό ρόλο των μεταναστών ως προς τα εθνικά μας συμφέροντα. Τόσο οι ερευνητές όσο και οι πολιτικοί που ασχολούνται με θέματα μετανάστευσης φαίνεται πάντως να συμφωνούν στο εξής σημείο: η διεθνής νομοθεσία αλλά και οι κρατικές πολιτικές απέχουν πάρα πολύ από τις οικονομικές και τις κοινωνικές συνθήκες, καθώς και από τις πραγματικότητες της σύγχρονης μετανάστευσης, δηλαδή από τη μεταναστευτική κατάσταση. Αυτή ακριβώς η κοινή διαπίστωση καθιστά το θέμα της υποκειμενικότητας ιδιαίτερα καίριο στην προσπάθειά μας να προσεγγίσουμε τη μετανάστευση όχι μόνο μέσα από τους αντικειμενοποιητικούς φακούς της κοινής γνώμης ή της νομοθεσίας αλλά και μέσα από την υποκειμενική οπτική της μετανάστευσης ως βιωμένης εμπειρίας η οποία σχηματοποιείται και εκφράζεται στο εσωτερικό των μεταναστευτικών κοινοτήτων τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και στις χώρες αποστολής των μεταναστών. Η μετανάστευση και το κοινωνικό και πολιτισμικό σύμπαν που αναδύεται στο πλαίσió της, συγκροτούνται από τους μετανάστες –ανθρώπους με συγκεκριμένη αντίληψη του εαυτού τους, των συνθηκών ύπαρξής τους, των επιθυμιών, των στρατηγικών, των σχεδίων και των φαντασιώσεών τους– καθώς διασχίζουν τα σύνορα και εγκαθίστανται σε έναν νέο τόπο. Οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστες γίνονται υποκείμενα της ατομικής, της οικογενειακής, της εθνικής και της κοινοτικής τους ιστορίας αποτελούν πεδίο μελέτης το οποίο χρειάζεται να διερευνήσουμε με σκοπό να κατανοήσουμε το ρόλο της μετανάστευσης και της διασποράς στο παιγνίδι μεταξύ παγκοσμιοποίησης, κουλτούρας και πολιτικής σε όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα.

Η υποκειμενικότητα είναι όρος ιδιαίτερα βαρύς και ενίοτε ασαφής. Στο χώρο των μεταναστευτικών σπουδών χρησιμοποιείται συχνά ως έξοδος από την παγίδα του διπόλου «δομή και δράση» όσον αφορά τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων α-

³² πόν την πλευρά των μεταναστών κατά τη διάρκεια της αποδημίας και της μετεγκατάστασης. Ωστόσο, αυτή η εννοιολόγηση της υποκειμενικότητας είναι πολύ περιοριστική, καθώς υπερτονίζει το ρόλο της ορθής λογικής και των ορθολογικών αποφάσεων και υποβαθμίζει το ρόλο των συναισθημάτων, της επιθυμίας και της φαντασίας στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι διάγουν το βίο τους. Με τρόπο κάπως διαφορετικό αλλά εξίσου περιοριστικό, όπως θα δούμε, η έννοια της υποκειμενικότητας χρησιμοποιείται συχνά σε μελέτες οι οποίες προτάσσουν τη σημασία των αυτοβιογραφικών κειμένων στην ανάλυση της μετανάστευσης, της εθνότητας και των πολιτικών της κουλτούρας. Στις περιπτώσεις αυτές, η υποκειμενικότητα συνδέεται με το χώρο της εμπειρίας, μιας εμπειρίας η οποία κατά τους μελετητές υπερβαίνει τους απόλυτους κοινωνικούς και πολιτικούς καθορισμούς και διασώζει μια αίσθηση αυθεντικότητας στο επίπεδο της σημασιοδότησης. Αποκαλύπτοντας αυτή τη σχέση μεταξύ της χρήσης της εθνοτικής υποκειμενικότητας και του νεωτεριστικού αφηγήματος της αιχμαλωσίας και της αντίστασης, η Ρέι Τσόου έχει ασκήσει κριτική σε αυτό που αποκαλεί «απελευθερωμένη πολιτισμικοποίηση», σύμφωνα με την οποία η κουλτούρα και η υποκειμενικότητα «χαρακτηρίζονται από ρευστότητα, κίνηση και ελευθερία»:

Καθώς η εθνότητα αναδύεται στη συμβολή εμμενών ιδεαλιστικών παραδοχών για τις ατομικές υποκειμενικότητες με τις διαρκώς εντεινόμενες διαδικασίες συλλογικής εμπορευματοποίησης (αναπόφευκτα αποτελέσματα της οποίας είναι η απανθρωποποίηση και η αλλοτρίωση), συνεχίζει, και ωστόσο υπερβαίνει, από τη μία πλευρά το παράδειγμα της λεπτομερούς επεξεργασίας των μεταστροφών του ατόμου ως υποκειμένου, και από την άλλη το παράδειγμα της ανθρωπιστικής εναντίωσης στην ορθολογικοποίηση και τη συστηματοποίηση της ανθρώπινης εργασίας στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Κάθε σκέψη γύρω από την υπαγωγή στην εθνότητα χρειάζεται λοιπόν να περιλαμβάνει όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα υπόκεινται στην απαν-

θρωποποιητική αντικειμενοποίηση, και συνεχίζουν να της «αντιστέκονται», αλλά επίσης τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο ψυχολογικός μηχανισμός της έγκλησης (της αίσθησης της αποστολής) –πράγμα το οποίο ο Μαξ Βέμπερ ονομάζει «εργασιακή ηθική»–, μηχανισμός που επιτρέπει, ασφαλώς, να αναδυθούν επιτακτικά συναισθήματα ατομικής αντίστασης, αλλά που αποτελεί επίσης ήδη δυναμικό χαρακτηριστικό της ορθολογικής διαδικασίας της ίδιας της εμπορευματοποίησης.¹³

Ο όρος μεταναστευτική υποκειμενικότητα αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους ο μετανάστης ως αναγνωρίσιμο κοινωνικό υποκείμενο αναδύθηκε σταδιακά στο πλαίσιο της μετανάστευσης και σε ποικίλα επίπεδα πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής δράσης και πολιτισμικής παραγωγής.¹⁴ Αυτή η ανάδυση κατέστη δυνατή μέσα από τη διάχυση αφηγημάτων για τον εαυτό τα οποία τείνουν να παρουσιάσουν την εμπειρία της μετανάστευσης, το είναι στη διασπορά, και άρα την ίδια τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα. Το όνομα «μετανάστης» έχει πολύ διαφορετική σημασία ανάλογα με τους λόγους στο πλαίσιο των οποίων εκφέρεται αλλά και ανάλογα με τον κοινωνικό, τον πολιτισμικό και τον πολιτικό τόπο της εκφοράς. Για παράδειγμα, το όνομα «έλληνας μετανάστης» δεν έχει το ίδιο νόημα στο πλαίσιο των κειμένων της μεταναστευτικής νομοθεσίας των ΗΠΑ στις αρχές του εικοστού αιώνα, και των αυτοβιογραφιών ή αργότερα των βιογραφιών των Ελλήνων της ξενιτιάς, παρόλο που τα νομοθετικά καθώς και τα αυτοβιογραφικά κείμενα φέρουν τα ίχνη των διαδικασιών υποκειμενικοποίησης στις οποίες ενεπλάκησαν τόσο όσοι μετανάστευσαν όσο και οι υπόλοιποι που παρέμειναν στον τόπο της καταγωγής τους. Τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες που αποδίδονται στο όνομα «μετανάστης» μπορούν επίσης να είναι αντιφατικά, ή και να αλληλοακυρώνονται ακόμα, αλλά παραμένουν πάντοτε ιστορικά προσδιορισμένα. Όπως έχει τονίσει η Λουίζα Πασερίνι, η υποκειμενικότητα είναι πάντα μια ιστορική διαδικασία, μια σειρά αλλαγών, και όχι μια στα-

34 τική κατάσταση, είναι μια εξέλιξη έστω και αν δεν πρόκειται αναγκαστικά για γραμμική εξέλιξη. Είναι ένα αφήγημα, αν και όχι κατ' ανάγκην μια ατομική ιστορία.¹⁵

Η πολυπλοκότητα της έννοιας της υποκειμενικότητας απορρέει από την ευαίσθητη σχέση ανάμεσα στο φιλοσοφικό υποκείμενο της γνώσης και στη δυνατότητα του υποκειμένου να φαντάζεται, να συλλαμβάνει και να στοχάζεται τον εαυτό. Δεν υπάρχει μία συνεκτική και οικουμενική μορφή απόδημου υποκειμένου, καθώς τα στοιχεία της είναι πάντοτε διαφορετικά, εντοπισμένα και συχνά αντιφατικά. Αν είναι όμως έτσι, τότε πώς μπορούμε να φανταστούμε τη σχέση ανάμεσα στην υποκειμενικότητα και την ιστορία; Σε αυτό το σημείο η φουκωική έννοια της γενεαλογίας είναι βοηθητική. Ο Φουκώ, δανειζόμενος την έννοια αυτή από τον Νίτσε, τόνισε ότι «η γενεαλογία πρέπει να καταγράψει τη μοναδικότητα των γεγονότων πέρα από τη μονοτονία της ολοκλήρωσης. Πρέπει να αναζητήσει τα γεγονότα στα πιο ανέλπιστα μέρη, στους τόπους που τείνουμε να πιστεύουμε ότι δεν έχουν ιστορία – στα συναισθήματα, στην αγάπη, στην αντίληψη, στα ένστικτα· η γενεαλογία πρέπει να είναι ευαίσθητη στις διαδοχικές επανεμφάνσεις αυτών των γεγονότων, όχι για να ανιχνεύσει τη σταδιακή καμπύλη της εξέλιξής τους, αλλά για να απομονώσει τις διάφορες σκηνές στις οποίες οι μορφές παίζουν διαφορετικούς ρόλους».¹⁶

Για τον Φουκώ, η γενεαλογία εισάγει τη διαφορά εκεί ακριβώς που η ιστορία υποκρίνεται την ενοποίηση και την ταυτότητα.¹⁷ Η γενεαλογία επιτρέπει την αποσύνδεση από τον εαυτό, καθώς δεν αναζητά ρίζες και υπερβατικές παρουσίες στο χρόνο, αλλά τις επιπτώσεις που οι σχέσεις εξουσίας, οι θεσμοί, η κοινότητα επιφέρουν στο σώμα, τον εαυτό, το υποκείμενο, τις συλλογικότητες. Ο σκοπός της προσέγγισης αυτής είναι να καταδείξει τον καταχρηστικό χαρακτήρα κάθε εγχειρήματος που προσπαθεί να παρουσιάσει ουσιοκρατικά και υπερβατικά την πραγματικότητα του εαυτού. Τα εγχει-

ρήματα αυτά είναι καταχρηστικά, και παραμένουν τέτοια, ακόμη και όταν ευαγγελίζονται με ζέση τις αρετές του εμπερισμού, της πραγματολογικής προσέγγισης, την αξία των όντως όντων της ιστορίας. Έτσι, στην περίπτωση της ιστορίας της μετανάστευσης, σκοπός της προσέγγισης της υποκειμενικότητας είναι να καταδειχθεί ότι η απόδοση της ταυτότητας ή το πρόταγμα της διεκδίκησής της εντάσσονται και αυτά στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης, συνιστούν δηλαδή αντικείμενο της ιστορικής ανάλυσης και όχι συμπέρασμά της. Επομένως, οι αυτοβιογραφίες και οι βιογραφίες των ελλήνων μεταναστών, για παράδειγμα, αποτελούν πτυχές της διαδικασίας της υποκειμενοποίησης και όχι εκφράσεις μιας ήδη κατοχυρωμένης ταυτότητας των μεταναστών. Το ίδιο βέβαια ισχύει για τα νομικά κείμενα, τις πολιτισμικές αναπαραστάσεις και τις εικόνες.

Πώς όμως μπορούμε να μελετήσουμε αυτές τις αποκλίνουσες διαδικασίες υποκειμενοποίησης που λαμβάνουν χώρα ετερογενώς αλλά και ταυτόχρονα; Πώς μπορούμε να συλλάβουμε την ταυτόχρονη παρουσία του υποκειμένου που σκέπτεται, αισθάνεται, αποφασίζει, και του φιλοσοφικού υποκειμένου της γνώσης στο πλαίσιο των διασπορικών αλλά και εθνικών ταυτόχρονα πολιτισμών; Πώς μπορούμε να συλλάβουμε την ταυτόχρονη λειτουργία της δομής και της δράσης, της κυριαρχίας και της υποταγής, οι οποίες καθορίζουν τις πραγματικότητες της μεταναστευτικής ζωής και της κουλτούρας; Οι μετανάστες γίνονται μετανάστες στο πλαίσιο της συνάντησής τους με πολιτισμικές παραδόσεις, φυλετικά στερεότυπα και τεχνολογίες κοινωνικής ενσωμάτωσης των κοινωνικών αποστολής και υποδοχής τους.¹⁸ Αυτή η συνάντηση με το πολιτικό σώμα της κοινωνίας υποδοχής ή αποστολής αποτελεί ιδιαίτερο κύκλωμα υποκειμενοποίησης. Η ίδια η παρουσία των μεταναστών στις δυτικές μητροπόλεις, οι προϋπάρχουσες πολιτισμικές παραδόσεις και οι κυρίαρχες αξίες, οι νέοι κώδικες φυλετικής ιεραρχίας που αναδύονται σε κάθε

³⁶ περίοδο, μπορούν να θεωρηθούν στιγμές του κυκλώματος υποκειμενοποίησης χωρίς αναγκαστικά να καθίστανται αφητηρίες ή τέλη του.¹⁹ Κάθε στιγμή επηρεάζει τη συνεχή λειτουργία του κυκλώματος και καμία δεν μπορεί να παρακαμφθεί. Οι αντι-μεταναστευτικοί λόγοι και οι πρακτικές στον σύγχρονο ευρωπαϊκό χώρο υποβάλλουν τους μετανάστες σε έναν ιστό εικόνων οι οποίες τους αφορούν και παράλληλα παράγονται και διαχέονται από ξενοφοβικά δίκτυα διακίνησης της πληροφορίας. Όμως, όσο και αν οι μετανάστες εμπλέκονται σε έναν τέτοιο ιστό ρατσιστικής εικονογραφίας, αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος «φάνελας» την οποία «φορούν» οι μετανάστες καθώς εντάσσονται στη μία ή στην άλλη ομάδα. Αντίθετα, οι εικόνες, και οι αναπαραστάσεις αυτού του είδους, λειτουργούν ως ισχυρές δυνάμεις σημασιόδοτης σε συνεχή αλληλόδραση με άλλες εναλλακτικές και κάποτε αντίρροπες δυνάμεις, οι οποίες τείνουν να παράγουν διαφορετικές μορφές του νοήματος που έχει η μετανάστευση στην εποχή μας. Από το παράδειγμα καταλαβαίνουμε ότι τα κυκλώματα υποκειμενοποίησης δεν αποτελούν κλειστές δομές, καθώς οι μετανάστες εμπλέκονται ταυτόχρονα σε περισσότερα από ένα, διαφορετικά και εντούτοις τεμνόμενα μεταξύ τους. Αυτά τα κυκλώματα αποτελούν τελικά έναν ιστό νημάτων απο-ταυτοποίησης μέσα στον οποίο το υποκείμενο καλείται να διαπραγματευτεί την αναγνώριση της παρουσίας του στο επίπεδο της καθημερινής ζωής.

Τα ερωτήματα που προκύπτουν, αν ακολουθήσουμε αυτή τη μεταφορά, είναι ενδεχομένως περισσότερα από τις απαντήσεις. Όλα τα μέλη μιας μεταναστευτικής κοινότητας συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στα κυκλώματα της υποκειμενοποίησης; Πώς διαμορφώνει η εμπειρία τις διαφοροποιήσεις; Σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο, για παράδειγμα, διαπραγματεύονται οι μετανάστριες την παρουσία και την αναγνώρισή τους στο πλαίσιο των ηγεμονικών εικόνων του μετανάστη-άντρα; Πώς η μετανάστρια χειρίζεται την παρουσία

της στο εσωτερικό λόγων και πρακτικών οι οποίες την αναγνωρίζουν κυρίως ως απουσία (τόσο μέσα στη μεταναστευτική κοινότητα όσο και έξω από αυτή); Κάποια άλλα ερωτήματα αφορούν τους τρόπους με τους οποίους οι κοινότητες των μεταναστών ενισχύουν οι ίδιες τους εσωτερικούς τους διαχωρισμούς και παγιώνουν τις άνισες σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τους σε μια προσπάθεια να πετύχουν καλύτερες συνθήκες ένταξης στην κοινωνία υποδοχής ή να διαχειριστούν τις αφομοιωτικές πιέσεις.²⁰ Η μετανάστευση αποτελεί πεδίο της σύγχρονης ιστορίας όπου τίθενται σε κίνηση ποικίλες διαδικασίες του «γίγνεσθαι», με την έννοια που χρησιμοποίησαν για τον όρο ο Ζιλ Ντελέζ και ο Φελίξ Γκουαταρί.²¹ Οι μετανάστες συμμετέχουν σε ροές της επιθυμίας οι οποίες αποσχίζονται από κώδικες σημασιοδότησης που ορίζονται από κυρίαρχα συγκροτήματα εξουσίας, όπως η κοινότητα, η οικογένεια, το έθνος και το τοπικό συνανήκειν. Εξάλλου, η απόσχιση από οικείους τρόπους αντίληψης του κόσμου, στο υλικό, το πνευματικό, το συναισθηματικό και το φαντασιακό επίπεδο, αποτελεί βασικό κομμάτι της ίδιας της μεταναστευτικής εμπειρίας. Παράλληλα, η ανεύρεση νέων πρακτικών πολιτισμικής κωδικοποίησης αποτελεί επίσης κομμάτι της μεταναστευτικής διαδικασίας και οδηγεί τους μετανάστες σε συνεχή στάδια επανεδαφοποίησης. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα εθνικά και τα διεθνή πλαίσια, καθώς και ανάμεσα στη διασπορά, τις μετα-εθνικές ταυτίσεις και την εθνότητα μορφοποιείται γύρω από πόλους απο- και επαν-εδαφοποίησης. Θα μπορούσαμε επιπλέον να υποστηρίξουμε ότι η μεταναστευτική υποκειμενικότητα αποτελεί εργαστήριο του πολιτισμικού και του πολιτικού γίγνεσθαι, εργαστήριο που μας επιτρέπει να μελετήσουμε τις εγκατεστημένες πλειοψηφίες και μειοψηφίες σε κατάσταση κρίσης, τις στρατηγικές διαμόρφωσης νέων θέσεων του υποκειμένου και τα εναλλακτικά οράματα του εαυτού και της κοινότητας που δεν εξελίχθηκαν απαραίτητα σε συγκροτημένες ιστορικά συλλογικές ταυτότητες.

Το εγχείρημα να εντοπιστούν αυτές οι στιγμές του γίγνεσθαι μέσα στην ιστορία της υποκειμενικότητας, να ανασυσταθεί δηλαδή η ιστορία γύρω από τα σημεία έντασης και κρίσης των αναγνωρίσιμων αναπαραστάσεων, φέρνει τον ιστορικό αντιμέτωπο με ερωτήματα τα οποία μπορεί να μην αφορούν την καθαυτό ουσία, αλλά αφορούν σίγουρα την τέχνη της ιστορικής έρευνας και ερμηνείας. Αρκετά συχνά αυτές οι στιγμές του γίγνεσθαι, της αποεδαφοποίησης και της εκρίζωσης του πολιτισμικού κώδικα εξορίζονται από το κυρίως αντικείμενο της ιστορικής έρευνας, κυρίως επειδή οι ιστορικοί έχουν επικεντρωθεί παραδοσιακά στη μελέτη διαδικασιών με ιστορικά μορφοποιημένη εξέλιξη –ιστοριών οι οποίες καταλήγουν κάπου– και με πρωταγωνιστές που ενεργούν λογικά και ενσυνείδητα. Οι στιγμές του γίγνεσθαι δεν αποτελούν πάντα αναγνωρίσιμα μέλη του σώματος της ιστορίας. Θάβονται στο χώρο της μικροπολιτικής και συχνά δεν βρίσκουν διέξοδο σε εκφρασμένα σχήματα ιστορικών εξελίξεων. Έτσι, η έρευνα για την ιστορία της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μπορεί να ιδωθεί ως μορφή μικροπολιτικής η οποία αναζητά τμήματα των συλλογικών ιστοριών που αναπτύχθηκαν υποκειμενικά και δεν εξελίχθηκαν αναγκαστικά σε στοιχεία διακριτών και αναγνωρίσιμων ταυτοτήτων και ταυτίσεων. Μπορούμε, άραγε, να δούμε την ιστορία της μετανάστευσης ως καταγραφή των τρόπων με τους οποίους οι κοινωνικές διαδικασίες της διαφοροποίησης, της απόκλισης, και της απο-ταύτισης παρείχαν θετικές ενδεχομένως συλλήψεις του εαυτού; Μπορούμε να πάρουμε αφορμή από την ιστορία της μετανάστευσης για τη θεώρηση της ετερότητας ως μη υποτελούς καθεστώτος ύπαρξης; Τέλος, μπορεί η ιστορία της μετανάστευσης και της υποκειμενικότητας να θεωρηθεί εργαστήριο για την εύρεση μιας γλώσσας που θα μας επιτρέψει να αποδώσουμε θετικά νέες –και συχνά ανολοκλήρωτες– μορφές υποκειμενικότητας, οι οποίες προκύπτουν μέσα από συνθήκες πολιτικών και πολιτισμικών μεταβολών;

Διασχίζοντας τον Ατλαντικό

Αυτό το βιβλίο αφορά την ανάδυση του μετανάστη ως διακριτού κοινωνικού υποκειμένου κατά τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, στον φυσικό και στον συμβολικό χώρο που συγκροτήθηκε από τις διατλαντικές μεταναστεύσεις και τις διεθνικές πολιτισμικές διαδικασίες της περιόδου. Το βιβλίο εστιάζει στην περίπτωση των ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ και ανιχνεύει τη γενεαλογία της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας μέσω της ανάλυσης αφηγημάτων του εαυτού, πρακτικών διεθνικής πολιτισμικής παραγωγής και λόγων για την κουλτούρα και την ιδιότητα του υποκειμένου που αναπτύχθηκαν μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα. Οι μεταβαλλόμενες μορφές εθνικισμού και κρατισμού, καθώς και οι ραγδαίες διαδικασίες ενοποίησης τόσο των ευρωπαϊκών όσο και των υπερατλαντικών πολιτισμικών και πολιτικών πλαισίων και των αντίστοιχων οικονομιών, παρείχαν το πλαίσιο για να αναδυθούν η ξενοιτιά και ο διεθνισμός ως καταλύτες των ηγεμονικών λόγων περί υποκειμενικότητας, κουλτούρας και νεωτερικότητας. Η ιστορία του ατλαντικού κόσμου των αρχών του εικοστού αιώνα χαρακτηρίστηκε από τις μαζικές μεταναστεύσεις από τη Νότια Ευρώπη προς τις ΗΠΑ. Μεταναστεύσεις οι οποίες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των εννοιών της υποκειμενικότητας και της κουλτούρας και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Οι ηγεμονικοί λόγοι περί αμερικανισμού και ευρωπαϊκότητας επηρέασαν αποφασιστικά την ανάδυση του μετανάστη ως νέου κοινωνικού υποκειμένου της νεωτερικότητας.

Τα κεφάλαια που ακολουθούν ξετυλίζουν ιστορίες των ελλήνων μεταναστών και αναδεικνύουν την ιστορική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον κοσμοπολιτισμό, την παγκοσμιοποίηση και τον εθνικισμό. Οι διατλαντικές διαδρομές ελλήνων μεταναστών, εργατών, ταξιδευτών, διανοομένων, εκδοτών και

⁴⁰ πολιτικών στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα καταγράφουν τη δυναμική συνάντηση ενός σχετικά νέου εθνικού κράτους, της Ελλάδας, με τις ΗΠΑ στο πλαίσιο ραγδαίων πρακτικών εκσυγχρονισμού και εντατικών διαδικασιών παγκόσμιας ενοποίησης. Η διερεύνηση αυτής της δυναμικής συνάντησης επιχειρείται μέσω της ανάλυσης της σχέσης ανάμεσα στην εμπειρία, τις αυτο-αναπαραστάσεις και τους ηγεμονικούς πολιτισμικούς λόγους της περιόδου. Η ανάλυση βασίζεται στην παράλληλη μελέτη αυτοβιογραφιών, νομοθετικών κειμένων, λαϊκών λογοτεχνημάτων, κοινωνιολογικών μελετών και θεωριών για την αμερικανοποίηση, λαϊκών θεατρικών παραστάσεων και μουσικής. Μέσω αυτής της παράλληλης μελέτης επιχειρείται να ανιχνευτούν οι επιπτώσεις των κυρίαρχων πολιτισμικών λόγων στη διαδικασία της υποκειμενοποίησης, αλλά και η ανάδειξη της αμφίσημης σχέσης ανάμεσα στο λόγο και την ιστορική δράση των μεταναστών, των διανοουμένων, των νομοθετών, των γραφειοκρατών και των πολιτικών. Οι θεσμοί και οι πρακτικές πολιτισμικής παραγωγής έπαιξαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Η μελέτη αυτή, επιχειρώντας να ανασυστήσει την πολιτισμική ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ, διερευνά πρακτικές οι οποίες εμπεριέχονται στην εμπειρία της μετανάστευσης, όπως η γραφή και η δημοσίευση, η έκδοση, η εξιστόρηση, η θεατρική αναπαράσταση, η διασκέδαση, η κατανάλωση και η μίμηση, η παρέλαση και ο τουρισμός. Η ανάπτυξη των πρακτικών αυτών έλαβε χώρα στο εσωτερικό πολύ σημαντικών για τη ζωή των μεταναστών θεσμών και οργανώσεων: εκπαιδευτικοί θεσμοί, κοινοτικές οργανώσεις, κρατικές υπηρεσίες, καφενεία, ατμοπλοϊκές εταιρείες, θεραπευτικά ιδρύματα, τραπεζικοί οργανισμοί και εμπορικές ενώσεις ήταν παρόντα στη διαδικασία της διαμόρφωσής τους.

Το Πρώτο Μέρος του βιβλίου επικεντρώνεται στην ανάλυση δημόσιων λόγων και πολιτικών αντιπαραθέσεων γύρω α-

πό το λεγόμενο «μεταναστευτικό πρόβλημα» που αναπτύχθηκαν στις αρχές του εικοστού αιώνα τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ελλάδα. Αν και οι μαζικές μεταναστεύσεις πληθυσμών είχαν προκαλέσει έντονες πολιτικές και κοινωνικές συζητήσεις και σε προηγούμενες περιόδους, στις αρχές του εικοστού αιώνα ξεκινά η συστηματική ενασχόληση πολιτικών, επιστημόνων, διανοομένων και πολιτικών ακτιβιστών με το μεταναστευτικό ζήτημα, το οποίο αναδεικνύεται σε κεντρικό πολιτικό και κοινωνικό πρόβλημα έως και τις ημέρες μας. Στο Κεφάλαιο 1 αναλύονται οι θεωρίες περί αμερικανοποίησης και πολιτισμικού πλουραλισμού που δεσπόζουν στη συζήτηση για τη μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Υποστηρίζεται ότι το ζήτημα της ένταξης των οικονομικών μεταναστών στον πολιτισμό και στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής αντιμετωπίστηκε ως πρόβλημα κοινωνικής μηχανικής, ενώ οι δύο πλευρές –των αμερικανιστών και των πλουραλιστών– πρέσβευαν δύο διαφορετικά αλλά ομόλογα οράματα κοινωνικού σχεδιασμού. Στο Κεφάλαιο 2 εξετάζεται η πρόσληψη του φαινομένου της υπερατλαντικής μετανάστευσης στην Ελλάδα. Υποστηρίζεται ότι η εμπειρία της πρώτης αυτής μαζικής μετακίνησης εργατών από την Ελλάδα σε μια αναπτυσσόμενη δυτική χώρα διαφοροποίησε ριζικά προγενέστερες έννοιες για την ελληνική διασπορά και εισήγαγε νέες εκδοχές της ελληνικότητας στο ελληνικό εθνικό φαντασιακό. Μελετάται επίσης η τύχη των νέων στοιχείων της ελληνικότητας και οι μεταλλάξεις της εμπειρίας της ξενιτιάς μέχρι και τα μέσα του εικοστού αιώνα και κάτω από την επίδραση της διάδοσης ισχυρών εικόνων και προσλήψεων της Αμερικής στην Ελλάδα.

Το Δεύτερο Μέρος αφορά τη διαμόρφωση της φαντασίας της διασποράς και επικεντρώνεται στη μελέτη αφενός της μεταναστευτικής λογοτεχνίας και αφετέρου των δημόσιων παραστάσεων της μεταναστευτικής κουλτούρας. Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε την υποκειμενικότητα του μετανάστη

⁴² χωρίς να μελετήσουμε τις εικόνες και τις αναπαραστάσεις που παράγουν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της ιστορίας καθώς συλλαμβάνουν τον εαυτό τους ως υποκείμενο των ιστοριών και των εμπειριών τους. Η πολιτισμική παραγωγή των μεταναστευτικών κοινοτήτων παρήγε και διέδιδε εικόνες του έλληνα μετανάστη σε διάφορα επίπεδα της δημόσιας σφαίρας. Στο Κεφάλαιο 3 μελετώνται οι πρακτικές συγγραφής, έκδοσης και ανάγνωσης της λαϊκής λογοτεχνίας με ιδιαίτερη έμφαση στα διηγήματα που δημοσιεύονται στον περιοδικό και τον ημερήσιο τύπο της διασποράς και επιχειρούν να παρουσιάσουν την εμπειρία της ξενιτιάς. Στο Κεφάλαιο 4 αναλύονται άλλες μορφές πολιτισμικής δραστηριότητας των Ελλήνων στις ΗΠΑ, όπως οι εθνικές παρελάσεις, το θέατρο και η διαφήμιση. Μέσα από την ανάλυση αυτών των επιτελεστικών μορφών αναπαράστασης επιχειρείται η κατανόηση των αμφίσημων εικόνων που οι μετανάστες επιχειρούν να προβάλλουν στο δημόσιο χώρο.

Το Τρίτο Μέρος εξετάζει το ρόλο της μνήμης στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Η σύγχρονη γνώση και η αντίληψή μας για την ιστορία της διασποράς προέρχονται από τη συγκρότηση και τη διάδοση της μνήμης και των ιστοριών για τη ζωή των μεταναστών. Η εξιστόρηση των εμπειριών στην ξενιτιά και της ζωής των μεταναστών αποτελεί κεντρική πρακτική της μετανάστευσης. Στο Κεφάλαιο 5 μελετάται ένα σώμα βιογραφιών και ψυχοβιογραφιών που δημοσιεύτηκαν από Έλληνες στις ΗΠΑ και είχαν σκοπό να προπαγανδίσουν τα ιδανικά και τις ηθικές αρχές που διέπουν τη ζωή των υποδειγματικών μεταναστών στις ΗΠΑ. Το Κεφάλαιο 6 πραγματεύεται αυτοβιογραφίες μεταναστών που γράφτηκαν κατά τις δεκαετίες του 1940 και του 1950, και εξετάζει πώς τα αυτοβιογραφικά κείμενα παρείχαν το υλικό και τις ιδέες για τη συγκρότηση των πρώτων φάσεων της ιστορικής καταγραφής των εμπειριών των Ελλήνων στις ΗΠΑ.

Η διερεύνηση της πολιτισμικής μηχανικής της διεθνικής υ-

ποκειμενικότητας αποκαλύπτει τη σύνθετη διαπλοκή της μετανάστευσης με τον πολιτισμικό εθνικισμό και τις πολιτικές του εαυτού. Η μελέτη αυτή, αντλώντας στοιχεία από την ιστορική διερεύνηση της μετανάστευσης, ανιχνεύει τους τρόπους με τους οποίους οι διεθνικές πολιτισμικές πρακτικές οδήγησαν στην ανάδυση νέων μορφών υποκειμενικότητας. Η ανάλυση της πολιτισμικής παραγωγής των Ελλήνων στις ΗΠΑ αποκαλύπτει τις νέες μορφές κοινωνικότητας που συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο των διατλαντικών μεταναστεύσεων των αρχών του εικοστού αιώνα.

Τα βιβλία έχουν πάντα πολλαπλούς δημιουργούς και η συγγραφή τους επιτελείται σε πολλαπλούς τρόπους. Το παρόν βιβλίο γράφτηκε στην περίοδο 1998-2003 αλλά η έρευνα γύρω από τη διατλαντική ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ ξεκίνησε το 1995, στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής στο Τμήμα Ιστορίας και Πολιτισμού του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου της Φλωρεντίας. Κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής ωφελήθηκα, ενθαρρύνθηκα και εμπνεύστηκα από πολλούς συναδέλφους και φίλους στη Φλωρεντία, τη Νέα Υόρκη, το Πρίνστον, την Αθήνα και το Βόλο.

Οι καθηγητές και οι συνάδελφοι ερευνητές στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο μου παρείχαν μια πολύ υποστηρικτική κοινότητα και συνέβαλαν ιδιαίτερα στη διαμόρφωση των πρωταρχικών κατευθύνσεων της έρευνας. Είμαι ευγνώμων για τις μακροχρόνιες φιλίες και τις συνεργασίες που προέκυψαν μέσα από αυτό το ακαδημαϊκό περιβάλλον και που εξακολουθούν να καθιστούν την πανεπιστημιακή συνεργασία μια σημαντική διαδικασία μάθησης. Χρωστώ ένα μεγάλο «ευχαριστώ» στον Τζον Μπρούερ για την εμπιστοσύνη που έδειξε σε αυτή την εργασία και για τη σημαντική του συμβολή στην έκδοση του βιβλίου. Η Λουίζα Πασερίνι είναι για μένα μια σταθερή πηγή έμπνευσης.

44 υποστήριξης και γόνιμης κριτικής. Η μαθητεία μου μαζί της στη μελέτη της υποκειμενικότητας, η ενεργή της πίστη στην αναγκαιότητα της προώθησης της κριτικής και καινοτόμου σκέψης και η αφοσίωσή της στις πρακτικές της συναδελφικότητας και της ομαδικής διανοητικής παραγωγής έχουν επηρεάσει τις αντιλήψεις μου σε τέτοιο βαθμό που δεν έχω πάντα συνείδηση των επιδράσεων. Δεν μπορώ να την ευχαριστήσω όσο θα έπρεπε για αυτή τη μακροχρόνια μαθητεία. Ο Ρίτσαρντ Τζόνσον έδειξε ενεργό ενδιαφέρον για αυτή τη μελέτη και με βοήθησε στα πρώτα στάδια της έρευνας. Η εμπιστοσύνη μου στο κριτήριο, την ακεραιότητά του και το κριτικό του πνεύμα με έκαναν να πάρω σοβαρά υπόψη μου την άποψή του ότι η δημοσίευση αυτού του βιβλίου δεν θα ήταν απλώς μια πράξη ακαδημαϊκής ματαιοδοξίας, αλλά θα μπορούσε να συμβάλει και στην προώθηση μιας ουσιαστικότερης συζήτησης γύρω από τα ζητήματα της μετανάστευσης και του ρατσισμού.

Το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών στην Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο στη Φλωρεντία μου παρείχαν την απαραίτητη οικονομική υποστήριξη για την έρευνα. Η Ted and Elaine Athanassiades Postdoctoral Fellowship και το Πρόγραμμα Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πρίνστον μου έδωσαν τη δυνατότητα να διευρύνω τον θεματικό πυρήνα της έρευνας και να μετατρέψω την αρχική διδακτορική διατριβή σε μονογραφία. Πολλές ευχαριστίες χρωστώ στον Δημήτρη Γόντικα, διευθυντή του Προγράμματος Ελληνικών Σπουδών στο Πρίνστον για την υποστήριξη, το ενδιαφέρον και τη διαρκή φροντίδα του για την καλλιέργεια ενός φιλόξενου κλίματος διανοητικής ανταλλαγής και έρευνας. Η Κάρεν Βαν Ντάικ και η κοινότητα του Προγράμματος Ελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια της Νέας Υόρκης μου παρείχαν υποστήριξη, βοήθεια, συμβουλές και φιλοξενία κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του χειρογράφου. Ως υπότροφος του International Center for Advanced Studies στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης την Άνοιξη του 2001, είχα τη δυνατότητα να συμμετάσχω σε ένα ιδιαίτερα εμπνευσμένο διεθνές ακαδημαϊκό περιβάλλον. Ευχαριστώ τον Τόμας Μπέντερ, τη Μαίριλιν Γιανγκ και όλη την ε-

ρευνητική ομάδα και το προσωπικό του κέντρου για την υποστήριξή τους εκείνη την περίοδο. Ευχαριστώ τον Βασίλη Λαμπρόπουλο και την Άρτεμις Λεοντή για την υποστήριξη και τη βοήθειά τους καθώς και για την ευκαιρία που μου έδωσαν να συζητήσω τμήματα του βιβλίου με συναδέλφους και φοιτητές στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο του Οχάιο και στο Πανεπιστήμιο του Μίτσιγκαν. Ευχαριστώ επίσης τον Αλέξανδρο Κιτρορέφ για την καθοδήγηση και τις συμβουλές του στα πρώτα στάδια της έρευνας.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας γύρω από την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ χρειάστηκε να ακολουθήσω τη διασπορά του υλικού, των πηγών, των πληροφοριών και των ιστορικών ιχνών. Ο προσανατολισμός μου σε αυτό τον ευρύ χώρο των μετακινήσεων διευκολύνθηκε από τη συμβολή του προσωπικού σε διάφορα αρχεία και ιδρύματα. Πολλές ευχαριστίες στο προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, της Γενναδείου Βιβλιοθήκης και του Αρχείου Θεάτρου στην Αθήνα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ στο προσωπικό του Ελληνικού Ιστορικού και Λογοτεχνικού Αρχείου (ΕΛΙΑ) και ιδιαίτερα βέβαια στον Μάνο Χαριτάτο που μου παρείχε γενναιόδωρα φωτογραφικό υλικό και το θέμα του εξωφύλλου της αμερικανικής έκδοσης του βιβλίου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στο προσωπικό των εθνικών αρχείων του State Department (National Archives and Records Administration) στη Βιρτζίνια, του Ινστιτούτου Εθνικών Μελετών Μπαλτς στη Φιλαδέλφεια, και του Αρχείου Εργατικής Ιστορίας Τάμιμεντ στη Νέα Υόρκη. Ευχαριστώ επίσης το προσωπικό του Ερευνητικού Κέντρου Ιστορίας της Μετανάστευσης του Πανεπιστημίου της Μινεσότα για την καθοδήγηση στις πλούσιες ελληνικές συλλογές τους και για την άδεια που έδωσαν να χρησιμοποιήσω αποσπάσματα από ανέκδοτα κείμενα του Θεόδωρου Σαλούτου. Ευχαριστώ τον Γιώργο Καλογερά και την εκδοτική ομάδα του περιοδικού Gramma που μου έδωσαν τη δυνατότητα να δημοσιεύσω αρχικές μορφές των κεφαλαίων 5 και 6 στο περιοδικό τους και που ευγενικά επέτρεψαν την αναδημοσίευση αποσπασμάτων από εκείνο το υλικό σε αυτό το βιβλίο.

Η ολοκλήρωση και η διόρθωση του χειρογράφου έλαβε χώρα στην Αθήνα και στο Βόλο. Η συνεργασία των τελευταίων χρόνων με συναδέλφους και φοιτητές στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έχει αποτελέσει για εμένα μια συνεχή διαδικασία μάθησης. Τους και τις ευχαριστώ για την καλλιέργεια ενός εξαιρετικά δημιουργικού εργασιακού περιβάλλοντος και για τη γενναιόδωρη διάθεσή τους να μοιραστούν την εμπειρία και τη γνώση τους. Οι φίλοι και οι φίλες μέλη της εκδοτικής ομάδας του περιοδικού Ιστορεΐν μου έχουν προσφέρει για πολλά χρόνια ένα προκλητικό πεδίο ανταλλαγών και συνεργασίας. Τους και τις ευχαριστώ για την υποστήριξη, την κριτική και την αναντικατάστατη αίσθηση της κοινότητας. Ο δάσκαλος, συνεργάτης και αγαπημένος φίλος Αντώνης Λιάκος με βοήθησε κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας σχέσης μας να συνειδητοποιήσω ότι η μελέτη της ιστορίας έχει για εμένα νόημα προσωπικά, διανοητικά, πολιτικά και ηθικά. Τον ευχαριστώ για την ακούραστη υποστήριξη, την κριτική και τη διανοητική τόλμη του. Κατά την έρευνα και τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, ο Ντέιβιντ Στέιπλς μού συμπαραστάθηκε αμέριστα. Μαζί μάθαμε να «ακούμε φωνές» μέσα στα κείμενα και να απολαμβάνουμε τη διατλαντική αντίληψη του κόσμου. Χωρίς τη βοήθεια, την υπέροχη φιλία και την αγάπη του, αυτό το βιβλίο δεν θα ήταν δυνατό. Η Ποθητή Χαντζαρούλα και η Ιουλία Πεντάζου μου έχουν απλόχερα προσφέρει τη φιλία και την υποστήριξή τους καθώς και μια διεισδυτική κατανόηση των διαρκών μετασχηματισμών και των αλλαγών στις ζωές και στις σκέψεις μας. Ευχαριστώ τον Άρη Αλεξόπουλο για τη συντροφικότητά του, γιατί μοιράστηκε μαζί μου τον ενθουσιασμό του και την υποκειμενική του αντίληψη της πραγματικότητας και γιατί με φροντίδα και συνέπεια αποσταθεροποιεί τις βεβαιότητές μου.

Είμαι ευγνώμων στον Ντάγκλας Μίτσελ, εκδότη στο Chicago University Press, που έδειξε προσωπικό ενδιαφέρον για την εργασία μου, αλλά και για τις συμβουλές του στα πρώτα στάδια της επιμέλειας του χειρογράφου. Η εκδότρια Λέσλι Κέρος ανταπο-

κρίθηκε πάντα με φροντίδα στις ανάγκες του βιβλίου και τις δικές μου. Την ευχαριστώ. Ο Τίμοθι ΜακΓκόβερν βοήθησε ιδιαίτερα σε όλα τα στάδια της έκδοσης. Είμαι ευγνώμων στους δύο ανώνυμους κριτές του βιβλίου, των οποίων τα σχόλια, η κριτική και οι προτάσεις ήταν εξαιρετικά χρήσιμα κατά τη διάρκεια της επανεπεξεργασίας του κειμένου.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για την υποστήριξη, την εμπιστοσύνη, τη στοργή και την αγάπη τους. Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του πατέρα μου Νίκου. Αν και ακόμη δεν έχω «χωνέψει» τον πρόωρο χαμό του, αναγνωρίζω τώρα, περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν, τη βαθιά επίδραση που άσκησε η απίστευτη αφοσίωσή του στην ίδια τη ζωή και η αισιοδοξία του στον τρόπο με τον οποίο κατανοώ τον κόσμο.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

.....

ΤΟ «ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ»

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ:
ΑΥΤΟΧΘΟΝΙΣΜΟΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ
ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ «ΑΜΕΡΙΚΗ»

Στη συγκριτική μελέτη της για τις επαναστάσεις, η Χάννα Άρεντ υποστηρίζει ότι στην αντίληψη των ανθρώπων της Αμερικανικής Επανάστασης «η εξουσία λάμβανε υπόσταση οποτεδήποτε και οπουδήποτε συγκεντρώνονταν και δεσμεύονταν ότι θα τηρήσουν τις αμοιβαίες υποσχέσεις, τα σύμφωνα και το λόγο της τιμής τους: [...] μάλιστα, σύμφωνα με τη διατύπωση του Τζων Άνταμς, «η δύναμη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ τους και της πίστης στις ικανότητες των απλών ανθρώπων επέτρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες να ολοκληρώσουν με επιτυχία την επανάσταση». Η εμπιστοσύνη αυτή, επιπροσθέτως, δεν απέρρεε από κάποια κοινή ιδεολογία, αλλά από τις αμοιβαίες υποσχέσεις, και, ως τέτοια, θεμελίωνε τους «συλλόγους» – δηλαδή τις συνενώσεις ατόμων για την επιδίωξη συγκεκριμένων πολιτικών στόχων».¹ Σύμφωνα με την Άρεντ, το στοιχείο αυτό διαφοροποίησε την Αμερικανική Επανάσταση από τη Γαλλική: η Αμερικανική Επανάσταση υπήρξε επίτευγμα ενός ήδη συγκροτημένου πολιτικού σώματος, ενώ με τη Γαλλική εκφραζόταν η φυσική ισχύς των «ανθρώπινων δικαιωμάτων». Η Άρεντ υποστήριξε επίσης ότι το συντεταγμένο πολιτικό σώμα που συμμετείχε στην επανάσταση «ήδη συνιστούσε καινοτομία γεννημένη από τις ανάγκες και την επινοητικότητα των Ευρωπαίων οι οποίοι, έχοντας αποφασίσει να αφήσουν τον Παλιό Κόσμο, δεν σκόπευαν απλώς να αποικίσουν μια νέα ήπειρο, αλλά και να εγκαθιδρύσουν μια νέα παγκόσμια τάξη».² Στη διαμόρφωση

⁵² των χαρακτηριστικών του αμερικανικού εθνικισμού συνέβαλε καθοριστικά η μακραίωνη ιστορία των αδιάκοπων μεταναστεύσεων, των εγκαταστάσεων και των αποικισμών της αμερικανικής ηπείρου. Το ζήτημα των πληθυσμιακών μετακινήσεων προς τα εδάφη της συνιστούσε ουσιαστικό στοιχείο της εδραίωσης των πρώτων αφηγημάτων και των λόγων περί εθνικής ταυτότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες, πολλά χρόνια προτού η μετανάστευση, οι συνέπειες και οι επιπτώσεις της στην εθνική ευημερία αναδειχθούν κεντρικό θέμα των πολιτικών συζητήσεων. Οι πολιτικοί, οι πολιτισμικοί και οι νομικοί λόγοι για την εθνικότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες οργανώθηκαν με επίκεντρο το καθοριστικό ιστορικό φαινόμενο της διαρκούς προσέλευσης νέων πληθυσμών στην αμερικανική ήπειρο. Η φαντασία της εθνικής κοινότητας δεν βασιζόταν σε μύθους για την κοινή καταγωγή, όπως συνέβη σε πάμπολλες άλλες περιπτώσεις, αλλά στηριζόταν στην ιδέα της αμοιβαίας δέσμευσης και της αφοσίωσης στην εγκαθίδρυση μιας νέας πολιτικής τάξης. Σύμφωνα με όσα έχουν υποστηρίξει και άλλοι μελετητές του αμερικανικού εθνικισμού, «το κράτος αρθρώνει το ιδεολογικό θεμέλιο της ύπαρξής του και αντλεί νομιμοποίηση από τον ισχυρισμό ότι πραγματοποιεί όσα επαγγέλλεται ως έθνος, [...] αν όλοι όσοι ζουν στην επικράτειά του τηρούν τις αρχές και τις αξίες της ιδεολογίας του».³

Το εθνικό υποκείμενο της αμερικανικής πολιτείας, έχοντας ήδη οριστεί με βάση το ρόλο του ως σύνολο των κοινοτήτων των αποίκων που συνδέονταν με αμοιβαίους δεσμούς, ορίστηκε το 1790 και ως πολιτικό υποκείμενο, όταν το Κογκρέσο αναγνώρισε σε όλα τα «ελεύθερα λευκά άτομα» που είχαν μεταναστεύσει ή θα μετανάστευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες το δικαίωμα να αποκτήσουν την ιδιότητα του πολίτη.⁴ Τη στιγμή εκείνη, η λευκότητα του δέρματος αναδείχθηκε σε συνώνυμο της ιδιότητας του πολίτη, ρόλο τον οποίο διατήρησε ολόκληρο τον δέκατο ένατο αιώνα. Η σχέση του λευκού δέρματος με την ιδιότητα του πολίτη απορρέει από το ρόλο

των αποικισμών και των μεταναστεύσεων στη διαμόρφωση του αμερικανικού εθνικού φαντασιακού. Η ιδέα της ιδιότητας του πολίτη, όπως υποστήριξαν πολιτικοί επιστήμονες και μελετητές του αμερικανικού πολιτικού συστήματος, συνδεόταν στενότερα με την κοινωνική θέση του ιδιοκτήτη γης. Ο Λέον Χιγκινμπόθαμ ο νεότερος επισήμανε ότι «στην πράξη, η ιδέα περί της ιδιότητας του πολίτη είχε συνυφανθεί αξεδιάλυτα με την ιδέα του “λευκού δέρματος” (και του ανδρικού φύλου), επειδή στην πραγματικότητα πολίτης ήταν σε τελική ανάλυση όποιος μπορούσε να συμβάλει στην καταστολή μιας εξέγερσης σκλάβων ή να συμμετάσχει στους πολέμους ενάντια στους Ινδιάνους».⁵ Στο πλαίσιο του αμερικανικού εθνικισμού η φυλή και η εθνικότητα συνδέθηκαν αμοιβαία μέσα από την ιστορική εμπειρία του αποικισμού της αμερικανικής ηπείρου. Η εγκατάσταση, η οικονομική εκμετάλλευση των φυσικών και των ανθρώπινων πόρων και η ανάγκη να προστατευτούν οι πόροι αυτοί από τους γηγενείς πληθυσμούς και τους σκλάβους συνέβαλαν καθοριστικά στη βαθύτατη σύνδεση της αμερικανικής εθνικής ταυτότητας με την ιδιότητα του πολίτη και τη λευκή φυλή. Τον δέκατο ένατο αιώνα η φυλή παρέμενε όρος βιολογικός και νομικός, απαλλαγμένος λίγο πολύ από πολιτισμικές ή πολιτικές συνδηλώσεις. Η πολιτισμική ιδιαιτερότητα –χαρακτηριστικό που συχνά συσχετιζόταν με την εθνική μοναδικότητα– δεν συνιστούσε σημαντικό στοιχείο του αμερικανικού εθνικού αφηγήματος. Οι νομικές, οι κοινωνικές και οι πολιτικές εκφράσεις της εθνικότητας στις ΗΠΑ ολόκληρο τον δέκατο ένατο αιώνα έθεταν ως κύριο αίτημα τη δημιουργία ενός νέου έθνους που θα βασιζόταν σε καθολικές ιδεολογικές αρχές πέρα από την πολιτισμική μοναδικότητα και την εθνοτική καταγωγή.

Η σχέση ανάμεσα στη φυλή, το έθνος, την κουλτούρα και την πολιτική στις ΗΠΑ τροποποιήθηκε στις αρχές του εικοστού αιώνα. Νέες ιστορικές εμπειρίες, όπως οι νέες μορφές μετανάστευσης, η έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και η

54 βαθμιαία ανάδυση της Αμερικής ως παγκόσμιας δύναμης επανασυστάρισε το ρόλο της φυλής και της κουλτούρας στην κατασκευή του εθνικού αφηγήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η εθνική ανεξαρτησία από τις ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες παράλληλα με τη συγκρότηση του πολιτικού και συνταγματικού εθνικού υποκειμένου και την εδραίωσή του στον πυρήνα του αμερικανικού πολιτικού συστήματος υπήρξαν κομβικά σημεία του αμερικανικού εθνικού αφηγήματος στα τέλη του δέκατου όγδοου και όλο τον δέκατο ένατο αιώνα. Στο ξεκίνημα του εικοστού, όμως, καθώς το λεγόμενο κοινωνικό ζήτημα πέρασε στο προσκήνιο των πολιτικών συζητήσεων, η προσοχή σταδιακά αλλά σταθερά μετατοπιζόταν σε διαφορετικά ερωτήματα. Οι ορισμοί του κοινωνικού ζητήματος και η επεξεργασία κοινωνικών σχεδίων ή προγραμμάτων για την επίλυσή του λειτούργησαν ως πανίσχυρο κύκλωμα δημιουργίας υποκειμένων την εποχή αυτή, την οποία ορισμένοι ιστορικοί χαρακτήρισαν «εποχή της κοινωνικής πολιτικής» στις ευρωαμερικανικές σχέσεις.⁶

Η εποχή της κοινωνικής πολιτικής σημαδεύτηκε από την κυριαρχία μιας νέας πολιτικής γλώσσας, η οποία οργανωνόταν με επίκεντρο την έννοια του «κοινωνικού» και αφορούσε ευρύτατο φάσμα θεμάτων: την εργασία, την κοινωνική πρόνοια, την υγεία και την υγιεινή, την πολεοδομία, την εκπαίδευση και την οικογένεια. Ο κεντρικός χαρακτήρας των κοινωνικών ζητημάτων την εποχή αυτή οφειλόταν εν μέρει στους παγκόσμιες εμβέλειες μετασχηματισμούς του εύρους και της δομής της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Οι μητροπολιτικές κοινωνίες των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών τώρα αντιμετώπιζαν προβλήματα που αφορούσαν τη ρύθμιση διαφορετικών τύπων κοινωνικών σχέσεων στο πλαίσιο της όξυνσης κάθε είδους διαφορών, στις οποίες περιλαμβάνονταν και οι διαφορές τάξης, φύλου, φυλής, εθνικότητας και θρησκείας. Το κοινωνικό ζήτημα της εποχής αυτής ξεπήδησε από την παράδοξη χρονική σύμπτωση αφενός της σταθερής ε-

δραίωσης του έθνους-κράτους –κάτι που συνεπαγόταν την αναζήτηση της μονοπολιτισμικής ομοιογένειας– με τον πολλαπλασιασμό, αφετέρου, και την όξυνση των κοινωνικών διαφορών στο εσωτερικό των μητροπολιτικών κοινωνιών. Η μητροπολιτική πολιτική και στις δύο όχθες του Ατλαντικού ανέδειξε ως προτεραιότητά της τον οραματισμό νέων τρόπων διαχείρισης των κοινωνιών της διαφοράς. Ο αιώνας της κοινωνικής πολιτικής πραγματικά σημαδεύτηκε από την πύκνωση των διατλαντικών σχέσεων, καθώς πλήθος κοινωνικών επισημών, υπέρμαχων της κοινωνικής πολιτικής στον καπιταλισμό, οπαδών του κοινωνικού και του φυλετικού υγιεινισμού, μεταρρυθμιστών και δημοσιογράφων διέσχιζαν τον Ατλαντικό αναζητώντας ιδέες, σχέδια και νέες τεχνολογίες κοινωνικής μεταρρύθμισης. Προοδευτικοί και μεταρρυθμιστές Αμερικανοί ταξίδευαν στην Ευρώπη από τη δεκαετία του 1890 μέχρι τη δεκαετία του 1930 επιζητώντας να συνεργαστούν με ευρωπαίους ομοϊδεάτες τους και να ανταλλάξουν εφαρμόσιμα οράματα κοινωνικής διαχείρισης. Ο διατλαντικός χαρακτήρας του κοινωνικού ζητήματος αναγνωρίστηκε σχετικά νωρίς, καθώς οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές συνειδητοποίησαν ότι οι διαφοροποιητικές επιπτώσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης διαπερνούσαν τα εθνικά σύνορα. Συνεπώς, οι πολιτικές διαμάχες και η συζήτηση για την επίλυση των προβλημάτων αυτών διεξάγονταν σε ένα πεδίο που γινόταν κατ' ουσίαν διεθνικό.⁷

Η εποχή της κοινωνικής πολιτικής σημαδεύτηκε επίσης από την εμφάνιση των νέων τεχνολογιών της κοινωνικής μηχανικής, τις οποίες πρότεινε όλο το εύρος του πολιτικού φάσματος. Η κοινωνική μηχανική συνεπαγόταν τον οραματισμό και την επινόηση μεθόδων κοινωνικού σχεδιασμού οι οποίες στόχευαν στην αναδιοργάνωση των κοινωνικών δομών και των θεσμών. Οι οραματισμοί της κοινωνικής μηχανικής βασίστηκαν στη συστηματική προσπάθεια να κατανοηθούν οι κοινωνικοί μηχανισμοί και να σχεδιαστούν παρεμβάσεις και μεθο-

⁵⁶ δικά οργανωμένες μεταρρυθμίσεις. Ο πλούτος και η ποικιλία των οραματισμών της κοινωνικής μηχανικής την εποχή αυτή πηγάζαν από την παράλληλη εξέλιξη των κοινωνικών, των φυσικών και των βιολογικών επιστημών. Συνδεδεμένη με την πολεοδομία, τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και τη δημόσια διοίκηση, καθώς και με τις ιδέες της εποχής για την ευγονική και τη γενετική, η κοινωνική μηχανική κυριάρχησε στη φαντασία των κοινωνικών μεταρρυθμιστών και των επιστημόνων σε μια εποχή κατά την οποία πειστικά κοινωνικά προβλήματα απαιτούσαν λύσεις. Η εκρηκτική άνθηση των καλλιτεχνικών εκφάνσεων της φανέρωνε τις βαθύτατες πολιτισμικές και πολιτικές ρίζες των ιδεών της.⁸ Από τους οραματισμούς της εμπνεύστηκε κυρίως ο ουτοπικός στοχασμός που αναπτύχθηκε δυναμικά τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, αποκτώντας τεράστια απήχηση χάρη στην ολοένα συχνότερη εμφάνιση θεμάτων της επιστημονικής φαντασίας στη λαϊκή λογοτεχνία και στην πρώιμη κινηματογραφική παραγωγή.⁹

Η ιστορία της κοινωνικής μηχανικής συνδέεται άμεσα με την ιστορία της δημιουργίας του υποκειμένου, εφόσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στην υποκειμενικότητα, την κυριαρχία και την πολιτική. Η προσπάθεια να σχεδιαστεί η κοινωνική μηχανική θεμελιωνόταν στην αποδοχή της επικυριαρχίας που ασκούσαν το κράτος, οι μεταρρυθμιστές καθώς και οι εθνικοί και οι διεθνείς φορείς πάνω στην κοινωνική οργάνωση. Το κυρίαρχο υποκείμενο, στην περίπτωση της κοινωνικής πολιτικής των αρχών του εικοστού αιώνα, συγκροτούνταν μέσω της ικανότητάς του να παράγει την κοινωνική οργάνωση και, επομένως, να παράγει τις πολιτικές και τις κοινωνικές υποκειμενικότητες, οι οποίες κατόπιν θα επικαλούνταν την κυριαρχία του υποκειμένου. Οι πολιτικές και οι κοινωνικές υποκειμενικότητες που επικαλούνταν –αλλά και τις οποίες επικαλούνταν– το κυρίαρχο υποκείμενο της κοινωνικής μηχανικής ορίζονταν από τις ιστορικές συνθήκες οι οποίες στο ξεκίνημα της νέας εποχής περιγράφονταν στις καπιταλιστικές μητροπόλεις

με τον όρο «κοινωνικό ζήτημα»: ορίζονταν από την εργασία, το φύλο, την τάξη, τις φυλετικές και τις εθνοτικές σχέσεις, την ανάπτυξη των πόλεων και τον πόλεμο. Τους εργάτες, τις γυναίκες, τα παιδιά, τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς μετανάστες, τους πρόσφυγες και τους φτωχούς, όλους αυτούς επικαλούνταν η κυριαρχία του μεταρρυθμιστικού υποκειμένου, το οποίο είχε φροντίσει να συμπεριλάβει στο πολιτικό του πρόταγμα την κοινωνική μηχανική των υποκειμενικοτήτων. Η ιστορία των εργατικών, των εθνοτικών, των φυλετικών και των γυναικείων κινημάτων την εποχή αυτή, καθώς και οι ανταγωνιστικές συχνά σχέσεις τους με τις δυνάμεις της κοινωνικής μηχανικής, καταδεικνύουν τη συνεχή αλληλεπίδραση ανάμεσα στις διαδικασίες κατασκευής των υποκειμένων και στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι καθίστανται οι ίδιοι υποκείμενα της ζωής τους και των συλλογικών και ατομικών τους ιστοριών.

Η ιστορία της μετανάστευσης στον πρώιμο εικοστό αιώνα συνδέεται στενά με την ιστορία της κοινωνικής μηχανικής. Τα αμέτρητα πλήθη μεταναστών που συνέρρεαν από διάφορες περιοχές του κόσμου στις αναπτυσσόμενες μητροπόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών πρόσφεραν στους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές, τους πολιτικούς και τους επιστήμονες τη μοναδική ευκαιρία να πειραματιστούν στον τομέα του κοινωνικού σχεδιασμού. Το «μεταναστευτικό πρόβλημα» –όρος ο οποίος αναφερόταν στην ανάγκη να επινοηθούν αποτελεσματικοί τρόποι ένταξης των μεταναστών στην αγορά εργασίας, αλλά και στο πολιτισμικό και το πολιτικό περιβάλλον των Ηνωμένων Πολιτειών– συνιστούσε πρόκληση για την κοινωνική μηχανική. Οι αρχές των προγραμμάτων εξαμερικανισμού, οι επιτροπές του Κογκρέσου, τα νομοθετικά σώματα, οι αδελφότητες, οι φιλανθρωπικοί θεσμοί και τα ερευνητικά κέντρα επικαλούνταν τους μετανάστες –που δεν είχαν πρόσβαση στην εδαφική κυριαρχία του γηγενούς– ως απόδημα υποκείμενα. Η μεταναστευτική υποκειμενικότητα, λοιπόν, συγκροτήθηκε

⁵⁸ διαδρώντας με συστήματα υποκειμενοποίησης, τα οποία όφειλαν τον προνομιακό ρόλο τους σε προγράμματα κοινωνικής μηχανικής που δεν αφορούσαν αποκλειστικά το «μεταναστευτικό πρόβλημα», αλλά οραματίζονταν ένα ευρύτερο σχέδιο κοινωνικής μεταρρύθμισης. Την εποχή αυτή ο μετανάστης εμφανίζεται στον ορίζοντα της διατλαντικής πολιτικής και κουλτούρας ως αναγνωρίσιμη μορφή της κοινωνικής και της πολιτικής σκηνής. Η εμφάνιση του μετανάστη με τη μορφή της διατλαντικής κοινωνικής και πολιτικής υποκειμενικότητας κατανοείται μόνον αν συσχετιστεί με τα ευρύτερα προγράμματα της κοινωνικής μηχανικής που μεταμόρφωσαν την πολιτική και την κουλτούρα στις δύο ακτές του Ατλαντικού. Ο αντιμεταναστευτικός αυτοχθονισμός και ο πολιτισμικός πλουραλισμός υπήρξαν τα δύο μείζονα πολιτικά και ιδεολογικά κινήματα που ενέπνευσαν σχέδια κοινωνικών μεταρρυθμίσεων για τους μετανάστες. Παρόμοια μεταρρυθμιστικά σχέδια επηρέασαν καθοριστικά το μετασχηματισμό του αμερικανικού εθνικισμού και το ρόλο της φυλής και της κουλτούρας στη συγκρότηση της πολιτικής υποκειμενικότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες των αρχών του εικοστού αιώνα.¹⁰

Νέα μετανάστευση: ορίζοντας το μεταναστευτικό πρόβλημα

Στις αρχές του εικοστού αιώνα η μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες ορίστηκε ως πρόβλημα που συνόψιζε όλες τις μείζονες πτυχές του «κοινωνικού ζητήματος» συνολικά, το οποίο συνιστούσε πρόκληση για τους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές και τους διαμορφωτές πολιτικής. Το κράτος και οι μεταρρυθμιστικοί φορείς διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον ορισμό της μετανάστευσης ως κοινωνικού προβλήματος με υποκείμενο τους μετανάστες, οι οποίοι ορίστηκαν, επομένως, ως υποκείμενα των μεταρρυθμιστικών πολιτικών που οραματίζονταν την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνικής οργάνωσης με βάση τις αρχές της κοινωνικής μηχανικής. Ειδικοί, επιστήμο-

νες, επαγγελματίες, φιλόανθρωποι, κρατικοί φορείς και επιτροπές, δημοσιογράφοι και δημοσιολόγοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εδραίωση αυτού του ορισμού για τη μετανάστευση και για τους μετανάστες ως υποκείμενά της. Τούτη η ανομοιογενής κοινότητα επαγγελματιών ενίσχυε το δυναμισμό της καθώς τα μέλη της με ενθουσιασμό μελετούσαν εξονυχιστικά το «μεταναστευτικό πρόβλημα» και τις δυνατότητες που πρόσφερε για πειραματισμούς στο πεδίο της κοινωνικής μεταρρύθμισης και της οικοδόμησης μιας κοινωνικής οργάνωσης νέου τύπου.

Το πρώτο χαρακτηριστικό που απέδωσαν στη μετανάστευση ως σύγχρονο κοινωνικό πρόβλημα ήταν ότι αποτελούσε φαινόμενο σχετικά πρόσφατο. Οι συγγραφείς της σύνοψης των αποτελεσμάτων της έρευνας που διεξήγαγε η Επιτροπή για τη Μετανάστευση παρατηρούσαν το 1912 τα εξής:

Μελετώντας τη μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες από το πρώτο έτος τήρησης των μεταναστευτικών μας αρχείων, δηλαδή το 1819, μέχρι σήμερα, καταδεικνύεται, όπως επισημάναμε ήδη, ότι τόσο ο χαρακτήρας όσο και η έκταση του φαινομένου έχουν μεταβληθεί ουσιαστικά. Είναι τόσο έκδηλη η μεταβολή στον τύπο των μεταναστών κατά τα τελευταία είκοσι πέντε έως τριάντα έτη, ώστε κρίνεται σκόπιμο να ταξινομηθεί η μετανάστευση προς τον τόπο μας σε παλαιά, η οποία συμπεριλαμβάνει όσους μετανάστες έφτασαν εδώ πριν από το 1883, και σε νέα, η οποία συγκεκριμένα θα αναφέρεται σε όσους κατέφθασαν έκτοτε. [...] Ορισμένα εμφανή χαρακτηριστικά των μεταναστών επίσης τονίζουν ιδιαίτερα το γεγονός ότι η ειδολογική διαφορά της νέας μετανάστευσης από τους παλαιότερους αμερικανούς κατοίκους είναι πολύ πιο ριζική από εκείνη της παλαιάς μετανάστευσης.¹¹

Η εισαγωγή του όρου *νέα μετανάστευση* αποσκοπούσε ακριβώς στο να διακριθούν οι νεοφερμένοι μετανάστες, με προέλευση από τη Νότια και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη ως επί το πλείστον, από το μεταναστευτικό ρεύμα που είχε συμμετάσχει στην οικοδόμηση των Ηνωμένων Πολιτειών ως έθνους, δη-

⁶⁰ λαδή από τους μετανάστες αγγλοσαξονικής κυρίως καταγωγής. Η διάκριση βασιζόταν στην παραδοχή ότι οι «νέοι μετανάστες» διέφεραν ριζικά από τους πληθυσμούς που είχαν συγχροτήσει ιστορικά τη «γηγενή» –δηλαδή την αγγλοσαξονική– αμερικανική κοινωνία. Προκειμένου να αποκωδικοποιήσουμε τους όρους με τους οποίους οι «γηγενείς» Αμερικανοί αντιλαμβάνονταν τους «νέους μετανάστες», χρειάζεται να κατανοήσουμε με ακρίβεια την έννοια της ριζικής διαφοράς η οποία επιστρατεύτηκε την εποχή αυτή στις δημόσιες συζητήσεις για τη μετανάστευση, και να διακρίνουμε τις παραμέτρους που όριζαν πολιτικά και εδραίωναν πολιτισμικά ως πρόβλημα τη «νέα μετανάστευση».

Στις δημόσιες συζητήσεις, η άφιξη των νέων μεταναστών θεωρήθηκε και βιώθηκε κυρίως ως πρόβλημα που χρειαζόταν επίλυση. Ωστόσο, προτού λύσει κανείς ένα πρόβλημα, οφείλει να γνωρίζει τα χαρακτηριστικά του. Γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό, ο αμερικανός πρόεδρος Θίοντορ Ρούζβελτ συνέστησε το 1907 την Επιτροπή για τη Μετανάστευση (Immigration Commission), η οποία έγινε ευρύτερα γνωστή ως Επιτροπή Ντίλινγκαμ, από το όνομα του προέδρου της, του γερουσιαστή Ουίλλιαμ Π. Ντίλινγκαμ από το Βερμόντ.¹² Στην επιτροπή αυτή ανατέθηκε η αποστολή να συγκεντρώσει επαρκή και αξιόπιστα στατιστικά δεδομένα που θα επέτρεπαν να αποτιμηθούν ορθά και λογικά οι επιπτώσεις της μετανάστευσης.¹³ Η Επιτροπή εργάστηκε επί τέσσερα χρόνια, δηλαδή μέχρι το 1911, και συνέταξε εκτενέστατη έκθεση η οποία χαρτογραφούσε πραγματικά την παρουσία των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως την είχαν αποτυπώσει οι κυβερνητικοί ιθύνοντες.¹⁴ Στις επιμέρους εκθέσεις τους συγκέντρωσαν στοιχεία για την κατανομή των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες· την κατανομή τους σε διάφορες βιομηχανίες και επαγγέλματα· το εκπαιδευτικό επίπεδο των παιδιών των μεταναστών· τη στατιστική συχνότητα της εγκληματικότητας, της φρενοβλάβειας και της πορνείας στις μεταναστευτικές ο-

μάδες· και, τέλος, για το δείκτη γονιμότητας των μεταναστριών.¹⁵ Η Επιτροπή τάχθηκε για οικονομικούς λόγους υπέρ του περιορισμού της διαθέσιμης ανειδίκευτης μεταναστευτικής εργασίας και συσχέτισε τα κοινωνικά και τα οικονομικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν κυρίως αντιπαραβάλλοντας τους Βορειοευρωπαίους με όσους έρχονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες από τη Νότια ή την Ανατολική Ευρώπη.¹⁶

Ο διορισμός, ο τρόπος οργάνωσης, η συγκρότηση και η πολιτική λειτουργία της Επιτροπής υποδεικνύουν ότι η μετανάστευση από τη Νότια και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη έγινε αρχικά αντιληπτή κυρίως ως πρόβλημα συγκέντρωσης πληροφοριών. Η μετανάστευση δημιούργησε την ανάγκη να εγγραφούν τα νέα στοιχεία στο πάγιο πολιτισμικό κεφάλαιο της κοινωνικής γνώσης. Η κοινωνικοποίηση του μεταναστευτικού υποκειμένου –τόσο με όρους κοινωνικής πολιτικής όσο και στο επίπεδο της κοινωνικής συνείδησης και του νοητικού κώδικα– απαιτούσε τη συστηματοποιημένη συσσώρευση ενός σώματος γνώσεων για το μετανάστη. Η ενσωμάτωση των νέων μεταναστών στο γηγενές κοινωνικό σώμα προϋπέθετε τη φάση της αναγνώρισής τους· με άλλα λόγια, οι νέοι μετανάστες έπρεπε να καταστούν αναγνωρίσιμα υποκείμενα σύμφωνα με τα κριτήρια δημιουργίας της ταυτότητας που είχαν πολιτισμικό νόημα και θεωρούνταν θεμιτά από το κυρίαρχο γηγενές κοινωνικό υποκείμενο. Για να διερευνήσουμε την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα δίκτυα πολιτισμικής σημασιότητας και τα κυκλώματα υποκειμενοποίησης, χρειάζεται να μελετήσουμε τη διαδικασία μέσα από την οποία η μετανάστευση έλαβε τη μορφή του πληροφοριακού προβλήματος. Η παραγωγή γνώσης για τους μετανάστες λειτούργησε ως μέσο που επέτρεπε να επικαλούνται τους μετανάστες ως κοινωνικά υποκείμενα. Η παραγωγή πολιτισμικού νοήματος για τη μετανάστευση –αναπαραστάσεων, αντιλήψεων, εικόνων και γεγονότων– ταύτιζε τους μετανάστες ως υποκείμενα που έφεραν τα γνωρίσματα και τα χαρακτηριστικά της μετανά-

⁶² στευτικής κοινωνικής διαδικασίας. Η μετανάστευση ως σύνολο των εμπειριών που δημιουργεί η μαζική μετακίνηση πληθυσμών από τον τόπο καταγωγής προς τον τόπο προορισμού και η εκεί εγκατάστασή τους συνιστά παραδειγματικό τόπο των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην πολιτισμική σημασιοδότηση και την υποκειμενοποίηση. Οι επιτροπές ειδικών λειτουργήσαν ως πολιτικοί μηχανισμοί καταγραφής και ελέγχου των στοιχείων που θεωρούνταν ξένα προς το εθνικό σώμα. Οι επιτροπές αυτές συγκροτούνταν για ορισμένο χρονικό διάστημα και αποτελούνταν από αξιοσέβαστα πρόσωπα με εξειδικευμένες γνώσεις. Επίσης, κατά κανόνα διορίζονταν με πολιτικά κριτήρια προκειμένου να διαχειριστούν επείγοντα δημόσια προβλήματα, κινδύνους ή φυσικές καταστροφές. Συχνά απευθύνονταν σε προσωπικότητες ή σε οργανισμούς οι οποίοι εκπροσωπούσαν τα ενδιαφερόμενα πολιτικά σώματα που επηρεάζονταν από το συγκεκριμένο ζήτημα, και ζητούσαν τη γνώμη τους. Οι επιτροπές, ως τεχνολογία συγκρότησης υποκειμένων, συνδύαζαν την πολιτική νομιμότητα της πολιτισμικής καθεστηκυίας τάξης με τη δυναμική των πολιτικών προγραμμάτων των ενδιαφερόμενων ομάδων, οι οποίες αναδύονταν στο πλαίσιο των μεταβαλλόμενων κοινωνικών συνθηκών. Οι Εκθέσεις του 1911, τις οποίες συνέταξε η Επιτροπή για τη Μετανάστευση, περιλάμβαναν δηλώσεις, γνώμες και προτάσεις πολλών οργανισμών που ενδιαφέρονταν για τη μετανάστευση εκκινώντας από διαφορετικές οπτικές γωνίες και θέσεις.¹⁷ Στις εκθέσεις αυτές αποτυπωνόταν η συνάντηση των δικτύων πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής σημασιοδότησης αφενός της χώρας υποδοχής και αφετέρου των μεταναστών. Οι εκθέσεις αναπαριστούσαν συνοπτικά στο επίπεδο του δημόσιου επίσημου λόγου αυτήν ακριβώς τη συνάντηση. Μια προσεκτική ανάγνωση των ζητημάτων που έθεσε η Επιτροπή για τη Μετανάστευση αποκαλύπτει ποια πολιτική και πολιτισμική δύναμη βρισκόταν πίσω από την πρωτοβουλία να παραχθεί ακριβής γνώση για τους μετανάστες. Στην επίτομη

έκδοση των συμπερασμάτων της Επιτροπής, οι συγγραφείς ό-⁶³
ριζαν το μεταναστευτικό πρόβλημα ως εξής:

Τι είναι το μεταναστευτικό πρόβλημα;

Ο λαός των Ηνωμένων Πολιτειών πιστεύει πως εκπροσωπεί τον α-
νώτερο και πιο έξοχο πολιτισμό ολόκληρου του κόσμου. Αναμφι-
σβήτητα η κρίση αυτή συχνά υποδηλώνει περιορισμένη αντίληψη.
Ελάχιστοι γνωρίζουν τα προτερήματα των ηγετικών ευρωπαϊκών
εθνών, και ακόμα λιγότεροι εκείνα των μακρινών πολιτισμών της
Ινδίας, της Ιαπωνίας και της Κίνας· ωστόσο, όσο μεροληπτική και
αν είναι η κρίση τους για τους Αμερικανούς, έχουν σωστό σκοπό:
επιθυμούν το άριστο. Επιπλέον, σε ορισμένους τομείς, ιδίως όσον
αφορά τη βιομηχανία, είναι γενικά παραδεκτό σε ολόκληρο τον
κόσμο ότι η κρίση τους αληθεύει και ότι η χώρα μας βρίσκεται ε-
πικεφαλής. Οι Αμερικανοί αναντίρρητα επιθυμούν να διατηρή-
σουν το υψηλό επίπεδό τους και, αν είναι δυνατόν, να το βελτιώ-
σουν ακόμα περισσότερο. Το πρόβλημα λοιπόν έχει ως εξής: Πώς
επηρεάζει η μετανάστευση τον αμερικανικό πολιτισμό σήμερα,
και ποιες είναι οι ενδεχόμενες μελλοντικές επιπτώσεις της;¹⁸

Ο ορισμός του μεταναστευτικού προβλήματος είχε πρόδηλα
ως νοητικό πλαίσιο αναφοράς την πολιτισμική ανωτερότητα.
Επομένως, οι ίδιοι συγγραφείς διακήρυσσαν:

Προκειμένου να επιλυθεί ένα πρόβλημα τέτοιας φύσης είναι α-
ναγκαία τα ακόλουθα:

1. Να καθοριστεί το πολιτισμικό μας επίπεδο·
2. Να εντοπιστούν με ασφάλεια όλα τα στοιχεία που αφορούν τη
μετανάστευση και έχουν σημαντικές επιπτώσεις στον πολιτισμό
μας·
3. Να εκτιμηθεί όσο το δυνατόν προσεκτικότερα η επιρροή την ο-
ποία ασκούν τα στοιχεία αυτά στο πολιτισμικό μας επίπεδο·
4. Τέλος, αν η μετανάστευση και οι συνεπακόλουθες συνθήκες ε-
πηρεάζουν δυσμενώς τον πολιτισμό μας, χρειάζεται ως πρακτι-
κός λαός να υποδείξουμε μέτρα, κυβερνητικά ή κοινωνικά, τα ο-
ποία αποδεδειγμένα θα θεραπεύουν επαρκώς την κατάσταση.¹⁹

⁶⁴ Η ανάλυση αυτή υπακούει δυναμικά στα κελεύσματα της νεωτερικότητας, στο βαθμό ιδίως που θεμελιώνεται στο συμπαγές ιδεολογικό υπόστρωμα του αφηγήματος περί «πολιτισμικού επιπέδου». Η έννοια του «πολιτισμικού επιπέδου» χρησιμοποιήθηκε συστηματικά στις διεθνείς σχέσεις στις αρχές του εικοστού αιώνα, ενώ έφτασε στο απόγειό της τη δεκαετία του 1920, ως κανονιστική ουσιαστικά αρχή ρύθμισης των διακρατικών σχέσεων. Ο Ρόλαντ Ρόμπερτσον επισήμανε ότι την εποχή αυτή η έννοια του «πολιτισμικού επιπέδου» συσχετίστηκε με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των εθνών, καθώς και με το ζήτημα της ένταξης στην κοινότητα των εθνών.²⁰ Η ίδια έννοια εφαρμόστηκε επίσης στο πλαίσιο των συζητήσεων για τη μετανάστευση, όσον αφορά το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού της γηγενούς κοινωνίας και την ενσωμάτωση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Η μετανάστευση ως κοινωνικό πρόβλημα συνδεόταν στενά με τις διεθνείς σχέσεις και με την κοσμοαντίληψη όσων συμμετείχαν στη σχετική συζήτηση. Καθώς στις Ηνωμένες Πολιτείες κατέφθαναν μαζικά πληθυσμοί από περιοχές οι οποίες δεν εντάσσονταν στη γεωπολιτισμική επικράτεια που είχε τροφοδοτήσει την ιδέα της αγγλοσαξονικής πολιτισμικής ανωτερότητας, δημιουργήθηκε η ανάγκη να αναδιατυπωθούν οι ιδιότητές της· η μετανάστευση από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη δημιούργησε την ανάγκη να επαναπροσδιοριστούν τα σύνορα ανάμεσα στον ανώτερο πολιτισμό και στους υπόλοιπους.

Η περιφρούρηση του πολιτισμικού επιπέδου προϋπέθετε τη γνώση του, αλλά και τη γνώση για τους λαούς που απειλούσαν να το υποβαθμίσουν. Η γηγενής κοινωνία, ως κυρίαρχο υποκείμενο που επικαλούνταν τους μετανάστες ως υποκείμενα, μπορούσε να κωδικοποιήσει τις σχετικές πληροφορίες μόνον εφόσον επιστράτευε μηχανισμούς καθιερωμένους στο πλαίσιο του ήδη συσσωρευμένου πολιτισμικού της κεφαλαίου. Η επείγουσα ανάγκη της εποχής «να καθοριστεί το πολιτισμικό μας επίπεδο» ερμηνεύεται από αυτή την οπτική

γωνία. Η απόκτηση γνώσεων για το μετανάστη και η σταθεροποίηση των γνώσεων για τον γηγενή εαυτό υπήρξαν αναπόσπαστα σχεδόν τμήματα του ίδιου προτάγματος. Στην επιτομή του 1912, μάλιστα, ο Ιερεμίας Τζενκς και οι συνάδελφοί του συγγραφείς παρατηρούσαν ότι «για την εξυπηρέτηση της αποστολής τούτου του βιβλίου [...] ευχής έργο θα ήταν αν εξαρχής συνοψίζονταν οι αρχές με βάση τις οποίες θα επηρεαζόταν ενδεχομένως το πολιτισμικό επίπεδο της χώρας μας από τη μετανάστευση».²¹ Στην επόμενη ενότητα, με τίτλο «Θεμελιώδεις αρχές του αμερικανικού πολιτισμού», οι συγγραφείς παραδέχονται ότι «είναι εξαιρετικά δύσκολο να αναλυθεί ένας πολιτισμός τόσο σύνθετος όσο ο δικός μας», αποκαλύπτοντας έτσι την κρίση αυτοπροσδιορισμού που είχε προκαλέσει η απουσία γνώσεων για τους μετανάστες.²² Η διαδικασία πρόσληψης του μεταναστευτικού υποκειμένου απαιτούσε ένα είδος πολιτισμικής μετάφρασης, που την επιτελούσαν θεσμικά σώματα σαν την Επιτροπή για τη Μετανάστευση, των οποίων τα μέλη όφειλαν να γνωρίσουν ποιες ήταν οι δραστηριότητες, οι πρακτικές, οι οργανώσεις και οι κοινοτικοί θεσμοί των μεταναστών. Κατόπιν η Επιτροπή όφειλε να κωδικοποιήσει τις πρακτικές αυτές με τρόπους πολιτισμικά ευανάγνωστους στην κυρίαρχη γηγενή κοινότητα. Επομένως, για να συγκροτηθούν οι μετανάστες σε αντικείμενο μελέτης, χρειαζόταν να αναπροσδιοριστεί ταυτόχρονα η εθνική ταυτότητα των Ηνωμένων Πολιτειών. Στο πλαίσιο αυτό η «γνωριμία με το μετανάστη» διεξαγόταν επιστρατεύοντας μια διαδικασία επιστημικής βίας μέσα από την οποία οι συνθήκες της κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής ύπαρξης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής παγιώθηκαν ως ορίζουσες της ίδιας της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Ερευνητικός στόχος της Επιτροπής ήταν να διακρίνει τα σωματικά, τα διανοητικά και τα ηθικά χαρακτηριστικά των μεταναστών και να τους ταξινομήσει στο πλαίσιο του καθιερωμένου συστήματος σχέσεων των λαών και των φυλετικών ο-

⁶⁶ μάδων.²³ Το γεγονός ότι αυτή η παμπάλαια διάκριση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών ανασύρθηκε από την αφάνεια και εφαρμόστηκε στην περίπτωση αυτή υποδείκνυε ότι δεν ήταν ανάγκη να γνωρίσουν απλώς το μετανάστη αλλά μάλλον να τον τοποθετήσουν στο πλαίσιο των καθιερωμένων τύπων σωματικής, νοητικής και ηθικής ιεραρχίας από την οποία, όπως πίστευαν, εξαρτιόταν ο πολιτισμός. Τούτο συνιστά κομβικό σημείο, καθώς εισάγει ένα από τα κύρια στοιχεία που όρισαν την πρόσληψη των νοτιοευρωπαίων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η τριμερής διάκριση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών σε σωματικά, διανοητικά και ηθικά παρέπεμπε σε εξίσου παμπάλαια χαρακτηριστικά φυλετικής διαφοροποίησης και κατηγοριοποίησης. Το πρόβλημα της απουσίας γνώσεων για τους μετανάστες πήγαζε από τις εγγενείς δυσκολίες της συνάντησης της αγγλοσαξονικής Αμερικής με τους νέους μετανάστες, οι οποίοι δεν είχαν ακόμη συγκροτηθεί σε διακριτές φυλετικές κατηγορίες. Ανάμεσα στα πρώτα καθήκοντα της Επιτροπής ήταν η σύνταξη του *Λεξικού των Φυλών και των Λαών* (*Dictionary of Races and Peoples*), έργο το οποίο ταύτιζε πάνω από εξακόσιες φυλές ή λαούς και διερευνούσε τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά, την ιστορία και τη θέση τους στην πολιτισμική κλίμακα.²⁴ Εξαρχής σχεδόν η Επιτροπή επισήμανε ότι η υπάρχουσα φυλετική ταξινόμηση, την οποία εφάρμοζε η Υπηρεσία Μετανάστευσης (*Bureau of Immigration*) ήδη από το 1889, δεν ήταν ικανοποιητική. Το σύστημα φυλετικής ταξινόμησης που απαιτούσε η δέουσα μελέτη του μεταναστευτικού προβλήματος όφειλε να είναι πιο εμπεριστατωμένο. Επομένως, η Επιτροπή προσέλαβε δύο ανθρωπολόγους, τον δρ Ντάνιελ Φόλκμαρ και τη δρ Ελνόρα Φόλκμαρ, στους οποίους και ανέθεσε να εκπονήσουν πιο εμπεριστατωμένη παρουσίαση της φυλετικής ταξινόμησης, που θα ανταποκρινόταν στις ερευνητικές ανάγκες της Επιτροπής.²⁵ Ο Τζων Χίγκαμ μάλιστα παρατήρησε:

Η εξέλιξη της ανωτερότητας των λευκών σε ολοκληρωμένη φιλοσοφία ζωής, η οποία θα θεμελιώνει τις ανθρώπινες αξίες στην εγγενή φυσική ιδιοσυστασία, απαιτούσε τεράστια θεωρητική προσπάθεια. Έργο των ρατσιστών διανοομένων ήταν να οργανώσουν τις επιμέρους αντιπάθειες προς τους μελαμψούς λαούς σε γενικευμένη, ιδεολογική δομή. Οι διανοούμενοι αυτοί συνέβαλαν ιδιαίτερα στην ανάπτυξη του φυλετικού αυτοχthonισμού. Οι έντονες εμφανισιακές διαφορές ανάμεσα στους γηγενείς Αμερικανούς και τους ευρωπαϊούς μετανάστες δεν ήταν εμφανείς με την πρώτη ματιά· ως επί το πλείστον χρειάστηκε να κατασκευαστούν. Προτού να φανούν οι νεοφερμένοι από την Ευρώπη ριζικά διαφορετική κατηγορία ανθρώπων, ήταν απολύτως απαραίτητο να διαμορφωθεί ένα αρκετά επεξεργασμένο και περιχαρτωμένο σύνολο φυλετικών ιδεών.²⁶

Η Επιτροπή για τη Μετανάστευση, αντιμέτωπη πια με το πρόβλημα της απόδοσης μιας ταυτότητας στους μετανάστες, στράφηκε στο κυρίαρχο σύστημα συγκρότησης κοινωνικών ταυτοτήτων που προϋπήρχε: την ανωτερότητα των λευκών. Αυτή θα υποδεχόταν την παρουσία των νέων ευρωπαίων μεταναστών.²⁷ Οι φυλετικές διαφορές δεν κατασκευάστηκαν απλώς, αλλά πολύ περισσότερο ανασύρθηκαν ως *sine qua non* προϋπόθεση για την κοινωνική αναγνώριση των νέων μεταναστών από την Ευρώπη. Η παλιά διάκριση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών σε σωματικά, διανοητικά και ηθικά επιστρατεύτηκε προκειμένου να εισαγάγει το μετανάστη στην κοινωνικοπολιτισμική επικράτεια του φυλετικά γνωστού. Τα συμπεράσματα της Επιτροπής στο σημείο αυτό αποκαλύπτουν με ποιους τρόπους τούτη η κολοσσιαία θεσμική έρευνα απηχούσε τα κυρίαρχα φυλετικά και ανθρωπολογικά κριτήρια που στηρίζονταν στη θεωρία της ανωτερότητας των λευκών, και πώς τα επεξεργάστηκε ακόμα περισσότερο. Οι τρεις κατηγορίες των ανθρώπινων χαρακτηριστικών μελετήθηκαν ως «θέματα τα οποία εξετάζονται ως προς τις καθοριστικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στα αμερικανικά πρότυπα».²⁸ Οι

⁶⁸ μετανάστες δεν αποτέλεσαν αυτοτελές αντικείμενο μελέτης, αλλά εξετάστηκαν πάντοτε με βάση τις επιπτώσεις που θα είχε στη γηγενή φυλετική ρίζα η αλληλεπίδρασή τους με αυτήν. Επομένως, οι μετανάστες έγιναν αντιληπτοί ως δρώντα υποκείμενα ενός συνόλου δραστηριοτήτων με σημαντικά επακόλουθα για το γηγενές υποκείμενο, και δεν θεωρήθηκαν ανεξάρτητο αντικείμενο μελέτης. Το γηγενές υποκείμενο, με την έννοια αυτή, υποκειμενοποίησε τους μετανάστες αναγνωρίζοντάς τους μόνον εφόσον εμπλέκονταν σε διωποκειμενικές και φυλετικές διαδράσεις. Όσες πλευρές της κουλτούρας των μεταναστών φαίνονταν να μην έχουν αντίκτυπο στην εθνική κουλτούρα των Ηνωμένων Πολιτειών έμειναν ολωσδιόλου απαρατήρητες.

Στον τομέα των σωματικών χαρακτηριστικών των μεταναστών, η Επιτροπή επικέντρωσε την προσοχή της στα ζητήματα της υγείας και της υγιεινής. Σύμφωνα με τα κύρια σχετικά συμπεράσματά της, η υγεία των μεταναστών κατά την άφιξή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες βρισκόταν σε δεινή κατάσταση. Το γεγονός αυτό απειλούσε το αμερικανικό γένος, εφόσον θα μπορούσε να επιφέρει τον βιολογικό και φυσικό εκφυλισμό του κυρίαρχου αγγλοσαξονικού στοιχείου. Η κακή φυσική κατάσταση θεωρήθηκε ένδειξη φυλετικής κατωτερότητας, όπως υπαγόρευε η ισχυρή ιδεολογική επιρροή της ευγονικής και του κοινωνικού δαρβινισμού την εποχή αυτή. Το ίδιο επιχείρημα είχε ήδη χρησιμοποιηθεί προκειμένου να αποδειχτεί η φυλετική κατωτερότητα των Αφροαμερικανών.²⁹ Το ζήτημα της υγιεινής υπήρξε κεφαλαιώδες, κυρίως εξαιτίας των έκδηλων εννοιολογικών και συμβολικών διασυνδέσεων ανάμεσα στην καθαριότητα, την καθαρότητα, τη φτώχεια και το πολιτισμικό επίπεδο. Τα πλούσια στατιστικά δεδομένα που συνέλεξε η Επιτροπή ενίσχυσαν με εντυπωσιακή ακρίβεια τα θεμέλια των αντιλήψεων περί αγγλοσαξονικής ανωτερότητας. Μελετώντας, λόγου χάρη, από υγειονομική άποψη τις κατοικίες των μεταναστών, διαπίστωναν:

Επιχειρήθηκε να καταταχθεί το επίπεδο της φροντίδας του διαμερισματος με βάση την ακόλουθη τετράβαθμη κλίμακα: καλή, ικανοποιητική, κακή και πολύ κακή. [...] Η αμερικανική κατοικία τοποθετείται στην ανώτερη βαθμίδα, ακόμα και αν υιοθετηθεί η διάκριση των λευκών από τους νέγρους γηγενείς, καθώς η κατοικία του 58.3% των λευκών και του 34.5% των νέγρων βαθμολογήθηκε ως καλή. [...] Φαίνεται πως υπάρχουν βαθύτατες διαφορές ανάμεσα στους αλλοδαπούς· από την άποψη αυτή, την ανώτερη θέση στην κλίμακα καταλαμβάνουν οι Σουηδοί, με το 75.5% των διαμερισμάτων τους να έχει αξιολογηθεί καλό. Ακολουθούν οι Γερμανοί με το 65.8% [...]. Στις χαμηλότερες θέσεις τοποθετούνται οι Έλληνες, με 12.2% μόνον· οι Σύροι με 26.1%· οι Νοτιοϊταλοί με 30.9%· οι Σλοβένοι με 30.2%. Οι Βορειοϊταλοί κατατάσσονται και πάλι ελαφρά υψηλότερα από τον μέσο όρο, με 49.3%, και οι Ρωσοεβραίοι τον υπερβαίνουν ελάχιστα με 45.5%.³⁰

Το απόσπασμα αυτό δείχνει παραστατικά το είδος της φυλετικής ιεράρχησης που διέπει την έρευνα της Επιτροπής. Η φυλετική ιεραρχία ενισχύθηκε επανειλημμένα με τη βοήθεια πολυάριθμων μετρήσεων. Έτσι η θέση κάθε «φυλετικής μονάδας» στη φυλετική κλίμακα του πολιτισμικού επιπέδου παγιωνόταν, καθώς τώρα πια φαινομενικά θεμελιωνόταν στην επιστημονική έρευνα και προικιζόταν με θεσμικό κύρος.³¹ Η φυλετική ιεραρχία δεν εδραιώθηκε μόνον με την επιστράτευση της επιστημονικής αυθεντίας. Μια άλλη μέθοδος ήταν η αξιοποίηση μιας συμβολικής τάξης με βαθιές ρίζες σε προσφιλείς μορφές της πολιτισμικής κληρονομιάς του γηγενούς υποκειμένου. Οι κατοικίες των μεταναστών, για παράδειγμα, συγκρίνονταν συχνά με τις σκηνές των Ινδιάνων, το «ινδιάνικο τίπι». ³² Η έκθεση της Επιτροπής αποδείκνυε την κατωτερότητα των νέων μεταναστών χρησιμοποιώντας την παραστατική συσχέτισή τους με τους Αμερινδούς· προκειμένου να αποδοθεί στους μετανάστες κατώτερη κοινωνική θέση, επιστρατευόταν ένα ήδη φυσικοποιημένο σημαίνον της φυλετικής ιεραρχίας.

Η έκθεση της Επιτροπής έθετε πάμπολλα ζητήματα σχετικά με τα «διανοητικά χαρακτηριστικά» των μεταναστών, αλλά ασχολήθηκε πρωτίστως με τον αλφαριθμητισμό τους. Καθώς η συζήτηση για την ανάγκη θέσπισης μέτρων που θα περιόριζαν τη μετανάστευση στα τέλη της δεκαετίας του 1910 περιστρεφόταν γύρω από τις περιβόητες εξετάσεις αλφαριθμητισμού, το συγκεκριμένο τμήμα της έκθεσης αποκτούσε κρίσιμη σημασία.³³ Ο αναλφαριθμητισμός θεωρούνταν ένδειξη του χαμηλού διανοητικού επιπέδου των μεταναστών και συνεπώς χαρακτηριστικό της φυλετικής κατωτερότητάς τους. Η Επιτροπή γνωμοδότησε υπέρ των εξετάσεων αλφαριθμητισμού ως προϋπόθεση για την είσοδο στη χώρα.³⁴ Επιπροσθέτως, διαπίστωσε την ανάγκη να παρακολουθούνται λεπτομερώς οι αναπτυσσόμενες πολιτισμικές δραστηριότητες των μεταναστών, όπως η έκδοση «εφημερίδων και βιβλίων, καθώς και οι σύλλογοι που ιδρύονται και υποστηρίζονται από μετανάστες».³⁵ Η ανησυχία για τη μεταναστευτική κουλτούρα αποκάλυψε την ανερχόμενη δύναμη του αμερικανικού αυτοχθονισμού την εποχή αυτή. Η ανησυχία αυτή κατανοείται στα πολιτικά συμφραζόμενα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, της αυξανόμενης επιρροής των θεωριών περί εθνικών και διεθνών συνωμοσιών, και του αντίκτυπου που είχε ο «Ερυθρός Κίνδυνος» στην αμερικανική πολιτική νοοτροπία.³⁶ Η εχθρότητα προς την ιδιαιτερότητα που διέκρινε τις μεταναστευτικές εθνικές κουλτούρες συνδέθηκε με τη διατυμπανιζόμενη απουσία πρόσβασης στη μεταναστευτική παρουσία. Η ραγδαία ανάπτυξη των ξενόγλωσσων εντύπων στις Ηνωμένες Πολιτείες θεωρήθηκε επικίνδυνη, αφού το αγγλόφωνο αμερικανικό κοινό ήταν αδύνατον να έχει πρόσβαση σ' αυτά.

Τέλος, η Επιτροπή υποστήριξε ότι τα επαγγέλματα των μεταναστών συνδέονταν με τις διανοητικές τους ικανότητες.³⁷ Η μελέτη των επαγγελματιών των μεταναστών εν μέρει αποδεικνύει το έντονο ενδιαφέρον της Επιτροπής για τις οικονομικές πτυχές του μεταναστευτικού φαινομένου. Η σύν-

δεσή τους, όμως, με τις διανοητικές ικανότητες των μεταναστών εντασσόταν επίσης στο πλαίσιο της διαδεδομένης πεποίθησης ότι ζούσαν παρασιτικά στο σώμα των γηγενών πολιτών. Έτσι, λοιπόν, ένα χαρακτηριστικό της κοινωνικής θέσης των μεταναστών και της κατάστασής τους στη χώρα υποδοχής φυσικοποιήθηκε ως έμφυτο φυλετικό γνώρισμα. Η φυλετική ιεραρχία επαληθευόταν και πάλι, καθώς τα γενικότερα πορίσματα των ερευνών υποδείκνυαν ότι οι αλλοδαποί ασκούσαν κατά κύριο λόγο τις ανειδίκευτες εργασίες και τα εμπορικά επαγγέλματα. Η υπόρονη συσχέτιση του εμπορίου και των «παρασιτικών» απολαβών κατείχε καίριο ρόλο στη σύνδεση του εμπορίου με συγκεκριμένες εθνότητες. Η έκθεση παρατηρούσε, για παράδειγμα, ότι «οι Σύροι, οι Έλληνες και οι Εβραίοι δείχνουν σαφέστατη κλίση προς το εμπόριο».³⁸ Μολονότι η συσχέτιση της εμπορικής δραστηριότητας με την «παρασιτική» παρουσία των μεταναστών ήταν εμφανέστερη και ισχυρότερη σε λαϊκά κείμενα παρά στα επίσημα έγγραφα, η εμφάνιση του επιχειρήματος αυτού στις εκθέσεις της Επιτροπής Ντίλινγκαμ αποκαλύπτει την ισχυρή συμπληρωματικότητα ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα του δημόσιου λόγου για το μεταναστευτικό ζήτημα.

Η εξερεύνηση του ήθους των μεταναστών καθοδηγήθηκε επίσης από την ανάγκη να ανιχνευτούν και να καταμετρηθούν οι «επιπτώσεις της μετανάστευσης στα ήθη του αμερικανικού λαού».³⁹ Δόθηκε έμφαση στην εγκληματική φύση των μεταναστών, καθώς «ένδειξη του ήθους κάθε φυλής συνιστά ο αριθμός και το είδος των εγκλημάτων που διαπράττει».⁴⁰ Τα αποτελέσματα των δύο προηγούμενων ερευνών (για τα φυσικά και τα διανοητικά χαρακτηριστικά) χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να υποστηριχτεί η αναπαράσταση του «εγκληματία μετανάστη», ο οποίος απειλούσε με την παρουσία του να πυροδοτήσει νέα έκρηξη της εγκληματικότητας στο γηγενές αμερικανικό σώμα. Τα φυσικά και τα διανοητικά χαρακτηριστικά του μετανάστη καθόριζαν τη φύση των εγκλημά-

⁷² των που διέπραττε. Παρά την τεράστια ποικιλία εγκλημάτων που αποδίδονταν στους μετανάστες, η εγκληματική τους φύση καταδεικνυόταν περίτρανα από την ανικανότητά τους να συμμετάσχουν πολιτισμένα στις κοινωνικές σχέσεις. Η απουσία κοινωνικότητας αναφερόταν κυρίως στον απομονωτισμό κάθε μεταναστευτικής κοινότητας και στην έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ τους.

Κάθε ομάδα αποτελείται από διαφορετική φυλετική μονάδα, η οποία συνήθως ζει σε ξεχωριστά βαγόνια και σε δικό της καταυλισμό. Μερικές φορές στον ίδιο καταυλισμό συνυπήρχαν Βούλγαροι και Κροάτες, ή Κροάτες, Ρουμάνοι και Ιταλοί, αλλά φαίνεται πως οι Έλληνες ήταν αδύνατον να ζήσουν ειρηνικά με οποιαδήποτε άλλη φυλή. Οι Κροάτες και οι Βούλγαροι, που μιλούν ουσιαστικά την ίδια γλώσσα, αναπτύσσουν εύκολα φιλικές σχέσεις μεταξύ τους· οι Βούλγαροι, όμως, και οι Ρουμάνοι πρέπει να κρατούνται μακριά από τους Έλληνες, καθώς και οι δύο πρώτοι έχουν αποσχιστεί από το ελληνικό Πατριαρχείο και χαρακτηρίζονται έντονα από μη φιλικές διαθέσεις.⁴¹

Η ανικανότητα πολιτισμένης συνύπαρξης αποδόθηκε στην έντονη εθνική νομιμοφροσύνη των μεταναστών. Η ιδιότητα αυτή, σε συνδυασμό με την έλλειψη κοινωνικότητας και τα βίαια επεισόδια που ξεσπούσαν ανάμεσα στις διαφορετικές εθνότητες, αποτέλεσε νοητικό πλαίσιο αναφοράς για το ήθος των μεταναστών από την οπτική γωνία της Επιτροπής. Η αποδεδειγμένη ανάγκη τους να προστατευτούν από τους συμπατριώτες τους και από τους άλλους μετανάστες καθιστούσε αναγκαία την παρέμβαση της αμερικανικής κυβέρνησης στις εσωτερικές υποθέσεις των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Ο ισχυρισμός αυτός υποστήριζε την πατερναλιστική αντιμετώπιση των μεταναστευτικών κοινοτήτων και συνάμα απηχούσε τις έμφυλες προκαταλήψεις, εφόσον οι μετανάστριες συχνότατα αναπαριστάνονταν ως τα πιο αδύναμα μέλη της φυλετικά υποδεέστερης μεταναστευτικής κοινότητας. Η συσχέτιση της φυλετικής κατωτερότητας και της εγκληματικότητας υ-

πήρξε ιστορικά ένα από τα καταστατικά στοιχεία των λόγων περί φυλετικής ανωτερότητας.⁴²

Από τη σκοπιά της Επιτροπής Ντίλινγκαμ, όμως, η εγκληματικότητα των μεταναστών ήταν επιβλαβής, επειδή μπορούσε να μεταδοθεί και να διαχυθεί στη γηγενή κοινωνία. Η Επιτροπή δεν εξέφρασε τόσο το φόβο ότι το γηγενές υποκείμενο θα πληγεί από τις βίαιες πράξεις των μεταναστών, αλλά μάλλον το φόβο ότι η γηγενής κοινωνία θα μολυνθεί από την εγκληματική φύση των μεταναστών και θα γίνει βίαιη η ίδια. Συνεπώς, η μετανάστευση μελετήθηκε σύμφωνα με ένα νοητικό πλαίσιο το οποίο αναπαρήγε συστηματικά την πολιτική και την επιστημονική ρητορική για τις φυλετικές επιμειξίες. Η ρητορική αυτή αποτέλεσε κύριο νοητικό πλαίσιο για την κοινωνική ανάλυση της μετανάστευσης την εποχή εκείνη· συνεπώς, το μεταναστευτικό ζήτημα αρθρώθηκε πολιτικά κυρίως με βάση τους όρους της φυλετικής καθαρότητας, της αποφυγής των επαφών με τις μεταναστευτικές κοινότητες και της σταθερότητας.

Οι έρευνες της Επιτροπής για τη Μετανάστευση εκπροσωπούσαν την πρώτη μείζονα απόπειρα καταγραφής των πληροφοριακών δεδομένων για τη μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι έρευνες αυτές έχουν τεράστια σημασία όταν εξετάζουμε με ποιον τρόπο προσέλαβαν τη μετανάστευση ως μέρος του κοινωνικού προβλήματος, και πώς απευθύνονταν στους μετανάστες ως υποκείμενα στο πλαίσιο των προγραμμαμάτων κοινωνικής μεταρρύθμισης. Οι ερευνητές της Επιτροπής και οι πολιτικές αρχές συγκρότησαν και παρουσίασαν τα συσσωρευμένα δεδομένα με άξονα τη ριζική διαφορά ανάμεσα στους παλιούς μετανάστες (δηλαδή τους Αγγλοσάξονες) και τους νέους (όσους δηλαδή προέρχονταν από τη Νότια και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη). Η Επιτροπή όρισε τη μεταξύ τους διαφορά σύμφωνα με τα εννοιολογικά εργαλεία της φυλετικής σκέψης, και συνεπώς το περιεχόμενο και οι πολιτικές συνδηλώσεις της διαφοράς αυτής κατανοού-

74 νται μόνον στα συμφραζόμενα του μετασχηματισμού των λόγων περί αγγλοσαξονικής ανωτερότητας στον ύστερο δέκατο ένατο και στον πρώιμο εικοστό αιώνα. Αρκετοί μελετητές του πεδίου αυτού έχουν παρατηρήσει πως «πριν από τον Αμερικανικό Εμφύλιο είχε συζητηθεί ευρύτατα το θέμα της “ανωτερότητας” των λευκών έναντι των μη λευκών. Μετά τον Εμφύλιο, όμως, καθώς άρχισαν να καταφθάνουν ολοένα μεγαλύτερα πλήθη μεταναστών από τις μη αγγλοσαξονικές χώρες της Νότιας και της Ανατολικής Ευρώπης, δινόταν εντονότερη προσοχή στις εσωτερικές διαφορές της λευκής φυλής».⁴³

Σύμφωνα με όσα υποδεικνύουν και οι εκθέσεις της Επιτροπής για τη Μετανάστευση, η διαδικασία της φυλετοποίησης προϋπέθετε την παραγωγή των μέσων με τα οποία οι αξίες και οι διαφορές των φυλών θα γίνονταν αντικείμενο επιστημονικής διαχείρισης. Αν έμελλε να διατηρηθεί κοινωνικά η φυλετική ευταξία, τόσο η Επιτροπή όσο και οι επόμενες αρμόδιες αρχές που ασχολήθηκαν με το «μεταναστευτικό πρόβλημα» χρειάζονταν τα κατάλληλα μέσα ώστε να ελέγξουν τους όρους της αλληλεπίδρασης των μεταναστών με τη γηγενή κοινωνία. Η Επιτροπή εξέφραζε ακριβώς την επείγουσα αυτή ανάγκη, καθώς μερίμνησε με συνέπεια για τη «μέτρηση των επιπτώσεων» και τον «καθορισμό του πολιτισμικού επιπέδου». Πολλοί μελετητές υποστήριξαν ότι η Επιτροπή για τη Μετανάστευση προσέγγισε το ζήτημα κυρίως από οικονομική σκοπιά.⁴⁴ Οι εκθέσεις της, ωστόσο, εξέφραζαν επίσης εκείνο που φαινόταν να είναι και το μείζον πολιτικό αίτημα της εποχής: την ανάγκη εμπεριστατωμένης επίβλεψης των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις φυλές, η οποία θα περιλάμβανε τον ορισμό, τον καθορισμό και τη ρύθμιση της διακίνησης και της ανταλλαγής φυλετικών και πολιτισμικών αξιών. Σε αυτά τα συμφραζόμενα η οικονομία και η φυλή αναδείχθηκαν ως συναφείς κατηγορίες.

*Η αμερικανική ευγονική
ως πρόγραμμα συγκρότησης υποκειμένων*

Το επιστημονικό κίνημα της ευγονικής εξυπηρέτησε κατά την εποχή αυτή την ανάγκη να διατυπωθεί ένα μελετημένο σύστημα φυλετικής ταξινόμησης που θα παρείχε τα μέσα για τη διατήρηση της φυλετικής τάξης. Ο όρος ευγονική (eugenics) εισήχθη στην αγγλική γλώσσα το 1883 από τον Φράνσις Γκάλτον, εξάδελφο του Κάρολου Δαρβίνου.⁴⁵ Ο Γκάλτον όρισε ως ευγονική τη «μελέτη των κοινωνικά ελεγχόμενων παραγόντων οι οποίοι βελτιώνουν, είτε ενδεχομένως επιδεινώνουν, τα φυλετικά χαρακτηριστικά των μελλοντικών γενεών στο σωματικό ή στο διανοητικό επίπεδο».⁴⁶ Η επιστημονική ευγονική εξέφραζε ουσιαστικά το κοινωνικό πρόταγμα της βελτίωσης της φυλής με την επιλεκτική διασταύρωση του ανθρώπινου είδους. Ο γεωγράφος Γκάλτον, εντυπωσιασμένος από τις συνέπειες της εξελικτικής θεωρίας για την κοινωνική πραγματικότητα, αποφάσισε να αφοσιωθεί στη βιολογία. Σχεδίαζε λοιπόν να εφαρμόσει τα εξελικτικά αξιώματα για τη φυσική επιλογή με την ορθολογική διαχείριση και την προστασία της κληρονομικής, σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους, σωματικής επικράτειας της φυλετικής ανωτερότητας και κυριαρχίας.⁴⁷ Οι υποστηρικτές του προωθούσαν την ευγονική—δηλαδή τις αρχές και τα επακόλουθά της για τις κοινωνικές πολιτικές και πρακτικές—ως τεχνολογία βελτίωσης του εαυτού. «Η ευγονική», όπως παρατηρήθηκε, «όφειλε το δυναμισμό της κατά τη σύγχρονη εποχή στη σύνδεσή της με τη δαρβινική εξελικτική θεωρία, η οποία ουσιαστικά συνοψιζόταν στη φυσική επιλογή της κληροδοτούμενης ποικιλίας χαρακτηριστικών».⁴⁸ Με την έννοια αυτή, η ευγονική ως ιδεολογία βελτίωσης του εαυτού προσέλαβε διαφορετικό περιεχόμενο και πολιτικές συνδηλώσεις σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα.⁴⁹

Το αμερικανικό ευγονιστικό κίνημα διαδραμάτισε σημα-

⁷⁶ ντικό ρόλο στο σχηματισμό των νοητικών συντεταγμένων της πρόσληψης του φαινομένου της νέας μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η ευγονική «μετανάστευση» εκεί από τη Βρετανία την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα. Οι αμερικανοί ευγονιστές, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις αναλλοίωτες ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων, επιβεβαίωσαν τις αντιλήψεις περί αγγλοσαξονικής ανωτερότητας και έκρουσαν τον κώδωνα του κινδύνου για τον επαπειλούμενο πολλαπλασιασμό των ανήμπορων και τον εκφυλισμό της ανώτερης φυλετικής ρίζας· έτσι συνέβαλαν στο να νοηματοδοτηθεί η απουσία περιοριστικών μέτρων για τη μετανάστευση ως «φυλετική αυτοκτονία» της αγγλοαμερικανικής φυλής. Το 1910 η ευγονική παρουσίαζε ήδη εντυπωσιακή διεξόδυση στις δημόσιες συζητήσεις για τη μετανάστευση. Εκείνη τη χρονιά, ο Τσαρλς Μπ. Ντέιβενπορτ, πρωτοπόρος της ευγονικής στις ΗΠΑ, ίδρυσε το Eugenics Record Office, που ήταν αφιερωμένο στη μελέτη των κληρονομικών χαρακτηριστικών των αμερικανικών πληθυσμών. Την ίδια ακριβώς εποχή, η Ένωση για τον Περιορισμό της Μετανάστευσης [Immigration Restriction League], μια οργάνωση που είχε ιδρυθεί το 1894, η οποία προωθούσε με αφοσίωση τις αντιμεταναστευτικές ιδέες και συντόνιζε τις ομάδες πίεσης υπέρ της αντιμεταναστευτικής πολιτικής, εξέτασε μάλιστα το ενδεχόμενο να μετονομαστεί σε Ευγονική Ένωση κατά της Μετανάστευσης [Eugenic Immigration League].⁵⁰

Η ευγονική συνιστά διακριτή φάση στην ιστορία της φυλετικής σκέψης. Στο πλαίσιο της μακρόχρονης ιστορικής διαδικασίας του μετασχηματισμού της φυλετικής σκέψης, η ευγονική κατανοείται μόνον αν ενταχθεί στα συμφραζόμενα της ιδεοληπτικής ενασχόλησης του δέκατου ένατου αιώνα με τη μελέτη των σωματικών διαφορών ανάμεσα στις φυλές, και ειδικότερα με την κατάταξη των ευρωπαϊκών λαών σε διακριτούς φυλετικούς τύπους.⁵¹ Η συγκεκριμένη τάση της φυλετικής σκέψης αποδόθηκε στην όξυνση των εθνικών αντιπαλοτή-

των στην Ευρώπη κατά το δεύτερο ήμισυ του δέκατου ένατου αιώνα. Σύμφωνα μάλιστα με όσα υποστήριξε ο Ελαζάρ Μπάρκαν, «η αριθμητική αύξηση των φυλετικών ομάδων την ίδια περίπου εποχή αντικατόπτριζε τη σπουδή με την οποία χρησιμοποιούνταν οι θεμελιώδεις συγγένειες ως τρόποι νομιμοποίησης του εθνικισμού, οι οποίοι επικυρώνονταν χάρη στην αυξανόμενη απήχηση της βιολογίας και της εξελικτικής θεωρίας».⁵² Η ιστορική και η πνευματική κληρονομιά του ευγονιστικού λόγου στην ευρωπαϊκή εκδοχή του τον καθόρισε ως λόγο για τις εσωτερικές διακρίσεις της φυλής. Η ευγονική, ως φάση στην ιστορία της φυλετικής σκέψης, χαρακτηριζόταν από την ιδιαίτερη σημασία που απέδιδε στην ανάγκη να επεξεργαστεί λεπτές διακρίσεις ανάμεσα στις επιμέρους φυλετικές μονάδες· ο ευγονιστικός λόγος αναπτύχθηκε ως λόγος για τη φυλετική εγγύτητα και για τους κινδύνους που ελλόχευαν σ' αυτή.

Οι αμερικανοί ευγονιστές περιέλαβαν στο πολιτικό τους πρόγραμμα αποκλειστικά τα δύο κύρια πολιτικά ζητήματα της εποχής τους: το «πρόβλημα του αμερικανού Νέγρου» και τη μαζική είσοδο των μεταναστών από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη. Η αμερικανική ευγονική, από την άποψη αυτή, αναπτύχθηκε ως ρατσιστικός λόγος της κοινωνικής μηχανικής. Οι ευγονιστές δεν σκόπευαν να αποκλείσουν εντελώς τους φυλετικά κατώτερους, αλλά να κατασκευάσουν μορφές κοινωνικών σχέσεων και οργάνωσης οι οποίες θα καθόριζαν και θα έλεγχαν τους όρους της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα διαφορετικά φυλετικά γένη. Το πολιτικό τους πρόγραμμα οργανώθηκε με άξονα την ανάγκη να προστατευτεί και να καλλιεργηθεί η ανώτερη φυλετική ρίζα των λευκών στην πατρίδα τους. Το συγκεκριμένο φυλετικό πολιτικό πρόγραμμα στόχευε στην εσωτερικήευση της διαφοράς με την κατασκευή των υποκειμένων και των κοινωνικών σχέσεων σύμφωνα με τις αρχές της ευγονικής. Η ευγονική, ως μέσο διαμόρφωσης του υποκειμένου, στηριζόταν σε αυστηρούς ορισμούς για το

⁷⁸ φυσιολογικό και τις παρεκκλίσεις από αυτό, καθώς και στη συμμόρφωση με τον κανόνα και στην ανοχή. Με την έννοια αυτή κατανόησαν τις φυσικές, τις πολιτισμικές και τις διανοητικές διαφορές που χαρακτήριζαν τους μεταναστευτικούς λαούς σε σύγκριση με τους γηγενείς Αγγλοσάξονες ως παρεκκλίνουσες, και ως εκ τούτου τις ερεύνησαν και τις αξιολόγησαν με γνώμονα τις επιπτώσεις τους στο γηγενές κοινωνικό σώμα. Η ανησυχία για τις επιπτώσεις αυτές υποδεικνύει με ποιους τρόπους οι μετανάστες γίνονταν αντιληπτοί αποκλειστικά στο πλαίσιο της διπολικής αμοιβαίας σχέσης ανάμεσα στο φυσιολογικό και την παρέκκλιση, τη συμμόρφωση και την ανοχή, την υποκειμενοποίηση ή την εξόντωση· στην τελευταία περίπτωση, η εξόντωση προσέλαβε τη μορφή της απέλασης, της κοινωνικής απόρριψης και της νομικής και εξαναγκαστικής ποινικοποίησης. Η διαφορά εσωτερικεύτηκε, λοιπόν, μέσα από την αναπαράστασή της στο χάρτη της προϋπάρχουσας πολιτισμικής και ανθρωπολογικής γεωγραφίας, και το στιγματισμό της.

Η διαδικασία της απόκτησης γνώσεων και πληροφοριών για τους νέους μετανάστες, και της συστηματοποίησής τους, προσέλαβε αναγκαστικά τη μορφή της διαρκούς μετάφρασης των τρόπων της κοινωνικοπολιτισμικής ύπαρξής τους στους κυρίαρχους συμβολικούς κώδικες της χώρας υποδοχής. Η ανάγκη να αποδοθεί κοινωνική φυσιογνωμία στους νεοφερμένους μεταναστευτικούς πληθυσμούς από τη Νότια και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη απαιτούσε την επεξεργασία ενός νέου κώδικα φυλετικής ταξινόμησης με βάση τον οποίο θα ταξινομούσαν κοινωνικά και πολιτισμικά την παρουσία των μεταναστών και θα την καθιστούσαν αναγνωρίσιμη. Η ευγονική αναδιοργάνωσε προϋπάρχοντα στοιχεία της φυλετικής και της κοινωνικής σκέψης, ανταποκρινόμενη στις νέες κοινωνικές συνθήκες. Η μαζική μετανάστευση των «φυλετικά κατώτερων» ευρωπαϊκών πληθυσμών πριν και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η αυξανόμενη απήχηση του αισθήματος ξενοφο-

βίας κατά τη διάρκεια του πολέμου, και μετά, και η κοινωνική κρίση της ίδιας περιόδου υπαγόρευαν την αναδιοργάνωση των καταστατικών στοιχείων της φυλετικής και της κοινωνικής σκέψης. Το «προεγνωστικό πεδίο» του φυλετικού λόγου, λοιπόν, τροποποιήθηκε στο πλαίσιο των μεταβαλλόμενων κοινωνικών συνθηκών.⁵³ Στη διαδικασία αυτή η ευγονική διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο.⁵⁴ Πιστεύοντας ακλόνητα στην κληρονομικότητα των χαρακτηριστικών που καθόριζαν τις φυλετικές διακρίσεις, οι ευγονιστές διατύπωσαν τις θεμελιώδεις αρχές τους: υπερασπίζονταν τη συστηματική διάκριση και την ταξινόμηση των φυλών προκειμένου να αποφευχθούν οι μεταξύ τους επιμειξίες και να προστατευτούν και να βελτιωθούν οι εκ φύσεως ανώτερες φυλετικές μονάδες. Οι επιμειξίες, ιδιαίτερα, θεωρούνταν κεφαλαιώδης απειλή για τη σταθερότητα της φυλετικής τάξης. Η ευγονική δεν αρκέστηκε στην κωδικοποίηση του φυλετισμού, αλλά πρότεινε και ένα σχέδιο κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Οι πολιτικές συνθήκες στις οποίες ανταποκρινόταν η ευγονική στις Ηνωμένες Πολιτείες χαρακτηρίζονταν από την ανάγκη να ενταχθούν στο κοινωνικό σώμα μεγάλοι πληθυσμοί με ασαφή και αμφιλεγόμενη θέση στη φυλετική ιεραρχία. Έπρεπε λοιπόν οι νέοι μετανάστες να τοποθετηθούν σε αυτή τη φυλετική ιεραρχία με τρόπο ο οποίος θα είχε πολιτισμικό νόημα και θα συμφωνούσε με τις αντιλήψεις που προϋπήρχαν στη συνείδηση των γηγενών. Η τοποθέτηση αυτή έπρεπε να θεωρητικοποιηθεί εύστοχα· επιπλέον, έπρεπε να προικιστεί με την κληρονομιά της επιστημονικής ρητορικής, η οποία την εποχή εκείνη συγκαταλεγόταν στους ισχυρότερους τροπισμούς του πολιτικού λόγου. Το ευγονιστικό κίνημα, τόσο στις επιστημονικές όσο και στις πολιτικές εκφράσεις του, παρείχε τον κώδικα που υπαγόρευε πώς θα δημιουργηθεί η μεταναστευτική υποκειμενικότητα.

Ο αγγλοαμερικανικός φυλετικός λόγος έγινε ακόμα πιο εσωστρεφής στα χρόνια της μαζικής μετανάστευσης των θεωρούμενων κατώτερων, αλλά ευρωπαϊκών μολοντούτο, φυλών

⁸⁰ κατά το τελευταίο τέταρτο του δέκατου ένατου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού. Το γεγονός αυτό το αποτύπωναν η δημοτικότητα και η πολιτική απήχηση της ευγονικής. Ο ορθολογικός πυρήνας του ευγονιστικού πολιτικού λόγου περιέκλειε την ανάγκη να διαδοθεί και να ενοφθαλμιστεί στην κοινωνική συνείδηση ένα σύνολο γνώσεων για όλες τις λεπτές και ανεξάλειπτες φυσικές διαφορές των διακριτών φυλετικών μονάδων. Από την άποψη αυτή έδωσαν απόλυτη προτεραιότητα στην απόκτηση και την εκλαΐκευση των γνώσεων για τα φυλετικά χαρακτηριστικά και τις διακρίσεις ανάμεσα στους πληθυσμούς ευρωπαϊκής καταγωγής. Η ευρωπαϊκή καταγωγή των λαών που χρειαζόταν να κοινωνικοποιηθούν με φυλετικούς όρους και, επομένως, να ταυτιστούν με τις φυλετικά κατώτερες ομάδες οδήγησε τον φυλετικό λόγο της εποχής σε ακόμα μεγαλύτερη εσωστρέφεια. Η Νάνσυ Στέπαν επισήμανε πως «από την άποψη της ευγονικής δεν απέρρεε το δίδαγμα πως έπρεπε να αποφευχθεί η αναπαραγωγή των κατώτερων φυλών που δεν προέρχονταν από την Ευρώπη. Η ίδια η φύση, με τον ανταγωνισμό, διασφάλιζε τον παραγκωνισμό και την εξαφάνιση των ασθενέστερων φυλών. Η ευγονική αντίθετα θα κατευθυνόταν προς τα μέσα, προς την κυρίαρχη, εκπολιτίστρια λευκή φυλή που εξαπλωνόταν σε ολόκληρη την υφήλιο».⁵⁵

Σύμφωνα με τη συλλογιστική αυτή, η ευγονική ως τεχνολογία του φυλετικού εαυτού ρύθμιζε, φρουρούσε και διοικούσε τις επικράτειες του κυρίαρχου δυτικού γηγενούς υποκειμένου. Στην περίπτωση του «αμερικανού Νέγρου», ο λόγος περί ανωτερότητας των λευκών υπογράμμιζε την ανεξάλειπτη «τεράστια απόσταση» ανάμεσα στον κόσμο των λευκών και των μαύρων. Σε αντιδιαμετρική θέση, ο αγγλοσαξονικός λόγος περί ανωτερότητας αρθρωνόταν όσον αφορούσε τους νέους μετανάστες με όρους εγγύτητας και συνάφειας: επρόκειτο ωστόσο για μια συνάφεια ιδιότυπη, αρκετά στενή ώστε να φαίνεται ιδιαίτερα απειλητική και αποκρουστική, αλλά ό-

χι και τόσο ώστε ο μετανάστης να αναγνωριστεί ως μέρος του εθνικού εαυτού. Η εγγύτητα συνιστούσε κομβικό σημείο στην άρθρωση του ευγονιστικού λόγου για τους μετανάστες, εφόσον εκπροσωπούσε έναν κίνδυνο για τη φυλετική τάξη που βασιζόταν στην αρχή του βιολογικού διαχωρισμού των φυλών. Σε αυτά ακριβώς τα συμφραζόμενα εφαρμόστηκε η ευγονική ως μορφή βιολογικής και ανθρωπολογικής τεχνογνωσίας προκειμένου να αποφευχθούν οι επιμειξίες και η αποσταθεροποίηση της φυλετικής ευταξίας.

Η μελέτη της ευγονικής έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς εξετάζουμε με ποιους τρόπους επικαλέστηκαν τους νέους μετανάστες ως υποκείμενα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πρώτον, η ευγονική ως κώδικας υπογράμμιζε το φυλετισμό ως νοητικό πλαίσιο αναφοράς με βάση το οποίο αντιλήφθηκαν τους νέους μετανάστες. Δεύτερον, η μεταναστευτική πολιτική, η δημιουργία πρόσληψη των μεταναστών και η ευγονική αλληλοεξαρτόνταν – κάτι που φαίνεται έκδηλα στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι ευγονιστικοί κύκλοι πολιτικής παρέμβασης και αντιμεταναστευτικής προπαγάνδας. Οι ιδέες της ευγονικής, όπως θα δούμε στη συνέχεια, επηρέασαν επίσης τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επικαλούνταν τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα στο εσωτερικό των ίδιων των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Η ευγονική ως κίνημα ανάμεσα στην επιστήμη και την πολιτική αναδιοργάνωσε προϋπάρχοντα στοιχεία της φυλετικής και της κοινωνικής σκέψης. Τούτο δεν σημαίνει πως υπήρξε απλώς προσωρινή έκφραση ορισμένων στοιχείων της ιδεολογίας περί ανωτερότητας των λευκών, τα οποία έχασαν την απήχυσή τους μετά την παρακμή του ευγονιστικού κινήματος. Κινήματα στα οποία συγκλίνουν διαφορετικές διανοητικές παραδόσεις, η πολιτική και η επιστήμη, διαθέτουν την ικανότητα να παράγουν κληρονομίες αλήθειας και αρχές οι οποίες μακροημερεύουν περισσότερο από τα ίδια. Μολονότι η ευγονική δεν υιοθετήθηκε από το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας, και οπωσ-

⁸² δήποτε δεν αντιμετωπίστηκε θετικά από όλους τους πολιτικούς κύκλους της εποχής, εισήγαγε και στη σφαίρα της επιστήμης και στη σφαίρα της πολιτικής νοητικά και λογοθετικά στοιχεία τα οποία ανιχνεύονται δεκαετίες αργότερα, ακόμη και αφότου είχε πια παρακμάσει το ίδιο το κίνημα μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1920.⁵⁶ Η ενεργός συμμετοχή των ευγονιστών στις δημόσιες συζητήσεις για τη μετανάστευση είχε ως αποτέλεσμα τη μη αναστρέψιμη διασπορά των αρχών τους στη δημόσια σφαίρα και την εκλαΐκευση των φυλετικών αντιλήψεων για τη νέα μετανάστευση και για την ανωτερότητα των γηγενών, αντιλήψεις τις οποίες είχε επεξεργαστεί εκ νέου η ευγονιστική κωδικοποίηση της διαφοράς. Έτσι, η ευγονική συνέβαλε καθοριστικά στην επεξεργασία και την πολιτικοποίηση των φυλετοποιημένων στοιχείων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες.⁵⁷

Εικόνες της νέας μετανάστευσης, της εθνικότητας και της Ευρώπης

Η εκλαΐκευση των φυλετικών και των κοινωνικών λόγων επιτεύχθηκε με όχημα τη διασπορά αφηγημάτων και εικόνων που παρίσταναν το μετανάστη ως νέα κοινωνική και φυλετική φιγούρα. Ο επιστημονικός λόγος και οι λαϊκές εικόνες αλληλοσυμπληρώνονταν. Η εδραίωση θεσμικών και ανθρώπινων δικτύων με σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση των πολιτικών, καθώς και στην κοινή γνώμη, ενίσχυσε τη σύνδεση ανάμεσα στην επιστημονική γνώση και τις λαϊκές αναπαραστάσεις των μεταναστών. Οι επιστήμονες αναδείχθηκαν δημόσια πρόσωπα συμμετέχοντας σε επιτροπές πολιτικού χαρακτήρα, δημοσιεύοντας κείμενά τους σε εφημερίδες, σε περιοδικά και σε έντυπα ευρείας κυκλοφορίας, και ιδρύοντας συλλόγους με σαφώς πολιτικούς στόχους. Ομάδες άσκησης πολιτικής πίεσης, δημοσιογράφοι, μυθιστοριογράφοι και κοινωνικοί σχολιαστές επίσης συμμετείχαν στη δημόσια συζήτηση για τη με-

τανάστευση και τις κοινωνικές επιπτώσεις της. Τούτα τα δί-
κτυα επιρροής ύφαιναν ένα μικροπολιτικό πεδίο ανάμεσα στην
επιστημονική κοινότητα, την πολιτική κοινότητα και την κοι-
νωνία ευρύτερα.

Ο Τζωρτζ Όρας Λόριμερ, αρχισυντάκτης της *Saturday Evening Post*, ανέθεσε το 1920 στο δημοσιογράφο Κένεθ Ρόμπερτς να ταξιδέψει στην Ευρώπη προκειμένου να γράψει μια σειρά άρθρων με θέμα τη μετανάστευση. Τα άρθρα αυτά δύο χρόνια αργότερα συγκεντρώθηκαν σε βιβλίο με τον μακροσκελή τίτλο *Γιατί η Ευρώπη εγκαταλείπει την εστία της: Μια αληθινή παρουσίαση των αιτιών που ωθούν τους Κεντρο-ευρωπαίους να κατακλύσουν την Αμερική: που οδηγούν τους Ρώσους να σπεύσουν στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλους συναρπαστικούς και δυσάρεστους τόπους, που καταφέρνουν τον ελληνικό βασιλικό οίκο και τους απλούς ανθρώπους να φύγουν στα ξένα με κάθε μέσο και με μόνη προστασία το κουράγιο τους, που πείθουν τους Άγγλους και τους Σκωτσέζους να ξεπορτίσουν νυχτιάτικα*.⁵⁸ Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ο Ρόμπερτς συμμετείχε ενεργά τόσο στη διάδοση των αντιμεταναστευτικών φυλετικών θεωριών σε ευρύτατα λαϊκά στρώματα όσο και στην άσκηση πολιτικής πίεσης υπέρ της αντιμεταναστευτικής πολιτικής και νομοθεσίας. Συγκαταλεγόταν επίσης στα δημόσια πρόσωπα που κλήθηκαν να παρουσιάσουν στην Επιτροπή Μετανάστευσης και Ιθαγένειας (Immigration and Naturalization Committee), δηλαδή στην επιτροπή που διαδέχτηκε την Επιτροπή για τη Μετανάστευση, της οποίας οι συστάσεις οδήγησαν στην ψήφιση του Νόμου για τον Περιορισμό της Μετανάστευσης του 1924, ο οποίος αναφέρεται και ως Νόμος των Τζόνσον και Ρηντ.⁵⁹ Για το ίδιο πρόσωπο ο Τζων Χίγκαμ είχε διατυπώσει την αιχμηρή παρατήρηση ότι «ο Κένεθ Ρόμπερτς κατασκήνωσε πραγματικά στα γραφεία της επιτροπής ενόσω συνέγραφε τα άρθρα του για τη μετανάστευση στη *Saturday Evening Post*».⁶⁰

Ο Ρόμπερτς στην εισαγωγή του βιβλίου εξηγούσε «γιατί η

- ⁸⁴ Ευρώπη εγκαταλείπει την εστία της». Τόνιζε ιδιαίτερα το ζήτημα της εθνικής κουλτούρας και εμβάθυνε στους τρόπους με τους οποίους βίωναν την εποχή εκείνη στην Ευρώπη την εθνικότητα και το έθνος. Οι σκέψεις του για τα ζητήματα αυτά έδειχναν την αμηχανία του απέναντι στη βαθιά προσήλωση στις εθνικές τους κουλτούρες που καλλιεργούσαν και επιδείκνυαν δημόσια όσοι κατάγονταν από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη ακόμα και μετά τη μετανάστευσή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η αμερικανική Επιτροπή για τη Μετανάστευση απέδειξε αδιαμφισβήτητα ότι οι πρόσφατοι μετανάστες από την Κεντρική και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη ως επί το πλείστον συσσωρεύτηκαν κατά σμήνη σε εγκαταστάσεις αποκλειστικά δικές τους, όπου διατήρησαν τα έθιμα, τις γλώσσες και τα ιδεώδη των χωρών από τις οποίες ήρθαν, και απέτυχαν παταγωδώς να γίνουν Αμερικανοί. Διέθεταν δικά τους έντυπα, ακόμα και δικούς τους νόμους σε ορισμένες περιπτώσεις. [...] Η πλειονότητα των πρόσφατων μεταναστών δεν αφομοιώθηκε, όπως θα το έλεγαν με την υποκριτική γλώσσα των ημερών μας. [...] Οι περισσότεροι από αυτούς φαίνεται πως είχαν εμβολιαστεί κατά της αφομοίωσης προτού φύγουν από τις πατρίδες τους.⁶¹

Η αφοσίωση στην πατρίδα θεωρούνταν προτέρημα για όσους Ευρωπαίους παρέμεναν στα πάτρια εδάφη. Ο ίδιος ο Ρόμπερτς, για παράδειγμα, θαύμαζε το ισχυρό εθνικό αίσθημα των μη Εβραίων Πολωνών, ενώ παράλληλα πίστευε ότι οι Εβραίοι ήταν οι πλέον αμφιλεγόμενες μορφές ανάμεσα στους Ευρωπαίους, εφόσον δεν δεσμεύονταν σε καμία απολύτως εθνική ταύτιση. Οι Εβραίοι ήταν κάτι περισσότερο από ενδεχόμενοι μετανάστες· ήταν νομάδες.⁶² Απεναντίας, η αφοσίωση στη γενέτειρα κινούσε υποψίες για όσους μετανάστες είχαν εγκατασταθεί στην Αμερική – θεωρούνταν συνωμοσία σχεδόν ενάντια στην αγγλοσαξονική Αμερική. Οι μετανάστες, κατά τη γνώμη του Ρόμπερτς, τιμούσαν την εθνική τους κουλτούρα, και συχνά την απέκρυπταν και θεωρούσαν ανεπίτρεπτο να τη

γνωρίσει ο αγγλοαμερικανικός κόσμος. Έτσι λοιπόν, παρά την έκδηλη και εντυπωσιακή εθνική αφοσίωση των μεταναστών, η εθνική τους κουλτούρα ήταν απροσπέλαστη για την αγγλοσαξονική Αμερική. Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών είχε μετατραπεί σε εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση, επειδή ακριβώς η εθνική τους κουλτούρα έμενε αφανής. Στην πολιτική γλώσσα της εποχής, αυτό κατανοήθηκε ως ανικανότητα των μεταναστών να αφομοιωθούν.

[Οι μετανάστες] δεν νοιάζονται για το αν οι άνθρωποι τούτης εδώ της χώρας θα μάθουν όλα όσα αφορούν τη γενέτειρά τους. Θέλουν οι άλλοι να μαθαίνουν μόνον τα *θετικά*. Τούτο συνιστά κοινό μειονέκτημα πολλών μεταναστών που πολιτογραφήθηκαν ως πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών. Πρώτα αγαπούν τη γενέτειρά τους. Ξεχνούν ότι, όταν πολιτογραφούνται αμερικανοί πολίτες, ορκίζονται να «αποκηρύξουν πλήρως και διά παντός κάθε υπακοή και πίστη σε οποιαδήποτε ξένη χώρα».⁶³

Η πρόσληψη της εθνικής κουλτούρας των μεταναστών στο νοητικό πλαίσιο της αγγλοσαξονικής Αμερικής την εποχή αυτή παρουσίαζε τις έκδηλες αντιφάσεις της νεωτερικής υποκειμενικότητας, ιδίως όσον αφορούσε τους ίδιους τους μετανάστες. Οι αντιλήψεις για τους μετανάστες ως κοινωνικά υποκείμενα είχαν παγιδευτεί ανάμεσα στη λατρεία για την εθνική κουλτούρα και στην ευνόητη ανάγκη να τη λησμονήσουν προκειμένου να προοδεύσουν πολιτισμικά με την αφομοίωσή τους στη χώρα υποδοχής. Από αυτή τη δεύτερη άποψη, η εθνική αφοσίωση θεωρήθηκε τροχοπέδη στην πρόοδο και, συνεπώς, σημείο της κληρονομικής φυλετικής κατωτερότητας. Ο διχασμός της νεωτερικής υποκειμενικότητας ήταν επίσης έκδηλος στην αντίφαση που παρουσίαζε η έντονα εδαφική νεωτερικότητα, η οποία εντούτοις αισθανόταν συγχρόνως προσβεβλημένη στη θέα των γκέτο στο εσωτερικό της και τρομοκρατούνταν διαισθανόμενη την κρυφή και ακατανόητη γκετοποιημένη εθνική κουλτούρα. Αναφερόμενος στις συνοικίες των μεταναστών, ο Ρόμπερτς παρατηρούσε πως:

αν τους επιτραπεί να ζήσουν στις παραγωγειτονιές και στα γκέτο και τις συνοικίες ξένων, όπου ζουν σήμερα, ποτέ δεν θα μπορέσουν να αφομοιωθούν. Δεν υπάρχει καμία περίπτωση. [...] Οι άνθρωποι αυτών των ξένων συνοικιών εργάζονται όλη την ημέρα δίπλα σε άλλους αλλοδαπούς. Όταν φεύγουν από τις δουλειές τους, επιστρέφουν στο συνωστισμό των σπιτιών τους, όπου δεν αναπνέουν παρά τον βρόμικο ευρωπαϊκό αέρα.⁶⁴

Η οργή για την ικανότητα των γκέτο και των ξένων συνοικιών να περικλείουν και ταυτόχρονα να διαχωρίζουν συνιστούσε μόνιμο στοιχείο των πιο διαδεδομένων αναπαραστάσεων των μεταναστών. Αφενός θεωρούσαν επιθυμητό το διαχωρισμό, εφόσον εξυπηρετούσε τον αποκλεισμό των μεταναστών από το κοινωνικό σώμα. Αφετέρου όμως ο διαχωρισμός αυτός δεχόταν πύρινες επιθέσεις ως εμπόδιο στη βούληση της γηγενούς κοινωνίας να ελέγξει τις μεταναστευτικές κοινότητες. Οι εικονογραφικές αναπαραστάσεις των «νέων γκέτο» των Ηνωμένων Πολιτειών ολοκληρώνονταν με αναφορές στην εβραϊκότητα.⁶⁵ Ο Ρόμπερτς είχε αφιερώσει σημαντικό τμήμα της εισαγωγής του για να περιγράψει τα εβραϊκά γκέτο της Πολωνίας και της Βαρσοβίας ως θλιβερούς τόπους υποβάθμισης του ανθρώπου. «Οι Εβραίοι ανέκαθεν εκμεταλλεύονταν ανελήτητα ο ένας τον άλλον στη Γαλικία, τόσο που οι κάτοικοι αυτής της τεράστιας εβραϊκής δεξαμενής στην πλειονότητά τους βρίσκονταν πάντοτε, αλλά και τώρα ακόμη, επικίνδυνα κοντά στα όρια της λιμοκτονίας».⁶⁶ Κατά την επίσκεψή του στην Ευρώπη, ο Ρόμπερτς παρατήρησε επίσης πως «τα ίδια τα γκέτο προσφέρουν καταθλιπτικό θέαμα [...] και το επίπεδο ζωής εκεί είναι αυτό ακριβώς που φέρνουν μαζί τους οι κάτοικοί τους όταν έρχονται στην Αμερική».⁶⁷ Το εικονογραφικό υλικό που συνέθετε τις αναπαραστάσεις αυτές χρησιμοποιήθηκε αυτούσιο στην αναπαράσταση των περιοχών όπου εγκαταστάθηκαν τόσο οι εβραίοι όσο και οι μη εβραίοι μετανάστες στην Αμερική. Το γκέτο απεικονίστηκε ως βασικό χαρακτηριστικό του μετανάστη εαυτού. Δεν παρουσιάστηκε ως τόπος καταπίεσης, αλλά ως σύμβολο φυλετικής κατωτερότητας.

Στις ημέρες μας, το ενενήντα με ενενήντα πέντε περίπου τοις εκατό των μεταναστών μας από την Πολωνία είναι Εβραίοι· και οι συνθήκες διαβίωσης των Εβραίων της Πολωνίας είναι πραγματικά πολύ άσχημες, για να το πούμε ήπια. Συρρέουν κοπαδιαστά στις πόλεις και ο συνωστισμός και η βρόμα και η εξαθλίωση των πολωνικών Γκέτο είναι τρομερά. [...] Οι αισθηματίες διακηρύσσουν σε όλους τους τόνους ότι η ύπαρξη των Γκέτο οφείλεται στους καταπιεστές, ούτως ώστε οι Εβραίοι να κρατούνται χωριστά από τον υπόλοιπο πληθυσμό και να ελέγχονται ευκολότερα. Τα Γκέτο της Νέας Υόρκης, πάντως, είναι ολόιδια σχεδόν με τα Γκέτο του Λουτς ή της Βαρσοβίας, τουλάχιστον όσον αφορά το συνωστισμό. Το ίδιο και τα Γκέτο του Λονδίνου και της Βιέννης· ωστόσο, σε καμιά από τις πόλεις αυτές δεν έχουν επιχειρήσει να διαχωρίσουν και να ελέγξουν τον εβραϊκό πληθυσμό. Μόνοι τους διαχωρίζονται.⁶⁸

Τόσο ο Ρόμπερτς όσο και άλλοι σχολιαστές της εποχής συμφωνούσαν ότι ο διαχωρισμός συνιστούσε ουσιώδες χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής κουλτούρας το οποίο μεταφυτεύτηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αποτελούσε έμφυτο ευρωπαϊκό φυλετικό και πολιτισμικό γνώρισμα, ανεξάρτητο από τις ιστορικές και τις πολιτικές συνθήκες. Σύμφωνα μάλιστα με όσα συμπεραίνει ο ίδιος ο Ρόμπερτς: «ίσως οι κλιματολογικές συνθήκες της χώρας μας να μεταβάλλουν, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι, το ανάστημα των μεταναστών, αλλά τίποτε δεν μπορεί να αλλάξει το σχήμα του κρανίου τους ή τα διακριτά φυλετικά γνωρίσματα που τους χαρακτηρίζουν ανά τους αιώνες».⁶⁹ Οι περιγραφές του Ρόμπερτς επέμεναν, όπως προείπαμε, στις ιδιαίτερες συνδηλώσεις της εθνικότητας στην Ευρώπη, όπως τις αντιλήφθηκε ο ίδιος στις περιοχές που επισκέφτηκε. Οι απόψεις του Ρόμπερτς για την εθνικότητα στη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη εξελίχθηκαν σταδιακά προς αρνητικότερες αναπαραστάσεις της ευρωπαϊκής κουλτούρας αναφορικά με τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της στην Αμερική. Κατά την άποψη του Ρόμπερτς, η εθνικότητα στη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη συνδεόταν πρωτίστως με τη βία, εφό-

88 στον «κάθε εθνικότητα έτρεφε πικρό, παθιασμένο και ασίγαστο μίσος για μία τουλάχιστον γειτονική της εθνικότητα· και όλες αυτές θέλουν να πάνε στην Αμερική». ⁷⁰ Και βέβαια, δεν μελετούσαν την Ευρώπη για τη χαρά της γνώσης· αντίθετα, κάθε χαρακτηριστικό που απέδιδαν στην Ευρώπη και στις ευρωπαϊκές μορφές και εκφράσεις της εθνικότητας νοσηματοδοτούνταν οπωσδήποτε με βάση την ενδεχόμενη επίδρασή του στην Αμερική. Οι Ευρωπαίοι, επομένως, επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στην Αμερική με το ίδιο βίαιο πάθος που βίωναν τους εθνικούς εαυτούς τους.

Ο πόθος τους να πάνε στην Αμερική είναι τόσο βαθύς και βίαιος και διαπεραστικός ώστε ευχαρίστως και χωρίς καμιά αντίρρηση θα έφταναν κλοτηδόν από τη Βαρσοβία στο Παρίσι ή από το Βελιγράδι στο Ντάντσιχ – δύο ταξίδια που χρειάζονται έτσι και αλλιώς πάρα πολλές κλοτσιές– [...] αν η τελευταία κλοτσιά τους επιβίβαζε στο κατάστρωμα ενός πλοίου με προορισμό την Αμερική. Θα έκαναν τα πάντα για να πάνε στην Αμερική. Θα έλεγαν ψέματα με επιτηδειότητα που θα έκανε τα κόκαλα του βαρόνου Μυνχάουζεν ⁷¹ να τρίζουν σαν δαιμονισμένα στον τάφο του· θα έκλεβαν οτιδήποτε μπορεί να κλέψει άνθρωπος· πιθανότατα θα διέπρατταν ακόμα και φόνο επιτούτου· διότι στην Ευρώπη δεν εκτιμούν ιδιαίτερα την αξία της ανθρώπινης ζωής στις ημέρες μας, έπειτα από τόσα χρόνια πολέμων και με την απειλή του μολοσεβικισμού και τις χαμηλές τιμές συναλλάγματος. ⁷²

Το μίσος και η βία παρουσιάζονταν ως κύρια συστατικά της ψυχροσύνης του μετανάστη. Το μίσος και η επιθυμία για την Αμερική πήγαζαν από το ίδιο ψυχικό σημείο. Η επιθυμία για την Αμερική ακριβώς τροφοδοτούσε, και άλλο τόσο αποκάλυπτε, τη βίαιη φύση του μετανάστη. Επιπροσθέτως, αυτή η βίαιη επιθυμία του μετουσίωσε ως εκ θαύματος τον πόνο σε απόλαυση και διασκέδαση. Η συγκεκριμένη πλευρά ήταν πασιφανής κυρίως στις αναφορές για τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες οργάνωναν την καθημερινότητά τους στην Αμερική. Ακόμα και η λιμοκτονία και η απόλυτη οικονομική εξά-

θλίωση παρουσιάζονταν στην ακόλουθη περιγραφή σαν να εμπεριείχαν κάποιου είδους ευχαρίστηση, εφόσον εκπροσωπούσαν μια επιθυμητή, φαινομενικά, συνθήκη ζωής:

Πάρα πολλοί άνθρωποι, συνηθισμένοι μια ζωή να ζουν στο όριο της λιμοκτονίας, έρχονται στην Αμερική και πιάνουν δουλειά με χαμηλό ημερομίσθιο, και κατόπιν, αποφασισμένοι να εξοικονομήσουν χρήματα, συνωστίζονται σε εξαθλιωμένες γειτονιές και ζουν στη μιζέρια και τη βρόμα και το σκοτάδι, δαπανώντας ένα ελάχιστο τμήμα των χρημάτων που θα χρειαζόταν οποιοσδήποτε αμερικανός εργαζόμενος προκειμένου να ζήσει αξιοπρεπώς. Η διαδικασία αυτή πλήττει το βιοτικό επίπεδο της Αμερικής.⁷³

Ο Ρόμπερτς, περιγράφοντας στη συνέχεια τους ξένους θύλακες στη Νέα Υόρκη και τη Βοστώνη, χρησιμοποιούσε φανταστικές αναφορές δανεισμένες από αναπαραστάσεις των εβραϊκών γκέτο, καθώς συνολικά η εικόνα των μεταναστών από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη αρθρωνόταν με βάση τον αντισημιτισμό. Έτσι η εβραϊκότητα ενσωματώθηκε στις λαϊκές αμερικανικές αντιλήψεις για την Ευρώπη· σύμφωνα μ' αυτές, η μεταναστευτική Ευρώπη στερούσε από την Αμερική το πλεόνασμα ευχαρίστησης που έστελναν οι μετανάστες πίσω στις πατρίδες τους μέσα από τους διαύλους διάδρασης και επικοινωνίας που είχαν συσταθεί κατά τη μεταναστευτική διαδικασία. Με οικονομικούς όρους, το πλεόνασμα αυτό αντιστοιχούσε στον πλούτο που έστελναν οι μετανάστες στους συγγενείς τους που παρέμεναν στην πατρίδα τους· στο ψυχικό επίπεδο αντιστοιχούσε στην επιθυμία και το μίσος που συνυπήρχαν στην ψυχοσύνθεση των μεταναστών και που μεταφέρονταν επίσης στα ευρωπαϊκά πάτρια εδάφη μέσα από τους ίδιους διαύλους. Μιλώντας για τις αιτίες της μετανάστευσης, ο Ρόμπερτς εικονογραφούσε τη διαδικασία απόσπασης και μεταφοράς του πλεονάσματος ευχαρίστησης:

Μερικοί από αυτούς πήγαν [στις Ηνωμένες Πολιτείες] επειδή οι πράκτορες των ατμοπλοϊκών εταιρειών ζωγράφιζαν με απα-

στράπτουσες εικόνες το πόσο εύκολα αποκτά κανείς χρήματα στην Αμερική· κάποιοι άλλοι πήγαν εκεί επειδή οι πράκτορες των μεγάλων βιομηχανικών συμφερόντων κυκλοφορούσαν στις πυκνοκατοικημένες περιοχές και πρόσφεραν εργασία στα αμερικανικά εργοστάσια με ημερομίσθια που έμοιαζαν αμύθητα για τους φτωχούς χωρικούς· ασύγκριτα περισσότεροι, όμως, πήγαν επειδή συγγενείς και φίλοι και γνωστοί, που είχαν ήδη πάει στην Αμερική, έστελναν στα χωριά από όπου κατάγονταν επιστολές όπου έγραφαν πόσο εύκολα κέρδιζαν χρήματα, πόσο φωτεινά ήταν εκεί τα χρώματα και πόσο φίνα τα ρούχα, φουσκώνοντας έτσι τα μυαλά όσων είχαν μείνει πίσω με τη διακαή, κοχλάζουσα επιθυμία να σηκωθούν και να κάνουν τα πάντα προκειμένου να συμμετάσχουν και αυτοί στις απολαύσεις της Αμερικής – και ιδίως στην εύκολη απόκτηση χρημάτων.⁷⁴

Η έννοια της ευχαρίστησης είναι θεμελιώδης για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους το υποκείμενο καθίσταται ικανό να αναγνωρίσει τον εαυτό του ως τέτοιο μέσα από τη διαδικασία της υποκειμενοποίησης όσων επιλέγει ως «άλλους» του. Ο Σλαβόι Ζίζεκ, πραγματευόμενος ψυχαναλυτικά το θέμα της ευχαρίστησης ως πολιτικού παράγοντα, έχει εξηγήσει πως το υποκείμενο συμφιλιώνεται με τα αδιέξοδα που χαρακτηρίζουν την κοινωνική του ύπαρξη αποδίδοντάς τα στην ευχαρίστηση των άλλων.⁷⁵ Το υποκείμενο, μέσα από μια διαδικασία αντιστροφής, θεωρεί ότι ο άλλος (ο Εβραίος, ο μετανάστης, ο μαύρος, η γυναίκα, ο ομοφυλόφιλος) απολαμβάνει ό,τι λείπει από το ίδιο. Η αντιστροφή αυτή λειτουργεί μόνο και μόνο επειδή ο άλλος αποσπά, «υφαρπάζει» την ευχαρίστηση από τον εαυτό.⁷⁶ Η παρέμβαση της έννοιας της ευχαρίστησης στις αναπαραστάσεις των νέων μεταναστών οδήγησε σε μετωπικές συνδέσεις της Αμερικής με την Ευρώπη. Έτσι, η Αμερική και η Ευρώπη μετατράπηκαν σε δύο πτυχές της ψυχοσύνθεσης του μετανάστη. Η Αμερική θεωρήθηκε «επιθυμητή», «ποθητή», «ζωγραφισμένη με απαστράπτουσες εικόνες ευκολίας», «αμύθητη», «[γεμάτη] φωτεινά χρώματα

και φίνα ρούχα». Η Ευρώπη, αντίθετα, συνδέθηκε με το μίσος και το φθόνο, τη «βρόμα» και τα «γκέτο», τους «πανούργους Εβραίους» και τους «απείθαρχους Σλάβους».

91

Οι εικόνες της Ευρώπης που διακινούνταν στα συμφραζόμενα της συζήτησης για τη νέα μετανάστευση σηματοδότησαν μια μετατόπιση στη σχέση του ευρωπαϊσμού με τον αμερικανισμό στα χρόνια γύρω από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πρόσληψη της Ευρώπης στην Αμερική τον δέκατο ένατο αιώνα αναπτύχθηκε με άξονα τις διαδεδομένες αρχές της ιδεολογίας περί ανωτερότητας των λευκών, σύμφωνα με τις οποίες η πολύτιμη ευρωπαϊκή καταγωγή συνιστούσε καταστατικό στοιχείο της ανωτερότητας των Αγγλοαμερικανών σε σχέση με τους Αμερινδούς, τους Αφρικανούς και τους Ασιάτες στη διαδικασία της εθνικής συγκρότησης των Ηνωμένων Πολιτειών. Στις αντιλήψεις για τους νέους μετανάστες η ευρωπαϊκή καταγωγή αναγνωριζόταν ασφαλώς ως κοινό στοιχείο, δημιουργούσε εντούτοις την ανάγκη να διακριθούν τα παλαιότερα από τα πιο πρόσφατα μεταναστευτικά κύματα. Ωστόσο, η αναγνώριση της κοινής καταγωγής με φυλετικές και εθνοτικές ομάδες που θεωρούνταν εγγενώς κατώτερες συνάντησε ιδιαίτερες αντιστάσεις. Η διαπραγμάτευση του ζητήματος της κοινής ευρωπαϊκής καταγωγής στις αρχές του εικοστού αιώνα οδήγησε στην ανάδυση αρνητικών εικόνων της Ευρώπης, οι οποίες αναδείκνυαν ως χαρακτηριστικά της τη βρομιά, την πολιτική παρακμή και την ηθική έκπτωση. Ασφαλώς, αυτή δεν ήταν ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία φορά που στις Ηνωμένες Πολιτείες απέκτησαν δημοτικότητα αρνητικές εικόνες της Ευρώπης· στα χρόνια που ακολούθησαν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η έννοια Ευρώπη έγινε σχεδόν συνώνυμη με τη βία, την πολιτική αναταραχή και την ηθική παρακμή. Ωστόσο, τούτη υπήρξε πιθανότατα η πρώτη φορά που η αρνητική πρόσληψη της Ευρώπης νοσηματοδοτήθηκε και εκφράστηκε με όρους φυλετικής κατωτερότητας.

Στο εννοιολογικό πλαίσιο του επιστημονικού ρατσισμού, οι

⁹² αντιεικόνες της Ευρώπης υποστηρίζονταν και διαδίδονταν με όχημα τις θεωρητικές επεξεργασίες των ιεραρχικών εσωτερικών διακρίσεων ανάμεσα στους διαφορετικούς κλάδους της «λευκής φυλής», και συγκεκριμένα τον βόρειο, τον αλπικό και τον μεσογειακό. Ο φυλετιστής διανοητής Χένρι Φέρφιλντ Όσμπορν παρουσίασε παραστατικά μια άποψη του άλλου προσώπου της Ευρώπης, όπως το αντιλήφθηκαν στα αγγλοαμερικανικά συμφραζόμενα των αρχών της δεκαετίας του 1920.⁷⁷ Ο Όσμπορν ήταν παλαιοντολόγος και είχε γεννηθεί το 1857 από επιφανή και εύπορη οικογένεια. Το 1879 πήγε στην Αγγλία, όπου σπούδασε συγκριτική ανατομία με καθηγητή τον Τόμας Χ. Χάξλεϋ. Εκεί συναναστράφηκε με τους πιο διακεκριμένους μελετητές του τομέα αυτού, και ανάμεσά τους με τον ίδιο τον Δαρβίνο. Το 1908 έγινε διευθυντής του Αμερικανικού Μουσείου Φυσικής Ιστορίας, θέση την οποία διατήρησε επί είκοσι πέντε χρόνια.⁷⁸ Ο Όσμπορν συνέγραψε πολλά άρθρα με θέμα τον αμερικανισμό, στα οποία πρόβαλε το ζήτημα της θρησκείας προσπαθώντας να υπερασπιστεί τον προτεσταντισμό ως φυλετική παράδοση πολιτισμένης συμπεριφοράς και ήθους. Ανησυχούσε ιδιαίτερα για τις επιπτώσεις που θα είχε στην αμερικανική δημόσια ζωή η στενή επαφή του ιουδαϊσμού και του καθολικισμού με τον προτεσταντισμό:

Τρέφω βαθύτατη αγάπη για τα ιδεώδη των ιδρυτών πατέρων μας. Είμαι προσηλωμένος στη διαίωνιση της ερμηνείας που πρότειναν για τις μαγικές εμβληματικές αρχές της δημοκρατίας. Ταυτόχρονα αναγνωρίζω ότι και άλλες φυλετικές ρίζες διαθέτουν ενδεχομένως έξοχα προτερήματα και ότι έχουν ίσως συμβάλει και αυτές αξιοθαύμαστα στην ανθρώπινη πρόοδο. Ωστόσο, τον αμερόληπτο θαυμασμό των εξαιρετων προτερημάτων που χαρακτηρίζουν ανθρώπους από άλλες ράτσες, με άλλη καταγωγή και με θρησκείες διαφορετικές από τη δική μου, δεν τον συγχέω με τις ιδέες ότι ο αληθινός αμερικανισμός προήλθε από αυτές τις άλλες φυλετικές ρίζες ή τις ράτσες, ούτε με την ιδέα ότι ο αληθινός αμερικανισμός μπορεί να επιβιώσει όποτε οι αυθε-

ντικές αρχές του αλλοιώνονται από την εισροή ξένων στοιχείων που ορίζουν διαφορετικά τις μεγαλειώδεις αρχές της ανθρώπινης ελευθερίας.⁷⁹

Τα ζητήματα της εγγύτητας και της καταγωγής επανέρχονταν σε άρθρα που αντιτάσσονταν στη νέα μετανάστευση. Κανέναν δεν ενοχλούσε το να εκτιμούνται τα πολιτισμικά επιτεύγματα διαφορετικών φυλετικών γενών όταν τηρούνταν οι δέουσες αποστάσεις. Στην περίπτωση όμως που καταργούνταν οι αποστάσεις αυτές, τα ίδια ακριβώς στοιχεία που ενέπνεαν θαυμασμό μεταμορφώνονταν σε πηγές αλλοίωσης. Ο θαυμασμός για τα διαφορετικά φυλετικά γνωρίσματα υποχωρούσε όταν εγείρονταν γενεαλογικές διεκδικήσεις στην πολιτισμική κληρονομιά του «αληθινού αμερικανισμού». Με την έννοια αυτή η πολιτική εγγύτητα απειλούσε τα θεμέλια της αμερικανικής υποκειμενικότητας, εφόσον μπορούσε εν δυνάμει να εισαγάγει σ' αυτήν αλλότρια στοιχεία. Από αυτή τη σκοπιά, ο αρχικός θαυμασμός ακριβώς καθιστούσε επικίνδυνα τα διαφορετικά φυλετικά γένη, όταν μετατοπίζονταν οι γεωπολιτισμικές θέσεις τους εξαιτίας της μετανάστευσης. Ο θαυμασμός για την Ευρώπη ως αποικιακή μητρόπολη, ως διεκδικούμενη καταγωγή και ως πηγή διαφοροποιήσεων ανάμεσα στον αγγλοαμερικανικό εαυτό και τους εδαφικούς και φυλετικούς άλλους του μεταμορφωνόταν σε αποστροφή όταν δεν ατένιζαν πια την Ευρώπη από μακριά, μέσα από τις ομίχλες του Ατλαντικού ωκεανού, αλλά την είχαν απτή δίπλα τους, στα αστικά τοπία της Νέας Υόρκης, της Βοστώνης και του Σικάγου. Οι αντιεικόνες της Ευρώπης αναδύθηκαν ακριβώς στο πλαίσιο της μεταμόρφωσης του θαυμασμού σε αποστροφή. Ο Όσμπορν παρουσίασε με ιδιαίτερη γλαφυρότητα ορισμένες από τις αντιεικόνες αυτές, καθώς παρατηρούσε την Ευρώπη όπως την αναπαριστούσαν στη θεατρική σκηνή, στις κινηματογραφικές ταινίες και στα έντυπα της Νέας Υόρκης:

Αντιμέτωποι με το αυξανόμενο κύμα επιρροής της Ανατολής και

της παρακμασμένης Ευρώπης στη λογοτεχνία των ημερών μας, σε ορισμένους τομείς του ημερήσιου και του εβδομαδιαίου Τύπου, στις «κινούμενες εικόνες» και στη θεατρική σκηνή, προς μεγάλη μας ανησυχία γινόμαστε μάρτυρες ενός φαινομένου που παρουσιάζεται σε όλα τα ελάσσονα αλλά και στα μείζονα κοινωνικά κέντρα της Αμερικής: παρακολουθούμε την παρακμή του αυθεντικού αμερικανικού επιπέδου διαβίωσης, της καλής συμπεριφοράς, της τήρησης της αργίας του Σαββάτου, της γαμήλιας σχέσης. Η βιομηχανική παραγωγή «κινούμενων εικόνων» στο σύνολό της καθώς και το μεγαλύτερο τμήμα της θεατρικής βιομηχανίας στις Ηνωμένες Πολιτείες έχουν περάσει σήμερα στον έλεγχο ανθρώπων που προέρχονται από την εγγύς ή την Άπω Ανατολή. Δεν θα ήταν διόλου υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι έχουν ανατραπεί πλήρως τα πρότυπα των λαϊκών θεαμάτων την τελευταία πενήκονταετία. Γελοιοποιώντας τη θρησκεία, τη σεμνότητα και την αγνότητα, αντικαθιστώντας τα αμερικανικά ιδεώδη για την αγάπη και το γάμο με ευρωπαϊκά, τα χονδροειδώς παρακμασμένα και αισχρά λιμπρέτα, τα οποία μόνον χάρη στο ψαλίδι του λογοκριτή σώζονται περιστασιακά από την απόλυτη χυδαιότητα, γελοιοποιούσαν ως πουριτανισμό τα αυθεντικά αμερικανικά πρότυπα, και τείνουν όλα τους ύπουλα στην ηθική παρακμή.⁸⁰

Δεν φαίνεται σαφώς αν ο Όσμπορν αναφέρεται εδώ στο αναπτυσσόμενο θέατρο των μεταναστών της δεκαετίας του 1920 ή στη γενικότερη ανάπτυξη της κινηματογραφικής βιομηχανίας. Ωστόσο, όποιο και αν ισχύει από τα δύο, το ενδιαφέρον είναι ότι επέλεξε ως σημείο αναφοράς τον κόσμο του θεάματος και της δημόσιας παράστασης, επιχειρώντας να καταδείξει τους κινδύνους που απέρρεαν από την πολιτισμική δραστηριότητα και την παρουσία των μεταναστών στις αμερικανικές μητροπόλεις. Ο κίνδυνος, κατά τη γνώμη του, προερχόταν από τη δημιουργία διαφορετικών πόλων πολιτισμικής υποκειμενοποίησης, καθώς και πολιτικής και ηθικής δέσμευσης, οι οποίοι αναδύονταν σε σύγκρουση με τον ηγεμονικό αγγλοαμερικανικό προτεσταντισμό. Η διαφοροποίηση της Αμερικής από την Ευρώπη εκφραζόταν χρησιμοποιώντας τις

κατηγορίες της φυλής, της κουλτούρας, της εθνικότητας και της θρησκείας. Στη διαδικασία της εννοιολογικής συγκρότησης των αντιεικόνων της Ευρώπης, οι κατηγορίες αυτές συχνά αλληλεπικαλύπτονταν με τρόπο που υπονόμει την ίδια την κατηγοριοποίηση καθ'αυτή.

Στο άρθρο του Όσμπορν ο φόβος για το «γελοίο» αναδύθηκε όταν η νέα ματιά του μετανάστη –η ματιά της Ανατολής και της παρακμασμένης Ευρώπης– στράφηκε στην αγγλοσαξονική Αμερική και παρήγαγε αντιεικόνες της αμερικανικής κουλτούρας. Η ματιά του μετανάστη αναμόρφωνε την αμερικανική κουλτούρα εφόσον παρήγαγε εικόνες του αμερικανικού εαυτού ιδωμένες από τη σκοπιά της «παρακμασμένης Ευρώπης». Ο Όσμπορν, επιχειρώντας να ανακαλύψει λύσεις για την απειλή που αντιμετώπιζε η αγγλοσαξονική Αμερική, κατά ειρωνική τροπή της αφήγησης, επέστρεψε στους ευρωπαϊκούς αυτοκρατορικούς λόγους αναζητώντας αντιπαραδείγματα.

Ο αμερικανικός λαός, εξαιτίας της λυπηρής εμπειρίας του ως ένα βαθμό, έχει πια επίγνωση της σπουδαίας πολιτισμικής κληρονομιάς του και δείχνει αποφασισμένος να διατηρήσει τα υψηλά πρότυπά της. Επιχειρούμε να αποφύγουμε τις δόλιες πηγές εθνικής παρακμής και έκπτωσης, τις ίδιες που υπονόμεισαν τις μεγάλες αρχαίες δημοκρατίες της Ελλάδας και της Ρώμης. Από την πτώση τους μάθαμε όσα τώρα νιώθουμε υποχρεωμένοι να αποφύγουμε παρά τις εκκλήσεις του ψευδεπίγραφου ανθρωπισμού και του κίβδηλου συναισθηματισμού. [...] Τα οφέλη από τούτη την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης δεν θα γίνουν αμέσως ορατά, αλλά στα επόμενα χρόνια θα δούμε την Αμερική να αναγεννάται.⁸¹

Η επανενεργοποίηση της ιδέας της αυτοκρατορίας αποκαλύπτει με ποιους τρόπους οι εικόνες ιδιοποιούνταν πάντα υλικό από τις αναπαραστατικές παραδόσεις στις οποίες εγγράφονταν. Η ιδέα ότι οι ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες παρήχμασαν επειδή η δομή και η διοίκησή τους επέτρεπαν την πολιτισμική και τη φυλετική ώσμωση σε τέτοιο βαθμό ώστε να εξαφανι-

⁹⁶ στούν τα ανώτερα στοιχεία που είχαν οδηγήσει στην οικοδόμησή τους συνιστούσε προϋπάρχουσα και πανίσχυρη αντιεικόνα της Ευρώπης. Ο Όσμπορν επικαλέστηκε αυτό το παραδοσιακό στοιχείο προκειμένου να συμπληρώσει τις αντιεικόνες που αναδύθηκαν κατά τη διαπραγματευτική διαδικασία που ξεκίνησε ανάμεσα στους νέους μετανάστες και την αγγλοσαξονική Αμερική με επίδικο αντικείμενο την κοινή ευρωπαϊκή καταγωγή. Οι αντιεικόνες της Ευρώπης συνιστούσαν δυναμικό στοιχείο στην πολιτισμική γενεαλογία των ευρωπαϊκών ταυτοτήτων και της ευρωπαϊκότητας. Οι διαδρομές της γενεαλογίας αυτής ανιχνεύονται τόσο στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής ηπείρου όσο και έξω από αυτήν. Η αποικιακή σκηνή των Ηνωμένων Πολιτειών περιλαμβανόταν στις επικράτειες όπου η μνήμη της Ευρώπης συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση της πολιτικά κυρίαρχης αγγλοσαξονικής αμερικανικής εθνικής και πολιτικής υποκειμενικότητας. Ωστόσο, η ανάδυση νέων μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, κοινών στους μετανάστες από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη, καθώς και η διάδοση των φυλετικών ιδεολογικών λόγων που τόνιζαν την εσωτερική διαφοροποίηση της λευκής φυλής περιέπλεξαν τις πολιτισμικές και πολιτικές αναφορές της αγγλοσαξονικής Αμερικής στην κοινή ευρωπαϊκή καταγωγή. Οι μεταναστευτικές κουλτούρες στις Ηνωμένες Πολιτείες επανιδιοποιήθηκαν τις αντιεικόνες της Ευρώπης, καθώς οι νέοι μετανάστες αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως Ευρωπαίους μέσα από τις διαδικασίες πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην αγγλοσαξονική Αμερική και τις άλλες «Αμερικές».

*Διαφορετικότητα και πολιτισμικός πλουραλισμός
στην Ευρώπη και την Αμερική*

Η ευρύτερη ιδεολογική και πολιτική μετατόπιση από τον επιστημονικό στον πολιτισμικό φυλετισμό, η οποία παρατηρήθηκε και στις δύο ακτές του Ατλαντικού, είχε ως επακόλουθο να

πάρουν τα αξιώματα του πολιτισμικού πλουραλισμού βαθμιαία το προβάδισμα από τους αντιμεταναστευτικούς αυτοχθονιστικούς λόγους μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1920.⁸² Καθώς ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρήθηκε γενικότερα σύμπτωμα της κρίσης της δυτικής νεωτερικότητας – κρίση η οποία συσχετίστηκε κυρίως με την Ευρώπη, τις πολιτικές ταρραχές και την ηθική παρακμή –, τα αμερικανικά αφηγήματα περί εθνικής ταυτότητας μετατοπίστηκαν προς τις φιλελεύθερες εκδοχές του οικουμενισμού. Ο πολιτισμικός πλουραλισμός θεωρήθηκε ο καλύτερος τρόπος εφαρμογής των αρχών του οικουμενισμού στην εσωτερική πολιτική.⁸³ Σύμφωνα με τους θιασώτες του πολιτισμικού πλουραλισμού, ο εξαμερικανισμός των νεοφερμένων δεν ήταν απλώς εφικτός, αλλά και επιθυμητός, εφόσον συμβάδιζε με τα θεμελιώδη ιδεώδη και τις αρχές του αληθινού αμερικανισμού. Τα εν λόγω ιδεώδη και αρχές συνδέονταν ως επί το πλείστον με την έννοια της αμερικανικής δημοκρατίας. Ο Όρας Κάλλεν, εξέχων υποστηρικτής του πολιτισμικού πλουραλισμού, υποστήριξε ότι η δημοκρατία χαρακτήριζε εγγενώς τις Ηνωμένες Πολιτείες, και μάλιστα αυτή ακριβώς τις διαφοροποιούσε από την Ευρώπη.⁸⁴ Ο Κάλλεν υποστήριξε ότι η Αμερική σε σύγκριση με την Ευρώπη υπερετερούσε πολιτικά, παρά τη συγκριτική πολιτισμική της υστέρηση· ωστόσο, οι απόψεις του για τον πολιτισμικό πλουραλισμό βασίστηκαν στην ιδέα της σύγκλισης ανάμεσα στην αμερικανική και την ευρωπαϊκή πολιτική κουλτούρα. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του, οξύτατες εσωτερικές πολιτισμικές, πολιτικές και κοινωνικές διαφορές σημάδευαν βαθιά τόσο την Αμερική όσο και την Ευρώπη. Συνεπώς αντιμετώπιζαν και οι δύο το πρόβλημα της εξεύρεσης τρόπων και πολιτικών πρακτικών οι οποίες θα επέτρεπαν τη διαχείριση της διαφοράς. Όμως, οι πολιτισμικές, οι πολιτικές και οι κοινωνικές διαφορές στις δύο ηπείρους, συνέχιζε το συλλογισμό του ο Κάλλεν, ούτε ριζικές ήταν ούτε οδηγούσαν σε διάσπαση, αλλά ήταν συμβατές μεταξύ τους. Θεωρούσε ότι οι

⁹⁸ διαφορές των ευρωπαϊκών εθνών αντιστοιχούσαν στις διαφορές ανάμεσα στις αμερικανικές εθνότητες, καθώς απέρρεαν από όμοια επίπεδα πολιτισμικών και πολιτικών αξιών. Συνεπώς με τον ορισμό αυτό, υποστήριξε ότι η αλληλεγγύη των εθνοτήτων υπό την αιγίδα του αμερικανικού εθνικισμού ήταν εφικτή, επιθυμητή και αναγκαία για την κοινωνική σταθερότητα και τη δημοκρατία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η συνεργασία ανάμεσα στα ευρωπαϊκά έθνη, αντίστοιχα, ήταν αναγκαία προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση της διεθνούς ειρήνης. Στην αντίληψη του Κάλλεν, όπως και άλλων υποστηρικτών του εξαμερικανισμού, ο εθνοτικός υβριδισμός συνιστούσε φυσικό φαινόμενο και δεν προϋπέθετε ότι οι μετανάστες θα έπρεπε να απορρίψουν την εθνοτική πολιτισμική κληρονομιά τους προκειμένου να γίνουν αληθινοί Αμερικανοί, όπως ακριβώς οι ιδιότητες του πατέρα, του αδελφού και του γιου μπορούσαν να συνδυάζονται συγχρόνως στο ίδιο πρόσωπο.⁸⁵ Η γενίκευση της απήχησης του πολιτισμικού πλουραλισμού και η πρόοδος της διαδικασίας εξαμερικανισμού των μεταναστών συνέβαλαν στην ανάδυση των εννοιών του διεθνισμού και του διεθνοτισμού, οι οποίες υποστηρίζονταν και διαμεσολαβούνταν με αναφορές στην Ευρώπη ως μεταφορικό σχήμα για την κοινότητα των εθνών. Οι υπέρμαχοι του πολιτισμικού πλουραλισμού και του εξαμερικανισμού υποστήριζαν ότι ο Μεγάλος Πόλεμος οφειλόταν στην απουσία συνεργασίας και δημοκρατικής αντιμετώπισης των εθνικών διαφορών, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική, την πολιτισμική και την ηθική παρακμή. Οι καιροί απαιτούσαν πλουραλιστική και όχι ανταγωνιστική κατανόηση της διαφοράς ως εγγύηση της διεθνούς ειρήνης και της εσωτερικής κοινωνικής ευταξίας.

Ο πολιτισμικός πλουραλισμός, ωστόσο, από την οπτική γωνία της υποκειμενικότητας, συνδεόταν στενά με ουσιοκρατικές έννοιες της ταυτότητας. Ο Βάλτερ Μπεν Μίκαελς, μάλιστα, παρατήρησε πως στη συγκεκριμένη περίπτωση η κουλτούρα παρέχει την τεχνολογία μέσα από την οποία τα υπο-

κείμενα δεσμεύονται σε ταυτότητες. «Επομένως, ο πολιτισμικός πλουραλισμός υπάγεται στις αρχές της ουσιοκρατικής θεώρησης της ταυτότητας, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι σύμφωνα μ' αυτόν η κουλτούρα δεν συνιστά την ταυτότητα, αλλά μάλλον την αντικατοπτρίζει ή, ακριβέστερα, την εκφράζει».⁸⁶ Ο λόγος υπέρ των διεθνικών και των διεθνοτικών κοινοτήτων που αναπτύχθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες την εποχή του Μεσοπολέμου στηριζόταν ως επί το πλείστον σε πλουραλιστικές συλλήψεις τόσο της Ευρώπης όσο και της Αμερικής, και προώθησε την ιδέα ότι θα έπρεπε να αντιλαμβάνονται τη διαφορά ως παραλλαγή του όμοιου μάλλον παρά ως κάτι το ριζικά διαφοροποιητικό. Ο μεσοπολεμικός διεθνισμός έτεινε να απαλείψει την έννοια του ανταγωνισμού στις σχέσεις των διαφορετικών εθνών, εθνοτήτων και φυλών, και στους τρόπους με τους οποίους είχαν αναδυθεί ιστορικά. Ο Ράντολφ Μπουρν, από το 1916 κιόλας, περιέγραφε την Αμερική ως «παγκόσμια ομοσπονδία σε μικρογραφία, ήπειρο όπου έχει επιτευχθεί για πρώτη φορά στα χρονικά τούτο το ελπιδοφόρο θαύμα, η ειρηνική συνύπαρξη των πλέον ετερογενών λαών από όσους φωτίζει ο ήλιος, οι οποίοι διατηρούν ουσιαστικά το χαρακτήρα τους».⁸⁷ Αφοσιωμένος υποστηρικτής του διεθνισμού, ο Μπουρν αναγνώριζε τον διεθνικό χαρακτήρα της κουλτούρας και της πολιτικής αφοσίωσης των μεταναστών, και προειδοποιούσε τους αμερικανούς συμπολίτες του ότι «ως εκ τούτου στο πρόσωπο του απόδημου Έλληνα δεν έχουμε τον παρασιτικό αλλοδαπό, τον αμφίβολης αξίας Αμερικανό, αλλά το σύμβολο των κοσμοπολιτικών αμοιβαίων συναλλαγών οι οποίες βρίσκονται προ των θυρών σε πείσμα των πολέμων και της εθνικής αποκλειστικότητας». Η ελπιδοφόρα προσφορά και η επαγγελία της Αμερικής στο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας, σύμφωνα με την αντίληψη του Μπουρν, συνίστατο ακριβώς στην αναγνώριση και την καλλιέργεια της διεθνικότητας όλων των εθνών.

Οι εικόνες του πολέμου και της μετανάστευσης, που πυ-

ροδότησαν τη λαϊκή και την πολιτική φαντασία στις Ηνωμένες Πολιτείες, μετασχημάτισαν επίσης την έννοια της Ευρώπης σε σύμβολο εσωτερικής διαφοροποίησης. Η Ευρώπη μετατράπηκε σε τρόπο με τον οποίο μπορούσαν να μιλήσουν για την εθνική, την εθνοτική και την κοινωνική διαφορά και για το πώς οι νεωτερικές μεταπολεμικές κοινωνίες θα έπρεπε να διαχειριστούν τη διαφορά και τη σύγκρουση. Συνεπώς, το πρόταγμα του εξαμερικανισμού των μεταναστών θεμελιωνόταν σε ένα πλουραλιστικό όραμα τόσο της εσωτερικής όσο και της διεθνούς πολιτικής.⁸⁸ Ο Κάλλεν και άλλοι υπέρμαχοι του εξαμερικανισμού συμμερίζονταν την ιδέα ότι η αμερικανική δημοκρατία μπορούσε να συμπεριλάβει τις ευρωπαϊκές εθνικές διαφορές ειρηνικά και πολιτισμένα, σμιλεύοντας τις ποικίλες μεταναστευτικές κουλτούρες σε εθνοτικές εκδοχές των αμερικανικών κοινωνικών ιδεωδών. Η πίστη στο δυναμισμό της αμερικανικής δημοκρατίας και στη δυνατότητά της να υπερβεί τις αιτίες των συγκρούσεων, των πολέμων, των κοινωνικών αναταραχών και των επαναστάσεων στην Ευρώπη εξέφραζε επίσης την αυτοπεποίθηση της Αμερικής για τον νέο ρόλο που αναλάμβανε, της ανερχόμενης παγκόσμιας δύναμης. Ο εξαμερικανισμός των μεταναστών ως πρόταγμα ανταποκρινόταν στην ανάγκη που ένιωθαν οι κοινωνικοί οραματιστές και στις δυο ακτές του Ατλαντικού να διαχειριστούν τις αναδυόμενες κοινωνίες της διαφοράς και της διαφοροποίησης. Ο εξαμερικανισμός, λοιπόν, εμπνεόταν από πλουραλιστικά οράματα υπέρβασης των ριζικών διαφορών και των συγκρούσεων τόσο στο εθνικό όσο και στο διεθνές επίπεδο. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου ο στόχος αυτός επιδιώχθηκε στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής με την πολιτισμική και πλουραλιστική διαχείριση της εθνότητας και με την κορπορατιστική διαχείριση της ταξικής και της έμφυλης διαφοράς. Στο διεθνές επίπεδο επιδίωξαν να τον εφαρμόσουν εκπονώντας προγράμματα που υποστήριζαν τη συγκρότηση διεθνικών κοινοτήτων και πολιτικών ταυτοτήτων, καθώς και με τη λει-

τουργία διεθνών οργανισμών, εταιρειών και ιδρυμάτων. Η επιτυχία του εξαμερικανισμού ως προγράμματος κοινωνικής μηχανικής μείζονος σημασίας εξαρτήθηκε και στις δύο περιπτώσεις από την επεξεργασία νέων τύπων πολιτικών και κοινωνικών υποκειμένων, τα οποία θα ήταν ικανά να επιτελέσουν πλουραλιστικά τον κοινωνικό τους ρόλο. Συνεπώς, ο εξαμερικανισμός συνιστούσε δυναμικό πλαίσιο για την ανάδυση διεθνικών μορφών υποκειμενικότητας στο πρώτο ήμισυ του εικοστού αιώνα. Ωστόσο, οι διανοούμενοι, οι πρωτεργάτες του εξαμερικανισμού και οι ίδιοι οι μετανάστες οραματίζονταν τη διεθνικότητα μέσα από τους φακούς του πολιτισμικού πλουραλισμού, ο οποίος παρήγαγε ουσιολογικές μορφές ταυτοτήτων και τελικά προωθούσε την ιδέα ότι κάθε άτομο έπρεπε να είναι η ταυτότητά του.

Ο εξαμερικανισμός συνδέεται άμεσα με τους ορισμούς του εθνικισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς αφορούσε τόσο εκείνους που είχαν γεννηθεί εκτός των ΗΠΑ, όσο και τους γηγενείς, ενώ συνήθως τον κατανοούσαν ως ευρύτερο πρόγραμμα με στόχο την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης. Σύμφωνα με όσα υποστήριζαν την εποχή εκείνη πολλοί μελετητές του προγράμματος, «το κίνημα του εξαμερικανισμού είχε τις πρώτες ή άμεσες καταβολές του στο 1914, δηλαδή στη χρονιά που ξέσπασε ο Παγκόσμιος Πόλεμος και ο εθνικισμός αναγεννήθηκε σε ολόκληρο τον πολιτισμένο κόσμο».⁸⁹ Καθώς λόγω του πολέμου αφυπνιζόταν η εθνική συνείδηση και των γηγενών αλλά και όσων είχαν γεννηθεί έξω από τις ΗΠΑ, δημιουργήθηκε η ανάγκη να επανεξεταστούν οι διαφορετικές εκδοχές του αμερικανισμού που θα μεταδίδονταν, υποτίθεται, στους μετανάστες. Ο εξαμερικανισμός, κατά μία άποψη, έπρεπε να ξεκινήσει από την ίδια την Αμερική. Πολλοί συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το θέμα περιέγραψαν την εποχή αυτή ως εποχή «πνευματικής κρίσης», κατά την οποία ο αμερικανικός λαός συνειδητοποίησε την ανάγκη να αναπτύξει κάποιας μορφής ενωτική ιδεολογία για το έθνος. Για ορισμένους άλλους, η

«πνευματική κρίση» οφειλόταν στην «ενεργοποίηση της συλλογικής συνείδησης των μεταναστών».⁹⁰ Αν η κοινή γνώμη μέχρι τον Πόλεμο αντιμετώπιζε τη διαδικασία εξαμερικανισμού λίγο έως πολύ αδιάφορα, η συνειδητοποίηση της τεράστιας σημασίας των μεταναστευτικών εθνικισμών μετά το 1914 οδήγησε σε πνευματική κρίση και στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των γηγενών.⁹¹

Οι αρχές της ευγονικής και της πολιτισμικής αφομοίωσης, που κατείχαν εξέχουσα θέση πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, χαρακτηρίζονταν από την ανησυχία για τη γενετική καθαρότητα, η οποία συνεπαγόταν την ανάγκη για μελετημένα μέσα κοινωνικού ελέγχου με στόχο τη διαχείριση της διαδικασίας της γενετικής ανάμειξης και της «συγχώνευσης». Μετά τον πόλεμο, όμως, ακρογωνιαίος λίθος του εθνικού οράματος στις Ηνωμένες Πολιτείες αναδείχθηκε η κοινωνική κανονικοποίηση, εφόσον ο στόχος του εξαμερικανισμού έμελλε να θέσει υπό έλεγχο τους θεσμούς και την κουλτούρα των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Σύμφωνα με την παρατήρηση του Τζούλιους Ντρέτσλερ, «παρόλο που εξακολουθεί να θεωρείται ότι ελλοχεύουν αθέατοι κίνδυνοι στην παραποίηση των κοινωνικών θεσμών, στις παρεμβάσεις στη “φυσική” ανάπτυξη των συλλογικών δραστηριοτήτων με τον τεχνητό έλεγχο τους, [...] οι μελετητές της αμερικανικής ζωής επιτρέπουν όλο και περισσότερο στη φαντασία τους να ασχοληθεί με την ιδέα της συνειδητής δημιουργίας ενός νέου και πλούσιου πολιτισμού ο οποίος θα συνδυάζει τις πολιτισμικές αξίες των διάφορων εθνοτικών καταγωγών που εκπροσωπούνται στον αμερικανικό λαό».⁹² Ο εξαμερικανισμός συνεπαγόταν την επεξεργασία μεθόδων κοινωνικού ελέγχου με τις οποίες θα ρυθμίζονταν οι διαπολιτισμικές αλληλεπιδράσεις και συναλλαγές.

Η άσκηση κοινωνικού ελέγχου προϋπέθετε βαθύτατη γνώση των μηχανισμών που διέπουν τις μεταναστευτικές κοινότητες και τις κουλτούρες. Ο Ντρέτσλερ υποστήριξε ότι ο εξαμερικανισμός στην πρώτη φάση του είχε αγνοήσει αυτό τον

παράγοντα και είχε αντιμετωπίσει τους μετανάστες ως άτομα. Παρατήρησε ότι «ο ενθουσιώδης εξαμερικανιστής, παραπλανημένος από την ατομικιστική αντίληψή του για τους μετανάστες, απέτυχε να συνυπολογίσει ένα άλλο εντυπωσιακό γεγονός, δηλαδή την ανάδυση και την ανάπτυξη των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Αυτές, μάλιστα, δεν ήταν απλώς μεταναστευτικές παροικίες, αλλά πραγματικά κοινότητες, με την κοινωνιολογική έννοια».⁹³ Ο Ντρέτσλερ, αντί να αναλύσει τους μηχανισμούς του εξαμερικανισμού, παρότρυνε τους μελετητές να εξετάσουν τους μηχανισμούς των μεταναστευτικών κοινοτήτων και να αναθεωρήσουν τις αρχές του αμερικανισμού. Οι αμερικανοί κοινωνιολόγοι έδειξαν έντονο ενδιαφέρον για τη μελέτη των μεταναστευτικών κοινοτήτων στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Το συστηματικό έργο κοινωνιολόγων όπως ο Ρόμπερτ Παρκ, λόγω χάρη, εστίαζε στη διερεύνηση των μηχανισμών των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Ο Παρκ μελέτησε τους κοινοτικούς θεσμούς τονίζοντας ιδιαίτερα τη λειτουργία του μεταναστευτικού Τύπου στη διαδικασία του εξαμερικανισμού.⁹⁴ Η μελέτη της μετανάστευσης σημάδεψε βαθύτατα τους ερευνητικούς προσανατολισμούς της κοινωνιολογικής Σχολής του Σικάγου στα πρώτα της βήματα και πρόσφερε ορισμένες προσεγγίσεις καθοριστικής σημασίας σε ερωτήματα για την κοινωνική μηχανική στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής και του εξαμερικανισμού.

Ωστόσο, το πρόταγμα του εξαμερικανισμού δεν αφορούσε μόνον τους θεσμούς και τη δημόσια κουλτούρα, αλλά επίσης πιο προσωπικές πτυχές της ζωής των μεταναστών. Η χύτευση των γνωρισμάτων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στη μήτρα των πολιτικών και των πολιτισμικών ιδεών που συνέθεταν την αμερικανική δημοκρατία συμπεριλαμβανόταν στους στόχους του εξαμερικανισμού. Στο πλαίσιο της πολιτισμικής δημοκρατίας, κανονικά ο εξαμερικανισμός δεν θα επέφερε τον εξορθολογισμό των εθιμικών τύπων συμπεριφοράς, αφού οι καθημερινές δραστηριότητες δεν ορ-

¹⁰⁴ γανώνονται με επίκεντρο τις αρχές και τις συνειδητές πεποιθήσεις αλλά τα συναισθήματα, τις προτιμήσεις και τις επιθυμίες.⁹⁵ Ο εξαμερικανισμός θα έπρεπε επίσης να σχεδιαστεί ως διαδικασία στο μικροπολιτικό επίπεδο με στόχο την καλλιέργεια συγκεκριμένων υποκειμενικών ιδιοτήτων. Ο Ντρέτσελ υποστήριξε, τη δεκαετία του 1920, ότι ήταν αναγκαίο «να διοχετευτεί η ενστικτώδης περιέργεια [του μετανάστη] στη δραστήρια αναζήτηση του νέου και του μοναδικού, καλλιεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο όχι την ανοχή μόνον, αλλά και το "πάθος" για τη μοναδικότητα και τον διακριτό χαρακτήρα».⁹⁶ Καθώς ο ψυχικός κόσμος εμφανιζόταν σιγά σιγά στο προσκήνιο των προγραμμάτων εξαμερικανισμού, η υποκειμενικότητα απέκτησε σημαντικό ρόλο στην πολιτισμική και την εθνοτική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών. Το ενδιαφέρον των πρωτεργατών του εξαμερικανισμού για τις υποκειμενικές όψεις της ζωής των μεταναστών καταδεικνύει ότι το διακύβευμα δεν ήταν η εθνική διαμόρφωση των πολιτικών ταυτοτήτων απλώς, αλλά η κατασκευή ενός κοινωνικού υποκειμένου νέου τύπου, το οποίο θα σκεφτόταν, θα αισθανόταν και θα φανταζόταν τον κόσμο σύμφωνα με τις αξίες του αμερικανικού πλουραλισμού.

Είναι αδύνατον να κατανοήσουμε την ιστορία της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας ανεξάρτητα από τη μακραίωνη ιστορία των ευρωπαϊκών πληθυσμιακών μετακινήσεων σε ολόκληρη την υφήλιο. Απαραίτητη προϋπόθεση της ευρωπαϊκής αποικιακής επέκτασης, καθώς και της εδραίωσης της ευρωπαϊκής παγκόσμιας κυριαρχίας, υπήρξαν οι μαζικές μετακινήσεις Ευρωπαίων κατά τους πέντε τελευταίους αιώνες. Οι εργατικές μεταναστεύσεις από την Ευρώπη στη Βόρεια και τη Νότια Αμερική και σε άλλες ηπείρους τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα συνιστούν διακριτή φάση στην ιστορία των υπερπόντιων μετακινήσεων των ευρωπαϊκών λαών. Η στενή σύνδεση της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας με την ιστορία του έθνους-κράτους, όπως έχω ήδη υποστηρίξει, είχε ως αποτέλεσμα να περιθωριοποιηθεί η μετανάστευση ως πεδίο της ιστορικής έρευνας στην Ευρώπη. Η ιστορία των ευρωπαϊκών μεταναστευτικών ρευμάτων και των επιπτώσεών τους στις ευρωπαϊκές κουλτούρες και την πολιτική πρόσφατα μόνον κίνησαν το ενδιαφέρον των ιστορικών της Ευρώπης, οι οποίοι με τις έρευνές τους κατέδειξαν ότι η μετανάστευση συνιστά αναπόσπαστο στοιχείο τόσο της ευρωπαϊκής ιστορίας όσο και των εθνικών ιστοριών των ευρωπαϊκών εθνών-κρατών. Αυτή η μετατόπιση του ενδιαφέροντος συνδέεται με τον επαναπροσανατολισμό των ιστορικών σπουδών και τη στροφή τους προς την προβληματική της υποκειμενικότητας, της κουλτούρας και των συνεπειών τους για τη μέλη του εθνικισμού και των εθνικών ταυτοτήτων. Οι ιστορικοί

106 άρχισαν να εξερευνούν πώς διαμορφώθηκαν ιστορικά οι έννοιες της εθνικότητας στους κοινωνικούς και τους γεωγραφικούς χώρους που υπερέβαιναν τα σύνορα του έθνους-κράτους, και σκιαγράφησαν την ιστορία των ευρωπαϊκών εθνικισμών, καθώς και τα φαινόμενα εθνοτικού ολοκληρωτισμού στον κόσμο πέ- ραν του Ατλαντικού. Η διεθνικοποίηση των ιστορικών σπουδών έφερε στο προσκήνιο της ιστορικής έρευνας τη μετανάστευση, γεγονός που μπορεί επίσης να επηρεάσει τις πρόσφατες συζη- τήσεις για τις επιπτώσεις της μετανάστευσης και της μετανά- στευτικής πολιτικής στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Σύμφωνα μάλ- ιστα με την παρατήρηση της Σάσκια Σάσεν, η εξερεύνηση «της ιστορίας της μετανάστευσης και των προσφύγων στην Ευρώπη κατά τους δύο τελευταίους αιώνες θα μπορούσε να ο- δηγήσει σε ερμηνείες που θα μας απελευθέρωναν από την ει- κονοποιία της “μαζικής πληθυσμιακής εισβολής”».¹

Ο ευρωπαϊκός Νότος

Η μετανάστευση υπήρξε μόνιμο φαινόμενο στην ιστορία της Νότιας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης σε όλη τη διάρκεια των νεότερων χρόνων. Στη Νότια Ευρώπη, μάλιστα, σε αντί- θεση με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, η μετανάστευση δια- δραμάτισε κεντρικό ρόλο στο σχηματισμό της εικόνας του ε- θνικού εαυτού. Αυτό είναι πρόδηλο στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ιταλίας, καθώς και οι δύο χώρες επηρεάστη- καν βαθύτατα από την ενδοευρωπαϊκή αλλά και τη διατλα- ντική μετανάστευση. Στα τέλη του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα, η μετανάστευση προκάλεσε έντο- νες εθνικές συζητήσεις και στις δύο χώρες. Οι συζητήσεις αυ- τές συνεχίζονταν επί δεκαετίες, συσχετίζοντας το φαινόμενο με τα μείζονα πολιτικά ζητήματα της εποχής, και ανάμεσά τους με την εθνική ολοκλήρωση, την εδραίωση του κράτους, την πολιτισμική ομοιογενοποίηση, την οικονομική ανάπτυξη και την ενσωμάτωσή τους στο διεθνές περιβάλλον.

Στην Ιταλία, η μετανάστευση συνδέθηκε πολιτικά με το «πρόβλημα του ιταλικού Νότου». Ανάμεσα στα πολυάριθμα και σύνθετα προβλήματα που αναδύθηκαν μετά την εθνική ενοποίηση, το ιταλικό κράτος έπρεπε επίσης να επιχειρήσει να ομοιογενοποιήσει μια εδαφική επικράτεια που χαρακτηριζόταν από έντονη πολιτική και οικονομική πολυμορφία. Οι διοικητικές, οι νομικές και οι δημοσιονομικές δομές του παλιότερου Κράτους του Πεδεμοντίου εφαρμόστηκαν αδιακρίτως σε ολόκληρη την ιταλική επικράτεια με συνέπεια να διευρυνθεί το χάσμα ανάμεσα στις πιο αναπτυγμένες οικονομικά βόρειες και κεντρικές περιοχές και στον φτωχότερο ιταλικό Νότο. Οι συζητήσεις για τη μετανάστευση είχαν αρχίσει ήδη από τη δεκαετία του 1870, καθώς κρατικοί αξιωματούχοι, διανοούμενοι και γνωστές προσωπικότητες παρατηρούσαν την ιλιγγιώδη αριθμητική αύξηση των μεταναστών προς την αμερικανική ήπειρο. Μολονότι τον δέκατο ένατο αιώνα οι περισσότεροι Ιταλοί μετανάστες κατευθύνονταν προς τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η σχετική κοινωνική εικονοποιία στην Ιταλία συγκροτήθηκε με επίκεντρο την εμπειρία της υπερατλαντικής μετανάστευσης. Το παράδοξο αυτό συνδέεται με τη σαφή διαφοροποίηση της γεωγραφικής και της κοινωνικής προσέλευσης των Ιταλών που μετανάστευαν προς την Ευρώπη από όσους αναχωρούσαν για την Αμερική. Ακολουθώντας μια μακρά παράδοση εποχικής μετανάστευσης, οι Ιταλοί από τις βόρειες περιοχές της χώρας επέλεγαν την ευρωπαϊκή οδό και μετακινούνταν προς την Ελβετία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Αυστρία. Αντίθετα, οι Ιταλοί του Νότου μετανάστευαν σχεδόν αποκλειστικά προς τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική.² Η διαφορά ανάμεσα στα εποχικά και τα μονιμότερα μεταναστευτικά ρεύματα ερμηνεύει επίσης την ηγεμονία της υπερπόντιας εικονοποιίας στην πολιτισμική αναπαράσταση της ιταλικής μετανάστευσης.

Η σύνδεση της μετανάστευσης με τα μείζονα πολιτικά προβλήματα συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της πο-

λιτισμικής αναπαράστασης της μετανάστευσης στην Ιταλία. Η δημόσια συζήτηση για την ιταλική μετανάστευση στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα εστιάστηκε σε τρία μείζονα πολιτικά προβλήματα: την ολοκλήρωση της πολιτικής ενοποίησης της χώρας, την οικονομική ανάπτυξη και το «πρόβλημα του ιταλικού Νότου». Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες κατά τον ύστερο δέκατο ένατο αιώνα τέθηκε το ζήτημα αν θα υιοθετούσαν συγκεκριμένες μεταναστευτικές πολιτικές ή μήπως, αντίθετα, θα εμπιστεύονταν την αγορά εργασίας, που θα καθόριζε τον αριθμό, την προέλευση και τους προορισμούς των μεταναστών. Ο επίσημος προβληματισμός για τη μετανάστευση εκδηλώθηκε στη Διεθνή Συνδιάσκεψη για την Κυβερνητική Παρέμβαση, η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Διεθνούς Έκθεσης του 1889 στο Παρίσι. Στη συνδιάσκεψη αυτή οι εκπρόσωποι των χωρών του Παλιού και του Νέου Κόσμου συζήτησαν το κόστος και το όφελος της κυβερνητικής ρύθμισης της μετανάστευσης και αποφάσισαν ότι η αγορά θα ρύθμιζε με τον καλύτερο τρόπο το ζήτημα. Στην Ιταλία, ωστόσο, το πρόβλημα της ρύθμισης της μετανάστευσης περιπλέχθηκε όταν συνδέθηκε με το «πρόβλημα του ιταλικού Νότου». Η σημαντικότερη μεταβολή στη στάση των ιταλικών αρχών απέναντι στη μετανάστευση σημειώθηκε γύρω στο 1900 και συνοψίστηκε στην εκτενή επισκόπηση του ζητήματος που δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά και τεκμηριώνει τις συνέπειες των εμβασμάτων από τις Ηνωμένες Πολιτείες για τον ιταλικό Νότο. Οι συγγραφείς της έκθεσης υποστήριζαν ότι, πέρα από τα εμβάσματα, η μετανάστευση συνέβαλε επίσης στην κοινωνική και την πολιτισμική αλλαγή μεταμορφώνοντας τους ίδιους τους μετανάστες. Η ενσωμάτωση του ιταλικού Νότου στην Ιταλία και στον υπόλοιπο αναπτυσσόμενο κόσμο θα ολοκληρωνόταν, όπως προσδοκούσαν, χάρη στο χρήμα που έρεε από την Αμερική. Ο γερουσιαστής Εουτζένιο Φάινα υπέβαλε το 1907 την κοινοβουλευτική έκθεση που έγινε γνωστή ως «Έρευνα Φάινα» (Inchiesta Faina) και θεωρήθηκε από ορισμένους ληξιαρχι-

κή πράξη θανάτου του ιταλικού Νότου. Η έκθεση αυτή υποστήριζε ότι οι κυβερνητικές επενδύσεις για την ανάπτυξη του ιταλικού Νότου ήταν περιττές, εφόσον η οικονομική ανάπτυξη θα ρυθμιζόταν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο από την αγορά – και με τον όρο αυτό εννοούσε τη μετανάστευση ως φυσικό μηχανισμό της αγοράς εργασίας.

Παρά τις περιστασιακές διαφωνίες ανάμεσα στους φιλελεύθερους και τους εθνικιστές, γενικά η μετανάστευση θεωρήθηκε κοινωνικοπολιτική βάλβιδα ασφαλείας, θέση με την οποία οι κομμουνιστές και οι φασίστες διαφωνούσαν για διαφορετικούς λόγους ο καθένας. Μολονότι το φασιστικό καθεστώς εισήγαγε τα πρώτα επίσημα νομοθετικά μέτρα για τον περιορισμό του φαινομένου, η προπαγάνδα του παράλληλα απευθυνόταν με ιδιαίτερη ζέση στις ιταλικές κοινότητες του εξωτερικού. Ο Μουσολίνι παρέστη αυτοπροσώπως στη Διεθνή Συνδιάσκεψη για τη Μετανάστευση που φιλοξενήθηκε στη Ρώμη το 1924. Στο πλαίσιο της, ο Ντούτσε υποστήριξε ότι «η μετανάστευση στο εξωτερικό αποτελεί ζωτική αναγκαιότητα για τον ιταλικό λαό».³ Η μεταναστευτική εκροή πληθυσμού συνδέθηκε πολιτικά με τη δημογραφική και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Επίσης, από την ίδια σκοπιά συνδέθηκε με τη δημόσια συζήτηση για τον αποικιακό ρόλο της Ιταλίας. Οι εθνικιστές, ιδίως, ανακάλυψαν στη μαζική εξωτερική μετανάστευση τη νομιμοποίηση των ιταλικών αποικιοκρατικών βλέψεων. Οι υποστηρικτές των ιταλικών σχεδίων αποικιακής επέκτασης υποστήριζαν ότι η Ιταλία θα αποκόμιζε μείζον όφελος από τη μαζική έξοδο των Ιταλών αν οι μετανάστες κατευθύνονταν στις υπερπόντιες περιοχές που διοικούσαν ακόμη από την ιταλική κυβέρνηση. Η ιδέα αυτή όμως δεν επικράτησε. Καθώς το μεταναστευτικό φαινόμενο σταδιακά αντιμετωπιζόταν περισσότερο με οικονομικούς όρους παρά με πολιτισμικούς και πολιτικούς, αποσαφηνίστηκε επίσης ότι συνεπαγόταν την εισροή κεφαλαίων στη χώρα, ενώ αντίθετα η αποικιακή επέκταση και διοίκηση απαιτούσαν σημαντικές επενδύσεις κεφαλαίων στο εξωτερικό.⁴

Η συσχέτιση της μετανάστευσης με τη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης και τη θέση του ιταλικού Νότου προσέδωσε ιδιαίτερο πολιτισμικό νόημα στον όρο *μετανάστης* στην Ιταλία. Οι αρνητικές συνδηλώσεις του όρου απηχούσαν το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των ιταλών εξωτερικών μεταναστών καταγόταν από το Νότο, και αυτό συνοδευόταν από «τις προκαταλήψεις που περιβάλλουν ιστορικά το Νότο στα εθνικά συμφραζόμενα της Ιταλίας».⁵ Η νότια καταγωγή των ιταλών μεταναστών έφερε κοινωνικό αλλά και εθνικό νόημα. Η οικονομική υπανάπτυξη του ιταλικού Νότου συνέδεε τους μετανάστες με τις δυσκολίες και τα εμπόδια που αντιμετώπιζε η Ιταλία στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης που ακολούθησε την εθνική ενοποίηση. Στο μεγαλύτερο τμήμα του δέκατου ένατου και του πρώιμου εικοστού αιώνα ο μετανάστης συχνά αποκλειόταν ή περιθωριοποιούνταν από το πολιτισμικό σύμπαν που συνδεόταν με την έννοια της «ιταλικότητας», της *italianità*. Η βόρεια προέλευση του εννοιολογικού περιεχομένου της ιταλικότητας καθώς και οι συνδηλώσεις της κοινωνικής ανωτερότητας που εμπεριείχε απέκλειαν τους ιταλούς μετανάστες από τις θετικές αναπαραστάσεις της εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας. Επιπλέον, πάρα πολλοί μετανάστες δεν είχαν συμμετάσχει στη διαδικασία της εθνικής συγκρότησης, εφόσον είχαν εγκαταλείψει νωρίτερα την πατρίδα τους. Επομένως, οι ιταλικές μεταναστευτικές κοινότητες του εξωτερικού, και ιδίως οι υπερπόντιες, ανέπτυξαν στη διασπορά δικές τους εκδοχές της ιταλικότητας.

Η αλληλεπίδραση των διασπορικών και των εθνικών εκδοχών της εθνικότητας στη Νότια Ευρώπη γενικότερα δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Η έρευνα για τα πολιτισμικά και τα πολιτικά μεταναστευτικά εμβάσματα στις νοτιοευρωπαϊκές γενέτειρες απαιτεί να διερευνηθούν τόσο οι επίσημοι όσο και οι λαϊκοί και οι πολιτισμικοί λόγοι για τη μετανάστευση. Οι λόγοι αυτοί διατρέχουν τις αναπαραστάσεις των μεταναστών ως πολιτισμικά διακριτών κοινωνικών υποκειμένων στη Νό-

τια Ευρώπη κατά το πρώτο ήμισυ του εικοστού αιώνα. Η συνύφανση της εθνικότητας, της εδαφικότητας και της διασποράς στους νεωτερικούς λόγους για την πολιτική υποκειμενικότητα είναι επίσης έκδηλη στην περίπτωση της ελληνικής διατλαντικής μετανάστευσης και των πολιτισμικών εμβασμάτων της προς την Ελλάδα. Η διατλαντική μετανάστευση εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα έλαβε μαζικό χαρακτήρα από το 1890 μέχρι το 1924: οι μετανάστες σχεδόν άγγιζαν το 7% του συνολικού πληθυσμού, και επομένως το φαινόμενο επηρέαζε ολόκληρο τον ελληνικό πληθυσμό.⁶ Σύμφωνα με τα δημογραφικά δεδομένα της εποχής, πάνω από το 60% των μεταναστών είχε επιστρέψει στην Ελλάδα από το 1908 μέχρι το 1930 (μολονότι στις περισσότερες περιπτώσεις η παραμονή τους θα αποδεικνυόταν σύντομη, και στη συνέχεια θα μετανάστευαν ξανά στις Ηνωμένες Πολιτείες).⁷ Η διατλαντική εργατική μετανάστευση επηρέασε καθοριστικά την κοινωνία και την κουλτούρα της Ελλάδας. Οι δημόσιες συζητήσεις και οι αντιδράσεις απέναντι στο μεταναστευτικό φαινόμενο, καθώς και τα πολιτισμικά «εμβάσματα» από την ξενιτιά, καταδεικνύουν ότι οι σύγχρονες εννοιολογήσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας συναρθρώνονταν στενά με ηγεμονικές καθώς και με εναλλακτικές αντιλήψεις για την εθνική ταυτότητα και την ιστορία.

Για να κατανοήσουμε τη δημόσια πρόσληψη και την πολιτισμική επίδραση της μετανάστευσης των αρχών του εικοστού αιώνα, χρειάζεται να εντάξουμε τις αναδυόμενες αναπαραστάσεις της ελληνικής μετανάστευσης στη μακρά ελληνική παράδοση των συζητήσεων για τα θέματα της εθνικότητας, της εδαφικότητας και της διασποράς.⁸ Η διασπορά και η εδαφικότητα αποτέλεσαν έννοιες-κλειδιά στους λόγους για την ελληνική εθνικότητα και τις πολιτικές της εκφάνσεις, ιδιαίτερα από τον δέκατο όγδοο αιώνα μέχρι την εποχή μας. Η εμφάνιση των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς στην πρώιμη φάση τους υπήρξε κυρίως αποτέλεσμα της διοικητι-

κής και της οικονομικής οργάνωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η οθωμανική διοίκηση συνέτεινε στη δημιουργία ελληνικών (καθώς και εβραϊκών και αρμενικών) εμπορικών κοινοτήτων σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ευρώπης.⁹ Η οικονομική και η πνευματική ανάπτυξη των κοινοτήτων αυτών τον δέκατο όγδοο και στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, αλλά και η δραστήρια συμμετοχή τους στην ιδεολογική και την υλική προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης, συνέβαλαν στο να εδραιωθεί ο σημαντικός ρόλος της διασποράς στην πολιτική και την κουλτούρα της Ελλάδας, ακόμα και μετά τη συγκρότηση του ελληνικού έθνους-κράτους. Όταν δημιουργήθηκε το ελληνικό έθνος-κράτος, εξάλλου, μικρό μόνον τμήμα του πληθυσμού που αυτοπροσδιοριζόταν ως ελληνικός κατοικούσε στα όρια της εθνικής επικράτειας. Η διαρκής αντιπαλότητα του αυτοχthonισμού με τον αλυτρωτισμό καθόρισε την πολιτική και την κουλτούρα της Ελλάδας σε όλο τον δέκατο ένατο αιώνα και στις αρχές του εικοστού.

Το πολιτικό όραμα του αλυτρωτισμού, η «Μεγάλη Ιδέα», συνοψιζόταν στα σχέδια για την εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους και για την απελευθέρωση όσων περιοχών με ισχυρό ελληνικό στοιχείο είχαν παραμείνει στην οθωμανική επικράτεια.¹⁰ Παρόλο που η Μεγάλη Ιδέα αποτέλεσε σταθερό χαρακτηριστικό της πολιτικής σκηνής και παρά την ισχυρή ιδεολογική απήχυσή της, ποτέ δεν έγινε ομόθυμα αποδεκτή και προκάλεσε έντονες διαμάχες και πολιτικές διαφωνίες ανάμεσα στους Έλληνες της ελληνικής επικράτειας, στις ελληνικές κοινότητες των όμορων κρατών που αποτελούσαν στόχο της επίσημης αλυτρωτικής πολιτικής, και στις ελληνικές κοινότητες της ευρύτερης ανατολικής Μεσογείου και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (δηλαδή στις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας, της Αιγύπτου και των Βαλκανίων). Η Μεγάλη Ιδέα είχε πάμπολλους υποστηρικτές αλλά και ισάριθμους αντιπάλους μέσα και έξω από τα σύνορα του ελληνικού έθνους-κράτους. Η πρόσδε-

ση της συγκρότησης του ελληνικού κράτους στο αλυτρωτικό πολιτικό πρόγραμμα καθόρισε τις πολιτικές και τις διεθνείς βλέψεις του ελληνικού εθνικισμού και εδραίωσε ισχυρότατους δεσμούς ανάμεσα στις κοινότητες της διασποράς και στα πάτρια εδάφη. Η διαεδαφικότητα υπήρξε καταστατικό στοιχείο του τρόπου με τον οποίο ο νεωτερικός ελληνικός εθνικισμός αντιλήφθηκε το εθνικό υποκείμενο από την πρώτη στιγμή της γέννησής του.¹¹ Η σχέση του έθνους με τη διασπορά στο πολιτικό επίπεδο εκφραζόταν ανταγωνιστικά, προκαλώντας κρίσιμα ερωτήματα και αμφιθυμίες, οι οποίες στοίχειωναν επί πολλές δεκαετίες τις πολιτικές συζητήσεις. Τα ερωτήματα αφορούσαν τη μεταφυσική της πολιτικής, καθώς ανήγαν μονίμως το ζήτημα της πολιτικής κυριαρχίας και της ιστορικής εμπρόθετης δράσης σε ένα μετα-επίπεδο το οποίο βασιζόταν σε αφηρημένους ορισμούς του κράτους και του έθνους. Ποια η σχέση του έθνους με το κράτος; Το κράτος είναι απλώς φορέας της πολιτικής εκπροσώπησης του έθνους, σύμφωνα με τα ισχύοντα στο κυρίαρχο διεθνές πολιτικό σύστημα των εθνών-κρατών; Το κράτος και το έθνος συμπίπτουν πράγματι σε μία ενιαία πολιτική και πολιτισμική οντότητα; Είναι δυνατόν να υφίστανται διεθνικά έθνη και διεθνική πολιτική που υποκαθιστούν την κρατική πολιτική ή επιβάλλονται σε αυτήν ή την καθορίζουν; Το κράτος εμπεριέχει το έθνος ή μήπως συνιστά απλώς πολιτικό «εργαστήριό» του;¹² Αυτά ήταν μερικά από τα συνηθισμένα ερωτήματα που σημάδεψαν τις πολιτικές διαμάχες στην Ελλάδα τη χαραυγή του εικοστού αιώνα.

Οι συζητήσεις για τη Μεγάλη Ιδέα, ένα ζήτημα εξωτερικής πολιτικής κατ' ουσίαν, παρήγαγαν σαφείς ορισμούς των πολιτισμικών αναπαραστάσεων και των ιδεολογικών εγγραφών που αφορούσαν τη διαπλοκή της εδαφικότητας, της διασποράς, της εθνικής ταυτότητας και της πολιτικής υποκειμενικότητας. Οι ιστορικές εξελίξεις των δύο πρώτων δεκαετιών του εικοστού αιώνα ενίσχυσαν την πολιτική βαρύτητα και την πολιτισμική ζωτικότητα των εννοιών και των αναπαραστάσεων

¹¹⁴ αυτών. Δύο από αυτές τις εξελίξεις –δηλαδή η μεταβολή της εθνικής γεωγραφίας με την εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους και οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών που διέσχισαν τα νέα σύνορα– πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο ευρύτερων ιστορικών φαινομένων: εννοούμε την άνοδο των βαλκανικών εθνικισμών και του τουρκικού, την ευρύτατη διάδοση της έννοιας του εθνικά ομοιογενούς έθνους-κράτους στην περιοχή, τους Βαλκανικούς Πολέμους των ετών 1912-1913, τις επιπτώσεις του Α' Παγκόσμιου Πολέμου στις πολιτικές εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή, την ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία (1919-1922), τον βίαιο εκπατρισμό περισσότερων από ένα εκατομμύριο Ελλήνων από τη Μικρά Ασία και εκατοντάδων χιλιάδων μουσουλμάνων από την Ελλάδα, και την επιβολή της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών ως προϋπόθεση για την ειρήνευση στην περιοχή, σύμφωνα με τους πολιτικούς στόχους των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι μελετητές της ελληνικής διασποράς στο πλαίσιο όλων αυτών αναγνώρισαν ότι το 1922 σηματοδοτούσε το τέλος της Μεγάλης Ιδέας ως ισχυρού πολιτικού οράματος, γεγονός που οδήγησε στη συρρίκνωση της σημασίας των διασπορικών κοινοτήτων για την ελληνική πολιτική. Στον Μεσοπόλεμο, το ελληνικό κράτος υιοθέτησε λιγότερο παρεμβατική στάση απέναντι στις υποθέσεις των κοινοτήτων της διασποράς και αντιμετώπιζε τις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού περισσότερο ως επικουρικά οικονομικά στηρίγματα παρά ως οργανικά τμήματα του ελληνικού έθνους. Η εδαφική επέκταση και η σταθεροποίηση του ελληνικού κράτους υπήρξαν οι προϋποθέσεις που έστρεψαν εκ νέου την ελληνική πολιτική προς τα εσωτερικά ζητήματα. Η εδραίωση της κρατικής υπόστασης, ο εκσυγχρονισμός και η φιλευλευθεροποίηση της πολιτικής, η διαμόρφωση κοινωνικών, εκπαιδευτικών και οικονομικών πολιτικών και, τέλος, η εγκαθίδρυση και η θεσμοποίηση μιας ομοιογενούς εθνικής ταυτότητας αναδείχθηκαν κομβικοί πολιτικοί στόχοι.¹³

Στο επίπεδο της πολιτισμικής παραγωγής, ιδίως όσον α-

φορούσε τις αναπαραστάσεις του εαυτού και τις εννοιολογήσεις της υποκειμενικότητας, η εποχή του Μεσοπολέμου σηματοδεύτηκε βαθύτατα από αλληπάλληλους καταλυτικούς μετασχηματισμούς. Οι έννοιες της εδαφικότητας και της διασποράς, που είχαν ήδη οριστεί σαφώς ύστερα από έναν αιώνα δραστήριας αλυστωτικής και διασπορικής πολιτικής, διηθήθηκαν από τις τραυματικές εμπειρίες του πολέμου, των εθνοκαθάρσεων και της προσφυγιάς και, μέσα από τη μετάλλαξή τους, συνέβαλαν καθοριστικά στο σχηματισμό τόσο των κυρίαρχων όσο και των εναλλακτικών αφηγημάτων περί εθνικότητας κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Στο πλαίσιο αυτό, τα φαινόμενα υπέρβασης των εθνικών συνόρων αναδείχθηκαν κομβικά σημεία αναφοράς για τους πολιτισμικούς ορισμούς της εθνικότητας και της εθνικής ταυτότητας. Η εδαφικότητα δεν αποτελούσε πια κρίσιμο ζήτημα στο επίπεδο της πολιτισμικής αναπαράστασης, καθώς στις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα ενάμισι σχεδόν εκατομμύριο εθνοτικά Έλληνες εκδιώχθηκαν από την τουρκική επικράτεια και έφτασαν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα τριακόσιες περίπου χιλιάδες Έλληνες μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αντίθετα, το περιεχόμενο και τα στοιχεία που προσδιόριζαν την εθνικότητα απέκτησαν επείγουσα σημασία, καθώς οι μετακινήσεις των ελληνικών πληθυσμών τόσο μέσα στα παγιωμένα πια σύνορα του ελληνικού κράτους όσο και έξω από αυτά οδήγησαν σε αντίστοιχες κινήσεις και ροές πολιτισμικών στοιχείων, εθίμων, πεποιθήσεων και καθημερινών ταυτοτήτων.¹⁴ Καθώς μειωνόταν η πολιτική βαρύτητα των παλαιότερων αντιλήψεων για τη διασπορά, νέες ιστορικές εμπειρίες της αποεδαφοποίησης πυροδότησαν διαφορετικές νοσηματοδοτήσεις της ξενιτιάς, του έθνους και του ελληνισμού. Οι αναδυόμενες μορφές πολιτικής και κοινωνικής υποκειμενικότητας στην Ελλάδα ενέπνευσαν τις αντιλήψεις, τον θεωρητικό στοχασμό και τους λόγους για τη διατλαντική εργατική μετανάστευση. Οι επίσημες και οι λαϊκές αναπαρα-

¹¹⁶ στάσεις της μετανάστευσης αντικατοπτρίζουν κεντρικές όψεις της νεωτερικής ελληνικής πολιτισμικής ιστορίας της εποχής αυτής. Η μετανάστευση παρήγαγε ταυτόχρονα δυναμικές πολιτισμικές διαδικασίες και εισήγαγε νέα στοιχεία στη συμβολική τάξη του συλλογικού αυτοπροσδιορισμού.

*Η μετανάστευση ως «πολύπλευρο» φαινόμενο:
κρατικές μέριμνες και επίσημοι ορισμοί*

Οι κοινωνικοί επιστήμονες και οι αναλυτές της εποχής αντιλήφθηκαν τη μετανάστευση ως πολύπλευρο φαινόμενο που άγγιζε τους σημαντικότερους τομείς του δημόσιου συμφέροντος. Ο Ιωάννης Τουρνάκης, προσωπικότητα με βαρύνουσα άποψη για τα ζητήματα της μετανάστευσης, διακήρυξε το 1923 ότι η Ελλάδα έπρεπε να θεωρείται κατεξοχήν μεταναστευτικό έθνος. Κατά την άποψή του, η Ελλάδα μετά το 1920 είχε καταλάβει τη θέση της κατεξοχήν χώρας εξαγωγής μεταναστών στη διεθνή οικονομία, εφόσον αποκόμιζε πολύ περισσότερα έσοδα από την εξαγωγή εργατικού δυναμικού παρά από την εξαγωγή υλικών οικονομικών αγαθών.¹⁵

Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, οι αιτίες και οι συνέπειες της μετανάστευσης, καθώς και η ανάγκη να διαμορφωθεί επίσημη κρατική πολιτική για τη ρύθμισή της, αποτέλεσαν θέμα έντονων διαφωνιών. Η μετανάστευση καταγράφηκε ως οικονομικό, δημογραφικό, στατιστικό, ηθικό και εθνικό φαινόμενο στις επίσημες αναφορές, τα άρθρα και τα κοινωνικοπολιτικά σχόλια της εποχής. Διακεκριμένοι έλληνες οικονομολόγοι διατύπωσαν υποθέσεις για τον πολύπλευρο χαρακτήρα του μεταναστευτικού φαινομένου.¹⁶ Η συζήτηση δεν εξαντλήθηκε στα οικονομικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά του, αλλά επεκτάθηκε και σε άλλες σημαντικές πτυχές, όπως η δημογραφική, η υγειονομική, η εθνική και η στρατιωτική. Οι οικονομολόγοι έθεταν ερωτήματα όπως τα ακόλου-

θα: η μετανάστευση προκαλεί πληθυσμιακή συρρίκνωση ή μήπως ενδέχεται ακόμα και να μειώνει το ρυθμό της πληθυσμιακής αύξησης; Η μετανάστευση έχει επιπτώσεις στην εθνική υγεία συμβάλλοντας στη διάδοση άγνωστων ή σπάνιων ασθενειών; Νεκρώνει την εθνική συνείδηση των μεταναστών και των απογόνων τους; Μήπως επιδεινώνει τη στρατηγική θέση της Ελλάδας σε σύγκριση με τους βαλκάνιους γείτονές της, εφόσον πάρα πολλοί επίστρατοι δεν θα παρουσιαστούν για να εκτίσουν τη στρατιωτική τους θητεία;¹⁷ Ο σύνθετος χαρακτήρας του κοινωνικού φαινομένου της μετανάστευσης παρακίνησε τον Ανδρέα Ανδρεάδη, κορυφαίο οικονομολόγο της εποχής και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, να οργανώσει στο πλαίσιο του μαθήματός του για τη δημόσια πολιτική, τα οικονομικά και τη στατιστική ένα ερευνητικό σεμινάριο αφιερωμένο στη μελέτη της μετανάστευσης. Το ερευνητικό πρόγραμμά του περιλάμβανε επιτόπια έρευνα στις ελληνικές επαρχίες που είχαν επηρεαστεί εντονότερα από το φαινόμενο. Τα αποτελέσματα δημοσιεύτηκαν σε βιβλίο, που αποτέλεσε και την πρώτη συστηματική διερεύνηση της ελληνικής μετανάστευσης με μονογραφίες και με χρήση ερωτηματολογίου.¹⁸

Στις αρχές του εικοστού αιώνα πολλοί θεωρούσαν τη μετανάστευση «φυσικό» φαινόμενο, βασίζοντας αυτή την πεποίθηση σε δύο παραδοχές. Πρώτον, η μετανάστευση παρουσιαζόταν ως φυσική δημογραφική παράμετρος. Σύμφωνα με τη συλλογιστική αυτή οι μετανάστες θεωρούνταν πληθυσμιακό πλεόνασμα: εφόσον οι φυσικοί πόροι δεν επαρκούσαν για όλο τον πληθυσμό, ένα ποσοστό του αναγκαστικά μετανάστευε προκειμένου να επιβιώσει. Οι πιο αισιόδοξοι συνήγοροι της θέσης αυτής υποστήριζαν ότι η μετανάστευση ήταν κερδοφόρα για το έθνος, εφόσον τα εμβάσματα που έστελναν οι μετανάστες στις οικογένειές τους αποτελούσαν το μεγαλύτερο τμήμα των εθνικών χρηματικών εισροών από το εξωτερικό. Άλλοι σχολιαστές, όμως, λιγότερο αισιόδοξοι, θεώρησαν

¹¹⁸ τη μετανάστευση σύμπτωμα της οικονομικής υπανάπτυξης και του πολιτικού χάους που κυριαρχούσαν στη χώρα. Η μετανάστευση έγινε συχνά θέμα συζήτησης στο ελληνικό κοινοβούλιο, ιδίως όταν οι βουλευτές που επέκριναν τις κυβερνητικές πολιτικές ήθελαν να τονίσουν την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική δυσφορία που κυριαρχούσε στις αγροτικές περιοχές της χώρας.¹⁹ Όπως και να έχει, οι πολιτικοί σχολιαστές και οι αναλυτές δυσκολεύονταν να συμπεράνουν αν ο ρόλος της μετανάστευσης συνολικά ήταν θετικός ή αρνητικός, κρίνοντας αποκλειστικά με βάση τον οικονομικό ή τον δημογραφικό παράγοντα. Όπως επισήμανε ο Ανδρεάδης, η μετανάστευση δεν ήταν κοινωνικό φαινόμενο που θα μπορούσε να αναλυθεί από μία μόνον οπτική γωνία.

Ο Τουρνάκης συνόψισε τους τρόπους προσέγγισης του μεταναστευτικού φαινομένου.²⁰ Σε εκτενές άρθρο του για τη μετανάστευση και τα σχετικά πολιτικά ζητήματα, υποστήριξε ότι το φαινόμενο επηρέαζε τόσο πολλές πτυχές του κοινωνικού βίου και ήταν δυνατόν να εξεταστεί από τόσο πολλές οπτικές γωνίες, ώστε θα ήταν αδύνατον να διατυπωθεί μια σφαιρική κρίση. Υποστήριξε επίσης ότι η μετανάστευση ως οικονομικό και δημογραφικό ζήτημα μπορούσε να εξεταστεί είτε από εθνική είτε από παγκόσμια σκοπιά. Επιπλέον, μπορούσε να θεωρηθεί είτε ως πρόβλημα πολιτικής οικονομίας, είτε ως κοινωνικό και βιολογικό πρόβλημα. Ο Τουρνάκης υποστήριξε πως στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας η μετανάστευση αποτελούσε φυσική και θετική εξέλιξη. Με δεδομένη την ανεπάρκεια των φυσικών πόρων του ελληνικού έθνους, η αναχώρηση ενός τμήματος του πληθυσμού σε εποχή μαζικής εισροής πληθυσμών στη χώρα (εξαιτίας της άφιξης των προσφύγων από τη Μικρά Ασία) λειτουργούσε ως ασφαλιστική δικλείδα που επέτρεπε στον κοινωνικό οργανισμό να επιβιώσει και να αναπτυχθεί. Από τη σκοπιά της παγκόσμιας οικονομίας, αντίστοιχα, η μετανάστευση συνιστούσε φυσική πληθυσμιακή κίνηση από τόπους με ανεπαρκείς οικονομικούς

πόρους σε περιοχές με αφθονία πόρων. Κατά την άποψή του, πάντως, ένα φαινόμενο που θεωρείται ενδεχομένως φυσικό από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής οικονομίας δεν είναι κατ' ανάγκην θετικό από τη σκοπιά της εθνικής πολιτικής και των συμφερόντων της χώρας. Το επιχείρημα αυτό βασιζόταν στην υπόθεση ότι το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα δεν ήταν ενιαίο, αλλά το συνέθεταν επιμέρους οικονομικά συστήματα τα οποία αντιστοιχούσαν σε εθνολογικά καθορισμένες περιοχές με ανταγωνιστικά μεταξύ τους συμφέροντα.²¹ Συνεπώς, η μετανάστευση έπρεπε επίσης να μελετηθεί όσον αφορούσε τις οικονομικές επιπτώσεις της στην ελληνική εθνική οικονομία ειδικά. Ο Τουρνάκης υποστήριζε ότι την εποχή εκείνη η μετανάστευση αποτελούσε κύρια πηγή εθνικού πλούτου. Η ανθρώπινη εργασία, λοιπόν, αναπαραστάθηκε ως εξαγωγίμο προϊόν το οποίο εγγυόταν την επιβίωση της εθνικής οικονομίας. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η μετανάστευση στο διεθνές επίπεδο αντιμετωπιζόταν ως φυσικό φαινόμενο και στο εθνικό ως επιχειρηματική δραστηριότητα.²² Η κοινωνία εντούτοις δεν μπορούσε να θεωρηθεί αποκλειστικά οικονομικός οργανισμός· έπρεπε να συνυπολογιστούν οι κοινωνικές, οι ηθικές και οι εθνικές πλευρές του φαινομένου. Χρειαζόταν να μελετήσουν σε βάθος τις συνέπειες της μετανάστευσης στον εθνικό χαρακτήρα και την εθνική συνείδηση, προκειμένου να εκτιμήσουν το φαινόμενο συνολικά και να αποφασίσουν την κατάλληλη επίσημη πολιτική. Μολονότι από οικονομική άποψη η μετανάστευση θεωρήθηκε «φυσική» και αναμφίβολα θετική εξέλιξη, οι πολιτισμικές και οι εθνικές συνέπειές της έπρεπε να αποτιμηθούν με ύψιστη προσοχή. Το σημαντικότερο μάλιστα ήταν ότι οι αρχές όφειλαν να αναλάβουν πολιτικές πρωτοβουλίες προκειμένου να διαχειριστούν τις επιπτώσεις της· συνεπώς, κρινόταν απαραίτητη η κρατική παρέμβαση. Οι δημόσιες συζητήσεις για τη μετανάστευση που έγιναν στην Ελλάδα καταδεικνύουν ότι δύο θέματα υπήρξαν κομβικά για όλες τις αντιπαραθέσεις και τους διαξιφισμούς:

η επίδρασή της στον εθνικό χαρακτήρα και οι επιπτώσεις της στην ευρωστία της εθνικής συνείδησης. Στο πολιτικό λεξιλόγιο της εποχής η έκφραση *εθνικός χαρακτήρας* αναφερόταν στις ορίζουσες της ελληνικής ταυτότητας, δηλαδή στον πολιτισμό και την παράδοση, ενώ η έκφραση *εθνική συνείδηση* αναφερόταν στις υποκειμενικές και τις πολιτικές μορφές ταύτισης με την ελληνική ταυτότητα. Η εθνική συνείδηση σήμαινε την προτεραιότητα του εθνικού έναντι άλλων τύπων πολιτικής και πολιτισμικής ταύτισης.

Ο Τουρνάκης ανέπτυξε εκτενώς την ιδέα ότι η μετανάστευση στις δεδομένες ιστορικές συνθήκες είχε θετικές συνέπειες για το χαρακτήρα και την ψυχή των Ελλήνων. Θεωρούσε απίθανο να αφομοιωθούν οι έλληνες μετανάστες των Ηνωμένων Πολιτειών από την αγγλοσαξονική κουλτούρα, και αυτό το απέδιδε στη «μεγάλη διαφοράν του πολιτισμού και του εθνικού χαρακτήρος της χώρας [...] κυρίως εις την φύσει μεγάλην διαφοράν του νοτίου προς τον βόρειον πολιτισμόν».²³ Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, η διαφορά ανάμεσα στην αγγλοσαξονική και την ελληνική κουλτούρα καθιστούσε τον εξαμερικανισμό των ελλήνων μεταναστών εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση. Η εθνική συνείδηση του έλληνα μετανάστη δεν κινδύνευε, επειδή η κουλτούρα του διέφερε πάρα πολύ από την κυρίαρχη κουλτούρα των Ηνωμένων Πολιτειών.²⁴ Το αναμενόμενο αντίθετα θα ήταν οι ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες να λειτουργήσουν ως φυσικός συνδετικός κρίκος ανάμεσα στη γενέτειρά τους και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι έλληνες μετανάστες θα εκπροσωπούσαν την εθνική κουλτούρα τους στο εξωτερικό. Ο Τουρνάκης υποστήριζε ότι η μεταναστευτική πολιτική θα έπρεπε να εντάσσεται στις κρατικές προσπάθειες για τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στο εξωτερικό και για την ανάπτυξη των σχέσεων του ελληνικού έθνους με τον έξω κόσμο.²⁵ Αυτή η αντίληψη για τη μετανάστευση αποδεχόταν μια κατανόηση της εθνικής κουλτούρας ως σταθερής και αναλλοίωτης οντότητας, ενώ

παράλληλα βασιζόταν στην υπονόμηση της υποκειμενικής εμπειρίας προς όφελος πιο συμπαγών μορφών ταυτότητας. Η πραγματική μεταναστευτική εμπειρία αποσυνδεόταν από τις ταυτότητες των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων, δηλαδή των μεταναστών. Η αποσύνδεση αυτή συνιστούσε ακριβώς προϋπόθεση για την αποκάθαρση της μετανάστευσης ως κοινωνικού φαινομένου, και ήταν συμβατή με μια συγκεκριμένη πολιτική που έτεινε να διαδίδει ομοιογενείς εικόνες για την ελληνική εθνικότητα, οι οποίες απέδιδαν προνομιακό ρόλο στις αντικειμενικές αναπαραστάσεις της παρούσας ιστορίας και απέκλειαν από τη συμβολική τάξη του έθνους τις διαφορικές μορφές της υποκειμενικότητας.

Ο Τουρνάκης επέκρινε την κρατική πολιτική επειδή στάθηκε ανίκανη να υιοθετήσει νεωτερική στάση απέναντι στη μετανάστευση, εξαιτίας της «πεπαλαιωμένης αντιλήψεως ότι η μετανάστευσις αποτελεί φαινόμενον νοσηρότητος συντελούν εις την εξασθένησιν του κοινωνικού οργανισμού».²⁶ Πράγματι, στις αρχές του εικοστού αιώνα το ελληνικό κράτος παρέμεινε παθητικός παρατηρητής του μεταναστευτικού φαινομένου. Την ίδια εποχή διανοούμενοι, αναλυτές και πολιτικοί εκδήλωναν αμφιθυμία για το ζήτημα, ενώ στο επίπεδο της λαϊκής κουλτούρας τα θέματα της μετανάστευσης και των μεταναστών συχνά αντιμετωπιζόνταν σατιρικά, καλύπτοντας όλες τις αποχρώσεις ανάμεσα στον ενθουσιασμό και την κακεντρέχη περιφρόνηση. Οι πολιτικές και οι λαϊκές αντιδράσεις απέναντι στη μετανάστευση ήταν συχνά αντιφατικές και αλληλοσυγκρουόμενες. Οι αντιφάσεις, ωστόσο, μας επιτρέπουν να διεisdύσουμε στους πολιτισμικούς όρους και στις αναφορές μέσα από τις οποίες η αδιαφορία, η παθητικότητα, η απόσταση, η αμφιθυμία ή και η σάτιρα εκφράστηκαν πολιτισμικά και πολιτικά: συνεπώς, αποκαλύπτουν τη θέση των συζητήσεων για τη μετανάστευση στα πολιτισμικά συμφραζόμενα της εποχής.

Το ελληνικό κοινοβούλιο από το 1905 μέχρι το 1912 ανέθεσε σε διάφορους κρατικούς ιθύνοντες να συγκεντρώσουν

¹²² στοιχεία και να υποβάλουν λεπτομερείς εκθέσεις για τη μετανάστευση από την Ελλάδα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες.²⁷ Στόχος των αναφορών αυτών ήταν να περιγράψουν τα βασικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, να πληροφορήσουν την κυβέρνηση, να προτείνουν κατάλληλα νομοθετικά μέτρα, να ανταποκριθούν στις λαϊκές αντιδράσεις και να βοηθήσουν το κράτος να απαντήσει δεόντως στις κατηγορίες για αδιαφορία απέναντι στην «εθνική απειλή», οι οποίες εκτοξεύονταν δημόσια από διάφορες πλευρές. Το ερώτημα αν το κράτος είχε τη δικαιοδοσία να νομοθετήσει σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών του να μεταναστεύσουν σε άλλη χώρα ήταν από τα πρώτα ζητήματα που τέθηκαν. Όλοι οι έλληνες πολίτες διέθεταν το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα να διαβούν τα εθνικά σύνορα. Το ελληνικό κράτος, συνεπώς, δεν είχε καμία αρμοδιότητα ούτε να ενθαρρύνει ούτε να απαγορεύσει τη μετανάστευση σε κάποια άλλη χώρα. Η μετανάστευση από την άποψη αυτή αποτελούσε ζήτημα διεθνών σχέσεων και ρυθμιζόταν από το διεθνές δίκαιο. Όταν, αντίστοιχα, οι κοινοβουλευτικοί εντεταλμένοι προσέγγιζαν τη μετανάστευση ως ζήτημα εσωτερικής πολιτικής, την όριζαν ως κοινωνικό φαινόμενο που αφορούσε τις ανάγκες όσων ελλήνων πολιτών αποφάσιζαν να μεταναστεύσουν, και τις κοινωνικές και οικονομικές τους σχέσεις με άλλους έλληνες πολίτες που παρέμεναν στη γενέτειρά τους. Ο ορισμός αυτός νομιμοποιούσε τη δικαιοδοσία του κράτους να παρέμβει με νομοθετικές ρυθμίσεις στη μεταναστευτική διαδικασία.²⁸

Το 1912, σύμφωνα με τις υποδείξεις των διάφορων επιτροπών, υποβλήθηκε στη Βουλή ένα νομοσχέδιο για τη μετανάστευση. Η πρόταση νόμου υποστήριζε ότι το κράτος όφειλε να αναλάβει διαχειριστικό ρόλο, ο οποίος δεν θα αποσκοπούσε στην ενθάρρυνση ή την αποθάρρυνση της μετανάστευσης, αλλά στη ρύθμιση των μεταναστευτικών διαδικασιών και πρακτικών. Στις σχετικές εκθέσεις διαφαίνεται πως οι ελληνικές επιτροπές άντλησαν διδάγματα μελετώντας παλαιότερα νομο-

θετικά κείμενα άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Ως παράδειγμα χρησιμοποιήθηκε ιδίως η ιταλική περίπτωση, εξαιτίας των ομοιοτήτων του φαινομένου στις δύο χώρες. Ο Σίμος Μπαλάνος, εκπροσωπώντας επίσημα το Υπουργείο Εσωτερικών, επισκέφτηκε την Ιταλία το 1911, προκειμένου να συλλέξει πληροφορίες για τους τρόπους με τους οποίους το ιταλικό κράτος διαχειριζόταν τη μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Μπαλάνος, υιοθετώντας τις συστάσεις των ιταλών ιθυνόντων, πρότεινε να διακριθεί η μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες από τα παλιότερα μεταναστευτικά κύματα της ελληνικής και της ιταλικής ιστορίας. Σημαντικό στοιχείο στην αναφορά του Μπαλάνου υπήρξε η επιμονή του ότι η κυβέρνηση όφειλε να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία ώστε να αποτρέψει τη μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Μπαλάνος, κατά την επίσκεψή του στην Ιταλία, είχε ενημερωθεί για τη μεταναστευτική πολιτική των ΗΠΑ από μια αναφορά της αμερικανικής κυβέρνησης προς την ιταλική το 1907. Σε αυτήν τονιζόταν, πρώιμα σχετικά, ότι η αμερικανική κυβέρνηση δεν υποδεχόταν θετικά τους νοτιοευρωπαίους μετανάστες για πολιτισμικούς και φυλετικούς λόγους. Η έκθεση του Μπαλάνου απηχούσε τις απόψεις που εξέφραζαν την ίδια εποχή οι αμερικανοί αυτοχθονιστές, οι οποίοι αντιτάσσονταν στην άφιξη των «νέων μεταναστών» στις Ηνωμένες Πολιτείες. Χαρακτηριστικά ανέφερε τα εξής:

Η Αμερική είναι τόπος του οποίου ο οργανισμός, η νομοθεσία και η πολιτική εν γένει αγωγή δεν προσομοιάζουν ούτε προς τα Λατινικά, ούτε προς τα Σλαυικά Έθνη, και η παρουσιαζόμενη αύξησης τοιούτου πληθυσμού εμβάλλει εις τους νομοθέτας του τόπου εκείνου· εκ τούτου δύο ζητήματα προέχουσιν: μέχρι τίνος σημείου και εν τίνι χρονικώ διαστήματι δύνανται να συγχρωτισθώσιν αι φυλαί αύται; Μέχρι τίνος σημείου διά μέσων νομοθετικών και διοικητικών δύνανται να ανασταλή το ρεύμα της μεταναστεύσεως, να ενθαρρυνθώσι δε οι δυνάμενοι να αφομοιωθώσιν, να εμποδισθή η άφιξις νέων μεταναστών, και να μεταβληθώσιν, κατά το δυ-

νατόν βραχύτερον χρονικό διάστημα, οι μετανάσται εις καλούς αμερικανούς πολίτας;²⁹

Οι συστάσεις του Μπαλάνου για τον περιορισμό της μετανάστευσης δεν έπεισαν τα μέλη της κοινοβουλευτικής επιτροπής που υπέβαλε το σχετικό νομοσχέδιο ένα χρόνο αργότερα. Η πρότασή του, ωστόσο, βασιζόταν στην ομολογία ότι οι μετανάστες δεν ήταν ευπρόσδεκτοι στη χώρα υποδοχής, ομολογία που συνέβαλε στην εδραίωση της ιδέας ότι η μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούσε εντελώς διαφορετική περίπτωση από τις παλαιότερες ελληνικές μεταναστευτικές κινήσεις. Ο Μπαλάνος στην έκθεσή του περιέγραφε επίσης τις κακουχίες του ταξιδιού και τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν οι έλληνες μετανάστες αφότου άφηναν την πατρίδα τους, κίνδυνοι που οφείλονταν κυρίως στη φτώχεια, την εκμετάλλευση και τις ταξικές και φυλετικές διακρίσεις σε βάρος τους. Η κοινοβουλευτική επιτροπή, όμως, λαμβάνοντας αποστάσεις από την έκθεση του Μπαλάνου, πρότεινε να ληφθούν περιοριστικά μέτρα μόνον στις περιπτώσεις που αφορούσαν όσους δεν είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις ή τους απαγορευόταν η έξοδος από τη χώρα λόγω χρεών. Μολονότι η μετανάστευση συνιστούσε συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα κάθε έλληνα πολίτη, το κράτος τελικά εφάρμοσε συγκεκριμένα περιοριστικά μέτρα, τα οποία αναγνώριζαν επίσημα τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και την άνιση αντιμετώπιση συγκεκριμένων ομάδων των ελλήνων υπηκόων ανάλογα με την εθνοτική προέλευση και το φύλο τους.³⁰ Το μοναδικό νομοθέτημα που ψηφίστηκε από το ελληνικό κράτος με στόχο τον περιορισμό της μετανάστευσης αφορούσε τις γυναίκες και τα ανήλικα κορίτσια και αγόρια άνω των δεκαέξι ετών. Σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 18 Φεβρουαρίου του 1921, απαγορευόταν η μετανάστευση στα ανήλικα αγόρια άνω των δεκαέξι ετών, ενώ «η μετανάστευσις γυναικών και α-

νηλίκων θηλέων υπερβάντων το 16ον έτος της ηλικίας των επιτρέπεται εφ' όσον συνοδεύονται υπό συζύγου, γονέως, ενηλίκου αδελφού, πρώτου θείου, υιού, γαμβρού επί θυγατρί, γαμβρού επ' αδελφή ή ετέρου στενού συγγενούς, ή καλούνται υπό των αυτών προσώπων ή μνηστήρων διαμενόντων εν ω μεταβαίνουνσι τόπω και αναλαμβάνοντων την προστασίαν αυτών διά δηλώσεως ενώπιον των οικείων τοπικών Αρχών όπου διαμένουσιν οι δηλούντες».³¹

Η προσθήκη αυτής της ρύθμισης υποστήριζε νομικά μια παραδοχή ευρύτατα διαδεδομένη στα λαϊκά στρώματα, ότι δηλαδή η μετανάστευση ήταν κυρίως ανδρικό εγχείρημα και ότι οι γυναίκες συμμετείχαν μόνον εφόσον αυτό εξυπηρετούσε την ανάγκη των ανδρών μεταναστών να δημιουργήσουν οικογένεια στις Ηνωμένες Πολιτείες. Απαγορεύοντας στις γυναίκες να μεταναστεύουν ελεύθερα, το κράτος δημιουργούσε τη νομική βάση για την κοινωνική εξάρτηση των ελληνίδων μεταναστριών από τους άνδρες της οικογένειάς τους. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις αυτού του τύπου υποστηρίζονταν επίσης από οργανισμούς όπως το Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ως μέσο «αντιμετώπισης της πορνείας και της εκμετάλλευσης των γυναικών».³² Το 1922 ιδρύθηκε στην Αθήνα η Διεθνής Υπηρεσία Προστασίας των Μεταναστών. Στόχος της ήταν να συλλέξει πληροφορίες και να μελετήσει σε διεθνές επίπεδο τις πρακτικές και τα αποτελέσματα της μετανάστευσης, καθώς και να προστατεύσει τα δικαιώματα των γυναικών και των παιδιών μεταναστών που ταξίδευαν για να ξαναενωθούν με την οικογένειά τους στο εξωτερικό.³³ Η κοινοβουλευτική επιτροπή του 1906 πρότεινε επίσης να ιδρυθεί δεκαμελές Συμβούλιο Μεταναστεύσεως, στο οποίο θα συμμετείχαν ο διευθυντής του Γραφείου Μεταναστεύσεως, εκπρόσωποι από τα Υπουργεία Εξωτερικών, Οικονομικών, Δημοσίας Εκπαιδύσεως, Στρατιωτικών και Ναυτικών, ένας πανεπιστημιακός ειδικός στην πολιτική οικονομία, ένας πανεπιστημιακός ειδικευμένος στο δημόσιο δίκαιο, ο πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου Αθηνών και ένας σημαντικός τρα-

¹²⁶ πεζίτης.³⁴ Η Επιτροπή πρότεινε επίσης να ασκηθεί αυστηρός έλεγχος στις δραστηριότητες των πρακτορείων μετανάστευσης. Θεωρήθηκε ότι οι πράκτορές τους ευθύνονταν επειδή παρότρυναν τους κατοίκους των αγροτικών επαρχιών να μεταναστεύσουν, παρέχοντας ψευδείς πληροφορίες και αποκρύπτοντας τους κινδύνους και τις κακουχίες που συνεπαγόταν το εγχείρημα. Τα μεταναστευτικά πρακτορεία θεωρούνταν ιδιαίτερα επικίνδυνα, ιδίως επειδή σε πολλές περιπτώσεις εξαπατούσαν τους φτωχούς χωρικούς πείθοντάς τους να υποθηκεύσουν τη γη τους προκειμένου να προμηθευτούν το πολυπόθητο εισιτήριο του πλοίου για τις Ηνωμένες Πολιτείες – εισιτήριο το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις αποδεικνυόταν άχρηστο, αφού πολλοί απελαύνονταν αμέσως από εκεί επειδή παραβίαζαν την αμερικανική νομοθεσία, και ιδίως όσα σημεία της αφορούσαν την εργασία ανηλίκων ή την επί συμβάσει εργασία.

Η επικοινωνία ανάμεσα στην Ελλάδα και τις υπό διαμόρφωση μεταναστευτικές κοινότητες αποτέλεσε επίσης αντικείμενο κρατικού ενδιαφέροντος. Πολλές επιτροπές για τη μετανάστευση επισήμαναν ότι ήταν απαραίτητο να αυξηθεί η συχνότητα και η ταχύτητα των μεταφορών που συνέδεαν την Ελλάδα με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρότρυναν λοιπόν την κυβέρνηση να υποστηρίξει και να ενθαρρύνει τις ελληνικές ατμοπλοϊκές εταιρείες, με το επιχείρημα ότι αυτό θα συνέβαλε στην καλλιέργεια στενότερων σχέσεων ανάμεσα στο έθνος και τους μετανάστες του στις ΗΠΑ. Τα ατμόπλοια απέκτησαν ενθουσιώδεις θαυμαστές, καθώς η δυνατότητα της άμεσης, συχνής, γρήγορης και σχετικά ευχάριστης μετακίνησης προς την άλλη πλευρά του Ατλαντικού αιχμαλώτιζε τη λαϊκή φαντασία. Αν η Αμερική συμβόλιζε την άλλη άκρη του κόσμου (τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτισμικά), το ατμόπλοιο σηματοδοτούσε τη δυνατότητα να δαμαστεί η απόσταση και να καθυποταχτεί η γεωγραφία και ο πολιτισμός. Ένας δημοσιογράφος μάλιστα, το 1911, παρατήρησε σε κείμενό του για τα ατμόπλοια τα εξής:

[Το πλοίο] είνε η γέφυρα η συνδέουσα την ξένην γην μετά της πατρίδος, είνε ο δεσμός ο κρατών αυτούς [τους μετανάστες] συννηωμένους με την ιδέαν αυτής. Όταν επιβιβάζονται επ' αυτού εις Πειραιά [...] οι ημέτεροι μετανάσται, νομίζουν ότι δεν αποχωρίζονται της πατρίου των γης [...] αισθάνονται ότι πατούν αμέσως σε Ελληνικόν έδαφος, όχι υπό την αφηρημένην έννοιαν του διεθνούς δικαίου αλλά εν πραγματικότητι [...]

Δεν ξεετάζομεν ενταύθα αν η αθρόα μετανάστευσις Ελλήνων εις Αμερικνήν η οσημέραι ευρυτέρας λαμβάνουσα διαστάσεις, συμφέρη ή όχι την χώραν μας. Αλλά είναι αδιαφιλονίκητον ότι εφ' όσον αύτη υφίσταται, η μετάβασις και η επάνοδος των μεταναστών ενεργούμενην δι' Ελληνικών ατμοπλοίων, ου μόνον μειώνει επαισθήτως την τυχόν προσγινόμενην εκ της μεταναστεύσεως βλάβην, αλλά και σημαντικά υλικά ωφέλη προσπορίζει εις το έθνος.³⁵

Η ελληνική κυβέρνηση επέδειξε ιδιαίτερη προσοχή στις αποφάσεις της για τη μεταναστευτική νομοθεσία. Στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα διορίστηκαν πάμπολλες επιτροπές για να μελετήσουν το φαινόμενο, οι οποίες υπέβαλαν τις δέουσες εκθέσεις στη Βουλή. Ο υπουργός Εσωτερικών Εμμανουήλ Ρέπουλης ήδη από το 1913 είχε υποβάλει προς ψήφιση στη Βουλή ένα νομοσχέδιο για τη μετανάστευση, το οποίο υποστήριξε με πολύωρη αγόρευση για το θέμα. Καθώς ωστόσο μεσολάβησαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο σχετικός νόμος ψηφίστηκε πολύ αργότερα, το 1920.³⁶ Ο Νόμος περί Μεταναστεύσεως και Εκπατρισμού δεν καθόριζε μόνον πώς το κράτος θα αναλάμβανε τη διαχείριση και την επίβλεψη των μεταναστευτικών πρακτικών και τον έλεγχο όσων επωφελούνταν οικονομικά από αυτές (δηλαδή των μεταναστευτικών πρακτορείων και των ατμοπλοϊκών εταιρειών), αλλά επίσης περιλάμβανε τον επίσημο ορισμό του «μετανάστη» ως διακριτής κοινωνικής φυγούρας.

Ο ορισμός του «μετανάστη» αναφερόταν ως πρόβλημα από πολύ νωρίς στις διάφορες εκθέσεις για τη μετανάστευση.

Μολονότι όσοι μετανάστευαν διέθεταν ορισμένα πρόδηλα κοινά κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, οι κρατικοί ιθύνοντες έσπευσαν να διατυπώσουν συμπεριληπτικούς ορισμούς οι οποίοι περιέγραφαν τους μετανάστες και υποδείκνυαν σε τι διέφερε η μετανάστευση προς τις ΗΠΑ από τις άλλες μορφές πληθυσμιακών μετακινήσεων. Καθώς η ίδια ε-ποχή σηματοδεύτηκε από διάφορες μορφές μετακίνησης και ε-γκατάστασης πληθυσμών, συχνά χρησιμοποιούσαν τη λέξη μετανάστες για να δηλώσουν τους έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία ή από άλλα μέρη των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Πάντως, ο χαρακτήρας, οι πρακτικές, η διάρκεια και ο προορισμός των μεταναστών των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν καινοφανείς· το ίδιο ίσχυε και για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων μεταναστών. Το νομοσχέδιο για τη μετανάστευση που υποβλήθηκε στο ελληνικό κοινοβούλιο το 1913 όριζε τον έλληνα μετανάστη ως εξής:

«Άρθρον 5. Μετανάστης διά τας συνεπείας των διατάξεων του παρόντος [...] νόμου θεωρείται ο πολίτης ο μεταβαίνων εις χώρας έξω της Ευρωπαϊκής Ηπείρου κειμένως πέραν της διώρυγος του Σουέζ και του πορθμού της Γιβραλτάρης και ταξιδεύων εν τρίτη θέσει. [...] Οι ιθαγενείς οι ταξιδεύοντες πέραν της διώρυγος του Σουέζ [...] δεν θεωρούνται μετανάστες αν δεν υπερβαίνωσι τους πενήντηχοντα».³⁷

Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, στο μετανάστη και στη μετανάστευση αποδίδονταν τρία χαρακτηριστικά: η διηπειρωτική μετακίνηση, η κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτική θέση και ο συλλογικός χαρακτήρας. Τούτα τα τρία στοιχεία καθιστούσαν αδιαμφισβήτητα τη μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες διακριτή κατηγορία πληθυσμιακής μετακίνησης. Οι μετανάστες λοιπόν διαφοροποιήθηκαν από παλαιότερους Έλληνες της διασποράς, οι οποίοι λάμβαναν ατομικά την απόφαση να επιχειρήσουν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση φεύγοντας από τη γενέτειρά τους. Οι εργάτες μετανάστες θεωρήθηκαν αντικείμενα και όχι υποκείμενα της ιστορίας, ε-

φόσον είχαν παγιδευτεί στη συλλογική ροή της. Η ιστορία ασκούσε καθοριστική επιρροή πάνω στους μετανάστες, καθώς παράγοντες πέρα από την ατομική τους εμπρόθετη δράση τούς ανάγκαζαν να μεταναστεύσουν. Επίσης, οι εργάτες μετανάστες ανήκαν στα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, καθώς έπρεπε να είναι άτομα που ταξίδευαν με εισιτήριο «τρίτης θέσης». Στερούνταν τα κοινωνικά, τα πολιτικά και τα πολιτισμικά προνόμια που απολάμβαναν οι Έλληνες της διασποράς σε παλιότερες εποχές. Μετανάστευαν λόγω της οικονομικής ένδειας και όχι στο πλαίσιο κάποιας οικονομικής στρατηγικής. Τέλος, μετακινούνταν σε χώρα που βρισκόταν έξω από το κοινωνικό και το πολιτικό σκηνικό της Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής. Η εργατική μετανάστευση του εικοστού αιώνα υπήρξε εξ ορισμού διηπειρωτική και υπερπόντια. Επομένως, οι εργάτες έλληνες μετανάστες ορίστηκαν ως υποκείμενα που διάβαιναν τα σύνορα του κόσμου που όριζε το φυσικό, το ιστορικό και το γεωπολιτισμικό τοπίο του Ελληνισμού. Οι Έλληνες της διασποράς σε παλαιότερες εποχές διάβαιναν τα σύνορα της Ελλάδας, ενός έθνους-κράτους το οποίο ουδέποτε είχε θεωρηθεί ότι περικλείει το ελληνικό έθνος συνολικά· παρ' όλα αυτά μετακινούνταν και δρούσαν μέσα στο ευρύτερο έδαφος του ελληνισμού, όπως το είχε χαρτογραφήσει η μακραίωνη ιστορική κληρονομιά του. Οι εργάτες μετανάστες του εικοστού αιώνα, όμως, διέσχιζαν τα νοερά σύνορα αυτής της ευρύτερης πολιτισμικής επικράτειας και με την έννοια αυτή διέσχιζαν επίσης τα σύνορα της ίδιας τους της εθνικής ιστορίας. Ο Ίων Δραγούμης, ο οποίος ασχολήθηκε εκτενώς με τον Ελληνισμό στις αρχές του εικοστού αιώνα, παρατήρησε ότι «άλλες χώρες είναι εκείνες όπου οι Έλληνες είναι ιθαγενείς, και άλλες εκείνες όπου είναι άποικοι, πάροικοι, μέτοικοι, μετανάσται, απόδημοι. Στην Ανατολική Ρωμυλία οι Έλληνες είναι ιθαγενείς. Στην Αμερική είναι πάροικοι».³⁸

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ως χώρα υποδοχής μεταναστών

¹³⁰ θεωρούνταν εξωτική για τον Ελληνισμό. Το ενδιαφέρον για τις ΗΠΑ ως υπερατλαντικό, μητροπολιτικό έθνος-κράτος που προκαλούσε την περιέργεια των αναλυτών και τροφοδοτούσε τη φαντασία τους χαρακτηρίζει όλο και εντονότερα τις εκθέσεις, τα άρθρα και τις μονογραφίες για τη μετανάστευση που δημοσιεύτηκαν στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Η διάχυση της Αμερικής στη δημόσια φαντασία της εποχής σχετιζόταν ασφαλώς με την αυξανόμενη πολιτική επιρροή των ΗΠΑ στην Εγγύς Ανατολή, με τη σταδιακή συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η χώρα αυτή εξελισσόταν σε παγκόσμια δύναμη πρώτου μεγέθους και με τις λαϊκές αναπαραστάσεις της ζωής εκεί, τις οποίες διέδιδαν οι παλιννοστούντες μετανάστες στην Ελλάδα.

*Μετανάστευση, υποκειμενικότητα
και ο ελληνικός «εθνικός χαρακτήρας»*

Οι σκέψεις για τον ελληνικό εθνικό χαρακτήρα και για το χαρακτήρα των αναπτυσσόμενων ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων στην άλλη ακτή του Ατλαντικού ενέπνευσαν εξαρχής τις πολιτικές θέσεις για τη μετανάστευση. Οι πρώτες αναφορές στη μετανάστευση παρουσίαζαν ιδιαίτερο πλούτο σε αυτοαναπαραστάσεις που διαμόρφωναν οι Έλληνες στα συμφραζόμενα των ρευστών κοινωνικών συνθηκών της εποχής. Οι αυτοαναπαραστάσεις διύλιζαν εννοιολογήσεις του έθνους, της εδαφικότητας, της ιστορικότητας, της κουλτούρας και της υποκειμενικότητας. Η σύνδεση της μετανάστευσης με τον ελληνικό εθνικό χαρακτήρα αρχικά συζητήθηκε σε σχέση με τις αιτίες της μετανάστευσης. Οι πρώτες αναφορές διάφορων σχολιαστών της εποχής για τις απαρχές των μεταναστευτικών μετακινήσεων εμφανίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1880. Τα σχετικά σχόλια έδειχναν έκπληξη, περιέργεια και επιφυλακτικότητα για ένα φαινόμενο που λάμβανε σιγά σιγά διαστάσεις επιδημίας. Μια τυπική περιγραφή της

μετανάστευσης σε αυτή την αρχική φάση παρουσιάζεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

131

Προ πενταετίας [...] 12-15 άνδρες εκ Τσιντζίνων τυχαίως μεταβά-
ντες εις Αμερικήν επεδόθησαν εκεί εις διαφόρους βιοποριστικές
εργασίας και ιδίως εις το της Ζαχαροπλαστικής επάγγελμα, οίτι-
νες μετά τίνα καιρόν αποστελλαντες τοις συγγενέσιν αυτών χρή-
ματα, έδωσαν αφορμήν όπως και άλλοι ζηλεύωσιν την τύχην των,
και διά επιστολών πολλοί των οικείων παροτρυνόμενοι συνεγκε-
ντρώθησαν περί τους τεσσαράκοντα και το δεύτερον μετέβησαν
προς ανεύρεσιν των πρώτων εις την ευδαίμονα χώραν των Ηνω-
μένων Πολιτειών [...] Ουδείς δύναται να αρνηθή ότι πρώτην ήδη
φοράν από την προϊστορικήν εποχήν της Ελλάδος γίνονται καθ' ε-
κατοντάδας αι εις λίαν μεμακρυσμένον κόσμον αποδημιαί, και
ουδείς δύναται να προΐδη ποίαν έκτασιν θα λάβωσιν αύται.³⁹

Στο απόσπασμα αυτό διακρίνονται τρία σημεία τα οποία κα-
τόπιν αναδείχθηκαν τυπικά στοιχεία των σχολίων για τη μετα-
νάστευση. Πρώτον, ο συγγραφέας επισημαίνει τον ενδημικό
και «μεταδοτικό» χαρακτήρα του φαινομένου. Κύριες ερμη-
νευτικές αιτίες της μετανάστευσης θεωρήθηκαν η ζήλια ως ψυ-
χολογικός παράγοντας και ο μιμητισμός. Κατοπινοί σχολια-
στές συνέδεαν συχνά τη μετανάστευση με παθολογικά ή ψυ-
χολογικά αίτια. Τα γράμματα των μεταναστών προς τους
συγγενείς τους στην Ελλάδα παρουσιάζονταν πολλές φορές
ως μεταδοτικός φορέας που μόλυνε τη λαϊκή φαντασία διαδί-
δοντας την επιδημική επιθυμία για μετανάστευση.⁴⁰ Σχολια-
στές αντίθετοι στο φαινόμενο τόνιζαν στη δεκαετία του 1890
ότι το έθνος απειλούνταν από την πληθυσμιακή αφάιμαξη των
ελληνικών επαρχιών. Η μετανάστευση στερούσε το έθνος από
τους φυσικούς του πόρους (δηλαδή το εργατικό δυναμικό) και
παρεμπόδιζε την αγροτική και την οικονομική ανάπτυξη. Οι
πολέμιοι της μετανάστευσης πίστευαν ότι είχε παθολογικές
και ψυχολογικές αιτίες. Πολλοί δημοσιογράφοι της εποχής α-
ναφέρονταν σε ένα είδος «ομαδικής ψυχοπάθειας» που είχε
καταλάβει τους νεαρούς έλληνες αγρότες και τους παρακι-

¹³² νούσε να εγκαταλείψουν τη γενέτειρά τους και να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες.⁴¹

Συχνά επιχειρούσαν να τοποθετήσουν το σύγχρονό τους μεταναστευτικό φαινόμενο στο πλαίσιο της ευρύτερης εθνικής ιστορίας και, ως εκ τούτου, να το ερμηνεύσουν ως πτυχή ή σύμπτωμα της εθνικής ταυτότητας. Προσπαθούσαν να μετατρέψουν τη σύγχρονη μετανάστευση σε ιστορικά οικείο φαινόμενο και να εξορκίσουν τον καινοφανή της χαρακτήρα ως σύμπτωμα της κοινωνικής αλλαγής. Δύο στοιχεία κυρίως παρουσιάστηκαν ως βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής ταυτότητας από τη σκοπιά αυτή: η ενδιάθετη επιθυμία του Έλληνα να μεταναστεύσει, δηλαδή το *φιλαπόδημον*, και η έμφυτη πολιτισμική προσαρμοστικότητά του. Το *φιλαπόδημον* είχε καθιερωθεί πολιτισμικά ως προσδιοριστικό στοιχείο της ελληνικότητας πολύ πριν από τις απαρχές του εικοστού αιώνα και για ζητήματα που δεν είχαν ιδιαίτερη σχέση με τη σύγχρονη μετανάστευση. Οι εννοιολογικές συντεταγμένες του *φιλαποδήμου* ανιχνεύονται σε δύο σημεία του ιδεολογικού χάρτη του νεότερου Ελληνισμού. Πρώτον, συγκροτήθηκε εννοιολογικά σε συνάρτηση με τις νεωτερικές δημοφιλείς εικόνες της ένδοξης ελληνικής αρχαιότητας, την αρχετυπική μορφή του ομηρικού Οδυσσέα και την ιστορία του αρχαιοελληνικού αποικισμού. Δεύτερον, το στερεότυπο του αιωνίως περιπλανώμενου Έλληνα ρίζωνε βαθιά στην κοινωνική και την πολιτική συνείδηση των απαρχών του εικοστού αιώνα, επειδή κυρίως οι ελληνικές κοινότητες της διασποράς που είχαν προέλθει από τη μετανάστευση στον μεσογειακό και ευρωπαϊκό χώρο θεωρούνταν αναπόσπαστα συνδεδεμένες εννοιολογικά με την εθνική και την πολιτισμική πρόοδο. Τα στερεότυπα αυτά ήταν τόσο γερά εδραιωμένα στις αυτοπροσδιοριστικές έννοιες της ελληνικότητας και του Ελληνισμού ώστε σχεδόν θεωρούνταν γεωγραφικά και βιολογικά γνωρίσματά τους. Το 1923 –ένα χρόνο μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, η οποία προκάλεσε τον βίαιο εκπατρισμό πολ-

λών χιλιάδων Ελλήνων και ουσιαστικά συρρίκνωσε τον Ελληνισμό πολιτισμικά και γεωγραφικά— ένας διακεκριμένος ιστορικός και πανεπιστημιακός δάσκαλος, ο Κωνσταντίνος Άμαντος, απέδωσε στο Αιγαίο Πέλαγος την επιθυμία που ωθούσε τον ελληνικό λαό προς τη διασπορά και την ιστορία του: «Το Αιγαίον έδωσε ωρισμένην κατεύθυνσιν εις τον Ελληνισμόν [...] όχι μόνον εσχόρπισεν η εύκολος επικοινωνία διά της θαλάσσης εκατομμύρια Ελλήνων τα οποία εις το τέλος εξηφανίσθησαν ανεπιστρεπτί [...] αλλά και το κυριώτερον, ημπόδισεν την διείσδυσιν εις το εσωτερικόν της Χερσονήσου του Αίμου, εις την Βαλκανικήν». Και ο ίδιος στη συνέχεια συμπλήρωνε πως ο Ελληνισμός, μολονότι ήρθε από το Βορρά, σαγηνεύτηκε τόσο από τη συνάντησή του με το γαλήνιο Αιγαίο ώστε το ακολουθήσε τυφλά.⁴²

Το Αιγαίο λειτουργούσε ως σημαίνον του ναυτικού χαρακτήρα του ελληνικού έθνους. Το χαρακτηριστικό αυτό σχετιζόταν επίσης με την επιθυμία για μετανάστευση, μολονότι στην περίπτωση αυτή δινόταν έμφαση στην κλίση του ελληνικού λαού προς τις επιχειρήσεις και το εμπόριο. Οι δύο αιώνες ιστορίας της ελληνικής διασποράς είχαν οδηγήσει στην πολιτισμική εγγραφή της μορφής του κοσμοπολίτη έλληνα εμπόρου ως κυρίαρχης αναπαράστασης της ελληνικότητας. Τούτη η μορφή άπλωνε βαθιές ρίζες στη λαϊκή συνείδηση και ήταν ευρύτατα αποδεκτή σε όλο το φάσμα των πολιτικών απόψεων. Ο επιφανής σοσιαλιστής στοχαστής της εποχής Γεώργιος Σκληρός παρατηρούσε στο βιβλίο του *Τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού*: «Οι Έλληνες ήσαν λαός καθ' αυτό αστικός, εμπορικός, ναυτικός, κοσμογυρισμένος, ευκίνητος και με Ευρωπαϊκές σχέσεις, ενώ οι Σλαύοι και Βλάχοι ήσαν λαός γεωργικός, ήσυχος, βαρυκίνητος, συντηρητικός, όπως όλοι οι γεωργικοί λαοί, και χωρίς τις ιστορικές παραδόσεις του Ελληνικού λαού».⁴³

Η εμπορική και η ναυτική ταυτότητα συνιστούσαν για τους Έλληνες προσφιλή αναπαράσταση του εαυτού, εφόσον

¹³⁴ τους παρουσίαζαν ανώτερους σε σύγκριση με τους άλλους λαούς της ίδιας γεωπολιτικής περιοχής και αναδείκνυαν την πολιτισμική εγγύτητά τους με τα ανεπτυγμένα έθνη της εποχής. Ένας άλλος συγγραφέας, μάλιστα, σημείωνε σε σχέση με την ιστορία της εμπορικής εξάπλωσης και της διασποράς των Ελλήνων τα εξής: «Ως οι Άγγλοι της σήμερον οι ημέτεροι πρόγονοι εξήτουν να γνωρίσουν νέας χώρας, ίνα εγκαθιστάμενοι εν αυταίς διαδώσουν τον πολιτισμόν των, ιδρύσουσι κέντρα εμπορίου και κατανάλωσης των προϊόντων των και δημιουργήσουν πηγήν πλούτου διά τας πατρικάς χώρας και τας ιδίας των χείρας». ⁴⁴

Οι αφηγήσεις για το «αιωνίως ναυτικό» έθνος των ελλήνων εμπόρων συνέδεαν την εθνική ιστορία με το σύγχρονό τους μετα-αφήγημα της ιστορικής και της πολιτισμικής προόδου, όπως το αναδείκνυε η ιστορία των ηγετικών ιμπεριαλιστικών εθνών της εποχής. Δεν εκπλήσσει, λοιπόν, το γεγονός ότι οι κοινωνικοί σχολιαστές αυτήν ακριβώς την ταυτότητα επικαλούνταν όταν επιχειρούσαν να εντάξουν τη μετανάστευση του εικοστού αιώνα στο πλαίσιο ενός «ευρύχωρου» αφηγήματος της εθνικής ιστορίας. Στις πρώτες μονογραφίες για την υπερπόντια μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες αφιέρωναν εκτενή κεφάλαια στην ελληνική εξάπλωση στις μεσογειακές ακτές κατά την Αρχαιότητα, καθώς και στη διασπορά των ελλήνων εμπόρων στην Εγγύς Ανατολή τον δέκατο όγδοο και τον δέκατο ένατο αιώνα. Οι πάμπολλες ελληνικές λέξεις για τη μετανάστευση αποκαλύπτουν το εννοιολογικό πλαίσιο αναφοράς των αναπαραστάσεων του εθνικού εαυτού σε σχέση με το φαινόμενο της πληθυσμιακής διασποράς. Οι όροι «αποικισμός», «διασπορά», «ξενιτιά» και «αποδημία» χρησιμοποιούνταν ισοδύναμα προκειμένου να περιγράψουν τη μετανάστευση· επίσης, χρησιμοποιούσαν συχνά τον όρο «αποικίες» ή «παροικίες» για τις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι όροι αυτοί δεν είναι ακριβώς ταυτόσημοι· οι αποχρώσεις στη χρήση τους σηματοδοτούν τις με-

τατοπίσεις της έμφασης στις σχετικές αναπαραστάσεις και επίσης αποκαλύπτουν με ποιον τρόπο εντάχθηκε η μετανάστευση στο εθνικό ιστορικό αφήγημα.

Ο Μιχάλης Δενδιάς εξέδωσε το 1919 ένα βιβλίο με τον αποκαλυπτικό τίτλο *Αι ελληνικαί παροικίαι ανά τον κόσμον*.⁴⁵ Ο πανάρχαιος και έμφυτος πόθος των Ελλήνων να μεταναστεύσουν συνδυαζόταν στο βιβλίο αυτό με την εικόνα του ναυτικού έθνους, σε ένα αφήγημα που παρουσίαζε την ιστορία της ελληνικής διασποράς ως ιστορία της ελληνικής αποικιακής επέκτασης. Ο Δενδιάς, καθώς αφηγούνταν τις ιστορίες των ελληνικών παροικιών στην Ασία, την Αίγυπτο και τη Ρωσία, τόνιζε ότι οι Έλληνες όχι μόνον διατηρούσαν την ξεχωριστή κουλτούρα και την ταυτότητά τους, αλλά επιπλέον διέδιδαν τον ελληνικό πολιτισμό στις χώρες υποδοχής. Ιδιαίτερη έμφαση απέδιδε στη διαπαιδαγωγική και εκπολιτιστική αποστολή της ελληνικής διασποράς. Η προσέγγιση αυτή, όμως, διαφοροποιούνταν κάπως στην ενότητα που αφορούσε τις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών. Το χαμηλό μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο των ελλήνων μεταναστών αναφερόταν ως παράγοντας που δυσχέραινε τη διατήρηση της ελληνικής κουλτούρας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η ανωτερότητα της αμερικανικής κουλτούρας καθιστούσε πολύ πιθανή την αφομοίωση των ελλήνων μεταναστών. Παράλληλα αναγνώριζε και ενθάρρυνε τις προσπάθειες των μεταναστών να διατηρήσουν την εθνότητα και την εθνική συνείδησή τους στις ΗΠΑ, καθώς και τους αγώνες τους να βελτιώσουν την κοινωνική και την οικονομική τους θέση. Ο Δενδιάς εντέλει παραδεχόταν ότι οι μεταναστευτικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών θα μπορούσαν δυνάμει να αποτελέσουν σημαντικό τμήμα της ελληνικής διασποράς, αλλά αυτό έμενε να αποδειχτεί στο μέλλον. Άλλοι μελετητές της εποχής, ωστόσο, δεν υιοθετούσαν την αποικιοκρατική ερμηνεία της ελληνικής διασποράς. Ο επιφανής ψυχίατρος Σ. Βλαβιανός, λόγου χάρη, επισημαινε στο άρθρο του με τίτλο «Ψυ-

¹³⁶ χολογία του σύγχρονου ελληνικού λαού» ότι «ο Ελληνικός Λαός δεν αποβλέπει εις το να υποδουλώση ελευθέρους λαούς και καταδυναστεύση αυτούς, ούτε να μορφώση αποικιακά κράτη, ούτε να γεμίση τα ταμεία του από χρυσίον εισκομιζόμενον εκ του ιδρώτος δουλευόντων απανθρώπως λαών». ⁴⁶

Σύμφωνα με τον Βλαβιανό, η επιθυμία των Ελλήνων να μεταναστεύσουν εξέφραζε μάλλον τον πατριωτισμό και τη φυσική ροπή τους προς την πρόοδο και την ανάπτυξη. Η άποψη αυτή έθιγε ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σημείο. Όπως προανέφερα, η επιθυμία των Ελλήνων να μεταναστεύσουν συνιστούσε στοιχείο κλειδί στις κυρίαρχες αυτοαναπαραστάσεις της εποχής. Το στοιχείο αυτό παραδόξως συνδυαζόταν πάντοτε με αναφορές στον πατριωτισμό και την αφοσίωση των Ελλήνων στις εθνικές υποθέσεις. Στο εσωτερικό των εθνικών αυτοαναπαραστάσεων τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας οργανώνονταν σε αντιθετικά ζεύγη: η επιθυμία να μεταναστεύσουν σε αντίθεση με τον πατριωτισμό, η έμφυτη κλίση για την αλλαγή και την πρόοδο σε αντίθεση με τα πατροπαράδοτα ιδεώδη και τις αρχές της εθνικής κουλτούρας, η πολιτισμική προσαρμοστικότητα σε αντίθεση με την ισχυρή εθνική συνείδηση. Το πανάρχαιο μεταναστευτικό ένστικτο συχνά συσχετιζόταν με την ικανότητα του ελληνικού λαού να προσαρμόζεται εύκολα και με επιτυχία σε διαφορετικές κουλτούρες και να επιβιώνει. ⁴⁷ Ο Ίων Δραγούμης υποστήριζε ότι η πολιτισμική προσαρμοστικότητα και η ισχυρή εθνική συνείδηση εκπροσωπούσαν αντίστοιχα τη γυναικεία και την ανδρική όψη του ελληνισμού. «Σα θηλυκή που είναι βρίσκεται πάντα έτοιμη να δεχτή το φώλιασμα των πολιτισμών, παλιών και νέων, απ' όπου κι αν έρχονται. Μα σαν αρσενική πάλι που είναι αντιδρά και βγάζει κάτι δικό της μεταμορφώνοντας και τα ξένα στοιχεία, που δέχτηκε». ⁴⁸

Το ζήτημα της πολιτισμικής προσαρμοστικότητας κατέλαβε κεντρική θέση στις συζητήσεις για τις εθνικές συνέπειες της σύγχρονης μετανάστευσης. Το ακόλουθο απόσπασμα α-

πό την έκθεση που υπέβαλε η Επιτροπή Μεταναστεύσεως το 1906 απηχεί χαρακτηριστικά πώς επικαλούνταν ήδη κυρίαρχες αναπαραστάσεις της ελληνικής κουλτούρας και της εθνικής υποκειμενικότητας ώστε να επιτύχουν την πολιτισμική εγγραφή της καινοφανούς σύγχρονης εργατικής μετανάστευσης σύμφωνα με τις ιστορικές, τις πολιτισμικές και τις κοινωνικές ευαισθησίες της εποχής.

137

Είναι γνωστή η επιδεκτικότητα του Έλληνα εις πάντα πολιτισμόν. Η Ελληνική φυλή από της αρχαιότητος παρουσιάζει το εξαιρετικόν χαρακτηριστικόν, ότι παρά την στερεάν διατήρησιν της ιδιαιδούς αυτής φυσιογνωμίας, παρά την αντίδρασιν εις πάσαν αφομοίωσιν μεθ' οιασδήποτε άλλης φυλής, μετά μεγίστης ευχερείας οικειοποιείται πάσαν πρόοδον και αφομοιούσαν ταύτην προς εαυτήν προχωρεί ραγδαία προς πάντα πολιτισμόν, ον παρουσιάζει ως εντελώς ίδιον επεξεργασίαν. Είναι αληθές ότι το φαινόμενον τούτο, το οποίον [...] κατά την αρχαιότητα ανύψωσε τον Ελληνικόν πολιτισμόν δεν συνετελέσθη ακόμη εν τη μεταβατική περιόδω ην διανύει η χώρα ημών από της αναγεννήσεως αυτής μέχρι της καθ' ημάς εποχής. Διότι δεν δύναται τις να είπη, ότι επήλθε τελεία αφομοίωσις του εισβάλλοντος πολιτισμού προς τα καθ' ημάς και διά τούτο βλέπομεν ανωμαλίας αρρυθμούς ταρασσουσας ουκ ολίγον, επί τη ιδέα, ότι κινδυνεύομεν να χάσωμεν τον εθνικόν μας χαρακτήρα. [...] Ουδείς κίνδυνος υφίσταται, η φυσική δε αταξία εκ της μη αφομοιώσεως ακόμη των έξωθεν εισκομισθέντων εις τα καθ' ημάς, εξηγείται ευχερέστατα εκ του απείρου όγκου της εισαγωγής, ην προκάλεσεν ο προς πάσαν πρόοδον οργασμός της Ελληνικής φυλής. [...] Βαθμηδόν και κατ' ολίγον θα συνετελεσθή πλήρης η αφομοίωσις [...] και θα επέλθη πλήρης η αρμονία παρακολούθησης και της ουσίας. [...] θ' αποτυπωθεί δ' επί του συνόλου η σφραγίς του ιδιάζοντος χαρακτήρος της Ελληνικής φυλής, καθιστώσης ίδιον τον πολιτισμόν τούτον και διά τούτου οδευούσης εκεί όπου το σύνολον των αποτελουσών αυτήν δυνάμεων ωθούνσιν αυτήν. [...] Εν τη εξελίξει δε ταύτη της προς τα πρόσω πορείας της χώρας ημών σπουδαίαν συμβολήν θ' αποτελέσωσιν οι εις Αμερικήν ιδίως μεταναστεύοντες. Διαβιούντες εν τω μέσω πολιτισμού εξόχου, εμπνεομένου

από τα ευγενέστερα ιδανικά της ελευθερίας και της ισότητας, εγγυωμένα την επιτυχία εις πάσα νοήμονα και έντιμον αυτενέργειαν, υφίστανται αναμφιβόλως την επίδρασιν του περιβάλλοντος, του διαπαιδαγωγούντος αυτούς εις την τακτοποίησιν των εμφύτων δυνάμεων και τάσεων. [...] Αφομοιούντες προς εαυτούς [...] τον πολιτισμόν εν μέσω του οποίου διαβιούσιν, επανερχόμενοι ανυψούσι το επίπεδον του παρ' ημίν αφομοιωθέντος συγχρόνου πολιτισμού και συντελούσιν αναμφιβόλως εις ταχύτεραν λήξιν της μεταβατικής περιόδου, ην νυν διανύομεν.⁴⁹

Στην έκθεση αυτή δίνουν το παρόν όλα τα θεμελιώδη στοιχεία της ελληνικής εθνικότητας και της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Πρώτον, η πολιτισμική προσαρμοστικότητα ως εθνικό γνώρισμα υποδείκνυε την πιστή αφοσίωση του έθνους στις αρχές της πολιτισμικής προόδου όπως την είχαν ήδη ορίσει η δυτικοευρωπαϊκή κουλτούρα και πολιτική. Αναγνωρίζοντας την πολιτισμική προσαρμοστικότητα ως εθνικό χαρακτηριστικό, προϋπέθεταν ότι το ελληνικό έθνος υστερούσε πολιτισμικά και κατείχε μεσαία θέση στην πολιτισμική κλίμακα, καθώς επίσης ότι ήταν αναγκαίο να αλλάξει και να προσαρμοστεί στις νέες παγκόσμιες συνθήκες. Ωστόσο, δεν ενστερνίζονταν την τάση προς την πολιτισμική αφομοίωση. Υποστήριζαν ότι η ισχυρή εθνική συνείδηση και η αφοσίωση στις πατροπαράδοτες πολιτισμικές αξίες συνιστούν πολύτιμα στοιχεία του ελληνισμού. Ο συνδυασμός της πολιτισμικής προσαρμοστικότητας με την ισχυρή εθνική συνείδηση αποτελούσε την εννοιολογική εγγύηση της εθνικής ικανότητας για δράση στην ιστορική και την πολιτική σφαίρα. Η αντίθεση ανάμεσα στους δύο πόλους, πάντως, θεμελιωνόταν στην πολιτισμική ισχύ της διττής παραδοχής που ταύτιζε την ιστορία με την πρόοδο και την εθνικότητα με την ιδιότητα του πολιτικού υποκειμένου. Τούτη η εξίσωση αντλούσε την πολιτισμική της δύναμη από την πίστη ότι το απόγειο της προοδευτικής ιστορικής διαδικασίας τοποθετούνταν σε άλλες γεωπολιτικές περιοχές και όχι στην Ελλάδα. Θεμελιωνόταν επομένως στην

παραδοχή της οπισθοδρομικότητας και της πολιτισμικής υστερήσης του έθνους. Το ελληνικό έθνος θα μπορούσε να παρακολουθήσει την παγκόσμια πρόοδο και να επιβιώσει μόνον αν ανέπτυξε οργανικούς δεσμούς με τις χώρες και τους πολιτισμούς της εποχής του που βρίσκονταν στην αιχμή του δόρατος της ιστορικής προόδου. Αυτόν ακριβώς το ρόλο στη διαδικασία του εθνικού εκσυγχρονισμού –δηλαδή το ρόλο του οργανικού συνδέσμου ανάμεσα στην Ελλάδα και τα προπορευόμενα έθνη– θα τον αναλάμβαναν θεωρητικά οι μετανάστες. Η συλλογική αυτοαναπαράσταση αυτού του τύπου εσωτερίκευε τις καθιερωμένες πολιτισμικές ιεραρχίες και αποδεχόταν την παγκόσμια ιεραρχική διάταξη των λαών και των πολιτισμών. Πτυχή της συνεπακόλουθης πολιτισμικής παγίδευσης ήταν η εσωτερίκευση αυτού του αξιακού συστήματος, η οποία τοποθετούσε το έθνος καθαυτό σε κατώτερη θέση στην κλίμακα της προόδου και του πολιτισμού. Η ισχύς της δεύτερης εξίσωσης –που ταύτιζε την εθνικότητα με την ιδιότητα του πολιτικού υποκειμένου– συνεπικουρούσε την ίδια πολιτισμική παγίδευση, καθώς οι λόγοι περί άνισης πολιτισμικής προόδου στην ιστορία θεμελιώνονταν πολιτικά στην ιδέα ακριβώς της εθνικότητας. Η πολιτισμική υστέρηση αναδείχθηκε προσδιοριστικό και οιονεί εγγενές στοιχείο της ίδιας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, όπως φαίνεται και από το προαναφερθέν απόσπασμα.

Οι δημόσιες συζητήσεις για τη μετανάστευση οδήγησαν σε νέες επεξεργασίες και στη διύλιση των αναπαραστάσεων της εθνικής ταυτότητας που προϋπήρχαν. Η εισαγωγή όμως του θέματος της μετανάστευσης στην εθνική πολιτισμική φαντασία και στην υποκειμενικότητα επέφερε μια τροπή στα ήδη υπάρχοντα αφηγήματα. Η συζήτηση για τη μετανάστευση ενίσχυσε τις εννοιολογήσεις του εαυτού που τόνιζαν την ταυτότητα ως διαδικασία συνεχούς γίνεσθαι, διαδικασία που δεν θα οδηγούσε στην εξάλειψη αλλά στον εμπλουτισμό και την εδραίωση της εθνικής κουλτούρας. Οι συζητήσεις για τη

¹⁴⁰ μετανάστευση μετατόπιζαν και πάλι την έμφαση προς τη σπουδαιότητα των υποκειμενικών πτυχών των πολιτισμικών εξελίξεων. Καθώς δήλωνε και η έκθεση της Επιτροπής, παράγοντας της ιστορικής αλλαγής δεν ήταν η αφηρημένη δύναμη του έθνους, του κράτους ή της φυλής, αλλά μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνικότητας, οι μετανάστες. Προσδοκούσαν, λοιπόν, ότι οι μετανάστες ως νέο κοινωνικό υποκείμενο θα γίνονταν δρώντες παράγοντες της πολιτισμικής και της ιστορικής αλλαγής, υφιστάμενοι οι ίδιοι υποκειμενικά μετασχηματισμούς οι οποίοι συνδέονταν με την πραγματική μεταναστευτική εμπειρία τους. Οι πρώτες προσεγγίσεις της μετανάστευσης βασίζονταν σε προγενέστερες έννοιες της ελληνικής διασποράς και της εθνικότητας. Η σύνδεση της σύγχρονης μετανάστευσης με παλαιότερες μορφές της διασποράς εξυπηρετούσε την ενσωμάτωσή της στο κυρίαρχο αφήγημα της ελληνικής εθνικής ιστορίας. Η ενσωμάτωση αυτή, πάντως, δεν υπήρξε απρόσκοπτη, καθώς το «έμβασμα» των εμπειριών της ξενιτιάς στην πατρίδα εισήγαγε ριζικά διαφορετικά στοιχεία σε παλαιότερους ορισμούς της εθνικότητας και της διασποράς.

Η άλλη ακτή του Ατλαντικού: Πρώιμες διεθνικές πολιτικές

Το επίσημο ελληνικό κράτος ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για το σχηματισμό των ελληνικών κοινοτήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η βαθμιαία αύξησή τους δημιουργούσε την ανάγκη να συσταθούν ελληνικά προξενία σε όσες πόλεις κατοικούσαν αρκετοί Έλληνες. Αρχική αποστολή των προξενείων ήταν να διευκολύνουν την επικοινωνία των μεταναστών με την πατρίδα τους. Οι προξενικές εκθέσεις προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών τα πρώτα χρόνια απαντούσαν αποκλειστικά σχεδόν σε αιτήματα που αφορούσαν την ανεύρεση αγνοούμενων προσώπων. Οι πρόξενοι ζητούσαν επίσης την κρατική χρηματική ενίσχυση ώστε να καλύψουν τα έξοδα επαναπατρισμού των φτωχών μεταναστών που συνέρρεαν σε πολλά

ελληνικά προξενεία αμερικανικών πόλεων ζητώντας οικονομική συνδρομή για να επιστρέψουν στην Ελλάδα.⁵⁰

Το ελληνικό κράτος ενδιαφερόταν για τα στατιστικά και τα δημογραφικά στοιχεία των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων. Εφαρμόστηκαν πολλά σχέδια με στόχο την καταγραφή των μεταναστών ανά πόλη διαμονής, επάγγελμα ή εισόδημα.⁵¹ Η καταγραφή των μεταναστών δεν αφορούσε μόνον τις ελληνικές κοινότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά σε όλες τις χώρες όπου κατοικούσαν Έλληνες. Το υπουργείο σε διάφορες περιστάσεις απέστειλε ερωτηματολόγια στα προξενεία ζητώντας λεπτομερείς πληροφορίες για τις τοπικές μεταναστευτικές κοινότητες, σχετικά με τον αριθμό των εκεί Ελλήνων, την υπηκοότητά τους, την εθνότητά τους, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους. Το Υπουργείο Εξωτερικών εξέφραζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον αριθμό των σλαβόφωνων ελλήνων υπηκόων, των μουσουλμάνων, των βουλγάρων ή «αλλοδαπών ελληνικής καταγωγής» που κατοικούσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, και για την πολιτική και τις διαθέσεις αυτών των «ειδικών» κατηγοριών Ελλήνων απέναντι στο ελληνικό κράτος. Ενδιαφερόταν επίσης για το χρονικό διάστημα που διέμενε στο εξωτερικό κάθε υπήκοος, για την ιστορία κάθε κοινότητας, για τους λόγους για τους οποίους οι μετανάστες παρέμεναν στις ΗΠΑ, την επαγγελματική απασχόλησή τους, την ένταση των πατριωτικών αισθημάτων τους, τα σχολεία και τον αριθμό μαθητών, τον αριθμό και το μέγεθος των ελληνικών οικογενειών, την οικονομική τους κατάσταση, το βαθμό αφομοίωσης και εξαμερικανισμού τους, τον αριθμό των εργατών που συμμετείχαν στις σωματειακές ενώσεις, τον αριθμό και τη συχνότητα των μεικτών γάμων, τις διαφυλετικές σχέσεις και τις αντίστοιχες αντιλήψεις, τα περιουσιακά στοιχεία των Ελλήνων, τις εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ και την κατάσταση του ελληνόφωνου Τύπου, και ιδίως των εφημερίδων.

Η συλλογή πληροφοριών από τις αρχές αποσκοπούσε στη

¹⁴² χαρτογράφηση του διεθνικού ελληνισμού. Χάρη στη χαρτογράφηση αυτή το κράτος θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τις διάφορες μεταναστευτικές κοινότητες για την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων και της εθνικής πολιτικής. Το κράτος φρόντιζε επίσης να παρακολουθεί στενά τις πολιτικές δραστηριότητες της ξένης προπαγάνδας στις κοινότητες των ελλήνων μεταναστών. Στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) ιδιαίτερα, το ελληνικό κράτος παρακολουθούσε προσεκτικά τη βουλγαρική προπαγάνδα στις μακεδονικές μεταναστευτικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών.⁵² Το κρατικό ενδιαφέρον για την πολιτική των μεταναστευτικών κοινοτήτων οφειλόταν στις προβλέψεις των κρατικών ιθυνόντων ότι οι μετανάστες θα ασκούσαν σημαντική επιρροή στην τοπική πολιτική σκηνή μετά την επιστροφή τους. Η κρατική διεθνική πολιτική συνδεόταν στενότατα με την προσδοκία ότι οι μετανάστες θα επαναπατριστούν.

Το ελληνικό κράτος επιχείρησε επίσης σε διάφορες περιστάσεις να ασκήσει διοικητικό έλεγχο στους έλληνες υπηκόους κατοίκους των Ηνωμένων Πολιτειών. Σε μία από αυτές τις περιπτώσεις ανέλαβε την πρωτοβουλία να ιδρύσει την Πανελλήνιον Ένωσιν (Panhellenic Union), μια οργάνωση με παρарτήματα σε πολλές αμερικανικές πόλεις που στόχευε στην προστασία και την ευημερία των ελλήνων μεταναστών. Σε άλλη περίπτωση πάλι επιχείρησε να επιβάλει ειδικό φόρο «διαμονής» στους έλληνες κατοίκους των Ηνωμένων Πολιτειών. Και οι δύο απόπειρες τελικά απέτυχαν, κυρίως εξαιτίας των ανταγωνισμών και των συγκρούσεων που ξέσπασαν μέσα στις κοινότητες μεταξύ των διαφορετικών πολιτικών ομάδων. Και οι δύο απόπειρες, πάντως, προκάλεσαν έντονες συζητήσεις στις μεταναστευτικές κοινότητες, συζητήσεις κατά τις οποίες συχνά διατυπώνονταν ερωτήματα και αμφισβητούνταν η κρατική δικαιοδοσία στο πλαίσιο των διεθνικών πολιτικών. Ο φόρος διαμονής ήταν ένας ειδικός φόρος τον οποίο κατέβαλλαν οι έλληνες κάτοικοι άλλων χωρών (της Οθω-

μανικής Αυτοκρατορίας ιδίως) στο ελληνικό κράτος για τις υπηρεσίες και τη νομική προστασία που τους πρόσφεραν οι ελληνικές προξενικές αρχές. Η ανάγκη για τέτοιες υπηρεσίες πηγάζει από το ειδικό καθεστώς ετεροδικίας που απολάμβαναν οι έλληνες υπήκοοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σύμφωνα με το σύστημα των διομολογήσεων. Η απόπειρα να επιβληθεί φόρος διαμονής στις Ηνωμένες Πολιτείες προκάλεσε έντονες αντιδράσεις εκ μέρους των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων, οι οποίες εκφράστηκαν με όρους που υποδεικνύουν τους μετασχηματισμούς που είχαν υποστεί οι εννοιολογήσεις της διασποράς σε συνάρτηση με την εμπειρία της μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο συντάκτης της *Ατλαντίδος*, μιας εφημερίδας με έδρα τη Νέα Υόρκη που συγκαταλεγόταν στα σημαντικότερα ελληνικά έντυπα, διατύπωσε το ζήτημα ως εξής:

Η φορολόγηση των Ελλήνων της Αμερικής με τη μέθοδο των φόρων διαμονής είναι εντελώς ανεφάρμοστη και ίσως ακόμη περισσότερο επικίνδυνη όσον αφορά τις σχέσεις μας με τον αμερικανικό λαό, καθώς υπεισέρχεται στους εσωτερικούς κανονισμούς της Αμερικανικής Πολιτείας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούν, και μάλιστα ορθά, ότι ο μετανάστης που έρχεται στον τόπο αυτό φτάνει με σκοπό να εγκατασταθεί εδώ, και ως πρώτο βήμα και απόδειξη της ειλικρινούς πρόθεσής του να εγκατασταθεί εδώ θεωρεί το καθήκον του μετανάστη να πολιτογραφηθεί. Επιπλέον, μόλις γνωστοποιήσει την επιθυμία του αυτή, γίνεται ακόμη λιγότερο ευπρόσδεκτος και επιπλέον μισητός στον αμερικανικό λαό, και ιδίως στις εργαζόμενες τάξεις. [...] Διότι, τι άλλο άραγε σημαίνει η καταβολή «Φόρου Διαμονής», εκτός από το ότι είμαστε έλληνες πολίτες, και ότι πρόθεσή μας είναι να παραμείνουμε τέτοιοι; Τι άλλο σημαίνει εκτός από το ότι αποστρεφόμαστε τις αρχές της αμερικανικής ομοσπονδίας αναγνωρίζοντας ότι πρέπει να ζητήσουμε «άδεια» προκειμένου να διαμείνουμε στη χώρα αυτή – και μάλιστα όχι από την αμερικανική κυβέρνηση αλλά στην πραγματικότητα από τους εκπροσώπους της Ελλάδας; [...]

Τι άλλο θα σήμαινε η καταβολή ενός τέτοιου φόρου, εκτός α-

πό το ότι παραδεχόμαστε πως η αμερικανική κυβέρνηση δεν είναι σε θέση να προστατέψει τις ζωές και την περιουσία μας και ότι, συνεπώς, καταβάλουμε «φόρο διαμονής» ώστε να διασφαλίσουμε, και μάλιστα δικαιωματικά, την προστασία της ελληνικής κυβέρνησης;⁵³

Οι ανεπιτυχείς απόπειρες του ελληνικού κράτους να ελέγξει διοικητικά τους μετανάστες υπηκόους του που διέμεναν στις ΗΠΑ άνοιξαν έναν επικοινωνιακό δίαυλο μέσω του οποίου μπόρεσαν να επαναπατριστούν οι μεταβαλλόμενες μορφές νοσηματοδότησης του εαυτού, της υποκειμενικότητας, της εθνικότητας και της διασποράς. Οι διαφωνίες των μεταναστευτικών κοινοτήτων με τις κρατικές αρχές δημοσιοποιούνταν συχνά στην Ελλάδα, και αυτό διευκόλυνε την «παλιννόστηση» των μεταναστευτικών αυτοαναπαραστάσεων. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών απέδωσε την αποτυχία των προσπαθειών του, πρώτον, στις πρακτικές δυσκολίες που υπονόμευαν το όλο σχέδιο και, δεύτερον, στην απροθυμία των ελλήνων πολιτών να συνεργαστούν, εξαιτίας της «έμφυτης έλλειψης εμπιστοσύνης απέναντι στις κρατικές πρωτοβουλίες» που τους χαρακτήριζε.⁵⁴ Το ζήτημα της δικαιοδοσίας των κρατικών αρχών ανέκυψε από τα πρώτα χρόνια, καθώς οι ελληνικοί κρατικοί φορείς αναγκάζονταν συχνά να υποστηρίξουν τη δικαιοδοσία τους στους υπερπόντιους υπηκόους τους, των οποίων τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις υπάγονταν στη διεθνή νομοθεσία και νομική δικαιοδοσία και όχι στην εθνική. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξαγόταν η εργατική μετανάστευση, καθώς και οι συνθήκες της μεταναστευτικής ζωής στις Ηνωμένες Πολιτείες, οδήγησαν στη σταδιακή εδραίωση της έννοιας των διεθνικών πολιτικών υποκειμενικοτήτων, που η νομική τους θέση υπερέβαινε τους στενούς ορισμούς της κρατικής εθνικότητας, έστω και αν διατηρούσε κάποιο βαθμό συμβατότητας με αυτήν. Με δεδομένες τις συνθήκες αυτές, η δημιουργία της Πανελληνίου Ενώσεως με στόχο τη διατήρηση των δεσμών ανάμεσα στη γενέτειρα και τις μεταναστευτικές κοινότητες, την αναζωπύρωση του

πατριωτισμού των ελλήνων μεταναστών και την ενίσχυση της εθνικής τους συνείδησης, ήταν επίσης καταδικασμένη να αποτύχει εξαιτίας ακριβώς της στενής σύνδεσης της οργάνωσης με το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με το καταστατικό της Πανελληνίου Ενώσεως, η οργάνωση θα λάμβανε τη μορφή της αλληλοβοηθητικής εταιρείας με πολλά παραρτήματα σε διάφορες αμερικανικές πόλεις. Κύριοι στόχοι της θα ήταν (α) να καλλιεργήσει στα μέλη της και, μέσω αυτών, σε όλους τους έλληνες κατοίκους των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά το πνεύμα της αλληλοβοήθειας και της αγάπης για την εθνικότητά τους· και (β) να εμπνεύσει το σεβασμό και την υπακοή στους νόμους και τους θεσμούς της θετής τους πατρίδας, και να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις ανάμεσα στους έλληνες και τους αμερικανούς πολίτες.⁵⁵

Οι κρατικοί εκπρόσωποι, και ιδίως ο Κορομηλάς, ο έλληνας πρόξενος στην περιφέρεια της Ουάσιγκτον, προώθησαν την Πανελλήνιο Ένωσιν ως οργάνωση που επιδίωκε να διεγείρει το ενδιαφέρον των μεταναστών για τα εθνικά ζητήματα και την αλυτρωτική πολιτική. Το μηνιαίο δελτίο της Ενώσεως κατακλυζόταν από άρθρα που υποστήριζαν την αλυτρωτική «Μεγάλη Ιδέα» και πρόβαλλαν την έννοια της ενότητας ανάμεσα στις ελληνικές κοινότητες της διασποράς, και επομένως την έννοια της ενότητας του Ελληνισμού.⁵⁶ Με το τέλος της αλυτρωτικής πολιτικής και με την υποχώρηση των αναγκών που οδήγησαν στη σύσταση αλληλοβοηθητικών εταιρειών, τα παραρτήματα της Πανελληνίου Ενώσεως παρήκμασαν και τελικά έκλεισαν. Η ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον υποδείκνυε ήδη από το 1912 στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι στις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες η καταλληλότερη αρχή για το ρόλο του εθνικού κυττάρου δεν ήταν το κράτος, αλλά η εκκλησία.⁵⁷ Ο Ιωακείμ Αλεξόπουλος, κληρικός, δημοφιλής διανοούμενος και επιφυλλιδογράφος, αρκετά χρόνια αργότερα ανέπτυξε εκτενώς την ιδέα ότι ο εθνικός χαρακτήρας και η εθνική συνείδηση των ελλήνων μετανα-

¹⁴⁶ στών κινδύνευαν, και ότι απαιτούνταν δραστήρια πολιτική παρέμβαση ώστε να ξεπεραστεί η κρίση. Ωστόσο, κατά τη γνώμη του, ο κατάλληλος φορέας για παρόμοιες παρεμβάσεις ήταν η εκκλησία και όχι το κράτος, εξαιτίας των ιδιαίτερων κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών συνθηκών που χαρακτήριζαν τη ζωή στις ΗΠΑ.⁵⁸ Η αμερικανική κοινωνική οργάνωση και η αναγκαστική τάση προς τον εξαμερικανισμό καθιστούσαν την εφαρμογή διεθνικών πολιτικών παντελώς αδύνατη, και επιβλαβή ακόμα για τη θέση των ελλήνων μεταναστών στη θετή τους πατρίδα. Οι επιταγές της πολιτισμικής ενσωμάτωσης σε μια κοινωνία που προσπαθούσε να ρυθμίσει τα ζητήματα της πολιτισμικής διαφοράς και να υποβαθμίσει τη διαφοροποιημένη πολιτική αφοσίωση ανάγκασε τους διασπορικούς τρόπους ταύτισης να απομακρυνθούν από τις πολιτικές έννοιες της εθνικότητας και να στραφούν σε περισσότερο πνευματικές, πολιτισμικές και ηθικές εκδοχές τους. Έτσι λοιπόν, στα διεθνικά συμφραζόμενα η εθνικότητα αποσυνδέθηκε από την κρατική υπόσταση και αναφερόταν πρωτίστως στο πεδίο της συνείδησης και της υποκειμενικότητας. Αυτό, πάντως, δεν σημαίνει πως εξ ορισμού υποβαθμίστηκε ο πολιτικός χαρακτήρας της και αναβαθμίστηκε ο πολιτισμικός. Οι μεταναστευτικές έννοιες της εθνικότητας πολιτικοποιήθηκαν σύμφωνα με τις διατλαντικές επιταγές και τις αρχές του νεωτερικού κράτους και της κοινωνικής πολιτικής.

Παλιννόστηση και δημιουργία νέων αναπαραστάσεων

Η συνείδηση μετατράπηκε πρόδηλα σε ζήτημα εξωτερικής πολιτικής στα συμφραζόμενα της μετανάστευσης. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τον ηθικό, τον πνευματικό και τον κοινωνικό χαρακτήρα των ελλήνων μεταναστών και για την ενδεχόμενη επιρροή της συμπεριφοράς τους στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Πολλές προξενικές εκθέσεις σχολίαζαν λεπτομερώς τις συνθήκες ζωής και

τα τυπικά κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεταναστών. Οι πρώτες εκθέσεις αναφέρονταν στις αυτοχθονιστικές αντιλήψεις που ήταν εχθρικές για τους πρώτους μετανάστες και τους παρουσίαζαν ως «βάρβαρους» και «ανάξιους πολίτες». ⁵⁹ Πριν από το 1924, η ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον ενημέρωνε συχνά την ελληνική κυβέρνηση για την αντιμεταναστευτική αυτοχθονιστική πολιτική εκστρατεία που διεξαγόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στις περισσότερες περιπτώσεις υπονοούσαν ότι οι μετανάστες, εξαιτίας του χαμηλού κοινωνικού επιπέδου τους, συμπεριφέρονταν με τρόπο που προκάλούσε τις αυτοχθονιστικές αντιδράσεις και δυσφήμιζε τους Έλληνες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Άλλες εκθέσεις υπογράμμιζαν την ηθική χαλαρότητα που χαρακτήριζε τη ζωή των μεταναστών. Ο πρόξενος του Σαν Φρανσίσκο περιέγραφε το 1907 την τοπική ελληνική συνοικία που βρισκόταν ανάμεσα στην Τρίτη και την Τέταρτη οδό ως εξής:

Εις το κέντρον τούτο ενδιακείνται ως επί το πλείστον οι Υιοί της διαφθοράς και παραλυσίας, οίτινες αποφεύγουσι τας εντίμους εργασίας ως μη αρεστές προς αυτούς και επιδίδονται εις διαφόρους άλλους ανηθικούς της αρεσκείας τους, τουτέστι εις το επί χρήματι χαρτοπαίγνιον ως και εις διαφόρους άλλας ακατονομάστους πράξεις και μάλιστα πολλοί τούτων τυγχάνουσιν προστάται πολυμελών οικογενειών εν Ελλάδι, και οίτινες αντί δολλαρίου κληρονομούσι την ανίατον Σιφυλίδαν και επανερχόμενοι εις την Πατρίδα διαθέτουσιν ταύτην ως πατρογονικόν κληρονομικόν δικαίωμα. Εάν εκτιμήση τις αυτούς διά τας ανηθικούς των ταύτας πράξεις, ασυστόλως απαντώνσιν ότι ό,τι ευρίσκουν εν Αμερική δεν το έχουν εις την Ελλάδα. ⁶⁰

Η πολιτική αλληλεπίδραση και η επικοινωνία της χώρας προέλευσης με τις μεταναστευτικές κοινότητες, καθώς και οι συγκρούσεις και οι ανταγωνισμοί που αναδύθηκαν στο πλαίσιο της διεθνικής πολιτικής, δημιούργησαν τους διαύλους παραγωγής και διάδοσης των αναπαραστάσεων της ελληνικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, οι οποίες δεν άργησαν να

¹⁴⁸ εγγραφούν πολιτισμικά στην Ελλάδα. Η παλιννόστηση, μία από τις μείζονες πτυχές του μεταναστευτικού φαινομένου, καταδεικνύει πώς οι εικόνες της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στάλθηκαν σαν άλλο έμβασμα στη χώρα προέλευσης. Ο αριθμός των μεταναστών που επέστρεφαν στην Ελλάδα ήταν υψηλότερος, ακόμα και στο απόγειο της ελληνικής μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ. Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία από το 1908 έως το 1930, το 60% περίπου των μεταναστών επέστρεφαν στις γενέτειρές τους ύστερα από παρομόνη μερικών χρόνων στις Ηνωμένες Πολιτείες.⁶¹ Η συζήτηση για τις ενδεχόμενες συνέπειες της μετανάστευσης στο ελληνικό έθνος δεν άργησε να εστιαστεί στις επιπτώσεις της επιστροφής των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Η παλιννόστηση των μεταναστών παρέμεινε κρίσιμο ζήτημα και εξακολούθησε να προκαλεί συζητήσεις ακόμα και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁶² Ανησύχησε επίσης τις κρατικές αρχές. Το Υπουργείο Εξωτερικών κάλεσε τους έλληνες προξένους να υποβάλουν εκθέσεις για τις αιτίες του φαινομένου. Οι απαντήσεις επισήμαιναν ως τέτοιες τις πιέσεις που ασκούσαν στους έλληνες μετανάστες για να εξαμερικανιστούν κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου· την επιστροφή των αμερικανών στρατιωτών στις προπολεμικές επαγγελματικές ενασχολήσεις τους, και τον συνακόλουθο αποκλεισμό των Ελλήνων και των άλλων μεταναστών από τα επαγγέλματα που ασκούσαν στη διάρκεια του πολέμου· τέλος, τις αυτοχθονιστικές εκστρατείες κατά των μεταναστών. Οι εκθέσεις παρατηρούσαν επίσης ότι πολλοί μετανάστες, έχοντας συγκεντρώσει κάποιο μικρό χρηματικό ποσό, προτιμούσαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα προτού εξανεμιστούν οι οικονομίες τους από την επικείμενη οικονομική κρίση που απειλούσε τις Ηνωμένες Πολιτείες. Επιπλέον, μεγάλο ποσοστό των μεταναστών προερχόταν από περιοχές οι οποίες, όταν είχαν ξεκινήσει το ταξίδι τους, βρίσκονταν ακόμη υπό την οθωμανική κυριαρχία και πρόσφατα είχαν προσαρτηθεί στην ελληνική επι-

κράτεια. Η νέα πολιτική κατάσταση και η ελπίδα ότι θα βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης ενέπνεαν σε πολλούς μετανάστες την επιθυμία να επιστρέψουν στη γενέτειρά τους.⁶³

Οι κρατικοί ιθύνοντες πρότειναν στην κυβέρνηση να υιοθετήσει συγκεκριμένη πολιτική για την παλιννόστηση, η οποία θα βασιζόταν στην αρχή ότι οι παλιννοστούντες θα ωφελούνταν τη γενέτειρά τους μόνον εφόσον η επανεγκατάστασή τους σχεδιαζόταν σύμφωνα με τις εθνικές ανάγκες. Ο ανεξέλεγκτος και ασυντόνιστος επαναπατρισμός τους θα απέβαινε επιζήμιος για τα εθνικά συμφέροντα. Το κράτος, λοιπόν, όφειλε να ενθαρρύνει την παλιννόστηση απαλλάσσοντας προσωρινά τους μετανάστες από τη στρατιωτική θητεία και διευκολύνοντας το ταξίδι της επιστροφής. Η πρόταση να δρομολογηθεί απευθείας ατμοπλοϊκή σύνδεση του Πειραιά με τη Νέα Υόρκη είχε ήδη συζητηθεί ως μέσο διευκόλυνσης της επικοινωνίας ανάμεσα στην Ελλάδα και τις μεταναστευτικές κοινότητες. Τώρα που είχε ανακύψει και το ζήτημα της παλιννόστησης, η ιδέα φαινόταν εύστοχη και επίκαιρη.⁶⁴ Σύμφωνα με άλλες προτάσεις, οι παλιννοστούντες θα έπρεπε να προσανατολιστούν στο να εγκατασταθούν στη νεοαποκτημένη επαρχία της Μακεδονίας, προκειμένου να ισχυροποιηθεί το ελληνικό στοιχείο σε ορισμένες περιοχές της. Οι παλιννοστούντες ήταν οι καταλληλότεροι για το ρόλο αυτόν, όπως πίστευαν οι αρχές, επειδή οι συνθήκες της μετανάστευσης είχαν ενισχύσει την εθνική τους συνείδηση.⁶⁵ Αν η επανεγκατάσταση των μεταναστών αφηνόταν στην τύχη, η κυβέρνηση φοβόταν μήπως αναγκάζονταν να επιστρέψουν στις Ηνωμένες Πολιτείες, αφού θα είχαν ξοδέψει όλες τις οικονομίες τους κατά τη σύντομη παραμονή τους στην Ελλάδα. Το κράτος λοιπόν όφειλε να αναλάβει να συνδράμει τους παλιννοστούντες, ώστε να προσαρμοστούν ομαλά στις ελληνικές συνθήκες ζωής. Παρόμοια πρωτοβουλία ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών το 1919, ενημερώνοντας το Υπουργείο Εξωτερικών ότι είχε συσταθεί επιτροπή με αποστολή να μελετήσει αν έπρεπε να

¹⁵⁰ ενθαρρυνθεί ο επαναπατρισμός των ελλήνων μεταναστών, σε ποιους παραγωγικούς τομείς θα έπρεπε να απασχοληθούν οι παλιννοστούντες, και κατά πόσο ήταν δυνατόν να απορροφηθούν στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Το Υπουργείο Εσωτερικών ζητούσε να ενημερωθεί για τον αριθμό και τα επαγγέλματα των παλιννοστούντων Ελλήνων, ώστε να ολοκληρώσει τον πολιτικό σχεδιασμό του.⁶⁶ Ωστόσο, τα περισσότερα σχέδια παλιννόστησης παρέμειναν εκκρεμή, εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας στη χώρα και των απαιτήσεων της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Μετά την ήττα του 1922 και την εισροή ενάμισι σχεδόν εκατομμυρίου εξαθλιωμένων προσφύγων από τη Μικρά Ασία, το ενδιαφέρον των αρχών για τον επαναπατρισμό των μεταναστών μειώθηκε, αν δεν έσβησε εντελώς.

Εκτός από τις οικονομικές και τις πολιτικές πτυχές του, το ζήτημα της παλιννόστησης είχε επίσης σημαντικές ηθικές και πολιτισμικές συνέπειες. Μια έκθεση του 1920, την οποία υπέβαλε στο Υπουργείο Εξωτερικών ο έλληνας πρόξενος στο Σηάτλ, υποδείκνυε πόσο σημαντικά ήταν τα πολιτισμικά ζητήματα που συνδέονταν με τη μετανάστευση και την παλιννόστηση:

Δυστυχώς ο εξ Αμερικής επιστρέφων Έλλην είναι, ως μη έδει, και εν αυτή τη πατρίδι του εις τας μετά του Ελληνικού κοινού σχέσεις του εξ ίσου ξένος όσον και εν τη χώρα ταύτη. Είναι ο «Αμερικάνος» εις τας πόλεις και εις αυτό ακόμη το χωρίον του, ενώ εις την Αμερικήν είναι Greek. Ο μετ' αυτού συγχρωτισμός των εν Ελλάδι, εξαιρέσει βεβαίως των συγγενών του, είναι την φοράν αυτήν επιφυλακτικός πάντοτε, ως ει επρόκειτο περί ξένου καθ' ολοκληρίαν, συνδέεται δε και με ποιάν τινα περιφρόνησιν εις άλλας περιπτώσεις... Η δε ορμή με την οποίαν σπεύδει ούτος προς την πατρίδα του μετά τόσων περιπετειών εν τη ξένη αναχαιτίζεται μεν και από την διαφοράν του περιβάλλοντος και την μειονεξίαν της πατρίδος του κατά τα μέσα του βίου, ταύτα όμως θα αντεσταθμίζοντο εύκόλως εάν εύρισκεν εν αυτή την ψυχικήν ταύτην ευτυχίαν την οποίαν όσον και αν μείνη εν Αμερική δεν θα κατορθώση να απολαύση, πράγμα άλλως τε ουχί άγνωστον εις πάντα Έλληνα καθό-

τι ουδ' αυτήν την γλώσσαν του δεν δύναται μεταξύ Αμερικανών να ομιλήση χωρίς να εφελκύση την γενικήν περιφρόνησιν ενίοτε δε και τα απροκάλυπτα σκώματα.⁶⁷

151

Οι λαϊκές εικόνες του μετανάστη είχαν εδραιωθεί στην Ελλάδα μέχρι τη δεκαετία του 1920, και μάλιστα τόσο που οι παλιννοστούντες συνιστούσαν διακριτό τύπο ελληνικής ή αμερικανικής ταυτότητας και αντιμετωπιζόνταν αναλόγως. Η προξενική έκθεση επισήμαινε επίσης ότι οι ίδιοι οι μετανάστες γνώριζαν την υποδοχή που τους επιφύλασσαν οι συμπατριώτες τους και ότι σε κάποιο βαθμό υιοθετούσαν ενεργά τους ρόλους που τους αποδίδονταν. Η αυτοσυνειδησία των μεταναστών ως υποκειμένων με διπλή ταυτότητα, ελληνική και αμερικανική, διέθετε δύο όψεις: αφενός ενσωμάτωνε την εσωτερικευμένη πεποίθηση ότι η γενέτειρά τους υπολείπεται κοινωνικά, μια πεποίθηση που βασιζόταν στην εμπειρία της υποτίμησης του εαυτού και του χλευασμού της εθνικής τους καταγωγής που αντιμετώπιζαν στις ΗΠΑ, και αφετέρου περιλάμβανε επίσης την αίσθηση της κατωτερότητας στην ίδια τους την πατρίδα. Ο συγγραφέας της έκθεσης συνέδεε την αντίφαση αυτή με το παράδοξο της διπλής αποξένωσης και πολιτισμικής αλλοτρίωσης που είχαν υποστεί οι μετανάστες: «πιο πολύ ήταν Αμερικανοί στην Αθήνα από όσο Έλληνες στην Αμερική». Σύμφωνα με τον πρόξενο, η περιφρόνηση που αντιμετώπιζαν οι παλιννοστούντες οφειλόταν στη φτώχη, αγροτική κοινωνική καταγωγή τους. Η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία απαιτούσε την αναμόρφωση των κοινωνικών νοοτροπιών. Οι μετανάστες, που είχαν ήδη αναμορφωμένη νοοτροπία, θεωρούνταν δύναμη που θα αναμόρφωνε με τη σειρά της γενικότερα τα ήθη και την κοινωνία της Ελλάδας.

Οι αρνητικές αναπαραστάσεις των παλιννοστούντων είχαν εδραιωθεί στις πρώτες δύο δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Η γένεσή τους ανιχνεύεται σε δημοσιεύματα του ημερήσιου Τύπου στην καμπή του αιώνα τα οποία αναφέρονταν στην επιστροφή των εξαθλιωμένων Ελλήνων που είχαν κάνει το λάθος

¹⁵² να ελπίσουν ότι θα βρουν καλύτερη ζωή στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το 1911 κάποια αθηναϊκή εφημερίδα περιέγραψε σε άρθρο της την άφιξη των ατμοπλοίων από τη Νέα Υόρκη στο λιμάνι του Πειραιά με τα ακόλουθα λόγια:

Αι φυσιογνωμιαί των αποβιβαζομένων ήσαν διάφοροι αναλόγως της ψυχικής διαθέσεως και των περιστάσεων, υφ' ας έκαστος επανήρχετο εις την πατρίδα του. Μεταξύ αυτών ήσαν ασθενείς ή αναρρωνύοντες, οίτινες νοσήσαντες εν τη ξένη, ήρχοντο με την ελπίδα να επανακτήσουν εις την γεννέτειραν την υγείαν, υπό το ήπιον και γνώριμον κλίμα της, εν τω μέσω της συμπαθούς περιθάλψεως των οικείων των. Ήσαν οι ατυχήσαντες να εύρουν εργασίαν και κέρδη οία ονειροπόλουν και επανακάμπτοντες καταβεβλημένοι και απογοητευμένοι, διά να αρκεσθούν εις τον ολίγον άρτον τον οποίον παρέχει εις αυτούς η γη της γεννήσεώς των. Ήσαν οι αποτυχόντες εις τας επιχειρήσεις των, θύματα της αστασίας της τύχης, ηττημένοι, αποθαρρυνθέντες, ανίκανοι να επαναλάβουν εξ αρχής τον εργώδη αγώνα.⁶⁸

Αλλά και οι αναφορές στους οικονομικά επιτυχημένους μετανάστες αμαυρώνονταν από τη συνακόλουθη μεταβολή της συνείδησής τους: οι οικονομικά επιτυχημένοι Έλληνες στις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν μεταμορφωθεί πιο πολύ σε Αμερικανούς. Παράλληλα, οι αρνητικές αναπαραστάσεις αναδείκνυαν την ιδέα ότι οι μετανάστες δεν είχαν σταθεί ικανοί να υπερβούν τη μοίρα τους και να βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο και την τύχη τους. Στην κατηγορία αυτή συναντούμε εικόνες ηττημένων υποκειμένων· τα ανυπέρβλητα εμπόδια για την πρόοδο και τη βελτίωση της θέσης τους αποτυπώνονταν στο ίδιο τους το σώμα. Επίσης, η ιδέα της απαξίωσης του σώματός τους τονιζόταν με αναπαραστάσεις που παρουσίαζαν τους μετανάστες ως φορείς ασθενειών με τις οποίες είχαν μολυνθεί στην ξένη γη. Οι κύριες λοιμώδεις ασθένειες που συνδέθηκαν με τους μετανάστες και τη ζωή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η σύφιλη και ηφυματίωση.⁶⁹ Βασική αιτία της σωματικής απαξίωσής τους θεωρήθηκε η ροπή των μετανά-

στών προς την ηθική αποχαλίνωση – μια ροπή που συνδεόταν με τη χαμηλή ταξική τους προέλευση. Σε ένα εκλαϊκευτικό ιατρικό βιβλίο με θέμα τη σύφιλη διαβάζουμε την ακόλουθη παρατήρηση: «όπως οι κορασίδες των χωρίων μεταναστεύουν εις τας πόλεις προς εύρεσιν εργασίας κατά κανόνα εκπορνεύονται, ούτω και οι ξένοι άνδρες εν Αμερική προς εύρεσιν εργασίας ερχόμενοι υφίστανται τον ανδρικών λεγόμενον εκπορνισμόν, δηλαδή εκφραυλίζονται». ⁷⁰

Στο πλαίσιο της εικονοποιίας αυτής, η υποκειμενικότητα των μεταναστών μετατράπηκε σε σημαίνον μιας ταξικά ορισμένης έννοιας της εθνικότητας. Οι αρνητικές εικόνες για τους παλιννοστούντες βασίζονταν στη σύνδεση της χαμηλής κοινωνικής προέλευσης, της φτώχειας και της ελληνικότητας. Επομένως, λειτουργούσαν ως προσωποποίηση της ανικανότητας του έθνους να υπερβεί τη δομική υπανάπτυξη και την πολιτισμική υστέρηση. Η εθνικότητα λειτουργούσε ως κοινός παρονομαστής της ενδιάθετης στο έθνος κατωτερότητας και της δομικής μειονεξίας του στη διεθνή κλίμακα της προόδου. Στα συμφραζόμενα της συγκεκριμένης αναπααραστατικής τάξης, τα μεταναστευτικά υποκείμενα αναπαριστάνονταν να έχουν επίγνωση της θέσης που κατείχαν στο διεθνές σύστημα των εργασιακών, των κεφαλαιακών και των πολιτισμικών ροών. Η αυτεπίγνωση των μεταναστών εκπροσωπούσε μια έννοια της εθνικότητας που εσωτερίκευε τα αδιέξοδα της παρούσας και της μελλοντικής εθνικής ιστορίας. Αν η συγκεκριμένη αναπααραστατική τάξη συνδεθεί με τις ιστορικές συνθήκες της εποχής, γίνεται κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησαν οι εικόνες της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας ως πολιτισμικό μέσο αναπαράστασης της σταδιακής ένταξης του έθνους στην υπό διαμόρφωση παγκόσμια τάξη που αναδυόταν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την αναδιάταξη των γεωγραφικών, των πολιτικών και των πολιτισμικών σφαιρών τόσο μέσα όσο και έξω από την Ευρώπη. Η διεθνική και διατλαντική μετανάστευση υπήρξε η διαδικασία μέ-

¹⁵⁴ σα από την οποία η έννοια «κόσμος» εγχαράχτηκε στις πολιτισμικές αναπαραστάσεις του έθνους και του εαυτού.

Στα συμφοραζόμενα αυτά, οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις σημαδεύτηκαν από εσωτερικές αντιφάσεις ανάμεσα στη μορφή και τη σημασία τους. Οι λαϊκές αναπαραστάσεις της μετανάστευσης και των μεταναστών διέθεταν πολλαπλά περιεχόμενα και σημασίες. Την εποχή αυτή οι μετανάστες εμφανίζονταν συχνά ως θέμα σε διάφορες μορφές λαϊκής τέχνης και θεαμάτων, και ιδιαίτερα στο θέατρο και τη θεατρική πολιτική σάτιρα. Στη διάρκεια των τριών πρώτων δεκαετιών του εικοστού αιώνα η επιθεώρηση είχε αναδειχτεί το δημοφιλέστερο θεατρικό είδος στην Αθήνα, και απευθυνόταν σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα διαδίδοντας τις νέες ιδέες του αστικού εκσυγχρονισμού.⁷¹ Οι μελετητές της ιστορίας του σύγχρονου ελληνικού θεάτρου έχουν παρατηρήσει πως η επιθεώρηση υπήρξε προδρομική μορφή των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας, καθώς εκλαΐκευε ορισμένες πολιτικές και πολιτισμικές ιδέες σε ευρύτατο φάσμα του κοινού.⁷² Τα *Παναθήναια* συγκαταλέγονταν στις πιο δημοφιλείς αθηναϊκές επιθεωρήσεις από το 1907 μέχρι το 1923.⁷³ Μετά το 1923 ανέβηκαν ξανά στη θεατρική σκηνή το 1931, το 1936 και το 1940, εποχή κατά την οποία το επιθεωρησιακό είδος είχε ήδη παραχμάσει. Τα *Παναθήναια* ήταν ένα είδος πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής σάτιρας και σχολίου. Το έργο ξαναγραφόταν κάθε χρόνο, καθώς κύριο χαρακτηριστικό της επιθεώρησης ήταν η πολιτική της επικαιρότητα. Από τα αρχικά επιθεωρησιακά κείμενα διασώθηκαν ελάχιστα μόνον σπαράγματα.⁷⁴ Ο χαρακτήρας του έλληνα μετανάστη στην Αμερική εμφανιζόταν συχνά στα *Παναθήναια*, ενώ ένα από τα μακροβιότερα σκετς ήταν «Ο αποχαιρετισμός του μετανάστη». Οι χαρακτήρες άλλαζαν κάθε χρόνο, αν και ορισμένοι από αυτούς επανέρχονταν σε διαφορετικές ιστορίες. Ένας από αυτούς τους τυπικούς χαρακτήρες ήταν ο Νικολέτος, ο δυτικοθρεμμένος Ζακύνθιος. Τα *Παναθήναια* του 1907 παρουσίαζαν

τον Νικολέτο στην Αθήνα, όπου είχε πάει για να συνοδεύσει την αδελφή και το γαμπρό του που μετανάστευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες.⁷⁵ Το 1908 ο Νικολέτος ξαναπήγε στην πρωτεύουσα για να υποδεχτεί τους συγγενείς του που επέστρεφαν από το υπερατλαντικό ταξίδι τους. Ενώ περίμενε στο λιμάνι του Πειραιά, τον περιτριγύρισαν κάποιοι κουρελήδες ζητιάνοι. Η ακόλουθη στιχομυθία ανάμεσα στον Νικολέτο και τους ζητιάνους απεικονίζει γλαφυρά τις λαϊκές αντιλήψεις για τους μετανάστες και τη μετανάστευση στην Ελλάδα της εποχής εκείνης:

Νικολέτος: Τι μουσάτο είναι τούτο; Και τι κατάντια που την έχουν οι κακορίζικοι;

Μετανάστης α': Ελεημοσύνη, αφεντικό!

Μετανάστης β': Μια βοήθεια, κύριε!

Μετανάστης γ': Δώστε τίποτε να αγιάσουν τα πεθαμένα σας!

Νικ.: Ζητιάνοι είναι ούλοι... Σταθείτε να σας δώσω κατιτί.

Μετ. δ': Και μένα αφεντικό και μένα!

Μετ. ε': Δώσε και εδώ τίποτε!

Νικ.: Μα μουρές εσείς είσαστε ατελείωτοι. Γιατί εμαζευτήκατε τόσοι πολλοί, σύλλογο θα κάνετε;

Μετ. α': Είμαστε μετανάσται! Αφεντικό!

Νικ.: Μετανάσται; Α και μαζεύετε τα ναύλα σας για την Αμέρικα;

Μετ. β': Από εκεί ερχόμαστε ίσα-ίσα.

Νικ.: Ερχόσαστε από την Αμερική; Τι λέτε μουρέ γιαμά; Ερχόσαστε από την Αμέρικα και διακονεύετε; Μα εσείς πρέπει να είσαστε φορτωμένοι παράδες!

Μετ. α': Πού να τους βρούμε τους παράδες αφεντικό; Μας έψησε η φτώχεια και η δυστυχία και γυρίσαμε πίσω.

Νικ.: Μωρέ τι μου λέτε; Και γιατί δεν εμαζεύατε από κείνα τα δολλάρια που τριγυρίζουνε μονάχα τους στους δρόμους και γεμίζουνε τις τσέπες και σου στρώνουνε με δαύτα τους δρόμους με τον οδοστρωτήρα όπως μου έλεγεν εκείνος ο πράκτορας ο περυσινός;

Μετ. α': Τι λέτε κύριε; Έτσι μας έλεγαν και εμάς πως τριγυρίζουνε τα δολλάρια στους δρόμους... μα στο ύστερο εβρέθηκε να

τριγυρίζουμε εμείς μονάχα και να μην έχουμε δουλειά. Και καλά που βρέθηκε εκείνο το ευλογημένο το Ελληνικό βαπόρι του Μωραΐτη κι εφρόντισε η κυβέρνηση να μας φέρει πίσω.

Νικ.: Α! Όστε η κυβέρνηση σας απέσυρε από την κυκλοφορία του εξωτερικού και σας έφερε να κυκλοφορείτε στον τόπο μας. Εσείς είσαστε να πούμε το νέον νόμισμα. Πάει καλά.⁷⁶

Η αναπαράσταση των εξαθλιωμένων μεταναστών τόνιζε την αντίφαση ανάμεσα στις λαϊκές εικόνες της Αμερικής ως χώρας εύκολου πλουτισμού και στην πραγματική εμπειρία της μετανάστευσης. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στις λαϊκές αναπαραστάσεις της αμερικανικής ευημερίας και στην εξαθλίωση των μεταναστών αναδείχθηκε χαρακτηριστικό στοιχείο των αντιφάσεων που ενυπήρχαν στις αναπαραστάσεις της μετανάστευσης. Ο Νικολέτος και οι μετανάστες συμμερίζονταν τις απατηλές ελπίδες και την προσδοκία του εύκολου πλουτισμού. Η εμπειρία της μετανάστευσης, με την οποία ήρθε σε επαφή ο Νικολέτος εξαιτίας της παλιννόστησης, αποδείχνει πόσο ανέφικτη ήταν η μεταβολή των συνθηκών της ζωής τους. Στην επόμενη σκηνή, όταν ο Νικολέτος συναντιέται με τους συγγενείς του, αρχικά αδυνατεί ακόμα και να τους αναγνωρίσει. Η ζωή του μετανάστη είχε τσακίσει σωματικά την αδελφή του και είχε απομυζήσει όλη τη ζωντάνια και την τσαχπινιά της. Η φτώχεια απεικονιζόταν ως αναπόδραστη μοίρα, και η έκβαση της μάχης εναντίον της προδιαγεγραμμένη. Τόσο ο Νικολέτος όσο και οι μετανάστες είχαν επίγνωση του αδιεξόδου. Η συμβολική κατάρρευση της διαφοράς ανάμεσα στα κορμιά και το χρήμα απεικονίζει ακριβώς αυτό. Ήταν αδύνατον να πλουτίσουν οι μετανάστες, εφόσον ο πλούτος της Αμερικής ήταν οι ίδιοι· οι αμερικανικοί δρόμοι ήταν στρωμένοι με ανθρώπινα σώματα, και όχι με χρυσάφι. Οι μετανάστες στη μεταφορά αυτή έμοιαζαν με νόμισμα που κανείς δεν αναγνώριζε την αξία του. Έπρεπε να τους αποσύρουν από την κυκλοφορία σαν να ήταν πλαστά ή υποτιμημένα χαρτονομίσματα. Έτσι λοιπόν, οι εικόνες της υ-

ποτίμησης και της παραχάραξης συνδέθηκαν με τους παλιννοστούντες. Οι μετανάστες αποτελούσαν το «νέο νόμισμα» που «κυκλοφορούσε» στην εθνική οικονομία, όπως είχε παρατηρήσει και ο ίδιος ο Νικολέτος. Η παρατήρηση αυτή υποδεικνύει πώς αντιλαμβάνονταν τους μετανάστες ως νέο κοινωνικό υποκείμενο, του οποίου η ταυτότητα μόλις τότε εισαγόταν στην κοινωνική και την πολιτισμική εθνική οικονομία. Ο Νικολέτος όμως εκπροσωπούσε το νέο κυρίαρχο κοινωνικό υποκείμενο της δυτικοθρεμμένης μεσαιάς τάξης. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των ιστορικών του νέου ελληνικού θεάτρου, την εποχή αυτή, η θεατρική φιγούρα του σύγχρονου Έλληνα που ντυνόταν δυτικότροπα, που μιλούσε την επτανησιακή διάλεκτο και ανέδινε κοσμοπολίτικο αέρα αντικατέστησε τις παλαιότερες αναπαραστάσεις της ελληνικότητας ως παραδοσιακής και επαρχιακής, και απεικονιζόταν ως τυπική μορφή του εθνικού χαρακτήρα. Ο Νικολέτος εκπροσωπούσε το νέο κυρίαρχο εθνικό υποκείμενο της εποχής. Η συνάντησή του με τους μετανάστες στο λιμάνι του Πειραιά λειτουργούσε σαν συμβολική συνάντηση του νέου κυρίαρχου εθνικού υποκειμένου με άλλες αναδυόμενες μορφές κοινωνικής υποκειμενικότητας. Το λιμάνι ως τόπος συνάντησης σηματοδοτούσε χαρακτηριστικά την ενδιάμεση πολιτισμική θέση, την κοινωνική ανάμειξη και τη συγχώνευση του παλαιού με τους διαφορετικούς τύπους του νέου.

Οι θεατρικές αναπαραστάσεις των μεταναστών, ωστόσο, δεν απεικονίζαν πάντοτε τις αρνητικές όψεις της μετανάστευσης. Στα *Παναθήναια* του 1910 συναντούμε και έναν άλλο χαρακτήρα, τον Αμερικάνο.⁷⁷ Μολονότι τα αποσπάσματα του κειμένου που διασώθηκαν είναι κάπως διφορούμενα, ο Αμερικάνος εκπροσωπεί σαφέστατα τον τύπο του επιτυχημένου κοσμοπολίτη παλιννοστούντα. Στο έργο, ο Αμερικάνος πιάνει συζήτηση με κάποιους Αθηναίους στους οποίους περιγράφει πώς έφτασε στην Αθήνα αεροπορικώς. Εκείνοι του απαντούν πως είχαν περάσει το αεροπλάνο για τον κομήτη

¹⁵⁸ που περίμεναν να πέσει πάνω στην Αθήνα τις ημέρες εκείνες. Ο Αμερικάνος ήταν ο κεντρικός χαρακτήρας πολλών σκηνών, στις οποίες παρατηρούσε και σχολίαζε διάφορες πλευρές της αθηναϊκής πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Εκπροσωπούσε το υποκείμενο που έχει αφομοιώσει τον κοσμοπολιτισμό και το πνεύμα της νεωτερικότητας, το υποκείμενο που ήταν αυθεντία στην πολιτική και γενικότερα σε όλα τα ζητήματα της ζωής. Το αεροπλάνο συμβόλιζε τα τεχνολογικά επιτεύγματα του μέλλοντος και τον εκσυγχρονισμό, και υπογράμμιζε τη σύνδεση του αμερικανικού χαρακτήρα με τα θαυμαστά παράδοξα της ζωής στην Αμερική.

Η μονομέρεια και η συνοχή σπανιότατα χαρακτηρίζουν τις λαϊκές αναπαραστάσεις των μεταναστών και της μετανάστευσης, οι οποίες ενέχουν αντιφατικά και αντιθετικά στοιχεία. Κάτι που είναι κατανοητό, αν σκεφτούμε ότι γενικότερα οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις δεν συνιστούν ένα είδος ετυμολογίας· δεν λειτουργούν ως επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία της ιστορίας. Αντίθετα, καταγράφουν τα ίχνη των διαδικασιών μέσα από τις οποίες οι κοινωνίες και τα άτομα καταννοούν την παρούσα ιστορία τους. Οι αναπαραστάσεις λοιπόν φέρουν όσα κομίζει η ιστορική εμπειρία, καθώς και την επίδραση των κυρίαρχων ιδεολογικών λόγων που αστυνομεύουν ιστορικά τις διαδικασίες «κατανόησης». Οι αναπαραστάσεις της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αποτυπώνουν τις αντιφάσεις ανάμεσα σε αυτά τα δύο διαφορετικά είδη εισροών, τις αντιφάσεις της ίδιας της ιστορίας ουσιαστικά. Οι λαϊκές αναπαραστάσεις της μετανάστευσης, λοιπόν, απεικονίζουν τον εννοιικό χώρο μέσα στον οποίο καταννοούνται πολιτισμικά ορισμένες πλευρές της ιστορικής εμπειρίας. Μελετώντας την ιστορία των αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μπορούμε να ιχνηλατήσουμε τούτον το χώρο, μολονότι θα ήταν αδύνατο να υποστηρίξουμε ότι χαρακτηρίζεται από συνοχή. Ο μετανάστης που πρωτοεμφανίστηκε στην Ελλάδα τις δύο πρώτες

δεκαετίες του εικοστού αιώνα παρέμεινε αδιάκοπα ανοιχτή κοινωνική κατηγορία. 159

Αμερικανική εικονοποιία και αναμορφωμένα υποκείμενα

Οι αρνητικές αναπαραστάσεις των παλιννοστούντων συνδέονταν συχνά με περιγραφές που τους παρουσίαζαν ως *αναμορφωμένα υποκείμενα*. Η έννοια του αναμορφωμένου υποκειμένου βασιζόταν στην παραδοχή ότι η γνωριμία με την ανώτερη αμερικανική κουλτούρα θα αναμόρφωνε τους μετανάστες, οι οποίοι στη συνέχεια θα διέδιδαν τα ιδεώδη της στην πατρίδα τους. Ο γιατρός Βασίλειος Βαλαώρας επισκέφτηκε από το 1934 μέχρι το 1936 τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Τζονς Χόπκινς ως υπότροφος του Ιδρύματος Ροκφέλερ, και στη συνέχεια εξέδωσε ένα βιβλίο αφιερωμένο στους Έλληνες των Ηνωμένων Πολιτειών. Το βιβλίο αυτό αναφερόταν στην επίδραση της μεταναστευσης στην ελληνική κουλτούρα:

Εκ παραλλήλου προς την οικονομική ωφέλειαν, η μετανάστευσις έφερεν εις επαφήν τας μεγάλας αγροτικές μάζας του πληθυσμού με το περισσότερον πολιτισμένον περιβάλλον των Ηνωμένων Πολιτειών υπό την επίδρασιν του οποίου ο Έλλην μετανάστης διεπλάσσετο εις καλλίτερον άνθρωπον. Η ευεργετική επίδρασις του κλίματος και η καλλιτέρα διατροφή εδημιούργει ανθρώπους υγιέστερους και ο ταχύς ρυθμός της εργασίας εκέντριζε την εργατικότητα και αφύπνιζε το πνεύμα της συνεργασίας και της επιχειρηματικότητος του Έλληνο. Ούτω διαπλάσσόμενος ο Ελληνισμός της Αμερικής και ποδηγετούμενος υπό ισχυρών εθνικών οργανώσεων, κατέστησεν εαυτόν όχι μόνον χρησιμότατον εθνικό παράγοντα, αλλά και εν πολλοίς ανώτερον της αντιστοίχου τάξεως του πληθυσμού της Ελλάδος, εξ ου προήλθεν. [...]

[Τα παιδιά των μεταναστών] υφίστανται μια προοδευτικήν βιολογικήν μεταβολήν, ήτις απομακρύνει τας νέας γενεάς από του αρχικού τύπου του Έλληνο της Ελλάδος και προσομοιάζει τούτον προς τον δημιουργούμενον εισέτι νέον τύπον ανθρώπου,

τον κοινόν τύπον του λευκού αμερικάνου. Η μεγαλειτέρα μόρφωσις, ο ευρύτερος ορίζων της ατομικής ελευθερίας και η ανάπτυξις εν μέσω σχετικής αφθονίας μέσων και απολαύσεων, δημιουργεί μια διάφορον ψυχρόσυνθεσιν και διάφορον αντίληψιν της ζωής και των υποχρεώσεων αυτής.⁷⁸

Αυτού του είδους η θετική αναπαράσταση των ελλήνων μεταναστών αναδείκνυε τη δυνατότητα της πολιτισμικής αναμόρφωσης κάτω από την επιρροή της αμερικανικής κουλτούρας. Οι θετικές αναπαραστάσεις του αναμορφωμένου υποκειμένου θεμελιώνονταν στην αξιωματική αποδοχή της ανωτερότητας της αμερικανικής κουλτούρας και της κατωτερότητας της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας. Οι αναπαραστάσεις αυτές αφορούσαν κυρίως τους μετανάστες που αποφάσιζαν να παραμείνουν στις Ηνωμένες Πολιτείες, και ακόμα περισσότερο τη δεύτερη γενιά μεταναστών, η οποία αποξενωνόταν, όπως θεωρούσαν, από την εθνική κουλτούρα της γενέτειρας των γονέων τους. Οι θετικές αναπαραστάσεις της αναμορφωμένης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αναδύθηκαν στη μεσοπολεμική Ελλάδα παράλληλα με τις ολοένα και πιο δημοφιλείς εικόνες που παρουσίαζαν τις Ηνωμένες Πολιτείες ως ανερχόμενη παγκόσμια υπερδύναμη. Θα ήταν αδύνατον να αποκωδικοποιήσουμε τις θετικές αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στην Ελλάδα αν δεν τις συνδέαμε με τις εικόνες της ίδιας εποχής για την Αμερική. Οι αναφορές στα θαύματα του Νέου Κόσμου και στα παράδοξα της αμερικανικής ζωής ανιχνεύονται στα ελληνικά έντυπα ευρείας κυκλοφορίας ήδη πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Αμερική κέντριζε τη φαντασία επειδή απεικονιζόταν ως χώρα όπου αναιρούνταν κάθε είδους κοινωνικοί, οικονομικοί και ηθικοί περιορισμοί, ιδίως όσον αφορά τις πρακτικές πλευρές της καθημερινής ζωής, τις έμφυλες σχέσεις, τις τεχνολογικές καινοτομίες και την ανάμειξη των εθνών. Η Αμερική συσχετιζόταν κυρίως με τη νεωτερικότητα. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αυξήθηκε η πολιτική επιρροή των ΗΠΑ

στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Την ίδια εποχή, οι λαϊκές αναπαραστάσεις της Αμερικής σιγά σιγά μετασχηματίζονταν: εκείνο που κέντριζε τη φαντασία δεν ήταν ο παράδοξος αλλά ο ανώτερος χαρακτήρας του πολιτισμού και της κουλτούρας της.

Η σταδιακή άνοδος του αμερικανικού γόητρου στην Ελλάδα σχετιζόταν ασφαλώς με την εγκατάσταση επιφανών εκπαιδευτικών, μορφωτικών και φιλανθρωπικών αμερικανικών ιδρυμάτων, στα οποία περιλαμβάνονταν το Near East Relief Foundation, το Αμερικανικό Κολέγιο, η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη και το ελληνικό παράρτημα της ΧΑΝ. Τα ιδρύματα αυτά στην πλειονότητά τους συστάθηκαν γύρω στο 1920, ενώ με τις δραστηριότητές τους ενίσχυαν την εικόνα της αμερικανικής ανωτερότητας, δυναμικής και ευρηματικότητας.⁷⁹ Το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες τηρούσαν αποστάσεις από το προσκήνιο της ευρωπαϊκής πολιτικής της εποχής υποβοήθησε την παραγωγή εικόνων που παρουσίαζαν την Αμερική απρόσβλητη από την ηθική παρακμή και τις ταραχές που χαρακτήριζαν την Ευρώπη. Την αντιμετώπιζαν λοιπόν ως θεματοφύλακα των υψηλών πολιτισμικών αρχών και εγγύηση της προόδου. Το 1922 ο Ιωάννης Γεννάδειος, εξέχων έλληνας διανοούμενος, συλλέκτης και διπλωματικός εκπρόσωπος του κράτους στο εξωτερικό, αποφάσισε να παραχωρήσει την προσωπική του συλλογή βιβλίων και χειρογράφων στην Αμερικανική Σχολή των Αθηνών. Η δωρεά αυτή αποτέλεσε αφηρητή για την ίδρυση μίας από τις γνωστότερες ελληνικές βιβλιοθήκες μέχρι την εποχή μας, της Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Η απόφαση του Γενναδείου προκάλεσε ορισμένα αρνητικά δημοσιεύματα, και ο δωρητής κατηγορήθηκε στις συνεδριάσεις της Βουλής ότι δεν δώρισε τη συλλογή του στη χώρα του, όπως θα έκανε κάθε αληθινός Έλληνας.⁸⁰ Το υψηλό αμερικανικό γόητρο εκείνη την εποχή φαίνεται στον τρόπο με τον οποίο περιέγραψαν και δικαιολόγησαν τη δωρεά και την ίδρυση της Γενναδείου Βιβλιοθήκης στον Τύπο της εποχής.

Το αρχαίο Ελληνικό πνεύμα υφίσταται εν ζωή εις τα στήθη των Αμερικανών [...] τα κύματα της βρωμεράς και αηδούς Ασίας τόνουν πολύ έχουν αλλοιώσει την όψιν και το ήθος ημών των Ελλήνων, ώστε να μην εκτιμώμεθα αμοιβαίως και να μην αναγνωρίζομεθα μεταξύ μας. Η δωρεά του Γενναδείου είνε τοιαύτης αξίας και εγένετο υπό τοιαύτους όρους, ώστε είνε πολύ ενδεχόμενον εις το μέλλον οι Έλληνες να μάθωμεν να γνωρίζομεν εαυτούς καλλίτερον.⁸¹

Αναπαριστούσαν λοιπόν την Αμερική ως τον καταλληλότερο φύλακα της ουσίας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η κουλτούρα της συνιστούσε παρακαταθήκη όπου αποταμιεύτηκε ό,τι είχε διασωθεί από τις υψηλότερες εκφράσεις του Ελληνισμού. Τις ίδιες απόψεις προωθούσαν και σύλλογοι της Αμερικής όπως ο Ελληνοαμερικανικός Εκπαιδευτικός Προοδευτικός Σύλλογος (American Hellenic Educational Progressive Association, AHEPA), οι οποίοι ενίσχυσαν τις σχέσεις τους με την Ελλάδα προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Την εποχή εκείνη άρχισαν να πρωτοεμφανίζονται οι μεταναστευτικοί σύλλογοι στη δημόσια ζωή της Ελλάδας με τον τουρισμό, καθώς οι έλληνες μετανάστες επισκέπτονταν τη χώρα για διακοπές. Πολλοί ελληνικοί σύλλογοι στις Ηνωμένες Πολιτείες οργάνωναν ομαδικές επισκέψεις στην Ελλάδα. Τον Απρίλιο του 1928 ο ΑΧΕΠΑ επισκέφτηκε για πρώτη φορά επίσημα την Αθήνα. Στη διάρκεια της επίσκεψης αυτής οι εκπρόσωποι του Συλλόγου είχαν συναντήσεις με έλληνες ιθύνοντες και έκαναν επίσημες δηλώσεις, οι οποίες καταδεικνύουν τη διαδικασία σύγκλισης ανάμεσα στις αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και στις εικόνες του αναμορφωμένου εξαμερικανισμένου υποκειμένου. Ο Dean Alfange (Κωνσταντίνος Αλφαντζής), πρόεδρος του ΑΧΕΠΑ, έκανε την ακόλουθη δήλωση σε μια ομιλία του, την οποία παρακολουθούσαν έλληνες ιθύνοντες και μέλη της κυβέρνησης:

Η ΑΧΕΠΑ αποβλέπει εις τον Αμερικανισμόν των μελών της, αλλά ο Αμερικανισμός θα ειπή να διατηρήσης ανέπαφα και σεβαστά

την θρησκείαν σου, και την λατρείαν σου προς την γενέτειρά σου, τα ήθη και τα έθιμά σου και τη γλώσσαν σου. Να διατηρής υπό την προστασίαν των νόμων τας εκκλησίας σου, τα σχολεία σου, να πανηγυρίζεις τας εθνικάς και θρησκευτικάς σου εορτάς, αλλά ταυτοχρόνως να ενδιαφέρεσαι πάντοτε και να λαμβάνης ενεργόν μέρος εις την πολιτικήν και κοινωνικήν ζωήν της χώρας εις την οποίαν παραμένης. Σε προτρέπη να πολιτογραφηθής και να απολαμβάνεις το προνόμιον του πολίτου, εάν έχης τα προσόντα σε ωθεί να ανέλθης εις τα ανώτερα της Πολιτείας αξιώματα άνευ θρησκευτικής ή φυλετικής προκαταλήψεως [...] Η ΑΧΕΠΑ σήμερα εν Αμερική αντιπροσωπεύει τας ευγενεστέρας Ελληνικάς αρχάς και εργάζεται με σύστημα υπέρ της αναβιώσεως και διαδόσεως των υψηλών και αθανάτων Ελληνικών ιδεωδών.⁸²

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 οι αναπαραστάσεις της ελληνικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας εγκολπώνονταν εικόνες της αμερικανικότητας. Οι εικόνες της μετανάστευσης σιγά σιγά ξεθωριαζαν, και τις αντικαθιστούσαν οι εικόνες της αναμορφωμένης ελληνικότητας. Οι Έλληνες της Αμερικής εκπροσωπούσαν μια διακριτή εκδοχή της ελληνικότητας, η οποία είχε ενοφθαλμιστεί στα αμερικανικά πολιτισμικά στοιχεία και τις πολιτικές αρχές. Ο Βαλαώρας είχε επισημάνει το ενδεχόμενο του πολιτισμικού ενοφθαλμισμού, προτείνοντας μια ανάλυσή παρόμοια με τις αρχές του κοινωνικού ευγονισμού:

Η Αμερική ως γνωστόν έχει τον συμπαγέστερον ελληνισμόν μετά τον της κυρίας Ελλάδος [...] Ο Έλλην της Αμερικής, ότε ευρέθη εν μέσω του νέου αυτού κόσμου ήλλαξε. Αλλά η αλλαγή αυτή έγινε προς το καλλίτερον. Το επίπεδο της μορφώσεώς του κατά μέσον όρον ανήλθεν. Η ζωή του και οι κοινωνικές του σχέσεις εβελτιώθησαν, και περισσότερον πολιτισμένα και ευγενή αισθήματα εγέμισαν την καρδίαν του. [...] Υπό το νέον περιβάλλον εις νέος τύπος διαπλάσσεται επί των ημερών μας. Ο τύπος του Λευκού Αμερικάνου. [...] Η κληρονομική ούσα το συντηρητικόν στοιχείον, προσπαθεί να διατηρήση και εις τους απογόνους τα ιδιάτερα γνωρίσματα των πατέρων, όπως αυτά ενεφανίζοντο εις την πρώτην των πατρίδα. Το περιβάλλον τείνει να ισοπεδώση

τας διαφορές των λαών και όπως δρα εξ ίσου εις όλους τείνει να διαμορφώσει ένα κοινόν τύπον ανθρώπου, μίαν νέαν ποικιλίαν η οποία διά πρώτην φοράν εμφανίζεται εις την Γην. Αυτό αντιπροσωπεύει το προοδευτικόν στοιχείον. [...] Είνε όμως δυνατή η επέμβασις και μιας τρίτης δυνάμεως. Και αυτή είναι η ανθρώπινη θέλησις. [...] Σήμερον ο πολιτισμένος κόσμος εδημιούργησε μια νέαν επιστήμην, τον *Ευγονισμόν*. Ο σκοπός της είναι η εξευγένισις της ανθρώπινης ράτσας, η κατάργησις των υπανθρώπων και η δημιουργία καλλιτέρας κοινωνίας.⁸³

Οι εικόνες της αναμορφωμένης υποκειμενικότητας των ελλήνων μεταναστών αναπαρίσταναν επίσης τη δυνατότητα για γενικότερη αναμόρφωση και εξύψωση της κουλτούρας και της ταυτότητας των Ελλήνων, σύμφωνα με τις αρχές της ανωτερότητας της λευκής Αμερικής. Παρόλο που στις αναπαραστάσεις της αναμορφωμένης υποκειμενικότητας εμπεριέχονταν θετικές εικόνες των μεταναστών και της μετανάστευσης, οι ίδιες υποδείκνυαν επίσης την εσωτερίκευση της ελληνικής πολιτισμικής κατωτερότητας. Οι αναπαραστάσεις των μεταναστών ως αναμορφωμένων υποκειμένων εξαπλώνονταν παράλληλα με τη σταδιακή διασπορά των λαϊκών εικόνων της Αμερικής στις δεκαετίες του 1940 και του 1950. Ο ρόλος εξάλλου των Ηνωμένων Πολιτειών στη μάχη κατά του ναζισμού στην Ευρώπη κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εδραίωσε τις λαϊκές εικόνες της αμερικανικής κουλτούρας μετά τη λήξη του πολέμου. Στη δεκαετία του 1950, διάφοροι έλληνες διανοούμενοι επισκέφθηκαν τις Ηνωμένες Πολιτείες και είχαν την ευκαιρία να στοχαστούν πάνω στην κουλτούρα, την πολιτική και το πολιτισμικό της επίπεδο.⁸⁴ Την ίδια εποχή εκδόθηκαν πολλά αυτοβιογραφικά κείμενα και μελέτες πάνω στο θέμα. Τα βιβλία που αναφέρονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες περιλάμβαναν πάντοτε αναφορές στην ελληνική μεταναστευτική κοινότητα. Τα σχόλια αυτά υποδεικνύουν πως η ιστορία των ελλήνων μεταναστών στη δεκαετία του 1950 εγγράφηκε στην εθνική συνείδηση ως ιστορία της πολιτισμικής αναμόρφωσης της υποκειμενικότη-

τας. Ο εξέχων γλωσσολόγος και διανοούμενος Μανόλης Τριανταφυλλίδης εξέδωσε το 1952 ένα βιβλίο με τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στο βιβλίο αυτό αντιμετώπιζε την εκεί ελληνική κοινότητα περισσότερο ως αμερικανικό φαινόμενο παρά ως ελληνικό. Θρηνούσε για την απώλεια της κουλτούρας και της παράδοσης των μεταναστών και στιγματίζε την αδιαφορία που είχαν δείξει, κατά τη γνώμη του, οι Έλληνες απέναντι στις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες. Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, η αδιαφορία αυτή τελικά ευθυνόταν για το γεγονός ότι η σύγχρονη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων στις ΗΠΑ εντασσόταν περισσότερο στην αμερικανική ιστορία παρά στην ιστορία της ελληνικής διασποράς.

Μας έλειψε από εμάς εδώ γενικά η συνείδηση για τον ξενιτεμένο Ελληνισμό, όπου και να βρίσκεται, καθώς και μια πνευματική ζωτικότητα, που αλλιώς θ' άφηνε να φτάσει ως αυτόν, παντού όπου υπάρχει, σε όλες τις ηπείρους, η φωνή της ελληνικής τέχνης, του βιβλίου, της λογοτεχνίας, της παιδείας. [...] Κάποια συναντίληψη από μέρος μας θα ήταν χρήσιμη. Όχι σαν ανταπόδοση προς εκείνους που τους είμαστε αληθινά οφειλέτες παρά σα κίνημα [...] σαν αυτονόητη ακτινοβολία και στάση ηθική. Σα χρέος ακόμη λαού, που σε καμιά εποχή της ιστορίας του δε νοήθηκε μέσα στα στενά όρια της Ελλάδας, και παρακολούθησε με συμπάθεια τις τύχες όλης του της Διασποράς.⁸⁵

Ο Τριανταφυλλίδης συνέδεε την απώλεια της μεταναστευτικής συνείδησης με τον εξαμερικανισμό των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων. Ο εξαμερικανισμός, κατά την άποψή του, υπήρξε ενσυνείδητη απόφαση των μεταναστών· και μάλιστα απόφαση εξαναγκαστική, προκειμένου να επιβιώσουν σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον που υποτιμούσε και είχε θέσει σε πολιτισμικό διωγμό τη μεσογειακή εθνοτική προέλευσή τους. Υποστήριζε την ιδέα ότι στα συμφραζόμενα της έξωθεν επιβεβλημένης αυτουποτίμησης και της εσωτερικευμένης πίστης στην αγγλοαμερικανική ανωτερότητα, η σχέση

¹⁶⁶ των ελλήνων μεταναστών με την Ελλάδα εκδηλωνόταν στην καλύτερη περίπτωση ως φιλελληνισμός:

Τα παιδιά με την αγωγή που παίρνουν στο νέο περίγυρο, άμεσα ή έμμεσα, εύκολα αποχτούν ένα αίσθημα μειονεξίας στην προσπάθεια να συμβιβάσουν τον προγονικό πολιτισμό με τον επικτητο ντόπιο – αίσθημα που ενισχυόταν σε περασμένα χρόνια και από κάποια όχι και τόσο κολακευτική ιδέα που είχε γεννηθεί εκεί για τους Μεσογειακούς μετανάστες, με τον τρόπο που ξεδιαλεχτήκαν, την παιδεία που έφεραν, το επάγγελμα και τη ζωή τους. Και τα ελληνόπουλα ντρέπονταν τότε για την πατρίδα τους και δίσταζαν να πουν την καταγωγή τους. [...] Στη βάση αυτή μόνο Φιλελληνισμός θα μπορούσε ακόμη να ανθίσει.⁸⁶

Η εσωτερίκευση των αμερικανικών αντιλήψεων για τους Έλληνες στις Ηνωμένες Πολιτείες –ιδίως όσον αφορούσε τις ταξικές και τις εθνοτικές τους καταβολές– είχε ως συνέπεια την αποσιώπηση των διαφορετικών μεταναστευτικών ιστοριών στην Ελλάδα. Ορισμένες πλευρές της μεταναστευτικής εμπειρίας, λόγου χάρη, ιδίως όσες σχετίζονταν με την εργασιακή εκμετάλλευση, τις εθνικές και τις φυλετικές διακρίσεις ή την περιθωριοποίηση λόγω φύλου, εξοβελίστηκαν προς όφελος των αφηγήσεων περί ατομικής αναμόρφωσης και βελτίωσης μέσω του εξαμερικανισμού. Αυτές τις τελευταίες αφηγήσεις, στις οποίες επιφύλασσαν προνομιακή μεταχείριση, τις αντιμετώπιζαν ως πολύτιμες μνήμες αυτοπραγμάτωσης. Οι περισσότεροι έλληνες διανοούμενοι που επισκέφτηκαν τις Ηνωμένες Πολιτείες στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 εστίασαν στη δεύτερη γενιά Ελλήνων στις ΗΠΑ και, γράφοντας την άποψή τους, επιχείρησαν να κατανοήσουν και να εντάξουν την ταυτότητα και τη συνείδηση της γενιάς αυτής στο πλαίσιο του αμερικανικού τρόπου ζωής. Μια σημαντική προσωπικότητα σαν τον συγγραφέα Γιώργο Θεοδοκά, περιγράφοντας τους χαρακτήρες των σύγχρονών του Ελληνοαμερικανών στο βιβλίο του *Δοκίμιο για την Αμερική*, αποκαλύπτει πόσο βαθιά είχε επηρεάσει η αποσιώπηση των ιστοριών της μετανάστευσης τη συγκρότηση της υ-

ποκειμενικότητας.⁸⁷ Σύμφωνα με τον Θεοτοκά, στις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρχαν δύο τύποι Ελλήνων δεύτερης γενιάς. Κατ' αρχάς, υπήρχαν οι νέοι που γεννήθηκαν και ανατράφηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες ως αμερικανοί πολίτες αλλά διατηρούσαν ζωντανές τις μνήμες της εθνοτικής τους καταγωγής και τις οικογενειακές τους ιστορίες για τη μετανάστευση, τα «βαριά κατάλοιπα από τη ζωή και την ψυχή των μεταναστών». Οι αναμνήσεις αυτές λειτουργούσαν ως τροχοπέδη για την προσωπική ισορροπία, την ευτυχία και την κοινωνική επιβίωσή τους.⁸⁸ Ο Θεοτοκάς θεωρούσε τη μνήμη της μετανάστευσης μορφή «ψυχολογικής παθολογίας» και κύρια αιτία των εσωτερικευμένων συμπλεγμάτων κατωτερότητας. Σε αντίθεση με αυτό τον παθολογικό τύπο διακρινόταν επίσης ένας δεύτερος τύπος, ο απελευθερωμένος Ελληνοαμερικανός. Ο τύπος αυτός εκπροσωπούσε το υποκείμενο που είχε βασίσει την αυτοσυνειδησία του στην απώθηση των αφηγήσεων που αναφέρονταν στη μεταναστευτική εμπειρία των γονέων του στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η ιστορία της μετανάστευσης στη μεταπολεμική εποχή συγκαταλεγόταν, σύμφωνα με τον Θεοτοκά, στις τραυματικές μνήμες τις οποίες χρειάστηκε να σβήσει το μεταναστευτικό υποκείμενο προκειμένου να επιβιώσει. Οι ιστορίες της μετανάστευσης φαίνεται πως εκπροσωπούσαν μια τραυματική μνήμη, η οποία έπρεπε να αποσιωπηθεί επίσης στο πλαίσιο της ελληνικής εθνικής ιστορίας. Στην κατακλείδα του κεφαλαίου για τους Έλληνες στην Αμερική, με το οποίο και έκλεινε το βιβλίο του, ο Θεοτοκάς επέστρεφε ρητορικά στην ερώτηση που απασχολούσε επί δεκαετίες την Ελλάδα: την είχε ωφελήσει η μετανάστευση ή μήπως την είχε βλάψει; Αναγνωρίζοντας κατ' αρχάς ότι στην πραγματικότητα το ερώτημα δεν ήταν πια επίκαιρο, τόνιζε πως, από ιστορική άποψη, η μετανάστευση εκπροσωπούσε την ελληνική συνεισφορά στην ευρωπαϊκή περιπέτεια της δημιουργίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής:

Οι Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι έργο της Ευρώπης. Το αμερικανικό έθνος είναι μια σύνθεση των παλαιών ευρωπαϊκών εθνών, που συντελέστηκε απάνω στην αξιοθαύμαστη αγγλική βάση και δεν έπαψε να πλουτίζεται από καινούργιες εισφορές. Στη σύνθεση αυτή, στο έργο αυτό μπορούμε σήμερα να πούμε ότι έλαβε μέρος κι ο Ελληνισμός: τέτοια είναι εκ των υστέρων, η ιστορική σημασία κι η ηθική δικαίωση της μετανάστευσης των Ελλήνων στην Αμερική. Προσφέραμε κι εμείς, με τις λίγες δυνάμεις μας, αίμα και ανθρώπινη ενέργεια για να διαμορφωθεί η Αμερική του εικοστού αιώνα. Από εδώ και πέρα, ο αμερικανικός λαός, σ' ένα μικρό, αλλά όχι αμελητέο ποσοστό του, θα είναι απόγονος και των Ελλήνων.⁸⁹

Έτσι λοιπόν, η ιστορική εμπειρία της μετανάστευσης αποκαθάρθηκε από τις υποκειμενικές όψεις της και αποσυνδέθηκε από οποιαδήποτε έννοια και εμπειρία ταξικών σχέσεων, εργασιακής εκμετάλλευσης, εθνοτικών και φυλετικών διακρίσεων, έμφυλου αποκλεισμού, ηθικών εκφοβισμών και υποτίμησης. Η αποκάθαρση αυτή μπόρεσε να επιτευχθεί με αναπαραστατικούς όρους μέσα από τη συμβολική παρέμβαση της Αμερικής ως σημαίνοντος της διαφοράς και της Ευρώπης ως συμβόλου της ιστορικής προόδου. Συνεπώς, η μετανάστευση –καθαρμένη από την υποκειμενική ιστορική εμπειρία– ενσωματώθηκε αρμονικά στο ιστορικό αφήγημα που περιέγραφε τις δυνατότητες του ελληνικού έθνους να βρεθεί στο «πλευρό των νικητών της ιστορίας» και να ακολουθήσει την ιστορική τελεολογία που όριζαν οι δυνάμεις της ευρωαμερικανικής παγκόσμιας κυριαρχίας.

Οι ιστορίες της μετανάστευσης, πάντως, δεν εξαφανίστηκαν από τις αναπαραστάσεις της Αμερικής, των Ελληνοαμερικανών και της ελληνικής εθνικότητας. Οι ιστορίες της μετανάστευσης –και ιδίως οι υποκειμενικές όψεις της μεταναστευτικής εμπειρίας– εγγράφηκαν σε διαφορετικές μορφές πολιτισμικών αναπαραστάσεων, όπως η λαϊκή παράδοση, τα τραγούδια και η λαϊκή μουσική ή, αργότερα, ο κινηματογράφος.⁹⁰ Η λαϊκή παράδοση και κουλτούρα μετασχημάτισαν τις

μνήμες του ξεριζωμού, των αποχωρισμών, των αντιξοοτήτων, των κοινωνικών διακρίσεων, των σωματικών κακουχιών και των ασθενειών σε αναπαραστάσεις της Ελλάδας ως μεταναστευτικού έθνους. Οι αναπαραστάσεις αυτές αναφέρονταν στις ιστορίες της συλλογικής μάχης ενάντια στα αδιέξοδα και τους περιορισμούς που καθόριζαν τη ζωή των μεταναστών. Αυτά τα ιστορικά αφηγήματα απεικόνιζαν τους τρόπους με τους οποίους ο μετανάστης αντιμετωπιζόταν ως κοινωνικό και ιστορικό υποκείμενο που αναγνώριζε τους δομικούς περιορισμούς και τα αδιέξοδα, ενώ ταυτόχρονα ήταν αναγκασμένος από τη θέση του να τα αντιπαλέψει.

Η ελληνική δημοτική ποίηση αποτελούσε επί αιώνες τόπο καταγραφής της μεταναστευτικής εμπειρίας. Η παράδοση των τραγουδιών της ξενιτιάς καλύπτει τη χρονική περίοδο που εκτείνεται από τον δέκατο πέμπτο μέχρι τον εικοστό αιώνα και έχει καταγράψει πλήθος ιστορικά παραδείγματα της ελληνικής μετανάστευσης στην Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τα δημοτικά τραγούδια κατέγραφαν τις κοινωνικές και τις ψυχολογικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στην πατρίδα των μεταναστών, και μας επιτρέπουν να διεισδύσουμε στους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση συνδέθηκε με αποχωρισμούς αναπόφευκτους για τις ιστορίες και τις ζωές των τοπικών κοινοτήτων: ο γάμος, ο θάνατος και η μετανάστευση μοιάζει να ανήκουν στο ίδιο αναπαραστασιακό μητρώο των υποκειμενικών εμπειριών του αποχωρισμού και της απώλειας.⁹¹ Όπως παρατήρησε ο Γκυ Σωνιέ, στα συμφραζόμενα διαφορετικών ιστορικών εμπειριών της μετανάστευσης, η λαϊκή φαντασία συσχέτιζε επί αιώνες την ξενιτιά με το θάνατο, καθώς και τα δύο φαινόμενα εκπροσωπούσαν ακραίες μορφές του αποχωρισμού και της απώλειας. Σύμφωνα με το λίστα με τη διατύπωση του ίδιου, «στη γλώσσα των τραγουδιών “ο ξένος” (με την έννοια, τούτη τη φορά, του ξενιτεμένου) γίνεται συνώνυμο του δυστυχισμένου, του αδικημένου, του αθώου θύματος του κακού».⁹²

Τα λαϊκά τραγούδια για την εμπειρία της μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούν διακριτή κατηγορία. Το κοινό χαρακτηριστικό που τα διαφοροποιεί από τη μακράιωνη παράδοση της δημοτικής ποίησης της ξενιτιάς είναι ότι περιλάμβαναν πάντοτε συγκεκριμένες αναφορές για την Αμερική και για διάφορες αμερικανικές πόλεις. Τα παλαιότερα τραγούδια της ξενιτιάς συνήθως δεν αναφέρονταν συγκεκριμένα στους τόπους όπου ζούσαν οι μετανάστες. Στο επίπεδο της λαϊκής παράδοσης, η συμβολική παρέμβαση της έννοιας της Αμερικής διαφοροποιούσε την εμπειρία της εργατικής μετανάστευσης του εικοστού αιώνα από όλες τις προηγούμενες. Στη θεματολογία των τραγουδιών αυτών περιλαμβάνονταν οι κακουχίες του ταξιδιού, η ταπεινωτική εξέταση από την αμερικανική Υπηρεσία Μετανάστευσης και η αίσθηση της απώλειας, της μοναξιάς και της ανωνυμίας στον ξένο τόπο. Επίσης αναφέρονταν στη μεταναστευτική εμπειρία των γυναικών, όταν έμεναν στα χωριά τους για να φροντίσουν τους ηλικιωμένους, όταν αναγκάζονταν να παντρευτούν και να ακολουθήσουν στην Αμερική μετανάστες μεγαλύτερους σε ηλικία, είτε όταν τελικά αποφάσιζαν οι ίδιες να μεταναστεύσουν. Πάρα πολλά τραγούδια ήταν αφιερωμένα στην επιστροφή του μετανάστη και στην αποτυχημένη προσπάθειά του να γλιτώσει από τη φτώχεια και να πλουτίσει στην Αμερική. Αυτά τα τελευταία διαπνέονται από σαρκασμό και περιφρόνηση για τους Έλληνες της Αμερικής, από πίκρα για τον ίδιο τον εαυτό τους, πίκρα η οποία απευθύνεται στο ελληνικό έθνος συνολικά, από διαπεραστικό γέλιο που ειρωνεύεται τους ίδιους για την αναπόδραστη φτώχεια τους.

Τα λαϊκά τραγούδια της ξενιτιάς, όταν περιγράφουν τις ατυχίες των μεταναστών που επιστρέφουν στην Ελλάδα φτωχοί και εξαθλιωμένοι, σηματοδούνται από βαθιά σατιρική διάθεση.⁹³ Στα τραγούδια αυτά φαίνεται η συμπόνια της κοινότητας για τα βάσανα και τις ατυχίες του μετανάστη, ενώ παράλληλα γελοιοποιούνται οι παλιννοστούντες που προσπαθούν να συ-

γκαλύψουν τη φτώχεια τους επιδεικνύοντας εκθαμβωτικά αμερικανικά ρολόγια, μπλούζες, κολλαριστά πουκάμισα και τα παρόμοια. Επίσης, υποδεικνύουν ότι η κοινότητα απέρριπτε συνειδητά τις ψευδεπίγραφες εικόνες της επιτυχίας και του πλουτισμού στην Αμερική. Σιγά σιγά η φτώχεια όσων επέστρεφαν στην Ελλάδα αποκαλυπτόταν, πράγμα που προκάλούσε γέλιο και αυτοσαρκασμό – γέλιο για τις περιορισμένες συνθήκες ζωής της κοινότητας. Η λαϊκή παράδοση διαφύλαξε και διατήρησε τις ιστορίες και τις μνήμες των υποκειμενικών μεταναστευτικών εμπειριών. Σε αντίθεση με τις επίσημες και τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις, οι λαϊκές αναπαραστάσεις της μετανάστευσης δεν υπέστησαν τη διαδικασία της αποκάθαρσης που περιέγραφα προηγουμένως. Ένα ακόμα διακριτικό γνώρισμα των λαϊκών αναπαραστάσεων ήταν η ιδιαίτερη σημασία που απέδιδαν στη γυναικεία μεταναστευτική εμπειρία. Πολλά από τα τραγούδια της ξενιτιάς εξέφραζαν την αρνητική στάση των γυναικών για τη μετανάστευση και περιέγραφαν τη ζωή στις κοινότητες όπου κυριαρχούσε ο γυναικείος πληθυσμός μετά τη μαζική αναχώρηση των ανδρών.⁹⁴ Μιλούσαν επίσης για την άρνησή τους να ακολουθήσουν μεγαλύτερους σε ηλικία μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες ως νέες από φωτογραφία, και για τον αγώνα τους ενάντια στην εισβολή των Ελληνοαμερικανών στα χωριά τους, οι οποίοι αναζητούσαν σύζυγο έναντι αντιτίμου. Το ακόλουθο τραγούδι απεικονίζει παραστατικά αυτές τις αντιδράσεις απέναντι στη μετανάστευση.

Μάνα Τούρκοι, μάνα Φράγχοι,
 μάνα τρεις Αμερικάνοι
 ήρθανε για να με πάρουν
 στο Τσικάγο να με πάγουν.
 Μάνα πέφτω και πεθαίνω
 στο Τσικάγο δεν πηγαίνω.⁹⁵

Οι λαϊκές αναπαραστάσεις των γυναικείων αντιδράσεων τόνιζαν συχνά ότι οι γυναίκες θεωρούσαν πολυτιμότερες τις προσωπικές σχέσεις και τα συναισθήματα παρά τον πλούτο που α-

¹⁷² ποκτάται με τη μετανάστευση. Στις αναπαραστάσεις της λαϊκής παράδοσης, οι γυναίκες συνηγορούσαν στις πεποιθήσεις εκείνης της μερίδας της κοινότητας που υποστήριζε ότι η μετανάστευση αντέβαινε στα παραδοσιακά ήθη και τις αξίες, και ίσως δεν ήταν η πιο συνετή απόφαση. Αυτές οι αναπαραστάσεις υποδεικνύουν πράγματι ότι, για τις φτωχές αγροτικές κοινότητες, η μετανάστευση, όπως και ο θάνατος, δεν ήταν ζήτημα επιλογής αλλά το αναπόδραστο τέλος. Η απόρριψη, η περιφρονητική αντιμετώπιση της μετανάστευσης και ο υπαινιγμός ότι μόνον ο θάνατος είναι εξίσου αναπόφευκτος με τη μετανάστευση ως κοινωνικό και ιστορικό φαινόμενο συνιστούν τα κύρια στοιχεία που απεικονίζει το ακόλουθο τραγούδι.

Μη με στέλνεις, μάνα μ', στην Αμερική·
εγώ θα μαραζώσω, θα πεθάνω εκεί.
Δολλάρια δε θέλω, πώς να σου το πω;
θέλω ελιές, κρεμμύδι κ' εκείνον π' αγαπώ.
Με έχει φιλημένη μεσ' στις ρεματιές
και αγκαλιασμένη κάτω απ' τις ιτιές.
Γιώργο μου, σ' αφήνω, φεύγω μακριά,
παν να με παντρέψουν μες στην ξενιτιά.
Σαν αρνί με πάνε να με σφάξουνε,
κι από τον καημό μου θα με θάψουνε.⁹⁶

Στις αναπαραστάσεις των γυναικείων αντιδράσεων απεικονίζονταν οι τρόποι με τους οποίους η μετανάστευση εκπροσωπούσε στη λαϊκή φαντασία τις στιγμές της ζωής στις οποίες η ιστορία «παγιδεύει» τα κοινωνικά υποκείμενα. Παρόμοιες ιστορίες της μετανάστευσης εκπροσωπούν μια μορφή υποκειμενικότητας η οποία συνειδητοποιεί την παγίδευση του εαυτού από την ιστορία αλλά και μέσα της. Το υποκείμενο, αποκτώντας επίγνωση της θέσης του στην ιστορία προέβαινε ήδη σε μια πράξη αντίστασης, έστω και αν παράλληλα παραδεχόταν την αδυναμία του να δραπετεύσει από αυτήν. Στη λαϊκή κουλτούρα η μεταναστευτική υποκειμενικότητα συνδεόταν με τη συγκρουσιακή συνείδηση αυτού του είδους.

Η ιστορική εμπειρία της εργατικής μετανάστευσης προς την Αμερική στις αρχές του εικοστού αιώνα καταγράφηκε στη νεοελληνική κουλτούρα με διαφορετικούς και συχνά αντιφατικούς τρόπους. Οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις των ελληνικών μεταναστών στις ΗΠΑ εμφανίστηκαν στα συμφραζόμενα της αναπτυσσόμενης διεθνικής πολιτικής. Το δίκτυο των διεθνικών πολιτικών ανάμεσα στην Ελλάδα και τις Ηνωμένες Πολιτείες αναπτύχθηκε στις αρχές του εικοστού αιώνα και ενέπλεκε αφενός τις πρωτοβουλίες με τις οποίες το ελληνικό κράτος επιχειρούσε να ελέγξει τις κοινότητες του εξωτερικού και, αφετέρου, το αίτημα των μεταναστών να διατηρήσουν την πολιτική και την πολιτισμική παρουσία τους και στις δύο ακτές του Ατλαντικού. Η εικόνα του Έλληνα μετανάστη που αναδύθηκε σε αυτό το διεθνικό πλαίσιο μετασχημάτισε ριζικά παλαιότερες έννοιες της ελληνικής διασποράς, οι οποίες είχαν επηρεάσει καθοριστικά την ελληνική εθνική πολιτική σε όλο τον δέκατο ένατο αιώνα. Η διατλαντική μετανάστευση εισήγαγε νέα κοινωνικά υποκείμενα στο πολιτικό και το πολιτισμικό σύμπαν του Ελληνισμού και πυροδότησε διαδικασίες που επαναπροσδιόριζαν την εθνικότητα, την ιστορία και την υποκειμενικότητα. Η πολλαπλότητα των πολιτισμικών αναπαραστάσεων της μετανάστευσης μας επιτρέπει να εξετάσουμε διεισδυτικά τη συνεχή επικοινωνία ανάμεσα στους ηγεμονικούς λόγους για το έθνος και στις βιωμένες εμπειρίες της ξενιτιάς, της παλιννόστησης, της εδραίωσης σε μια επικράτεια, της παγκόσμιας ένταξης και των πολιτισμικών μετασχηματισμών, στους οποίους περιλαμβάνεται η σταδιακή ανάδυση της αμερικανικής παγκόσμιας πολιτισμικής ηγεμονίας. Οι αναπαραστάσεις της μετανάστευσης στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα μετατοπίζονταν διαρκώς. Οι πρώτες δημόσιες αντιδράσεις απέναντί της υπερκαθορίζονταν από ηγεμονικούς ορισμούς της εθνικής ταυτότητας, οι οποίοι τη θεωρούσαν έκφραση της εθνικής ταυτότητας. Με την έννοια αυτή το έθνος είχε καθορίσει την ιστορία των Ελλήνων ως υποκειμένων στο

¹⁷⁴ εξωτερικό. Ο πολλαπλασιασμός των μεταναστευτικών αφηγήσεων στις επόμενες δεκαετίες προκάλεσε κρίση σε ορισμένες έννοιες της εθνικότητας. Οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις της ξενιτιάς στην εποχή του Μεσοπολέμου αποκαλύπτουν ότι ο έλληνας μετανάστης αναδυόταν ως κεντρική μορφή του ελληνικού κοινωνικού περίγυρου, καθώς κατανοούσαν βαθμιαία ότι η μετανάστευση συνεπαγόταν το μετασχηματισμό της εθνικής ταυτότητας. Η ιστορία των διατλαντικών μετακινήσεων καθόριζε το ίδιο το έθνος. Ο πολλαπλασιασμός των αφηγήσεων με θέμα τα βάσανα και τις αποτυχίες των μεταναστών, τις διακρίσεις εις βάρος τους και τους αγώνες τους συνέβαλε στο να παρουσιαστούν ως υποκείμενα που ενσάρκωναν την αδυναμία του έθνους να υπερβεί τους ιστορικούς καθορισμούς. Προς το τέλος της εποχής αυτής, και ακριβέστερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα αφηγήματα για τη μετανάστευση υπερκαθορίστηκαν από τις ηγεμονικές εικόνες της Αμερικής. Τον «εξαμερικανισμό» των μεταναστευτικών ιστοριών στην Ελλάδα ακολούθησε η εκ νέου εδραίωση των ορισμών που παρουσίαζαν την εθνική κουλτούρα ως σταθερή και αναλλοίωτη. Οι ορισμοί αυτοί βασίζονταν στην εισαγωγή των εννοιών της «αναμορφωμένης» υποκειμενικότητας στις περιγραφές της ξενιτιάς, της διεθνικότητας και της ιστορίας. Στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 οι αφηγήσεις για τη μετανάστευση αφομοιώθηκαν από την ανάδυση των ηγεμονικών εννοιών της Αμερικής ως πολιτικής και πολιτισμικής υπερδύναμης. Η Αμερική φαινόταν να καθορίζει τόσο την ιστορία όσο και το έθνος. Στη μεταπολεμική Ελλάδα οι υποκειμενικές πλευρές της μετανάστευσης περιθωριοποιήθηκαν, και η περιγραφή του έλληνα μετανάστη συνδέθηκε με εικόνες της αναμορφωμένης υποκειμενικότητας. Ωστόσο, σε διαφορετικά επίπεδα της πολιτισμικής παραγωγής, όπως η δημοτική παράδοση και η λαϊκή κουλτούρα, καταγράφηκαν εναλλακτικές αναπαραστάσεις. Ορισμένα ίχνη τους συναντούμε στις μεταπολεμικές αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής κουλτούρας οι οποίες αναφέ-

ρονται στις κατοπινές μεταναστεύσεις προς τη Δυτική Ευρώπη και την Αυστραλία.

Η γενεαλογία των αναπαραστάσεων της μετανάστευσης στην ελληνική κουλτούρα αποκαλύπτει με ποιους τρόπους η παρέμβαση των εικόνων της μετανάστευσης στην εθνική κουλτούρα εισήγαγε τα στοιχεία της αμφισημίας, της αντίφασης, του ανέφικτου και της αλλαγής στις αναπαραστάσεις και στις εκφράσεις του εαυτού και της υποκειμενικότητας. Το «μεταναστευτικό ζήτημα» που εμφανίστηκε στην Ελλάδα στις αρχές του εικοστού αιώνα υπήρξε πρωτίστως πολιτισμικό πρόβλημα και στη συνέχεια πολιτικό. Πολιτισμικό πρόβλημα υπήρξε με την έννοια ότι οι δημόσιες συζητήσεις για τη μετανάστευση περιστρέφονταν γύρω από την προσπάθεια να κατανοηθεί πολιτισμικά η διατλαντική εκδοχή της και να καθοριστούν οι συνέπειές της για την ιστορία και τα συμφέροντα του έθνους. Μετατράπηκε σε πολιτικό πρόβλημα με την έννοια ότι οι έλληνες μετανάστες σταδιακά αντιμετωπίστηκαν ως εκπρόσωποι του ελληνικού έθνους στις επαφές του με τον ανεπτυγμένο κόσμο. Στην Ελλάδα, σε καμιά περίπτωση δεν αντιμετώπισαν τη μετανάστευση ως πρόγραμμα κοινωνικής μηχανικής. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως είδαμε, η μεταναστευτική υποκειμενικότητα έγινε αντικείμενο σημαντικών πολιτικών και πειθαρχικών προγραμματικών παρεμβάσεων οι οποίες αποσκοπούσαν στην πολιτική διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς. Η μεταναστευτική κουλτούρα που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα δημιουργήθηκε από τα εμβάσματα των εικόνων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, η οποία αναδύθηκε στα συμφραζόμενα των υπερατλαντικών οραμάτων της κοινωνικής μηχανικής και της διαχείρισης της εθνικής, της εθνοτικής, της φυλετικής και της πολιτισμικής διαφοράς σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι μεταναστευτικές κοινότητες, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, ανέπτυξαν ιδιαίτερους τρόπους έκφρασης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, καθώς και τρόπους να είναι υ-

- ¹⁷⁶ ποκείμενα σε μετανάστευση, οι οποίοι παριστάνονταν σε διαφορετικά επίπεδα της φαντασίας των διασπορικών κοινοτήτων, του μνημονικού βιογραφικού στοχασμού και της ευρύτερης διανοητικής παραγωγής τους.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

.....

ΦΑΝΤΑΣΙΑ

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ
ΚΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Πιστεύω πως η λογοτεχνία της εθνότητας γράφει τον εαυτό της ανάμεσα στο *έθνος* –μια συγγραφέας που γράφει για τον *δικό* της λαό (ό,τι και αν σημαίνει κάτι τέτοιο) χωρίς εσκεμμένη ταύτισή της με αυτόν– και στο *εθνικό*,¹ με τον προεπιχειρησιακά ορισμένο άλλο να αντιστρέφει το πρόσημο, να (απο)ανθρωπολογικοποιεί διαχωρίζοντας τον εαυτό της σε σκηνοθετημένο χαρακτήρα. Η λογοτεχνία της εθνότητας με την έννοια αυτή λοιπόν φέρει, κατά τρόπο παράδοξο, τη συγγραφική υπογραφή διχασμένη ενάντια στον εαυτό της, διότι ο επί σκηνής εκτοπισμός του κυρίαρχου πρέπει με κάποιον τρόπο να ευρετηριάζεται εκεί. [...] Η σχέση μιας γυναίκας με την πατριαρχική ή την πατριαρχικοποιημένη εθνότητα καθιστά την πρόσβασή της στη συγγραφική υπογραφή ακόμα πιο σύνθετη διαδικασία.

Gayatri Chakravorty Spivak, «Teaching for the Times»

Η εκδοτική δραστηριότητα κατείχε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της δημόσιας σφαίρας των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Παρά τα υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού, η εγκατάσταση των νοτιοευρωπαίων μεταναστών στα αστικά κέντρα των Ηνωμένων Πολιτειών ακολουθήθηκε από τη σύσταση εκδοτικών επιχειρήσεων με πλούσια δραστηριότητα. Από τη σκοπιά των μεταναστευτικών κοινοτήτων, η εκδοτική δραστηριότητα εξέφραζε το δικαίωμα των μεταναστών στη δημόσια εκπροσώπηση, καθώς και την ανάγκη εξεύρεσης επικοινωνιακών διεξόδων. Οι εκδοτικές εταιρείες αναλάμβαναν συχνά το ρόλο αυτόν, επειδή απουσίαζαν οι εναλλακτικές

¹⁸⁰ μορφές δημόσιας εκπροσώπησης, οι θεσμοθετημένοι τρόποι δημόσιας επικοινωνίας ή τα δίκτυα διάδρασης ανάμεσα στις συλλογικότητες.² Στα συμφοραζόμενα αυτά, ο μεταναστευτικός Τύπος παρείχε τα κύρια λογοτεχνικά μέσα για τη διαμεσολάβηση της μεταναστευτικής εμπειρίας σε υπερτοπικό και διεθνικό επίπεδο. Η παραγωγή και η δημοσιοποίηση πληροφοριών για το μετανάστη συνιστά κεντρικό στοιχείο στη διαδικασία της διαμόρφωσης και της έκφρασης της υποκειμενικότητας. Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, στις δύο ακτές του Ατλαντικού κατά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα παράγονταν και διακινούνταν συστηματικά πληροφορίες για τους μετανάστες στο επίπεδο της πολιτικής, των δημόσιων και των επίσημων λόγων. Ωστόσο, η πληροφόρηση για τις εμπειρίες και τις συνθήκες της ξενιτιάς παραγόταν και διαδιδόταν πολιτισμικά μέσα στις ίδιες τις μεταναστευτικές κοινότητες κυρίως. Στην ενότητα αυτή υποστηρίζω ότι η λογοτεχνική διαδικασία (που συμπεριλάμβανε τη συγγραφή, την έκδοση, τη διακίνηση και την ανάγνωση) αποτέλεσε το πληροφοριακό σύστημα που ρύθμιζε την κοινοποίηση των εικόνων και των αναπαραστάσεων της ξενιτιάς στο πλαίσιο της διασποράς. Με την έννοια αυτήν, η λογοτεχνική διαδικασία συνιστούσε το δίκτυο που διαμόρφωνε τις νέες γλώσσες των κοινωνικών σχέσεων και τα υποκείμενα που συγκροτούνταν μέσα από αυτές.³

Η ένταση της λογοτεχνικής διαδικασίας είναι πραγματικά εντυπωσιακή στην περίπτωση των ελληνικών κοινοτήτων των Ηνωμένων Πολιτειών.⁴ Στις αρχές του εικοστού αιώνα παρατηρείται η ανάπτυξη πλουσιότατης ελληνόφωνης συγγραφικής παραγωγής.⁵ Οι τιμοκατάλογοι που τυπώνονταν και διανέμονταν από τις δύο μεγαλύτερες ελληνικές εκδοτικές εταιρείες, την Ατλαντίδα και τον Εθνικό Κήρυκα, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικοί. Από αυτούς φαίνεται πως η βιβλιοπαραγωγή περιλάμβανε κυρίως μυθιστορήματα, ποίηση, θεατρικά έργα, χρονολόγια και ιστορίες, καθώς και αλμανάκ, βιβλία

για θέματα κοινωνικού πρωτοκόλλου (όπως τα βιβλία μαγειρικής, οι οδηγοί καλής συμπεριφοράς, οι οδηγοί επιστολογραφίας), οδηγούς για τον εξαμερικανισμό και εγχειρίδια αγωγής του πολίτη, χάρτες, λεξικά, μεθόδους εκμάθησης της αγγλικής γλώσσας και σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνταν στα ελληνικά ενοριακά σχολεία των ΗΠΑ.

Σύμφωνα με τις συχνές δηλώσεις των εκδοτών στις εισαγωγές των τιμοκαταλόγων, πρωταρχικός στόχος τους ήταν να διατηρήσουν την επαφή του αναγνωστικού κοινού με τη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής τους στην Ελλάδα – να κρατήσουν, όπως έλεγαν, τους λογοτεχνικούς και τους καλλιεργημένους κύκλους των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες κάτω από τη «βαριά σκιά» του λογοτεχνικού οικοδομήματος της πατρίδας. Η τάση αυτή εκδηλώθηκε πολύ πιο καθαρά στη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα, όταν τόσο η Ατλαντίς όσο και ο Εθνικός Κήρυξ εγκαινίασαν την έκδοση μηνιαίων λογοτεχνικών περιοδικών.⁶ Τα μηνιαία έντυπα είχαν ιδιαίτερο χαρακτήρα και έδιναν ξεχωριστή σημασία στις πολιτισμικές και τις λογοτεχνικές ανησυχίες. Οι εκδότες του ειδικού πανηγυρικού τεύχους για την πρώτη δεκαετία συνεχούς έκδοσης του μηνιαίου περιοδικού του *Εθνικού Κήρυκος* παρατηρούσαν ότι κύρια επιδίωξή του ήταν η εξοικείωση των ελλήνων μεταναστών με την εθνική λογοτεχνία. Τι σήμαινε η ιδιαίτερη βαρύτητα που αποδιδόταν στην ελληνική εθνική λογοτεχνία στο πλαίσιο της μετανάστευσης; «Η Ελληνική λογογραφία», τόνιζε ένας από τους συντάκτες, «είναι μία από τας μεγαλειέτας δυνάμεις της εθνικής ενότητας και της εθνικής μας εξυψώσεως. [...] Ενώ η πολιτική αγωνίζεται πολλάκις ματαίως να καλλιεργήση τον Κρατικόν πατριωτισμόν, προκαλούσα τα πάθη [...] η λογογραφία κατορθώνει να καλλιεργή τον ευρύτερον εθνικόν πατριωτισμό που έχει τας ρίζας του εις το ανθρώπινον υποσυνείδητον».⁷

Επομένως, διέκριναν δύο έννοιες του έθνους και του εθνικισμού: τον κρατικό και τον πολιτισμικό εθνικισμό. Ο κρατι-

¹⁸² κός εθνικισμός βασιζόταν στην ιδέα ότι το έθνος ήταν πεδίο κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων για την εξουσία και για τον έλεγχο του κράτους. Ο πολιτισμικός εθνικισμός θεμελιωνόταν σε μια μάλλον υπερβατική ιδέα της εθνικότητας: τη θεωρούσε πολιτισμικό «ένστικτο». Η πολιτισμική εθνικότητα βασιζόταν στην παραδοχή ότι το έθνος εκπροσωπεί ένα πεδίο συνάντησης. Η εθνικότητα επομένως βιώνόταν κατ' ιδίαν και ενδοψυχικά. Οι μετανάστες καθοδηγούνταν να ενστερνιστούν στον φυσικό τόπο της ξενιτιάς τους αυτό ακριβώς το ενδοψυχικό και ιδιωτικό έθνος – ένα έθνος εξίσου προσωπικό με το «ανθρώπινο υποσυνείδητο». ⁸ Η συγκεκριμένη ιδέα για την εθνικότητα αναφερόταν στο έθνος ως υποκειμενική ανάμνηση, που μετατρέποταν τελικά σε συλλογικό και κοινό κτήμα μέσα από το μετασχηματισμό του σε λογοτεχνία και τη μεταφορά του από την πατρίδα στην «ξένη γη», τον τόπο όπου ζούσε ο απόδημος. Οι συντάκτες του *Εθνικού Κήρυκος* πίστευαν ότι η ελληνική λογοτεχνική παραγωγή εξέφραζε τις αναμνήσεις των μεταναστών στο αφηγηματικό πεδίο και, επομένως, προσπαθούσαν να τη μετατρέψουν σε μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου του έθνους στη διασπορά.

Η Ελληνική Λογοτεχνία δεν εμφανίζει απλώς εις τον ξενητεμένον Έλληνα την ωραίαν όψιν της Ελληνικής ζωής, δεν τον μορφώνει μόνον ψυχικώς, αλλά και του δίδει διαρκώς νέας ενέσεις της εθνικής του ζωής [...] του επαναφέρει το χρώμα του, που ξεθωριάζεται υπό τας νέας συνθήκας της ζωής του. Είναι μέγιστη εθνική και ανωτέρα διανοητική υπηρεσία, που προσφέρουν οι λογοτέχναι και διανοούμενοί μας, και είναι μέγιστη υπηρεσία του «Εθνικού Κήρυκος» το ότι θέτει εις την διάθεσιν όλων αυτών τα αρτιότερα Ελληνικά δημοσιογραφικά μέσα που υπάρχουν, διά την μετάγγισιν της ψυχής και την μεταλαμπάδευσιν του πνεύματος της εθνικής μας Μητροπόλεως εις τα σκορπισμένα ανά την Γην παιδιά της. ⁹

Μολονότι οι εκδότες ισχυρίζονταν ότι το μηνιαίο περιοδικό του *Εθνικού Κήρυκος* θα εστίαζε στην ελληνική λογοτεχνία

του εθνικού κορμού και στη μετάγγισή της στη μεταναστευτική κοινότητα, πολλές στήλες του στην πραγματικότητα ήταν αφιερωμένες στην εμπειρία της μετανάστευσης, καθώς και σε ζητήματα που αφορούσαν τη ζωή και τις δραστηριότητες των μεταναστών και των συλλόγων τους στις ΗΠΑ αλλά και σε άλλους τόπους διασποράς.¹⁰ Η λογοτεχνική διαδικασία συνιστούσε επίσης τρόπο δημοσιοποίησης των πληροφοριών για την εμπειρία της μετανάστευσης· από την άποψη αυτή πρέπει να θεωρηθεί μηχανισμός παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και των πολιτισμικών αναπαραστάσεών της. Πώς νοηματοδότησαν και περιέγραψαν τη μετανάστευση σε ένα εκδοτικό εγχείρημα που διακηρυγμένα εστίαζε στον κανόνα της εθνικής λογοτεχνίας και της λογοτεχνικής κουλτούρας; Το ζήτημα της μετανάστευσης πρωτοεμφανίστηκε στα μηνιαία περιοδικά μέσα από τη δημοσίευση διηγημάτων. Τα διηγήματα συγκαταλέγονταν στα τυπικά δημοσιεύματα των εντύπων αυτών από τη δεκαετία του 1920 μέχρι και τη δεκαετία του 1930. Οι εμπειρίες της μετανάστευσης συνιστούσαν το βασικό θέμα τους. Ορισμένες φορές υπογράφονταν με λογοτεχνικό ψευδώνυμο, ενώ κατά κανόνα τα έγραφαν ερασιτέχνες συγγραφείς ή ανεξάρτητοι συνεργάτες των περιοδικών.¹¹ Το λογοτεχνικό είδος απέκτησε τεράστια δημοτικότητα, τόσο που από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και επί μια δεκαετία μετά οι εφημερίδες και τα λογοτεχνικά περιοδικά καλούσαν τους αναγνώστες τους να συμμετάσχουν σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς, στους οποίους απονέμονταν βραβεία «καλύτερου διηγήματος για τη μετανάστευση».

Τα διηγήματα για τη μετανάστευση συγκαταλέγονταν στα ελάχιστα είδη της ελληνικής λογοτεχνίας της εποχής.¹² Σύμφωνα με τη θέση του Ζιλ Ντελέζ και του Φελίξ Γκουαταρί, η ελάσσων λογοτεχνία δεν προέρχεται από γλώσσα ή σσος σημασίας· μάλλον διαμορφώνεται από μια μειονότητα στο πλαίσιο μιας κύριας γλώσσας.¹³ Η έννοια της «ελάσσο-

¹⁸⁴ νος» λογοτεχνίας είναι αρκετά πιο σύνθετη στην περίπτωση των ελληνικών μεταναστευτικών διηγημάτων, εξαιτίας των πολλών γλωσσών στο πλαίσιο των οποίων εντάσσονται ως «ελάσσονα». Τα διηγήματα γράφονταν συνήθως στη δημοτική, ενώ στα περιοδικά χρησιμοποιούσαν κατά κανόνα την καθαρεύουσα. Η δημοτική εμπλουτιζόταν επίσης με γλωσσικά στοιχεία των τοπικών διαλέκτων και ιδιωμάτων, καθώς και με εξελληνισμένες αγγλικές λέξεις, τις οποίες οι έλληνες μετανάστες ενσωμάτωναν διαρκώς στην ελληνική γλώσσα. Τα διηγήματα αυτά γράφονταν σε «ελάσσονα» γλώσσα στο πλαίσιο πολλών κύριων γλωσσών, και όχι μόνον μίας. Ο «ελάσσων» χαρακτήρας των μεταναστευτικών διηγημάτων που δημοσιεύονταν στα ελληνόφωνα περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες εξέφραζε τη σχέση ανάμεσα στο έθνος και τους τόπους της ξενιτιάς. Ο Ντελέζ και ο Γκουαταρί παρατηρούν ότι «τα τρία χαρακτηριστικά της ελάσσονος λογοτεχνίας είναι η αποεδαφοποίηση της γλώσσας, η σύνδεση του ατομικού με την άμεση πολιτική και η συλλογική συνάρθρωση της εκφοράς».¹⁴ Συνεπώς, τα μεταναστευτικά διηγήματα εξέφραζαν συλλογικές εμπειρίες και ηθικές θέσεις. Επίσης, κατά γενική παραδοχή, προσέδιδαν λαϊκότερο χαρακτήρα στο λογοτεχνικό πεδίο, καθώς απευθύνονταν κυρίως στο αναγνωστικό κοινό των μικροαστικών ή των εργατικών στρωμάτων.¹⁵ Οι διανοούμενοι και οι μελετητές της εποχής δέχονταν ρητά και συζητούσαν με διάφορους τρόπους τον λαϊκό χαρακτήρα των μεταναστευτικών εντύπων γενικότερα, αλλά και των διηγημάτων αυτών ως λογοτεχνικού είδους. Οι πρώτοι μελετητές της μετανάστευσης, όπως ο Ρόμπερτ Παρκ, εξύμνησαν τη λαϊκότητα των ξενόφωνων εντύπων που κυκλοφορούσαν στην Αμερική ως ένδειξη εξαμερικανισμού. Σύμφωνα με τον Παρκ, η οικονομική κατάσταση των εκδοτικών επιχειρήσεων, καθώς καθοριζόταν από τις κοινωνικές συνθήκες της ξενιτιάς, ανάγκαζε τους ξένους διανοούμενους να εκλαϊκεύουν τις «εθνικές κουλτούρες των ελίτ».¹⁶ Ο Παρκ θεωρού-

σε την εκλαϊκευτική διαδικασία βήμα για να μετασχηματιστούν οι ξένες εθνικές κουλτούρες σε αμερικανικές εθνοτικές κουλτούρες.¹⁷ Η εθνική λογοτεχνία του Παλιού Κόσμου δεν εγγράφηκε στη μεταναστευτική λογοτεχνική παραγωγή με τη μορφή της άμεσης «μετάγγισης». Εξαιτίας των ίδιων των όρων υπαρξής του, το μεταναστευτικό κείμενο επαναπροσδιόρισε την εθνική λογοτεχνία, όπως και ο μεταναστευτικός εθνικισμός είχε επαναπροσδιορίσει τις προϋπάρχουσες έννοιες της εθνικότητας. Ο Παρκ και άλλοι θεωρητικοί του εξαμερικανισμού την εποχή εκείνη υποστήριζαν ότι η μετανάστευση έτεινε να αποκωδικοποιεί τις ευρωπαϊκές εθνικές κουλτούρες ανακωδικοποιώντας τις στα συμφραζόμενα της δημόσιας σφαίρας και της λαϊκής κουλτούρας της Αμερικής.

Οι αντιφάσεις που χαρακτήριζαν τις διεθνικές διεργασίες του εθνικισμού στο επίπεδο της υποκειμενικής εμπειρίας του έθνους στη μετανάστευση αποτυπώνονταν στις συνθήκες ύπαρξης του μεταναστευτικού Τύπου. Οι εκδότες της μηνιαίας *Ατλαντίδας* το 1926 επαναλάμβαναν την υπόσχεση να δημοσιεύουν διηγήσεις που θα αναφέρονταν –και παράλληλα θα απευθύνονταν– στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό της Αμερικής. Το σημείωμα της σύνταξης στο τεύχος του Ιανουαρίου του 1926 (δεκαέξι χρόνια μετά το πρώτο τεύχος και έξι χρόνια πριν από το τελευταίο) εξήγγειλε ότι θα στραφεί προς «λαϊκώτερα και ελαφρότερα δημοσιεύματα».

Όταν η «Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς» ιδρύθη, η κυκλοφορία της έφθανεν εις τα σημεία του κόσμου εις τα οποία υπήρχεν εις ακμαίος και ζωντανός Ελληνισμός. Εις την Θράκην, την Μικράν Ασίαν, την Ρωσσίαν και τα Βαλκανικά Κράτη η «Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς» επώλει τόσα τεύχη όσα και εις την Αμερικάν ολόκληρον. Έπειτα ήλθεν η περίοδος των πολέμων, των αποκλεισμών, των καταστροφών και των μεγάλων εκείνων μεταβολών αίτινες τόσον βαθέως έπληξαν τον Ελληνισμόν εις τα ζωτικότερα σημεία της δυνάμεώς του. Μαζύ με όλα τα άλλα δημοσιεύματα του τύπου τούτου, η «Ατλαντίς» ώφειλε να προσαρ-

μοσθή εις τας νέας συνθήκας τας οποίας εδημιούργησεν ο πόλεμος. Ώφειλε να καταστή λαϊκωτέρα, ευθηνότερα και απλουστέρα, χωρίς να χάση τίποτε από τον πλούτον της ύλης και των εικόνων της· και αυτό κάμνει σήμερα εμφανιζόμενη εις τους φίλους της με το νέον της ένδυμα.¹⁸

Το πιο ενδιαφέρον στη διακήρυξη αυτή είναι ο τρόπος με τον οποίο η λαϊκή στροφή του περιοδικού συσχετίζεται με τις ευρύτερες πολιτικές συνθήκες που αφορούσαν τη διεθνή κυκλοφορία και την αναγνωσιμότητά του. Εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1910, οι ελληνικές κοινότητες εκτός των ελληνικών συνόρων, και ιδίως όσες βρίσκονταν στη Μικρά Ασία, τη Ρωσία, τα Βαλκάνια και την ανατολική Θράκη είχαν ερημώσει. Οι εξελίξεις αυτές συρρίκνωσαν γεωγραφικά την κυκλοφορία του περιοδικού, αφού οι περισσότεροι αναγνώστες του κατοικούσαν πια στη Βόρεια Αμερική. Καθώς συρρικνωνόταν η ελληνική διασπορά στην Ανατολή, οι υπερατλαντικές μεταναστευτικές κοινότητες αναλάμβαναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη δημιουργία νέων μορφών της φαντασίας της διασποράς και στην ανακωδικοποίηση της εθνικής λογοτεχνίας και της κουλτούρας. Στο πλαίσιο αυτό η σύνταξη του περιοδικού αποφάσισε να επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό της Αμερικής, μια στροφή η οποία απαιτούσε από το έντυπο να αποκτήσει λαϊκότερο περιεχόμενο και χαρακτήρα. Μολονότι η λογοτεχνία και η κουλτούρα θα παρέμεναν στο επίκεντρο της προσοχής, το περιοδικό θα επιχειρούσε να συνδεθεί περισσότερο με τις εμπειρίες και τη ζωή των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η καθιέρωση των λογοτεχνικών διαγωνισμών διηγήματος περιλαμβανόταν στα μέσα που θα ενίσχυαν τον λαϊκό χαρακτήρα του. Τα διηγήματα θεωρητικά εμπνέονταν από το απόθεμα της μεταναστευτικής εμπειρίας, και επομένως θεωρούνταν καταλληλότερα για το μεταναστευτικό αναγνωστικό κοινό. Έτσι, το περιοδικό θα συνέβαλε, όπως πίστευαν, στη διαμόρφωση του ανάλογου αναγνω-

στικού κοινού και των συγγραφέων. Στόχος των εκδοτών ήταν να αναδείξουν το περιοδικό σε μοχλό ανάπτυξης μιας τοπικής λογοτεχνικής και εγγράμματης κοινότητας Ελλήνων στην Αμερική.¹⁹ Επομένως, το περιοδικό ανέλαβε διπλό έργο. Αφενός, θα λειτουργούσε ως μοχλός διαδραστικής επικοινωνίας ανάμεσα στη διεθνή, και ειδικότερα την αμερικανική, λογοτεχνική παραγωγή και στην αντίστοιχη ελληνική. Αφετέρου, θα ενθάρρυνε τη λογοτεχνική έκφραση των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στόχος και στις δύο περιπτώσεις ήταν να καλλιεργηθεί ένα εγγράμματο και λογοτεχνικό μεταναστευτικό υποκείμενο, το οποίο θα διάβαζε και μερικές φορές θα συνέγραφε και θα δημοσίευε τα κείμενά του. Αυτό συνεπαγόταν μια διαδικασία λογοτεχνικής και πολιτισμικής καλλιέργειας της φαντασίας των μεταναστών.

Συντάκτες και εκδότες συχνά αναγνώριζαν ότι τα μεταναστευτικά διηγήματα δεν ανταποκρίνονταν ακριβώς στις απαιτήσεις της καθαυτό λογοτεχνίας. Ο εκδότης του *Πρωτοπόρου*, ενός μηνιαίου σοσιαλιστικού περιοδικού που εξέδιδε η Εκπαιδευτική Ομοσπονδία των Ελλήνων Εργατών της Αμερικής (Greek Workers Educational Federation of America), παρατηρούσε σχετικά:

Είναι ομολογημένο πως λογοτεχνική κίνηση που ν' αξίζει τόνομα μες τον Ελληνισμό της Αμερικής δεν υπάρχει και δεν υπήρξε. Οι λίγες εξαιρέσεις δεν είναι αρκετές να διαψεύσουν την κρίσιν αυτή. [...] Νομίζουμε καλή ταχτικήν εκ μέρους του «Πρωτοπόρου» να ενθαρρύνη το γράψιμο κομματιών από τη ζωή, ιστορίες, περιγραφές, γνώμες. Κάτι που δεν είναι λογοτεχνία, δεν έχει αξιώσεις Τέχνης, αλλά έχει την αξία του γιατί εκφράζει τη σκέψη και τα αισθήματα ανθρώπων που χωρίς νάναι συγγραφείς αισθάνονται την καρδιά τους γεμάτη και θέλουν να μιλήσουν κ' έχουν κάτι να ειπούν. [...] [Έχουμε την] επιθυμία να παρουσιάσουν μερικά γεγονότα που να ενδιαφέρουν τον Ελληνισμόν, να τα παρουσιάσουν όπως τα εννοούν οι ίδιοι, από μια νέα άποψη για τους πολλούς.²⁰

Το ενδιαφέρον των εκδοτών για τις ιστορίες ζωής πήγαζε από την πεποίθησή τους ότι η ανάκτηση της μεταναστευτικής εμπειρίας είχε πολιτική αξία για την καλλιέργεια της πολιτικής και της κοινωνικής συνείδησης. Έχοντας επίγνωση του πολιτικού του ρόλου, το περιοδικό επιδίωξε να ενθαρρύνει την έκφραση και τη δημοσιοποίηση της βιωμένης εμπειρίας. Το ενδιαφέρον για τις υποκειμενικές εκδοχές της ελληνικής εθνικότητας υποδείκνυε την ακλόνητη επιθυμία των σοσιαλιστών να αρθρώσουν εναλλακτικές εκδοχές της, ανταγωνιστικές στους ηγεμονικούς αστικούς λόγους περί έθνους. Από τη σκοπιά αυτή, το περιοδικό αντιλαμβανόταν το λογοτεχνικό και εγγραμματο κοινό των ελλήνων μεταναστών ως ήδη συγκροτημένο υποκείμενο που διέθετε συγκεκριμένο απόθεμα υποκειμενικής εμπειρίας και συνείδηση, τα οποία έπρεπε απλώς να ανακτηθούν. Ταυτόχρονα το περιοδικό λειτουργούσε ως μηχανισμός σοσιαλιστικής διαπαιδαγώγησης, ο οποίος αποσκοπούσε στην πολιτική καλλιέργεια και τη μόρφωση των μεταναστών ως πολιτικών υποκειμένων· φιλοδοξούσε λοιπόν να αναδειχθεί καθ'αυτό σε μηχανισμό συγκρότησης της υποκειμενικότητας. Η δημοσίευση διηγημάτων για τη ζωή στις συνθήκες της μετανάστευσης συνοδευόταν από απαντήσεις, σχόλια και συμβουλές προς τους συνεργάτες του περιοδικού. Από τις απαντήσεις αυτές φαίνεται πως δεν δημοσιεύονταν όλες οι ιστορίες. Το περιοδικό ενδιαφερόταν κυρίως για διηγήματα «με άποψη». Οι εκδότες σχολίαζαν την αφηγηματική μορφή τους και χρησιμοποιούσαν ορισμένα από τα δημοσιευμένα κείμενα ως παραδειγματικές εξιστορήσεις της εμπειρίας και της μνήμης. Χάρη στη διαπαιδαγωγική και την πολιτική παρέμβασή του, ο *Πρωτοπόρος* διαμόρφωνε την υποκειμενικότητα των μεταναστών, καθώς είχε αναλάβει τον παιδαγωγικό ρόλο να εκπαιδεύσει τόσο τους συνεργάτες όσο και τους αναγνώστες του να αφηγούνται «ορθά» την προσωπική μεταναστευτική προλεταριακή εμπειρία τους. Ο μορφωτικός και διαπαιδαγωγτικός ρόλος ήταν επίσης εμφανές-

στατος σε περιοδικά της δεσπόζουσας τάσης, χωρίς ωστόσο να δηλώνεται συνήθως. Τα περισσότερα περιοδικά στη δεκαετία του 1920 απέκτησαν λαϊκότερο χαρακτήρα, και ο παιδαγωγικός τους ρόλος εκφραζόταν με τη διοργάνωση λογοτεχνικών διαγωνισμών που καλούσαν τους αναγνώστες να συμμετάσχουν με διηγήματα που θα αναφέρονταν στις εμπειρίες τους στις Ηνωμένες Πολιτείες.²¹

Στις αρχές του εικοστού αιώνα, το διήγημα και το χρονογράφημα αναδείχθηκαν καταλληλότερα λογοτεχνικά είδη για να αφηγηθούν τις εμπειρίες της μετανάστευσης, τα όνειρα της παλιννόστησης και τις αναμνήσεις τους από την πατρίδα. Χαρακτηρίζονταν από συλλογικότητα, με την έννοια ότι αναπαριστούσαν τύπους ανθρώπων που αναγνωρίζονταν εύκολα από τους αναγνώστες· το διήγημα δεν αποσκοπούσε στο να δημιουργήσει κάποιον εξατομικευμένο χαρακτήρα, αλλά στο να παρουσιάσει ένα συγκεκριμένο περιστατικό της καθημερινότητας με το οποίο ήταν δυνατόν να συνδεθούν οι αναγνώστες, έστω και αν αυτό για τον καθένα συνέβαινε διαφορετικά και για άλλους λόγους. Οι πρωταγωνιστές έπρεπε να είναι αναγνωρίσιμοι από την αρχή της ιστορίας· το τέλος όφειλε να δικαιώνει και να ικανοποιεί όσα γνώριζαν εξ αρχής. Με την ανάγνωση αυτών των διηγημάτων, που δημοσιεύονταν στα μηνιαία περιοδικά επί τρεις περίπου δεκαετίες, από το 1910 μέχρι το 1940, εντοπίζονται συγκεκριμένες αφηγήσεις και θεματικές που επανέρχονταν, διακινούνταν και αναπροσαρμόζονταν διαρκώς. Η επανάληψη συγκεκριμένων αφηγήσεων, θεματικών, πλοκών, χαρακτήρων, θεμάτων και τοπικών αναφορών σκιαγραφεί με ποια διαδικασία διαμορφώθηκε ένα σώμα αφηγηματικού υλικού (δηλαδή τεχνικών και στοιχείων) που χρησιμοποιήθηκε στην αναπαράσταση της μεταναστευτικής εμπειρίας στη σφαίρα της λογοτεχνικής και της εγγράμματης διαμεσολάβησης. Πολλά επανερχόμενα στοιχεία, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, ανιχνεύονται επίσης σε αφηγήματα για την υποκειμενικότητα που αρθρώθηκαν σε δια-

φορετικές σφαίρες της πολιτισμικής παραγωγής και διαμεσολάβησης, όπως το θέατρο, η μουσική ή οι αυτοβιογραφίες. Επιπλέον, η μεταπολεμική λογοτεχνική και ιστοριογραφική παραγωγή με θέμα τη μετανάστευση των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες στη συνέχεια χρησιμοποίησε ορισμένα από τα επανερχόμενα θέματα: τις κακουχίες στην εργασία, τον επιτυχημένο μετανάστη που πλούτισε, το θαυμασμό για την Αμερική, τις αφηγήσεις της παλιννόστησης, τους κινδύνους των ασθενειών και το φόβο του θανάτου στον ξένο τόπο. Ωστόσο, η επανάληψη των θεμάτων δεν σημαίνει ότι οι αφηγήσεις έμειναν πανομοιότυπες σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα. Ορισμένα στοιχεία και θέματα επανεμφανίζονταν συνεχώς, ενώ άλλα μεταβάλλονταν ανάλογα με τις διαφορετικές ιστορικές συνθήκες και τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς στο πλαίσιο των οποίων εγγραφόταν η πολιτισμική παραγωγή σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Το λαϊκό μυθιστόρημα αυτής της πρώιμης φάσης, πάντως, συγκαταλεγόταν στις διαμορφωτικές στιγμές πολλών «ιστοριών», οι οποίες αργότερα αναδείχθηκαν κυρίαρχες εκδοχές του μεταναστευτικού αφηγήματος τόσο στην αμερικανική όσο και στην ελληνική δημόσια σφαίρα.

Τα διηγήματα για τη μετανάστευση είχαν συλλογικό χαρακτήρα, ενώ το περιεχόμενό τους αποτελούνταν από προσωπικές και υποκειμενικές αφηγήσεις. Όπως επισήμαιναν συχνά και οι συγγραφείς τους, οι υποκειμενικές εμπειρίες της μετανάστευσης συνέβαλλαν στη συλλογική εμπειρία και συνιστούσαν τη βάση μιας κοινοτικής νοηματοδότησης της ξενιτιάς. Το συλλογικό συμπλεκόταν με το υποκειμενικό αναπαράστατικό επίπεδο, και αυτό γινόταν εμφανές όταν η δημοσίευση μιας συγκεκριμένης ιστορίας έδινε το έναυσμα για να ξεκινήσει δημόσιος διάλογος ανάμεσα στους αναγνώστες και τους συγγραφείς. Η δημοσίευση κάποιων ιστοριών παρακινούσε συχνά ορισμένους αναγνώστες, που αναγνώριζαν τους εαυτούς τους στις ρεαλιστικές αφηγήσεις, να ανταπαντήσουν

γραπτά με επιστολή προς τους εκδότες ή στο συγγραφέα απευθείας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, οι αναγνώστες διαφωνούσαν με τον τρόπο που οι συγγραφείς χειρίζονταν μυθοπλαστικά τα γεγονότα, «διαστρεβλώνοντάς» τα στα διηγήματα, και πρότειναν άλλες εκδοχές, πιστότερες στην πραγματικότητα, κατά την άποψή τους.

Τα διηγήματα που δημοσιεύονταν στα περιοδικά συνιστούσαν τρόπο διεξαγωγής ενός δημόσιου διαλόγου για το περιεχόμενο και τις αρχές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στη φάση της διαμόρφωσής της. Μολονότι οι χαρακτήρες ήταν φανταστικοί, οι αφηγητές με τις παρατηρήσεις τους επισήμαιναν συνήθως τη στενή σχέση της μυθοπλασίας με την πραγματικότητα. Σύμφωνα με τη διατύπωση των συγγραφέων, τα διηγήματα έπρεπε να θεωρούνται αφήγηση και δραματοποίηση αληθινών γεγονότων. Συνεπώς, οι αναγνώστες συχνά αισθάνονταν την ανάγκη να διαφωνήσουν και να ανταπαντήσουν δημόσια στον τρόπο με τον οποίο αναπαριστούσαν τις ζωές τους στα συμφραζόμενα της μυθοπλαστικής αφήγησης. Όπως φαίνεται από αυτές τις συχνές παρεμβάσεις και τις απαντήσεις, παρόλο που τα διηγήματα διέθεταν συλλογικό χαρακτήρα, δεν ήταν αντιπροσωπευτικά με την έννοια ότι συμπεριλάμβαναν όλες τις ποικίλες εμπειρίες των ελλήνων μεταναστών. Διέθεταν συλλογικό χαρακτήρα με την έννοια ότι διεκδικούσαν να αναπαραστήσουν το αναδυόμενο υποκείμενο του έλληνα μετανάστη με τη λογοτεχνική εξιστόρηση των εμπειριών της μετανάστευσης. Στις πρώτες φάσεις της ανάπτυξης της μεταναστευτικής λαϊκής λογοτεχνίας, παρακολουθούμε τη δημιουργία ηγεμονικών μορφών της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, καθώς νέα στοιχεία εντάσσονταν και αποκλείονταν από τις έννοιες της ελληνικότητας, ή αναδεικνύονταν μέσα από την εμπειρία της μετανάστευσης. Στα διηγήματα αντικατοπτριζόταν η διαδικασία παραγωγής και διαμεσολάβησης ενός λογοτεχνικού και εγγράμματος μεταναστευτικού υποκειμένου. Με δεδομένες τις συ-

¹⁹² γκεκριμένες συνθήκες της ζωής των μεταναστών, τούτη η διαμεσολάβηση διέδιδε εκλαϊκευμένες εκδοχές της εθνικής κουλούρας, καθώς και έννοιες της υποκειμενικά βιωμένης εθνικότητας συχνά διακριτές από την πολιτική ιδεολογία και τις πρακτικές του έθνους-κράτους. Πώς καταγραφόταν η εμπειρία της μετανάστευσης τόσο στη συγγραφή και τη δημοσίευση όσο και στην ανάγνωση και τις απαντήσεις προς τα έντυπα; Και πώς τροποποιούνταν, μετασχηματιζόταν ή επανεγγραφόταν ο νοητικός μηχανισμός του έθνους στα λαϊκά αφηγήματα για την εμπειρία της μετανάστευσης;

Πατρίδα και Αμερική

Μολονότι η καθαυτό πλοκή των μεταναστευτικών αφηγήσεων διέθετε σημαντική ποικιλία, οι θεματικές, τα στοιχεία και τα ζητήματα που έθεταν αναθεωρούνταν συνεχώς, κυκλοφορούσαν ξανά σε διαφορετικά σενάρια, λέγονταν πάμπολλες φορές και τελικά εδραιώνονταν ως καταστατικά στοιχεία της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των αφηγήσεων ήταν η επίμονη ενασχόλησή τους με τον τόπο. Ο αφηγηματικός χώρος των γεγονότων στις περισσότερες περιπτώσεις περιλάμβανε και την Αμερική και την πατρίδα τους, μολονότι στις μεταναστευτικές αφηγήσεις και οι δύο όροι αναφέρονταν περισσότερο σε συγκεκριμένους τόπους μετανάστευσης παρά στην Ελλάδα και τις Ηνωμένες Πολιτείες ως πολιτικές οντότητες. Η λέξη *Αμερική* δεν αναφερόταν γενικά στις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά σε μια συγκεκριμένη κωμόπολη της μεσοδυτικής Αμερικής ή σε κάποιον τόπο εργασίας ή σε μια συγκεκριμένη περίοδο της ατομικής ζωής, ή ακόμα και σε μια ορισμένη συναισθηματική κατάσταση. Η λέξη *πατρίδα*, αντίστοιχα, δεν αναφερόταν κατ' ανάγκη γενικά στην Ελλάδα, αλλά σε ένα χωριό, μια επαρχία, μια γειτονιά, ή ακόμα σε προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις ή δεσμούς. Οι μεταναστευτικές αφηγήσεις μετασχημάτιζαν τα

εθνικά ονόματα σε σημαίνουντα που η σημασία τους αναβαλλόταν διαρκώς. Οι δύο έννοιες, της Αμερικής και της πατρίδας, συνυφαίνονταν μέσα από το γεγονός της μετανάστευσης και οι μεταναστευτικές αφηγήσεις αποτελούσαν αφηγηματοποίηση αυτής ακριβώς της συνύφανσης. Το μπλέξιμο των εννοιών πατρίδα και Αμερική στο μεταναστευτικό λαϊκό μυθιστόρημα αμφισβητεί την ιδέα που θεωρεί την «Αμερική» ενιαία και μονοδιάστατη πολιτισμική έννοια. Τούτη η ενιαία αντίληψη για την Αμερική παρουσιάζεται συχνά σε ανθρωπολογικές, ιστορικές και κοινωνιολογικές μελέτες της διατλαντικής μετανάστευσης γενικότερα, καθώς και σε μελέτες συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων. Πολλοί μελετητές, με βάση την υπόθεση ότι οι διατλαντικές μεταναστεύσεις στις αρχές του εικοστού αιώνα διέθεταν κοινές αιτίες και συνθήκες, υπέθεσαν επίσης ότι η «Αμερική» ως πολιτισμική αναπαράσταση των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν ομοιογενής σε διαφορετικά συμφραζόμενα και σε όλα τα πολιτισμικά περιβάλλοντα. Οι ολοποιητικές προσεγγίσεις της έννοιας «Αμερική» υποδεικνύουν την εθνικιστική εμπλοκή των μεταναστευτικών σπουδών –ιδίως στις περιπτώσεις που η μεταναστευτική Αμερική συγχέεται με εθνοκεντρικές εννοιολογήσεις οι οποίες ταυτίζουν την Αμερική με τις Ηνωμένες Πολιτείες– αλλά δεν επιτρέπουν διόλου να διεισδύσουμε στους τρόπους με τους οποίους η ίδια η μεταναστευτική εμπειρία συνέβαλε στη δημιουργία ιστορικά ιδιαίτερων δομών του να είσαι μετανάστης στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Τα μεταναστευτικά διηγήματα τοποθετούνταν στο χώρο που οριζόταν από την Αμερική και την πατρίδα. Παρόλο που τα μεταναστευτικά αφηγήματα δεν αφορούσαν πάντοτε άμεσα το θέμα της μετανάστευσης αλλά διάφορες πτυχές της καθημερινότητας και της κοινωνικής εμπειρίας, τα διηγήματα αυτά αναπαριστούσαν την τοποθεσία της μεταναστευτικής κοινωνικής εμπειρίας διπολικά: Αμερική/πατρίδα. Ακόμα και στις παραλλαγές όπου ολόκληρη η αφήγηση τοποθετείται

¹⁹⁴ στη γεωγραφική επικράτεια της πατρίδας, από την περιγραφή των καθημερινών εμπειριών, των σχέσεων και των αναμνήσεων δεν έλειπε ποτέ η έννοια Αμερική, η οποία αναφερόταν αναγκαστικά στις συνθήκες της μετανάστευσης. Οι μεταναστευτικές αφηγήσεις διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες, ανάλογα με τη χωροθέτησή τους: ορισμένες έδιναν έμφαση στην Αμερική και, επομένως, η πατρίδα εμφανιζόταν μόνο σε δεύτερο επίπεδο· άλλες πάλι έδιναν έμφαση στην πατρίδα, και η Αμερική αναφερόταν μόνον ως εικόνα.

Η επανάληψη των ίδιων θεμάτων μας επιτρέπει να επισκοπήσουμε τις πλοκές και τις παραλλαγές κάθε κατηγορίας. Στην πρώτη κατηγορία (όπου τονίζεται η Αμερική) περιλαμβάνονται αφηγήσεις για τα πρώτα χρόνια της παραμονής των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Εδώ τόνιζαν ιδιαίτερα τη γεωγραφία και τα σημαντικότερα στοιχεία της ζωής των μεταναστών: τους κοινωνικούς χώρους μέσα στην ελληνική κοινότητα και έξω από αυτήν, τις επαφές με άλλους μετανάστες και φυλετικές ομάδες, τις ανδρικές φιλίες και τους δεσμούς που υπαίνονταν μέσα από τη μεταναστευτική εμπειρία, και την περιγραφή κοινωνικών τύπων και χαρακτήρων. Στους συνηθισμένους τύπους και χαρακτήρες περιλαμβάνονταν ο μπόσσης (αφεντικό), ο αστυνομικός, ο σπόρτης (ο αθλητικός τύπος που του αρέσει να ντύνεται ακριβά, μιλάει αγγλικά, έχει σχέσεις με γυναίκες και κάποια οικονομική ευχέρεια), ο φθισικός (ο μετανάστης που υποφέρει από φυματίωση συνήθως εξαιτίας των κακών συνθηκών διαβίωσης και της σκληρής δουλειάς), ο πλανόδιος έμπορος, ο νεαρός λούστρος (στο *σαϊνάδικο*), οι μετανάστριες, η νεαρή νύφη από φωτογραφίες, η πιστή σύζυγος, η άπιστη σύζυγος που έφυγε με νεαρότερο άνδρα. Οι περισσότερες αφηγήσεις της κατηγορίας αυτής αφορούν τα «πρώτα χρόνια» της μετανάστευσης και εκπέμπουν το μήνυμα ότι η εποχή αυτή έχει πια περάσει ανεπιστρεπτί. Με τις αφηγήσεις των «πρώτων χρόνων» σχηματιζόταν μια εκδοχή καταγωγικής μεταναστευτικής μυ-

θολογίας, και η αναπόλησή τους ενίσχυε την ιδέα ότι οι μετανάστες βελτίωσαν πραγματικά την κοινωνική και την πολιτισμική τους θέση από εκείνο τον πρώτο καιρό που είχαν φτάσει στη «νέα» τους χώρα.

Άλλες αφηγήσεις αναφέρονταν στην καθημερινή ζωή των μεταναστών στην Αμερική. Τα θέματά τους αφορούσαν τις γιορτές και τις τελετές. Οι αφηγήσεις για την απώλεια και το θάνατο ήταν πολύ συνηθισμένες: μιλούσαν για το θάνατο αγαπημένων προσώπων στην πατρίδα, το φόβο μήπως πεθάνουν στην Αμερική, το φόβο μήπως πεθάνουν έξω από τους κόλπους της ελληνικής κοινότητας. Πολλές αφηγήσεις αναφέρονταν επίσης στη συνεχή μετακίνηση των ανθρώπων από την Αμερική στην πατρίδα τους και αντίστροφα. Η μετανάστευση δεν παρουσιαζόταν ως μετεγκατάσταση που γίνεται μια για πάντα. Αντίθετα παρουσιαζόταν ως συνεχές ρεύμα που συνέδεε διαφορετικούς τόπους και πατρίδες· η απόφαση δεν οριστικοποιούνταν ποτέ· η μετακίνηση ποτέ δεν ολοκληρωνόταν. Άλλες συχνές παραλλαγές του θέματος αυτού αφορούσαν τις αναπάντεχες συναντήσεις με συμπατριώτες, συνήθως ανθρώπους που έρχονταν από το ίδιο ακριβώς μέρος της πατρίδας, το ίδιο χωριό λόγου χάρη, αλλά επίσης ανθρώπους που πρωτοσυναντιόνταν κάτω από τις αντίξοες συνθήκες των πρώτων χρόνων στην Αμερική. Η ανάμνηση των πρώτων χρόνων συνεπαγόταν την αφήγηση περιστατικών που περιέγραφαν τα πρώτα χρόνια της παραμονής των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στην ομάδα των αφηγήσεων που αντλούσαν τα θέματά τους από την καθημερινότητα των μεταναστών στην Αμερική περιλαμβανόταν επίσης η αφήγηση των επισκέψεων σε αμερικανικούς θεσμούς και φορείς, όπως τα άσυλα ψυχοπαθών, τα εργατικά σωματεία, οι ομοσπονδίες και οι αίθουσες δικαστηρίων.

Μια τρίτη ομάδα περιλαμβάνει τις «αφηγήσεις για παραστρατημένους». Σε αυτές περιέγραφαν τον τύπο του έλληνα μετανάστη ο οποίος, για διάφορους λόγους, ζούσε στην Αμερική αλλά έξω από τους κόλπους της ελληνικής κοινότητας.

Υπήρχαν πολλές παραλλαγές στο θέμα. Η συνηθέστερη αφορούσε μετανάστες αξιοκατάκριτους ή ιδιόρρυθμους σύμφωνα με το κοινά παραδεκτό πρωτόκολλο κοινωνικής συμπεριφοράς, σαν τη γυναίκα που πήγε στην Αμερική για να παντρευτεί από φωτογραφία αλλά τελικά εγκατέλειψε τον σύζυγό της και την κοινότητα· σαν τον άνδρα συνδικαλιστή που οργανώθηκε κατόπιν στο Στρατό Σωτηρίας· σαν το διαζευγμένο ζευγάρι ή τους καλλιτέχνες. Σε τούτη την ομάδα αφηγήσεων συναντούμε ένα θέμα αρκετά συχνό σε διάφορες εθνοτικές λογοτεχνίες των Ηνωμένων Πολιτειών: τις αφηγήσεις για την απόκρυψη της πραγματικής φυλετικής ταυτότητας. Στην περίπτωση των ελληνικών μεταναστών, οι αφηγήσεις αφορούσαν μετανάστες που προσποιούνταν τους Αγγλοαμερικανούς αποκρύπτοντας τη μεταναστευτική προέλευσή τους. Μια άλλη παραλλαγή των αφηγήσεων για τους «παραστρατημένους» περιέγραφε μετανάστες που λησμονούσαν τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις τους απέναντι στις οικογένειες που είχαν αφήσει πίσω στην πατρίδα. Οι αφηγήσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς καταδεικνύουν με ποιον τρόπο η Αμερική εκπροσωπούσε για τους μετανάστες μια ιδιαίτερη δομή συναισθημάτων: το φόβο της λήθης, ο οποίος στη συγκεκριμένη περίπτωση σήμαινε ότι το υποκείμενο λησμονά την καταγωγή του και, επομένως, περνά το ίδιο στη λησμονιά.

Η άλλη ευρεία κατηγορία περιλαμβάνει, όπως σημειώσαμε προηγουμένως, τις αφηγήσεις που αναφέρονται κυρίως στην πατρίδα (από τη σκοπιά της «Αμερικής»). Οι αφηγήσεις αυτές ακολουθούν την αφηγηματική και υφολογική μορφή της ανάμνησης και της ονειροπόλησης. Είναι ονειρικές και συγκεχυμένες, και μάλιστα τόσο που ορισμένες φορές δύσκολα παρακολουθεί κανείς τη λογική αλληλουχία της πλοκής. Μία από τις κύριες παραλλαγές της ομάδας αυτής συνίσταται σε αφηγήσεις που παρουσιάζουν αναμνήσεις από την πατρίδα.²² Στα στοιχεία της συγκαταλέγονται ο φυσικός χώρος του τόπου καταγωγής (το χωριό, το βουνό, το χωράφι, ο κή-

πος), οι άνθρωποι (η οικογένεια, οι αγαπημένες που έμειναν πίσω, οι αγαπημένοι που πρόδωσαν και απαρνήθηκαν την αγάπη και τις υποσχέσεις τους, οι φίλοι, ο κοινωνικός περίγυρος, ο δάσκαλος, ο παπάς, οι τοπικές αρχές), οι συνθήκες της ζωής (η φτώχεια, η ανεμελιά, και η συναισθηματική, κοινωνική ή σεξουαλική καταπίεση και εξάρτηση), γενικότερα πολιτικά γεγονότα (κυρίως οι Βαλκανικοί Πόλεμοι των ετών 1912-1913, η έξοδος από τη Μικρά Ασία και την ανατολική Θράκη στο χρονικό διάστημα από το 1910 έως το 1922, η ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία), και η εντεινόμενη μετανάστευση ως μαζική έξοδος των πληθυσμών από τα χωριά και τις επαρχιακές πόλεις.

Παρόμοιες, μολονότι δίνουν έμφαση αλλού, είναι οι αφηγήσεις που εστιάζουν στις αιτίες που ανάγκασαν τα υποκείμενα να μεταναστεύσουν. Οι αφηγήσεις αυτές αναφέρονται πάντοτε στις ευρύτερες πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές συνθήκες στην πατρίδα. Η σχετική συζήτηση διεξαγόταν μέσα από την αφήγηση προσωπικών ιστοριών και εμπειριών (πολλές παραλλαγές ιστοριών για άτυχους έρωτες, για χρέη και οικογενειακά προβλήματα, για την υποχρεωτική στράτευση και τον πόλεμο). Οι αφηγήσεις αυτές επιτρέπουν να διεισδύσουμε στους τρόπους με τους οποίους η συλλογική και η επίσημη ιστορία επανεγγράφονται σε εξιστορήσεις της υποκειμενικής εμπειρίας και της προσωπικής ζωής. Η ιστορία επανερχόταν στη μνήμη με την ανάκληση των προσωπικών συναισθημάτων και αισθημάτων, όπως ο θυμός για τον αναγκαστικό χωρισμό, η νοσταλγία για το αγαπημένο πρόσωπο, η σωματική επιθυμία για όσους έμειναν πίσω· αλλά στο ίδιο οδηγούσε και η έκφραση της ανακούφισης, των συναισθημάτων απελευθέρωσης και περηφάνιας για όσους κατόρθωσαν να ξεφύγουν από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ορίζουσες της ζωής τους στην πατρίδα. Οι αφηγήσεις αυτές είναι ιδιαίτερα σημαντικές όταν μελετάται πώς οι έλληνες μετανάστες νοηματοδότησαν το έθνος και την εθνικότητα στην

¹⁹⁸ τοποθεσία της «Αμερικής». Οι αφηγηματικές νοηματοδοτήσεις του έθνους αναφέρονταν στη συνύφανση της πατρίδας με την «Αμερική». Φαντάζονταν το μεταναστευτικό έθνος σε σχέση με τις ιδιαίτερες δομές συναισθημάτων που ανέπτυξαν οι μετανάστες στις ιδιαίτερες συνθήκες ζωής στην ξενιτιά. Η μνήμη της πατρίδας μετατράπηκε σε βιωμένη στο παρόν εμπειρία και δεν ήταν απλώς γραφική ανάμνηση.

Χρόνος στην «Αμερική» και πάλι

Αναδεικνύοντας τις συνδέσεις ανάμεσα στην τοποθεσία και τη χρονικότητα μπορεί να απεικονιστεί ο υποκειμενικός χαρακτήρας που έχουν οι νοηματοδοτήσεις των τόπων της πατρίδας. Οι αναπαραστάσεις του χρόνου ανιχνεύονται εκεί όπου η πατρίδα διασταυρώνεται με την «Αμερική» στην κάθε φορά διαφορετική πλοκή των αφηγήσεων. Κοινό χαρακτηριστικό των αφηγήσεων ήταν η εγγραφή της ξενιτιάς σε κυκλική χρονικότητα. Οι περιγραφές της καθημερινότητας των μεταναστών στην «Αμερική» απέπνεαν την αίσθηση της συνεχούς επανάληψης και της κυκλικότητας της εμπειρίας. Στις αφηγήσεις επανερχόταν συνεχώς η εμφαντική αναφορά στο πόσα χρόνια είχαν ήδη ζήσει στην Αμερική οι ήρωες.

«Πόσα χρόνια έχεις εις την Αμερικήν, Γέρω-Παναγή;» ηρώτησε μια κυρία από την ομήγυριν.

Ο Γέρω-Παναγής ύψωσε την χιονισμένην κεφαλήν του, οι οφθαλμοί του ήστραψαν διά μίαν στιγμήν και, με βραχύν γέλωτα, είπεν:

«Είμαι βαρυποινίτης, παιδί μου! Βαρυποινίτης! Τριάντα πέντε χρόνια! Αγόρασα το πρώτο φύλλον της “Ατλαντίδος” και το –ας πούμε– εδιάβασα χιλιάδες φορές!»²³

Αυτού του είδους η εισαγωγή στην αφήγηση της ζωής ενός ηλικιωμένου ήρωα αναλάμβανε διττή λειτουργία. Αφενός, τοποθετούσε την αφήγηση μέσα στον κυκλικό χρόνο (τριάντα

πέντε χρόνια στην Αμερική), ενώ παράλληλα, χρησιμοποιώντας τη μεταφορά του εγκλεισμού («βαρυποινίτης»), τόνιζε την επαναληπτικότητα του χρονικού διαστήματος. Η επαναληπτικότητα και η ομοιογένεια των χρόνων στην Αμερική ανακαλούνται επίσης με την εικόνα του ηλικιωμένου που διαβάζει «χιλιάδες φορές» το ίδιο τεύχος της ελληνικής εφημερίδας. Το συγκεκριμένο περιστατικό, που αποτελεί και το θέμα του διηγήματος, εισάγεται συχνά με την αναφορά στον αριθμό των ετών που έζησε ο μετανάστης στην Αμερική, τον οποίο ακολουθούν φράσεις όπως «πέρασαν πολλά χρόνια ώσπου μια μέρα...». Έτσι, η αφήγηση μιας συγκεκριμένης εμπειρίας εισαγόταν με την αναφορά σε έναν ομοιογενή, επαναληπτικό και αδιαφοροποιήτο χρόνο, ο οποίος άρχιζε με την αναχώρηση από την πατρίδα. Το χρόνο αυτόν τον διέκοπτε ένα περιστατικό που συνέδεε ξανά το μετανάστη με τη ζωή που είχε αφήσει πίσω του (ένας θάνατος στην οικογένεια, μια απρόσμενη συνάντηση με κάποιο συμπατριώτη, η επιστροφή στην πατρίδα).²⁴ Επίσης, χρησιμοποιούσαν συνήθως την έννοια του ομοιογενούς χρόνου για να περιγράψουν την εργασία των μεταναστών στην «Αμερική»: «Με την πάροδο του χρόνου και διά της τακτικής του εργασίας, ο κυρ-Γιώργης κατώρθωσεν έπειτα από πολλούς μόχθους [...] να αποκτήση την ανεξαρτησία απολαμβάνων με το μέτρο τα αγαθά της ζωής».²⁵

Η αναφορά στην «τακτική εργασία» τόνιζε την επαναληπτικότητα του χρόνου, ενώ η ιδέα ότι η μακροχρόνια εργασία και οι δυσκολίες οδήγησαν στην επιτυχία εμφάνιζε εντυπωσιακή ομοιότητα με τη μεταφορά του εγκλεισμού που χρησιμοποίησε ο «Γέρω-Παναγής», και αποκτούσε οριστικά τη χροιά της επαγγελίας ότι η σκληρή εργασία μπορεί να οδηγήσει στη «λύτρωση» και τη σωτηρία από τη φτώχεια.²⁶ Ο ομοιογενής χρόνος έσβηνε από τη μνήμη γεγονότα, ανθρώπους και ολόκληρα κομμάτια της προσωπικής ζωής, από την οποία το υποκείμενο αποξενωνόταν με την παρέμβαση του συμπαγούς ακίνητου χρόνου:

Τα πρώτα χρόνια έγραφα και στ' αδέρφια μου και στους γέρους ταχτικά και έπειτα λίγο-λίγο σαν έπαψα ν' αλληλογραφώ με τα παιδιά έπαψα να γράφω και στους γέρους, νομίζοντας πως τους ήτο αρκετό να μαθαίνουν απ' τους άλλους. Βλέπεις όλοι μας οι ξενητεμένοι, παρατούμε τα χωριά μας και τους δικούς μας με την ιδέα πως δεν θ' αργήσωμεν μα όλοι αναβάλλομεν από χρόνο σε χρόνο, κι έτσι κ' εγώ με την μια αναβολή και την άλλη έφτασα να μη θυμάμαι πόσα χρόνια έλειπα. Σαν πλια ήρθε η ώρα που άρχισα να αισθάνομαι το βάρος του χρόνου και να βρίσκω τη φάτσα μου στον καθρέφτη αγνώριστη και σε μένα, παραβάλλοντάς τη με νεώτερες φωτογραφίες, θυμήθηκα και το χωργιό και τους γέρους, που ούτε ήξερα αν βρίσκονταν ή όχι.²⁷

Η πάροδος του χρόνου συνδεόταν συχνά με τη λησμονιά σε διάφορες μορφές λαϊκής αφήγησης, όπως τα παραμύθια, η λαϊκή παράδοση και η καθημερινή συνομιλία. Στις μεταναστευτικές αφηγήσεις, ωστόσο, είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς συσχετιζόταν με μια ιδιαίτερη έννοια του χρόνου. Στις αφηγήσεις αυτές η επανάληψη του κυκλικού χρόνου της ζωής στην Αμερική διακοπτόταν αποκλειστικά σχεδόν από περιστατικά σχετικά με τη ζωή στην πατρίδα. Τα γεγονότα που σηματοδοτούσαν τη διακοπή αυτή ήταν το πιο συνηθισμένο θέμα των διηγημάτων. Τα περισσότερα αφηγούνταν ακριβώς τη στιγμή και τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες ένα γεγονός που επανασύνδεε τον πρωταγωνιστή με την παλαιότερη ζωή του στην πατρίδα διέκοπτε τον επαναληπτικό χρόνο της ζωής στην «Αμερική». Στο προηγούμενο παράθεμα ο συγγραφέας χρησιμοποίησε το μοτίβο της λησμονιάς της ζωής και των παλιότερων δεσμών του προκειμένου να εισαγάγει στην αφήγηση την επιστροφή στην πατρίδα του, όπου ανακάλυψε ότι οι γονείς του είχαν πεθάνει, τα αδέρφια του είχαν επίσης χαθεί κάπου στην «Αμερική», και οι συγχωριανοί του δεν τον αναγνώριζαν, αλλά αντίθετα τον θυμόντουσαν ως αχάριστο γιο. Η αναφορά στη λειτουργία του χρόνου, λοιπόν, αναλάμβανε να εισαγάγει σε αναπαραστάσεις της ζωής στην πατρίδα: στις ει-

κόνες των εγκαταλειμμένων και ερημωμένων περιοχών, όπου κυβερνούσαν ο θάνατος, η απώλεια και η αδράνεια.

Οι νοηματοδοτήσεις του χρόνου σε σχέση με την εργασία καταλαμβάνουν κεντρικό ρόλο στην κατανόηση των εικόνων που σχημάτιζαν οι μετανάστες για την «Αμερική». Τα διηγήματα που δημοσιεύτηκαν στο σοσιαλιστικό περιοδικό *Πρωτοπόρος* εκπροσωπούσαν μια ιδιαίτερη παραλλαγή στη θεματική αυτή. Στις σοσιαλιστικές αφηγήσεις της μεταναστευτικής ζωής, η κυκλική χρονικότητα αφορούσε κυρίως τη σχέση της βιομηχανικής εργασίας με την καθημερινή οργάνωση του χρόνου στον καπιταλισμό. Οι περισσότερες αφηγήσεις στον *Πρωτοπόρο* μιλούσαν για περιστατικά της καθημερινότητας των εργατών. Η ρουτίνα και η αλλοτρίωση της καθημερινότητας επανέρχονταν ως θεματικές των αφηγήσεων, οι οποίες εγγράφονταν στο ευρύτερο πολιτικό πρόταγμα της κριτικής του καπιταλισμού και των βιομηχανικών συνθηκών διαβίωσης. Οι τυπικές αφηγήσεις του είδους περιέγραφαν λεπτομερώς τη δουλειά των εργατών: τη φύση της εργασίας, τη γραμμή παραγωγής, τον αμετάβλητο εργασιακό ρυθμό στα εργοστάσια, τις αμετάβλητες συνθήκες εκμετάλλευσης. Ο χρόνος δεν εννοούνταν ως προοδευτική εξέλιξη, με την έννοια ότι οι αφηγήσεις αυτές αναπαριστούσαν τα υποκείμενα (δηλαδή τους εργάτες μετανάστες) παγιδευμένα στο σύστημα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Απέριπταν ρητά ως ενδεχόμενο την επαγγελία της λύτρωσης και της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης με τη σκληρή εργασία. Αντίθετα, οι πρωταγωνιστές στις αφηγήσεις (δηλαδή οι εργάτες μετανάστες) φαίνεται να έχουν επίγνωση ότι είναι παγιδευμένοι στους μηχανισμούς καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και στο γεγονός ότι μοναδικό «κέρδος» από την εργασία τους ήταν η απλή επιβίωση. Εδώ δεν ήταν οι μνήμες της πατρίδας που διέκοπταν τον επαναληπτικό χρόνο, αλλά η συνειδητοποίηση της εκμετάλλευσης και η διάμορφωση του οράματος της κοινωνικής αλλαγής και της αντίστασης. Μια αφήγηση, λόγου χάρη, μιλάει για κάποιον εργά-

²⁰² τη ο οποίος μετά από μια ολόκληρη ημέρα σκληρής εργασίας στο «τενεκετζίδικο», αναλογίστηκε έντρομος την αδιάκοπη επανάληψη της καθημερινότητάς του:

Ζητούσα την απομόνωση για να βάλω τους συλλογισμούς μου σε τάξη και νάβρω τη γαλήνη της ψυχής μου πούτανε ανάστατη. Η σκέψη πως αύριο η ζέστα θάτανε σαν τη σημερινή και το «πράμα» πειο ζεστό ακόμα, με βασάνιζε πειο πολύ παρά η ιδέα της κόλασης σαν ήμουν μικρός. Και το μαρτύριο που τράβηξα σήμερα θάχει συνέχεια κι' αύριο και μεθαύριο και... θεέ μου, θεέ μου... Έσφιξα το κεφάλι μου μες' τα χέρια μου. Αμέτρητες στοίβες μας περιμένουν αύριο να τις ξεφυλλίσουμε...²⁸

Στις αφηγήσεις αυτού του τύπου αποκήρυσσαν την πίστη στην εργασία ως μέσο σωτηρίας, προόδου και βελτίωσης. Οι πολλά υποσχόμενες αφηγήσεις για τη μετανάστευση και την προκοπή μέσω της σκληρής δουλειάς διαψεύδονταν με την έμφαση που δινόταν στην αμετάβλητη κοινωνική θέση του μετανάστη, ο οποίος μοχλούσε μόνο και μόνο για να επιβιώσει. Τα όνειρα των μεταναστών για την επιτυχία αντιμετωπίζονταν κοροϊδευτικά και απομυθοποιούνταν:

Ο Μάκης, ο ένας από τους δύο παρήδες μου, είναι ένας άνδρας κλας ίσαμε κει πάνω, μα δεν βαστά στην δουλειά. [...] Όταν πάρει το μισθό του και πληρώσει τα χρέη του, τα ρέστα τα κουνά στα ζάρια. Και την άλλη μέρα έρχεται στη δουλειά με το κεφάλι σκυμμένο. «Τι τα θέλεις», μου λέει, «έτσι κι' έτσι δεν σώνεσαι με πέντε φωροτάλλαρα που σου περισσεύουν. Παίξε τα το λοιπό κι' ή τα κάνεις πολλά, ή φτου κι' απ' την αρχή». [...]

Στο διπλανό ρολό δουλεύει ξεφυλλητής ο Θωμάς, ένα δυνατό κι' εύρωστο παιδί από τα Δωδεκάνησα. Τ' όνειρό του είναι να περισσέψει μερικά ψιλά για ν' ανοίξει ψαράδικο. [...] Οι πατριώτες του λένε πως ο Θωμάς ονειρεύεται το ψαράδικο από τον καιρό που πάτησε το πόδι του στην Αμερική, εδώ και μιάμισυ ντουζίνα χρόνια.²⁹

Τα σοσιαλιστικά περιοδικά επέκριναν συχνά την κυρίαρχη τάση που υποστήριζε το όνειρο της προόδου και της κοινωνικής

ανόδου με τη σκληρή δουλειά. Υποστήριζαν την ιδέα ότι μοναδική εναλλακτική λύση στα δεινά των μεταναστών ήταν η πολιτική οργάνωση και ο συλλογικός αγώνας. Η έμφαση στην εργασία σε συνδυασμό με την πίστη στον σοσιαλιστικό διεθνισμό οδηγούσε στην άρνηση να διακριθεί ο τρόπος ζωής των γηγενών και των μεταναστών εργατών.³⁰ Αντίθετα, σε όσες αφηγήσεις της καθημερινότητας στην «Αμερική» πλησίαζαν περισσότερο τις ηγεμονικές αντιλήψεις, η οργάνωση και η αίσθηση του χρόνου στη ζωή του μετανάστη διακρίνονταν και διαχωρίζονταν από την οργάνωση και την αίσθηση του χρόνου της γηγενούς κοινωνίας. Ο κυκλικός και επαναληπτικός χρόνος της ζωής των μεταναστών εγγραφόταν στις κυρίαρχες μορφές και τις εκδηλώσεις της χρονικότητας στην κοινωνία υποδοχής, αλλά παρέμενε ξεχωριστός. Αυτό ήταν ακόμα πιο έκδηλο στις αφηγήσεις που εξεικόνιζαν το χάσμα της ιδιωτικής και της δημόσιας ζωής των μεταναστών. Ο διαχωρισμός της ιδιωτικής σφαίρας από τη δημόσια συνιστούσε στοιχείο πολλών αναπαράστασεων της ζωής των μεταναστών, και μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε πώς λειτουργούσαν παράλληλα δύο διαφορετικές μορφές χρονικότητας και την ιδιαίτερη σημασία τους για την ανάλυση των μεταναστευτικών διηγημάτων.

Η διάκριση του ιδιωτικού από το δημόσιο συνδεόταν στενά με τη διάκριση του οικιακού από το κοινωνικό. Επειδή ο χωρισμός των οικογενειών ήταν συχνό φαινόμενο, η οικονομική μετανάστευση συχνά διαρρήγνυε τη σύνδεση της ιδιωτικής ζωής με τη δημόσια. Έτσι λοιπόν, οι θεματικές της μεταναστευτικής οικογένειας και της πυρηνικής οικιακότητας απουσίαζαν παντελώς σχεδόν από τις πρώτες φάσεις της ελληνικής λαϊκής μυθοπλασίας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι περισσότερες αφηγήσεις εξιστορούσαν περιστατικά που διαδραματίζονταν ανάμεσα σε ανδρικές παρέες ελλήνων μεταναστών. Κύριο θέμα των διηγημάτων που δημοσιεύονταν στα περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας την εποχή αυτή ήταν ακριβώς οι ζωές και οι εμπειρίες τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο όρος *ιδιωτική*

²⁰⁴ ζωή αναφερόταν κυρίως στην εσωτερική ζωή της κοινότητας των ελλήνων μεταναστών, και όριζε τη διαφορά ανάμεσα σε αυτή τη σφαίρα κοινωνικής διάδρασης και στη δημόσια σφαίρα έξω από την κοινότητα.³¹ Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930 το ζήτημα του διαχωρισμού ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα της ζωής των μεταναστών άρχισε να παρουσιάζεται σε συζητήσεις για το μέλλον του Ελληνισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες.³² Ο διαχωρισμός αυτός θα οδηγούσε στον εξαμερικανισμό της δημόσιας σφαίρας, η οποία αφορούσε κυρίως τον εμπορικό και τον επιχειρηματικό κόσμο, και στη διατήρηση της «ελληνικότητας» της οικιακής σφαίρας, με κύριο μέσο τον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας και την οικογένεια.³³ Οι αφηγήσεις για τη μετανάστευση αναφέρονταν στην ιδέα ότι κάτι τέτοιο συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία, μολονότι ανέφεραν επίσης ότι ήταν ανέφικτο στην απόλυτη εκδοχή του. Ήταν αδύνατον ο διαχωρισμός του ιδιωτικού από το δημόσιο να διατηρηθεί τις συγκεκριμένες στιγμές που η χρονικότητα των μεταναστών δεν συντονιζόταν με τον κυρίαρχο χρόνο της χώρας υποδοχής. Οι θρησκευτικές γιορτές συνιστούσαν ακριβώς τις στιγμές οι οποίες εξέθεταν σε κοινή θέα και ενίσχυαν την κυκλικότητα της μεταναστευτικής ζωής. Οι θρησκευτικές γιορτές αναφέρονταν στη συμβολική τάξη της πατρίδας. Η επανεγγραφή αυτής της τάξης –του τρόπου με τον οποίο ρυθμιζόταν ο συλλογικός χρόνος στον Παλαιό Κόσμο– στον τόπο της «Αμερικής» αποκάλυπτε τα αδιέξοδα της ζωής των μεταναστών και το ότι η κυρίαρχη χρονικότητα (εκείνη της μη μεταναστευτικής Αμερικής) ήταν ασύμβατη με τη χρονικότητα της καθαυτό μεταναστευτικής ζωής. Τα διηγήματα ασχολήθηκαν με τούτες τις στιγμές έκθεσης, επειδή ακριβώς περιέκλειαν μέσα τους την εμπειρία της ξενιτιάς.

Ο κεντρικός χαρακτήρας των θρησκευτικών γιορτών στα αφηγήματα για την καθημερινότητα των μεταναστών υποδείχνει πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος της εργασίας στις υ-

ποκειμενικές νοηματοδοτήσεις της μεταναστευτικής διαδικασίας. Οι θρησκευτικές γιορτές συνδέονταν με τη διακοπή της εργασίας και με συλλογικές μορφές διασκέδασης. Η συλλογική διασκέδαση, μέσα από το διαχωρισμό της ιδιωτικής ζωής από τη δημόσια, αναδείχθηκε ένα από τα κύρια στοιχεία της αυτοπραγμάτωσης των μεταναστών ως μειονοτικής συλλογικότητας. Συνηθέστατο θέμα των διηγημάτων ήταν η δυσκολία των ελλήνων μεταναστών να τηρήσουν τις εθνικές και θρησκευτικές εορταστικές παραδόσεις τους.³⁴ Η διάκριση του εργασιακού χρόνου από τον εορταστικό και η εκδήλωσή της με διάφορες πολιτισμικές μορφές συνιστούσαν ένα από τα βασικά μέσα με τα οποία οι έλληνες μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως διακριτό τμήμα του ελληνικού έθνους. Το έθνος στις συνθήκες της μετανάστευσης νοηματοδοτήθηκε πρωτίστως μέσα από τις πολιτισμικές πρακτικές της διάκρισης του χρόνου της εργασίας από το χρόνο της διασκέδασης. Θα υποστηρίξαμε μάλιστα ότι το έθνος στη μετανάστευση ορίστηκε πολιτισμικά κυρίως ως *εργαζόμενο έθνος*.

Το έθνος στην εργασία

Πώς απεικονιζόταν το εργαζόμενο έθνος των μεταναστών στη μεταναστευτική λαϊκή λογοτεχνία; Οι αφηγήσεις για την εργασιακή ζωή των μεταναστών αναφέρονταν συχνότατα στις αρρώστιες και τη σωματική εξασθένηση, ενώ η φυματίωση παρουσιαζόταν ως τυπικό της χαρακτηριστικό. Στις αφηγήσεις για την παλιννόστηση αντικατοπτριζόταν η ιδέα ότι η μετανάστευση συνεπαγόταν στην πραγματικότητα την επιδείνωση της φυσικής κατάστασης των μεταναστών. Στις αναπαραστάσεις αυτές η μετανάστευση βιωνόταν σωματικά ως ολοσχερής καταστροφή. Οι νεοφερμένοι μετανάστες διέθεταν καλύτερη σωματική κατάσταση, όπως αναφερόταν συχνά, ενώ οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας επέφεραν τη ραγδαία

επιδείνωση της υγείας τους. Η αφήγηση του εργαζόμενου έθνους στη μετανάστευση δεν εξιστορούσε τα ένδοξα επιτεύγματα των Ελλήνων της διασποράς, αλλά αντικατόπτριζε το φρικτό ενδεχόμενο της φυσικής τους εξόντωσης. Οι σοσιαλιστικές αφηγήσεις για τη μετανάστευση ανέπτυξαν ένα λόγο περί σώματος που δεν αναπαρήγαγε την κυρίαρχη στερεότυπη ρητορική σχετικά με τα πάθη και τις κακουχίες των μεταναστών. Οι λόγοι για το σώμα διέφεραν από τη ρητορική περί κακουχιών ως προς το ότι οι πρώτοι, σε αντίθεση με τη δεύτερη, δεν υπέθεταν πως οι θυσίες συνιστούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για την τελική επιτυχία ή ότι οι πιο ικανοί και εργατικοί μετανάστες θα επικρατούσαν και θα πετύχαιναν. Θεωρούσαν ότι το άτομο ήταν αδύνατο να ελέγξει τις συνθήκες στις οποίες οφειλόταν η σωματική εξασθένηση των μεταναστών, καθώς ήταν εγγενείς στους τρόπους παραγωγής και εκμετάλλευσης στην ξενιτιά. Η αφηγηματική αναπαράσταση της βιομηχανικής εργασίας συχνά συνυφαινόταν στενά με αναπαραστάσεις σώματος που πονά.

Το εργοστάσιο ως κατεξοχήν τόπος εργασίας εκπροσωπούσε επίσης την τοποθεσία όπου το υποκείμενο αποξενωνόταν από το σώμα του. Τα μεταναστευτικά αφηγήματα πολλές φορές αναφέρονταν στον τόπο αυτό προκειμένου να περιγράψουν τις μεταβολές που επέφερε η μετανάστευση στις συνθήκες διαβίωσης. Το εργοστάσιο μετατράπηκε σε σύμβολο της «Αμερικής». Ως τέτοιο, παρουσιαζόταν συχνά ως τόπος αξιολόγησης του ανδρικού σώματος του μετανάστη με βάση την παραγωγική του ικανότητα, δηλαδή την ικανότητά του να αποφέρει κέρδος. Σε πολλές αφηγήσεις περιγράφεται η διαδικασία των ιατρικών εξετάσεων από την οποία έπρεπε να περάσουν οι υποψήφιοι εργάτες ώστε να προσληφθούν στα εργοστάσια. Αναφέρονται στην ντροπή για τη γύμνια τους, στην αγωνία που ένιωθαν κατά τη σύγκρισή τους με τη σωματική διάπλαση μεταναστών από άλλες εθνικότητες, στη βαθιά απογοήτευση που συνόδευε την εμπειρία της

εμπορευματοποίησης της φυσικής κατάστασης ως στοιχείου της παραγωγικής διαδικασίας, και, ως εκ τούτου, της εμπορευματοποίησης των εθνικών σωματικών χαρακτηριστικών στο διεθνικό πλαίσιο της καπιταλιστικής αγοράς των εργαζόμενων σωμάτων.

Ο κεντρικός χαρακτήρας των λόγων για το σώμα συνδεόταν με τις συνθήκες και τις πρακτικές που αφορούσαν τη μετανάστευση ως μετακίνηση από τόπο σε τόπο. Στο πλαίσιό της ο μετανάστης χρειαζόταν να περάσει από αλλεπάλληλες αξιολογήσεις τόσο της φυσικής όσο και της πνευματικής του κατάστασης, με βασικό κριτήριο τη σωματική παραγωγική ικανότητά του. Τα στάδια αξιολόγησης περιλάμβαναν διαδοχικές ιατρικές εξετάσεις στα ευρωπαϊκά λιμάνια αναχώρησης, πάνω στα ατμόπλοια πριν από την αποβίβαση στα λιμάνια των ΗΠΑ, στις εταιρείες ευρέσεως εργασίας και στα εργοστάσια. Η εμπειρία αυτή υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, όπως διαφαίνεται από τις αφηγήσεις για τις εμπειρίες των μεταναστών στο νησί Έλλις. Μια άλλη όψη του ζητήματος παρουσιάζεται σε αφηγήσεις για τη σωματική εξασθένηση εξαιτίας των συνθηκών διαβίωσης στην ξενιτιά. Οι μεταναστευτικές αφηγήσεις τοποθετούνταν πολλές φορές σε νοσοκομεία, σανατόρια ή άσυλα. Οι αφηγήσεις αυτές συχνά αφορούσαν και τις πρώτες εμπειρίες των μεταναστών από την επαφή τους με τους αμερικανικούς θεσμούς.

Το «επαρχιακό νοσοκομείο» αυτό ήταν επίτηδες για τους φθισικούς. Ήταν έξω απ' την πολιτεία, μια παράγκα στενή και μακριά ίσα με εκατό πόδια με είκοσι πλάτος. Ήταν εκεί μέσα με τριάντα κρεβατάκια, σειρά στους δυο τοίχους, κι όλα σχεδόν πιασμένα. Δεν είχε μήτε έπιπλο μήτε στολίδι κανένα. Πέντ' έξη καρέκλες μονάχα. Μια γυναίκα φρόντιζε γι' όλους τους αρρώστους. [...] Μερικοί από τους αρρώστους ήταν στο πόδι [...] οι άλλοι πούταν στα κρεβάτια ήταν ξεσκεπαστοι και μισόγυμνοι από τη ζέστη, κ' ήταν μια τέτοια εικόνα που για λίγα λεπτά σταθήκαμε αμίλητοι πολεμώντας να

νικήσουμε το κρύο αίσθημα του φόβου και της αηδίας που μας έσπρωχνε να πετάξοιμ' έξω απ' αυτή τη σκιά του Χάρου, μ' ένα πήδημα να βρεθούμε μες στη λάμψη του ήλιου που σπιθοβόλαε από κάθε πέτρα, κάθε λεπίδα χόρτου, κάθε έντομο.

Ένας γέρος κειτώνταν αντίκρυ στην πόρτα που μπήκαμε. Έμιαζε σαν σκελετός που απάνω του απλώσανε χαλαρά ένα μαυροκίτρινο, λεπτό, πετσί. Ανάσαινε με αγωνία [...] από το καλάμι της γάμπας του κρεμόταν πίσω ζαρωμένο το πετσί, και στο πάνω μέρος φούσκωνε ένας κόμπος ίσα μ' ένα καρύδι, ο ποντικός της γάμπας. Σ' έναν άλλον, όπως ήταν πλαγιασμένος, ο θώρακας του στεκόταν ψηλά απάνου, κ' εκεί που τελειώνει το στέρνο, αντίς να φουσκώνει το στομάχι, το πετσί έπεφτε κάτω χαλαρό, βαθιά ίσα μ' ένα πόδι. Θάταν ένας γίγαντας άντρας μια φορά.³⁵

Καθώς το άσυλο και το σανατόριο επανέρχονται συστηματικά στη μεταναστευτική λαϊκή λογοτεχνία, αποκαλύπτεται ο κομβικός ρόλος που ανέλαβαν οι εικόνες της επιδείνωσης της σωματικής και της πνευματικής υγείας στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής φαντασίας. Εντελώς διαφορετική ήταν η περίπτωση του εξασθενημένου σώματος του παλιννοστούντα στις αφηγήσεις που διαδραματίζονταν στην πατρίδα, όπου αναδεικνυόταν ως κοινωνικό μίasma και πηγή εθνικής ταπείνωσης. Οι αφηγήσεις για την παλιννόστηση τόνιζαν τη φρίκη, τη στενοχώρια και την αγωνία που συνεπαγόταν η επιστροφή του άρρωστου μετανάστη στην πατρίδα του. Ο μετανάστης που επέστρεφε για να πεθάνει στην πατρίδα εκπροσωπούσε την τρομακτική εκδοχή του μεταναστευτικού αφηγήματος.³⁶ Στις ηγεμονικές αφηγήσεις παρατηρούμε ότι επιχειρείται να συγκαλυφθεί η παρουσία του φυματικού παλιννοστούντα. Τα αφηγήματα αυτά τονίζουν ότι το φαινόμενο υπήρξε περιθωριακό, ενώ οι σοσιαλιστικές αφηγήσεις αποδίδουν οπωσδήποτε ιδιαίτερη έμφαση στην κομβική σημασία που είχε η εμπειρία της σωματικής εξασθένησης. Η διαφορά ήταν ότι, ενώ στα σοσιαλιστικά αφηγήματα εκφραζόταν η κριτική για

τις υλικές συνθήκες διαβίωσης στο πλαίσιο της ξενιτιάς, τα ηγεμονικά απηχούσαν τη συναισθηματική επένδυση των μεταναστών στην ελπίδα για ευρύτερη βελτίωση και άνοδο του βιοτικού επιπέδου τους, η οποία θα επιτυγχανόταν με τη μετανάστευση και τις θυσίες.

Οι αναπαραστάσεις του έθνους στη μετανάστευση ως εργαζόμενου έθνους είχαν έντονες έμφυλες συνδηλώσεις. Η εργασία ήταν έμφυλη έννοια στο πλαίσιο της πατριαρχικής αναπαραστατικής τάξης. Στα αφηγήματα για τη μετανάστευση η σχέση της εργασίας με το έθνος συνδεόταν με συγκεκριμένες αναπαραστάσεις του ανδρισμού, ενώ η οικονομική μετανάστευση παρουσιαζόταν ως έργο των ανδρών. Ωστόσο, δεν αναπαριστούσαν τον δρώντα άνδρα ως ηρωικό υποκείμενο, αλλά μάλλον ως ανίσχυρη μορφή, παγιδευμένη στο έλεος ανεξέλεγκτων δομών και εξουσιών. Παρόμοιες ήταν οι αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στις αναφορές της εποχής οι οποίες παρουσίαζαν με έμφαση τη μετανάστευση ως *μαζική* πληθυσμιακή κίνηση, που χαρακτηριζόταν από παντοδύναμα ρεύματα και κύματα που *σάρωναν* τους πρωταγωνιστές στέλνοντάς τους από τη μια άκρη της «Αμερικής» στην άλλη. Η μετανάστευση δεν παρουσιάστηκε σε καμιά περίπτωση ως ατομική κίνηση ή ως αποτέλεσμα προσωπικών κινήτρων και αιτιών. Δεν εμφανίζονται δυναμικοί ήρωες στις μεταναστευτικές αφηγήσεις. Στην καλύτερη περίπτωση συναντούμε μορφές που στο τέλος δικαιώνονται. Οι άνδρες μετανάστες ως υποκείμενα έφτιαχναν την ιστορία την ίδια στιγμή που παγιδεύονταν σε ιστορικές εξελίξεις οι οποίες ξεπερνούσαν τον έλεγχό τους.

Η ανδρική και η γυναικεία αναπαραστατική εκδοχή του υποκειμένου στην ξενιτιά (συμπεριλαμβανομένων των αναπαραστάσεων ανδρών και γυναικών τόσο στην πατρίδα όσο και στην «Αμερική») διέθεταν κάποιες γενικές, αλλά όχι και ακριβείς, αντιστοιχίες. Η ανδρική μορφή που μετανάστευε αναγκαστικά, κυρίως εξαιτίας της φτώχειας και των υποχρεώσε-

ων που βάραιναν τον αρχηγό και προστάτη της οικογένειας, συχνά αντιστοιχούσε στη γυναικεία μορφή που έμενε πίσω στην πατρίδα. Κατά κανόνα επρόκειτο για τη σύζυγο ή τη μητέρα, μολονότι συνήθως απέφευγαν τις εξατομικευμένες αναφορές στο πρόσωπό τους με τη φράση «οι γυναίκες στην πατρίδα», που παρέπεμπε συλλογικά σ' αυτές. Συχνά, λόγου χάρι, μιλούσαν για ολόκληρα χωριά όπου κατοικούσαν αποκλειστικά γυναίκες, αφού όλοι οι άνδρες τους είχαν μεταναστεύσει. Η ζωή όσων γυναικών είχαν μείνει πίσω παρουσιαζόταν οπωσδήποτε ως «αβίωτη». Οι αφηγήσεις για το θάνατο της μητέρας, της συζύγου ή της προδομένης αγαπημένης ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς και συνηθισμένες. Εξίσου συχνές ήταν οι αφηγήσεις για γυναίκες των οποίων ολόκληρη η ζωή περιστρεφόταν γύρω από τα γράμματα του μετανάστη ή την προσδοκία της επιστροφής του. Η γυναίκα που περιμένει στην πατρίδα εξυψώθηκε αποκτώντας γόητρο ηρωικής μορφής και θυμίζει τις λαϊκές αναπαραστάσεις των γυναικών ως μητέρων του έθνους. Στο λαϊκό μεταναστευτικό μυθιστόρημα, οι γυναίκες εισέρχονταν στη συμβολική τάξη της πατρίδας μέσα από την αφηγηματοποίηση της απεριορίστης και αιώνιας αφοσίωσής τους στον άνδρα μετανάστη και της τελικής θυσίας τους. Η αναπαράσταση αυτή μεταμόρφωνε τη γυναικεία μορφή σε ενσάρκωση του αιώνιου και ακατάλυτου δεσμού του μετανάστη με την πατρίδα του· έτσι λοιπόν επέτρεπε την αδιάκοπη επιστροφή σε μια έννοια της καταγωγής και των ριζών, την οποία εγγυόνταν ο πόνος και η νοσταλγία του γυναικείου σώματος. Η ανδρική εξουσία και η αναπαλλοτρίωτη δυνατότητα του μετανάστη να φαντάζεται ένα θηλυκό σώμα περιφρουρούσαν το δικαίωμά του στην εκ γενετής καταγωγή του, που επιθυμούσε να βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο και την κατοχή του. Οι αφηγήσεις για την παλιννόστηση αναφέρονταν πάντοτε στις γυναίκες που επιθυμούσαν πάνω απ' όλα να παντρευτούν ένα μετανάστη που επέστρεψε από την ξένη χώρα. Οι γεμάτες πόθο γυναικείες μορφές συνέθεταν συνήθως το σκηνικό που φι-

λοξενούσε τις φανταστικές σκηνοθεσίες της επιστροφής του μετανάστη στην πατρίδα.

Σύμφωνα με τις διάφορες πλοκές των διηγημάτων, οι άνδρες και οι γυναίκες είχαν διαφορετική διάθεση απέναντι στην «Αμερική». Οι ανδρικές μορφές στις σχετικές περιγραφές επιθυμούσαν να φύγουν στην Αμερική θεωρώντας πως έτσι θα λύνονταν ως διά μαγείας τα αδιέξοδα της ζωής τους. Οι άνδρες παλιννοστούντες εξέφραζαν θαυμασμό για αυτήν. Η στάση των ανδρών λάμβανε τη μορφή της συναισθηματικής επένδυσης και της φιλοδοξίας. Οι γυναικείοι χαρακτήρες, αντίθετα, δεν διέθεταν παρόμοιες φιλοδοξίες. Συχνά ένιωθαν τη μετανάστευση σαν αποχωρισμό παρόμοιο με το θάνατο. Οι ανδρικές και οι γυναικείες εκδοχές των αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας συναρθρώνονταν με τρόπο που εξυπηρετούσε τη συμφιλίωση των ανυπέρβλητων αντιφάσεων οι οποίες σημάδευαν την καταγραφή της μετανάστευσης στη συνείδηση των μεταναστών σε αυτή την πρώτη φάση. Οι αντιφάσεις συνδέονταν με το γεγονός ότι η μετανάστευση βιωνόταν ως εκπλήρωση των φιλοδοξιών αλλά και ως θάνατος στο μεταφορικό επίπεδο, ως ενδυνάμωση και συνάμα ως λησμονιά, ως κέρδος αλλά και ως ανεπανόρθωτη απώλεια.

Παρόμοιες αντιστοιχίες εντοπίζονται στις ανδρικές και τις γυναικείες μορφές που τοποθετούνταν στην «Αμερική». Στις αφηγήσεις για τα πρώτα χρόνια της παραμονής των μεταναστών στην Αμερική συναντούμε συχνά το θέμα της ανδρικής φιλίας και συντροφικότητας, στην οποία δεν παρεμβάλλεται η γυναικεία παρουσία.³⁷ Η φιλία και η συντροφικότητα ανάμεσα στους άνδρες βασίζονταν στην απουσία των γυναικών. Οι συνθήκες της ζωής στην ξενιτιά ανάγκαζαν τους άνδρες να συμβιώσουν και να φροντίζουν τόσο για τις προσωπικές καθημερινές τους ανάγκες όσο και για τους άλλους. Η εγγύτητα και η οικειότητα, επιβεβλημένες από τις περιστάσεις, δημιουργούσαν και ισχυροποιούσαν ομοκοινωνικές φιλίες.³⁸ Η ανδρική συντροφικότητα συμβόλιζε τη δημογραφική συνοχή των ελληνι-

κών κοινοτήτων κατά την πρώτη φάση της μετανάστευσης των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στις αφηγήσεις για αυτό το πρώτο διάστημα, οι γυναικείες μορφές εμφανίζονταν σχεδόν αποκλειστικά σε δεύτερο επίπεδο και η παρουσία τους είχε δευτερεύουσα σημασία. Η αναπαράσταση των μεταναστευτικών κοινοτήτων όπου κυριαρχούσαν αριθμητικά οι άνδρες ενίσχυσε την πατριαρχική αντίληψη για τη μετανάστευση ως πρωτίστως ανδρική διαδικασία. Και αργότερα, ο ανδρικός χαρακτήρας των πρώτων ελληνικών κοινοτήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες υποστήριξε την πανίσχυρη εικόνα που παρουσίαζε τη μετανάστευση ως αποκλειστικά ανδρική υπόθεση.

Η εμφάνιση των πρώτων Ελληνίδων στην «Αμερική» παρουσιάστηκε ως πολυσυζητημένο γεγονός, καθώς οι ανδρικές κοινότητες έχασαν εξαιτίας της τα χαρακτηριστικά της εύθυμης συντροφιάς νεαρών και προσανατολίστηκαν στη δημιουργία οικογενειών. Οι αναφορές στις πρώτες Ελληνίδες στις Ηνωμένες Πολιτείες παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές και είναι συχνά αντιφατικές, ακόμα και μέσα στην ίδια αφήγηση. Η γυναικεία παρουσία αφενός εξυμνείται ως ευτυχές γεγονός, επειδή είναι πολύ σπάνια.³⁹ Αφετέρου, όμως, την κατηγορούν, θεωρώντας πως έχει υπερτιμηθεί η αξία της και πως συχνά είναι καταπιεστική.

Την εποχή εκείνη που είμεθα κάπου 70 Έλληνες στο Τσικόπη, ήλθεν εκεί κι' έπιασε δουλειά ένας Πατρινός με την γυναίκα του. Ήτο η πρώτη Ελληνίς που ήλθεν στο χωριό μας και όλοι περιμέναμε να την δούμε, σα να επρόκειτο για καμιά πριγκίπισσα του παραμυθιού. [...]

Ελληνίδα μέσα σε εκείνο το ρημοχώρι! [...] Μου φαινόταν πως έβλεπα μπροστά μου την Παναγιά ολοζώντανη. Πρώτη φορά ύστερα από ενάμισι χρόνο άθλια μπεκιάριχη ζωή, έφαγα καλομαγειρεμένο φαγητό σε τραπέζι με τραπεζομάντηλο. Και τι φαγητό! Κεφτέδες, ντοματοσαλάτα και Τούρκικο καφέ!⁴⁰

Οι γυναικείες μορφές λειτουργούσαν ως αναπαραστάσεις της εξιδανικευμένης ιδιωτικής ελληνικής οικογενειακής ζωής, οι ο-

ποιές βρίσκονταν στους αντίποδες των επίσης εξιδανικευμένων αναπαραστάσεων της ανδρικής ομοκοινωνικότητας. Μολονότι εξυμνούσαν τη γυναικεία παρουσία, αφού εκπροσωπούσε τον αυθεντικό ελληνικό τρόπο ζωής, την αποστρέφονταν συνάμα, επειδή τη θεωρούσαν καταπιεστική για την ανεξάρτητη ομοκοινωνική ζωή των ανδρών μεταναστών. Οι διαφορετικές για κάθε φύλο αναπαραστάσεις της ελληνικότητας επέτρεπαν να εξομαλύνονται οι αντιφάσεις μέσα από τις οποίες οι άνδρες αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως υποκείμενα. Οι αναπαραστάσεις γυναικών ενσάρκωναν μια ακραία και νευρωτική σχεδόν εκδοχή της ελληνικότητας, υπόρρητα απεχθή για τους άνδρες. Η διένεξη των δύο φίλων στο ακόλουθο παράθεμα, όπου ο ένας υπερασπίζεται τη γυναικεία παρουσία ενώ ο άλλος της αντιτάσσεται, απεικονίζει ακριβώς τη διττή όψη της ανδρικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας:

Εκείνο όμως που την έκανε να φαίνεται πολύ παράξενη, ήτο η ανυπόφορη καθαριότης της [...]

– Θα γίνωμεν υποκοντρικοί, βρε αδελφέ, εδώ μέσα με τις Ελληνικούρες της [...] Μα σ' αρέσει εσένα αυτή η ζωή;

– Βέβαια μ' αρέσει, διότι είμεθα καλλίτερα από μπεκιάρηδες.

– Μα στο Θεό σου! Είναι ζωή αυτή να γυρίζωμε μες' στη κουζίνα με τα πιατάκια στο χέρι, σαν τους ζητιάνους [...] για να μην πέφτουν οι στάχτες...;

– Άντε, καϊμένε Καζαμία, παράβλεπε λιγάκι τώρα που ζούμε σαν άνθρωποι. Άλλως τε η καθαριότης δεν βλάπτει.

– ... Εμένα, φίλε μου, με βλάπτει και με εκνευρίζει, όταν μου την επιβάλλει άλλος. [...] Εγώ φίλε μου, είμαι Κρητικός και δεν υποφέρουν ζυγόν, ούτε ο τράχηλός μου, ούτε τα πόδια μου. Εγώ θα φύγω και συ κάτσε αν σ' αρέσει η σκλαβιά. [...] Να πάη στον όξ' αποδώ κι' αυτή και η καθαριότης της. Τα πόδια μου είναι δικά μου και θα τα πλένω όταν θέλω εγώ και όχι όταν θέλη αυτή. Της είπα γω ποτέ να πλύνει τα πόδια της; Δεν πάει να τ' αφήση να σαπίσουν. Αφού δε με μέλει εμένα για τα δικά της, γιατί ενδιαφέρεται αυτή για τα δικά μου;⁴¹

Η εγγύτητα και η προσωπική συναναστροφή με τις γυναίκες

²¹⁴ —την οποία στην προηγούμενη περίπτωση αναπαριστούσε η απεικόνιση μιας χαρακτηριστικής μορφής της γνήσιας ελληνικής οικογενειακής ζωής— υπονόμει την ανδρική ανεξαρτησία και προσωπικότητα. Ο ένας από τους δύο φίλους θα θυσιάζε πρόθυμα την ανεξαρτησία του για χάρη της καθαριότητας, ενώ ο άλλος εξεγέρθηκε ενάντια στις συμβάσεις της ευπρεπούς ελληνικής οικογενειακής ζωής και έφυγε τελικά για τη Νέα Υόρκη. Στις εξιδανικευμένες αναπαραστάσεις των πρώτων χρόνων της ελληνικής μετανάστευσης ανιχνεύουμε μια αίσθηση νοσταλγίας για την ανδρική ομοκοινωνική ζωή, την ανεξάρτητη από τις οικογενειακές υποχρεώσεις. Σε ορισμένες αφηγήσεις αναπαριστούσαν αυτή την πρώτη φάση εξιστορώντας περιστατικά σχετικά με την ελεύθερη σεξουαλική συμπεριφορά των μεταναστών στην Αμερική και τον ερωτικό χαρακτήρα των τυχαίων συναναστροφών τους με γυναίκες διαφορετικών εθνικοτήτων. Ως αντίβαρο στις αναπαραστάσεις των ερωτιάρηδων νεαρών ανδρών χρησιμοποιούσαν συχνά τη μορφή του πιο ηλικιωμένου Έλληνα που τους νοθεύει και τους υπενθύμιζε το χρέος τους απέναντι στις οικογένειες και στις αγαπημένες που είχαν αφήσει πίσω στην πατρίδα. Επίσης, η θετικά φορτισμένη εικόνα των αρρενωπών νεαρών Ελλήνων που συναναστρέφονταν με ξένες γυναίκες είχε ως αντίβαρο άλλες αφηγήσεις, οι οποίες εξιστορούσαν τις παγίδες που έκρυβε ο γάμος μαζί τους.

Οι αντιφατικές αναπαραστάσεις του ανδρισμού σε συνάρτηση με τη μετανάστευση και τον εθνικό χαρακτήρα καταδεικνύουν την πολυμορφία και την πολλαπλότητα των τρόπων με τους οποίους συνδέονταν οι εννοιολογήσεις του ανδρισμού, της εθνικότητας και της μετανάστευσης στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής στην ξενιτιά. Ο εθνικός χαρακτήρας νοσηματοδοτούνταν μέσα από την ολοκλήρωση των διαφορετικών αφηγημάτων για τη σεξουαλικότητα και το φύλο (αφηγήματα για την ελεύθερη ερωτική ζωή των ανδρών, για τις πατριαρχικές ευθύνες και τα καθήκοντα, για την ανεξάρτητη

ομοκοινωνική ανδρική ζωή, τον επιθυμητό ανδρισμό, τον ερ-
γαζόμενο ανδρισμό) γύρω από τον κεντρικό εννοιακό πυρήνα
της ελληνικότητας. Μελετώντας αυτή τη διαδικασία ολοκλή-
ρωσης στο πλαίσιο της μετανάστευσης καταδεικνύεται ότι
ούτε τα αφηγήματα περί έθνους ούτε και εκείνα για τη σε-
ξουαλικότητα και το φύλο παρέμεναν στάσιμα ή σταθερά,
αλλά συνιστούσαν πάντοτε θέμα διαπραγμάτευσης στο πλαί-
σιο των καθημερινών διαδράσεων. Άλλο ένα παράδειγμα που
αποκαλύπτει κάτι αντίστοιχο συνιστούν οι αφηγήσεις όπου η
αντιφατική στάση των ανδρών μεταναστών προς τις ιδιωτικές
και οικιακές πτυχές του δέοντος ελληνικού τρόπου ζωής εκ-
φραζόταν με περιγραφές άσχημων, απλοϊκών και άξεστων
γυναικών. Εδώ, γνώμονας για την ασχήμια και την πνευματι-
κή μειονεξία των Ελληνίδων ήταν η αμερικανικότητα. Οι άν-
δρες που είχαν προσαρμοστεί περισσότερο στους αμερικανι-
κούς κοινωνικούς και πολιτισμικούς κανόνες τις περισσότερες
φορές ενοχλούνταν από αυτά τα χαρακτηριστικά των Ελληνί-
δων και πάντοτε τα χλεύαζαν. Οι αφηγήσεις έβριθαν από πε-
ριγραφές σαν την ακόλουθη: «...Όσον άσχημες και απλοϊκές
και αν ήσαν, εθεωρούντο από τους νοσταλγούς μετανάστας
ουράνια πλάσματα, επειδή ήσαν Ελληνίδες και υπαδρεύοντο
εύκολα τους πλουσιότερους. [Η Ελληνίδα] ήτο ηλιοκαμμένη,
άτεχνα ντυμένη, αγράμματη, αγέλαστη».⁴²

Ο «άξεστος» και «ακαλλιέργητος» χαρακτήρας των Ελλη-
νίδων αποτελούσαν επίσης κοινά σημεία αναφοράς σε διάφο-
ρα είδη λαϊκών θεαμάτων που απολάμβαναν οι έλληνες μετα-
νάστες της εποχής, κυρίως των θεατρικών έργων και των κω-
μωδιών. Τα λαϊκά περιοδικά της ίδιας εποχής έδειχναν ιδιαί-
τερο ενθουσιασμό για τις απεικονίσεις γυναικών. Τα μηνιαία
περιοδικά, όπως ο *Εθνικός Κήρυξ* και η *Ατλαντίς*, δημοσίευαν
επανειλημμένα πολυάριθμες φωτογραφίες με διάφορους τύ-
πους γυναικών, και ιδίως με Ελληνίδες και Αγγλοαμερικανί-
δες.⁴³ Οι Ελληνίδες φωτογραφίζονταν συνήθως με τις παρα-
δοσιακές τους ενδυμασίες. Στις πιο πολυδημοσιευμένες φω-

²¹⁶ τογραφίες περιλαμβανόταν εκείνη που έδειχνε μια ηλικιωμένη Ελληνίδα με ρυτιδωμένο πρόσωπο ανεβασμένη σε ένα γαϊδουράκι που περνούσε από το σοκάκι κάποιου χωριού. Οι εικόνες των Αμερικανίδων, αντίθετα, παρουσίαζαν καλοντυμένες, ταλαντούχες και εμφανώς έξυπνες γυναίκες. Οι λεζάντες τους μιλούσαν για την ευδιάθετη και κεφάτη σύγχρονη Αμερικανίδα, η οποία χάρη στη φυλή και την τάξη της μπορούσε να διεκδικήσει ισότιμη θέση στον ανδροκρατούμενο κόσμο. Τα ελληνοαμερικανικά έντυπα της εποχής, εντέλει, υιοθέτησαν ιδιαίτερα ευνοϊκή στάση απέναντι στο αμερικανικό φεμινιστικό κίνημα, που εξυμνήθηκε από τους έλληνες δημοσιογράφους και συγγραφείς ως ένδειξη του φιλελευθερισμού και του προοδευτικού πνεύματος των αγγλοσαξονικών κοινωνιών. Αντίθετα, συχνά γελοιοποιούσαν και καταδίκάζαν ασυζητητί την ανάδυση του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα.⁴⁴ Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να υποστηρίξει στη Βουλή το 1921 ένα νομοσχέδιο που θα αναγνώριζε το δικαίωμα ψήφου στις Ελληνίδες κρίθηκε ως εξής: «Δεν γνωρίζουμε ποιούς λόγους έχει η Ελληνική Κυβέρνησις υποστηρίζουσα το νομοσχέδιον περί παροχής ψήφου εις τας γυναίκας [...] έκπληξιν προξενήσασαν εις τους πλείστους Έλληνας της Αμερικής. [...] Δεν δύναται να συγκριθῇ η πνευματική ανάπτυξις των εν Αμερική γυναικών προς την των Ελληνίδων, αίτινες [...] καλαί μόνον μητέρες φροντίζουν να γίνωσι.⁴⁵

Οι αναπαραστάσεις της πρώτης γενιάς ελληνίδων μεταναστριών στην Αμερική, όπως τις περιέγραφαν οι άνδρες, κατά κανόνα, δημοσιογράφοι και συγγραφείς λαϊκών μυθιστορημάτων γίνονται κατανοητές μόνον στα συμφραζόμενα της διάκρισης ανάμεσα στις Αγγλοαμερικανίδες και τις Ελληνίδες. Η διάκριση αυτή εγγραφόταν βεβαίως στο πλαίσιο της ευρύτερης διάκρισης ανάμεσα στην ελληνικότητα και στην αγγλοσαξονική αμερικανικότητα. Στις μεταναστευτικές αφηγήσεις, οι χαρακτήρες των Ελληνίδων συχνά αδυνατούσαν να προσαρμοστούν στους πιο προοδευμένους τρόπους ζωής

στην Αμερική. Προσκολλούνταν στις αγροτικές καταβολές τους και δεν μπορούσαν να συνηθίσουν τις απαιτήσεις και τις ιδιαιτερότητες της αστικής ζωής σε μια αναπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία. Επίσης, συχνά αδυνατούσαν να συγκαλύψουν αυτή την ανικανότητά τους. Ωστόσο, οι αναπαραστάσεις των δυσπροσάρμοστων Ελληνίδων δημιουργούσαν τον αφηγηματικό χώρο που επέτρεπε τις αναπαραστάσεις των ευπροσάρμοστων Ελλήνων. Οι διπολικές αναπαραστάσεις της ελληνικότητας στην «Αμερική» απηχούσαν τις αγωνιώδεις διαπραγματεύσεις για ζητήματα σχετικά με την εθνική υποκειμενικότητα, την ιθαγένεια, την εθνικότητα, τη φυλή και την εθνότητα, οι οποίες παρουσιάστηκαν την ίδια εποχή μέσα στις ελληνικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών. Στο λαϊκό μυθιστόρημα, η ριζική διάκριση της ιδιωτικής-κοινωνικής σφαίρας από τη δημόσια-πολιτική επέλυε την αγωνία αυτή. Τα έμφυλα χαρακτηριστικά της διάκρισης εντοπίζονται αν μελετηθούν οι τρόποι με τους οποίους παρουσιάζονται οι γυναικείες μορφές στο λαϊκό μυθιστόρημα. Ο αφηγηματικός σχηματισμός της θηλυκότητας στα διηγήματα εμφανίστηκε σαν νεφέλωμα όσων συνιστωσών της ελληνικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας δεν είχαν αφομοιωθεί από την αμερικανικότητα. Η διάκριση της ανδρικής από τη γυναικεία εκδοχή της ελληνικότητας πρόσφερε αφηγηματική λύση στα αδιέξοδα που αντιμετώπιζαν οι άνδρες μετανάστες ζώντας ως μειονοτική εθνική ομάδα στο πλαίσιο του δήθεν φυλετικά ανώτερου καθεστώτος της πλειονότητας. Η «γυναίκα», επομένως, αναδείχθηκε σε σύμπτωμα της διαρκούς αναβολής να ενταχθούν στην πλειονοτική ομάδα, αλλά και της συγκαλύψης της αδυναμίας τους να κάνουν κάτι τέτοιο. Ωστόσο, παρόμοιες αφηγηματικές λύσεις δεν ήταν ούτε συνεκτικές ούτε στέρεες. Στο βαθμό που η λαϊκή μυθοπλασία απηχούσε τις εμπειρίες της καθημερινότητας, οι αφηγηματικές λύσεις αυτού του τύπου διέθεταν πάντοτε ανοιχτό τέλος και επέτρεπαν την ανάδυση αντιφατικών αναπαραστάσεων. Στους αντίποδες

της οπισθοδρομικής Ελληνίδας βρίσκεται η γυναίκα που είναι υπερβολικά δεκτική στα ερεθίσματα του σύγχρονου βίου, τόσο που ενστερνίζεται άκριτα τον «αμερικανικό τρόπο ζωής» και τελικά ανατρέπει τις αρχές και τις συμβάσεις της κόσμιας ελληνικής συμπεριφοράς. Οι εικόνες των διάφορων εκδοχών της μαντόνας εναλλάσσονται με τις εικόνες της πόρνης στις πατριαρχικές αναπαραστάσεις της θηλυκότητας γενικότερα. Το συγκεκριμένο διπολικό σύστημα αναπαράστασης, όμως, στην περίπτωση των αφηγήσεων της μεταναστευτικής ζωής παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι θέτει ως κριτήριο διάκρισης των δύο πόλων την ικανότητα ή την ανικανότητα να τηρηθεί η μέση οδός κατά τη διαδικασία του εξαμερικανισμού.⁴⁶

Οι μετανάστριες συγγραφείς που κέρδισαν σταδιακά μια θέση στο λαϊκό μυθιστόρημα στα μέσα της δεκαετίας του 1920 ήρθαν σε ρήξη με αυτή την αναπαραστατική τάξη.⁴⁷ Το έργο της Θεανώς Παπάζογλου συνιστά παράδειγμα αυτής της ρήξης. Η Παπάζογλου άρχισε να δημοσιεύει στο περιοδικό *Πρωτοπόρος* προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930. Τα πρώτα κείμενα που έστειλε σ' αυτό δεν ήταν λογοτεχνικά, αλλά άρθρα για την κοινωνική θέση των γυναικών στο κομμουνιστικό καθεστώς, στα οποία χαιρέτιζε την ανατολή μιας νέας εποχής για τη γυναικεία χειραφέτηση στη Σοβιετική Ένωση.⁴⁸ Τα πρώτα διηγήματά της δημοσιεύτηκαν επίσης στον *Πρωτοπόρο*, στη στήλη «Ιστορίες της Ζωής».⁴⁹ Με τη γραφή της συνέθετε το χρονικό της παρουσίας των ελλήνων μεταναστών στην Αμερική· συνεπώς, το έργο της εγγράφονταν στην αναπαραστατική τάξη της πρώιμης λαϊκής μυθοπλασίας, και έφερε την πρώιμη υπογραφή της εθνοτικής συγγραφέα. Το χρονικό της Παπάζογλου ωστόσο εστίαζε αποφασιστικά στις ελληνίδες μετανάστριες, παρουσιάζοντάς τις ως πρωταγωνίστριες του μεταναστευτικού αφηγήματος. Η ίδια η συγγραφέας δεν υποστήριξε ποτέ ότι αφηγήθηκε «γυναικείες ιστορίες», και τις παρουσίαζε πάντοτε ως αφηγήσεις της ζωής των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι άνδρες ήταν παρόντες σε όλες τις αφηγήσεις της. Ωστόσο, ο αφηγηματικός φακός εστίαζε στις γυναίκες. Εμφανίζονταν και γυναικείες και ανδρικές μορφές, ενώ οι διαδράσεις μεταξύ τους στο πλαίσιο της μεταναστευτικής «Αμερικής» συχνά παρουσιάζονταν περιπαικτικά στις αφηγηματικές αναπαραστάσεις της καθημερινής ζωής και εμπειρίας. Αλλά και πάλι ο φακός εστίαζε σταθερά στις γυναικείες εμπειρίες από τη μετανάστευση.

Το έργο της Παπάζογλου δεν αναγνωρίστηκε ως παραδειγματική περίπτωση ελληνικού μεταναστευτικού μυθιστορήματος παρά μόνον στη δεκαετία του 1960. Το ελληνοαμερικανικό λογοτεχνικό περιοδικό *Athene* στο ανοιξιάτικο τεύχος του 1963 δημοσίευσε μια κριτική για *Το χρονικό του Χώλστεντ Στρητ*, τη συλλογή διηγημάτων της Παπάζογλου που είχε εκδοθεί την προηγούμενη χρονιά.⁵⁰ Τα διηγήματα ήταν γραμμένα στα ελληνικά. Το 1963 η συλλογή αυτή κέρδισε το πρώτο βραβείο στον λογοτεχνικό διαγωνισμό της Ακαδημίας Αθηνών στην Ελλάδα. Για πρώτη φορά η ύψιστη εθνική λογοτεχνική διάκριση απονεμόταν σε ελληνοαμερικανίδα συγγραφέα.⁵¹ Η βράβευση ισοδυναμούσε με επίσημη αναγνώριση της εγγράφης της μεταναστευτικής λογοτεχνίας στα μητρώα της εθνικής λογοτεχνίας.⁵² Ο κριτικός του περιοδικού *Athene* παρουσίαζε το έργο της Παπάζογλου ως χρονικό του εξαμερικανισμού, καθώς η θέση αυτή διαφύλασσε άθικτες τις ευαισθησίες της εθνικής κοινότητας στην Αμερική τη δεκαετία του 1960. Έτσι, λοιπόν, ιδιοποιήθηκαν το χρονικό της ζωής των μεταναστών στο Σικάγο ως γραμμικό χρονικό της προσαρμογής και της αφομοίωσης, ενώ η Παπάζογλου αναγνωρίστηκε ως ίσως η «καλύτερη ελληνοαμερικανίδα συγγραφέας». Ωστόσο, δύο σημεία του έργου της παρέμεναν προβληματικά, σύμφωνα με τον κριτικό: η επιμονή της αφενός να χρησιμοποιεί την ελληνική γλώσσα και αφετέρου να αφηγείται τις ιστορίες των ελληνίδων μεταναστριών. Η μυθιστορία της Παπάζογλου δύσκολα θα αναγνωριζόταν ως τμήμα της αφηγηματικής παράδοσης από την

220 οποία όντως πήγαζε – δηλαδή των πρώιμων φάσεων του λαϊκού μεταναστευτικού μυθιστορήματος. Η εγγραφή της στον κορμό της ελληνικής λογοτεχνίας των Ηνωμένων Πολιτειών αναβλήθηκε επί τρεις δεκαετίες σχεδόν και τελικά πραγματοποιήθηκε μόνον μετά την τροποποίηση της λογοτεχνικής «υπογραφής» της: όταν δηλαδή θεωρήθηκε ελληνοαμερικανική «εθνοτική» λογοτεχνία αντί για λογοτεχνία των ελλήνων μεταναστών. Χρειάστηκε πρώτα να τροποποιηθούν οι συνθήκες που είχαν οδηγήσει στην ανάδυση της πατριαρχικής ή πατριαρχικοποιημένης εθνότητας, και κατόπιν η συγγραφέας μπόρεσε να αποκτήσει πρόσβαση στη λογοτεχνική υπογραφή.⁵³

Το έθνος ως ενθύμηση

Η μνήμη της πατρίδας και η χρονικότητα κατέχουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της φαντασίας στη μεταναστευτική λαϊκή μυθοπλασία. Η μεταναστευτική φαντασία οργανωνόταν γύρω από έννοιες της χρονικότητας οι οποίες απέρρεαν από τις διαδικασίες της ανάμνησης. Η πρώιμη μεταναστευτική λαϊκή μυθοπλασία αναπαριστούσε τις αναμνήσεις των μεταναστών από τις γενέτειρές τους. Οι αναμνήσεις αυτές συχνά αναφέρονταν σε γεγονότα κάθε είδους, και μεταξύ αυτών στον πόλεμο, τις επιστράτευσεις, την πολιτική αστάθεια και την οικονομική ύφεση. Κοινό χαρακτηριστικό των εμπειριών αυτού του τύπου ήταν ότι τις αναπαριστούσαν σχεδόν ως φυσικές καταστροφές, τις οποίες προκαλούσαν ανεξέλεγκτες δυνάμεις. Τα υποκείμενα παγιδεύονταν στη δίνη των εξελίξεων. Τόσο η μετανάστευση όσο και ο πόλεμος έμοιαζε να εκπροσωπούν τις στιγμές που η γενική ιστορία «άρπαζε» τους ανθρώπους και επέβαλε δυναμικά τη θέλησή της στην προσωπική τους ζωή. Η εξιστόρηση της μετανάστευσης μέσα από την αναφορά σε θέματα που συνέδεαν την προσωπική ιστορία με την εθνική (τις θρησκευτικές γιορτές, την επιστροφή, τους πολέμους) υπογραμμιζόταν από την εννοιολογι-

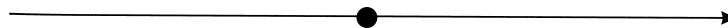
κή δόμηση του χρόνου ως μνήμη. Η νοηματοδότηση του μεταναστευτικού χρόνου, όπως τον αναπαριστούσαν στα μεταναστευτικά διηγήματα, αντιστοιχούσε στη χρονικότητα της ενθύμησης. Αυτό ήταν ακόμα πιο έκδηλο όταν η αφήγηση προσλάμβανε ονειρική πλοκή. Συχνά αφηγούνταν ως όνειρο την ενθύμηση της πατρίδας.⁵⁴ Η χρονικότητα αυτού του ονείρου-μνήμης δεν διέθετε ούτε βάθος ούτε διάρκεια. Ο ονειρικός χρόνος ήταν *επίπεδος* ή *συμπυκνωμένος*, σύμφωνα με τη φροϊδική ορολογία.⁵⁵

Στο μεταναστευτικό λαϊκό μυθιστόρημα αναπαριστούσαν την πατρίδα μέσα από μια χρονικότητα στην οποία η χρονική αλληλουχία ούτε προοδευτική ήταν ούτε είχε κατ' ανάγκη μία μόνον κατεύθυνση. Η αφήγηση κάποιου μεμονωμένου περιστατικού στη ζωή του μετανάστη εικονογραφούνταν με εικόνες από την πατρίδα (το τοπίο, την ιστορία ή την πολιτική της), οι οποίες ανακαλούνταν χωρίς να τηρείται η χρονολογική ακολουθία. Παρόμοιες εικόνες παρουσιάζονταν συχνά ως όνειρα. Σύμφωνα με το φροϊδικό σχήμα για τη χρονικότητα του ονείρου, «κατ' αρχάς τα όνειρα λαμβάνουν γενικά υπόψη τους την αναμφισβήτητη σύνδεση ανάμεσα σε όλα τα επιμέρους τμήματα των ονειρικών σχέσεων συνδυάζοντας όλο το υλικό σε μία και μοναδική κατάσταση ή γεγονός. Αναπαράγουν τη λογική σύνδεση ως ταυτόχρονο. Εδώ ενεργούν σαν τον ζωγράφο ο οποίος, όταν απεικονίζει τη Σχολή των Αθηνών ή του Παρνασσού, αναπαριστά σε μία και μοναδική ομάδα όλους τους φιλοσόφους ή όλους τους ποιητές. Είναι αλήθεια ότι ποτέ στην πραγματικότητα δεν συγκεντρώθηκαν όλοι αυτοί σε μία και μοναδική αίθουσα ή σε μια βουνοκορφή· αλλά ασφαλώς σχηματίζουν μία ομάδα από εννοιολογική άποψη».⁵⁶

Αν χρησιμοποιήσουμε λοιπόν το φροϊδικό σχήμα, οι εικόνες της πατρίδας στη μεταναστευτική λαϊκή μυθοπλασία συνιστούσαν μια «ομάδα από εννοιολογική άποψη». Η αναπαράσταση της χρονικότητας με τη μορφή διαγράμματος θα βοηθήσει ίσως την ανάλυσή μας. Αν σκεφτούμε την πορεία

²²² της ατομικής ζωής ως οριζόντιο χρονικό άξονα (μια ευθεία), τότε θα αναπαριστούσαμε το ταυτόχρονο ως σημείο του, με την έννοια ότι δεν λειτουργεί ως συνεχές: είναι στατικό και στιγμιαίο.

ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΟ

Ο χρόνος της ανάκλησης στη μνήμη άρχιζε τη στιγμή της αναχώρησης. Πριν από την αναχώρησή τους, οι μετανάστες δεν θυμούνταν την πατρίδα· τη ζούσαν καθημερινά. Στον άξονα του κύκλου ζωής η στιγμή του ταυτόχρονου συνέπιπτε με τη στιγμή της μετανάστευσης, η οποία δίχαζε τον χρονικό άξονα στη ζωή που τοποθετούνταν στην πατρίδα και τη ζωή τους στην Αμερική. Οι αφηγήσεις υποδείκνυαν αυτή τη σύμπτωση. Οι αναμνήσεις από την πατρίδα σχεδόν πάντοτε περιλάμβαναν μνήμες όσων είχαν συμβεί ακριβώς πριν από την αναχώρηση (τα λόγια και τις ευχές της μητέρας, τα ρούχα της αγαπημένης, τις καιρικές συνθήκες). Το ταυτόχρονο ως σύλληψη του παρελθόντος χρόνου εγκαθιδρυόταν τη στιγμή της μετανάστευσης εξαιτίας ακριβώς της ίδιας της μεταναστευτικής πράξης.

ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

(ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΟ)

Η μνήμη της πατρίδας έπαιρνε μορφή χρησιμοποιώντας ως πρώτη ύλη την ανάκληση των προσωπικών εμπειριών αλλά και μέσα από αυτήν. Ωστόσο, οι όροι και η ρητορική των διηγημάτων δεν αναφέρονταν μόνον στις ατομικές εμπειρίες, αλλά και στις συλλογικές. Οι αφηγήσεις της ανάμνησης της πατρίδας εξιστορούσαν, μολονότι έμμεσα, τις διαδικασίες που δημιουργούσαν την εθνική συνείδηση των αγροτών πριν από τη μετα-

νάστευση. Μιλούσαν για τις επαφές των αγροτών με τον κρατικό μηχανισμό και για τους τρόπους με τους οποίους οι εθνικές πολιτικές εξελίξεις είχαν επηρεάσει τη ζωή τους σε τοπικό επίπεδο. Ο πόλεμος και η επιστράτευση συνιστούσαν τις κύριες πλευρές της δημιουργίας της εθνικής συνείδησης, που ανιχνεύονται στις μνήμες από την πατρίδα – πλευρές τις οποίες σε όλες τις περιπτώσεις θυμούνται ως οδυνηρές εμπειρίες που αναστάτωσαν τη ζωή τους. Η ιστορία του ατόμου ή των αγροτικών κοινοτήτων εγγραφόταν στα ευρύτερα συμφραζόμενα της εθνικής ιστορίας μέσα από αναφορές σε γεγονότα και εμπειρίες, όπως οι πόλεμοι ή η επιστράτευση. Τα μεταναστευτικά διηγήματα μας επιτρέπουν να διεισδύσουμε στους τρόπους με τους οποίους η εμπειρία της μετανάστευσης οδήγησε στη νοηματοδότηση της πατρίδας ως υποκειμενική ενθύμηση του έθνους: το έθνος νοηματοδοτούνταν μέσα από την υποκειμενική ενθύμηση της ατομικής ζωής. Μέσα από τη μετανάστευση, το έθνος ως υποκειμενική εμπειρία μετατρέπεται όντως σε προσωπικό ζήτημα. Οι ιδέες περί εθνικότητας ανιχνεύονται στην καθημερινή ζωή και στην καθημερινή ενθύμηση του προσωπικού παρελθόντος. Ο προσωπικός και υποκειμενικός χαρακτήρας της εθνικότητας στην «Αμερική» ενισχύεται από τη γεωγραφική και την πολιτική απόσταση από το ελληνικό έθνος-κράτος, και από το γεγονός ότι πολλοί μετανάστες κατάγονταν από περιοχές που βρίσκονταν έξω από την ελληνική επικράτεια.⁵⁷

Κάλλιστα θα υποστήριζε κανείς ότι οι έννοιες του *εαυτού* και του *έθνους*, τις οποίες ανακαλούσαν στο πλαίσιο του ταυτόχρονου, θα ήταν αναγκαστικά σταθερές και αναλλοίωτες, σχεδόν υπερβατικές. Το ταυτόχρονο έσβηνε τις ιστορικές αλλαγές, τους μετασχηματισμούς και τον εύπλαστο χαρακτήρα τους. Από την «Αμερική» φαντάζονταν ένα έθνος του οποίου τα χαρακτηριστικά δεν απέρρεαν κατ' ανάγκην από τις ιστορικές συνθήκες· ανακάλυπταν το έθνος στη χρονική συνέχεια, που μεταδιδόταν και κληροδοτούνταν σύμφωνα με οιονεί γε-

²²⁴ νετικούς κανόνες και αρχές.⁵⁸ Στις αφηγήσεις για την παλιννό-
στηση εντοπίζουμε επίσης αναπαραστάσεις του σταθερού και
αναλλοίωτου έθνους. Κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν οι εμ-
φατικές περιγραφές της φύσης και του αγροτικού τοπίου, και
η επανάληψή τους συνδεόταν ασφαλώς με την αγροτική κατα-
γωγή της συντριπτικής πλειονότητας των Ελλήνων των Ηνω-
μένων Πολιτειών. Η αίσθηση της στασιμότητας και της σταθε-
ρότητας, την οποία πρόβαλλαν με τις εικόνες της φύσης, ενι-
σχυόταν ακόμη περισσότερο από σχόλια σαν το ακόλουθο:

Έφερα γύρα τα μάτια μου στο σπίτι, κι' είδα πως δεν είχαν αλλά-
ξει τίποτα από μέσα. Νόμισα, πως έβλεπα από τα χτες. Όλα ήταν
στην ίδια τους θέση, όπως τα είχα αφήσει, και μονάχα οι άνθρω-
ποι είχαν αλλάξει όλοι. Απ' αυτουनों, άλλοι από παιδιά έγειναν
νύφες, άλλοι από νιοί γερόντοι, άλλοι από το τίποτε φύτρωσαν
άνθρωποι κι' άλλοι αλλοίμονο! –έλειψαν ολότελα!⁵⁹

Εδώ η διαρρύθμιση του οικιακού χώρου είχε παραμείνει ίδια.
Ακόμα και οι αλλαγές των ανθρώπων ακολουθούσαν τις α-
ναλλοίωτες αιώνιες φάσεις του «φυσικού» κύκλου ζωής: γέν-
νηση, μεγάλωμα, γάμος, αναπαραγωγή και θάνατος. Οι ανα-
φορές σε γεγονότα όπως οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις και η
πολιτική αστάθεια τα παρουσίαζαν ως χαρακτηριστικά του
σκηνικού σε δεύτερο επίπεδο, είτε ως περιοδικά επαναλαμ-
βανόμενες «φυσικές» καταστροφές. Κανένα χαρακτηριστικό
της πατρίδας δεν παρουσιάστηκε ποτέ ως καινοφανές. Επι-
πλέον, πρέπει να επισημανθεί η έμφαση στην επανάληψη, τη
σταθερότητα και την «εξ ορισμού» παλαιότητα που απέδι-
δαν στα ελληνικά αστικά κέντρα, στις σπανιότατες περιπτώ-
σεις που τα αναπαριστούσαν στο μεταναστευτικό λαϊκό μυ-
θιστόρημα. Ας δούμε πώς περιγράφεται η Αθήνα σε μία από
τις αναπαραστάσεις αυτές:

Στον τόπο του Θοδωρή, όπως και σ' όλη την Τουρκιά, για το Ρω-
μιό η Αθήνα ήταν ένας τόπος ιδανικός. Ανάμνησες και παρελθό-
ντα μεγαλεία, που τα διαβάζανε στην ιστορία, με κείνα που ά-

κουεν ο κόσμος από όσους πήγαιναν στην Αθήνα δημιουργούσανε μέσα στην φαντασία του λαού κάτι υπερκόσμιο, κάτι που μόνο η φαντασία μπορούσε να το πιάσει, να το παραστήσει [...] κάτι που δεν λέγονταν, δεν είχε περιφέρεια, δεν είχε τόπο, χρόνο, ζωή, που ήταν άυλο [...] έτσι πάτησε [ο Θοδωρής] την ρωμαϊκή γη. Αντίκρισαν τα μάτια του το Λυκαβητό, την Ακρόπολη, τ' αρχαία, το μανάβη, το χαμάλη, το βαρκάρη.⁶⁰

Στην αφήγηση αυτή, ο μετανάστης άφησε το χωριό του, που βρισκόταν κάπου στη Μικρά Ασία, και έφτασε στην Αθήνα για να φύγει στη συνέχεια για την «Αμερική». Επομένως, η Αθήνα δεν παρουσιαζόταν ως πατρίδα του αλλά ως τόπος μετανάστευσης.⁶¹ Και όμως, μολονότι η αφήγηση παρουσίαζε την Αθήνα ως αναπτυσσόμενο αστικό κέντρο, η περιγραφή τόνιζε την παλαιότητα και την κλασικότητα της πόλης και όχι τον εκσυγχρονισμό και την αλλαγή. Δεν αναπαριστούσαν την Αθήνα ως νεωτεριστικό αστικό κέντρο, αλλά ως ιδεώδη χώρο που συμπύκνωνε τις μνήμες του εθνικού παρελθόντος.

Τόσο οι λόγιες όσο και οι λαϊκές αντιλήψεις για τη μεταναστευτική κουλτούρα τονίζουν ότι οι μετανάστες υποφέρουν από ένα είδος έλλειψης συγχρονισμού, εφόσον η σχέση τους με την πατρίδα έχει διαμορφωθεί από μνήμες της εποχής που την άφησαν, μνήμες οι οποίες παραμένουν αναλλοίωτες για δεκαετίες. Η έμφαση την οποία προσέδιδαν οι μεταναστευτικές έννοιες της εθνικότητας στη σταθερότητα του έθνους συχνά αποδίδεται στο ψυχολογικό φαινόμενο της νοσταλγίας ή εξηγείται με επιχειρήματα ταξικού τύπου τα οποία επικαλούνται την αγροτική προέλευση των μεταναστών. Αν αποφύγουμε, όμως, να αναγάγουμε την ανάλυση των μεταναστευτικών εικόνων για την πατρίδα σε ανιστορικά ψυχολογικά επιχειρήματα, χρειάζεται να συσχετίσουμε τη μεταναστευτική φαντασία με τις συνθήκες της ξενιτιάς στο συγκεκριμένο πλαίσιο των Ηνωμένων Πολιτειών των αρχών του εικοστού αιώνα. Η συγκρότηση μιας σταθερής εθνικής καταγωγικής ταυτότητας συνιστούσε ουσιώδη συνθήκη για την

κοινωνικοποίηση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Αυτό προϋπέθεταν οι θεσμοθετημένες πρακτικές κοινωνικοποίησης (όπως οι πρακτικές της απογραφής και της πολιτογράφησης, ή οι πολιτικές για τον περιορισμό της μετανάστευσης, που βασίζονταν σε ποσοστώσεις με κριτήριο την εθνική καταγωγή) και οι οικονομικές δομές και μηχανισμοί που ανάγκαζαν τους νέους μετανάστες να βασιστούν σε εθνικά ή εθνοτικά κοινοτικά δίκτυα για την ανεύρεση εργασίας ή για να ικανοποιήσουν θεμελιώδεις ανάγκες κοινωνικής πρόνοιας.⁶² Το ίδιο επίσης αποκάλυπταν τόσο οι πολιτισμικές και οι ιδεολογικές παραδόσεις, που θεωρούσαν την κοινωνική αναγνώριση επι-κτική μόνο μέσα από την ενσωμάτωση του μετανάστη στην ιεραρχική φυλετική κλίμακα της εποχής, όσο και οι θεσμοθετημένες πρακτικές εξαμερικανισμού, που έδιναν έμφαση στο να διατηρηθούν οι εθνοτικές κουλτούρες ως φολκλόρ, ενώ θεωρούσαν πως οι πολιτικές πλευρές της ζωής θα ομοιογενοποιούνταν σύμφωνα με τα αγγλοαμερικανικά κρατικά και πολιτειακά πρότυπα.

Αν όμως αναλυθεί ο μηχανισμός της ενθύμησης της πατρίδας και της βιωματικής εμπειρίας της ζωής στην «Αμερική», όπως απεικονίζονται στις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις του εργαζόμενου έθνους, διαφαίνεται ότι η ανάδυση της έννοιας του *αναλλοίωτου έθνους* συνδέεται με τη διχασμένη χρονικότητα μέσα από την οποία οι μετανάστες βίωναν την καθημερινότητα εκεί. Το χρονικό διάγραμμα που χρησιμοποιήσαμε προηγουμένως γίνεται πιο σύνθετο αν αναπαρασταθούν σε αυτό οι δύο διακριτοί τύποι χρονικότητας που χαρακτήριζαν τη ζωή των μεταναστών στην «Αμερική» (η ιδιωτική ή κυκλική/επαναληπτική χρονικότητα και η δημόσια ή γραμμική/προοδευτική χρονικότητα). Η κυκλική χρονικότητα παριστάνεται από τους κύκλους, που αντιστοιχούν σε κάθε έτος παραμονής στην Αμερική και εφάπτονται στη στιγμή της μετανάστευσης (αφού τα χρόνια στην Αμερική μετριοούνται φυσικά ως προς το χρόνο της άφιξης). Στην ευθεία του προοδευ-

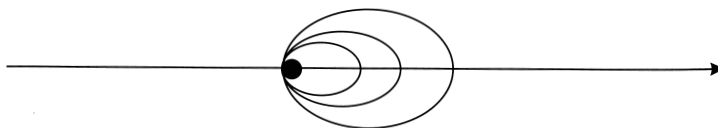
τικού (δημόσιου) χρόνου το ίδιο σημείο αναπαριστά επίσης το ταυτόχρονο, δηλαδή το παρατηρητήριο από όπου ενθymούνται την πατρίδα.

227

ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

Αυτή η αναπαράσταση με τη μορφή διαγράμματος βοηθά να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους το λαϊκό μυθιστόρημα κατέγραψε τη διαδικασία του εξαμερικανισμού και την ανάπτυξη της διπλής εθνικής ένταξης (δηλαδή του αμερικανικού και του εθνοτικού εθνικισμού). Η διαδικασία αυτή ανιχνεύεται σε αφηγήσεις που περιγράφουν πώς οι μετανάστες βίωναν την καθημερινότητά τους μέσα από μια χρονικότητα διχασμένη ανάμεσα στον ιδιωτικό χρόνο (τον οικιακό, κυκλικό, επαναληπτικό, θρησκευτικό, «εθνοτικό») και στον δημόσιο (τον πολιτειακό, γραμμικό, προοδευτικό, «εθνικό») χρόνο. Κάλλιστα, λοιπόν, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η δημιουργία των εθνοτικών θυλάκων στις Ηνωμένες Πολιτείες στις αρχές του εικοστού αιώνα και η πολιτισμική, η πολιτική και η γεωγραφική διατήρησή τους στη διάρκεια του δήθεν εξαμερικανισμού και της αφομοίωσής τους επιτεύχθηκαν μέσα από το διαχωρισμό των δύο αυτών σφαιρών στη λαϊκή φαντασία και στην καθημερινή ζωή.

Μυθοπλασία, φαντασία, υποκειμενικότητα

Η λαϊκή μεταναστευτική μυθοπλασία των αρχών του εικοστού αιώνα αποκαλύπτει τις πολλαπλές μάχες που δόθηκαν για τη διαμόρφωση και την αναπαράσταση της υποκειμενικότητας

στα συμφραζόμενα της ξενιτιάς. Τα διηγήματα υπήρξαν μια πρώιμη μορφή αναστοχασμού πάνω στην εμπειρία της μετανάστευσης και συνεπώς κατέλαβαν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία με την οποία δημιουργούνται, αναπαριστάνονταν νοερά, επικοινωνούνταν, συζητιούνταν και διακινούνταν πολιτισμικά τα καταστατικά και τα αναπαραστατικά στοιχεία της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Καθώς οι μετανάστες προσπαθούσαν να κατανοήσουν τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ζωής τους και τα μετατοπιζόμενα πλαίσια πολιτισμικής αναφοράς, επιστράτευαν τη λογοτεχνία ως ήδη οικείο εργαλείο πολιτισμικής κατανόησης μέσα στα συμφραζόμενα της εθνικής φαντασίας τους. Ωστόσο, η γραμματική της εθνικής φαντασίας έπρεπε να υποστεί θεμελιώδεις αλλαγές ώστε να υποδεχθεί τόσο τις τοπικές όσο και τις χρονικές αναφορές της καθημερινής εμπειρίας των μεταναστών. Τουλάχιστον, η ιδιαιτερότητα των μεταναστευτικών νοηματοδοτήσεων της εθνικότητας έγκειται στον τρόπο με τον οποίο καθοριζόταν από αναφορές σε έναν διαφορετικό κυρίαρχο εθνικισμό, δηλαδή τον αγγλοαμερικανικό στη συγκεκριμένη περίπτωση. Με αυτό δεν εννοώ βέβαια ότι οι μη μεταναστευτικοί εθνικισμοί, γενικότερα, αναπτύσσονται απομονωμένα και χωρίς αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις. Αντίθετα, οι νοηματοδοτήσεις της εθνικότητας στα πάτρια εδάφη αναφέρονται επίσης σε άλλους εθνικισμούς· με μια έννοια, οι τοπικές νοηματοδοτήσεις της εθνικότητας αντανακλούν πάντοτε παγκόσμιες πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές δομές της εθνικότητας.⁶³ Στο επίπεδο όμως της λογοθετικής εκφοράς, οι εθνικισμοί που αναπτύσσονται στο πάτριο έδαφος τείνουν να αποκρύψουν ή και να σβήσουν τη διεθνή πτυχή του σχηματισμού τους. Οι εθνικισμοί του πάτριου εδάφους διακηρύσσουν ότι το έθνος είναι μοναδικό, ιδιαίτερο και αποκλειστικό. Σε πλήρη αντίθεση με αυτό, οι μεταναστευτικές νοηματοδοτήσεις της εθνικότητας φέρνουν στο προσκήνιο και εκθέτουν τον διεθνή και διεθνοτικό χαρακτήρα τους. Σύμφωνα και με όσα έδειξε η ανάλυση των μεταναστευτικών αφηγή-

σεων, οι μεταναστευτικές νοσηματοδοτήσεις του εαυτού και του έθνους εμπλέκονταν σε συζητήσεις για τις συνθήκες διαβίωσης στη χώρα υποδοχής, για την προσαρμογή σ' αυτές και για τις πολιτισμικές αξίες της υποτιθέμενης ανώτερης γηγενούς κουλτούρας. Επίσης, ήταν έκδηλα εξωστρεφείς, αφού επικαθορίζονταν από την αναφορά τους στην οικονομία του εθνικισμού της πλειονότητας μέσα στον οποίο εγγράφονταν.

Η μεταναστευτική υποκειμενικότητα αναδύθηκε στη συμβολή διαφορετικών κυκλωμάτων δημιουργίας του υποκειμένου. Η λαϊκή μυθοπλασία φέρνει στο προσκήνιο τους μηχανισμούς της συμβολής αυτής. Η ανάγνωση των διηγημάτων ως ελάσσονος λογοτεχνικής παραγωγής στο πλαίσιο μιας επίσης ελάσσονος λογοτεχνίας μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τη συνάντηση των κυκλωμάτων δημιουργίας του υποκειμένου, και ιδιαίτερα τη συνάντηση δύο διαφορετικών προτύπων του εθνικού είναι: το ένα αφορά το να είσαι εθνικό υποκείμενο (τον εθνικισμό στο πάτριο έδαφος) και το άλλο το να είσαι εθνικό εθνοτικό υποκείμενο (τον εθνικισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες). Στην ανάγνωση της λαϊκής μυθοπλασίας που προτείνουμε, παρακολουθούμε τους τρόπους με τους οποίους η συνάντηση αυτή ανιχνεύεται στις έννοιες της διχασμένης χρονικότητας, των έμφυλων αναπαραστάσεων της υποκειμενικότητας και των αναπαραστάσεων του εργαζόμενου έθνους. Η συνάντηση αυτών των δύο τάξεων του εθνικισμού συνιστά κομβικό σημείο για να κατανοηθεί το πώς αναδύθηκε η μεταναστευτική υποκειμενικότητα, αλλά και το πώς λειτούργησε ευρύτερα ο εθνικισμός ως πολιτική ιδεολογία στη διασπορά. Αν η εθνικιστική ιδεολογία λειτουργεί ως ολοκλήρωση ιδεολογικών στοιχείων που προϋπάρχουν, με επίκεντρο την πυρηνική έννοια έθνος, ως μετα-αφήγημα που αστυνομεύει και ορίζει άλλα αφηγήματα δημιουργίας κοινωνικών ταυτοτήτων, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι δεν υπάρχει καμία αντίφαση στον εθνικισμό που ολοκληρώνεται γύρω από δύο έννοιες ταυτόχρονα: την πατρίδα και την «Αμερική». Και οι

²³⁰ δύο αυτές έννοιες εγγράφονται στο ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον του δια-έθνους. Με την έννοια αυτή, ο ελληνικός μεταναστευτικός εθνικισμός συνάρμοσε σε ένα σύνολο ιδεολογικά στοιχεία που αφορούσαν και την πατρίδα (όπως τη θυμούνταν ή την ανακάλυψαν οι μετανάστες μετά την αναχώρησή τους από εκεί) και την «Αμερική» (τις Ηνωμένες Πολιτείες όπως τις βίωσαν και τις γνώρισαν μέσα από την εμπειρία της μετανάστευσης). Αυτή η συναρμογή βέβαια δεν υπήρξε πάντοτε ανώδυνη διαδικασία. Η πρώτη γενιά μεταναστών, ιδίως, αισθανόταν στο επίπεδο της καθημερινότητας τις αντιφάσεις του εγχειρήματος. Τα διηγήματα αποκαλύπτουν ορισμένους από τους τρόπους με τους οποίους διαχειριζόνταν τις αντιφάσεις αυτές: διαχωρισμός της ιδιωτικής από τη δημόσια ζωή, διχασμός της έννοιας της χρονικότητας, και σχηματισμός μιας κυρίαρχης, διακριτής ανάλογα με το φύλο αναπααραστατικής τάξης.

Τέλος, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η λαϊκή λογοτεχνία που παρήγαν, διακινούσαν και κατανάλωναν οι ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών δεν απεικονίζει πλήρως τις εμπειρίες της ξενιτιάς, μολοντί εικονογραφεί ορισμένα από τα κεντρικά τους χαρακτηριστικά. Μέσα και έξω από το κείμενο της λαϊκής λογοτεχνίας και στο περιθώριό της, κυρίως, κείται ένα απόθεμα εμπειρίας που αντιστάθηκε ή δεν εισήλθε στη διαδικασία της λογοτεχνικής δημιουργίας της ταυτότητας. Σε τελική ανάλυση, η λογοτεχνική διαδικασία κατείχε σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό της φαντασίας στις κοινότητες της διασποράς αλλά παρέμεινε ένα μόνον από τα πάμπολλα πολιτισμικά κυκλώματα στα οποία συγκροτήθηκε και παραστήθηκε η μεταναστευτική υποκειμενικότητα.

ΕΠΙΔΕΙΚΝΥΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ:
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΑΚΕΣ
ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΠΑΡΩΔΙΑΣ

Οι παραστασιακές πρακτικές κατέλαβαν κεντρικό ρόλο στη μεταναστευτική κουλτούρα, καθώς συνέβαλαν στη διάδοση των αυτοαναπαράστασεων και δημιουργούσαν την αίσθηση της κοινότητας. Πολλές πλευρές της μεταναστευτικής κουλτούρας ήταν ενεργά παραστασιακές, εξωστρεφείς, και χαρακτηρίζονταν από την τάση των μεταναστών να εκτίθενται στο κοινό έξω από την κοινότητά τους. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, οι συζητήσεις για το χαρακτήρα και το περιεχόμενο του αμερικανικού ελληνισμού στις ελληνικές κοινότητες επέμεναν να εστιάζουν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τους έλληνες μετανάστες οι δεσπόζουσες τάσεις στην Αμερική. Καθώς η κοινότητα απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στη δημόσια εικόνα της, αναδύθηκαν εξωστρεφείς και παραστασιακοί τρόποι δημιουργίας της ταυτότητας, όπως για παράδειγμα η συμμετοχή των ελληνικών κοινοτήτων στις παρελάσεις που οργανώνονταν στο πλαίσιο των εορτασμών της Ημέρας της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας της 4ης Ιουλίου. Οι ελληνικές εφημερίδες την ημέρα εκείνη δημοσίευαν πολλές φωτογραφίες από τη συμμετοχή των κοινοτήτων στις παρελάσεις, η οποία αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη σημασία για τους μετανάστες, ιδιαίτερα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά τη λήξη του. Καθώς ο αμερικανικός εθνικισμός ενισχυόταν στο πλαίσιο της πολιτικής του πολέμου, με αποτέλεσμα τη διάδοση έντονα αντιμεταναστευτικών αυτοχθονιστικών πολιτικών, οι γηγενείς Αμερικανοί αμφισβητούσαν συχνά την αφοσίωση

²³² των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες και την πολιτική τους. Οι ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες, λοιπόν, αντιδρώντας στη στάση αυτή, έσπευδαν να διακηρύξουν τη νομιμοφροσύνη τους, κεφαλαιοποιώντας κυρίως τη συμμαχία της γενέτειράς τους με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η άνθηση των εθνοτικών εθνικισμών στις Ηνωμένες Πολιτείες την εποχή αυτή συνδεόταν στενά με την πολιτική του πολέμου και τις επιπτώσεις της στην αμερικανική πολιτική σκηνή.

Θεμελιώδης φάση στη συγκρότηση των εθνοτικών εθνικισμών υπήρξε η τάση τους να διακηρύξουν, να δημοσιοποιήσουν, να επιδείξουν και να εκφράσουν με παραστασιακές πρακτικές την αφοσίωση της κοινότητας στη «θετή» τους γενέτειρα. Η συμμετοχή των κοινοτήτων στους εορτασμούς της 4ης Ιουλίου λειτουργούσε ως εργαλείο στη διαδικασία με την οποία η νομιμοφροσύνη των μεταναστών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες μετατρεπόταν σε θέαμα. Οι κοινότητες έπρεπε να υποβάλουν στις τοπικές αρχές επίσημη αίτηση συμμετοχής στον εορτασμό αιτιολογώντας την επιθυμία τους. Η αίτηση εγκρινόταν από τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών και από τις τοπικές αρχές. Ο Τζων Χάιλαν, δήμαρχος της Νέας Υόρκης, τον Ιούλιο του 1918 ανταποκρίθηκε θετικά στο σχετικό αίτημα της ελληνικής κοινότητας, και πρόσθεσε: «Σε απάντηση της αίτησης που υπέβαλαν ένα εκατομμύριο πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής γεννημένοι στην αλλοδαπή, ο πρόεδρος ενέκρινε την πρότασή τους να διαδηλώσουν την αφοσίωσή τους στο έθνος συμμετέχοντας στον εορτασμό της Ημέρας της Ανεξαρτησίας».¹

Οι παρελάσεις αποκτούσαν ευρύτατη δημοσιότητα στις ελληνικές κοινότητες. Οι εφημερίδες και τα περιοδικά κάλυπταν εκτενώς τα γεγονότα πριν και μετά τον εορτασμό. Στις ανταποκρίσεις τους επέμεναν να τονίζουν ότι η ελληνική συμμετοχή αποσκοπούσε στο να καταδείξει δημόσια και να αναδείξει σε όσο το δυνατόν ευρύτερο κοινό τον εξέχοντα χαρακτήρα και την πολιτισμική αξία του ελληνικού «γένους», κα-

θώς και τη νομιμοφροσύνη του προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η μετατροπή της μεταναστευτικής ταυτότητας σε θέαμα ολοκληρωνόταν με τη δημοσίευση εντυπωσιακών φωτογραφιών που αποδείκνυαν την επιτυχία της παρέλασης. Ένας δημοσιογράφος περιέγραφε τις εντυπώσεις του από την παρέλαση των Ελλήνων τον Ιούλιο του 1918 στην Ουάσιγκτον με τα ακόλουθα λόγια: «Έκθαμβοι και ενεοί έμειναν οι Αμερικανοί προ του μεγαλοπρεπούς θεάματος που παρουσίασε το Ελληνικόν Τμήμα κατά τον εορτασμό της 4ης Ιουλίου [...] Μόνον οι ιδόντες δύνανται να εννοήσουν το ύψος του θριάμβου, το δε κάλλος του να αναπαραστήσουν μόνον ο φωτογραφικός φακός και ο κινηματογράφος».²

Καθώς οι εφημερίδες και τα περιοδικά δημοσίευαν φωτογραφίες από τα ευρωπαϊκά πεδία μάχης σε όλη τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, το 1918 η φωτογραφία είχε ήδη αναδειχθεί σε αντικείμενο θαυμασμού στην ελληνική μεταναστευτική δημόσια σφαίρα. Οι παρελάσεις πυροδοτούσαν τη φαντασία και τις ονειροπολήσεις των μεταναστών, καθώς συνδύαζαν δύο στοιχεία που προκαλούσαν έντονη συγκίνηση: τη μετατροπή της δημόσιας ζωής σε θέαμα και το εθνικό συναίσθημα. Συχνά, μάλιστα, ο ενθουσιασμός για τον θεαματικό χαρακτήρα των παρελάσεων εκφραζόταν με τη δημοσίευση μιας φωτογραφίας του ίδιου του φωτογράφου στις ανταποκρίσεις για την παρέλαση.

Βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής συμμετοχής στις παρελάσεις ήταν οι επιβλητικοί και έντονα φορτισμένοι συμβολισμοί. Οι φωτογραφίες και οι ανταποκρίσεις εξέπεμπαν δύο μηνύματα: πρώτον, τόνιζαν τη νομιμοφροσύνη των ελλήνων μεταναστών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και, δεύτερον, αναδείκνυαν την πολιτισμική αξία του ελληνικού έθνους. Το πολιτισμικό κεφάλαιο του ελληνικού έθνους καταδεικνυόταν με αναφορές στις ένδοξες και ηρωικές εποχές ή στα γεγονότα της εθνικής ιστορίας: στην Επανάσταση του 1821, τους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι παρελάσεις

²³⁴ χρησιμοποιούσαν θεαματικά αναπαραστατικά μέσα. Οι συμμετέχοντες, φορώντας κοστούμια από την αρχαιότητα, τον δέκατο ένατο αιώνα ή τη σύγχρονη λαϊκή ενδυματολογική παράδοση της περιοχής τους, ξαναζωντάνευαν ιστορικές εποχές και γεγονότα. Οι συντελεστές της παράστασης παρήλαυναν πεζοί ή πάνω σε άρματα που αναπαριστούσαν συνήθως αρχαίους ναούς. Όπως υποδείκνυαν και οι δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις της εποχής, αυτού του είδους η δημόσια παραστασιακή θέσπιση των σημαντικών στιγμών της ελληνικής ιστορίας αποσκοπούσε στο να διακηρυχθεί η πολιτισμική αξία των Ελλήνων με αναφορές στην ιστορία. Οι αναπαραστάσεις των ιστορικών γεγονότων στην περίπτωση αυτή δεν ανακαλούσαν μόνο το ένδοξο παρελθόν του ελληνικού έθνους, αλλά επίσης λειτουργούσαν ως ισχυρά διαπιστευτήρια για την ιδιαίτερη αξία της κουλτούρας και του πολιτισμού που διέθετε εγγενώς η ελληνική καταγωγή. Στα συμφραζόμενα των παρελάσεων η ελληνική ιστορία έχανε τον πολιτικό εθνικό χαρακτήρα της και αποκτούσε πολιτισμικό εθνοτικό χαρακτήρα. Οι ιστορικές αναπαραστάσεις, σε αντίθεση με τις εθνικές γιορτές στην Ελλάδα, δεν λειτουργούσαν ως συμβολικές αναπαραστάσεις της εθνικής ύπαρξης και κυριαρχίας, αλλά μάλλον εξυπηρετούσαν τη συμβολική αναπαράσταση των υψηλών πολιτισμικών και ιδεολογικών στοιχείων που, όπως πίστευαν, ενσάρκωναν οι έλληνες μετανάστες.

Η παραστασιακή μετατροπή της ελληνικής εθνικής ιστορίας σε εθνοτική ιστορία αναδεικνυόταν ακόμα πιο έκδηλα με τις αναπαραστάσεις της νομιμοφροσύνης των μεταναστών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αφοσίωση προς τις ΗΠΑ αναπαριστανόταν συμβολικά και παριστανόταν δημόσια με τους έλληνες μετανάστες που μαζί με τα ελληνικά λάβαρα ανέμιζαν και τις αμερικανικές σημαίες, καθώς και με όσους παρήλαυναν ντυμένοι με τη στολή του Θείου Σαμ ή των αμερικανών στρατιωτών της εποχής της Αμερικανικής Επανάστασης δίπλα σε αρχαίους έλληνες φιλοσόφους, θεότητες του Ολύμπου

και ήρωες του 1821.³ Η συνοχή της παράστασης επιτυγχάνοταν κυρίως με την έμφαση στη διεθνή πολιτική της εποχής. Οι οργανωτές των παρελάσεων επιδίωκαν να τονίζουν τη συμμαχία των Ηνωμένων Πολιτειών, της Αγγλίας και της Γαλλίας στη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και, βεβαίως, την υποστήριξη που πρόσφερε η Ελλάδα στους Συμμάχους. Το γεγονός ότι οι ιστορικές αναφορές είχαν αποβάλει τα πολιτικά εθνικά χαρακτηριστικά τους αποτυπωνόταν έκδηλα σε ανταποκρίσεις σαν και εκείνη που δημοσιεύτηκε στην περίπτωση του Πίτσμπουργκ τον Ιούλιο του 1918:

Οι Έλληνες του Πιττσβούργου, με τον ενθουσιασμό, την καλαισθησίαν και τον πατριωτισμόν, τα οποία διετράνωσαν κατά την ημέραν εκείνην, απέδειξαν κατά τρόπον αναμφισβήτητον, ότι η σύγχρονος Ελληνική ψυχή δεν έπαυσε να λατρεύει τα αρχαία Ελληνικά ιδανικά, τα οποία ενσαρκώνει και λαμπρύνει η μεγάλη Βορειοαμερικανική Ομοσπονδία. Ελλάς και Αμερική από ιδεολογικής απόψεως είναι δι' όλους τους Έλληνες εν και το αυτό πράγμα».⁴

Καθώς ολοκληρωνόταν η παρέλαση του 1918 στην Ουάσιγκτον, οι εκπρόσωποι του ελληνικού τμήματος πρόσφεραν λευκά και γαλανά άνθη στον πρόεδρο Ουίλσον και τη σύζυγό του. Στην κορδέλα που τα συγκρατούσε είχαν γράψει: «Τα χρώματα στα άνθη αυτά συμβολίζουν τα εθνικά χρώματα του ελληνικού λαού. Είμαστε όμως έτοιμοι να προσθέσουμε το ερυθρό χρώμα του αίματός μας ώστε να δημιουργήσουμε την ένδοξη τρίχρωμη σημαία της θετής μας πατρίδας, η οποία στις ημέρες μας μάχεται για τη σωτηρία του κόσμου και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας».⁵ Τα ελληνικά εθνικά χρώματα είχαν χάσει πια τον πολιτικό εθνικό χαρακτήρα τους, καθώς εκπροσωπούσαν βεβαίως τον ελληνικό λαό, αλλά όχι και ένα πολιτικό εθνικό υποκείμενο. Ωστόσο, η εθνική πολιτική χροιά αναδυόταν και πάλι, μόλις η τρίχρωμη αμερικανική σημαία αναδεικνυόταν εκπρόσωπος της σύγχρονης πολιτικής α-

²³⁶ φροσύωσης και πίστης, και επομένως του πολιτικού υποκειμένου. Αυτό, όμως, βασιζόταν στην παραδοχή ότι το αμερικανικό έθνος δεν «φιλοξενούσε» στους κόλπους του μόνο τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, αλλά επίσης ολόκληρο τον κόσμο και τον παγκόσμιο πολιτισμό. Η επένδυση των μεταναστών στην αμερικανικότητα προϋπέθετε ότι η Αμερική μπορούσε να φιλοξενήσει διεθνικές μορφές ταύτισης, και επομένως οι μεταναστευτικές μορφές ταύτισης συχνά συμπορεύονταν με την έννοια της διεθνικότητας.

Το πέρασμα της μεταναστευτικής πολιτικής και κοινωνικής υποκειμενικότητας από τις διάφορες φάσεις της αποεθνοποίησης, της εθνοτικοποίησης και της επανεθνοτικοποίησης, στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας έφερε τη σφραγίδα της παραστασιακότητας και της πολιτισμικής επιδειξιμανίας. Η μεταναστευτική μορφή υποκειμενικότητας που αναδύθηκε στο πεδίο των κοινωνικών, των πολιτικών και των πολιτισμικών ανταλλαγών σημαδευόταν από την επιθυμία των μεταναστών να παρουσιάσουν μια ορισμένη εικόνα τους στη δεσπόζουσα αμερικανική κοινωνία και να κερδίσουν την αναγνώρισή της με συγκεκριμένους τρόπους. Οι μεταναστευτικές αυτοαναπαραστάσεις συχνά χαρακτηρίζονταν από ένα είδος πολιτισμικής επίδειξης. Από ψυχαναλυτική άποψη, η χαρά τού να βλέπεις και να σε βλέπουν (Schaulust) συγκαταλέγεται στις θεμελιώδεις ενορμήσεις. Ο Λακάν αναλύοντας την αρχαιολογική προσπάθεια του Φρόυντ να προσεγγίσει την επικράτεια των ενορμήσεων υποστήριξε πως, «στην επιδειξιμανία, αυτό που αποσκοπείται από το υποκείμενο, είναι εκείνο που πραγματοποιείται μέσα στον άλλον. Η πραγματική στόχευση της επιθυμίας είναι ο άλλος, στο μέτρο που εξαναγκάζεται, πέρα από το βαθμό συμμετοχής του στη σκηνή. Δεν είναι μόνο το θύμα που μετέχει στην επιδειξιμανία, είναι το θύμα ως αναφερόμενο σε κάποιον άλλον που το κοιτά». ⁶ Ο Λακάν, θεωρώντας την επιδειξιμανία εκδήλωση της μερικής σκοπικής ενόρμησης, την παρουσίασε ως μορφή αυτοερωτισμού. Η επι-

θυμία του επιδειξιμανή κατευθύνεται προς το αντικείμενο (το «θύμα»), αλλά δεν σταματά εκεί. Σύμφωνα με το λακανικό σχήμα του ανοιχτού κυκλώματος, η εκπλήρωση της ενόρμησης επιτυγχάνεται μόνο με την ανάδυση ενός άλλου που παρατηρεί τη σκηνή χωρίς να εμπλέκεται ο ίδιος. Κατά τη διαδικασία της εμφάνισης των ενορμήσεων στο προσκήνιο δημιουργείται ένα *νέο υποκείμενο*.⁷ Στις ομιλίες του για τη μερική ενόρμηση και το κύκλωμά της, ο Λακάν υποστήριξε ότι ο Φρόυντ αναλύοντας τη Schaulust ήθελε να παρουσιάσει μια ριζική δομή στην οποία το υποκείμενο δεν έχει τοποθετηθεί ακόμη καθόλου.⁸

Αυτή η μορφή ριζικής δομής μοιάζει ιδιαίτερα γόνιμη για την προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τις σύνθετες διαδικασίες σχηματισμού της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο πλαίσιο των παραστασιακών πρακτικών. Στην περίπτωση των παρελάσεων, οι μετανάστες συμμετέχοντες μοιράζονταν από κοινού την επιθυμία να τους δουν οι αμερικανοί συμπολίτες τους, και να αποδείξουν έτσι την αφοσίωσή τους στις αρχές του αμερικανικού εθνικισμού. Οι ιστορικοί, καθώς και οι κοινωνικοί επιστήμονες, συχνά ερμήνευσαν τόσο την επιθυμία αυτή όσο και τις πολιτισμικές εκφάνσεις της ως πρώιμες ενδείξεις του εξαμερικανισμού και της αφομοίωσης των μεταναστών στην κυρίαρχη αμερικανική κουλτούρα. Ωστόσο, αν θεωρήσουμε την επιθυμία αυτή ριζική δομή στην οποία δεν έχει ακόμη τοποθετηθεί το υποκείμενο –δηλαδή ο μετανάστης–, μας δίνεται η δυνατότητα να προσεγγίσουμε και την «αφομοίωση» αλλά και τον «εξαμερικανισμό» του ως ερωτήματα και όχι ως *a priori* συμπεράσματα. Η επιθυμία των μεταναστών να τους δουν οι αμερικανοί συμπολίτες τους και η προθυμία να επιδείξουν τα πλούτη της παραδοσιακής τους κουλτούρας, τους θησαυρούς της ιστορίας τους και το κάλλος του λαού τους προσέγγιζαν την καμπύλη της εκπλήρωσης μόνον με την προϋπόθεση ότι ένας άλλος (το *νέο υποκείμενο*) επίσης κοίταζε το αντικείμενο της επιθυμίας –τους αμερικανούς συμπολίτες– την

ίδια στιγμή που εκείνοι παρακολουθούσαν την παρέλαση. Ο φωτογράφος, ο δημοσιογράφος και οι μετανάστες που αποτελούσαν το κοινό των παρελάσεων εμφανίζονται στις σχετικές ανταποκρίσεις ως νέα υποκείμενα/θεατές του θεάματος. Επομένως, το αμερικανικό βλέμμα δεν παγίδευε το μετανάστη ως υποκείμενο· το υποκείμενο δεν αφομοιώνόταν, εφόσον το βλέμμα ενός άλλου είχε ήδη προσηλωθεί στο θεατή. Όσοι κοιτούσαν τους Αμερικανούς που κοιτούσαν τις παραστάσεις των μεταναστών και τις παρελάσεις μοιράζονταν από κοινού μια μορφή υποκειμενικότητας η οποία αναδύοταν μέσα από την πολιτισμική πρακτική της παρέλασης – ένα νέο υποκείμενο. Επομένως, η συμμετοχή των μεταναστών στις εθνικές παρελάσεις δεν εξέφραζε την παθητική αφομοίωσή τους από τις αρχές του αμερικανισμού. Οι παρελάσεις, από ψυχαναλυτική άποψη, συνιστούσαν μορφές πολιτισμικής επιδειξιμανίας και εθνικού αυτοερωτισμού. Με τις παρελάσεις των μεταναστών ιδιαίτερα εδραιωνόταν μια ορισμένη μορφή της κοινωνικής εμπρόθετης δράσης τους στη διαδικασία της πολιτισμικής και της κοινωνικής κατασκευής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Μετανάστευση, παρωδία και διασκέδαση

Το γλωσσικό ζήτημα κατείχε κεντρική θέση στους παραστασιακούς τρόπους ταύτισης και αυτοαναπαράστασης, καθώς οι μετανάστες συχνά εξέφραζαν τις απόψεις τους για τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ζωής τους στην ξενιτιά εστιάζοντας στις επιπτώσεις που είχε στη γλώσσα τους η καθημερινή επικοινωνία με τη γηγενή κοινωνία. Στη δεκαετία του 1920, λόγου χάρη, ιδιαίτερη δημοτικότητα απέκτησαν τα άρθρα για τις ψυχολογικές επιπτώσεις των εθνικών ονομάτων στους μετανάστες. Η υποχρεωτική αλλαγή των ελληνικών ονομάτων και η υιοθέτηση των αμερικανικών συντομευμένων εκδοχών τους υπήρξε συχνά σημείο αναφοράς σε περιγραφές των αρνητικών εμπειριών που είχαν σημαδέψει τα πρώτα χρόνια της

μετανάστευσης για πολλούς Έλληνες. Οι περισσότεροι μετανάστες είχαν αλλάξει το όνομά τους με υπόδειξη των υπαλλήλων των υπηρεσιών μετανάστευσης στο νησί Έλλης. Πολλοί διατήρησαν τα ονόματα αυτά, ώστε να μην αναγνωρίζονται ως Έλληνες από τους Αμερικανούς.

Η πρακτική της μετονομασίας επανερχόταν συχνά ως θέμα σε πολλά είδη παραστασιακών αφηγημάτων των μεταναστών, και ιδίως σε θεατρικά έργα. Στην κωμωδία *Οι φωστήρες*, η οποία γράφτηκε το 1925 από έναν Ελληνοαμερικανό και περιόδευσε με κάποιον ερασιτεχνικό θίασο στη σκηνή πολλών ελληνικών κοινοτήτων σε όλες τις αμερικανικές πολιτείες, μια νεαρή Ελληνίδα που μόλις είχε φτάσει στις ΗΠΑ από την Ελλάδα, η Λεμονιά, δυσανασχετεί για τον εξαμερικανισμό του ονόματός της. Ακολουθεί λοιπόν η εξής στιχομυθία ανάμεσα στη Λεμονιά και τον αδελφό της την ώρα που της κάνει μάθημα αγγλικών:

- Λεμονιά: Αμ εμένα πώς με λένε Εγγλέζικα;
- Τζίμης: Εσένα σε λένε woma.
- Λ.: Πώς το είπες, γούμενο;
- Τζ.: Όχι μη σε είπα δεσπότη [...] Γούμα βρε τσούπι, γούμα, αλλά σαν είσαι τσούπα σε λένε gierl!
- Λ.: Άι στο καλό χριστιανέ μου που από Λεϊμονιά θα με βαφτίσεις γούνα και γκιέρλ! Εμένα δε μου αρέσουνε ευτούνα τα παράξενα ονόματα, θέλω να μου λες τόνομά μου.
- Τζ.: Ωράιτ! Αφού το θέλεις θα σε φωνάζω Λεϊμονιά, μα να ξέρης ότι τόνομά σου Εγγλέζικα λέγεται γκιέρλ!⁹

Η μετονομασία οδηγούσε σε κρίση αυτοαναπαράστασης, καθώς ούτε το νέο όνομα εκπροσωπούσε την προσωπική ιστορία του υποκειμένου, ούτε το ακατανόητο στα αμερικανικά συμφραζόμενα παλιό όνομα μπορούσε να εκπροσωπήσει την παρούσα εμπειρία του. Η κρίση αυτοαναπαράστασης επιδειωνόταν από την οριστική και αναπόφευκτη αλλαγή. «Αφού το θέλεις θα σε φωνάζω Λεϊμονιά, μα να ξέρης ότι τόνομά σου Εγγλέζικα λέγεται gierl!» Στην περίπτωση μάλιστα των με-

²⁴⁰ ταναστριών η μετονομασία συνεπαγόταν επιπλέον το σβήσιμο της υποκειμενικότητας και την επιβολή της ταύτισής τους με τη γενική κατηγορία του φύλου τους.

Η κεντρική θέση της γλώσσας ως μέσου αυτοαναπαράστασης ανιχνεύεται επίσης σε πολυάριθμα άρθρα του μεταναστευτικού Τύπου της εποχής, που υπογράμιζαν τον σημαντικότερο ρόλο της για την προσωπική ακεραιότητα και την επιτυχία στη σύγχρονη ζωή. Στα άρθρα αυτά ήταν έκδηλη η αγωνία για το γλωσσικό ζήτημα. Η διαφήμιση ενός αγγλοελληνικού και ελληνοαγγλικού λεξικού που δημοσιευόταν επί χρόνια στις σελίδες του *Μηνιαίου Εικονογραφημένου Εθνικού Κήρυκος* αποκαλύπτει την αγωνία αυτή και διακηρύσσει ότι τα αγγλικά εκπροσωπούσαν την υπεροχή της αγγλοσαξονικής κουλτούρας και του αγγλοσαξονικού πολιτισμού:

Η ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΣ ΩΣ ΜΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ – ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ
ΕΝ ΤΩ ΣΥΓΧΡΟΝΩ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩ– ΟΙ ΑΓΓΛΟΣΑΞΩΝΕΣ ΘΑ ΓΙΝΟΥΝ
ΟΙ ΤΕΛΕΙΩΤΙΚΟΙ ΚΥΡΙΑΡΧΟΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ – ΟΠΟΙΟΣ ΓΝΩΡΙΖΕΙ
ΔΥΟ ΓΛΩΣΣΑΣ ΕΝΕΡΓΕΙ ΜΕ ΔΥΟ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΓΙΝΕΤΑΙ
ΚΑΤΑΚΤΗΤΗΣ

Η πρόοδος των επιστημών, η εκμηδένισις των αποστάσεων, η κατάκτησις του αέρος, το ραδιόφωνον και όλαι αι καταπληκτικαί εφευρέσεις και η συγκρότησις της Κοινωνίας των Εθνών και εν γένει αι νέαι ιδέαι προς μιαν παγκόσμιον αδελφωσιν τείνουν να καταστήσουν την ανθρωπότητα ως μίαν οικογένειαν. Θα έλθη η ημέρα κατά την οποίαν θα επικρατήση και μία γλώσσα ως το κοινόν όργανον όλων των λαών της υφελίου. Και η γλώσσα αυτή αναμφιβόλως θα είναι αυτή των Αγγλοσαξωνικών λαών η οποία σήμερον ομιλείται από τα τρία τέταρτα των κατοίκων της γης. [...]

Η Αγγλική είναι η γλώσσα των 110 εκατομμυρίων των Ηνωμένων Πολιτειών. Η δε Βρετανική Αυτοκρατορία τη διέδωκεν στα πέρατα του Κόσμου. [...]

Ένας μεγάλος συγγραφέας εβροντοφώνησε την αλήθειαν, ότι ο γνωρίζων δευτέραν γλώσσαν ενεργεί με δύο εγκεφάλους, διπλασιάζει τας νοητικές δυνάμεις του, τας γενικάς του κατευθύνσεις και φθάνει με διπλάσιαν ταχύτητα εις τον σκοπόν της πρόο-

δου και της ευτυχίας του. Κυτάξατε την Αμερικήν, την χώραν των ευκαιριών. Όσοι ομογενείς εξέμαθον την Αγγλικήν προώδευσαν και επεκράτησαν. Έμαθον τον τρόπον του σκέπτεσθαι και τας μεθόδους των Αμερικανών και επεβλήθησαν. Χωρίς την γνώσιν της γλώσσης του τόπου θα ήσαν καταδικασμένοι, να ενεργούν εις στενά όρια και να σήπωνται.¹⁰

241

Η αγωνία για το γλωσσικό ζήτημα υποδείκνυε την ευρύτερη κρίση της μητρικής γλώσσας των μεταναστών ως μέσου αναπαράστασης της εμπειρίας τους. Η κυριαρχία των αγγλικών και η αυξανόμενη απήχηση της ιδέας ότι συνδέονταν στενά με τον εκσυγχρονισμό, την πρόοδο, την επιτυχία και την ευτυχία οδηγούσαν σε κρίση την ελληνική γλώσσα ως αναπαραστατικό μέσο για την καθημερινή εμπειρία. Απόπειρα διαχείρισης της κρίσης αυτής συνιστούσε η εισαγωγή αγγλικών λέξεων στα ελληνικά. Ωστόσο, η διαμόρφωση των γκρίκλις (λέξη που προέρχεται από τη σύντμηση του Greek και του English) δεν υπήρξε ούτε απρόσκοπτη ούτε αυτόματη διαδικασία· διάρκεσε μακρό χρονικό διάστημα, και σε ορισμένες περιπτώσεις προκάλεσε νέες κρίσεις αναπαράστασης, οδηγώντας τις ελληνικές κοινότητες σε εσωτερικές διαίρεσεις ανάμεσα στις καλύτερα μορφωμένες ελίτ, οι οποίες κάτεχαν άριστα τις δύο γλώσσες, και το «λαό», που δεν γνώριζε καλά καμία και μιλούσε μια υβριδική εκδοχή τους.¹¹

Η σταδιακή ανάδυση παραστασιακών μέσων πολιτισμικής σημασιodότησης συνόδευσε τη δημιουργία της υβριδικής εθνικής γλώσσας ως αναπαραστατικού μέσου για τη μεταναστευτική εμπειρία. Λαϊκές πολιτισμικές μορφές, όπως η μουσική και το θέατρο, χρησιμοποιούσαν συχνά τα εμπορικά προϊόντα ως δυναμικό αναπαραστατικό μέσο. Τα προϊόντα αυτά, καθώς και η εικονοποιία που τα μετέτρεπε σε σημαίνοντα πολιτισμικά αντικείμενα, συμπλήρωναν τις γλωσσικές μορφές έκφρασης της μεταναστευτικής εμπειρίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η μουσική σκηνή των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής στις αρχές του εικοστού αιώνα. Η μουσική βιομηχανία δια-

²⁴² δραμάτισε γενικότερα κρίσιμο ρόλο στη διαδικασία εμπορευματοποίησης της διασκέδασης και στην ανάπτυξη της μαζικής κουλτούρας στον Μεσοπόλεμο. Οι μεγαλύτερες δισκογραφικές εταιρείες της εποχής στις Ηνωμένες Πολιτείες, και ανάμεσά τους η Columbia και η RCA Victor, διέθεταν τμήματα αφιερωμένα στις μουσικές παραδόσεις των διάφορων εθνοτήτων. Τα ελληνικά τμήματά τους ηχογραφούσαν τραγούδια Ελλήνων ή Ελληνοαμερικανών εκτελεστών.¹² Οι περισσότεροι λαϊκοί τραγουδιστές της εποχής κατάγονταν από την Ελλάδα και τη Μικρά Ασία και επιδίωξαν να σταδιοδρομήσουν μεταξύ Ελλάδας και Ηνωμένων Πολιτειών. Οι διεθνικές μετακινήσεις ανθρώπων, δίσκων, μελωδιών και κεφαλαίων σημάδεψαν βαθιά τη μουσική βιομηχανία και στις δύο ακτές του Ατλαντικού. Πολλά τραγούδια ηχογραφήθηκαν αρχικά στην Αθήνα, στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη, και κατόπιν κυκλοφόρησαν ξανά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Άλλα ηχογραφήθηκαν πρώτη φορά σε αμερικανικά εργαστήρια της Αθήνας με προορισμό την αμερικανική αγορά. Πολλοί τέτοιοι δίσκοι επέστρεψαν στην Ελλάδα μέσα στις αποσκευές των μεταναστών που έρχονταν για να εγκατασταθούν μόνιμα ή απλώς για να την επισκεφτούν. Πολλοί έλληνες τραγουδιστές ηχογραφούσαν τραγούδια κατά τις περιοδείες τους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι ελληνικές δισκογραφικές εταιρείες, όπως η Δισκογραφική Εταιρεία Πανελλήνιον, η Ελληνική Δισκογραφική Εταιρεία και η Φάρος, έκαναν την εμφάνισή τους κυρίως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Συχνά τις ίδρυσαν οι ίδιοι οι καλλιτέχνες και οι χορηγοί τους. Οι περισσότεροι έλληνες τραγουδιστές που έζησαν και εργάστηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τον Μεσοπόλεμο αποχτούσαν φήμη τραγουδώντας στα καφέ αμάν. Στις ελληνικές κοινότητες είχαν ανοίξει πολλά καφέ αμάν στα χρόνια της ποτοαπαγόρευσης, τα οποία λειτουργούσαν παράνομα, όπως τα αντίστοιχα αμερικανικά. Στα καφέ αμάν σύχναζαν πελάτες διάφορων εθνοτήτων, και όχι μόνον Έλληνες, αλλά και Τούρκοι, Αρμένιοι, Σύροι και Άραβες.¹³

Στα καφέ αμάν τραγουδούσαν και τα ελληνικά τραγούδια. Χάρη στη μουσική βιομηχανία οι μετανάστες μπορούσαν επίσης να τα χαίρονται στο σπίτι τους και να στέλνουν συχνά στην Ελλάδα δίσκους ως δώρα. Οι στίχοι αναφέρονταν κατά κανόνα στις διάφορες πτυχές της μεταναστευτικής διαδικασίας (στη ζωή πριν και μετά τη μετανάστευση, στις αλλαγές, στα περιστατικά της προσωπικής ζωής και σε πρακτικές των ελλήνων μεταναστών, όπως η χαρτοπαιξία, οι επισκέψεις στο καφέ αμάν, ο γάμος, η επιστροφή στην Ελλάδα). Άλλα τραγούδια περιέγραφαν, συνήθως σατιρικά, συγκεκριμένους τύπους Ελλήνων της Αμερικής. Οι στίχοι αναφέρονταν συχνά σε αντικείμενα και εμπορικά προϊόντα προκειμένου να περιγράψουν την καθημερινή πραγματικότητα των μεταναστών και τις ιδιότητες και τα γνωρίσματα της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Τα περισσότερα από τα αντικείμενα που αναφέρονταν στους στίχους των τραγουδιών ήταν προϊόντα καθημερινής χρήσης. Οι στίχοι χρησιμοποιούσαν συχνά την ελληνοαμερικανική προφορική γλώσσα. Η σημασιοδοτική τάξη των στιχουργικών αναπαραστάσεων θεμελιώνει τη λειτουργία της σε παρόμοιες αναφορές. Η χρήση των γκρίκλις για τα διάφορα προϊόντα συχνά συνιστούσε εκείνο ακριβώς το στοιχείο που προσέδιδε στα τραγούδια τον ιδιαίτερο μεταναστευτικό χαρακτήρα τους. Αν παραλείπονταν από αυτά λέξεις σαν το *κάρο* (car-αυτοκίνητο), το *κρίμι* (cream-κρέμα), το *μπάξι* (box-κουτί), το *πούσκαρο* (pushcart-καροτσάκι), τη *φρίζα* (freezer-ψυγείο) ή το *κλόμπι* (club), θα προκαλούνταν σημασιολογική κρίση, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις θα ήταν ειδικά αδύνατον να καταλάβει κανείς ότι το τραγούδι αναφερόταν ειδικά στις εμπειρίες των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η χρήση των προϊόντων ως αναπαραστατικών μέσων της μεταναστευτικής εμπειρίας έφερε βαθύτατα έμφυλα χαρακτηριστικά. Μολονότι οι αναφορές σε αντικείμενα χρησιμοποιούνταν γενικότερα προκειμένου να σημασιοδοτήσουν πά-

²⁴⁴ ρα πολλές δραστηριότητες και πρακτικές, τα προϊόντα και τα κατανάλωτικά αγαθά συνδέονταν κυρίως με τις ελληνίδες μετανάστριες. Οι αναφορές αυτές στόχευαν να αναπαραστήσουν σατιρικά και να στηλιτεύσουν συγκεκριμένες γυναικείες συμπεριφορές, οι οποίες συνδέονταν δήθεν με την επίδραση της μετανάστευσης στις Ελληνίδες. Η κατανάλωση συσχετιζόταν συχνά με την επιπολαιότητα και τον επιφανειακό χαρακτήρα, χαρακτηριστικά τα οποία απέδιδαν συνήθως στις ελληνίδες μετανάστριες προκειμένου να στηλιτεύσουν τη χειραφέτηση των γυναικών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στο ακόλουθο τραγούδι, μια ιδιαίτερη μορφή εξαμερικανισμού των Ελληνίδων συνδέεται με το κάπνισμα:

- Άρχισα εφέτο το σιγαρέτο και όλο καπνίζω νύχτα μέρα σαν τρελλή
- Πω πω τι γλύκα που την εβρήκα και με μεθάει πιο πολύ κι απ' το φιλί
- Ταμπακιέρα κρατώ όπου πάω και το τραβάω και το ρουφάω
κι όλοι λένε σαν βλέπουν εμένα, χαριτωμένα που το τραβώ
- Σ' εστιατόρια κάθομαι χώρια και μόλις φάω το σιγάρο μου τραβώ
- Κι αν με κοιτάνε κι αν με γελάνε, εγώ δεν βλέπω κι όλο κάνω το στραβό
- Κανέννας νέος κομψός κι ωραίος, όταν μου δίνει ένα σιγάρο μυστικά
χέρι με χέρι μου το προσφέρει και το τραβάμε και οι δυο γλυκά-γλυκά
- Στον άντρα μου είπα να μου βρει πίπα και κανα πούρο να τραβώ καμιά φορά
κι ο δόλιος κλαίει και όλο μου λέει, δεν πρέπει πούρα στην καλή νοικοκυρά.¹⁴

Το κάπνισμα συνδεόταν με μια συγκεκριμένη άποψη για τις μετανάστριες, η οποία τις παρουσίαζε ως ανεύθυνες, επιρρεπείς στην ελευθεριότητα, στις ερωτοτροπίες, στις παιδικές συμπεριφορές, σε ακρότητες, και ανίκανες να ζήσουν μετρημένη

ζωή. Η ευχαρίστηση που προκαλούσαν το κάπνισμα και ο μοντέρνος τρόπος ζωής στις γυναίκες ξεσήκωνε το χλευασμό και το γέλιο, ενώ συνοδευόταν και από τις ανάλογες κυρώσεις. Το τραγούδι υπονοούσε ότι αυτού του είδους η ευχαρίστηση ήταν κάτι αφύσικο και ύποπτο για τις γυναίκες. Επίσης έληγε με μια αναφορά σε ένα άλλο στερεότυπο, το οποίο έχουμε ήδη συναντήσει σε διάφορους τύπους αναπαραστάσεων: πρόκειται για την καταπιεστική γυναίκα καταναλώτρια που τυραννούσε το σύζυγό της («ο δόλιος κλαίει»), απειλώντας και πλήττοντας τον ανδρισμό του και την ανδρική ηγεμονία.

Ορισμένοι ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες υποστήριξαν ότι η επαφή του μετανάστη με την εμπορευματοποίηση και τις πρακτικές μαζικής κατανάλωσης προκάλεσαν κρίση στους δεσμούς της κοινότητας και οδήγησαν σε διαδικασίες πολιτισμικής αφομοίωσης και ομοιογενοποίησης. Ωστόσο, η ανάλυση των αναπαραστάσεων του καταναλωτισμού και της εμπορευματοποίησης στις μεταναστευτικές αυτοαναπαραστάσεις που αναδύθηκαν στο πλαίσιο της διασκέδασης αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την κριτική στις έννοιες της πολιτισμικής αφομοίωσης και της ομοιογενοποίησης. Η επαφή των μεταναστών με τις δυνάμεις του καταναλωτισμού και της εμπορευματοποίησης της λαϊκής κουλτούρας και της καθημερινής ζωής προκάλεσε οπωσδήποτε κλυδωνισμούς στις προϋπάρχουσες μορφές δημιουργίας των ταυτοτήτων, οι οποίες συνδέονταν με τη ζωή μέσα στην κοινότητα και με τους δεσμούς των μελών της. Στο συμβολικό επίπεδο, ωστόσο, η κρίση αυτή περιορίστηκε με την εισαγωγή εσωτερικών διαφοροποιήσεων. Οι απειλητικές πτυχές του καταναλωτισμού συσχετίζονταν με ορισμένες εκδοχές του γυναικείου χαρακτήρα των Ελληνίδων, ενώ κάποιες άλλες με την ταξική κινητικότητα και την κοινωνική επιτυχία. Στο συμβολικό επίπεδο, η διαφοροποίηση συνέβαλε στον περιορισμό, τον εξορκισμό και την εξοικείωση με τους κλυδωνισμούς που προκαλούσαν οι κοινωνικές αλλαγές και οι μεταβολές των συνθηκών διαβίωσης στη ζωή της κοινό-

²⁴⁶ τητας και στις κυρίαρχες μορφές ταύτισης. Στο επίπεδο των αναπαράστάσεων, οι εικόνες των Ελληνίδων δεν αντέφασκαν με τις εικόνες της κυρίαρχης (ανδρικής) ελληνικής υποκειμενικότητας, ούτε τις κλώνιζαν· αντίθετα, οι εικόνες των γυναικών εκπροσωπούσαν διαφορετικές όψεις και ποικιλίες της. Οι συμβολικές μορφές αναπαράστασης των αντικειμένων και των προϊόντων στις αυτοαναπαραστάσεις λειτούργησαν καταλυτικά στη διαδικασία κατά την οποία αναδύθηκε η διαφοροποιημένη υποκειμενικότητα αυτού του τύπου. Η εισαγωγή αναπαραστάσεων των προϊόντων σε λαϊκές μορφές της μεταναστευτικής αυτοαναπαράστασης υπήρξε το μέσο που επέτρεψε να παραμείνουν πολιτισμικά κατανοητές και εύστοχες οι αναπαραστάσεις αυτές. Με την παρεμβολή των προϊόντων ως μέσων για την αναπαράσταση των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών και των κοινωνικών σχέσεων, οι αναδυόμενες μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μπόρεσαν να αποκτήσουν πολιτισμική αναφορικότητα στην εποχή τους και απέφυγαν την οπισθοδρόμηση και την αποξένωση από το κοινωνικό τους περιβάλλον.

Το ερασιτεχνικό θέατρο που ανθούσε στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα απεικόνιζε αυτές ακριβώς τις πλευρές της διαδικασίας με την οποία επινοούνταν πολιτισμικά η μεταναστευτική υποκειμενικότητα.¹⁵ Στα χρόνια αυτά, οι επαγγελματικοί θίασοι από την Ελλάδα έφταναν πολύ σπάνια μέχρι τις Ηνωμένες Πολιτείες· αλλά και τότε, περιόριζαν την περιοδεία τους στη Νέα Υόρκη και σε μερικές άλλες μεγαλουπόλεις. Οι συγγραφείς των μεταναστευτικών θεατρικών έργων, λοιπόν, συχνά ήταν ερασιτέχνες και λόγιοι της κοινότητας. Τα περισσότερα θεατρικά έργα που ανέβηκαν στη σκηνή περιέγραφαν με σατιρικό ή με δραματικό ύφος διάφορους χαρακτηριστικούς τρόπους συμπεριφοράς των ελλήνων μεταναστών, που ενσαρκώνονταν από ποικίλους τύπους. Τα έργα αυτά δημοσιεύονταν συνήθως από ελληνικές εκδοτικές εταιρείες και διακινούνταν

στις τοπικές κοινότητες. Οι τοπικοί μεταναστευτικοί σύλλογοι διοργάνωναν τις θεατρικές παραστάσεις και τις ανέβαζαν συνήθως είτε στα γραφεία τους, όποτε ήταν διαθέσιμα, είτε στα καφεενεία.¹⁶

Ελάχιστα είναι τα τυπωμένα κείμενα θεατρικών έργων και οι φωτογραφίες από παραστάσεις που επιβίωσαν σε βιβλιοθήκες ή ιδιωτικές συλλογές μέχρι την εποχή μας, ώστε να συνθέσουν το αρχείο του ελληνοαμερικανικού λαϊκού ερασιτεχνικού θεάτρου. Τα μεταναστευτικά θεατρικά έργα κάλυπταν μεγάλο εύρος θεμάτων, τα οποία αντλούσαν από τις καθημερινές δραστηριότητες των μεταναστών και από τα προβλήματα τους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στα δημοφιλέστερα θέματά τους συγκαταλέγονταν η παλιννόστηση, οι κακουχίες των πρώτων χρόνων της παραμονής τους στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι σχέσεις των ελλήνων μεταναστών με τους λευκούς Αμερικανούς, οι άτυχοι έρωτες ανάμεσα σε έλληνες μετανάστες και λευκές Αμερικανίδες, η νεανική παραβατικότητα, η διαφθορά στις ελληνικές κοινότητες και οι έμφυλες σχέσεις.¹⁷ Μολονότι τα έργα αυτά σκόπευαν κατά βάση να διασκεδάσουν το κοινό τους, πολύ συχνά διέθεταν επίσης διδακτικό χαρακτήρα. Στις εισαγωγές των τυπωμένων θεατρικών κειμένων πολλές φορές δήλωναν πως τα έργα είχαν την πρόθεση να επισημάνουν ορισμένους τύπους συμπεριφοράς ώστε το κοινό να συνειδητοποιήσει τους κινδύνους και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές κοινότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στην εισαγωγή του έργου *Ο κακός δρόμος*, για παράδειγμα, ένας σχολιαστής της εποχής το χαρακτήριζε «ψυχολογική μελέτη για την ελληνική νεολαία στις Ηνωμένες Πολιτείες», η οποία προειδοποιούσε το κοινό για τη χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών, την αδιαφορία των νεαρών για τις πατρικές συμβουλές, τη συνεπακόλουθη ηθική παρακμή και τη ροπή της νεολαίας προς το έγκλημα, φαινόμενα για τα οποία ενημέρωναν ήδη οι κοινωνιολόγοι και οι κληρικοί.¹⁸ Σε άλλη περίπτωση υποστηριζόταν πως το θέατρο απεικονίζει με ακρίβεια την πο-

²⁴⁸ ρεία των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες, το λήθαργο του Ελληνισμού στην Αμερική, ο οποίος προετοιμάζει τον ολοσχερή αφανισμό των ελληνικών αρχών και πρόκειται να τις σβήσει από την ψυχή και το πνεύμα της νεότερης γενιάς και των μεταγενεστέρων.¹⁹

Τα περισσότερα θεατρικά έργα της εποχής επισήμαιναν τις αλλαγές στη ζωή των ελλήνων μεταναστών και προειδοποιούσαν το κοινό για τις επικίνδυνες επιπτώσεις τους στην κουλτούρα, στην ψυχοσύνθεση και τις αρχές των Ελλήνων. Οι κοινωνικές, οι πολιτισμικές και οι ιστορικές αλλαγές παρουσιάζονταν ως ρόλοι που εκπροσωπούνταν από διάφορους τυπικούς χαρακτήρες μεταναστών. Ιδιαίτερη σημασία έχει να επισημάνουμε ότι αναπαρίσταναν την αλλαγή ως ανοιχτή διαδικασία: ποτέ δεν ήταν οριστική ή μη αναστρέψιμη. Αντίθετα, οι χαρακτήρες του μεταναστευτικού θεάτρου τροποποιούσαν τη συμπεριφορά, την προσωπικότητα και τη νοοτροπία τους ανάλογα με την εξέλιξη κάθε αφήγησης. Τα διάφορα είδη λαϊκών αυτοαναπαράστάσεων της εποχής απέδιδαν συχνά στους μετανάστες την ικανότητα να αλλάζουν χαρακτήρα και τρόπους συμπεριφοράς, να παριστάνουν διαφορετικές ταυτότητες. Η παραστασιακή ικανότητα εμφανιζόταν ως θεμελιώδες στοιχείο της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Τη δεκαετία του 1950, ο Άγγελος Αλεξόπουλος, γνωστός επίσης ως Angel Alex, δημοσίευσε ένα θεατρικό έργο με τίτλο *Το φουστάνι της γυναίκας μου*.²⁰ Το έργο αυτό, που γράφτηκε στην ύστερη περίοδο του ερασιτεχνικού μεταναστευτικού θεάτρου, αναπαριστούσε σατιρικά την ανταγωνιστική σχέση ενός ζευγαριού στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πράγματι, τη δεκαετία του 1940 το μεταναστευτικό θέατρο άρχισε να παρακμάζει σιγά σιγά, καθώς οι επαγγελματικοί θίασοι από την Ελλάδα επισκέπτονταν με αυξανόμενη συχνότητα τις Ηνωμένες Πολιτείες και έδιναν παραστάσεις στις μεταναστευτικές κοινότητες. Επιπλέον, νέες μορφές λαϊκής μαζικής διασκέδασης εμφανίστηκαν, ιδιαίτερα μάλιστα μετά το τέλος του πολέμου. Την ε-

ποχή αυτή το ελληνικό κοινό είχε ήδη εξοικειωθεί με τις θεατρικές αναπαραστάσεις των χαρακτήρων και των συμπεριφορών που παρουσίαζε γελοιογραφικά το *Φουστάνι της γυναίκας μου*. Η αναπαράσταση των συγκεκριμένων χαρακτήρων στην πραγματικότητα ήταν απόρροια μιας τριακονταετούς διαδικασίας πολιτισμικής διύλισης, χάρη στην οποία είχαν τελικά μετατραπεί σε στερεότυπα στοιχεία των θεατρικών αναπαραστάσεων της ζωής των μεταναστών.

Η αφήγηση του έργου διαδραματιζόταν «κάπου στην Αμερική». Στους κεντρικούς χαρακτήρες περιλαμβάνονταν ένας Έλληνας και η ελληνοαμερικανίδα σύζυγός του, η ανιψιά του, ένας φίλος του, ο σοφέρ και η φίλη του σοφέρ. Κύριο θέμα ήταν η καθυπόταξη του συζύγου στις επιθυμίες της γυναίκας του, η οποία τον ανάγκαζε να αναλάβει όλες τις δουλειές του νοικοκυριού, ενώ η ίδια ήταν τρομερά απασχολημένη με το να διασκεδάζει σύμφωνα με τις επιταγές της μοντέρνας ζωής στις Ηνωμένες Πολιτείες: έβγαινε για ψώνια, πήγαινε σε κοκτέιλ πάρτι και σε χορούς, άκουγε ραδιόφωνο και ερωτοτροπούσε. Στη διάρκεια του έργου κορυφώνεται η απογοήτευση του συζύγου εξαιτίας της εκθήλυνσής του, όπως την αντιλαμβάνόταν ο ίδιος, και έτσι αυτός αρχίζει να σχεδιάζει την εξέγερσή του. Στο τέλος βρίσκει το θάρρος να ανακτήσει τον έλεγχο της συζύγου, η οποία και μεταμορφώνεται σε «τέλειο τύπο» υποτακτικής γυναίκας.

Όλες οι διαδράσεις των χαρακτήρων περιστρέφονταν γύρω από το θέμα των μεταμορφώσεων που επέβαλαν στο χαρακτήρα, την ταυτότητα, τη συμπεριφορά, τις νοοτροπίες και τις διαθέσεις των πρωταγωνιστών οι συνθήκες της μοντέρνας ζωής και η μετανάστευση. Κατά τη γνώμη του Στάθη, του συζύγου, οι μεταμορφώσεις οφείλονταν στο γάμο του με μια Ελληνοαμερικανίδα, την οποία αποκαλούσε «Αμερικάνα». Στους εκτενείς μονολόγους του περιέγραφε τη μεταμόρφωσή του ως βαθμιαία εκθήλυνση, καθώς έπρεπε να αναλαμβάνει παραδοσιακά γυναικίους ρόλους και ευθύνες: να κάνει τις

²⁵⁰ δουλειές του νοικοκυριού και να υποτάσσεται στη θέληση της σύζυγού του.

Μου φόρεσε το φουστάνι της και αλλάξαμε σαν την Χριστίνα Τζόρτζεσέν! Το αρσενικό γίνηκε θηλυκό, το θηλυκό γίνηκε αρσενικό και τράβα κορδέλα! Αν κάναμε παιδί ύστερα από αυτή τη μεταμόρφωση ασφαλώς θα ήταν ουδέτερο! [...] Μα τι, ερπετό θα γίνω γω, σκουλήκι να σέρνομαι στα πόδια της ελληνοαμερικάνας που προσπαθεί να μου βάλει χαλκά στη μύτη;²¹

Ο Στάθης αντιπαρέθετε την τωρινή κατάσταση με τη θέση του στην Ελλάδα, προτού μεταναστεύσει στις Ηνωμένες Πολιτείες και παντρευτεί. Επίσης σύγκρινε την τωρινή θέση του στο σπίτι με το υψηλό κύρος και με το σεβασμό που απολάμβανε στον επιχειρηματικό κόσμο. Σε όσες σκηνές εμφανίζεται με το φίλο του τον Απόλλωνα, η συμπεριφορά του είναι ανδροπρεπής και φιλική, ενώ με τη Λιλίκα, τη σύζυγό του, γίνεται υποχωρητική, υποτακτική και συγκρατημένη. Τελικά αποφάσισε να ξαναγίνει κύριος του εαυτού του και να αποκαταστήσει τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους στην οικογένειά του. Ο Στάθης, ως κεντρικός χαρακτήρας του έργου, σχολιάζει επίσης πώς η σύζυγός του μεταμορφώθηκε από «σωστή» σε ανεξέλεγκτη «μοδέρνα» γυναίκα. Η συμπεριφορά της Λιλίκας περιγραφόταν κυρίως με αναφορές σε προϊόντα και αντικείμενα σχετικά με την αμερικανική λαϊκή κουλτούρα. Ο Στάθης μονολογεί, καθώς πλένει πιάτα: «Τι δουλειά έχω εγώ με τα λιγδιάρικα πιάτα και τα COCTAIL GLASSES και τα OXYDOLS και τα σαπούνια. Αυτή κάθεται στην πολυθρόνα της και θαυμάζει τις κοκέτες του Χόλυγουντ στο τελεβίζιο! Το τσιγαράκι της μέσα στα βαμμένα δάχτυλα. Στα γόνατά της το σκυλάκι της [...] Φτου να χαθείς, μοδέρνα, ξεμυαλισμένη φεμινίστρια».²²

Οι σκηνικές οδηγίες περιέγραφαν την πρώτη εμφάνιση της Λιλίκας στη σκηνή ως εξής: «Φοράει κοστούμι απογευματινό, ταγιέρ, ανοιχτού χρώματος με το προσωπάκι της καταβαμμένο, τα χείλη της ασυνήθως κόκκινα και ένα μικρό κα-

πελλάκι στο κεφάλι. Κουνάει προκλητικά την τσάντα της ενώ καρφώνει τα οργισμένα μάτια της στον Στάθη». ²³

251

Οι αναπαραστάσεις του Στάθη και της Λιλίκας υποδήλωναν ότι οι συνθήκες της ζωής είχαν αναγκάσει και τους δύο να παριστάνουν μια ταυτότητα που δεν κατείχαν ουσιαστικά. Η αλλαγή ρόλων στο τέλος του έργου παρουσιάζοταν επίσης ως υιοθέτηση διαφορετικών τρόπων συμπεριφοράς λόγω των περιστάσεων. Το καθοδηγητικό αφηγηματικό νήμα στο *Φουστάνι της γυναίκας μου* ήταν η μεταμόρφωση ως εγγενές χαρακτηριστικό των ταυτοτήτων. Οι περισσότεροι χαρακτήρες του λαϊκού μεταναστευτικού θεάτρου διέθεταν την τάση να μεταμορφώνονται σύμφωνα με τις περιστάσεις της ζωής. Οι αλλαγές τις οποίες επέβαλαν η μετανάστευση και οι σύγχρονες συνθήκες στις ζωές των μεταναστών, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους εκείνοι αντιδρούσαν και τις διαχειρίζονταν, αναδείχθηκαν κυρίαρχη θεματική του μεταναστευτικού θεάτρου. Οι θεατρικές αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, λοιπόν, εδραίωναν και καθιστούσαν κοινό κτήμα παραστασιακές και ρευστές αντιλήψεις για τις κοινωνικές ταυτότητες των μεταναστών. Οι αναπαραστάσεις γυναικών στο μεταναστευτικό θέατρο, αντί να διαδίδουν συμπαγείς εικόνες για το τι είναι οι γυναίκες, εξερευνούσαν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μπορούσε κάποιος να είναι ή να γίνει γυναίκα στις κοινωνικές και τις πολιτισμικές συνθήκες της εποχής.

Με την έμφαση στην παραστασιακότητα των μεταναστευτικών ταυτοτήτων –στο γεγονός ότι κάποιος μπορούσε να παριστάνει διαφορετικές ταυτότητες ανάλογα με τις επιλογές ή τις υποχρεώσεις του, όπως ακριβώς μπορούσε να χρησιμοποιήσει είτε το αμερικανικό είτε το ελληνικό του όνομα ανάλογα με τις περιστάσεις– εισαγόταν η παρωδία στις μεταναστευτικές αυτοαναπαραστάσεις. Η παρωδία ανιχνεύεται στους τρόπους με τους οποίους τόσο οι παραδοσιακές όσο και οι νεωτερικές ταυτότητες αναπαριστάνονταν ως δια-

²⁵² φορετικές τροπικότητες της κοινωνικής ύπαρξης και όχι ως ουσιώδη γνωρίσματα της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Θα υποστήριζα, μάλιστα, ότι στη σφαίρα της λαϊκής διασκέδασης αυτός ο τρόπος αναπαράστασης ήταν πιο έκδηλος, επειδή ακριβώς η αντίληψη της παραστασιακής, εύπλαστης και ρευστής υποκειμενικότητας ανακούφιζε και διασκέδαζε το κοινό των μεταναστών, που πράγματι ενεργούσε έτσι στην καθημερινότητά του. Η παρωδία ως είδος αυτοαναπαράστασης διευκόλυνε τους μετανάστες να διαχειριστούν τις κοινωνικές αντιφάσεις που συνδέονταν με τη μετανάστευση. Εντοπίζοντας τις πράξεις παρωδίας στην αυτοαναπαράσταση των μεταναστών μπορούμε να ανακαλύψουμε με ιστορικά παραδείγματα ποιους δρόμους ακολούθησε η εμπειρία της μετανάστευσης προκειμένου να δημιουργήσει πολιτισμικούς τρόπους εθνικής, έμφυλης και ταξικής ταύτισης, τρόπους ταύτισης οι οποίοι έτειναν να υπονομεύουν τις συμπαγείς, σταθερές και ουσιοκρατικές αντιλήψεις για τον εαυτό, παρόλο που διατηρούσαν συνάμα τον συλλογικό και τον κοινοτικό τους χαρακτήρα.

Οι αναπαραστάσεις αυτές έγιναν εφικτές στο συμβολικό επίπεδο χάρη στις αφηγηματικές, τις εικονογραφικές και τις παραστασιακές αναφορές σε αντικείμενα –δηλαδή κατά κανόνα, αν και όχι αποκλειστικά, σε προϊόντα– και χάρη στη λειτουργία τους στη μεταναστευτική λαϊκή κουλτούρα. Η παρέμβαση των οπτικών αναπαραστάσεων των αντικειμένων υποστήριζε την ανάδυση των παραστασιακών ταυτοτήτων και των πράξεων παρωδίας στα συμφραζόμενα του φαινομένου που οι ίδιοι οι μετανάστες αντιλαμβάνονταν ως κρίση της γλώσσας ως μέσου αυτοαναπαράστασης.

Κατανάλωση, αντικείμενα και υποκειμενικότητα

Η μετανάστευση δεν εξαντλείται στη μετακίνηση ανθρώπων από τον έναν τόπο στον άλλο· εμπεριέχει επίσης τη μετακίνηση

αντικειμένων, αγαθών και πολιτισμικών τεχνημάτων, καθώς και εικόνων, αναπαραστάσεων, ιδεών, εθίμων και υλικών τρόπων διαβίωσης. Η έκρηξη της εργατικής μετανάστευσης από την Ελλάδα στις Ηνωμένες Πολιτείες ακολουθήθηκε από τη βαθμιαία αύξηση των εμπορικών συναλλαγών ανάμεσα στις δύο χώρες, η οποία μάλιστα συνεχίστηκε αμείωτη μέχρι τη δεκαετία του 1950, χωρίς να την κάμψει η μείωση των νέων μεταναστών μετά το 1924. Η αύξηση αυτή, σύμφωνα με τους έλληνες οικονομολόγους της εποχής, αντικατόπτριζε τις εμπορικές ανάγκες των νεοϊδρυμένων ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων στην Αμερική, ανάγκες που αφορούσαν κυρίως τρόφιμα και ψυχαγωγικά αγαθά, στα οποία περιλαμβάνονταν επίσης οι δίσκοι μουσικής και οι ταινίες.²⁴ Οι εμπορικές, οι επιχειρηματικές και οι ανταλλακτικές πρακτικές στηρίζονταν οπωσδήποτε στα μεταναστευτικά δίκτυα που διευκόλυναν τις επαφές, αλλά και στις διαθέσιμες τεχνικές υποδομές. Τα μεταναστευτικά δίκτυα εξυπηρετούσαν τις δραστηριότητες πολλών ομάδων και συμπερόντων, στις οποίες περιλαμβάνονταν εμπορικές εταιρείες, μεμονωμένοι επιχειρηματίες, ταξιδιωτικοί πράκτορες και ατμοπλοϊκές εταιρείες, πρεσβείες και κρατικές υπηρεσίες (όπως τα ταχυδρομεία), εισαγωγείς, εμπορικοί αντιπρόσωποι, διανομείς, πωλητές και καταστηματάρχες. Τα δίκτυα αυτά υποστήριζαν κάθε είδους οικονομικές και πολιτισμικές ανταλλαγές, καθώς και την επικοινωνία ανάμεσα στις μεταναστευτικές κοινότητες και την πατρίδα. Η ζωτικότητά τους οφειλόταν στην ανάγκη των μεταναστών να διατηρήσουν την επαφή τους με τη γενέτειρα, ενώ παράλληλα η ίδια η ύπαρξή τους καλλιεργούσε την ανάγκη για ελληνικά προϊόντα, όπως συνέβη στην περίπτωση της βιομηχανίας της διασκέδασης.

Στις αρχές του εικοστού αιώνα τα δίκτυα και οι πρακτικές του εμπορίου, της ανταλλαγής και της κατανάλωσης αγαθών όριζαν ένα χώρο πολιτισμικής και οικονομικής δραστηριότητας που παρήγε εικόνες και αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, στο πλαίσιο των οποίων οι α-

²⁵⁴ ντιλήψεις για την εθνική, την έμφυλη και την ταξική ταυτότητα μετατράπηκαν σε αντικείμενα διαρκούς διαπραγματεύσεως. Το εμπόριο και οι επιχειρήσεις ως μορφές επαγγελματικής απασχόλησης ήταν προικισμένα με ιδιαίτερη ηθική και πολιτισμική αξία στην ελληνική μεταναστευτική κοινότητα. Οι επιχειρήσεις θεωρούνταν υποδειγματική έκφραση των υψηλότερων εκδοχών του ελληνισμού, καθώς και του δέοντος αμερικανισμού. Το στερεότυπο του εύπορου έλληνα εμπόρου της διασποράς, γνωστό από παλιότερες ελληνικές διασπορικές κοινότητες στην Εγγύς Ανατολή, την Αίγυπτο, την Κεντρική και τη Νότια Ευρώπη, ήταν ήδη ευρύτατα διαδεδομένο και οικείο σε διάφορα λογοτεχνικά είδη τα οποία παρουσίαζαν υποδειγματικές μορφές της ελληνικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Στην περίπτωση των ελληνικών κοινοτήτων των Ηνωμένων Πολιτειών, οι πρώτες αναπαραστάσεις του επιχειρηματία ως υποδειγματικού μετανάστη εντοπίζονται σε εγχειρίδια και οδηγούς της κοινότητας.²⁵ Στο πλαίσιο της μετανάστευσης η δραστηριοποίηση στο εμπορικό πεδίο διέθετε ιδιαίτερη ηθική και πολιτισμική αξία, κυρίως επειδή συνέδεε τις μεταναστευτικές κοινότητες τόσο με την πατρίδα όσο και με τη δεσπίζουσα κοινωνία υποδοχής.

Οι ελληνοαμερικανικές εμπορικές δραστηριότητες δεν περιορίζονταν στις ανταλλαγές ανάμεσα στις δύο χώρες. Τα καταναλωτικά πρότυπα της ελληνικής μεταναστευτικής κοινότητας αντικατόπτριζαν ασφαλώς την ανάδυση της μαζικής λαϊκής κουλτούρας στις Ηνωμένες Πολιτείες του 1920 και του 1930. Τα αμερικανικά προϊόντα και η αμερικανική λαϊκή κουλτούρα (η μουσική, οι ταινίες, τα ρούχα και τα τσιγάρα) εισάγονταν βαθμιαία στις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες και συνδέονταν ταχύτατα με συγκεκριμένες συμπεριφορές, νοοτροπίες και τρόπους ζωής. Η ανάδυση της μαζικής κουλτούρας την εποχή αυτή στις ΗΠΑ άσκησε τεράστια επίδραση στις μεταναστευτικές και τις εθνοτικές κοινότητες και καθόρισε τους τρόπους με τους οποίους οι αντιλήψεις για την εθνότητα συναρμόστηκαν με συ-

γκεκριμένους τρόπους κατανάλωσης. Οι ιστορικοί συχνά περιέγραψαν τη διαδικασία αυτή ως ομοιογενοποιητική, και υποστήριξαν ότι οι μεταναστευτικές εθνοτικές κοινότητες βίωσαν τη μαζική κουλτούρα ως απειλή. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι χολιγουντιανές ταινίες, οι μεγάλες αλυσίδες καταστημάτων, οι τυποποιημένες μάρκες προϊόντων και το ράδιο αποτελούσαν πρόκληση για τις υφιστάμενες αξίες και σχέσεις της κοινότητας, και λειτουργούσαν ως το αποτελεσματικότερο μέσο ενσωμάτωσης και αφομοίωσής τους στην κουλτούρα, τις αρχές και τα ιδεώδη της Αμερικής.²⁶ Ορισμένοι ιστορικοί της εργασίας, φέρνοντας στο προσκήνιο τον κεντρικό ρόλο της υποκειμενικότητας, προσέγγισαν τη λαϊκή κουλτούρα και την κατανάλωση από την οπτική γωνία των υποκειμενικών εμπειριών και διερεύνησαν τη σχέση των εργατικών στρωμάτων με τη λαϊκή και τη μαζική κουλτούρα στο επίπεδο της καθημερινής ζωής.²⁷ Η Λιζ Κόεν, μιλώντας για τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 στις Ηνωμένες Πολιτείες, διατύπωσε το ζήτημα ως εξής:

Μια ευρύτερη προοπτική καθιστά εφικτή την υπέρβαση της κυρίαρχης στην εποχή μας υπόθεσης ότι η αφθονία των νέων πολιτισμικών μορφών σήμαινε πως όλοι ανταποκρίνονταν σε αυτές με τον ίδιο τρόπο, και αποκαλύπτει τη σύνθετη διαδικασία με την οποία η μαζική κουλτούρα και η κατανάλωση διείσδυσαν στις ζωές των διαφορετικών ανθρώπων. Δέχομαι ότι η μαζική κουλτούρα [...] δεν αποτελούσε από μόνη της πρόκληση για τις υφιστάμενες αξίες και σχέσεις των εργαζομένων. Αντίθετα, η επιρροή της εξαρτήθηκε από τα κοινωνικά και τα οικονομικά συμφραζόμενα στα οποία αναπτύχθηκε και από τον τρόπο με τον οποίο τη βίωσαν· εξαρτήθηκε, με άλλα λόγια, από το πώς παραγόταν, διανεμόταν και καταναλωνόταν η μαζική κουλτούρα.²⁸

Η κατανάλωση αντικειμένων τόσο της λαϊκής όσο και της υψηλής κουλτούρας ανταποκρινόταν ιστορικά στις ιδιαίτερες ψυχολογικές και πολιτισμικές ανάγκες δυναμικών κοινωνικών ομάδων, καθώς τους παρείχε την αίσθηση της ατομικής ταυτότητας, της κοινωνικής σύνδεσης και της κοινότητας.²⁹ Αν

²⁵⁶ λάβουμε υπόψη την καθοριστική σημασία που είχε η κατανάλωση της λαϊκής κουλτούρας για το σχηματισμό των εθνοτικών κοινοτήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες, ευθύς αμέσως ακυρώνεται κάθε απόπειρα να περιγραφεί η μεταναστευτική κατανάλωση με όρους που θα αντιπαρέθεταν την αλλοτρίωση στη συνείδηση και την αφομοίωση στη συντήρηση της εθνοτικής κουλτούρας. Η διερεύνηση της μεταναστευτικής λαϊκής κουλτούρας αποδεικνύει, αντίθετα, ότι οι επιχειρήσεις, η μεταφορά, η κατανάλωση, η συλλογή, η συντήρηση και η επίδειξη αντικειμένων και προϊόντων κατείχαν κεντρικό ρόλο στη μεταναστευτική κουλτούρα και υποκειμενικότητα.³⁰ Ο σχηματισμός των μεταναστευτικών κοινοτήτων συνεπαγόταν την άρθρωση κωδίκων και πρακτικών που επέτρεπαν στους μετανάστες να αναπτύξουν σχέσεις τόσο μέσα στην κοινότητα όσο και έξω από αυτή, τόσο με τη γηγενή κοινωνία όσο και με τη γενέτειρά τους. Τα αντικείμενα και οι πρακτικές που συνδέονταν με τις δύο χώρες συνιστούσαν σημαντικό τμήμα αυτού του δικτύου πολιτισμικών και οικονομικών σχέσεων. Από αυτή την άποψη, οι μεταναστευτικές πολιτισμικές πρακτικές μοιάζουν με τα κινήματα των υποκουλτούρων, ιδίως όσον αφορά τη χρήση των αντικειμένων ως συμβόλων διαφοροποίησης από τις κυρίαρχες ηγεμονικές κουλτούρες, αλλά και σύνδεσης με αυτές. Σύμφωνα με όσα παρατήρησε και ο Ντικ Χέμπτιντζ για τις υποκουλτούρες:

Η σχέση ανάμεσα στην εμπειρία, την έκφραση και τη σημασία δεν είναι συνεχής στην υποκουλτούρα. Μπορεί να σχηματίσει μια ενότητα λιγότερο ή περισσότερο οργανική, στρεφόμενη προς μια ιδανική συνεκτικότητα, ή λιγότερο ή περισσότερο ρηγματική, εκφράζοντας την εμπειρία θραυσμάτων και αντιφάσεων. Επιπλέον, ξεχωριστές υποκουλτούρες μπορούν να είναι λιγότερο ή περισσότερο «συντηρητικές» ή «προοδευτικές», ενταγμένες μέσα στην κοινότητα, σε συνέχεια με τις αξίες της, ή προερχόμενες από αυτήν, αυτοκαθοριζόμενες ως ενάντιες στη γονεϊκή κουλτούρα. Τελικά, αυτές οι διαφορές αντανακλώνται όχι μόνο

στα αντικείμενα του στιλ της υποκουλτούρας, αλλά και στις σημαίνουσες πρακτικές που αναπαριστούν αυτά τα αντικείμενα και που τους αποδίδουν νόημα.³¹

257

Οι συχνές αναφορές των μεταναστευτικών αφηγημάτων και άλλων μορφών αυτοαναπαράστασης σε αντικείμενα, αγαθά και περιουσιακά στοιχεία υποδεικνύουν πόσο σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν τα αντικείμενα και οι σχετικές πρακτικές για τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα. Οι πλευρές της υποκειμενικότητας αναδύονταν στον πολιτισμικό χώρο που εκδιπλώνονταν ανάμεσα στα αντικείμενα, τις εικόνες και τα κείμενα, καθώς τα υποκείμενα αναστοχάζονταν τους τρόπους με τους οποίους βίωναν τον εαυτό τους και τη σχέση τους με πρακτικές και τελετές οι οποίες φόρτιζαν με νόημα και πολιτισμική αξία τη χρήση συγκεκριμένων αντικειμένων. Έχουμε ήδη εξετάσει τη λειτουργία των αντικειμένων και των προϊόντων στις παραστασιακές εκφράσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Η συμβολική λειτουργία των αντικειμένων και των προϊόντων στο πλαίσιο των μεταναστευτικών κοινοτήτων εκδηλωνόταν ιδιαίτερα εύγλωττα στο πεδίο της διαφήμισης. Η διαφήμιση λειτουργούσε ως σημαντικό μέσο παραγωγής, πολλαπλασιασμού και αποσαφήνισης των εικόνων μέσα στην ελληνική μεταναστευτική κοινότητα. Στη δεκαετία του 1920, ο αμερικανός κοινωνιολόγος Ρόμπερτ Παρκ υποστήριξε ότι η διαφήμιση συνιστούσε αποτελεσματικό μέσο εξαμερικανισμού, εφόσον μπορούσε να μυήσει τους μετανάστες στον αμερικανικό τρόπο ζωής.³² Ο Παρκ συμβούλευε τους διαφημιστές να χρησιμοποιούν τις εφημερίδες και τα περιοδικά των μεταναστών για τις καταχωρίσεις τους. Οι διαφημίσεις ήταν συχνότατες στον ελληνικό μεταναστευτικό Τύπο από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του. Σε αρκετές περιπτώσεις οι διαφημιστικές εταιρείες ανήκαν σε ελληνικά ταξιδιωτικά πρακτορεία και ατμοπλοϊκές εταιρείες, και έτσι οι διαφημιστικές καταχωρίσεις συνδέονταν άμεσα με το λόγο ύπαρξης των εφημερίδων και των λαϊκών περιοδικών. Η εκδο-

²⁵⁸ τική εταιρεία στις περιπτώσεις αυτές εξυπηρετούσε τα εμπορικά συμφέροντα της μητρικής εταιρείας, ενώ συγχρόνως ενημέρωνε τους έλληνες μετανάστες σε όλη την επικράτεια των Ηνωμένων Πολιτειών για τα ταξίδια, τα ατμόπλοια, τα ναύλα, τις προγραμματισμένες αφίξεις και αναχωρήσεις πλοίων και για τα καταλύματα στη Νέα Υόρκη.³³ Μέχρι το 1910 η δημοσίευση εικονογραφημένων διαφημίσεων για τεράστια ποικιλία προϊόντων και υπηρεσιών είχε γενικευτεί σε όλες τις μεγάλες ελληνικές εφημερίδες και τα περιοδικά. Στα επόμενα χρόνια οι διαφημιστικές καταχωρίσεις στον ημερήσιο, τον εβδομαδιαίο και τον μηνιαίο ελληνικό Τύπο πολλαπλασιάστηκαν ραγδαία, ενώ παράλληλα διαφοροποιήθηκε το εμπορικό κοινό στο οποίο απευθύνονταν. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920, για παράδειγμα, οι περισσότερες εφημερίδες και τα λαϊκά περιοδικά αφιέρωναν στήλες σε γυναικεία θέματα και πρόβαλλαν διαφημίσεις για τη γυναικεία μόδα και τα καλλυντικά προϊόντα.

Η διαφήμιση αφορούσε διάφορες σφαίρες της μεταναστευτικής ζωής και των κοινωνικών σχέσεων τόσο μέσα στη μεταναστευτική κοινότητα όσο και έξω από αυτήν. Όταν πρωτοεμφανίστηκε ο μεταναστευτικός Τύπος, η διαφήμιση εστίαζε κυρίως στα ταξίδια και τις μεταφορές μεταξύ Ελλάδας και Ηνωμένων Πολιτειών. Στις σελίδες του δημοσιεύονταν διαφημίσεις των ατμοπλοϊκών εταιρειών Booras Bros., Austro-American Line, French Line, Hamburg-American Line, North German Lloyd, Ελληνική Υπερατλαντική Ατμοπλοϊκή Εταιρεία και Cosulich Line. Με την πάροδο του χρόνου αυξάνονταν όλο και περισσότερο τα ταξιδιωτικά πρακτορεία που εγγυόνταν με τις διαφημιστικές καταχωρίσεις τους ανταγωνιστικές τιμές, αξιοπιστία και ασφάλεια στους πελάτες τους. Ορισμένα ταξιδιωτικά πρακτορεία, επίσης, παρείχαν υπηρεσίες όπως η κράτηση δωματίων στη Νέα Υόρκη, η φύλαξη αποσκευών και η μεταφορά στο λιμάνι. Στη δεκαετία του 1910 όλες οι ταξιδιωτικές διαφημίσεις επέμεναν στο ζήτημα της α-

σφάλειας και της αξιοπιστίας. Τα ταξιδιωτικά πρακτορεία παρείχαν πληροφορίες πρακτικής φύσης για μεταναστευτικά θέματα. Καθώς τα περισσότερα από τα διαφημιζόμενα ταξιδιωτικά πρακτορεία ανήκαν σε Έλληνες, οι διαφημίσεις διατυμπάνιζαν με επιμονή την άποψη ότι οι μετανάστες θα ήταν πιο ασφαλείς αν έκαναν τις συμφωνίες τους με μέλη της κοινότητάς τους παρά με άλλους. Το ταξίδι αποτελούσε κοινή εμπειρία των μεταναστών και συχνά το αναπαριστούσαν με την εικόνα ενός πλοίου που διέσχιζε τον Ατλαντικό. Η εικόνα του ατμόπλοιου ήταν επίσης πάρα πολύ συχνή στις φανταστικές και στις αυτοβιογραφικές διηγήσεις για τη μετανάστευση. Οι μετανάστες συγγραφείς αφιέρωναν σελίδες επί σελίδων σε λεπτομερείς περιγραφές των πλοίων που μετέφεραν μετανάστες στην Αμερική.³⁴ Ακόμα και οι αμερικανοί σχολιαστές του φαινομένου είχαν καταγοητευτεί από την εικόνα του πλοίου, το οποίο πολύ συχνά περιέγραφαν ως συμπυκνωμένη αναπαράσταση των κοινωνικών σχέσεων στη μοντέρνα εποχή.³⁵ Στις μεταναστευτικές διαφημίσεις, η εικόνα του συνδεόταν με τις έννοιες της αλληλεγγύης και της αδελφοσύνης ανάμεσα στα μέλη της μεταναστευτικής κοινότητας. Το πλοίο μετατράπηκε σε σημαίνον που αναδείκνυε ως αλληλένδετα το ταξίδι, την επιβίωση και τα μείζονος σημασίας κοινοτικά δίκτυα. Η μεταξύ τους σύνδεση λειτουργούσε ως καταστατικό στοιχείο των νοσηματοδοτήσεων της μετανάστευσης ως κοινής υποκειμενικής εμπειρίας.³⁶ Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, οι διαφημίσεις των ταξιδιωτικών πρακτορείων άρχισαν να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στα ζητήματα της άνεσης, της πολυτέλειας και της ψυχαγωγίας. Η μετατόπιση αυτή συνδεόταν με την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού την ίδια εποχή. Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι, και ανάμεσά τους οι δύο σημαντικότεροι από αυτούς, ο ΑΗΕΡΑ και ο ΓΑΡΑ, στα τέλη της δεκαετίας του 1920 άρχισαν να διοργανώνουν και να διαφημίζουν ομαδικές επισκέψεις στην Ελλάδα. Επρόκειτο βέβαια για τουριστικές επισκέψεις, οι οποίες για το λόγο αυτόν διέφεραν ριζικά από

²⁶⁰ άλλες μορφές προσωρινής παλιννόστησης των μεταναστών. Οι τουριστικές επισκέψεις είχαν σύντομη διάρκεια, περιλάμβαναν περιηγήσεις στην Αθήνα και σε άλλες σημαντικές τοποθεσίες αρχαιολογικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος, και πραγματοποιούνταν στη διάρκεια των χριστουγεννιάτικων και των καλοκαιρινών διακοπών. Καθώς ο τουρισμός αναδεικνυόταν κυρίαρχο θέμα στη δεκαετία του 1930, η εικόνα του πλοίου σταδιακά εξαφανίστηκε από τις ταξιδιωτικές διαφημίσεις και τα πρακτορεία άρχισαν αντίθετα να εστιάζουν στο ζήτημα της πολυτέλειας και της ψυχαγωγίας.³⁷

Η στενή σύνδεση της μετανάστευσης, της επιβίωσης και των εθνοτικών δικτύων διάδρασης συνιστούσε επίσης μείζον θέμα στη διαφήμιση τραπεζών. Η αποταμιευτική και η τραπεζική εμπειρία των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες μετασχηματίστηκαν ριζικά τα χρόνια γύρω στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι μετανάστες μέχρι την εποχή εκείνη είχαν υιοθετήσει ως κύριες πρακτικές διαχείρισης των χρημάτων την ατομική αποταμίευση και την αποστολή εμβασμάτων στους συγγενείς τους στην Ελλάδα. Στα πρώτα χρόνια της παραμονής των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, τα εμβάσματα αποστέλλονταν μέσω του ταχυδρομικού ταμιευτηρίου.³⁸ Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όμως, διάφορα εθνοτικά και αμερικανικά τραπεζικά σχήματα παρότρυναν δυναμικά τους μετανάστες να εμπλακούν περισσότερο στον τραπεζικό επιχειρηματικό κόσμο και να συμμετάσχουν ενεργότερα στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας υποδοχής.³⁹ Από τη σκοπιά της οικονομίας, η γνωριμία των μεταναστών με τις τραπεζικές επιχειρήσεις ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές της αδελφοσύνης και της αλληλοβοήθειας που χαρακτήριζαν τους συλλόγους της κοινότητας και τις αποταμιευτικές πρακτικές στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης στις Ηνωμένες Πολιτείες.⁴⁰ Από τις διαφημίσεις, όμως, διαφαίνεται ότι η σύνδεση του πνεύματος της αδελφοσύνης με τις τραπεζικές εργασίες στο συμβολικό επίπεδο διατηρήθηκε και στα χρόνια των εμπορευματοποιημένων αποτα-

μειωτικών πρακτικών. Και αυτό ίσχυε ιδιαίτερα σε όσες περιπτώσεις οι τραπεζικές εργασίες περιλάμβαναν και τα εμβάσματα των μεταναστών τις οικογένειές τους που βρίσκονταν στην Ελλάδα.

Στην εποχή του Μεσοπολέμου εντοπίζονται άφθονες διαφημίσεις τραπεζών σε εφημερίδες όπως η *Ατλαντίς* και ο *Εθνικός Κήρυξ*. Σε αυτές θα συναντήσουμε συχνότερα την Ελληνοαμερικανική Τράπεζα, την Τράπεζα Guarini & Candela, την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και την Bank of Athens Trust Co. Κατά τη δεκαετία του 1910 και τις αρχές της επόμενης, οι διαφημίσεις τραπεζών τόνιζαν κυρίως το είδος των υπηρεσιών τους και ενημέρωναν τους μελλοντικούς πελάτες για τον αριθμό των υποκαταστημάτων τους σε διάφορα σημεία της Νέας Υόρκης και σε άλλες πόλεις των ΗΠΑ, στην Ελλάδα, την Τουρκία, την Αίγυπτο και σε χώρες της Βόρειας και της Κεντρικής Ευρώπης. Ωστόσο, οι ελληνικές τράπεζες εγκαινίασαν επιθετικότερες διαφημιστικές εκστρατείες στα ελληνοαμερικανικά έντυπα προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Οι διαφημίσεις της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και της Τράπεζας των Αθηνών αποτελούσαν χαρακτηριστικά παραδείγματα της εικονοποιίας που επιστράτευαν ώστε να προσελκύσουν μετανάστες πελάτες και να κερδίσουν την εμπιστοσύνη τους. Κύριο θέμα των διαφημιστικών εκστρατειών ήταν τα εμβάσματα. Η εικονογράφηση των διαφημίσεων χρησιμοποιούσε οπτικές αναπαραστάσεις της απόστασης ανάμεσα στην αμερικανική μητρόπολη και στα ελληνικά χωριά. Οι περισσότερες εικόνες χώριζαν τις δύο σκηνές με μια τομή. Οι εικόνες της Νέας Υόρκης και των κομψών κοστούμαρισμένων Ελληνοαμερικανών που στέκονταν μπροστά σε μια τράπεζα αντιπαράβλλονταν με τις εικόνες ηλικιωμένων ελληνίδων μανάδων που περίμεναν το έμβασμα από την Αμερική καθισμένες στο σπίτι τους στο ελληνικό χωριουδάκι. Οι απεικονίσεις αυτές έδιναν έμφαση με πάμπολλους τρόπους στην αναπαράσταση της αγεφύρωτης απόστασης που χώρι-

ζε την πατρίδα από την Αμερική: την αναπαρίσταναν με βάση τις διαφορές ανάμεσα στο αστικό και το αγροτικό περιβάλλον, στις γενιές (οι ηλικιωμένοι χωρικοί σε αντίθεση με τους νεαρούς μετανάστες), στους ενδυματολογικούς κώδικες (παραδοσιακές ενδυμασίες στα χωριά σε αντίθεση με τα κοστούμια της μόδας στην Αμερική) και ανάμεσα στα φύλα (γυναίκες στα χωριά σε αντίθεση με τους άνδρες μετανάστες στην Αμερική).⁴¹ Σε ορισμένες διαφημίσεις οι τράπεζες εκπροσωπούσαν τον πανίσχυρο θεσμικό κρίκο που συνέδεε τους δύο τόπους. Η τράπεζα εικονιζόταν συχνά σαν ήλιος που ανατέλλει πάνω από τον Ατλαντικό ή σαν πατρικό χέρι που απλώνεται από τις αμερικανικές πόλεις και φτάνει μέχρι τα μικρότερα ελληνικά χωριά. Άλλες απεικονίσεις παρουςίαζαν γνωστά δημόσια κτίρια στην Ελλάδα όπου οι αγρότες, φορώντας παραδοσιακές ενδυμασίες, περίμεναν με υπομονή και εμπιστοσύνη τα εμβάσματά τους. Οι διαφημίσεις τραπεζών υπογράμμιζαν τη δύναμη των κοινοτήτων της ελληνικής διασποράς (την οποία εκπροσωπούσε θεσμικά η τράπεζα) να υπερνικά τη γεωγραφική και την πολιτισμική απόσταση. Ο συμβολισμός τους λοιπόν βασιζόταν επίσης στην ιδέα ότι η μετανάστευση, η κοινότητα και η επιβίωση είναι αλληλένδετες μεταξύ τους.

Οι διαφημίσεις αφορούσαν επίσης καταναλωτικά αγαθά που εισάγονταν από την Ελλάδα για να καλύψουν τις ανάγκες των νέων ελληνικών κοινοτήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στα κάθε είδους αγαθά και τις δραστηριότητες που διαφημιζόνταν περιλαμβάνονταν τα εισαγόμενα τρόφιμα (τυρί, λάδι, ελιές, κρασιά)· τα βιβλία στην ελληνική γλώσσα που εκδίδονταν στις ΗΠΑ (βιβλία αμερικανικής ιστορίας, μυθιστορήματα, οδηγοί, εγχειρίδια και αλμανάκ)· οι δίσκοι ελληνικής, αραβικής και οθωμανικής μουσικής· οι ελληνικές ταινίες και θεατρικές παραστάσεις· οι κάρτες· τα διάφορα εμβλήματα συλλόγων, όπως καρφίτσες, δακτυλίδια, μενταγιόν, εικόνες και σημαίες· οι αμερικανικές και ελληνικές σημαίες· τέλος, τα

ενδύματα για τις βαφτίσεις και τους γάμους. Συμβολικός στόχος στις διαφημίσεις των προϊόντων που εισάγονταν από την Ελλάδα ήταν η υπέρβαση της πολιτισμικής και της γεωγραφικής απόστασης ανάμεσα στην πατρίδα και την κοινότητα της διασποράς. Τα δέματα με τρόφιμα διακοσμούνταν συχνά με εικόνες από την Αθήνα ή τον Πειραιά. Οι διακοσμήσεις αυτές δεν εικονίζαν τον τόπο προέλευσης των προϊόντων αλλά το λιμάνι ή το εμπορικό κέντρο από το οποίο προωθούνταν στους ελληνοαμερικανούς εισαγωγείς και διανέμονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες για να καλύψουν τις ανάγκες της ελληνικής Αμερικής. Οι διαφημίσεις των εισαγόμενων αγαθών ήταν αυτοαναφορικές, καθώς τόνιζαν ακριβώς ότι τα προϊόντα εισάγονταν από την Ελλάδα. Ο συμβολισμός των διαφημίσεων, λοιπόν, δεχόταν ως δεδομένη την ταύτιση του αναγνώστη με τον αναπαραστατικό τόπο που εκπροσωπούσαν τα ελληνικά εθνικά σύμβολα, ο οποίος δεν αντιστοιχούσε κατ' ανάγκη στους συγκεκριμένους τόπους παραγωγής των αγαθών. Στα συμφραζόμενα αυτά, οι αναπαραστάσεις της Ελλάδας χαρακτηρίζονταν από τεράστιο βαθμό αφαίρεσης, την οποία καλλιεργούσαν χρησιμοποιώντας εικονογραφικό υλικό που απεικόνιζε αρχαία ελληνικά μνημεία και θέματα (αρχαία αγάλματα, θεότητες και τον Παρθενώνα) ή την Αθήνα και τον Πειραιά, αντί για τα χωριά και τις επαρχίες.⁴²

Οι διαφημίσεις των ελληνικών εμπορικών αγαθών μάς επιτρέπουν να παρατηρήσουμε έναν τρόπο νοηματοδότησης και αναπαράστασης του μεταναστευτικού εαυτού ο οποίος βασίζόταν στην καθημερινή ταύτιση με μια πραγματικότητα που τοποθετούνταν «αλλού». Οι νοηματοδοτήσεις της ταυτότητας ως ετεροτοπικού αντικειμένου αναφοράς βασίζονταν στην αφαίρεση. Οι μετανάστες, άνδρες και γυναίκες, δεν καλούνταν να ταυτιστούν μέσα από αναφορές σε προσωπικές μνήμες από την ιδιαίτερη πατρίδα τους (την επαρχία ή το χωριό τους), όπως συνέβαινε με τη λογοτεχνική παραγωγή, όπου κυριαρχούσε αυτός ο τρόπος ταύτισης. Στην περίπτωση του εμπορίου και

²⁶⁴ της κατανάλωσης αγαθών η ταύτιση βασιζόταν στην αφαίρεση του αντικειμένου αναφοράς. Και όμως, το αφαιρεθέν αναφερόμενο βιωνόταν με πολύ συγκεκριμένους και απτούς τρόπους στις καθημερινές πρακτικές αγοράς, συλλογής και κατανάλωσης διάφορων αντικειμένων. Επιπλέον, η ετεροτοπικότητα του αναφερόμενου της ταύτισης δεν θεμελιωνόταν σε κάποια έννοια του οριστικού αποχωρισμού, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των αφηγημάτων για την εξορία. Οι διαφημίσεις αξιοποιούσαν ακριβώς την ικανότητα των μεταναστών εμπόρων να γεφυρώνουν με τη δραστηριότητά τους την απόσταση ανάμεσα στην πατρίδα και τους τόπους της διασποράς. Η συγκεκριμένη μορφή αναφοράς υποδήλωνε μια ενεργητική διάθεση απέναντι στο γεγονός του αποχωρισμού. Ο τρόπος ταύτισης με την πατρίδα που παρουσιαζόταν στις εμπορικές διαφημίσεις επανεισήγαγε τη θέση ότι οι μεταναστευτικές έννοιες της εθνικότητας δεν πηγαζαν από την καθήλωση σε στατικές μορφές ανάμνησης. Αντίθετα, οι μεταναστευτικοί τρόποι δημιουργίας της εθνικής ταυτότητας δέχονταν ρητά ότι η θέση του υποκειμένου διαμορφωνόταν και μετασχηματιζόταν πάντοτε σε σχέση με τις καθημερινές πρακτικές και δραστηριότητες. Οι εμπορικές, οι επιχειρηματικές, οι τραπεζικές και οι ταξιδιωτικές πρακτικές οδηγούσαν στην παραγωγή και τη διασπορά ιδεών για την εθνικότητα οι οποίες θεμελιωνόνταν στη στενή σύνδεση της μετανάστευσης με την επιβίωση και τα κοινοτικά δίκτυα. Η μεταναστευτική εθνικότητα βασιζόταν επίσης σε αφαιρετικές μορφές αναπαράστασης της πατρίδας. Αναλύοντας, όμως, την εικονογραφία και τις αναπαραστάσεις στο χώρο του εμπορίου διαφαίνεται ότι η αφαίρεση στο σημασιολογικό επίπεδο δεν συνεπαγόταν αναγκαστικά τη σταθερότητα. Αντίθετα, ο αυθαίρετος χαρακτήρας των αφαιρετικών αναπαραστάσεων που παρίσταναν την Ελλάδα ως λιμάνι, αρχαίο μνημείο ή κλαδί ελιάς δημιουργούσε χώρους και δυνατότητες παρέμβασης και αλλαγής μέσα στο πλαίσιο των ειδήλλως σταθερών εικόνων του έθνους και της κοινότητας.

Οι διαφημίσεις των εμπορικών αγαθών συχνά διατυμπάνιζαν την ιδέα ότι η χρήση συγκεκριμένων προϊόντων καθιστούσε τον καταναλωτή ενεργό μέλος της μεταναστευτικής κοινότητας. Οι διαφημίσεις αυτές αφορούσαν συνήθως διάφορα είδη διασκέδασης, όπως το θέατρο, τον κινηματογράφο και τη μουσική, καθώς και βιβλία, εφημερίδες, εμβλήματα συλλόγων και αναμνηστικά. Σε κάποιο φύλλο της *Ατλαντίδος* του 1928, οι διαφημιστές υποστήριζαν σε μια διαφήμιση ελληνικών βιβλίων ότι αυτά ήταν απαραίτητο προσόν για κάθε ελληνοαμερικανικό σπίτι, και παρότρυναν τους αναγνώστες να τα αγοράσουν:

Καταρτίσατε βιβλιοθήκην. Ολίγα βιβλία εις ένα σπήτι δεικνύουν αμέσως ότι οι ένοικοι τρέφουν αγάπην προς παν ό,τι είναι ωραίον εις τον κόσμον, προς το καλόν το οποίον η ανθρωπίνη σκέψις και μόνη έπλασε. Η παρουσία των βιβλίων εις κάθε σπήτι είναι απαραίτητος. Το σπήτι γίνεται σεβαστώτερον, αγαπητότερον τόσον εις τους οικείους όσον και εις τους επισκέπτας. Καταρτίσατε μίαν βιβλιοθήκην. Αγοράζετε εν βιβλίον κατά μήνα.⁴³

Δραστηριότητες σαν την αγορά βιβλίων ή τη δημιουργία βιβλιοθήκης, τη συλλογή δίσκων μουσικής και την κατοχή εμβλημάτων των διάφορων συλλόγων περιγράφονταν ως τελετές μύησης που καθιστούσαν κάποιον ενεργό μέλος της ελληνικής κοινότητας της Αμερικής. Οι εμπορικές διαφημίσεις συχνά καθοδηγούσαν τους αναγνώστες πώς να υποδυθούν τον κοινωνικό τους ρόλο όπως αρμόζει σε μέλη των μεταναστευτικών κοινοτήτων τους. Οι διαφημίσεις των αγαθών που εισάγονταν από την Ελλάδα υπογράμμιζαν, όπως είδαμε, την ιδιαίτερη σημασία του εμπορίου (ως μορφής κατάργησης της γεωγραφικής απόστασης ανάμεσα στην πατρίδα και τη διασπορά) για την εδραίωση της μεταναστευτικής κοινότητας. Οι διαφημίσεις για τις δραστηριότητες και τα προϊόντα που σχετίζονταν με την καθημερινότητα των Ελληνοαμερικανών υπογράμμιζαν τον *παραστασιακό* χαρακτήρα της ταυτότητάς τους και καθοδηγούσαν αναλόγως τους έλληνες μετανάστες.

Οι μετανάστες, προκειμένου να διεκδικήσουν τη θέση τους ως κοινωνικά υποκείμενα έπρεπε να την υποδυθούν ως ρόλο: έπρεπε να πράττουν ως μετανάστες. Οι διαφημίσεις αντικατόπτριζαν τους τρόπους με τους οποίους η μεταναστευτική υποκειμενικότητα γινόταν αίτημα, διαμορφωνόταν και συγχροτούνταν στην αναδυόμενη δημόσια σφαίρα της κατανάλωσης, της εμπορευματοποίησης της κουλτούρας και των παραστασιακών πράξεων.

Η διασκέδαση και η κατανάλωση λαϊκής, εθνικής και εθνοτικής κουλτούρας κατείχαν ζωτικό ρόλο στη διαμόρφωση και την έκφραση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Έχει ιδιαίτερη σημασία να κατανοήσουμε ότι μορφές διασκέδασης όπως το εθνολογικό θέατρο, η μουσική και η κατανάλωση εθνολογικών αγαθών και υπηρεσιών δεν αποτελούσαν σύμπτωμα της παρωχημένης προσκόλλησης στις πολιτισμικές αξίες της γενέτειρας. Αντίθετα, το εθνολογικό θέατρο, η μουσική και η διαφήμιση λειτουργούσαν ως μέσα παραγωγής εικόνων, συμβόλων και σημασιοδοτικών εργαλείων για την πραγματοποίηση νέων τρόπων του υποκειμενικού είναι στον αναδυόμενο διατλαντικό κόσμο κοινοτικής ζωής, εμπορικών συναλλαγών, πολιτισμού και καταναλωτισμού. Από αυτή την άποψη, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις συγκεκριμένες μορφές των κοινοτικών δραστηριοτήτων αν τις θεωρήσουμε πολιτισμικές παραστασιακές θεσπίσεις της υποκειμενικότητας στα συμφραζόμενα της ξενιτιάς, παρά αν υιοθετήσουμε είτε την έννοια της προσκόλλησης σε πολιτισμικές μορφές του Παλαιού Κόσμου είτε της αφομοίωσης στην αμερικανική εθνότητα. Το θέατρο, η μουσική και η κατανάλωση λαϊκής κουλτούρας πρόσφεραν μια σφαίρα δραστηριοτήτων όπου οι μετανάστες μπορούσαν να παραστήσουν τις εθνικές, τις εθνολογικές και τις έμφυλες ταυτότητές τους στα νέα συμφραζόμενα της διασποράς. Αν η ταυτότητα αναδύεται μέσα από πρακτικές επαναλαμβανόμενης σημασιοδότησης και παραστασιακής θέσπισης κανόνων, τότε, όπως υποστηρίζει η Τζούντιθ Μπάτλερ

και άλλοι μελετητές, μέσα στα ίδια σημασιοδοτικά κυκλώματα επιτυγχάνεται επίσης η ανατροπή της ταυτότητας – δηλαδή μέσα στο πλαίσιο των εθνικών, εθνοτικών και κοινοτικών πολιτισμικών αξιών με την εισαγωγή παραλλαγών κατά τη διαδικασία της επαναληπτικής σημασιοδότησης. Η Μπάτλερ υποστήριξε ότι

Όπως ακριβώς οι σωματικές επιφάνειες θεσπίζονται παραστασιακά σαν κάτι το φυσικό, έτσι οι ίδιες μπορούν να μετατραπούν σε τόπο μιας παράφωνης και αποφυσικοποιημένης παραστασιακής πράξης η οποία αποκαλύπτει την παραστασιακή υπόσταση του ίδιου του φυσικού.

Οι πρακτικές παρωδίας μπορούν να υπηρετήσουν την εκ νέου εισαγωγή και εδραίωση της ίδιας της διάκρισης ανάμεσα σε μια προνομιακή και φυσικοποιημένη συνάρθρωση του φύλου [ή του έθνους] και σε κάποια άλλη, η οποία εμφανίζεται ως παράγωγη, φαντασματική και μιμητική – ως αποτυχημένο αντίγραφο, ας πούμε. [...] Συνεπώς, ανατρεπτικό γέλιο αναβλύζει από την εντύπωση του παστίς που δίνουν οι πρακτικές παρωδίας, στις οποίες το πρωτότυπο, το αυθεντικό και το πραγματικό συγκροτούνται τα ίδια ως παράγωγα.⁴⁴

Πράγματι, το ανατρεπτικό γέλιο αντηχεί στις παραστασιακές πράξεις που αφορούν την ταυτότητα και τους διαφορετικούς χαρακτήρες που συναντούμε στις διεθνικές μορφές της ελληνικής λαϊκής κουλτούρας. Το στοιχείο της παρωδίας σημαδεύει βαθύτατα τις μεταναστευτικές αυτοαναπαραστάσεις, ιδίως όσον αφορά τις σημασιοδοτήσεις της εθνικότητας και της εθνικής ταυτότητας. Στις μεταναστευτικές αναπαραστάσεις του εαυτού, η ελληνική εθνικότητα διατυπωνόταν και σημασιοδοτούνταν διαρκώς και κατ' επανάληψη, αλλά επίσης παρουσιάζόταν ρητά ως παράγωγο της μίμησης κάποιου πράγματος που βρισκόταν αλλού και μπορούσαν να το μιμηθούν, να το παραστήσουν και να το αναθεσπίσουν παραστασιακά. Η παραστασιακή πράξη και αναθέσπιση, πάντως, αποκάλυπταν

²⁶⁸ την εθνικότητα ως κατασκευή. Και μάλιστα, αυτό ίσχυε ιδίως σε περιπτώσεις όπου η μεταναστευτική παραστασιακή πράξη σκόπευε ενσυνείδητα να μεταβάλει εκείνο που έδειχνε, όπως συνέβαινε στο θέατρο. Από τη σκοπιά αυτή, τόσο η ελληνική εθνική ιδιότητα όσο και η αμερικανική εθνοτική ιδιότητα αποφυσικοποιούνταν μέσα από τις παραστασιακές θεσπίσεις εκείνου που εκπροσωπούσε το δήθεν πρωτότυπο και το αυθεντικό. Αυτές οι παραστασιακές πράξεις δημιουργούσαν τη δυνατότητα να πολλαπλασιαστούν οι παραλλαγές στην αναπαράσταση των πολιτισμικά νοητών εννοιών της εθνικότητας και της εθνότητας. Επομένως, λειτουργούσαν ως πράξεις παρωδίας, οι οποίες έδιναν τη δυνατότητα να ανατραπούν οι φυσικοποιημένες έννοιες της ταυτότητας που συσχέτιζαν το έθνος με την αυθεντικότητα, την εθνότητα με την αφομοίωση και τη διασπορά με το συντηρητισμό. Στο αναδυόμενο σύμπαν της μεταναστευτικής κουλτούρας, η αποφυσικοποίηση των αναλλοίωτων εθνικών, εθνοτικών και έμφυλων ταυτοτήτων συνιστούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη της εμπρόθετης δράσης και της υποκειμενικότητας. Οι πράξεις παρωδίας και οι παραστασιακές πρακτικές συνιστούσαν εργαλεία απαραίτητα στη διαδικασία αυτή και επέτρεπαν στους μετανάστες να υπονομεύσουν τις εννοιολογικές και ιδεολογικές κληρονομίες του εθνικισμού με πολιτισμικά κατανοητούς τρόπους.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΜΝΗΜΟΝΙΚΗ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ:
ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Μέσα από τις ιστορίες των άλλων οι άνθρωποι διηγούνται τις δικές τους (εκείνες που αγνοούν ή εκείνες για τις οποίες δεν μπορούν να μιλήσουν).

Shoshana Felman, *What Does a Woman Want?*
Reading and Sexual Difference

Κεντρικές πλευρές της κουλτούρας των μεταναστευτικών κοινοτήτων είναι η ανασύνθεση, η αφήγηση και η αναπαράσταση της ζωής και του έργου των μεταναστών. Θα υποστηρίξουμε μάλιστα ότι η ίδια η διήγηση των ιστοριών ζωής συνιστά αναπόσπαστο τμήμα του μεταναστευτικού βιώματος, συνιστά πρακτική μετανάστευσης. Οι μετανάστες παράγουν πλήθος τέτοιες ιστορίες, σε γραπτό ή προφορικό λόγο, στην προσπάθειά τους να διασώσουν τη μνήμη. Κάποιες φορές τις αφηγήσεις αυτές τις γράφουν οι απόγονοι ή οι συγγενείς των μεταναστών που έμειναν στην πατρίδα τους, σε μια απόπειρα να μην λησμονήσουν όσους έφυγαν. Όσον αφορά τους ίδιους τους μετανάστες, η ζωή τους από μόνη της τους προσφέρει άφθονες ευκαιρίες να αφηγηθούν ξανά και ξανά ιστορίες για την κατάγωγή, τη μετανάστευση και την εγκατάστασή τους στη νέα χώρα. Παράλληλα, οι κρατικοί ιθύνοντες, οι διανοούμενοι και τα μαχητικά μέλη της κοινότητας, οι κοινωνικοί λειτουργοί και οι σύγχρονοι μελετητές παράγουν και συλλέγουν πλήθος αφηγήσεις για το φαινόμενο στο πλαίσιο της συστηματικής παραγωγής γνώσης για τις μεταναστευτικές κοινότητες. Ας εξετά-

²⁷² σουμε, για παράδειγμα, τις ιστορίες της ζωής των μεταναστών που περιλαμβάνονται στους Φακέλους Αγνοουμένων, οι οποίοι σήμερα βρίσκονται στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας. Οι Φάκελοι Αγνοουμένων, που χρονολογούνται από τις αρχές του εικοστού αιώνα και μετά, περιλάμβαναν τις ιστορίες όσων μετανάστευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες και κάποια στιγμή έπαυαν να δίνουν σημεία ζωής στις οικογένειές τους στην Ελλάδα. Οι συγγενείς τους, καθώς δεν υπήρχαν άλλοι τρόποι άμεσης επικοινωνίας, αναζητούσαν τη συνδρομή του κράτους ώστε να βρουν τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Οι καταγραφές που διασώθηκαν από αυτές τις απέλπιδες προσπάθειες περιλαμβάνουν κάθε πληροφορία που μπορούσε να δώσει η οικογένεια, τα αποτελέσματα της προξενικής έρευνας για τον εντοπισμό του ατόμου και συχνά την απάντηση του ίδιου του ατόμου στην έρευνα αυτή. Η ανάγνωση των ατομικών φακέλων, λοιπόν, αποκαλύπτει μια λίγο ως πολύ πλήρη, επιγραμματική έστω, ιστορία της ζωής του αγνοουμένου, η οποία ανασυντίθεται από πολλές οπτικές γωνίες: του κράτους, του προξενείου, των συγγενών και του ίδιου του μετανάστη. Όπως φαίνεται από τους Φακέλους Αγνοουμένων, η παραγωγή κοινωνικής γνώσης για το μετανάστη επιτυγχανόταν με την επινόηση πολλών τύπων αφήγησης των μεταναστευτικών βιοϊστοριών. Στους φακέλους αυτούς φαίνεται χαρακτηριστικά με ποιους τρόπους οι αφηγηματικές περιγραφές της προσωπικής ζωής των μεταναστών συνίστανται σε θραύσματα αφηγήσεων, τα οποία συνέθεσαν διάφορες ομάδες ανθρώπων (η οικογένεια, οι φίλοι, οι γείτονες, άλλοι μετανάστες, ιδιοκτήτες καφενείων κ.ο.κ.) και θεσμοί που εμπλέκονταν στη μεταναστευτική διαδικασία (όπως τα υπουργεία, οι προξενικές αρχές, οι κυβερνήσεις, τα αστυνομικά τμήματα). Οι μεταναστευτικές βιοϊστορίες παράγονταν μέσα από τις υλικές συνθήκες της μετανάστευσης, ενώ διαμεσολαβούνταν και διαδίδονταν κοινωνικά από επίσημους ή ανεπίσημους μηχανισμούς παραγωγής γνώσης και πληροφορίας.

Η σύγχρονη γνώση για τις μεταναστεύσεις του παρελθόντος προέρχεται από την παραγωγή, τη διακίνηση, την επανάληψη και τη διάχυση ενός συγκεκριμένου σώματος αφηγηματικών περιγραφών του κύκλου ζωής των μεταναστών. Η αφήγηση είναι ένας μόνον από τους τρόπους με τους οποίους η ιστορικά βιωμένη εμπειρία μετασχηματίζεται σε πολιτισμικά μαθημένη ιστορική γνώση. Η αφήγηση των ιστοριών ζωής –ως μέσο επεξεργασίας και μετασχηματισμού της ατομικής και της συλλογικής εμπειρίας στο επίπεδο των αναπαραστάσεων της συλλογικότητας– κατέχει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία της διεθνούς μετανάστευσης και στην ανάδυση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Οι μεταναστευτικές βιοϊστορίες λειτουργούσαν πολλαπλά. Κατ' αρχάς, η αφήγησή τους συνιστούσε το κύριο μέσο με το οποίο προωθήθηκε η μετανάστευση – συχνά οι νεαροί στα χωριά ενθαρρύνονταν σε αυτή τους την κίνηση από γράμματα ή προσωπικές αφηγήσεις για την Αμερική και τη ζωή των άλλων ελλήνων μεταναστών εκεί. Επίσης, συνέβαλε στη συγκρότηση των κοινοτικών δικτύων αλληλοϋποστήριξης στη νέα χώρα (οι εφημερίδες και τα περιοδικά δημοσίευαν περιγραφές των προσωπικών ιστοριών μετανάστευσης προκειμένου να συνδέσουν τους νεοφερμένους με τους συμπατριώτες τους που είχαν προηγηθεί) και, τέλος, διατηρούσε την επαφή με τον οικογενειακό και τον κοινωνικό κύκλο της πατρίδας τους. Οι βιογραφικές και οι αυτοβιογραφικές περιγραφές, γενικότερα, εντοπίζονται σε πολλά διαφορετικά πεδία καταγραφής της μεταναστευτικής εμπειρίας: στο μυθιστόρημα και σε μη μυθιστορηματικές αφηγήσεις· σε αδημοσίευτα απομνημονεύματα που σώζονται σε προσωπικά αρχεία· σε αυτοβιογραφίες που δημοσιεύθηκαν σε συνέχειες στα λαϊκά περιοδικά· σε νεκρολογίες· σε καταλόγους και δελτία· σε επίσημα αρχεία, όπως οι κυβερνητικοί και οι προξενικοί φάκελοι· σε προφορικές μαρτυρίες και ηχογραφημένες ή βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις, καθώς και σε ιστορικές βιογραφίες ή μονογραφίες. Οι περιγραφές αυτές

²⁷⁴ συχνά αναμεταδίδουν διαφορετικές εικόνες του μετανάστη ως κοινωνικού υποκειμένου και αντιστοιχούν σε ευρύτατο φάσμα επιπέδων εννοιολόγησης: στο ατομικό και το προσωπικό, στο τοπικό και το περιφερειακό, στο επίπεδο της γενιάς (ηλικία) και της ιστορίας (ιστορική εποχή), του έθνους και της εθνότητας.

Η αφήγηση των ιστοριών ζωής αποτελεί περισσότερο θεμελιώδη πρακτική της καθημερινής ζωής στην ξενιτιά παρά μορφή λογοτεχνικής αναπαράστασης της κοινωνικής εμπειρίας. Η αφηγηματοποίηση της ζωής των μεταναστών ακολουθήσε συγκεκριμένα υποδείγματα και περιλάμβανε επαναλαμβανόμενα στοιχεία, τα οποία συμμετείχαν στη δημιουργία της κοινωνικής και της πολιτισμικής προσωπογραφίας του μετανάστη. Οι ρήξεις και οι εντάσεις που χαρακτηρίζουν αυτές τις βιογραφικές και τις αυτοβιογραφικές περιγραφές μπορούν να ανιχνευτούν σε πολλά σημεία. Η μετανάστευση πολλές φορές γίνεται αντιληπτή ως γεγονός που διακόπτει την ομαλή πορεία της ζωής. Εφόσον τη θεωρούσαν τομή, διακοπή ή εκτροπή από τον «ομαλό» κύκλο ζωής, εξιστορώντας πώς μετανάστευσε κάποιος αποκαθιστούσαν τη συνέχεια, παρακολουθούσαν την εκτροπή της πορείας, χαρτογραφούσαν το συλλογικό, σκιαγραφώντας και εντοπίζοντας τα νήματα των υποκειμενικών εμπειριών. Από τη σκοπιά αυτή, οι ιστορίες ζωής των μεταναστών συνιστούσαν *αφηγήσεις της μετανάστευσης*, εφόσον στη συγκεκριμένη περίπτωση κινητήρια δύναμη για την αφήγηση της προσωπικής ζωής ήταν ακριβώς το γεγονός της μετανάστευσης. Ποιοι έγραψαν ή/και διηγήθηκαν ιστορίες της ζωής στην ξενιτιά; Με ποιους τρόπους και ποια μέσα παράγονταν και διακινούνταν οι ιστορίες αυτές; Πώς οι «παραδειγματικές» βιοϊστορίες κανονικοποιούσαν την υποκειμενικότητα; Και πώς άλλες βιοϊστορίες υπονόμειαν τις ηγεμονικές ιδέες για το παραδειγματικό μεταναστευτικό υποκείμενο; Πώς οι βιοϊστορίες της μετανάστευσης διακινούνταν σε ποικίλα επίπεδα πολιτισμικής παραγω-

γής, στα οποία βέβαια περιλαμβάνονται η λογοτεχνία, η νομοθεσία και η ιστοριογραφία;

Ορισμένες από τις αφηγήσεις που διακινούνταν στη μεταναστευτική κουλτούρα αφορούσαν τις ζωές των ίδιων των μεταναστών, ενώ άλλες αφορούσαν ανθρώπους που, χωρίς να έχουν μεταναστεύσει οι ίδιοι, εκπροσωπούσαν με τη ζωή τους αξίες και ιδεώδη που θεωρούνταν σημαντικά τόσο για την ατομική εξέλιξη των μεταναστών όσο και για την ανάπτυξη των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Και στις δύο ομάδες ανιχνεύονται αφηγήσεις που διαδραμάτισαν ηγεμονικό ρόλο, με την έννοια ότι κανονικοποιούσαν τους προσδοκώμενους τρόπους του πώς είναι ως υποκείμενο ο μετανάστης· ωστόσο ανιχνεύονται επίσης ιστορίες που υπονόμευαν τις εγκαθιδρυμένες ηγεμονίες και υποδείκνυαν εναλλακτικούς και περιθωριοποιημένους τρόπους του να είσαι μετανάστης. Οι ιδέες για την εθνικότητα, την ιδιότητα του πολίτη, την κοινότητα και τον εαυτό διαδραμάτιζαν καίριο ρόλο τόσο στις ηγεμονικές όσο και στις αντιστασιακές βιοϊστορίες που διακινούνταν στη σφαίρα της μεταναστευτικής κουλτούρας.

Υποκειμενικότητα και ψυχοβιογραφία

Η Γκαγιάτρι Τσακραβότρυ Σπίβακ έχει θέσει το ερώτημα που με απασχολεί σχετικά με τις ψυχοβιογραφίες ως εξής: «[Ως κανονιστική ψυχοβιογραφία] ορίζονται τα πρότυπα αφηγήματα που προσδίδουν “νόημα” στις αναγνώσεις του εαυτού μας και των άλλων. Εμείς είμαστε συνηθισμένοι στις λειτουργικές παραλλαγές ή στις κριτικές ή στα υποκατάστατα των αφηγημάτων του Οιδίποδα και του Αδάμ. Στις άλλες παραδόσεις ποια άραγε αφηγήματα παράγουν σημαίνοντα του υποκειμένου;»¹ Στην ελληνική μεταναστευτική κοινότητα οι βιοϊστορίες λειτουργούσαν συχνά ως μέσο διάδοσης παραδειγματικών εκδοχών της ελληνικής ταυτότητας. Οι βιοϊστορίες αυτές, χωρίς να αναφέρονται κατ' ανάγκη σε μετανά-

²⁷⁶ στες, είχαν εντούτοις την πρόθεση να λειτουργήσουν ως παραδείγματα για τους έλληνες μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτά τα πρότυπα αφηγήματα μας επιτρέπουν να διεισδύσουμε στις διαδικασίες της πολιτισμικής επινόησης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, εφόσον αποκαλύπτουν το περιεχόμενο και τις πολιτισμικές αναφορές των υποδειγματικών εκδοχών της ελληνικής μεταναστευτικής ταυτότητας.² Η ιδιαίτερη σημασία αυτών των διαφορετικών πολιτισμικών μέσων διήγησης (αφηγηματικών, λογοτεχνικών, ιδεολογικών ή θεσμικών) για τη μελέτη της υποκειμενικότητας έγκειται στο ότι επιδρούν πάνω στα άτομα και τις ομάδες παράγοντας το υποκείμενο με το να τους προσφέρουν μια αίσθηση του «εγώ».³

Οι μελέτες για τη μετανάστευση ανέλυσαν το σχηματισμό της αίσθησης του «εγώ» στους μετανάστες ως διαδικασία πολιτισμικής αφομοίωσης και κοινωνικής ενσωμάτωσης, παραβλέποντας παράλληλα τις υποκειμενικές πτυχές της διαδικασίας αυτής. Σύμφωνα με την υπάρχουσα ιστορική, ανθρωπολογική και κοινωνιολογική βιβλιογραφία για την ελληνική μεταναστευτική κοινότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες, η ελληνοαμερικανική ταυτότητα ωρίμασε και εδραιώθηκε στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Συχνά μάλιστα υποστηρίζεται ότι την ίδια εποχή οι έλληνες μετανάστες αφομοιώθηκαν πολιτισμικά και ενσωματώθηκαν κοινωνικά στη θετή τους πατρίδα.⁴ Μολονότι όλοι φαίνεται να συμφωνούν στο τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής, που μεταμόρφωσε τους μετανάστες από ανεπιθύμητο εργατικό δυναμικό σε αφομοιωμένα μέλη της γηγενούς κοινωνίας, σπάνια επιχειρούν να αναλύσουν τη διαδικασία καθαυτή. Στο πλαίσιο της βορειοαμερικανικής πολιτισμικής και κοινωνικής ιστορίας, η αφομοίωση παρουσιάζεται περίπου ως φυσικό γεγονός.⁵ Οι περισσότερες επιστημονικές προσεγγίσεις της ιστορίας των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων της Αμερικής φαίνεται πως εστιάζουν είτε στα πρώτα χρόνια της ζωής εκεί (δίνοντας

ιδιαίτερη έμφαση στις ταλαιπωρίες που οφείλονταν στη φτώχεια, τις προκαταλήψεις και την εχθρότητα απέναντι στους μετανάστες) είτε στα χρόνια μετά το τέλος της δεκαετίας του 1930 (οπότε τονίζουν τα επιτεύγματα της δεύτερης γενιάς Ελληνοαμερικανών και την ιστορία της ελληνοαμερικανικής υποστήριξης προς την Ελλάδα στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής).

Ωστόσο, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε αυταπόδεικτη ιστορική εξέλιξη την πολιτισμική αφομοίωση. Αν απορρίψουμε την υπόθεση ότι η αφομοίωση συνιστούσε αποτέλεσμα των «φυσικών νόμων» της κοινωνικής εξέλιξης και αναρωτηθούμε σχετικά με το περιεχόμενο των τάχα «αφομοιωμένων» μορφών κοινωνικής ταύτισης, τότε χρειάζεται να μελετήσουμε ποιες δυνάμεις, ποια μέσα και ποιες ενδείξεις σηματοδότησαν τη διαδικασία του μετασχηματισμού που πραγματοποιήθηκε στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Την εποχή αυτή οι δημόσιες συζητήσεις στις ελληνικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών συχνά αφορούσαν το ζήτημα της συμβατότητας ανάμεσα στην ελληνική και την αμερικανική κουλτούρα. Οι απαρχές των συζητήσεων αυτών ανιχνεύονται στα πρώτα χρόνια της ελληνικής μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, όταν ηγετικά μέλη της ελληνικής κοινότητας προσπαθούσαν να αντιπαρατεθούν με επιχειρήματα στον αντιμεταναστευτικό αμερικανικό αυτοχθονισμό. Οι αυτοχθονιστές υποστήριζαν ότι οι αρχές του αμερικανισμού ήταν ασύμβατες με τις ποικίλες μεταναστευτικές κουλτούρες. Οι έλληνες μετανάστες διανοούμενοι, αντιδρώντας στις απόψεις αυτές, διακήρυσσαν ότι ανέκαθεν υπήρχε φυσική και οργανική σχέση ανάμεσα στον ορθά εννοούμενο αμερικανισμό και τον ελληνισμό. Φυσικά, δεν συμφωνούσαν όλοι απόλυτα με την αντίδραση αυτή. Ανάμεσα στους υποστηρικτές της σημειώθηκαν πολλές τριβές, οι οποίες συχνά σχετίζονταν με τις πολιτικές διαφορές των εκπροσώπων της ελληνοαμερικανικής κοινότητας και με τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στις αντίπα-

²⁷⁸ λες ομάδες οι οποίες διεκδικούσαν την ηγεσία των κοινοτικών θεσμών. Στις αρχές του εικοστού αιώνα η μετανάστευση είχε ως συνέπεια την εξαγωγή του ελληνικού πολιτικού διχασμού, καθώς οι πολιτικές διαιρέσεις του Παλιού Κόσμου μεταφέρθηκαν στις ελληνικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο πολιτικός διχασμός ανάμεσα στους βασιλικούς και τους βενιζελικούς, ο οποίος σημάδεψε την πολιτική ζωή της Ελλάδας στη δεκαετία του 1910, καθόρισε επίσης τις πολιτικές συμμαχίες και τους ανταγωνισμούς στις Ηνωμένες Πολιτείες.⁶ Οι ελληνικές κοινότητες πολλές φορές διχάστηκαν σε βασιλικούς και βενιζελικούς, ομάδες που εκφράζονταν πολιτικά με τις δύο κύριες ελληνικές καθημερινές εφημερίδες στις ΗΠΑ, την *Ατλαντίδα* και τον *Εθνικό Κήρυκα* αντίστοιχα.

Η έννοια του αμερικανισμού εισήχθηκε στον δημόσιο πολιτικό λόγο των δύο εφημερίδων κατά τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα και λειτούργησε ως κοινό έδαφος ανάμεσα στους δύο πολιτικούς πόλους. Ο αμερικανισμός αφορούσε την πίστη στα πολιτισμικά ιδεώδη των Ηνωμένων Πολιτειών και την αφοσίωση στα διεθνή συμφέροντά τους. Τόσο οι βασιλικοί όσο και οι βενιζελικοί υποστήριζαν τον αμερικανισμό ως μέσο πολιτικής νομιμοποίησης και αναγνώρισης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1910, λοιπόν, η *Ατλαντίς* κατηγορούσε τον *Εθνικό Κήρυκα* και το ελληνικό προξενείο στην Ουάσιγκτον ότι εξυμνούσαν την ανάγκη να διατηρηθεί η ελληνική εθνική ταυτότητα, υπονομεύοντας την αύξηση των μεταναστών και επιχειρώντας να ελέγξουν τη διαδικασία της αφομοίωσης (στην οποία περιλάμβαναν τον εξαμερικανισμό και την αλλαγή της υπηκοότητας). Μόλις διαδόθηκαν οι ειδήσεις σχετικά με τις αυτοχθονιστικές επιθέσεις ενάντια σε έλληνες μετανάστες και τέθηκαν σε εφαρμογή οι αντιμεταναστευτικές πολιτικές, η *Ατλαντίς* άρχισε να κατηγορεί τους βενιζελικούς ότι παρεμποδίζουν την αφομοίωση των Ελλήνων στην αμερικανική κουλτούρα, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την ανάπτυξη του αμερικανικού ελληνισμού.⁷

Οι πολιτικές θύελλες που ξέσπασαν με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν τεράστιες επιπτώσεις στην ελληνοαμερικανική πολιτική. Οι βασιλικοί και η Ατλαντίδα κατηγορούνταν δημόσια από τους πολιτικούς τους αντιπάλους για αντιαμερικανισμό, καθώς το βασιλικό κόμμα στην Ελλάδα είχε υιοθετήσει ουσιαστικά φιλογερμανική στάση και καθυστέρωσε την είσοδο της χώρας στον πόλεμο. Οι κατηγορίες που εξαπέλυσε ο *Εθνικός Κήρυξ* ενάντια στην Ατλαντίδα είχαν ως συνέπεια την εφαρμογή του Αντικατασκοπευτικού Νόμου σε βάρος της.⁸ Ο νόμος αυτός όριζε πως «καθίσταται εφεξής παράνομη η διακίνηση σε οποιαδήποτε ξένη γλώσσα ειδήσεων, σημειωμάτων της αρχισυνταξίας ή άλλων δημοσιευμάτων που αφορούν την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών ή οποιοδήποτε άλλο εμπόλεμο έθνος, την πολιτική του, τις διεθνείς σχέσεις του, την κατάσταση ή τη διεξαγωγή του πολέμου ή οποιοδήποτε άλλου σχετικού ζητήματος, εκτός και αν έχει συνταχθεί με τη μορφή ενόρκου καταθέσεως πιστή και πλήρης μετάφραση ολόκληρου του άρθρου που περιλαμβάνει παρόμοιο υλικό και προτείνεται προς δημοσίευση».⁹ Ο πολιτικός ανταγωνισμός ανάμεσα στους βασιλικούς και τους βενιζελικούς οδήγησε τους δύο εκδότες σε μακροχρόνιες δικαστικές διαμάχες για συκοφαντική δυσφήμιση. Καθένας από τους δύο αντιπάλους επιχειρούσε να θεμελιώσει την πολιτική νομιμοποίησή του στον ισχυρισμό ότι είναι ο μόνος αυθεντικός εκπρόσωπος του αληθινού αμερικανισμού, κάτι που οδήγησε σε διαφορετικές πολιτικές εκφράσεις του μεταναστευτικού αμερικανισμού. Αυτές οι διαφορετικές εκφράσεις συχνά αναδεικνυαν αόριστα πολιτισμικά ιδεώδη και πολιτικές αρχές χωρίς σαφές περίγραμμα. Παρ' όλους τους μεταξύ τους ανταγωνισμούς, όμως, και την ασάφεια των πολιτικών διακηρύξεών τους, τόσο η ομάδα των βασιλικών όσο και των βενιζελικών συμφωνούσαν στην άποψη ότι οι μεταναστευτικές κοινότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες όφειλαν να ανακαλύψουν τρόπους να διαπραγματευτούν την κουλτούρα τους και τις πολιτικές

²⁸⁰ τους απόψεις μέσα στο κυρίαρχο αγγλοαμερικανικό πλαίσιο. Οι πολιτικοί ανταγωνισμοί ανάμεσα στους μετανάστες, λοιπόν, εκφράζονταν συχνά με δημόσιες αντιπαράθεσεις για τα χαρακτηριστικά και το πολιτισμικό προφίλ που όφειλε να έχει η κοινότητα στο μέλλον και για τις διαδικασίες πολιτικής διαπραγμάτευσης και πολιτισμικής μετάφρασης με τις οποίες θα διαμορφώνονταν αυτά.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 και στο πλαίσιο της δυναμικής ανάκαμψης των αντιμεταναστευτικών αυτοχθονιστικών κινήματων στις Ηνωμένες Πολιτείες σε τοπικό αλλά και σε παναμερικανικό επίπεδο, ιδρύθηκαν οι δύο σημαντικότεροι μεταναστευτικοί σύλλογοι: ο Ελληνοαμερικανικός Εκπαιδευτικός Προοδευτικός Σύλλογος (AHEPA) και ο Ελληνοαμερικανικός Προοδευτικός Σύλλογος (GAPA). Και οι δύο οργανώσεις, παρά τις διαφορές τους, είχαν ως στόχο να οδηγήσουν τις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες σε μια διαδικασία διαπραγμάτευσης του πολιτισμικού χαρακτήρα και της πολιτικής θέσης τους.¹⁰ Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920, όμως, τη γενική αποδοχή είχε κερδίσει η άποψη ότι η αφομοίωση με την κυριολεκτική σημασία του όρου δεν ήταν επιθυμητή και ότι αντέφασκε με τις αρχές του ορθώς εννοούμενου αμερικανισμού. Ένα άρθρο του *Μηνιαίου Εικονογραφημένου Εθνικού Κήρυκου*, μάλιστα, δήλωνε τα εξής:

Η Αμερική, παρ' όλα τα κηρύγματα περί ομοιομορφίας και συναναμίξεως των φυλών εις μίαν, παραμένει [...] εν μωσαϊκόν φυλών, θρησκειών, πολιτισμού και κοινωνικών ηθών και εθίμων διαφορών. [...] Οι πρώτοι Έλληνες [μετανάστες] ηθέλησαν ευθύς εξ αρχής, όπως χυθώσιν εις τον Αμερικανικόν εθνισμόν πρόθυμοι ν' αφομοιωθούν, αλλά τοιούτον εθνισμόν ξεχωριστόν και αμιγώς Αμερικανικόν δεν απήντησαν πουθενά. Εξ εναντίας απήντησαν αυτοκλήτως Αμερικανούς, Ιρλανδούς, Σκώτους, Ουαλλούς, Γερμανούς. [...] Οι Έλληνες δεν ευρήκον ούτε αμιγή Αμερικανισμόν, αλλά ούτε και ανοικτάς αγκάλας Αμερικανικάς προς αφομοίωσιν, διότι τοιούτος αμιγής Αμερικανισμός δεν υφίσταται ακόμη. Η τριακονταετής των πείρα εις την χώραν έπεισε τους Έλληνας

ότι έπρεπε να δημιουργήσουν και αυτοί ιδιόν των Ελληνοαμερικανικών περιβάλλον.¹¹

Αρκετοί έλληνες διανοούμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες συμμετείχαν ενεργά στη δημιουργία και τη διαμόρφωση αυτού του νέου «ελληνοαμερικανικού περιβάλλοντος». Χρησιμοποίησαν λοιπόν τη βιογραφία ως μέσο διάδοσης των πολιτισμικών στοιχείων που όφειλαν να καλλιεργήσουν οι Ελληνοαμερικανοί. Ο Δημήτριος Καλλίμαχος (1876-1963), εκδότης του *Εθνικού Κήρυκος*, δημοσίευσε το 1926 στο περιοδικό *American Hellenic World* μια σειρά άρθρων τα οποία παρουσίαζαν τις βιογραφίες σημαντικών προσωπικοτήτων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, και λίγο αργότερα συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν σε βιβλίο με τίτλο *Νεοελληνικός Πολιτισμός*.¹² Ο Καλλίμαχος είχε γεννηθεί στη Θράκη το 1879 και είχε σπουδάσει θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μετά την αποφοίτησή του ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία και συνεργάστηκε με ελληνικές εφημερίδες και περιοδικά όπως η *Ακρόπολις* και ο *Ελληνισμός*. Για ένα διάστημα υπηρέτησε επίσης ως γραμματέας του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας στην Αίγυπτο, όπου διέμεινε από το 1906 μέχρι το 1914. Τη χρονιά εκείνη η Πανελλήνιος Ένωση τον κάλεσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του, ακολουθώντας και κοσμική και εκκλησιαστική σταδιοδρομία. Ορίστηκε εκδότης του *Εθνικού Κήρυκος* και για σύντομο διάστημα υπηρέτησε ως ιερέας στο Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης.

Ο Καλλίμαχος συγκαταλέγεται στους πιο δραστήριους έλληνες διανοομένους που ασχολήθηκαν με τη συγγραφή και το κήρυγμα για ζητήματα σχετικά με τον ελληνισμό και την ελληνοαμερικανική ταυτότητα.¹³ Υποστήριξε την άποψη ότι οι Έλληνες των Ηνωμένων Πολιτειών δεν έπρεπε να αφεθούν και να ενδώσουν στην αφομοίωσή τους από το νέο πολιτισμικό περιβάλλον της θετής τους πατρίδας. Πίστευε ότι η μεταναστευτική κοινότητα όφειλε να επαναπροσδιορίσει και να αναπτύξει ακόμα περισσότερο τα θεμελιώδη στοιχεία της ελ-

²⁸² ληνικής κουλτούρας και τα κύρια ιδεώδη του ελληνισμού. Επίσης, πίστευε ότι ορισμένες πτυχές της ελληνικής κουλτούρας ήταν συμβατές με τη δεσπόζουσα αγγλοαμερικανική κουλτούρα της εποχής. Έτρεφε τη βαθιά πεποίθηση ότι ιστορικό χρέος της ελληνικής κοινότητας των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν να ανασύρει από την αφάνεια αυτές τις ιδιαίτερες πτυχές, τις οποίες ονόμαζε «ελληνισμό», και να τις αναδείξει σε κεντρικά στοιχεία της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας, αποδεικνύοντας έτσι την οργανική σχέση ανάμεσα στον ελληνισμό και τον αμερικανισμό.

Η διαδικασία του πολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού και της ενσωμάτωσης, σύμφωνα με τον Καλλίμαχο, δεν αφορούσε μόνον τους Ελληνοαμερικανούς αλλά είχε ευρύτερη σημασία για το ελληνικό έθνος, εφόσον απώτερος στόχος της ήταν ο μετασχηματισμός της ελληνικής κουλτούρας τόσο στις κοινότητες της διασποράς όσο και στα πάτρια εδάφη. Θεωρούσε την ανάδυση μιας «νέας» ελληνικής κουλτούρας στην ξενιτιά μέρος της ευρύτερης διαδικασίας μετασχηματισμού της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας όπου και αν ζούσαν οι Έλληνες.¹⁴ Η ιδέα ότι από τις ιστορικές συνθήκες της μετανάστευσης είχε αναδυθεί ένα «νέο υποκείμενο» ικανό να αναλάβει ηγετικό ρόλο στη διαδικασία του μετασχηματισμού και της εξύψωσης της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στους κύκλους των μεταναστών κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930.

Ο Αμερικανικός Ελληνισμός οσημέραι καθίσταται οργανικότερος, ως σύνολον, και συνειδητότερος. Με τα υλικά μέσα που διαθέτει, με το ευνοϊκότατον περιβάλλον της Αμερικανικής ζωής η οποία ανοίγει απεράντους ευκαιρίας διά την ανάπτυξιν αυτού, την πρακτικήν και θεωρητικήν, ο Αμερικανικός Ελληνισμός δύναται αληθώς να δημιουργήση μιαν νέαν Ελλάδα, πνευματικήν Ελλάδα, πρωτοφανή εις την ιστορίαν της φυλής μας. Ο Ελληνισμός διά πρώτην φοράν έρχεται εις επαφήν κατά μάζας με την Αγγλοσαξωνικήν ζωήν και σκέψιν και δεν υπάρχει αμφιβολία, ό-

τι υπό την επιρροήν αυτής μακράν του να αφομοιωθή και να εκμηδενισθή, απεναντίας θ' αναπτύξη ισχυροτέραν και πλέον ιδιότυπον οντότητα.¹⁵

283

Ο Καλλίμαχος διεκδικούσε το ρόλο του παιδαγωγού του έθνους. Καθώς πίστευε ακράδαντα πως η ελληνική διασπορά χρειαζόταν να διαπαιδαγωγηθεί από τους δικούς της διανοούμενους ούτως ώστε να αναλάβει ηγετικό ρόλο στην παρούσα και τη μελλοντική ιστορία του έθνους, αποφάσισε να απευθύνει τα βιβλία του κυρίως στους Ελληνοαμερικανούς. Χρέος της ελληνικής κοινότητας των Ηνωμένων Πολιτειών, κατά τη γνώμη του, δεν ήταν να αναλάβει το ρόλο του πολιτισμικού μεσολαβητή ο οποίος θα μεταφύτευε, ή θα μετέφραζε, τον αμερικανισμό σε ελληνισμό ή το αντίστροφο. Δεν θεωρούσε ότι οι μετανάστες λειτουργούσαν ως πολιτισμικοί μεταπράτες, αλλά ως δυνάμει ενσάρκωση μιας υψηλότερης μορφής της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας. Συνεπώς, το έργο του στόχευε στη διαπαιδαγώγηση των ελλήνων μεταναστών ούτως ώστε να γίνουν τέτοιοι που θα μπορούσαν να είναι.

Ο Καλλίμαχος εξέδωσε πάρα πολλά βιβλία, στην πλειονότητά τους συλλογές των άρθρων που είχαν ήδη δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ* και στο μηνιαίο περιοδικό της.¹⁶ Τα βιβλία αυτά ήταν διδακτικά, έδιναν πρακτικές συμβουλές και συχνά ήταν απλουστευτικά. Οι ιστορίες ζωής και οι βιογραφίες λειτουργούσαν ως επιχειρήματα που υποστήριζαν με παραδείγματα και παραβολές τις απόψεις του. Πίστευε ότι η εθνική κουλτούρα έπρεπε να αντιστοιχεί στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του λαού. Ο Καλλίμαχος αντιλαμβάνόταν την εθνική ταυτότητα και την εθνικότητα ως έννοιες ψυχολογικής φύσης.¹⁷ Επομένως, στα κείμενά του για την ελληνική εθνική ταυτότητα και κουλτούρα χρησιμοποίησε τις βιογραφίες για να ανασυνθέσει τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ελληνικού λαού. Με τα βιογραφικά πορτρέτα απεικονίζονταν απλά και παραστατικά τα διάφορα συστατικά στοιχεία της ελληνικής ψυχής τόσο στην εποχή του όσο και στο ι-

²⁸⁴ ιστορικό παρελθόν. Επίσης, προσπάθησε με αυτά να επισημάνει τα ουσιώδη συστατικά στοιχεία της ελληνικότητας από πολιτισμική, ψυχολογική, ιστορική και φιλοσοφική οπτική γωνία. Οι ιστορικές προσωπικότητες παρουσιάζονταν ως προσωποποίηση ποικίλων ιδιοτήτων και όψεων της ελληνικότητας. Τα στοιχεία αυτά τα ανίχνευσε στο ιστορικό παρελθόν, επιλέγοντας ιστορικές μορφές από τους τρεις τελευταίους αιώνες της εθνικής και της εθνοτικής ιστορίας. Ο Καλλίμαχος χρησιμοποίησε τις βιοϊστορίες στη βιογραφική εκδοχή τους ως μέσο για να εννοιολογήσει, να περιγράψει, να εδραιώσει και να διαδώσει την πρότυπη, κατά τη γνώμη του, εκδοχή του έλληνα μετανάστη ως ιστορικού υποκειμένου.

Τα βιογραφικά σχεδιάσματα του Καλλίμαχου είναι *ψυχοβιογραφίες*, εφόσον πρόθεσή τους ήταν να λειτουργήσουν ως ψυχικές αναφορές με τις οποίες θα ταυτιζόταν ένα συγκεκριμένο ελληνοαμερικανικό αναγνωστικό κοινό. Σε αυτά ανιχνεύονται πειθαρχικοί και ηγεμονικοί λόγοι διάφορων ειδών. Τα κείμενά του διαπνέονται από το ύφος του χριστιανικού κηρύγματος και της κατήχησης. Ο Καλλίμαχος συχνά αυτο-παρουσιάζόταν ως φωτισμένος, φιλελεύθερος κληρικός, ο οποίος αποφάσισε να αναλάβει κοσμικά καθήκοντα, όπως του υπαγόρευε το πατριωτικό αίσθημα και η αφοσίωσή του στην ευημερία του λαού και του έθνους του. Στα βιβλία του πάρα πολλές σελίδες ήταν αφιερωμένες σε βιοϊστορίες κληρικών, ιδίως όταν επρόκειτο για προσωπικότητες που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ιστορικό ρόλο ως πνευματικές μορφές του έθνους. Παρουσίαζε τις μορφές αυτές ως παραδείγματα προς μίμηση, ως ήρωες που αγωνίστηκαν για την εθνική ανεξαρτησία της Ελλάδας, τονίζοντας ιδιαίτερα το αίσθημα της φιλαλληλίας που τους διέκρινε και τις στέρησεις που υπέστησαν με τη θέλησή τους.¹⁸

Ο Καλλίμαχος νομιμοποιούσε το πνευματικό του έργο επικαλούμενος την αυθεντία ιστορικών και περιηγητών, τους οποίους παρέθετε πάρα πολύ συχνά στα βιβλία του. Αντλού-

σε υλικό και έμπνευση από την περιηγητική φιλολογία των Δυτικοευρωπαίων που είχαν ταξιδέψει στην Ελλάδα τον δέκατο όγδοο και τον δέκατο ένατο αιώνα, καθώς και από την ελληνική εθνική ιστοριογραφία και τη δυτικοευρωπαϊκή ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα. Ο Καλλίμαχος φιλοτέχνησε το ψυχολογικό προφίλ του ελληνικού χαρακτήρα χρησιμοποιώντας ως διανοητικό εργαλείο τη διασπορά στο χρόνο. Καταμέρισε τα χαρακτηριστικά και τα συστατικά στοιχεία του σε τρεις διαφορετικές ιστορικές περιόδους οι οποίες εκπροσωπούνταν από τρεις διαφορετικές ομάδες προσωπικοτήτων του έθνους: τους ήρωες της Επανάστασης του 1821, τους εθνικούς ευεργέτες και τους σύγχρονους μετανάστες. Σύμφωνα με τον Καλλίμαχο, οι ήρωες του 1821 αποτελούσαν μέρος της εθνικής ιστορικής κληρονομιάς, αλλά όχι και πρότυπο για τους μεταγενέστερους. Οι ιστορίες της ζωής τους εκπροσωπούσαν αξίες και ιδεώδη που είχαν εγγραφεί στη γενετικά κληροδοτημένη μνήμη. Επομένως, η πολιτισμική αξία των βιογραφιών τους απέρρεε από το γεγονός ότι οι αξίες και οι αρχές τις οποίες εκπροσωπούσαν είχαν εμφυτευτεί στο εθνικό ασυνείδητο και είχαν σχεδόν εγγραφεί στον γενετικό κώδικα των σύγχρονων Ελλήνων. Οι προσωπικότητες αυτές εκπροσωπούσαν τον ηρωισμό, τη γενναιότητα, τον ανορθολογισμό και τη χωρίς όρους προσήλωση στο πατριωτικό ήθος.

Οι βιοϊστορίες των ευεργετών, αντίθετα, προορίζονταν να λειτουργήσουν ως πρότυπα. Η ομάδα των ευεργετών αποτελούνταν από εύπορους εμπόρους, διανοουμένους και επιχειρηματίες που έζησαν έξω από τα όρια του ελλαδικού χώρου πριν και μετά την ίδρυση του ελληνικού έθνους-κράτους, το 1832. Ο τιμητικός τίτλος του ευεργέτη τούς αποδόθηκε επειδή χρησιμοποίησαν τις οικονομικές, τις πολιτισμικές και τις υλικές δυνάμεις τους για να ενισχύσουν τον ελληνικό αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία στα πρώτα χρόνια της πολιτικής ύπαρξης του έθνους. Ποια ακριβώς χαρακτηριστικά διέκριναν, σύμφωνα με τον Καλλίμαχο, τις βιοϊστορίες των ευεργετών και τους

²⁸⁶ αναδεικνυαν ως αρχετυπικές και παραδειγματικές μορφές για τη νοηματοδότηση των συστατικών στοιχείων της υποκειμενικότητας του σύγχρονου Έλληνα και του νεότερου ελληνικού πολιτισμού; Πρώτο απ' όλα, ήταν το γεγονός ότι διατήρησαν τη βαθιά αφοσίωσή τους προς το έθνος τους παρά την απόσταση και τη γεωγραφική διασπορά. Αυτό συνέβη, επειδή η οικονομική και η επαγγελματική επιτυχία τους στο εξωτερικό, αντί να περιορίσει τον ορίζοντά τους σε υλικές φιλοδοξίες, τους ενέπνευσε να θέσουν τα υλικά τους εφόδια στην υπηρεσία των εθνικών και των συλλογικών συμφερόντων. Ο Καλλίμαχος παρουσίαζε αυτές τις πρότυπες μορφές σε αντιδιαστολή με τους Έλληνες που αφέθηκαν να παρασυρθούν από το υλικό κέρδος και λησμόνησαν το πατριωτικό τους χρέος.¹⁹

Στις ευθύνες των εθνικών ευεργετών ήταν η μελέτη των ανώτερων πολιτισμικών και πολιτιστικών συστημάτων της εποχής τους και η αναζήτηση τρόπων να τα μετακινώσουν στην πατρίδα τους.²⁰ Όλοι ανεξαιρέτως οι εθνικοί ευεργέτες, σύμφωνα με τον Καλλίμαχο, ήταν θαυμαστές του αγγλοσαξονικού πολιτισμού και τρόπου ζωής. Οι Έλληνες της διασποράς ζούσαν ως πολίτες του κόσμου, και ως εκ τούτου είχαν την ευκαιρία να βιώσουν, να κατανοήσουν και να πιστέψουν στην παγκόσμια ανωτερότητα του αγγλοσαξονικού πολιτισμού και των επιτευγμάτων του. Οι εθνικοί ευεργέτες, λοιπόν, είχαν χρέος να μεταδώσουν την εμπειρία του κοσμοπολιτισμού στην πατρίδα τους. Οι βίοι του εμπεριείχαν χρήσιμες συμβουλές για την κοινωνική συμπεριφορά των ελλήνων υπηκόων που ζούσαν στο εξωτερικό. Εκτός από τη βαθιά ηθική δέσμευσή τους στα εθνικά συμφέροντα, ήταν επίσης αφοσιωμένοι στη διαφύλαξη της φυλετικής ακεραιότητας, κυρίως αποφεύγοντας το γάμο με άτομα άλλης εθνικότητας. Ο Καλλίμαχος πρόσφερε άφθονα παραδείγματα εθνικών ευεργετών οι οποίοι άσκησαν έλεγχο στη ζωή των θυγατέρων τους με δυναμισμό, απαγορεύοντας το γάμο τους με αλλοεθνείς.²¹ Οι εθνικοί ευεργέτες, λοιπόν, αναπαριστάνονταν ως άγρυπνοι

φύλακες για την επιπολαιότητα –ιδίως τη σεξουαλική– και την ανωριμότητα των γυναικών, και συνεπώς ως θεματοφύλακες των εθνικών πόρων.

Στα βιογραφικά σχεδιάσματα της εθνικής ψυχής που πρότεινε ο Καλλίμαχος, οι γυναικείες μορφές παρουσιάζονταν μόνον περιθωριακά, και πάντοτε αφαιρετικά. Έλειπαν ολωσδιόλου οι περιγραφές του γυναικείου παρουσιαστικού, ενώ αντίθετα στην ενότητα για τους ήρωες της Επανάστασης αφθονούν οι περιγραφές του ανδρικού σώματος. Ο Καλλίμαχος παρουσίαζε τη ζωή των γυναικών ως σύμπτωμα ή δείκτη της συνολικής ηθικής προόδου ή παρακμής του έθνους.²² Η ηθική κατάσταση του έθνους, όπως υποστήριζε, μπορούσε να αποτιμηθεί με κριτήριο το βαθμό στον οποίο ελεγχόταν επιτυχώς η γυναικεία φύση – φύση κατά βάση επιπόλαια, δόλια και επιφανειακή.²³ Από το έργο του δεν λείπουν οι αναπααραστάσεις των γυναικών ως μητέρων του έθνους. Οι ελληνίδες μετανάστριες, σύμφωνα με αυτή την παραδοσιακή αναπαράσταση των γυναικών, στις ιδιάζουσες συνθήκες της ξενιτιάς είχαν χρέος να δαμάσουν τα ανδρικά πάθη και να συμβουλεύουν και να ελέγχουν τους άνδρες μετανάστες έτσι ώστε να εργάζονται σκληρά και να ευεργετούν το έθνος με τους καρπούς των κόπων τους. Ο Καλλίμαχος διέκοπτε συχνά τα βιογραφικά σχεδιάσματά του με άμεσες αποστροφές προς τους αναγνώστες του, στις οποίες προέτρεπε τους συμπατριώτες του να ακολουθήσουν το παράδειγμα των ευεργετών, και μάλιστα επισήμαινε τρόπους με τους οποίους μπορούσαν να αναδειχθούν έμπρακτα αντάξιοι διάδοχοί τους στην πορεία της εθνικής ιστορίας.²⁴ Με ιδιαίτερη επιμονή φρόντισε να υποδείξει, υιοθετώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο, ότι οι μορφές του εθνικού ευεργέτη και του μετανάστη συνέκλιναν. Εξέφρασε ρητά τη σύγκλιση αυτή χρησιμοποιώντας συχνά τη λέξη «μετανάστης» όταν αναφερόταν στους ευεργέτες και στους άλλους Έλληνες της διασποράς που έζησαν πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Επρόκειτο βέβαια για καταχρηστική υιοθέτησή της, εφόσον η

288 έννοια της σύγχρονης μετανάστευσης κατά κανόνα προϋποθέτει την ύπαρξη των εθνών-κρατών ανάμεσα στα οποία μετακινούνται οι μετανάστες.

Ο Καλλίμαχος, στο βιβλίο του για το χαρακτήρα των σύγχρονων Ελλήνων, περιέλαβε τη βιοϊστορία ενός μόνον μετανάστη. Παρ' όλη τη σύγκλιση ανάμεσα στις αναπαραστάσεις των ευεργετών και των μεταναστών, ένα τουλάχιστον στοιχείο διαφοροποιούσε το βιογραφικό σχεδιάσμα του μετανάστη. Οι βιοϊστορίες των εθνικών ευεργετών λειτουργούσαν διαπαιδαγωγικά: αποτελούσαν παραδείγματα από το παρελθόν προς μίμηση. Μολονότι τα επιτεύγματά τους δεν ήταν εξίσου μνημειώδη με τις ιστορίες ζωής των ηρώων της Επανάστασης, ανήκαν εντούτοις σε μια εποχή που είχε περάσει ανεπιστρεπτί. Αντίθετα, η μεταναστευτική βιοϊστορία λειτουργούσε ολοφάνερα ως περιγραφή της ιστορικής εμπρόθετης δράσης στην εποχή του. Πρόθεσή του ήταν να αποτελέσει αποδεικτικό τεκμήριο και όχι απλώς πρότυπο προς μίμηση. Ο Καλλίμαχος χρησιμοποίησε τη μεταναστευτική ιστορία ζωής προκειμένου να εξηγήσει και να αποδείξει για ποιο λόγο οι έλληνες μετανάστες αποτελούσαν το κύριο δρων υποκείμενο της σύγχρονης εθνικής ιστορίας. Η συγκεκριμένη βιοϊστορία που περιλήφθηκε στο βιβλίο του αφορούσε τον Μιχαήλ Αναγνωστόπουλο (1837-1906), επί τριακονταετία διευθυντή του Ιδρύματος Πέρκινς για τους Τυφλούς. Στο ίδιο κεφάλαιο, που αποτύπωνε χαρακτηριστικά τις προθέσεις του συγγραφέα μιλώντας για τους «διαπρέψαντες» Ελληνοαμερικανούς, περιλαμβανόταν επίσης ένα σύντομο σχεδιάσμα της ζωής τού Σάμιουελ Χάουη, του αμερικανού φιλέλληνα που πήρε υπό την προστασία του τον Αναγνωστόπουλο και τον έφερε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Καλλίμαχος εξηγούσε ότι αποφάσισε να συμπεριλάβει τον Χάουη σε ένα βιβλίο με θέμα την ελληνική ταυτότητα διότι με τη ζωή και το έργο του αποδεικνυόταν παραδειγματικά η αλήθεια των επιχειρημάτων του. Ο Χάουη, όπως και οι περισσότεροι αμερικανοί φιλέλληνες, πίστευε ό-

τι ο ελληνισμός και ο αμερικανισμός συνδέονταν οργανικά. Η ζωή του Αναγνωστόπουλου, λοιπόν, ήταν αποτέλεσμα της πίστεως ενός Αμερικανού στον αρμονικό συνδυασμό των δύο πολιτισμών. Ο Καλλίμαχος, σκιαγραφώντας τη βιογραφία του Αναγνωστόπουλου, παρουσίαζε μια ιστορία επιτυχίας σύμφωνα με τα συνήθη πρότυπα για τις βιογραφίες των επιφανών Ελληνοαμερικανών της εποχής. Ωστόσο, η συγκεκριμένη αφήγηση δεν έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική επιτυχία, όπως θα προσδοκούσε κανείς να συμβαίνει στην εξιστόρηση των επιτευγμάτων ενός μετανάστη στον Νέο Κόσμο. Ο Καλλίμαχος αντίθετα ανέπτυξε διά μακρών με ποιον τρόπο η ζωή του Αναγνωστόπουλου αποκάλυπτε ολοφάνερα ότι ήταν εφικτό και πολύ σημαντικό να γεφυρωθούν τα ιδεώδη και οι αξίες του αμερικανικού και του ελληνικού πολιτισμού.²⁵ Ο Αναγνωστόπουλος με τη ζωή του καταδείκνυε αδιαμφισβήτητα πως ο αμερικανισμός και ο ελληνισμός μπορούσαν να συνδυαστούν χωρίς να θυσιάζεται κανείς από τους δύο.

Ο εναρμόνιος συνδυασμός της Ελληνικότητός του με το Αμερικανικό πνεύμα, εδημιούργησαν τον ανώτερο άνθρωπο και το πρότυπο διά τους ομοεθνείς του που επέλεξαν ως θετήν των πατρίδα την χώραν ταύτην. [...] Η βιογραφία και η σταδιοδρομία του Μιχαήλ Αναγνωστοπούλου θα έπρεπε να είναι το κατεξοχήν διδακτικόν ανάγνωσμα των Ελλήνων εκείνων, οι οποίοι υποθέτουν ότι ο Αμερικανισμός είναι εξάπαντος ταυτόσημος με την απεμπόλησιν της εθνικότητός των. [...] Διότι μελετήσας και εμβάθυνας εις αυτόν ευρήκεν ότι η Ελληνική του παιδεία και ο Ελληνικός του πατριωτισμός και η Ελληνική του αρετή ενηρμονίζοντο με ό,τι υψηλότερον εσήμαινε ο Αμερικανικός πολιτισμός. [...] Εάν ο Αναγνωστόπουλος παρέμεινε Έλλην χωρίς και κατ' ελάχιστον να είναι λιγότερον Αμερικανός, δεν βλέπομεν πώς μερικοί Έλληνες, οι οποίοι ούτε από μακριά αντελήφθησαν τα Αμερικανικά ιδεώδη, εξεγείρονται και όταν ακόμη τους γίνεται υπόμνησις περί της εθνικότητός των.²⁶

Ο Αναγνωστόπουλος εκπροσωπούσε τον σύγχρονο έλληνα μετανάστη στην παραδειγματική εκδοχή του. Σύμφωνα με

²⁹⁰ τον Καλλίμαχο, ο Αναγνωστόπουλος δεν όφειλε τον αμερικανισμό του ούτε στη φύση ούτε στη βιολογική κληρονομικότητά. ²⁷ Αντίθετα, την όφειλε στη συστηματική προσπάθεια και τη μελέτη των αρχών της φιλανθρωπίας. Ο Αναγνωστόπουλος μελέτησε σε βάθος την αγγλοαμερικανική κουλτούρα και χάρη σε αυτό ανακάλυψε εκ νέου τα στοιχεία της εθνικής του κουλτούρας που συνδυάζονταν με τον αμερικανισμό. Έτσι, λοιπόν, αναδείχτηκε παραδειγματικός εκπρόσωπος μιας υβριδικής κουλτούρας η οποία είχε διατηρήσει τα χαρακτηριστικά και των δύο πολιτισμικών συστημάτων. Ο Καλλίμαχος υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της άποψης ότι η νέα υβριδική κουλτούρα την οποία εκπροσωπούσε ο σύγχρονος μετανάστης καθοριζόταν ασφαλώς από τις αρχές του αμερικανισμού, εφόσον το υποκείμενο έπρεπε πρώτα να τις διδαχτεί και κατόπιν να ανακαλύψει με ποια στοιχεία της κουλτούρας του εναρμονίζονταν. Ο Καλλίμαχος προσυπέγραφε την άποψη αυτή με βάση τη βαθύτατη πίστη του στην παγκόσμια πολιτισμική υπεροχή του αγγλοσαξονικού αμερικανισμού στην εποχή του. Στο ίδιο βιογραφικό σύγγραμμά του όριζε επίσης το περιεχόμενο του ελληνισμού. Κατά την άποψή του, οι Έλληνες ως υποκείμενα ήταν προικισμένοι με τη γενετικά κληροδοτημένη αφοσίωση στο έθνος τους και με την ικανότητά να προσαρμόζονται εύκολα στις συνθήκες και τους τρόπους ζωής των ξένων χωρών και να χρησιμοποιούν τα εφόδιά τους για το κοινό καλό. Ήταν επίσης αναγκαίο να γνωρίσουν οι μετανάστες την εθνική τους κληρονομιά ούτως ώστε να συνειδητοποιήσουν ότι ιστορικό καθήκον τους ήταν να εκπροσωπήσουν και να καλλιεργήσουν μια ανώτερη μορφή της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας. ²⁸

Οι μετανάστες διανοούμενοι σαν τον Καλλίμαχο πίστευαν ότι ο σύγχρονος μετανάστης ήταν ένα νέο ιστορικό υποκείμενο, εξαιτίας του ιστορικού πλαισίου που καθόριζε τις κοινωνικές και τις πολιτικές συνθήκες στην ξενιτιά. Ήταν αναγκαίο αυτό το νέο υποκείμενο να γνωρίσει νέες μορφές πολιτισμού

και συλλογικής συνείδησης. Η βιογραφική αφήγηση των βιοϊστοριών χρησιμοποιήθηκε ως μέσο διάδοσης των στοιχείων που θα συναποτελούσαν αυτές τις νέες μορφές. Η ανασύνθεση των βιοϊστοριών των εθνικών ηρώων της Ελλάδας, με βάση την πίστη στην πρόοδο του αμερικανικού πολιτισμού, υπερκαθορίστηκε και ανασημασιοδοτήθηκε σύμφωνα με τις αγγλοσαξονικές πολιτισμικές αξίες και τις αρχές της φυλετικής ανωτερότητας. Η βιογραφική αφήγηση λειτούργησε ως μέσο για να φανταστούν εκ νέου την ιστορικότητα του έθνους σύμφωνα με όσα υπαγόρευε η ζωή στην ξενιτιά. Ο Καλλίμαχος χρησιμοποίησε στο έργο του τις βιογραφίες ως πρότυπες ψυχοβιογραφίες, με στόχο να κανονικοποιήσει τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες ως υποκείμενα θα νοηματοδοτούσαν την προσωπική τους βιοϊστορία σε συνάρτηση τόσο με την ελληνική όσο και με την αμερικανική εθνική ιστορία. Συνυφαίνοντας τις έννοιες της αγγλοσαξονικής ανωτερότητας, του αμερικανισμού και του ελληνισμού, οι βιογραφίες του Καλλίμαχου υπερασπίζονταν και διέδιδαν ηγεμονικές εκδοχές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Υποκειμενικότητα και αφηγήσεις της διασποράς

Είμαι παιδί μιας φυλής κατακτημένης, και από πολύ μικρή ένιωσα πως εμείς οι Έλληνες κάτω από τον τουρκικό ζυγό ζούσαμε μέσα στο φόβο. Ο φόβος ήταν πάντοτε ακαθόριστος, κι όμως διαπότιζε την ύπαρξή μας και επηρέαζε τις πράξεις μας, επειδή το να σε κυβερνά ξένη φυλή σημαίνει ότι ανήκεις στους αδικημένους του κόσμου τούτου.²⁹

Με αυτά τα λόγια η Δήμητρα Βακά Μπράουν έκανε τον απολογισμό της για την ελληνική ψυχροσύνθεση, όπως την παρουσίασε στην αυτοβιογραφία της, η οποία δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο ελληνοαμερικανικό λογοτεχνικό περιοδικό *Athene* το 1947, ένα χρόνο μετά το θάνατό της.³⁰ Η αυτοβιογραφία της εκδόθηκε από τον αμερικανό συγγραφέα και σύζυγό της

²⁹² Κένεθ Μπράουν, ο οποίος επίσης την προλόγιζε. Η Βακά Μπράουν (1877-1946) συγκαταλεγόταν στις πιο διάσημες ελληνικής καταγωγής προσωπικότητες της αμερικανικής λογοτεχνίας.³¹ Κόρη μεσοαστικής ελληνικής οικογένειας, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη, ενώ οι πανεπιστημιακές σπουδές της την οδήγησαν στο Παρίσι. Νεαρή γυναίκα πια, στην καμπή περίπου του αιώνα, μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου και έζησε τα περισσότερα χρόνια της ενήλικης ζωής της. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η Βακά εργάστηκε ως δημοσιογράφος και δασκάλα. Από τη στιγμή που ανακάλυψε το συγγραφικό της ταλέντο, μετά το γάμο της με τον Κένεθ Μπράουν, ασχολήθηκε αποκλειστικά με αυτό.³² Το έργο της, που είναι γραμμένο εξ ολοκλήρου στα αγγλικά, περιλαμβάνει μυθιστορήματα, διηγήματα, πολιτικές μελέτες και μεταφράσεις.³³

Οι συγκαίρινοί της δεν θεωρούσαν τη Βακά ελληνοαμερικανίδα λογοτέχνιδα. Σπάνιες ήταν οι φορές που τη συμπεριέλαβαν σε ανθολογίες ελληνοαμερικανικής λογοτεχνίας. Κατά κανόνα συναντούμε τη βιογραφία της σε καταλόγους γυναικών συγγραφέων των ΗΠΑ ή σε ανθολόγια αμερικανικής γυναικείας γραφής. Ωστόσο, οι άνθρωποι του στενού κοινωνικού της περιβάλλοντος, οι λογοτεχνικοί και οι πνευματικοί κύκλοι της εποχής της, καθώς και η ευρύτερη ελληνοαμερικανική κοινότητα τη χαρακτήριζαν ενόσω ζούσε, αλλά και μετά το θάνατό της, συνήθως ξένη. Όπως αναφέρει ο Μπράουν, που υπογράφει τον πρόλογο της αυτοβιογραφίας της, «έφτασε στην Αμερική δεκαοκτώ χρονών χωρίς να γνωρίζει λέξη αγγλικά, μολονότι μιλούσε με ευχέρεια επτά γλώσσες, κι ανάμεσά τους αρκετές βαλκανικές διαλέκτους. [...] Πάντοτε με γοήτευαν τα κενά σε όσα γνώριζε για τον νέο κόσμο και τη γλώσσα του».³⁴

Ενώ άλλοι αμερικανοί συγγραφείς ελληνικής καταγωγής απέκτησαν δημοτικότητα χάρη στην ικανότητά τους να εκφράσουν λογοτεχνικά τη μεταναστευτική εμπειρία τους, η

Βακά αναγνωρίστηκε ως συγγραφέας που έγραφε αποκλειστικά για την Ανατολή και μεσολαβούσε ανάμεσα στον ανατολικό και τον δυτικό κόσμο. Σύμφωνα με το σύζυγό της:

293

Ο καλύτερος τρόπος για να κατανοήσει κανείς τον κόσμο είναι να καταλάβει τους ανθρώπους του. Η αυτοβιογραφία της Δήμητρας Βακά μάς προσφέρει την ευκαιρία να γνωρίσουμε ένα τμήμα της υφγίου που αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία αλλά είναι ακόμη σχεδόν άγνωστο για τους ανθρώπους της Δύσης. [...] Ίσως κανένας άλλος εν ζωή συγγραφέας δεν απέκτησε τέτοια βαθιά προσωπική γνωριμία με τόσους πολλούς διαφορετικούς πολιτισμούς όσους η Δήμητρα Βακά. [...] Χάρη σ' εκείνη μπορέσαμε να κατανοήσουμε τους βαλκανικούς λαούς στο βιβλίο της «In the Heart of the Balkans», ενώ με το «Haremlik» και το «A Child of the Orient» μάς αποκαλύφθηκαν τα άδυτα της ιδιωτικής τουρκικής [ζωής].³⁵

Η Βακά συνέγραψε πάμπολλα διηγήματα και μυθιστορήματα, συνδυάζοντας το αυτοβιογραφικό στοιχείο με τη μυθολογία. Τα περισσότερα κείμενά της ασχολούνταν με την καθημερινότητα και την πολιτική της Τουρκίας, και ιδίως με τη ζωή των Οθωμανίδων στην Κωνσταντινούπολη και σε διάφορες περιοχές των Βαλκανίων. Δεν γνωρίζουμε κάτω από ποιες συνθήκες έγραφε την αυτοβιογραφία της. Ο Μπράουν στον πρόλόγό του αναφέρει ότι η Βακά τού είχε αφηγηθεί την ιστορία της προτού πεθάνει. Το αυτοβιογραφικό κείμενο υπήρξε συντομευμένη εκδοχή του *A Child of the Orient*, ενός από τα πιο δημοφιλή μυθιστορήματά της. Τόσο στην αυτοβιογραφία όσο και στο μυθιστόρημα, η Βακά αξιοποίησε πλήθος βιοϊστορίες προκειμένου να περιγράψει τις ποικίλες πλευρές της ζωής και του πολιτισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στο αυτοβιογραφικό κείμενό της είχε συγκεντρώσει πάμπολλες ιστορίες ζωής σε ένα και μοναδικό αφήγημα το οποίο περιέγραφε τη ζωή μιας «εξωτικής αμερικανίδας συγγραφέα ελληνικής καταγωγής», όπως τη χαρακτήρισε ο εκδότης. Η Βακά χρησιμοποίησε βιοϊ-

²⁹⁴ ιστορίες γυναικών από τα Βαλκάνια, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Αμερική και την Ευρώπη στη μυθοπλαστική αναπαράσταση της προσωπικής εμπειρίας που είχε αποκομίσει ζώντας ανάμεσα σε πολλά έθνη-κράτη, ωκεανούς και αυτοκρατορίες, και διαβαίνοντας τα όριά τους. Η αυτοβιογραφία της Βακά ανασυνθέτει και ξαναχρησιμοποιεί αναδρομικά τις βιοϊστορίες αυτές φτιάχνοντας μία συνεκτική παρουσίαση του κύκλου της ζωής μιας γυναίκας την οποία στα τέλη της δεκαετίας του 1940 τα ελληνοαμερικανικά έντυπα βάφτισαν «αμερικανίδα συγγραφέα», ενώ παράλληλα την αναγνώριζαν ως «ελληνίδα στην καταγωγή» και τη χαρακτηρίζαν «εξωτική». Η περίπτωση της Δήμητρας Βακά έχει μεγάλη σημασία για τη μελέτη της αμοιβαίας σχέσης που συνδέει την αμερικανικότητα, την εθνοτική καταγωγή, τη θηλυκότητα και την ξενικότητα στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Στην αυτοβιογραφία της, καθώς και στο υπόλοιπο έργο της, αναδεικνύονται και επανέρχονται διαρκώς τρία κεντρικά ζητήματα: η γυναικεία ταυτότητα, οι πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στον δυτικό κόσμο και την Ανατολή και η ανάδυση ενός «νέου» κοινωνικού υποκειμένου, ικανού να υπερβαίνει τις παραδοσιακές ταυτότητες και τα πολιτισμικά σύνορα. Η αυτοβιογραφία, στα διάφορα μέρη της, αναδεικνύει και τα τρία αυτά σημεία, το καθένα ξεχωριστά. Ωστόσο, εννοιολογικά, όλα είναι πάντοτε στενά συνυφασμένα μεταξύ τους, κάτι που καθιστά αδύνατο τον ξεχωριστό ορισμό του ενός, χωρίς αναφορές στα άλλα.

Η Βακά αφιέρωσε πολλά βιβλία της στη ζωή των γυναικών στα Βαλκάνια και την Τουρκία. Κύρια πρόθεσή της ήταν να γράψει για τις συνθήκες ζωής και για την κουλτούρα των περιοχών αυτών από γυναικεία οπτική γωνία. Στο έργο της υποστηρίζει συχνά ότι η ζωή των γυναικών συνιστούσε την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στην κουλτούρα της Ανατολής και της Δύσης. Σε ένα από τα βιβλία της, το *The Heart of the Balkans*, αφηγείται τις εμπειρίες της από το ταξίδι που έκανε συνοδευό-

μενη από τον αδελφό της, ο οποίος ως ανώτερος κρατικός υπάλληλος της Τουρκίας είχε λάβει εντολή να ταξιδέψει στα Βαλκάνια και να συντάξει μια αναφορά για την πολιτική κατάσταση στην περιοχή.³⁶ Η Βακά στοχάστηκε βαθιά πάνω στο ζήτημα της απουσίας των γυναικών των Βαλκανίων από οποιοδήποτε αφήγημα σχετικό με την πολιτική και την ιστορία της περιοχής. Σύμφωνα με το σχόλιό της:

κανένα βιβλίο δεν μιλούσε για τις γυναίκες. Πώς έμοιαζαν άραγε οι γυναίκες που έζησαν σε τούτη την αιματοβαμμένη χώρα με τους ατελείωτους σκοτωμούς; Είχαν μόρφωση, έστω κι ελάχιστη; Μήπως από την αμάθεια είχαν αποβλακωθεί ή είχαν παραμείνει σε άγρια κατάσταση; Ποιες θεμελιώδεις διαφορές να χώριζαν άραγε εκείνες κι εμένα, την αδελφή τους, που δεν γνώρισα τα δεινά των αδιάκοπων συγκρούσεων, μολονότι Ελληνίδα και οθωμανή υπήκοος;³⁷

Στο ίδιο βιβλίο προσπάθησε να σκιαγραφήσει πώς συνδέονταν άμεσα η πολιτική σκηνή της εποχής της και οι συνθήκες ζωής των γυναικών. Ορισμένα χρόνια αργότερα επανήλθε στο ίδιο ζήτημα με το βιβλίο *The Unveiled Ladies of Stamboul*, που αναφερόταν στη ζωή των γυναικών της Τουρκίας μετά το κεμαλικό κίνημα των Νεοτούρκων και την καθεστωτική αλλαγή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.³⁸ Θα υποστηρίξουμε ότι το γενικότερο έργο της Βακά, συμπεριλαμβανομένης της αυτοβιογραφίας της, σχολίαζε τις αντιφάσεις, τις εντάσεις και τους μετασχηματισμούς που έζησαν οι γυναίκες στην καμπή του εικοστού αιώνα στο πλαίσιο των κάθε είδους νεωτερικών κινήματων, της συγκρότησης των εθνών και των εκπατρισμών. Η αυτοβιογραφία της είναι πρωτίστως μία αφήγηση για τις γυναίκες και τη γυναικεία υποκειμενικότητα. Οι πρώτες γυναικείες μορφές που παρουσιάζονται σε αυτήν είναι η ελληνίδα μητέρα και η τουρκάλα παραμάννα τής Βακά. Στο πρόσωπο της μητέρας, μορφής που επανέρχεται συνεχώς στο κείμενο, εκπροσωπούνται τα περισσότερα παραδοσιακά γνωρίσματα και χαρακτηριστικά των γυναικών και της θηλυκότη-

τας. Η Βακά απέρριψε τούτη τη μητρική φιγούρα, που κατά τη γνώμη της αποτελούσε παράδειγμα προς αποφυγή. Η απόρριψη αυτή αποκτάει απόλυτο χαρακτήρα στο κεφάλαιο όπου η Βακά περιγράφει την παιδική της ηλικία μετά το θάνατο του πατέρα της: τότε αναγκάστηκε να αναλάβει η ίδια την ευθύνη του εαυτού της και της μητέρας της, η οποία δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει κατάματα τις ευθύνες που της αναλογούσαν ως κεφαλής της οικογένειας, καθώς είχε μάθει να περιορίζεται αποκλειστικά στο ρόλο της συζύγου. Η πατρική μορφή παρουσιάζεται στο πρώτο μέρος της αυτοβιογραφίας ως κύριος αποδέκτης της αγάπης και του θαυμασμού της συγγραφέα (τον ίδιο ρόλο αναλαμβάνει ο σύζυγός της στα επόμενα κεφάλαια). Ωστόσο, η πατρική μορφή σε καμία περίπτωση δεν παρουσιάζεται ως πρότυπο. Η Βακά εξέφραζε συχνά θαυμασμό ή σεβασμό απέναντι σε ανδρικές μορφές, αλλά τις τοποθετούσε πάντοτε στο ακίνητο δεύτερο επίπεδο της αφήγησής της. Αντίθετα, οι γυναικείες μορφές συνήθως προβάλλουν στο ενεργό προσκήνιο των κοινωνικών και των ιστορικών εξελίξεων, ακόμα και όταν αναπαριστάνονται με αρνητικά χρώματα.

Η Βακά παρουσιάζει πάντοτε τον εαυτό της να αντιστέκεται στα πρότυπα. Στις αυτοαναπαραστάσεις της παραχωρεί προνομιακή θέση σε όλα τα στοιχεία που καθιστούσαν τα έργα και το χαρακτήρα της μοναδικά και ξεχωριστά. Η επιθυμία της μετανάστευσης σε πολλές βιοϊστορίες μεταναστών αποδίδεται στην ψυχολογική, τη σωματική και την πνευματική ιδιοσυστασία τους. Η επιθυμία αυτή συνδεόταν με το χαρακτήρα των μεταναστών με βάση την παραδοχή ότι οι τελευταίοι εκπροσωπούσαν τα πιο ικανά, τα πιο δραστήρια και πιο παραγωγικά στοιχεία των κοινωνιών που άφηναν πίσω τους. Στις μεταναστευτικές βιοϊστορίες οι πρωταγωνιστές περιγράφονται συχνά ως χαρισματικά άτομα με βαθιά πίστη στην πρόοδο, τα οποία θεωρούσαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η πιο αναπτυγμένη χώρα στον σύγχρονο κόσμο και είχαν την

πεποιθήση ότι ο εκπατρισμός και η ρήξη με τις περιοριστικές πολιτισμικές και οικονομικές συνθήκες που σχετίζονταν με την καταγωγή τους συνιστούσαν εγγύηση της προσωπικής τους προόδου.

Στην αυτοβιογραφία της Βακά, αυτό το αφηγηματικό στοιχείο συνυφαινόταν με τη βαθύτατη ταύτιση με το φύλο. Η μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες στη δική της περίπτωση αποδίδεται κυρίως στην επιθυμία της να αποφύγει τους περιορισμούς που θα συνεπαγόταν η γυναικεία ταυτότητα για τη ζωή της εάν είχε παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη· ήθελε δηλαδή να αποφύγει το γεγονός ότι θα διέθετε ελάχιστες ευκαιρίες για πνευματική καλλιέργεια και μόρφωση, ενώ παράλληλα θα δεχόταν αφόρητες πιέσεις να παντρευτεί και να αναλάβει το ρόλο της ελληνίδας συζύγου. Μετά την επιστροφή της από το Παρίσι, η Βακά πέρασε μια περίοδο απόλυτης απογοήτευσης, σύμφωνα με όσα αφηγείται, την οποία αργότερα απέδωσε στους περιορισμούς που αντιμετώπισε σε όλα τα επίπεδα. Στο οικονομικό κατ' αρχάς, καθώς μετά το θάνατο του πατέρα της η οικογένειά της είχε χάσει το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας της· επίσης, στο πολιτισμικό και το κοινωνικό επίπεδο, καθώς την πίεζαν να παντρευτεί, αλλά και στο πνευματικό, αφού είχε διακόψει τις πανεπιστημιακές σπουδές της και είχε απομονωθεί από τους παρισινούς κύκλους διανοουμένων. Η υγεία της επιδεινώθηκε σοβαρά εξαιτίας της ψυχολογικής κατάστασής της. Στην αυτοβιογραφία της αναφέρει την ακόλουθη συνομιλία με το γιατρό της, που προσπαθούσε να ανακαλύψει τον πραγματικό λόγο για τον οποίο επιδεινώθηκε η υγεία της:

- Φαίνεσαι πολύ μεγαλύτερη από την ηλικία σου. Πες μου λοιπόν τι είναι αυτό που σε στενοχωρεί; Τι ακριβώς θα ήθελες;
- Φτερά.
- Και τι θα έκανες, αν είχες φτερά;
- Θα πετούσα μακριά.
- Προς τα πού;

Η έμφυτη κλίση της προς την πρόοδο συνδυαζόταν με την έμφυτη εργατικότητα της. Περιγράφοντας τα πρώτα παιδικά της χρόνια, όπως και τα πρώτα χρόνια της ζωής της στις Ηνωμένες Πολιτείες, έδωσε έμφαση στην εικόνα της σκληρά εργαζόμενης γυναίκας. Η εργατικότητα ήταν χαρακτηριστικό που επανερχόταν πολλές φορές στις μαρτυρίες των μεταναστών. Συχνά προσπαθούσαν να νομιμοποιήσουν την παρουσία τους ανάμεσα στους γηγενείς Αμερικανούς υποστηρίζοντας ότι είχαν προσφέρει απλόχερα τον κόπο τους στην κοινωνία που τους φιλοξενούσε. Η εργατικότητα λοιπόν θεωρούνταν ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Κατά την άποψη της Βακά, όμως, η εργατικότητα ήταν εκείνο που τη διαφοροποιούσε από τα παρδοσιακά γυναικεία πρότυπα. Μιλώντας για τη ζωή της ως εργαζόμενης στις Ηνωμένες Πολιτείες, σχολιάζει σε κάποιο σημείο: «Με μεθούσε τούτη η νέα ζωή, η ολότελα δική μου, και το ότι κέρδιζα μόνη μου τα χρήματα με τα οποία πλήρωνα για τις ανάγκες μου».⁴⁰ Η Βακά ανέπτυξε το πώς αντιλαμβανόταν τον εαυτό της ως σύγχρονη «εργαζόμενη κοπέλα» στο *A Child of the Orient*. Αφού περιγράψει τις δυσκολίες που συνάντησε ζώντας στη Νέα Υόρκη, παρατηρεί:

Δεν θα ήθελα να νομίζει κανείς ότι ήμουν δυστυχισμένη. Αντίθετα, μου άρεσε: η ζωή μου έμοιαζε επιτέλους με όσα είχα διαβάσει τόσες φορές. Ήμουν και εγώ μία από τις βιοπαλαίστριες της γης, που τις θεωρούσα μέσα στην άγνοιά μου πολύ ανώτερες από τις εύπορες τάξεις. Είχαν κάποιο ρομαντισμό οι ιδέες μου για το τι σήμαινε να είσαι εργαζόμενη κοπέλα, και η φαντασία μου έμοιαζε με το μαγικό ραβδάκι της νεράιδας που μεταμόρφωνε τα πάντα. Εξάλλου, στα μάτια μου ήμουν εγώ η ηρωίδα. Όσοι έχουν νιώσει, έστω και παροδικά, για μια μόνον ώρα, ότι είναι ήρωες στα δικά τους μάτια, καταλαβαίνουν τι είδους ψυχική ανάταξη γέμιζε τη ζωή μου και μπορούν να συμμεριστούν την αίγλη των ημερών εκείνων.⁴¹

Το πρότυπο της σύγχρονης «εργαζόμενης κοπέλας» συνδυαζόταν με την εικόνα της Ανατολίτισσας. Καθώς εξιστορεί την επίσκεψή της στην Τουρκία, ύστερα από πολλά χρόνια παρμονής στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρατηρεί:

Μαζί με τις βαθύπλουτες φίλες μου ζούσα σαν λωτοφάγος. Ταξιδεύαμε με άμαξες που τις έσερναν δυνατά, καλοθρεμμένα άλογα, και πηγαίναμε εκδρομές στις ακτές του Βοσπόρου ή στον Κεράτιο Κόλπο με χαρωπά καΐκια. Η συβαρίτισσα μέσα στην ψυχή μου παραδόθηκε στην πολυτελή διαβίωση. [...] Η Τζιμλά, η εξυπνότερη από όλες, όπως πίστευα, φαινόταν βέβαια ευτυχισμένη. Αν όμως μου είχε τεθεί τότε το δίλημμα, θα είχα προτιμήσει χωρίς δισταγμό τη ζωή που έκανα σκληρά εργαζόμενη στην Αμερική παρά την ευωδιαστή ανέμελη ύπαρξή της.⁴²

Η Βακά στα πρώτα μέρη της αυτοβιογραφίας της παρουσιάζει, όπως προαναφέραμε, δύο γυναικεία πρότυπα με τις μορφές της ελληνίδας μητέρας της και της τουρκάλας παραμάννας της. Ενώ είχε απορρίψει το πρότυπο της μητέρας της ως ενσάρκωση της παραδοσιακής εκδοχής της θηλυκότητας, η μορφή της τουρκάλας παραμάννας κέντρισε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον της. Η παραμάννα εκπροσωπούσε για τη Βακά τη στενή συναισθηματική οικειότητα και τη μύησή της σε μια μορφή γυναικείων σχέσεων που δεν ανήκε στη δική της πολιτισμική παράδοση. Ο χαρακτήρας της παραμάννας της, τον οποίο κατόπιν συμπληρώνουν πλήθος μορφές κοριτσιών και γυναικών τουρκικής καταγωγής (οι φίλες της στην Κωνσταντινούπολη), εκπροσωπεί την ικανότητα και την τάση της Βακά να υπερβεί τα προκαθορισμένα πολιτισμικά σύνορα και να ταυτιστεί με κοινωνικούς, πολιτισμικούς και έμφυλους ρόλους που δεν ανήκαν στους παραδοσιακούς ελληνικούς γυναικείους ρόλους. Η ταύτισή της με τις γυναίκες της Τουρκίας, όμως, ήταν πάντοτε αμφίσημη, παροδική και μερική. Τα κεφάλαια όπου περιγράφει τα παιδικά της χρόνια αφιερώνονται ως επί το πλείστον στις φίλες της με τις Τουρκάλες και στις εμπειρίες της κατά

300 τις συχνές επισκέψεις που τους έκανε όταν την προσκαλούσαν στα σπίτια τους. Παρ' όλα αυτά, διατήρησε πάντοτε τη θέση του παρατηρητή. Ποτέ δεν ταυτίστηκε πλήρως με όσες συναναστρεφόταν. Η μετανάστευσή της στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως είδαμε, την οδήγησε σε ρήξη με αυτήν, την πρόσκαιρη και υπό προϋποθέσεις έστω, ταύτισή της με τις γυναίκες της Τουρκίας. Στις ενότητες όπου αναφέρεται στην επιστροφή της στην Κωνσταντινούπολη για μια σύντομη επίσκεψη λίγων μηνών, σε πολλές σελίδες περιγράφει διεξοδικά τις επισκέψεις της στα σπίτια των φιλενάδων της από την Τουρκία. Στις ενότητες αυτές αναφέρεται στις χαρές της ζωής των γυναικών στην Ανατολή, αλλά καταλήγει ότι η ίδια συνειδητά επέλεξε τη ζωή της σύγχρονης εργαζόμενης γυναίκας της Δύσης. Καθώς περιγράφει τη σύντομη επιστροφή της στην Τουρκία, επανέρχεται συχνά στα ζητήματα της γυναικείας ομορφιάς και της θηλυκότητας. Αφηγείται αρκετά επεισόδια στα οποία συγγενείς ή φίλοι σχολιάζουν το πώς την ασχίμυνε η Αμερική, και πώς η ζωή της εργαζόμενης της στέρησε τη δροσιά και τη θηλυκότητά της.

Το θέμα της γυναικείας ομορφιάς οδηγεί τη Βακά να εξετάσει εναλλακτικές εικόνες της θηλυκότητας και εκδοχές της γυναικείας ύπαρξης που βασίζονταν στο πρότυπο της εργάτριας. Στις ενότητες για τις πρώτες εμπειρίες της ως εργάτριας στις Ηνωμένες Πολιτείες αναφέρεται πάμπολλες φορές στις συναδέλφους της, τις συγκατοίκους, τις επόπτριες και τις εργοδότριές της. Η Βακά δίπλα στην εικονοποιία της εργαζόμενης γυναίκας εκθέτει αυτούς τους διαφορετικούς τύπους γυναικών της Ανατολής, και συγκεκριμένα των γυναικών που ανήκαν στα ανώτερα μεσοαστικά τουρκικά χαρέμια. Επιφυλάσσει για τον εαυτό της το ρόλο εκείνης που παραβιάζει τα σύνορα, που έχει την ικανότητα να εισέρχεται αλλά και να εξέρχεται από την ειδήλλως απομονωμένη επικράτειά τους. Η πρωταγωνίστρια, ως ξένη τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και στα τουρκικά νοικοκυριά της γενέτειράς της, κατορθώνει

να νιώθει άνετα και στους κύκλους διανοουμένων της Νέας Υόρκης αλλά και στα τουρκικά χαρέμια. Αναφέρει επίσης πως, ενόσω τη φιλοξενούσαν στην Κωνσταντινούπολη, της επέτρεπαν συχνά να συμμετάσχει σε ανδρικές κοινωνικές συγκεντρώσεις, κάτι που απαγορευόταν στις φίλες της από την Τουρκία. Ποτέ δεν ερμηνεύει άμεσα την ικανότητά της να παραβιάζει τα δημόσια και τα ιδιωτικά σύνορα, μολονότι τη συνδέει με την εμπειρία της μετανάστευσης, του συνεχούς εκτοπισμού και της διπλής ξενικότητας και εθνικότητάς της. Η θηλυκότητα αναπαριστάνεται ως καθοριστικό σημείο αναφοράς αλλά και ως σύμπτωμα της μεταμόρφωσης που υφίσταται το υποκείμενο εξαιτίας της μεταναστευτικής εμπειρίας. Σύμφωνα με τη Βακά, η θηλυκότητα συνιστούσε επίσης σημείο αναφοράς για τον ορισμό της διαφοράς ανάμεσα στη δυτική και την ανατολική κουλτούρα.

Η συγγραφέας και μετανάστρια, μέσα από την προσωπική της μεταναστευτική εμπειρία, μετατρέπεται σε δύναμη, δείκτη και σημείο της ανασύστασης των πανάρχαιων διαφορών ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή (καθώς και της ιεραρχημένης αντίθεσης του παλιού και του νέου την οποία συνεπάγονται). Η μεταμόρφωση αυτή διαφαίνεται καθώς διαβάζουμε πώς περιγράφει η Βακά τη συνάντησή της με έναν τούρκο «καϊχτσή», τον οποίο είχε γνωρίσει προτού αναχωρήσει για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον οποίο ξανασυνάντησε κατά την επίσκεψή της στην Κωνσταντινούπολη:

– Μπενίμ κιουτσούκ, χανούμ, της είπε σιγανά, τρίβοντας τα μάτια του.

– Α, μα εγώ είμαι, φώναξα, εγώ – και του έτεινα και τα δύο χέρια μου.

– Πού είσουν όλα αυτά τα χρόνια; ρώτησε επιτιμητικά.

«Στην Αμερική ήμουν... την πιο νέα και την πιο μεγάλη από όλες τις χώρες», κι άρχισα να μιλάω όπως παλιά, κι εκείνος άκουγε· μόνο που τη φορά αυτή δεν του μιλούσα για το παρελθόν και για ανθρώπους που πέθαναν και λησμονήθηκαν έχοντας ολο-

κληρώσει το έργο τους, αλλά για μια χώρα με λαμπρό παρόν και ακόμη λαμπρότερο μέλλον.⁴³

Η νεαρή Ελληνίδα είχε αναπτύξει βαθιά φιλία με τον ηλικιωμένο Τούρκο πριν αναχωρήσει για την Αμερική. Στη φιλία αυτήν, οι ρόλοι ήταν επακριβώς καθορισμένοι. Η Ελληνίδα διηγούνταν στον Τούρκο ιστορίες για την ένδοξη αρχαία Ελλάδα και για την ανωτερότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Η εμπειρία της στην Αμερική της πρόσφερε νέους λόγους και άφθονη τροφή για την εθνική της υπερηφάνεια. Η πνευματική και η πολιτισμική ανωτερότητα της Ελλάδας, κατά τη γνώμη της, δεν πήγαζαν πια μόνον από το παρελθόν, αλλά τώρα είχαν μεταφερθεί στο παρόν και είχαν μετατραπεί σε προσωπικό βίωμα. Η υποκειμενική εμπειρία της μετανάστευσης είχε γίνει το εργαλείο με το οποίο μπορούσε να τη συλλάβει. Η μεταναστευτική εμπειρία καθώς και η γνώση και η κατανόηση του προοδευμένου πολιτισμού τον οποίο εκπροσωπούσε η Αμερική καθιστούσαν τη Βακά για δεύτερη φορά ανώτερη στη σχέση με τον τούρκο φίλο της. Η μετανάστευση δημιουργούσε τη δυνατότητα να συνεχιστεί η ένδοξη εθνική ιστορία έξω από την παραδοσιακή εθνική επικράτεια, και συνεπώς εκπροσωπούσε μια στιγμή κατά την οποία η ιστορία ξαναέμπαινε δυναμικά σε κίνηση.

Με την ικανότητα της Ελληνίδας να συλλάβει τη δυνατότητα της προόδου που πρόσφερε η μετανάστευση εκδηλώνονταν ακριβώς η πολιτισμική ανωτερότητά της σε σύγκριση με τον Τούρκο, που δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει τι σήμαινε να αποτελείς κινητήρια δύναμη της ιστορίας. Η πολιτισμική ανωτερότητα, η επίγνωση της ιστορικής προόδου και η μετανάστευση συναρθρώνονται εννοιολογικά με την αναφορά σε αφηγηματικά θέματα που συνδέονται με το φύλο. Η συνάρθρωση αυτή παρουσιάζεται μέσα από το διάλογο των δύο φίλων για τη θηλυκότητα, την ομορφιά και την Αμερική:

Τη ρώτησε λοιπόν ευθύς αμέσως: «τι έκανες στο ρόδινο πρόσωπό σου, μικρή μου κυρία; Είσαι χλωμή και μαραμένη».

«Στην Αμερική πρέπει να δουλεύεις σκληρά», απάντησα. «Η χώρα αυτή απαιτεί τον καλύτερό σου εαυτό, να βάλεις τα δυνατά σου για να πετύχεις». [...]

Έγειρε προς τη μεριά μου, με την ειλικρίνεια και την παράκληση ζωγραφισμένη στο καλοκάγαθο πρόσωπό του. «Μην γυρίσεις εκεί πίσω, μικρή μου· μη γυρίσεις πάλι πίσω. Είναι καταραμένη χώρα, κλέβει τη γαλήνη από τους ζωντανούς, από τους νεκρούς το σώμα, και από ένα παιδί στερεί τα ρόδα του. Δώσε, μικρή μου, την υπόσχεση ότι δεν θα γυρίσεις πίσω». ⁴⁴

[...] Τον κοίταξα, και το βλέμμα μου πλανήθηκε πίσω από αυτόν, στο αρχαίο Βυζάντιο – το άλλοτε ελληνικό, που ήταν τώρα γεμάτο μιναρέδες και τζαμιά και όλα όσα εκπροσωπούσαν αυτά. Μια κόκκινη τουρκική σημαία κυμάτιζε νωχελικά στο βαθυγάλανο ουρανό. [...]

Για ποιο λόγο επέστρεφα σε εκείνη την απέραντη νέα χώρα, την ολότελα διαφορετική από τη δική του; Μπορούσα να του το εξηγήσω; Όχι, δεν μπορούσα· μου ήταν αδύνατον, όπως ήταν αδύνατον να εξηγήσω, τόσα χρόνια πριν, στον μικρό μου Κιαμήλη τι νόημα είχε το δώρο του μεγάλου θείου μου στα πέμπτα μου γενέθλια. ⁴⁵

«Γιατί να γυρίσεις πίσω;» επέμεινε ο Αλί Μπαμπά.

Όχι, αδύνατον να του πω. Δεν θα καταλάβαινε. Σημαία του ήταν η Ημισέληνος, δική μου ο Σταυρός. ⁴⁶

Η Βακά στην αυτοβιογραφία της, καθώς και σε πολλά σημεία των βιβλίων της, συμπεριέλαβε πάρα πολλές βιοϊστορίες, δικές της και άλλων (της σύγχρονης εργαζόμενης, του φιλότιμου εργάτη, της Ανατολίτισσας στο χαρέμι, της ελληνίδας μητέρας, της στοργικής συζύγου και κόρης, της διανοούμενης και συγγραφέα). Δεν είναι σαφές αν αυτές οι διαφορετικές αφηγήσεις συνέκλιναν σε ένα ενιαίο αφήγημα για τη μετανάστευση ή αν η συγγραφέας τις είχε συλλάβει ως ριζικά αποκλίνουσες μεταξύ τους. Μπορούμε άραγε να ορίσουμε αυστηρά τι είναι μεταναστευτική βιοϊστορία; Πώς μπορούμε να διακρίνουμε τα αφηγήματα με θέμα τη μετανάστευση από τα αφηγήματα εναλλακτικών γυναικείων μορφών ή της πολιτι-

304 σμικής διαφοράς; Τα ερωτήματα αυτά απηχούν ορισμένες από τις συζητήσεις που διεξάγονται τις δύο τελευταίες δεκαετίες στα πεδία της φιλοσοφίας, της ψυχανάλυσης, της κοινωνικής θεωρίας και των ανθρωπιστικών σπουδών με επίκεντρο τα ζητήματα που θέτει η υποκειμενικότητα. Αφετηρία των σχετικών συζητήσεων υπήρξε η κριτική που ασκήθηκε σε συγκεκριμένες έννοιες της υποκειμενικότητας, όπως εκείνες που κληροδότησε η φιλοσοφική παράδοση του Διαφωτισμού. Η κριτική των εννοιών της ομοιογενούς, ενιαίας, συμπαγούς και κεντροθετημένης υποκειμενικότητας οδήγησε συχνά ορισμένους κριτικούς στοχαστές, άνδρες και γυναίκες, να αντιληφθούν την υποκειμενικότητα ως κενή ή παρωχημένη κατηγορία «την οποία ευτυχώς μπορούμε να πετάξουμε μαζί με όλες τις άλλες αναστολές της νεωτερικότητας». ⁴⁷ Οι διάφορες μεταμοντερνιστικές προσεγγίσεις στα ζητήματα αυτά, εξυμνώντας τον κατακερματισμό της υποκειμενικότητας συμβάλλουν εντέλει στη θεωρητική και την αναλυτική θεμελίωση ενός ακόμα κανονιστικού λόγου για την υποκειμενικότητα: ενός λόγου ο οποίος θεωρεί πως το υποκείμενο *πρέπει να είναι*, και συνεπώς *είναι*, κατακερματισμένο. Στην περίπτωση του αυτοβιογραφικού κειμένου της Βακά κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι οι ποικίλες βιοϊστορίες τις οποίες αφηγείται δεν συγκλίνουν, ούτε διασταυρώνονται· αντίθετα, θα εκπροσωπούσαν τις κεντρόφυγες δυνάμεις που ακύρωναν τη δυνατότητα να υπάρξει μια καθαυτό γυναίκα-μετανάστρια ως υποκείμενο.

Ωστόσο, αν απομακρυνθούμε από τη μανιχαϊστική διάκριση ανάμεσα στην ενιαία και την κατακερματισμένη υποκειμενικότητα, μπορούμε να φανταστούμε πολλαπλές μορφές υποκειμενικότητας, οι οποίες μοιράζονται από κοινού τη ρευστότητά τους. Η υποκειμενικότητα στην περίπτωση αυτή νοείται ως συνεχής διαδικασία κατά την οποία το υποκείμενο γίνεται κάτι που αδυνατεί να είναι πλήρως, επειδή αυτό το κάτι διαρκώς μεταβάλλεται. Το αυτοβιογραφικό κείμενο της Βακά συνοδεύεται από φωτογραφίες στις οποίες η ίδια εμ-

φανιζόταν να φοράει διάφορες εθνικές ενδυμασίες: εικονιζόταν ως Ιταλίδα, Τουρκάλα, Ελληνίδα ή Αυστριακή, αλλά ποτέ δεν στάθηκε ικανή –ή δεν θέλησε– να ταυτιστεί πλήρως με μία από αυτές τις ιδιότητες. Με την έννοια των πολλαπλών μορφών της υποκειμενικότητας απομακρυνόμαστε από πανηγυρικές και ως εκ τούτου κανονιστικές (εφόσον κάθε πανηγυρικός αναπαράγει συγκεκριμένους κανόνες και αρχέτυπα) νοσηματοδοτήσεις της μετανεωτερικής υποκειμενικότητας, και οδηγούμαστε σε ενεργές μορφές ενασχόλησης με την ιστορικότητα των διάφορων εκδοχών του εαυτού και με την πολλαπλότητά τους, την αμοιβαιότητά τους και τις μεταξύ τους διαδράσεις. Επίσης οδηγούμαστε σε μια ιστορικά ευαίσθητη μελέτη των πρακτικών που δημιούργησαν και υποστήριξαν τις πολλαπλές μορφές υποκειμενικότητας. Οι προσεγγίσεις που θεωρούν δεδομένη είτε την ομοιογένεια είτε τον κατακερματισμό της υποκειμενικότητας αδυνατούν να παρουσιάσουν τους τρόπους με τους οποίους τα ίδια τα ιστορικά δρώντα υποκείμενα βιώνουν διαφορετικές και διακριτές όψεις της υποκειμενικότητας ταυτόχρονα και διυποκειμενικά. Ούτε ο κατακερματισμός ούτε η ομοιογένεια μπορούν να εκθέσουν με ποιους τρόπους κάθε πτυχή της αυτοαναπαράστασης διαδρά και διαπλέκεται με τους άλλους – αλλά επίσης καθορίζεται και διαφοροποιείται στη διάδρασή της με αυτούς.⁴⁸

Τα αυτοβιογραφικά κείμενα μας επιτρέπουν να διεισδύσουμε στην πολλαπλότητα και τη ρευστότητα της υποκειμενικότητας. Οι μελετητές της αυτοβιογραφίας παρατήρησαν ότι «μέσα από τις ιστορίες των άλλων οι άνθρωποι διηγούνται τις δικές τους (εκείνες που αγνοούν ή εκείνες για τις οποίες δεν μπορούν να μιλήσουν)».⁴⁹ Οι ποικίλες πτυχές της υποκειμενικότητας ανιχνεύονται με την ανάγνωση των διαφορετικών αφηγήσεων που εντοπίζονται μέσα στο ίδιο το αυτοβιογραφικό κείμενο. Η Βακά στην αυτοβιογραφία της διηγήθηκε πολλές διαφορετικές βιοϊστορίες, οι οποίες μετά βίας θα

σχημάτιζαν σωρευτικά μία μεταναστευτική αφήγηση. Οι αναφορές στην προσωπική ταυτότητα της μετανάστριας είναι εξαιρετικά σύντομες. Μολοντούτο η μετανάστευση υπήρξε το γεγονός που έθεσε σε κίνηση όλους τους μηχανισμούς υποκειμενικής διαμόρφωσης που περιγράφονται στο έργο της. Χάρη στη μετανάστευση, η Βακά μπόρεσε να αποκτήσει πρόσβαση στις αφηγήσεις που χρησιμοποίησε για να διηγηθεί την προσωπική της βιοϊστορία· η μετανάστευση επίσης δημιούργησε τις συνθήκες που της επέτρεψαν να αντιληφθεί τον εαυτό της ως υποκείμενο που περνάει μέσα από τις ταυτότητες και τα πολιτισμικά πλαίσια αναφοράς. Το ίδιο το γεγονός της μετανάστευσης έθεσε σε κίνηση τις αφηγήσεις που συγκρότησαν την υποκειμενικότητα με την αμοιβαιότητα και τη μεταξύ τους διάδραση.

Μολονότι η αυτοβιογραφία της Βακά στο σημείο αυτό μοιάζει με άλλες μεταναστευτικές βιοϊστορίες, από κάποιες απόψεις είναι επίσης πολύ διαφορετική. Τα περισσότερα μεταναστευτικά αφηγήματα διαποτίζονται από τη θεμελιώδη αγωνία πώς θα διατηρηθεί η πίστη σε δύο αντιθετικές φαινomenικά αρχές: πώς δηλαδή θα συσχετιστεί η εθνικότητα της γενέτειρας με την εκδοχή της εθνικότητας την οποία αναγκαστικά αποκτάει το υποκείμενο στη νέα του χώρα. Τα μεταναστευτικά αφηγήματα αναπτύσσονται με επίκεντρο τη συζήτηση για τον εξαμερικανισμό, τη διατήρηση της εθνικής (ή της εθνοτικής) ταυτότητας, ή την τροποποίηση της εθνικής ταυτότητας και της κουλτούρας του Παλιού Κόσμου ούτως ώστε να εναρμονιστούν με την κυρίαρχη κουλτούρα της χώρας υποδοχής. Τόσο η συζήτηση αυτή όσο και τα ζητήματα που αφορούσαν την απεμπόληση της αρχικής πολιτισμικής ταυτότητας και την πολιτισμική αφομοίωση απουσιάζουν πλήρως από το αφήγημα της Βακά. Στην αυτοβιογραφία της, όπως και στο υπόλοιπο έργο της, το ζήτημα που την απασχολεί δεν είναι τόσο οι έννοιες αυτές όσο η ευρεία πολιτισμική μόρφωση. Η Βακά αναφέρει ότι έχει την ικανότητα να κατα-

νοήσει κουλτούρες διαφορετικές από τη δική της και, καθώς είδαμε, αυτό ακριβώς την ανέδειξε διάσημη συγγραφέα και της χάρισε τον τίτλο της «εξωτικής» λογοτέχνης.⁵⁰ Η Βακά ενθουσιαζόταν με την ικανότητά της να πείθει ότι ανήκει σε διάφορες εθνικότητες – και αυτό φαίνεται έκδηλα στην αυτοβιογραφία της. Στα βιβλία της αναφέρεται πολλές φορές σε περιστατικά όπου, φορώντας τουρκικά ρούχα, καταφέρνει πράγματι να παραπλανήσει τους ξένους και να την περάσουν για Τουρκάλα. Περιγράφοντας τη ζωή της στις Ηνωμένες Πολιτείες, διηγείται πόσο είχε ενθουσιαστεί όταν λίγο αργότερα τη νόμισαν για Γαλλίδα ή για Αγγλίδα. Στο κεφάλαιο που αφιερώνει στην επίσκεψή της στην Κωνσταντινούπολη, η Βακά παρουσιάζει τον εαυτό της ως βαθύτατα εξαμερικανισμένο υποκείμενο. Παραδέχεται ότι καταγοητευόταν με την ιδέα πως θα μπορούσε να δει τον δικό της κόσμο με διαφορετικά μάτια.⁵¹ Επίσης, όμως, περιγράφει πόσο τρόμαξε και ταράχτηκε όταν συνειδητοποίησε ότι είχε λησμονήσει τη γεωγραφία της ίδιας της πόλης της και ότι μερικές φορές ούτε και οι δικοί της άνθρωποι δεν την αναγνώριζαν ως όμοιά τους. Το πιο τρομακτικό περιστατικό που έδειχνε ότι ήταν ξένη στον ίδιο της τον τόπο συνέβη όταν επισκέφτηκε την παλιά της γειτονιά και ο σκύλος της άρχισε να της γαβγίζει επειδή δεν την αναγνώρισε. Η Βακά προσπάθησε να τον δωροδοκήσει με μια φραντζόλα ψωμί, μήπως και την αναγνώριζε έτσι. Ένας Άγγλος που εμφανίζεται εκείνη ακριβώς τη στιγμή παρεμβαίνει καταλυτικά.

Από ένα σπίτι στην απέναντι πλευρά του δρόμου ξεπρόβαλε ένας Άγγλος και με πλησίασε εκεί που καθόμουν με τον Γκιαούρ στην αγκαλιά μου. «Συγχωρήστε με», είπε διστακτικά, βγάζοντας το καπέλο του. «Είστε ξένη εδώ, κι οι άνθρωποι της περιοχής είναι επικίνδυνοι. Εξάλλου, δεν κάνουν καλό στην υγεία». Τούτο ήταν το τελειωτικό χτύπημα: ακόμη κι αυτός με είχε περάσει για ξένη.

«Σας ευχαριστώ», αντιγύρισα, «αλλά δεν φοβούμαι. Στην πραγματικότητα ο Γκιαούρ κι εγώ καταγόμαστε από το ίδιο σκυλόσπιτο».⁵²

Η Βακά κατέφευγε σε συμπαγείς μορφές ταύτισης μόνον όταν δεν της αναγνώριζαν την ταυτότητα που θα επιθυμούσε. Θεωρούσε ενδεχομένως διασκεδαστικό και ευχάριστο να πείθει τους άλλους ότι ανήκει σε διάφορες εθνικότητες, αλλά το να μην την αναγνωρίζουν όπως θα ήθελε τη συντάραζε. Στην περίπτωση αυτή, την οδήγησε να δηλώσει σαφώς την ταυτότητά της.⁵³ Ο αφηγηματικός σχηματισμός της ταυτότητας ήταν υποκειμενικός για τη Βακά, εφόσον εξαρτιόταν από τους τρόπους με τους οποίους το υποκείμενο επιθυμούσε να τοποθετείται σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα. Η πολλαπλότητα δεν αποτελούσε ουσιώδες χαρακτηριστικό της υποκειμενικότητας, αλλά αποτέλεσμα και σύμπτωμα της διαφοράς που σημάδευε τις κοινωνικές σχέσεις σε διαφορετικά πολιτισμικά, πολιτικά, ιστορικά και γεωγραφικά περιβάλλοντα. Η πολλαπλότητα λοιπόν δεν ήταν θέμα επιλογής, αλλά πολιτική αναγκαιότητα που υπαγορευόταν από τα εκάστοτε συμφραζόμενα. Η Βακά θεωρούσε ότι είχε μεγαλώσει μέσα στην κοινωνία μιας αυτοκρατορίας η οποία είχε οργανωθεί με βάση την πολλαπλότητα, τη συνύπαρξη και την ανοχή απέναντι στην εθνοτική και τη θρησκευτική διαφορά. Κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητάς της δεν είχε ως πεδίο αναφοράς την πολιτισμικά ομοιογενή μορφή του έθνους-κράτους αλλά τον πολιτισμικό πλουραλισμό της αυτοκρατορίας. Οι αναφορές στο μωσαϊκό των εθνοτήτων των μεταναστών, ιδιαίτερα συνηθισμένες σε άλλα μεταναστευτικά αφηγήματα, απουσίαζαν ολότελα από τις δικές της περιγραφές της Ανατολικής Νέας Υόρκης, στοιχείο που υποδήλωνε ότι η Βακά δεν εντυπωσιάστηκε από το πολυεθνικό περιβάλλον που συνάντησε. Αντιμετώπιζε αυτό το πολυέθνος ως οικείο πολιτισμικό κανόνα μάλλον, παρά ως αιτία αποξένωσης. Περισσότερο ξέ-

νη αισθανόταν η Βακά επειδή αγνοούσε τα φυλετικά ζητήματα παρά επειδή της ήταν ανοίκειες οι πολυεθνικές πολιτισμικές μορφές. Στην αυτοβιογραφία της (και λιγότερο συχνά στα υπόλοιπα βιβλία της) αναφέρεται σε ανεκδοτολογικά «διασκεδαστικά περιστατικά» που αποδείκνυαν την άγνοιά της για τους αμερικανικούς πολιτισμικούς κώδικες της φυλετικής ιεραρχίας. Διηγείται, για παράδειγμα, πώς «άρχισαν να με καλούν σε γεύματα και δείπνα –ως ένα είδος αξιοπερίεργου τέρατος, φοβάμαι– και σε ένα από αυτά έγινα στόχος του αμερικανικού χιούμορ. Ανέφερα τυχαία πως είχα εκπλαγεί που δεν έβλεπα πραγματικούς Αμερικανούς στη Νέα Υόρκη. Κι ό-ταν με ρώτησαν, τους εξήγησα ότι εννοούσα καθαρόαιμους Ινδιάνους».⁵⁴

Σε άλλο σημείο η Βακά δηλώνει ότι, προτού μεταναστεύσει, αγνοούσε όλα όσα αφορούσαν τις Ηνωμένες Πολιτείες. Τα ελάχιστα που γνώριζε πριν από την άφιξή της στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως παραδέχτηκε, σχετίζονταν με τη φυλετική ιστορία της χώρας.

Για την Αμερική στην πραγματικότητα δεν γνώριζα σχεδόν τίπο-τε. [...] Η ιστορία της Ποκαχόντας και του κάπταιν Τζων Σμιθ εί-χε πέσει στα χέρια μου όταν ήμουν δώδεκα χρονών. Έκλαψα πά-νω από τις σελίδες του βιβλίου και συμπέρανα ότι στη μεγάλη ή-πειρο από την άλλη πλευρά του πελάγους κατοικούσαν απόγονοι ινδιάνων περιγίπισσών και ριφοκίνδυνων τυχοδιωκτών. Τη δεύτε-ρη πληροφορία τη συνέλεξα από ένα γαλλικό μυθιστόρημα, νομί-ζω, όπου αναφερόταν ότι το μαύρο πρόβατο κάποιας οικογένειας είχε φύγει για την Αμερική «που έλκει σαν το μαγνήτη όλα τα μαύρα πρόβατα». Και τρίτη πηγή πληροφοριών ήταν η «Καλύβα του μπαρμπα-Θωμά», το βιβλίο χάρη στο οποίο τα μικρά παιδιά της Ευρώπης αποκτούν στρεβλή εντύπωση για τον αμερικανικό λαό και αισθηματολογούν για μια φυλή που το αξίζει ελάχιστα.

Αυτά συνέθεταν τις εγχυκλοπαιδικές μου γνώσεις για την Αμερική. Το γεγονός ότι όλοι όσοι μετανάστευαν εκεί πετύχαι-ναν εύκολα και συγκέντρωναν αμύθητα πλούτη το απέδιδε στο ότι ως Ευρωπαίοι θα ήταν απείρως ανώτεροι από τους Αμερικα-

νούς, οι οποίοι στην καλύτερη των περιπτώσεων δεν ήταν παρά μιγάδες.⁵⁵

Η Βακά παρουσίασε τον εξαμερικανισμό της ως διαδικασία εκμάθησης της φυλετικής γραμματικής των Ηνωμένων Πολιτειών. Με την έννοια αυτή η φυλετοποίηση ήταν θέμα διαπαιδαγώγησης. Το ζήτημα των φυλετικών ιεραρχιών στην αντίληψή της ήταν θέμα ευρύτερων γνώσεων και κοινής λογικής. Μιλώντας για τα πρώτα χρόνια της παραμονής της στις Ηνωμένες Πολιτείες, ανέφερε ότι μόνον όταν γνώρισε το έργο του Τζων Φισκ ανακάλυψε πόσο λανθασμένες ήταν οι απόψεις της για τον αμερικανικό λαό και την καταγωγή του. Παραδέχτηκε μάλιστα ότι ακριβώς χάρη στα βιβλία του μπόρεσε για πρώτη φορά να αντιληφθεί την αμερικανική ήπειρο ως «περιοχή κατοικημένη από τη λευκή φυλή». Όταν το συνειδητοποίησε, την κατέκλυσε «ντροπή» για την προηγούμενη άγνοιά της και θέλησε να μάθει περισσότερα για την Αμερική.⁵⁶

Η ξενικότητα της Βακά, λοιπόν, συνδεόταν με την άγνοιά της για την κυρίαρχη πολιτισμική τάξη του νέου τόπου διαμονής της, τη φυλετική ιεραρχία και την ιστορία του. Πώς, όμως, αναπαριστούσε η Βακά την ιδιαίτερη πολιτισμική κληρονομιά της; Δεν ενστερνιζόταν τις στέρεες και συμπαγείς μορφές εθνικότητας και εθνικής ταυτότητας. Πίστευε ότι η ποιοτική υφή της πολιτισμικής κληρονομιάς που είχε δεχτεί από την εθνική της καταγωγή τη βοηθούσε να πλοηγηθεί στο κοινωνικό δίκτυο των Ηνωμένων Πολιτειών. Συχνά παρουσίαζε τον εαυτό της ως «ελληνίδα του Βυζαντίου». Αυτός ο τύπος ταύτισης παραπέμπει σε μια μορφή εθνικότητας με πολιτισμικό περιεχόμενο, η οποία εντούτοις δεν συνεπάγεται το αίσθημα αφοσίωσης σε κάποιο κράτος ή μια πολιτική επικράτεια. Η αντίληψή της για τη σύγχρονη ελληνική πολιτισμική ταυτότητα της επέτρεπε να κινείται μέσα και έξω από τις συμπαγείς και στέρεες κοινωνικές και πολιτισμικές (φυλετικές, έμφυλες, ταξικές και εθνοτικές) ταυτότητες, να εκθέτει τη μερικότητα και

την αντιφατικότητα τους, να αλλάζει ενδυμασίες, φερειπείν, χωρίς ποτέ να ταυτίζεται με αυτές. Η αυτοαναπαράσταση της Βακά παραπέμπει σε μια διασπορική μορφή ταύτισης, με την έννοια ότι δεν είναι ποτέ πλήρης, ολοκληρωμένη ή χωρίς προϋποθέσεις. Η μορφή εθνικότητας με την οποία ταυτιζόταν ήταν πάντοτε μειονοτική και ελλειπτική, και δεν έμοιαζε με τις μορφές εθνικής ταύτισης που προσιδιάζουν στο έθνος-κράτος. Η μετανάστευση στην περίπτωση της μεταμόρφωσε την εθνικότητα σε μειονοτική θέση που πρόσφερε στο υποκείμενο τα μέσα για να μετακινείται ανάμεσα σε διαφορετικά μέτωπα ταύτισης σε μια διαδικασία που έμενε πάντοτε ημιτελής. Στο σημείο αυτό η βιοϊστορία της Βακά διαφέρει από άλλες μεταναστευτικές βιοϊστορίες. Όπως μάλιστα αναφέρει και η ίδια στην αυτοβιογραφία της, όταν εργαζόταν ως συντάκτρια στην *Ατλαντίδα* της Νέας Υόρκης, διάβαζε εκατοντάδες επιστολές ελλήνων μεταναστών. Σε αυτές διηγούνταν τις ταλαιπωρίες που είχαν υποστεί εξαιτίας του εκπατρισμού και του εκτοπισμού τους. Η Βακά μάς λέει πως ένιωθε λύπη για τους δόλιους μετανάστες, αλλά δεν ταυτίστηκε ποτέ μαζί τους. Η μετανάστευση για εκείνη δεν ήταν βίαιος εκπατρισμός αλλά μια διαδικασία χάρη στην οποία ανακάλυπτε νέους τρόπους να βρίσκεται στην πατρίδα. Η μετανάστευση της Βακά, όπως προαναφέραμε, συνδεόταν με την προσπάθειά της να ξεφύγει από τους παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους και να υιοθετήσει εναλλακτικές μορφές γυναικείας ύπαρξης. Στην ισχυρή ταύτιση με το φύλο της οφείλεται ενδεχομένως η απομάκρυνσή της από την ταύτιση με ορισμένες παραδοσιακές, στέρεες και συμπαγείς μορφές εθνικότητας. Οι κυρίαρχες στην εποχή της νοηματοδοτήσεις του μεταναστευτικού υποκειμένου έφεραν βαθύτατους έμφυλους καθορισμούς (με βάση τον ανδρισμό) έτσι ώστε ήταν ανίκανες να φιλοξενήσουν ριζικά διαφορετικές μορφές ταύτισης. Οι διασπορικές νοηματοδοτήσεις της υποκειμενικότητας, ωστόσο, της επέτρεπαν να είναι και μέσα και έξω από τις κυρίαρχες μορφές του ξενιτε-

³¹² μού και της θηλυκότητας. Οι διαφορετικές όψεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που αναπαριστούνται στη μαρτυρία της Βακά παραμένουν ανολοκλήρωτες, με ανοιχτό τέλος και σύνθετες. Οι πολλαπλές πτυχές της υποκειμενικότητας συνυφαίνονταν πάντοτε γύρω από τους κεντρικούς πυρήνες της θηλυκότητας και της μετανάστευσης. Η μετανάστευση ως ιστορικό γεγονός, ως ατομική επιλογή και προσωπική ανάληψη ρίσκου καθιστούσε τις κατηγορίες και τις ταυτότητες μεταβλητές, εύπλαστες και ρευστές.

Η ιστορία της ζωής της Βακά, όπως την αφηγήθηκε η ίδια στο λογοτεχνικό έργο και στην αυτοβιογραφία της, καθώς και στις βιοϊστορίες των άλλων γυναικών που ύφανε στο αφήγημα της προσωπικής της ζωής μας επιτρέπουν να προσεγγίσουμε σε βάθος τις μορφές της γυναικείας διασπορικής υποκειμενικότητας του πρώιμου εικοστού αιώνα. Χαρακτηρίζω τούτη τη μορφή υποκειμενικότητας διασπορική εξαιτίας της έκδηλης τάσης της να διαρρήξει κατηγορίες που μένουν ειδήλλως κλειστές και σταθερές, καθώς επίσης τις κοινωνικές, τις πολιτισμικές και τις εθνικές ταυτότητες. Ο όρος διασπορικός αναφέρεται επίσης στην τάση του υποκειμένου να εμπλακεί σε πολλαπλές διαδικασίες ταύτισης, οι οποίες παραμένουν εντούτοις ανολοκλήρωτες και μερικές. Η γυναικεία μορφή που εκπροσωπείται στη βιοϊστορία της Βακά βρισκόταν στο επίκεντρο της κοινωνίας και της πολιτικής, εφόσον η θηλυκότητα θεωρούνταν σημείο αναφοράς για τον ορισμό άλλων ειδών διαφοράς. Επίσης ήταν μειονοτική επειδή μπορούσε να φιλοξενήσει πολλαπλές, υπό προϋποθέσεις, αντιφατικές και ανολοκλήρωτες μορφές ταύτισης. Στο αφήγημα της Βακά, η διασπορική γυναίκα παρουσιάζεται ως παραδειγματική μορφή νεωτερικής υποκειμενικότητας. Και όμως, η αφήγησή της δεν ήταν ένας πανηγυρικός των νεωτερικών τρόπων ύπαρξης. Στην αφήγηση της Βακά, όπως και σε άλλα μεταναστευτικά αφηγήματα, εντοπίζουμε επίσης την πίστη ότι τα υποκείμενα ζούσαν σε εποχές που τα παγίδευε η δίνη της ι-

στορίας. Ο εκτοπισμός ήταν αποτέλεσμα προσωπικής απόφασης και ενσυνείδητης επιλογής· ωστόσο δεν εκπροσωπούσε κάποια πανηγυρική χειρονομία χειραφέτησης αλλά συνειδητή παραδοχή της ιστορικής αναγκαιότητας. Στην εξομολόγησή της στο *A Child of the Orient* αποτυπώνεται γλαφυρά η βαθιά σφραγίδα που άφησαν στη νεωτερική υποκειμενικότητα οι εμπειρίες της ξενιτιάς:

Αν είναι να ζήσω τη ζωή μου όπως φαίνεται σωστό σ' εμένα, πρέπει να φύγω από όλα όσα γνώρισα και αγάπησα, και να πετάξω μακριά σε μια άγνωστη, ξένη γη. Η μοίρα αυτή είναι σκληρή: συνεπάγεται πολλές θυσίες και τη συνοδεύει βαθύς πόνος στην καρδιά. Στο κάτω κάτω, η κανονικότητα με την οποία ανατραφήκαμε δίνει στη ζωή τη γλύκα και τη χάρη της. Όταν αναπτύσσεται στο πάτριο έδαφος και φτάνεις γαλήνια στην πλήρη άνθησή σου εκεί, αποκτά ισορροπία η ζωή σου. Ίσως κάποιος θα υποστηρίξει ότι σπάνια παράγει μεγάλα και εκθαμβωτικά αποτελέσματα η ανάπτυξη μέσα στην κανονικότητα· κι όμως, αυτό αξίζει περισσότερο τον κόπο. Οι ανήσυχοι άνθρωποι, εκείνοι για τους οποίους η διαρκής μεταφύτευση μοιάζει αδήριτη αναγκαιότητα, ακόμα κι αν φτάσουν στο απόγειο της ανάπτυξής τους θα έπρεπε να προκαλούν μάλλον τη λύπη παρά το φθόνο· όταν μάλιστα η μεταφύτευση δίνει μέτρια μόνον αποτελέσματα, δεν υπάρχει καμιά παρηγοριά για τη λύπη αυτή.⁵⁷

Καθώς είδαμε, στην περίπτωση του Δημήτριου Καλλίμαχου η ιστορική αναγκαιότητα είχε δημιουργήσει το μετανάστη ως νέο ιστορικό υποκείμενο, όπως αντίστοιχα η συνειδητή παραδοχή της αναγκαιότητας να διαπαιδαγωγηθεί αυτό το νέο υποκείμενο καθοδήγησε την πένα του συγγραφέα στη συγγραφή βιογραφιών. Οι βιογραφίες του λειτουργούσαν ως πρότυπα αφηγήματα με στόχο να κανονικοποιήσουν το πώς έπρεπε να είναι ο μετανάστης. Έφεραν τη σφραγίδα του κλειστού χαρακτήρα τους και εξέφραζαν τη διαρκή προσπάθεια να περιοριστεί η εμπειρία της ξενιτιάς μέσα σε σταθερές μορφές της ελληνικής και της αμερικανικής υποκειμενικότητας.

³¹⁴ τας. Οι βιοϊστορίες της Δήμητρας Βακά, αντίθετα, διατηρούσαν την ανοιχτή προοπτική τους, καθώς η συγγραφέας υποδείκνυε με επιμονή ανολοκλήρωτες μορφές της μεταναστευτικής υπαρξιακής συνθήκης. Και οι δύο τάσεις συνυπήρξαν στη δημιουργία της ελληνικής μεταναστευτικής κουλτούρας του πρώιμου εικοστού αιώνα, και τα άλυτα ζητήματα που ανέκυψαν κατά τη συνύπαρξή τους σημάδεψαν την ελληνική διασπορά επί δεκαετίες.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παρόλο που ως διαδικασία η μετανάστευση διαμόρφωσε τις νεότερες και σύγχρονες κοινωνίες κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, δεν βρέθηκε στο προσκήνιο της ιστορικής έρευνας. Η μελέτη των μετακινήσεων και των μετεγκαταστάσεων των λαών κατέλαβε περιφερειακό μάλλον ρόλο στην ιστορική έρευνα, αν εξαιρεθεί η αμερικανική ιστοριογραφία – ένα πεδίο που θεωρεί τη μετανάστευση καθοριστική συνιστώσα της εθνικής ιστορίας. Οι επαγγελματίες ιστορικοί αντιμετώπισαν τη μετανάστευση κυρίως με βάση τις επιπτώσεις της στο έθνος-κράτος, εξαιτίας εν μέρει της ηγεμονίας που ασκούσε το ενδιαφέρον για το έθνος στην ιστορική σκέψη. Η ιστορία των ιδίων των μεταναστών, συνεπώς, κατέλαβε δευτερεύοντα ρόλο σε σύγκριση με την ιστορία των διαδικασιών που συνδέονταν με τη μετανάστευση, όπως λόγου χάρη η αφομοίωση και η ενσωμάτωσή τους στη χώρα υποδοχής ή η εθνική ασφάλεια. Το σημαντικότερο όμως είναι τούτο: η ιστορική ανάλυση των διαδικασιών αυτών αγνόησε παντελώς σχεδόν τις υποκειμενικές πλευρές της μετανάστευσης και τη σχέση των διεθνικών μετακινήσεων με την ανάδυση νέων μορφών υποκειμενικότητας. Στην πραγματικότητα, όμως, η ιστοριογραφία της μετανάστευσης βασίστηκε σε συγκεκριμένες υποθέσεις για την υποκειμενικότητα των μεταναστών – υποθέσεις που απέρρεαν από αναπαράστάσεις και εικόνες οι οποίες παράχθηκαν και διακινήθηκαν στην ευρύτερη πολιτισμική σφαίρα των μεταναστευτικών κοινοτήτων και των χωρών προέλευσής τους.

³¹⁶ Από την άλλη πλευρά, και στο πλαίσιο της απουσίας επαγγελματικών ιστορικών ερευνών για τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα, οι αυτοβιογραφικές και οι βιογραφικές περιγραφές της μετανάστευσης διαδραμάτισαν μείζονα ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτισμικών σεναρίων και των υποθέσεων στις οποίες βασίστηκε η ανάπτυξη της ιστορικής γνώσης για τη μετανάστευση και για το ρόλο της στην εθνική, την κοινωνική και την οικονομική ιστορία.

Νέες «παλιές καλές ιστορίες» για τη μετανάστευση

Οι περισσότερες από τις αυτοβιογραφίες και τα απομνημονεύματα των ελλήνων μεταναστών της πρώτης γενιάς εκδόθηκαν στις δύο δεκαετίες που ακολούθησαν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι περισσότερες είχαν γραφτεί στα ελληνικά από άνδρες μετανάστες και παλιννοστούντες, οι οποίοι τις εξέδωσαν στην Ελλάδα.¹ Οι αυτοβιογραφίες μεταναστών απευθύνονταν στο ευρύ αναγνωστικό κοινό, τόσο της Ελλάδας όσο και των ελληνικών κοινοτήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επίσης, απευθύνονταν στους μελλοντικούς μετανάστες, που μεταπολεμικά πλήθαιναν όλο και περισσότερο. Το αναγνωστικό κοινό, αλλά και το περιεχόμενο και ο χαρακτήρας του αφηγήματος, καθοριζόταν από τις αιτίες που είχαν παρακινήσει το μετανάστη ή τη μετανάστρια να συγγράψουν την αυτοβιογραφία τους. Οι περισσότερες αυτοβιογραφίες είχαν διδακτικό ύφος, και ορισμένες διέθεταν έντονο πρακτικό και χρηστικό χαρακτήρα, καθώς παρείχαν πληροφορίες για τις τρέχουσες ευκαιρίες που πρόσφερε η μετανάστευση και συμβουλές χρήσιμες στους μελλοντικούς μετανάστες. Οι παλιννοστούντες συχνά αποφάσιζαν να γράψουν την αυτοβιογραφία τους επειδή θεωρούσαν ότι έτσι θα εξηγούσαν τους λόγους του επαναπατρισμού τους σε όσους συμπατριώτες τους είχαν μείνει στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε αυτήν την περίπτωση περιλάμβαναν συμβουλές σχετικά με την κοινωνική θέση

των παλιννοστούντων στην Ελλάδα, την κρατική πολιτική, τα νομικά ζητήματα και τις κοινωνικές αντιλήψεις. Τέλος, οι αυτοβιογραφίες των μεταναστών είχαν στόχο να γνωρίσουν οι νεότερες γενιές των Ελληνοαμερικανών την ιστορία της κοινότητάς τους στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι μεταναστευτικές αυτοβιογραφίες, λοιπόν, στόχευαν πρωτίστως να κάνουν γνωστό στην Ελλάδα το ιστορικό παρελθόν και το παρόν των ελληνικών κοινοτήτων των Ηνωμένων Πολιτειών. Το αυτοβιογραφικό κείμενο ενδιαφερόταν ιδιαίτερα να επικοινωνήσει με το κοινό του. Οι συγγραφείς απευθύνονταν άμεσα στους αναγνώστες τους και δήλωναν ρητά την πρόθεσή τους να μοιραστούν τις προσωπικές τους εμπειρίες, μετασχηματίζοντάς τις, έτσι, σε κοινή κοινωνική γνώση. Το αυτοβιογραφικό αφήγημα βασιζόταν στην παραδοχή ότι η υποκειμενική εμπειρία του μετανάστη στις Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσε, σαν το μισθό του, να αποσταλεί ως «έμβασμα» στην Ελλάδα και να αποτελέσει σωρευτικά αναπόσπαστο τμήμα της σύγχρονης συλλογικής πολιτικής εμπειρίας της πατρίδας τους. Τα αυτοβιογραφικά αφηγήματα συνιστούσαν επικοινωνιακό μέσο νοηματοδότησης του εαυτού. Οι αναλύσεις τους μας επιτρέπουν να μελετήσουμε σε βάθος τον μεταναστευτικό εαυτό, καθώς και την κοινωνική διαφορετικότητα που εκπροσωπούσε. Χαρακτηριστικό των μεταναστευτικών αυτοβιογραφιών λοιπόν είναι η ποικιλία. Το υποκείμενό τους χρησιμοποιεί την προσωπική βιοϊστορία ως αφετηρία για να αφηγηθεί τις ιστορίες συγγενών, φίλων και συμπατριωτών. Οι περισσότεροι συγγραφείς χρησιμοποιούσαν στην αφήγηση το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο (το «εμείς») προκειμένου να περιγράψουν τις προσωπικές εμπειρίες που αποκόμισαν ως μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αυτοβιογραφία συγκαταλέγεται γενικότερα στους πλέον ατομοκεντρικούς τρόπους αναπαράστασης.² Οι μελετητές της αυτοβιογραφικής γραφής των μειονοτήτων, πάντως, επισήμαναν ότι η πρωτοπρόσωπη αφήγηση συχνά παλινδρομεί

από τον ενικό στον πληθυντικό, ότι τα υποκείμενα ταλαντεύονται ανάμεσα στον ατομικό εαυτό και το συλλογικό υποκείμενο.³ Το ατομικό υποκείμενο της μεταναστευτικής αυτοβιογραφίας είναι μέλος της ομάδας που αποτελεί το συλλογικό υποκείμενο της μετανάστευσης. Ο σύγχρονος αναγνώστης των μεταναστευτικών αυτοβιογραφιών συχνά δυσκολεύεται να διαχωρίσει την ατομική από τη συλλογική αφήγηση, καθώς το κύριο αφηγηματικό νήμα συμπλέκεται με πολλές αφηγήσεις που εξιστορούν τη ζωή άλλων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι αυτοβιογραφίες των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά κανόνα προλογίζονταν από κάποιο πολύ γνωστό δημόσιο πρόσωπο, συνήθως κάποιο διανοούμενο, πολιτικό ή δημοσιογράφο. Ο πρόλογος στόχευε να τονίσει την αξία του βιβλίου και να υπογραμμίσει τη διαπαιδαγωγική του συμβολή. Επίσης, συχνά υποδείκνυε πώς θα έπρεπε να υποδεχθεί το κοινό τις μεταναστευτικές αυτοβιογραφίες. Ο συγγραφέας του προλόγου παρουσίαζε τον αυτοβιογραφούμενο ως παράδειγμα για τη νεότερη γενιά των σύγχρονων Ελλήνων, τονίζοντας ιδιαίτερα πόσο σημαντική ήταν για το έθνος και την κοινωνία η ηθική συνεισφορά του στη νεότερη ελληνική κουλτούρα. Καθώς παρατήρησε ο Σπύρος Δεμένιας στον πρόλογο της αυτοβιογραφίας του Κάρολου Μάνου που εκδόθηκε το 1964, η ελλιπής μόρφωση συχνά στερούσε από τους μετανάστες τα μέσα να αναστοχαστούν τη ζωή τους συστηματικά ή εμπεριστατωμένα. Η αξία των μεταναστευτικών αυτοβιογραφιών πηγάζε κυρίως από τον τρόπο με τον οποίο κατόρθωναν να μεταδώσουν την εμπειρία τους με υποκειμενικές μορφές αναπαράστασης.⁴ Ο μετανάστης στη διαδικασία του αυτοβιογραφείσθαι επιτελούσε το ρόλο του ζωντανού φορέα μιας ακατέργαστης εμπειρίας. Έτσι τουλάχιστον φαίνεται να αντιμετωπίζαν στην Ελλάδα τις αυτοβιογραφίες των ελλήνων μεταναστών.⁵ Στα αυτοβιογραφικά κείμενα των δεκαετιών του 1940 και του 1950 περιλαμβάνονταν

όλα σχεδόν τα πολιτισμικά στοιχεία που θεμελίωσαν στην Ελλάδα τις σύγχρονες εικόνες για τον έλληνα μετανάστη ως υποκείμενο. Τα αυτοβιογραφικά κείμενα, λοιπόν, λειτουργούσαν ως ένα είδος μεταναστευτικού πολιτισμικού εμβάσματος σε μια εποχή που σημαδεύτηκε από την ενίσχυση της αμερικανικής επιρροής στην κρατική πολιτική, στη λαϊκή κουλτούρα και στους καθημερινούς τρόπους ζωής. Εξάλλου, νέα μεταναστευτικά κύματα από την Ελλάδα προς τη Δυτική Ευρώπη, την Αυστραλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες δημιουργήθηκαν στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Καθώς πολλές από τις αυτοβιογραφίες αυτές απευθύνονταν σε όσους σχεδίαζαν να μεταναστεύσουν, το αυτοβιογραφικό κείμενο κατέγραφε την εικονοποιία της μετανάστευσης του πρώιμου εικοστού αιώνα όπως κληροδοτήθηκε στις μεταπολεμικές γενιές των ελλήνων μεταναστών.

Η Νίνα Λαδογιάννη εξέδωσε το 1954 την ημιμυθιστορηματική βιογραφία του «Θείου Τσάρλι», ενός μετανάστη στις Ηνωμένες Πολιτείες που επέστρεψε στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1950.⁶ Το βιβλίο εκδόθηκε σε πεντακόσια αντίτυπα ιδίως αναλώμασι. Η Λαδογιάννη, όπως ανέφερε και στην εισαγωγή, συνάντησε τον «θείο Τσάρλι» –που είχε φύγει από την Ελλάδα στις αρχές του εικοστού αιώνα «αγράμματο χωριατόπουλο» και επέστρεψε «αγράμματος γέρος μετανάστης» στη δεκαετία του 1950– σε μια κοινωνική συνάντηση, όπου τον άκουσε να αφηγείται την ιστορία της ζωής του στην ομήγυρη των φίλων και των συγγενών, που τον παρακολουθούσαν όλο περιέργεια. Η συγγραφέας αποφάσισε να γράψει στη θέση του την αυτοβιογραφία του Τσάρλι. Το ίδιο το αφήγημα επαναλάμβανε πολλά στερεότυπα των αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής ζωής, και ανάμεσά τους τις αναφορές στις δυσκολίες των πρώτων χρόνων, στη φτώχεια, την εκμετάλλευση, την αδικία, τον αγώνα καθώς και την αποφασιστικότητα για την επιβίωση και την επιτυχία, την προθυμία για εργασία, την ευφυΐα και την κοινωνική προσαρ-

³²⁰ μοστικότητα. Ωστόσο, η ιστορία του Θείου Τσάρλι διέθετε και ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Η αναφορά στην παντελή έλλειψη εφοδίων (όπως ο πλούτος, οι επαγγελματικές δεξιότητες, η εκπαίδευση και η κοινωνική και πολιτισμική εξοικείωση με τη χώρα υποδοχής) –χαρακτηριστικό στερεότυπο όλων των περιγραφών της μετανάστευσης– συσχετιζόταν με τη διαφορά γενιάς. Σύμφωνα με τη Λαδογιάννη, η εποχή και η γενιά στις οποίες ανήκε ο ηλικιωμένος μετανάστης είχαν ήδη περάσει οριστικά στο παρελθόν, και επομένως αυτός εκπροσωπούσε ελληνικές ιδιότητες και αρετές που εξαφανίζονταν ραγδαία στη μετεμφυλιοπολεμική Ελλάδα. Οι παλαιότερες γενιές μπορεί να είχαν στερηθεί τα εφόδια για την επιβίωση, αλλά ήταν προικισμένες με άλλα προτερήματα, όπως η αποφασιστικότητα, η πίστη και το θάρρος. Ο Θεός Τσάρλι ενσάρκωνε ακριβώς αυτά τα χαρακτηριστικά, που διατηρήθηκαν και καλλιεργήθηκαν στις συνθήκες της μετανάστευσης. Η παρουσία του γερομετανάστη αποτελούσε εγγύηση για τη δυνατότητα να ξανανιώσει η ελληνική ψυχή. Η Λαδογιάννη αποφάσισε να γράφει τη διαμεσολαβημένη αυτοβιογραφία του επειδή, κατά τη γνώμη της, η μετανάστευση είχε ήδη γίνει «ιστορία» και οι εμπειρίες των ελλήνων μεταναστών έμοιαζαν να αποτελούν τμήμα της εθνικής πολιτισμικής παράδοσης.⁷

Το ζήτημα της έλλειψης εφοδίων συνιστούσε επανερχόμενο στοιχείο στις μεταναστευτικές αυτοβιογραφίες, και μάλιστα επέτρεπε την αναπαράσταση άλλων ιδιοτήτων που χαρακτήριζαν τον μεταναστευτικό βίο. Ο Κάρολος Μάνος εξηγούσε στην αυτοβιογραφία του ότι μπόρεσε να επιβιώσει στις εντελώς αντίξοες συνθήκες της Αμερικής χάρη στις αρχές που τήρησε στη ζωή του. Τα ηθικά προτερήματα του μετανάστη, λοιπόν, αντιστάθμιζαν την έλλειψη γνώσεων ή άλλων εφοδίων. Η έλλειψη υλικών και μορφωτικών εφοδίων συνδεόταν και εδώ με τη γενιά.⁸ Ο μετανάστης εκπροσωπούσε τις παραδοσιακές και θαλερές ελληνικές αξίες που είχαν χαθεί στη μετεμφυλιοπολεμική Ελλάδα αλλά καλλιεργούνταν στην ξε-

νιτιά. Οι αυτοβιογραφίες μεταναστών αναπαρήγαγαν την ιδέα ότι η υπομονή και η καρτερία σε συνθήκες οικονομικών στερήσεων, κοινωνικών ανισοτήτων και πολιτικής αποψίλωσης συνιστούσαν ουσιώδεις αρετές της ελληνικής ψυχοσύνθεσης και ότι η μόνη οδός προς την πρόοδο και τη βελτίωση ήταν η καλλιέργειά τους σε συνδυασμό με τη σκληρή εργασία. Καθώς η μετανάστευση εγγραφόταν στην εθνική πολιτισμική κληρονομιά, συνδεόταν επίσης με μια συγκεκριμένη εργασιακή ηθική, καθώς και με στερεότυπες αντιλήψεις για την Ελλάδα ως έθνος που παλεύει με κάθε είδους αντιξοότητες.

Το θέμα της έλλειψης εφοδίων σε άλλες αυτοβιογραφίες θεμελιώνει τους ισχυρισμούς ότι οι μετανάστες χρειάζονταν καθοδήγηση και προστασία. Στην αυτοβιογραφία του Εμμανουήλ Πολένη, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1945, οι μετανάστες παρουσιάζονταν ως παιδιά που έχουν ανάγκη την πατρική προστασία και μέριμνα.⁹ Ο Πολένης υποστήριζε ότι η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών είχε αναλάβει το ρόλο του προστάτη πατέρα των μεταναστών. Οι μορφές αυτοσυνείδησης που τόνιζαν την έλλειψη εφοδίων και τα αδιέξοδα της ζωής των μεταναστών συνδυάζονταν συχνά με αντιλήψεις που θεωρούσαν την Αμερική προστάτιδα δύναμη.

Όσοι λοιπόν από εμάς επήγαμε εις την Αμερικήν, παιδιά πτωχά και απροστάτευτα, ευρήκαμε εκεί αμέσως μεγάλη ηθική και υλική υποστήριξη και, σαν πραγματικοί κληρονόμοι και πνευματικά παιδιά του αρχαίου ελληνικού δαιμονίου πνεύματος, προσαρμοστήκαμε αμέσως εις το αμερικανικόν περιβάλλον, πράγμα εις το οποίον τεραστίως μας εβοήθησαν, οι επιτόπιοι Νόμοι της Αμερικανικής Κυβερνήσεως και το φωτισμένο ενδιαφέρον των μεγάλων αμερικανικών φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων και Σωματείων.¹⁰

Παρόμοιες εικόνες του αμερικανικού κράτους συνυπήρχαν σχεδόν πάντοτε με αναπαραστάσεις της εγγενούς και αθεράπευτης αναποτελεσματικότητας του ελληνικού κράτους. Με την αντιπαράθεση των εικόνων των δύο κρατών, πολλοί συγγραφείς εξέφραζαν πολιτικές θέσεις υπέρ της αμερικανικής

³²² παρέμβασης στην ελληνική πολιτική και υποστήριζαν τον προστατευτισμό στο διεθνές πολιτικό επίπεδο. Με το θέμα της έλλειψης εφοδίων συχνά εισάγονταν οι αναφορές στις αρετές της ελληνικής ταυτότητας και στην καθοριστική σημασία τους στα συμφραζόμενα της μετανάστευσης. Υποτίθεται πως παρά την έλλειψη εφοδίων ο έλληνας μετανάστης ανέκαθεν υπήρξε φιλόπρονος, λιτοδίαιτος και προοδευτικός εκ φύσεως. Χάρη σε αυτά λοιπόν μπόρεσε να ενσωματωθεί στην αμερικανική κοινωνία που τον υποδέχτηκε.¹¹ Ο Πολένης στην αυτοβιογραφία του δεν κατασκεύασε μια αφεγάδιαστη εικόνα του έλληνα μετανάστη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι ενδοιασμοί του για την κοινωνική συμπεριφορά των μεταναστών εκτίθενται γλαφυρά και συνοδεύονται από συμβουλές προς τους μελλοντικούς μετανάστες, ιδίως όσον αφορά την μποέμικη ζωή ορισμένων. Με αυτό εννοούσε τις αθέμιτες σχέσεις με γυναίκες, που οδηγούσαν συχνά στη μετάδοση μολυσματικών ασθενειών, στη χαρτοπαιξία και τον αλκοολισμό, συμπεριφορές που έπρεπε οπωσδήποτε να αποφύγουν όσοι ήταν αποφασισμένοι να επιβιώσουν και να προοδεύσουν. Παρά τους κινδύνους και τις κακουχίες, σύμφωνα με τον Πολένη, η μετανάστευση πρόσφερε στον ελληνικό λαό την ευκαιρία να υπερβεί τους περιορισμούς και τις ελλείψεις που του είχαν επιβάλει η εθνική και η πολιτισμική καταγωγή του. Η μετανάστευση ήταν αποτέλεσμα της οικονομικής υπανάπτυξης, της τεχνολογικής υστέρησης και της πολιτισμικής κατωτερότητας.¹² Η ίδια όμως παρείχε επίσης στο υποκείμενο την ευκαιρία να υπερβεί τους ιστορικούς και τους γεωγραφικούς επικαθορισμούς και να βελτιώσει τη θέση του στον διεθνή καταμερισμό εργασίας και στη διεθνή ιεραρχία των προοδευμένων πολιτισμών. Καθώς αναφέρει ο Πολένης, η αρχική απόφασή του να μεταναστεύσει ενισχύθηκε όταν ένας από τους στενούς του φίλους τον πληροφορήσε ότι θα βελτίωνε την εργασιακή του θέση αν πήγαινε στην Ινδία, δηλαδή σε έναν τόπο όπου η ευρωπαϊκή καταγωγή αποτελούσε πλεονέκτημα στο πλαίσιο της φυλετικής και

της ταξικής ιεραρχίας στην αγορά εργασίας.¹³ Μολονότι προ-
τίμησε τελικά να μεταναστεύσει στις Ηνωμένες Πολιτείες αντί
για την Ινδία, διατήρησε την πεποίθησή του ότι με τη μετανά-
στευση μπορούσε να καλύψει την οικονομική και πολιτισμική
υστέρηση που οφειλόταν στην υπανάπτυξη της γενέτειράς
του και στην εθνική του καταγωγή.

Τα ζητήματα της προσωπικής βελτίωσης, της ηθικής, της
σωματικής και της ψυχικής ευεξίας, καθώς και της επαγγελ-
ματικής ανόδου, κατείχαν κεντρικό ρόλο και επανέρχονταν
διαρκώς στα μεταναστευτικά αφηγήματα. Η προσωπική βελ-
τίωση και ευεξία συχνά θεωρούνταν συνιστώσες της διαδικα-
σίας εξαμερικανισμού. Στις κανονιστικές ψυχοβιογραφίες ξα-
νασυναντήσαμε τον εξαμερικανισμό ως αλληλένδετο με την
προσωπική βελτίωση. Στις αυτοβιογραφίες μεταναστών εντο-
πίζουμε την ίδια αντίληψη στις ενότητες όπου οι συγγραφείς
συμβουλεύουν τους αναγνώστες πώς θα ευτυχίσουν και θα
προοδεύσουν στη νέα τους πατρίδα. Όλες σχεδόν οι αυτοβιο-
γραφίες διέθεταν κεφάλαια με πρακτικές συμβουλές που εξέ-
ταζαν λεπτομερώς τα «πλεονεκτήματα της ζωής στην Αμερι-
κή». Τα «πλεονεκτήματα» αυτά στην πλειονότητά τους αφο-
ρούσαν τομείς της ιδιωτικής σφαίρας της καθημερινότητας, ό-
πως η οικογενειακή ζωή και ειδικότερα η ανατροφή των παι-
διών. Τα «αμερικανικά ήθη» περιλάμβαναν τον εξορθολογι-
σμό της οικογενειακής ζωής και των προσωπικών σχέσεων.

Είναι καιρός αυτές οι αντιλήψεις να πρυτανεύσουν εις την Ελλά-
δα. Εις την Αμερικήν, όπου τα πάντα κατευθύνει η σοφή πείρα
και η ψυχολογημένη Επιστήμη, η διαπαιδαγώγησις της νεαρής η-
λικίας δεν είναι ζήτημα απλό και υπόθεσις παρωνυχίδος. Οι Αμε-
ρικανοί, άνθρωποι πρακτικοί και πολιτισμένοι, έχουν αφήσει το
παιδί ελεύθερο, του ενισχύουν κάθε αγαθή πρωτοβουλία, το χει-
ραγωγούν με μέθοδο σε κάθε βήμα του». ¹⁴

Οι αρετές των αμερικανικών ηθών ήταν πασίδηλες επίσης στη
δημόσια σφαίρα τόσο της εσωτερικής όσο και της διεθνούς πο-
λιτικής. Πολλοί μετανάστες πίστευαν ότι είχαν αναλάβει την

³²⁴ αποστολή να μετακενώσουν τα αμερικανικά πλεονεκτήματα στην Ελλάδα, συνεχίζοντας τη μακροχρόνια παράδοση των ελληνοαμερικανικών ανταλλαγών και διεθνών σχέσεων. Η ατομική μεταναστευτική ιστορία του υποκειμένου εντασσόταν κατ' αυτόν τον τρόπο στη συλλογική εθνική ιστορία. Η αυτοβιογραφία του Πολένη άρχιζε με αναφορές στην ιστορία των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, και ειδικότερα στο αμερικανικό φιλελληνικό κίνημα κατά την Επανάσταση του 1821. Οι μετανάστες παρουσίαζαν συχνά τους εαυτούς τους ως διαδόχους των αμερικανών φιλελλήνων του δέκατου ένατου αιώνα.

Το θέμα της ανάδυσης νέων μορφών υποκειμενικότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στις μεταναστευτικές αυτοβιογραφίες. Γενικότερα, προσδοκούσαν πως η εφαρμογή και η εξάπλωση των αμερικανικών τρόπων ζωής σε όλο τον κόσμο θα οδηγούσε την ανθρωπότητα στην πρόοδο και την πολιτισμική εξέλιξη. Η πίστη αυτή έβρισκε την εντυπωσιακότερη έκφρασή της στους τρόπους με τους οποίους προσδοκούσαν πως η διασταύρωση των εθνοτήτων και των πληθυσμών στις Ηνωμένες Πολιτείες θα παρήγαγε μια «νέα φυλή» Αμερικανών, ανώτερη από τις υπάρχουσες ευρωπαϊκές φυλές.¹⁵ Πώς αντιμετώπιζαν, λοιπόν, οι συγγραφείς των αυτοβιογραφιών τη συζήτηση που αντιπαρέθετε τον εξαμερικανισμό στη διατήρηση της ελληνικής εθνικής κουλτούρας; Μεγάλο μέρος της αυτοβιογραφίας του Πολένη αφορούσε το ζήτημα του διπλού εθνικού φρονήματος. Άρχιζε με την παραδοχή ότι οι μετανάστες εκ των πραγμάτων «δεν είχαν πατρίδα». Το αντίθετο θα μπορούσε να αποβεί επιζήμιο για το μετανάστη, εφόσον τον φυλάχιζε στη στείρα νοσταλγία. Η κατάσταση αυτή αφορούσε κυρίως την πρώτη γενιά μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, ανθρώπους που για χρόνια αισθάνονταν ότι «ευρισκόμεθα υπό κράτησιν, ότι είμεθα εξόριστοι, ως απόκληροι της τύχης και ότι τώρα μετά από τόσα έτη απελευθερωνόμεθα».¹⁶ Με αφετηρία την προσωπική του εμπειρία, ο Πολένης συμβούλευε τους άλλους έλληνες μετανάστες να α-

ναπτύξουν θετικότερες μορφές κατανόησης και αναπαράστασης του εαυτού τους. Υποστήριζε επίσης ότι η ελληνική μεταναστευτική κοινότητα χρειαζόταν να αναπτύξει νέους, εναλλακτικούς τρόπους σχέσης με τη χώρα της καταγωγής της. Πρώτον, η εθνικότητα έπρεπε να αποσυνδεθεί από τις έννοιες της εδαφικότητας και της πολιτικής αφοσίωσης. «Αγαπητοί ομογενείς, ο πατριωτισμός και η αγάπη προς τους εκλεκτούς μας, δεν χάνεται οπουδήποτε και αν ευρισκώμεθα, ή οιαδήποτε υπηκοότητα κι αν φέρωμεν. [...] Απεναντίας γνωρίζομεν πολύ καλά όλοι, ότι οι μεγαλύτεροι ευεργέται της Ελλάδος υπήρξαν οι ομογενείς του εξωτερικού».¹⁷

Προσπαθώντας να ορίσει τη σχέση ανάμεσα στον τόπο και το εθνικό αίσθημα, ο Πολένης χρησιμοποιούσε συχνά τα παραδείγματα του ταξιδιού και του τουρισμού προκειμένου να υπερασπιστεί μια κοσμοπολίτικη ιδέα για την εθνικότητα. Οι μεταναστευτικές αυτοβιογραφίες των δεκαετιών του 1950 και του 1960 –δεκαετίες που σημαδεύτηκαν από την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού και των οργανωμένων ταξιδιών– συχνά χρησιμοποιούσαν τυπικά στοιχεία της περιηγητικής λογοτεχνίας. Αφηγούμενος τις περιπλανήσεις του στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ελλάδα, ο Πολένης περιέγραφε λεπτομερώς τη θέα, το τοπίο και τα ιστορικά μνημεία. Η νέα, κοσμοπολίτικη ιδέα περί εθνικότητας την οποία υπερασπιζόταν ο συγγραφέας οπωσδήποτε εμπνεόταν από τουριστική διάθεση απέναντι στην κουλτούρα, στους λαούς και τους τόπους. Η μεταναστευτική εθνικότητα κατά την άποψή του θα έπρεπε να διαθέτει πολιτισμικό και ηθικό περιεχόμενο, χωρίς εδαφικές αναφορές και πολιτικές δεσμεύσεις. Το πολιτισμικό περιεχόμενο της μεταναστευτικής εθνικότητας θα προέκυπτε από τον εκλεκτικισμό που θα επέτρεπε στο μετανάστη να διατηρήσει όσα στοιχεία ταίριαζαν με την καθημερινή του ζωή σε μια διαφορετική χώρα και να αγνοήσει όλα τα υπόλοιπα. Επιπλέον, η εφαρμογή του τουριστικού μοντέλου στη μεταναστευτική εθνικότητα επιφύλασσε προνομιακό ρόλο σε

³²⁶ μια ηδονοβλεπτική προσέγγιση της εθνικής κουλτούρας. Ο μετανάστης, σαν τον ηδονοβλεψία τουρίστα κατά κάποιον τρόπο, επιθυμούσε και συχνά απαιτούσε μια προκαθορισμένη σκηνή και μια σταθερή εικόνα του έθνους. Η επιμονή τού αυτοβιογραφικού κειμένου να ορίσει και να περιγράψει τα ουσιώδη και κληρονομικά καταστατικά στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας εξέφραζε αυτήν ακριβώς την επιθυμία. Αν μάλιστα προχωρούσαμε λίγο μακρύτερα τη μεταφορά του ηδονοβλεψία τουρίστα, θα υποστηρίζαμε ότι στις ηδονοβλεπτικές σχέσεις ο ηδονοβλεψίας κατέχει θέση αυθεντίας, η οποία του επιτρέπει να εισέρχεται και να εξέρχεται από τη σκηνή όποτε θέλει. Δεν δεσμεύεται να παραμείνει στη σκηνή ούτε να συνδεθεί με τους πρωταγωνιστές της. Ανάλογα, ο μετανάστης τουρίστας, μέσα από μια διαδικασία καθήλωσης και αντικειμενοποίησης της εθνικής κουλτούρας, έλαβε τη θέση του παρατηρητή και διατήρησε το προνόμιο να εισέρχεται και να εξέρχεται κατά βούληση από την εθνικότητα. Ο Πολένης γνώριζε βέβαια ότι οι κοινωνικοί, οι πολιτικοί και οι οικονομικοί περιορισμοί δεν επέτρεπαν στο μετανάστη την πολυτέλεια να ακολουθήσει το τουριστικό μοντέλο περί εθνικότητας. Όποτε λοιπόν περιέγραφε μνημεία ή τοπία στην αυτοβιογραφία του, τόνιζε τη διαφορά ανάμεσα στον ταξιδιώτη και το μετανάστη, σχολιάζοντας ότι στη ζωή του ελάχιστες φορές είχε κατορθώσει να «μεταμορφωθεί για λίγο σε περιηγητή». Μολονότι επιθυμούσε το ρόλο του ταξιδιώτη, και προσωρινά τον ανέλαβε, εντούτοις ταυτιζόταν ενσυνείδητα με ό,τι ονόμαζε ο ίδιος «μετανάστες όλου του κόσμου».

Οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις των ελλήνων μεταναστών στη μεταπολεμική εποχή αποκαλύπτουν ότι οι παλιότερες αντιπαραθέσεις της εθνοτικής αμερικανικής και της ελληνικής πολιτισμικής ταύτισης υποχωρούσαν, καθώς αναδύονταν νέες, διεθνικές μορφές δημιουργίας της ταυτότητας. Μορφές που αναδύθηκαν ύστερα από μια πεντηκονταετία περίπου αντιπαραθέσεων για τα ζητήματα της πολιτισμικής ταυτότητας,

και μετά το μετασχηματισμό της στο πλαίσιο της πύκνωσης των διεθνικών κινημάτων και ανταλλαγών. Η εμφάνιση των διεθνικών οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών δομών συνοδεύτηκε από εκφράσεις της υποκειμενικότητας που εκδηλώθηκαν με νέους τρόπους ταύτισης, οι οποίοι δεν βασίζονταν πλέον στην ιδέα της κληροδοτημένης κουλτούρας, της εδαφικής καταγωγής ή της πολιτικής αφοσίωσης, αλλά αντίθετα θεμελιώνονταν σε ατομικές προτιμήσεις, πρωτοβουλίες, αρχές, αγαθά και δραστηριότητες. Οι αυτοβιογραφίες των μεταναστών και των παλιννοστούντων έδωσαν προνομιακό ρόλο σε ουσιοκρατικούς ορισμούς της ελληνικότητας και σε φολκλορικές έννοιες της εθνικότητας. Αποσυνδέοντας την εθνικότητα από εδαφικές αναφορές και πολιτικές δεσμεύσεις, αναπαρήγαγαν αποπολιτικοποιημένες έννοιές της. Ταυτόχρονα, οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις καταδείκνυαν τη θέση που κατέλαβε αυτόκλητα ο μετανάστης στα συμφραζόμενα της αναδυόμενης διεθνικής πολιτικής σκηνής. Τα υποκείμενα θεωρούσαν τη μετανάστευση αποτέλεσμα της πολιτισμικής υστέρησης της χώρας τους, εξαιτίας των ανισοτήτων της διεθνούς ανάπτυξης. Επίσης, αντιλαμβάνονταν τη μετανάστευση ως μοναδικό αντιστάθμισμά της, ενσωματώνοντας έτσι τις ατομικές υποκειμενικές μεταναστευτικές τους αφηγήσεις στο ιστορικό αφήγημα του ελληνικού έθνους.

Χρονογραφώντας τον Ελληνισμό στην Αμερική

Οι πρώτοι ιστορικοί απολογισμοί της εμπειρίας των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες εμφανίστηκαν στους κοινοτικούς οδηγούς και τους καταλόγους που εκδίδονταν τις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα με σκοπό να διευκολύνουν την επικοινωνία ανάμεσα στους έλληνες μετανάστες και τις επιχειρήσεις σε διάφορες αμερικανικές πόλεις. Οι οδηγοί περιλάμβαναν τα ονόματα και τις διευθύνσεις όλων των Ελλήνων κάθε αμερικανικής πόλης, και ενημέρωναν τον

αναγνώστη για τα επαγγέλματα, τις επιχειρήσεις και την οικογενειακή τους κατάσταση.¹⁸ Επίσης, περιλάμβαναν σύντομη παρουσίαση της ιστορίας των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς και χρήσιμες πληροφορίες για διάφορες πολιτισμικές πρακτικές και νομικά ζητήματα. Στους διασημότερους τέτοιους οδηγούς συγκαταλεγόταν εκείνος του Σεραφείμ Κανουτά, που ήταν δικηγόρος στη Νέα Υόρκη. Στον οδηγό του Κανουτά υπήρχε εκτενής πραγμάτευση του μεταναστευτικού φαινομένου γενικά, αλλά και της ελληνικής μετανάστευσης ειδικότερα. Ο συγγραφέας κατέβαλε ιδιαίτερη προσπάθεια να ορίσει τη μετανάστευση και να τη διακρίνει από άλλα είδη πληθυσμιακών μετακινήσεων, και με αυτή την πρόθεση διαχώρισε την υπερπόντια μετανάστευση των σύγχρονων του Ελλήνων από παλαιότερες φάσεις των ελληνικών μετακινήσεων στην Ευρώπη και την Αφρική. Ο Κανουτάς παρέπεμπε στην ελληνική νομοθεσία και τις κρατικές εκθέσεις για το μεταναστευτικό φαινόμενο, και οι απόψεις του απηχούσαν τις επίσημες θέσεις της εποχής για το ζήτημα. Έτσι λοιπόν διέκρινε τη μετανάστευση από τα ταξίδια για επιχειρηματικές δραστηριότητες ή για αναψυχή που γίνονταν στο πνεύμα του κοσμοπολιτισμού. Ο Κανουτάς ήταν αρνητικά προδιατεθειμένος απέναντι στη μετανάστευση, την οποία θεωρούσε επιζήμια για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Παρατήρησε ότι, παρόλο που οφειλόταν συνήθως σε οικονομικούς λόγους, στην ελληνική περίπτωση η αύξηση των μεταναστών οφειλόταν σε άλλους παράγοντες: «συν τη αναπτύξει του πολιτισμού και των μέσων της συγκοινωνίας ανάπτυξιν παρά τω ανθρώπω του κοσμοπολιτισμού, της κερδοσκοπίας και της πλεονεξίας, ην φρονεί, ότι δύναται να θεραπεύση διά της εις άλλον τόπον μεταναστεύσεως».¹⁹

Οι οδηγοί παρείχαν στατιστικές και άλλες πληροφορίες για την κατάσταση της ελληνικής μετανάστευσης την εποχή εκείνη, εξηγήσεις και ερμηνείες των αιτιών της αύξησης των μεταναστών, αναφορές στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά

της και συζητήσεις για τις διαφορές των Ηνωμένων Πολιτειών από τους παλιότερους προορισμούς των ελλήνων μεταναστών. Τέλος, οι οδηγοί παρουσίαζαν την κοινωνική τους θέση στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης. Έμοιαζαν πολύ με ιστορικό σχεδιάσμα, και έτσι περιλάμβαναν βιοϊστορίες των πρώτων ελλήνων μεταναστών που είχαν κερδίσει πλούτο και φήμη στην Αμερική. Στα συμφραζόμενα του ορισμού, της οριοθέτησης και της χαρτογράφησης της ελληνικής παρουσίας στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι βιοϊστορίες λειτουργούσαν ως ορόσημα που διευκόλυναν την πλοήγηση στην επικράτεια της μεταναστευτικής κουλτούρας.

Οι πρώτοι ιστορικοί απολογισμοί της ελληνικής μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες προορίζονταν να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες πρακτικές ανάγκες. Παρόμοια, μια άλλη κατηγορία χρονικών προέκυψε άμεσα ή έμμεσα από τις ανάγκες συγκεκριμένων θρησκευτικών οργανώσεων, οι οποίες συγκέντρωναν σχετικές πληροφορίες με στόχο να διευκολύνουν τον προσήλυτισμό και τις σχέσεις ανάμεσα στις εκκλησίες. Στην περίπτωση αυτή στόχος του συγγραφέα ήταν να πληροφορήσει «τους άλλους» για την ελληνική μεταναστευτική κοινότητα.²⁰ Αυτοί οι επί παραγγελία ιστορικοί απολογισμοί, καθώς υπήρξαν οι πρώτες οιονεί συστηματικές μελέτες για τους έλληνες μετανάστες, λειτούργησαν ως κείμενα αναφοράς για όλα σχεδόν τα μετέπειτα σχετικά βιβλία που συνέγραψαν έλληνες ή αμερικανοί μελετητές. Οι απολογισμοί αυτοί ήταν ιδιαίτερα σημαντικοί, καθώς κατασκεύαζαν σε μια πρώιμη εποχή συγκεκριμένες εικόνες για τα πρώτα χρόνια της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, τις οποίες κληροδότησαν σε μελλοντικές μελέτες. Οι εικόνες αυτές απηχούσαν τον οικουμενισμό που χαρακτήριζε την έντονα χριστιανική οπτική γωνία των συγγραφέων. Διαπνέονταν από πρόδηλη ιεραποστολική διάθεση, την οποία αποκάλυπτε η αναπαραγωγή της ιδέας ότι η αρνητική γνώμη πολλών γηγενών Αμερικανών για τους Έλληνες οφειλόταν σε

³³⁰ παρανοήσεις, και ότι στην πραγματικότητα οι μετανάστες θα αφομοιώνονταν από το θρησκευτικό και το πολιτισμικό καθεστώς της αμερικανικής πολιτείας αν εφαρμόζονταν ορθές μέθοδοι προσηλυτισμού και πολιτισμικής διαπαιδαγώγησης.

Τους πρώτους συστηματικούς απολογισμούς της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες τους συνέταξαν αμερικανοί κοινωνικοί επιστήμονες.²¹ Η ελληνική μετανάστευση μελετήθηκε στα συμφραζόμενα των ευρύτερων συζητήσεων για το πρόβλημα της «νέας μετανάστευσης». Οι αμερικανικές επιστημονικές μελέτες για τους έλληνες μετανάστες στόχευαν στο να συλλέξουν πληροφορίες που θα βοηθούσαν να καθοριστεί κατά πόσο ήταν δυνατόν να αφομοιωθούν από την αμερικανική κουλτούρα. Η διδακτορική διατριβή του Χένρι Πρατ Φερτσάιλντ στην ανθρωπολογία στο πανεπιστήμιο του Γέιλ, μια μελέτη πάνω στην ελληνική μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες, ολοκληρώθηκε το 1911.²² Μολονότι το έργο του προκάλεσε την οργή των ελληνοαμερικανών διανοουμένων, οι οποίοι θεώρησαν ότι παρουσίαζε δυσμενώς τους Έλληνες, αργότερα οι ιστορικές και κοινωνιολογικές μελέτες των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων άρχισαν να παραπέμπουν συχνότατα σ' αυτό. Ο Φερτσάιλντ επιχείρησε να μελετήσει τις επιπτώσεις της μετανάστευσης τόσο στην Ελλάδα όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η έρευνά του καθοδηγήθηκε από δύο μείζονες ομάδες ερωτημάτων. Πρώτον, επιθυμούσε να θέσει ζητήματα σχετικά με το αν το αμερικανικό έθνος ήταν αρκετά ισχυρό ώστε να αφομοιώνει διαφορετικές εθνικές κουλτούρες και λαούς. Το ερευνητικό του σχέδιο βασιζόταν στην εξής υπόθεση: «καθώς η χώρα οδηγείται σε πληθυσμιακό κορεσμό και καθώς οι συνθήκες καταλήγουν να μην απέχουν πολύ από το να μοιάσουν στις συνθήκες άλλων χωρών, [...] τα ζητήματα που περιστρέφονται γύρω από την επαφή των φυλών μέλλουν να αναδειχθούν ζωτικά και ενδεχομένως καθοριστικά για το εθνικό πεπρωμένο».²³ Καθώς σταδιακά υποχωρούσε ο μύθος περί δυτικού

συνόρου, που είχε διαμορφώσει μέχρι τότε τις ηγεμονικές εννοιολογήσεις του αμερικανικού έθνους, και καθώς το ζήτημα της επικείμενης διαφυλετικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης ερχόταν στο προσκήνιο, η «ποιότητα» των φυλών των μεταναστών αναδεικνυόταν ολοένα και περισσότερο βασικός όρος των συζητήσεων για τη μετανάστευση.

Δεύτερον, ο Φερτσάιλντ επιχείρησε να μελετήσει το χαρακτήρα του ελληνικού λαού και τις αιτίες της ελληνικής μετανάστευσης προκειμένου να καταλήξει σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την αξία της αφομοίωσής τους για την αμερικανική κουλτούρα και τον πολιτισμό. Εκκινούσε την πραγμάτευσή του συζητώντας γενικά πόσο δύσκολο ήταν να προβλέψει κανείς αμέσως τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της παρούσας «ορισμένων ιδιότυπων τάξεων ανθρώπων εν μέσω του αμερικανικού λαού» στην αγγλοσαξονική Αμερική. Στο πλαίσιο της συζήτησης αυτής βασικό σημείο αναφοράς για τον Φερτσάιλντ υπήρξε «η περίπτωση των νέγων στις Ηνωμένες Πολιτείες». Στα πρώτα χρόνια του δουλεμπορίου, υποστήριζε, οι Αγγλοαμερικανοί δεν πρόβλεψαν ότι έτσι αποκτούσαν μείζον πρόβλημα που θα «έπληττε ανεπανόρθωτα το αμερικανικό γένος εξοντώνοντας το άνθος της ανθρωπότητας του Νότου». Οι μετανάστες αποτελούσαν πρόβλημα ανάλογο με το φυλετικό.

Η περίπτωση των νέγων έχει πολλές ομοιότητες με εκείνη των σύγχρονων μεταναστών. Βεβαίως, οι νεοφερμένοι στην πλειονότητά τους δεν είναι έγχρωμοι αλλά λευκοί [...] Στο μυαλό του μέσου Αμερικανού, όμως, οι σύγχρονοι μετανάστες θεωρούνται εν γένει κατώτεροι άνθρωποι – φυλές τις οποίες κοιτάει υπεροπτικά και με τις οποίες δεν θέλει να συναναστρέφεται με όρους κοινωνικής ισότητας. Όπως τους νέγρους, έτσι και αυτούς τους έφεραν για οικονομικούς λόγους, για να αναλάβουν τις σκληρές και βοηθητικές εργασίες, με τις οποίες ο Αμερικανός δεν ενδιαφέρεται να ασχοληθεί. Είναι δουλειά του ξένου να μπει στις στοές, στα χυτήρια, στους υπονόμους, στην αποπνικτική ατμόσφαιρα των εργοστασίων και των εργαστηρίων, έξω στους δρόμους

και στους σιδηρόδρομους, κάτω από τον καυτό ήλιο του καλοκαιριού ή το ορμητικό χιονόνερο και το χιόνι. Αν αποδειχτεί πραγματικός άνδρας και υπερβεί την κατάσταση στην οποία βρίσκεται και αποκτήσει πλούτη και ξεπλύνει το στίγμα, πάει καλά, θα τον δεχτούμε έπειτα από μια δυο γενιές. Προς το παρόν, όμως, βρίσκεται πολύ χαμηλότερά μας και το βάρος της απόδειξης πέφτει στην πλάτη του.²⁴

Επομένως, υποστήριζε ο Φερτσάιλντ, η αφομοίωση των Ελλήνων θα ήταν εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο, χωρίς ιδιαίτερη αξία για τις Ηνωμένες Πολιτείες, εξαιτίας των δυσμενών κοινωνικών περιστάσεων που συνδέονταν με τη μετανάστευση και της τεράστιας διαφοράς πολιτισμικού υπόβαθρου. Ουσιώδης προϋπόθεση για να επωφεληθούν και οι δύο λαοί από την ενσωμάτωση των Ελλήνων στη γηγενή κοινωνία θα ήταν η στενότερη επαφή τους και η αμοιβαία πολιτισμική εξοικείωση. Ωστόσο, ο Φερτσάιλντ δεν αντιλαμβανόταν την επαφή και την αλληλεπίδραση των δύο λαών με όρους ισοτιμίας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Πίστευε, αντίθετα, ότι ήταν ευθύνη των ίδιων των μεταναστών να αποκτήσουν ανώτερο πολιτισμικό επίπεδο, το οποίο θα τους επέτρεπε να σχετιστούν με γηγενείς Αμερικανούς. Μολονότι ορισμένοι μελετητές την εποχή εκείνη εξέφρασαν πιο φιλελεύθερες απόψεις και επέμειναν περισσότερο στα επιτεύγματα των μεταναστών κατά τη διαδικασία της αφομοίωσης, η γενικότερη παρέμβαση των αμερικανών κοινωνικών επιστημόνων στη συζήτηση για τη μετανάστευση συνέβαλε στη σκλήρυνση των αντιλήψεων για την πολιτισμική και τη φυλετική ιεραρχία, προσδίδοντας σ' αυτές την αίγλη της επιστήμης.²⁵ Καθοδηγούμενοι από τη δεδομένη εμπιστοσύνη στην ικανότητα της κοινωνικής επιστήμης να κατανοήσει τις κοινωνικές ομάδες εφαρμόζοντας εκλεπτυσμένες ερευνητικές τεχνικές, καθώς και να επινοήσει μεθόδους πολιτισμικής μηχανικής, οι αμερικανοί μελετητές διέδιδαν την ιδέα ότι τα κοινωνικά υποκείμενα διακρίνονταν σε όσα είχαν την ικανότητα να αποκτήσουν γνώση και σε όσα

είχαν την ευκαιρία να γίνουν αντικείμενό της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο διαχωρισμός αυτός οριζόταν με εθντικούς και φυλετικούς όρους.

Οι περισσότεροι έλληνες διανοούμενοι αντιτάχθηκαν στις απόψεις του Φερτσάλιντ, αλλά το βιβλίο του άσκησε τεράστια επίδραση σε μεταγενέστερες ιστορικές και κοινωνιολογικές παρουσιάσεις του ζητήματος, καθώς οι έλληνες συγγραφείς επιχείρησαν να ανατρέψουν τα συμπεράσματά του. Οι κατοπινοί απολογισμοί της μετανάστευσης από έλληνες μετανάστες τόνιζαν ιδιαίτερα τα επιτεύγματα των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες προσπαθώντας να αντιπαρατεθούν στην ιδέα ότι η αφομοίωσή τους ήταν εξαιρετικά δύσκολη και χωρίς αξία για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το αποτέλεσμα ήταν να συμμορφωθούν με τη βαθύτερη λογική της αφομοίωσης, μια και αντιτάσσονταν στα επιχειρήματα του Φερτσάλιντ υποθετώντας εντούτοις τη συλλογιστική τους. Τα πρώτα χρονικά που γράφτηκαν από Έλληνες στις Ηνωμένες Πολιτείες εμφανίστηκαν κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1910 και υπήρξαν απόρροια της ενασχόλησης των μεταναστών με την αυτοχθονιστική αντιμεταναστευτική προπαγάνδα.²⁶ Παρακινημένοι από την άμεση και επείγουσα πολιτική ανάγκη να αντιμετωπίσουν τον αντιμεταναστευτικό αμερικανικό αυτοχθονισμό, οι μετανάστες διανοούμενοι υπερασπίστηκαν τις θέσεις τους ενστερνιζόμενοι ένα πλαίσιο αναφοράς το οποίο αποδεχόταν ως ιστορικά αναπόφευκτες και φυσικές τόσο την πολιτισμική και τη φυλετική ανισότητα όσο και τις ιεραρχίες της εποχής. Οι πρώτες ιστορίες των Ελλήνων των Ηνωμένων Πολιτειών υποθετούσαν οιονεί απολογητικούς τρόπους γραφής, όπου το υποκείμενο της αφήγησης πάντοτε (αυτο)αναπαριστανόταν μπροστά σε κάποιον εξωτερικό παρατηρητή, που δεν υπήρχε λόγος να γίνει αντικείμενο αναπαράστασης εφόσον κατείχε τη θέση του υποκειμένου της γνώσης.

Τα πρώτα χρονικά παρουσίαζαν στην πλειονότητά τους τεκμηριωμένα την τοπική ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων

334 στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Κανουτάς συνέγραψε την πρώτη συνολική επισκόπηση της με τον εύγλωττο τίτλο: «Ο Ελληνισμός εν Αμερική: Ιστορία του Ελληνισμού εν Αμερική από των Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι σήμερα, μετά παραρτήματος περί της Βοηθείας, ην παρέσχε η Αμερική εις τους Έλληνες κατά την επανάστασιν του 1821 και κατόπιν και Πραγματείας εις την Αγγλικήν Γλώσσαν περί τας Συνεισφοράς των Ελλήνων προς την Αμερικήν».²⁷ Ο Κανουτάς έγραψε το βιβλίο αυτό με δύο στόχους. Πρώτον, ήθελε να αναδείξει τα επιτεύγματα των μεταναστών κατά την πρώτη φάση της μετανάστευσης. Επίσης, υπογράμμισε την αφοσίωση των ελλήνων μεταναστών στα ιδεώδη που εκπροσωπούσε η αμερικανική κυβέρνηση, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην προθυμία που έδειξαν κατά τη γνώμη του οι μετανάστες να καταταγούν στον αμερικανικό στρατό στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ενώ εσωτερικούσε και ουσιοποιούσε την πολιτισμική ιεραρχία που όριζε την αμερικανική κουλτούρα ως ανώτερη από τη μεταναστευτική, ο Κανουτάς τόνιζε επίσης τις προόδους που είχαν να επιδείξουν οι έλληνες μετανάστες τόσο στο επίπεδο της αφομοίωσης όσο και στην αποδεδειγμένη αφοσίωση που έτρεφαν για τα ιδεώδη του «αληθούς Αμερικανισμού». Η διαδικασία της εσωτερίκευσης δεν ήταν ούτε άμεση ούτε αδιαμεσολάβητη· αντίθετα, τελικά μετασχημάτιζε αυτές τις εσωτερικευμένες παραδοχές. Ο Κανουτάς συνέγραψε το δεύτερο μέρος του βιβλίου του στα αγγλικά επειδή, καθώς δήλωνε και ο ίδιος, απευθυνόταν σε Αμερικανούς. Στην ενότητα αυτή απέρριπτε τον κίβδηλο αμερικανισμό που υπερασπίζονταν οι αντιμετανάστες αυτοχθονιστές και καταδείκνυε με ποιους τρόπους οι μετανάστες εκπροσωπούσαν ιδεώδη παραδείγματα του καλώς εννοούμενου αμερικανισμού. Υποστήριζε ότι

αν οι Αμερικανοί περιφρονούν υπεροπτικά το μετανάστη επειδή είναι φτωχός, αμόρφωτος ή φέρει τη βαριά κατάρα ορισμένων ελαττωμάτων που απέκτησε ενόσω ζούσε σε μια φτωχή χώρα με

κακή διακυβέρνηση, δεν θα μπορέσουν να τον πείσουν ότι η Αμερική υπερασπίζεται τη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη και την αδελφοσύνη των λαών ευρύτερα. [...] Η λέξη «εξαμερικανισμός» ισχύει και για τους γηγενείς επίσης, κι όχι μόνον για τους ξένους, επειδή οι Αμερικανοί μπορούν και πρέπει να γίνουν καλύτεροι Αμερικανοί.²⁸

Μολονότι αυτή η μεταναστευτική αυτοαναπαράσταση εσωτερικευε την πολιτισμική ιεραρχία που δομούσε τον αμερικανισμό, ταυτόχρονα μετασχημάτιζε την ίδια τη σύλληψή της, καθώς την παρουσίαζε ως πολιτισμικό ιδεώδες μάλλον παρά ως κληρονομικό χαρακτηριστικό. Έτσι, οι μετανάστες αποκτούσαν πρόσβαση στη συμβολική αναπαραστατική τάξη του αμερικανικού έθνους. Ωστόσο, και σε αυτή την αναπαραστατική τάξη, τον οργανωτικό ρόλο τον κατείχε το γηγενές υποκείμενο προς το οποίο απευθυνόταν και αναπαρίστανε τον εαυτό του το μεταναστευτικό υποκείμενο. Στην κατακλείδα του έργου του Κανουτά διατυπωνόταν ένα προφητικό επιχείρημα:

Όταν οι Αμερικανοί, αγωνιζόμενοι να διδάξουν τους ξένους, θα γνωρίσουν οι ίδιοι καλύτερα τα χαρακτηριστικά κάθε φυλής, όταν θα μάθουν να αποδίδουν, ορθώς, τα ελαττώματα των ξένων στις επώδυνες συνθήκες της ζωής στη χώρα τους, όταν θα φέρουν υπομονετικά στο φως τα προτερήματα όσων φιλοδοξούν να διαπαιδαγωγήσουν, τότε θα έχει επιτευχθεί η τέλεια και πολυπόθητη ενότητα, που είναι απολύτως απαραίτητη σε αυτό το μεγάλο έθνος.²⁹

Ο Κανουτάς, έχοντας αποδεχτεί τη λογική και τη νοητική οικονομία που έθεταν τους μετανάστες σε κατώτερη θέση, προσπάθησε κατόπιν να εξιστορήσει πώς οι ίδιοι κατόρθωσαν να τη βελτιώσουν. Υποστήριξε λοιπόν ότι η μετανάστευση δεν ήταν καινοφανές φαινόμενο στην ελληνική ιστορία, αλλά αναπόσπαστο τμήμα του εθνικού παρελθόντος από την αρχαιότητα μέχρι τις ημέρες του. Το χρονικό του, που απευθυνόταν στους Έλληνες και της Αμερικής και της Ελλάδας, αποσκοπούσε να σχημαγήσει την ιστορία του ελληνισμού στην

³³⁶ Αμερική από την εποχή των πρώτων αποίκων μέχρι τη δική του. Το συγγραφικό του πρόταγμα εγγραφόταν στη λογική ότι η παρουσία των Ελλήνων στη σύγχρονή του Αμερική θα νομιμοποιούνταν αν αποδεικνυόταν προαιώνιο και αναπόσπαστο στοιχείο της εθνικής ιστορίας. Ο Κανουτάς λοιπόν, για να το αποδείξει, υποστήριξε ότι οι Έλληνες υπήρξαν ανέκαθεν «ριψοκίνδυνος λαός με ακατανίκητη κλίση προς τη θάλασσα και τα ταξίδια».³⁰ Διατύπωνε επίσης την υπόθεση ότι είχαν συμμετάσχει στη διαδικασία της δυτικής εξάπλωσης στην αμερικανική ήπειρο, αλλά οι ιστορικοί είχαν αποκρύψει το γεγονός αυτό, επειδή «την εποχή εκείνη ανάμεσα στους υπόλοιπους Ευρωπαίους κυριαρχούσαν οι προκαταλήψεις και η αδιαφορία για τους ανθρώπους ενός έθνους που είχε ήδηθεν εξαφανιστεί οριστικά από προσώπου γης».³¹ Εξαιτίας ακριβώς των διακρίσεων, οι ίδιοι οι Έλληνες συχνά άλλαζαν τα ονόματά τους και υιοθετούσαν ευρωπαϊκά, αποκρύπτοντας την εθνικότητα ή τη φυλή τους. Αντιδρώντας σε αυτή τη συστηματική συγκάλυψη, ο Κανουτάς ανέσυρε από τα αρχεία της αποικιακής εποχής πολυάριθμες περιπτώσεις οι οποίες τεκμηριώναν τη συμμετοχή ατόμων ελληνικής καταγωγής στην αποικιακή επέκταση. Έτσι, τελικά, το αφήγημα του Κανουτά πήρε τη μορφή της συρραφής σύντομων ατομικών βιοϊστοριών και βιογραφιών. Σύμφωνα με το συγγραφέα, οι βιοϊστορίες των ατόμων αυτών αποδείκνυαν δύο πράγματα. Πρώτον, ότι η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης συνδεόταν με την ιστορία του αμερικανικού έθνους. Και δεύτερον, ότι η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης συνδεόταν επίσης με την ιστορία του ελληνικού έθνους. Εκτός από την «ακατανίκητη κλίση των Ελλήνων προς τη θάλασσα και τα ταξίδια», οι πολιτικές και ιστορικές συνθήκες –και συγκεκριμένα η οθωμανική κατάκτηση– καθιστούσαν και αυτές τη μετανάστευση οιονεί ουσιώδες στοιχείο της ελληνικής ιστορίας και κουλτούρας. Οι ιστορίες των μεταναστών συνδέονταν με την εθνική ιστορία με τρόπο που μετέτρεπε τις βιογραφικές αφηγήσεις σε ιστορία

του έθνους. Σε αυτό ακριβώς το πρώιμο είδος χρονικού της ελληνικής μετανάστευσης ανιχνεύεται η πρώτη διατύπωση των αναπαραστάσεων της Ελλάδας ως μεταναστευτικού έθνους. Επίσης, ανιχνεύονται οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην ιστορία της γενέτειρας των μεταναστών –η οποία μεταγράφεται ως ιστορία ενός μεταναστευτικού έθνους– και στην ιστορία του αμερικανικού έθνους. Στην αντίληψη του Κανουτά και άλλων μεταναστών διανοουμένων, ο ρους της ιστορίας του πρώιμου εικοστού αιώνα είχε αλλάξει από την οπτική γωνία της μετανάστευσης, με την έννοια ότι η Ελλάδα εντασσόταν πια στην ομάδα των πολιτισμένων εθνών που συμμετείχαν στη διαδικασία του αποικισμού και στη δυτική επέκταση. Η αγάπη για τα ταξίδια και η προσαρμοστικότητα ήταν τα δύο βασικά χαρακτηριστικά των προοδευμένων φυλών που, σύμφωνα με τον Κανουτά, διέκριναν τους Έλληνες από κοινού με τα υπόλοιπα πολιτισμένα ιμπεριαλιστικά έθνη. Η ιστορία της μετανάστευσης παρεμβαίνοντας στη συμβολική τάξη της αναπαράστασης του ελληνικού έθνους εισήγαγε σε αυτή εννοιολογικά στοιχεία του αμερικανισμού και του ιμπεριαλισμού, και συγκεκριμένα τις έννοιες της φυλετικής και της πολιτισμικής ιεραρχίας.

Οι ιστορίες της μετανάστευσης βασίζονταν σε εξελικτικά, τελεολογικά, ολιστικά και ιεραρχικά σχήματα της ιστορίας της ανθρωπότητας. Η είσοδός τους στο σχήμα της παγκόσμιας ιστορίας επιτεύχθηκε μέσα από την εξελικτική ερμηνεία της ιστορικής διαδικασίας. Σύμφωνα με αυτήν, κάθε έθνος κατείχε διαφορετική θέση στην κλίμακα της ιστορικής προόδου, στην κορυφή της οποίας τοποθετούνταν τα αναπτυγμένα δυτικοευρωπαϊκά και βορειοαμερικανικά έθνη. Τούτη η ιεραρχική ερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας καθόριζε και τη θέση του μετανάστη διανοουμένου για την πολιτισμική αφομοίωση. Επιχειρώντας να εντάξει την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στα συμφραζόμενα της παγκόσμιας ιστορίας, ο Κανουτάς παρατήρησε το 1907 τα εξής:

οι Έλληνες δεν αφομοιούνται προς άλλους λαούς [...] εν Αιγύπτω, Τουρκία και εν γένει εις μέρη, εις τα οποία το ιθαγενές στοιχείον, θεωρείται κατώτερον οπωσούν του ξένου τοιούτου υπό έποψιν πολιτισμού, αναπτύξεως, πλούτου, ή κοινωνικής θέσεως. Τούτο είναι γενικός κανών, ισχύων όχι μόνον διά τους Έλληνας, αλλά και διά πάντα τα λοιπά έθνη. [...] Αγαπά τις όμως να μιμῆται και αφομοιώται προς άτομα, ή λαόν ον θεωρεί κατά τι μάλλον ανεπτυγμένον, υπέρτερον, ή ίσον τουλάχιστον.³²

Η νεωτερική ιστορική συνείδηση στη Δύση, όμως, δεν διαμορφώθηκε αποκλειστικά με βάση την εξελικτική εννοιολόγηση του ιστορικού χρόνου.³³ Η εξελικτική χρονικότητα συνυπήρξε με κυκλικές, θεολογικές και άλλες ερμηνείες της ιστορικής διαδικασίας είτε και με εθνικιστικές θεωρίες της παλιγγενεσίας που νοσηματοδοτούσαν επίσης τη συλλογική κουλτούρα. Οι μεταναστευτικές ιστορίες, ωστόσο, βασίστηκαν αποκλειστικά σχεδόν στην εξελικτική χρονικότητα και ανήγαγαν την εξέλιξη σε κύριο λογοθετικό στοιχείο των αναπαραστάσεων του μετανάστη ως ιστορικού υποκειμένου. Οι αναπαραστάσεις του μεταναστευτικού εαυτού απέδιδαν ιδιαίτερη βαρύτητα και καθημερινή πολιτισμική αξία στην έννοια της ιστορικής εξέλιξης, από την άποψη ότι συνέδεαν την εξελικτική χρονικότητα με τη θέση των μεταναστών με άξονα το δίλημμα αν αυτοί θα εσωτερίκευαν ή όχι τα αγγλοαμερικανικά ήθη.

Οι μετανάστες χρονικογράφοι ισχυρίζονταν ότι οι ιστορίες της μετανάστευσης διαμεσολαβούσαν ανάμεσα στο τοπικιστικό πνεύμα των εθνικών ιστοριών και στον οικουμενισμό των παγκόσμιων ιστοριών. Ποιο ρόλο κατείχαν οι μεταναστευτικές βιοϊστορίες σε αυτή τη διαδικασία της εννοιολογικής διαμεσολάβησης και συγχώνευσης; Τα πρώιμα χρονικά χρησιμοποιήσαν κατά κόρον τις βιοϊστορίες. Ενώ ο Φερτσάιλντ δικαιολογούσε το γεγονός ότι βασίστηκε σε βιοϊστορίες με βάση το επιχείρημα ότι όλες οι άλλες πηγές για τη μετανάστευση ήταν ανεπαρκείς και ελάχιστα ικανοποιητικές, ο Κανουτάς και άλλοι έλληνες μετανάστες διανοητές υποστή-

ριζαν ότι κατέφυγαν σε αυτές επειδή τόσο η αμερικανική όσο και η ελληνική επίσημη ιστορία είχαν αποκρύψει ή παραποιήσει τις ιστορίες της ελληνικής μετανάστευσης. Ο Κανουτάς ανασυνέθεσε την ιστορία του Ελληνισμού στην Αμερική παραθέτοντας μακροσκελείς βιογραφικούς καταλόγους, επειδή θεωρούσε ότι αυτή ήταν η μοναδική αφηγηματική στρατηγική που θα του επέτρεπε να αναιρέσει τα αρνητικά στερεότυπα για τους έλληνες μετανάστες και την κατώτερη θέση που τους απέδιδαν οι επίσημες εθνικές ιστορίες. Κάλλιιστα λοιπόν θα υποστηριζόταν ότι τα πρώιμα χρονικά της μετανάστευσης από μετανάστες συγγραφείς συνιστούσαν πιο υποκειμενική εκδοχή της ιστορίας, εφόσον επέτρεψαν να εκφραστούν εμπειρίες αποκλεισμένες από την παραδοσιακή ιστορία. Μια προσεκτικότερη ανάγνωση του είδους των βιοϊστοριών που επιλέχθηκαν για την αναπαράσταση της «πραγματικής» μεταναστευτικής εμπειρίας, πάντως, αποκαλύπτει ότι και αυτή η υποκειμενική εκδοχή της ιστορίας ήταν κανονιστική και εμπεριείχε αποκλεισμούς. Ο Κανουτάς παρέθεσε μόνον όσες βιογραφίες εκπροσωπούσαν τα δύο ιστορικά σενάρια που τον ενδιέφεραν. Χρησιμοποίησε αφενός τις βιοϊστορίες επιτυχημένων μελετητών, επιστημόνων και επιχειρηματιών και αφετέρου όσες αφορούσαν πατριώτες εργαζόμενους, αφοσιωμένους στα αμερικανικά ιδεώδη. Ο γνήσιος πρωταγωνιστής στην ιστορική πορεία της μετανάστευσης αναπαριστούνταν ως ομοιογενές συλλογικό υποκείμενο, το οποίο οριζόταν σύμφωνα με τις αρχές και την αναπαραστατική τάξη της φυλετικής και της κοινωνικής ιεραρχίας, και εκφραζόταν μέσα από τις αναφορές σε αφηγήσεις προσωπικής επιτυχίας. Περιοχές ολόκληρες της μεταναστευτικής εμπειρίας, όπως η μετανάστευση των γυναικών, εξοβελίστηκαν εντελώς από την ανακατασκευασμένη εικόνα της ελληνικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, ενώ ορισμένες άλλες όψεις της, όπως οι ασθένειες, οι θάνατοι, η φτώχεια ή η τρέλα παρουσιάστηκαν ως παθολογικά φαινόμενα, ως ανώμαλες, ατυχείς και εξαιρε-

³⁴⁰ τικές περιπτώσεις. Η υποκειμενικότητα πέρασε στην ιστορία της μετανάστευσης με βάση τις βιοϊστορίες, αλλά ευθύς αμέσως το ίδιο το υποκείμενο εξαφανίστηκε κάτω από τις πιέσεις που άσκησαν οι κανονιστικές αναπαραστάσεις της ζωής στην ξενιτιά.

Το κυρίαρχο ρεύμα των χρονικών της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες κυριολεκτικά εξοβέλισε ή συσκοτίσε συστηματικά τις αφηγήσεις για τις διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών, τις επιθέσεις του όχλου εναντίον τους, τα λιντσαρίσματα και τη βία, παρουσιάζοντας τις περιπτώσεις βίαιων διακρίσεων ως μεμονωμένα και ατυχή περιστατικά για τα οποία ευθύνονταν οι ίδιοι οι μετανάστες. Οι ελληνικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών το 1909 συγκλονίστηκαν από την είδηση ότι στην Ομάχα της Νεμπράσκα είχαν ξεσπάσει βίαιες ταραχές σε βάρος Ελλήνων με επακόλουθο την καταστροφή των περιουσιών τους και την εκδίωξή τους από την πόλη. Αφορμή στάθηκε η συμπλοκή ενός Έλληνα μετανάστη με κάποιον αμερικανό αστυνομικό, η οποία οδήγησε στο θάνατο του τελευταίου. Ο αστυνομικός, όπως αναφέρθηκε, προσπάθησε να συλλάβει τον Τζων Μασαουρίδη επειδή έκανε παρέα με μια λευκή γυναίκα. Ο Μασαουρίδης αντιστάθηκε, μαχαίρωσε τον αστυνομικό και το έσκασε. Μετά το θάνατο του αστυνομικού, ένα μέρος του αμερικανικού πληθυσμού της Ομάχα κυνήγησε τον Μασαουρίδη για να τον λιντσάρει. Οι Έλληνες αντιστάθηκαν, και ο όχλος κατέστρεψε σε αντίποινα τις περιουσίες τους και τραυμάτισε αρκετούς άλλους. Το επεισόδιο αυτό οδήγησε σε μακροχρόνια διεθνή και νομική διαμάχη, καθώς οι Έλληνες που έχασαν τις περιουσίες τους διεκδίκησαν από την αμερικανική κυβέρνηση τις νόμιμες αποζημιώσεις.³⁴ Τελικά, σαράντα χιλιάδες δολάρια καταβλήθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση το 1918 ως αποζημίωση για τις απώλειες των Ελλήνων πολιτών στις Ηνωμένες Πολιτείες «ως ένδειξη καλής θελήσεως και ανεξάρτητα από το ζήτημα των νομικών ευθυνών».³⁵ Οι αντιδράσεις των ελληνικών εντύπων στο

επεισόδιο αυτό καταδεικνύουν πώς οι επίσημες αναπαραστάσεις κατέγραφαν τη βία και το ρατσισμό ενάντια στους Έλληνες ως φαινόμενο για το οποίο υπαίτιοι ήταν δήθεν οι ίδιοι. Σύμφωνα με όσα υποστήριζε η Ατλαντίς, «η ανθελληνική εξέγερση υπήρξε φυσική συνέπεια της γενικότερης κατάστασής τους. [...] Η Ατλαντίς επί δεκαέξι έτη συμβούλευε επανειλημμένως όλους τους Έλληνες που ήρθαν εδώ για να εργαστούν και να βελτιώσουν τη θέση τους να αποκτήσουν την αμερικανική υπηκοότητα [...] και να συναναστρέφονται όσο το δυνατόν περισσότερο με Αμερικανούς».³⁶

Τα βίαια επεισόδια κατά των μεταναστών, λοιπόν, αποδόθηκαν στη συμπεριφορά των ίδιων και στην αποτυχία τους να ενσωματωθούν στην αμερικανική κοινωνία. Παρόμοια, οι εμπειρίες των κοινωνικών διακρίσεων απαλείφθηκαν από τις ηγεμονικές κατασκευές της μνήμης ως μεμονωμένα περιστατικά που οφείλονταν στην αδυναμία των εμπλεκομένων να εξαμερικανιστούν. Οι επιθέσεις του όχλου δικαιολογήθηκαν ως θεμιτή πράξη στην οποία προέβησαν οι Αμερικανοί προκειμένου να προστατεύσουν τα υψηλά ιδεώδη του αμερικανισμού, στον οποίο δεν είχαν ακόμη προσαρμοστεί οι έλληνες μετανάστες. Με τον ίδιο τρόπο παρουσιάστηκαν οι ταραχές της Ομάχα σε όλες τις επόμενες ηγεμονικές ιστορικές αναπαραστάσεις των πρώτων χρόνων του ελληνισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η μνήμη της διακριτικής αντιμετώπισης σβήστηκε εντελώς ή απαλείφθηκε από τις αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας ως σημείο προσωπικής αποτυχίας και ανάρμοστης συμπεριφοράς. Κάποιος ερευνητής του Ομοσπονδιακού Προγράμματος Συγγραφέων (Federal Writers Project), που έπαιρνε συνεντεύξεις από έλληνες μετανάστες κατοίκους της Ομάχα, προσπαθώντας να συλλέξει τις βιοϊστορίες τους, σχολίασε τα εξής το 1939 για την απάλειψη των σχετικών γεγονότων από τη μνήμη τους:

Όποτε γίνονται συγκρούσεις, ταραχές, απεργίες, πόλεμοι ή οποιαδήποτε συμπλοκή, προκαλούνται πάντοτε από δύο ή και περισσότε-

τερες αιτίες. [...] Οι απώτερες αιτίες είναι κατά κανόνα σημαντικότερες. Οι άμεσες αιτίες είναι συνήθως δικαιολογίες της στιγμής κατασκευασμένες με σκοπό να κεντρίσουν την πίκρα, τις προκαταλήψεις και το μίσος. [...] Οι απώτερες αιτίες, οι πραγματικές, δεν είδαν ποτέ το φως της δημοσιότητας, και πιθανότατα δεν θα το δουν ποτέ, επειδή έχουν να κάνουν με ζητήματα τα οποία οι έγκριτες εφημερίδες αρνούνται να δημοσιεύσουν. [...] Μολονότι οι πραγματικές προκλήσεις δεν αποτελούσαν επτασφράγιστο μυστικό την εποχή των ταραχών, ήταν τέτοια η φύση τους ώστε όσοι τις γνώριζαν τις συζητούσαν ψιθυριστά, ακόμη και μετά από τόσα χρόνια, ενώ υπάρχουν και πολλοί από «τα παλιά χρόνια» που γνωρίζουν και θα μιλήσουν για το γεγονός εμπιστευτικά, αλλά δεν θα δώσουν τη συγκατάθεσή τους να παραθέσει κάποιος τα λεγόμενά τους. ΘΕΛΕΤΕ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΗΦΟΛΟΓΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ;³⁷

Τα πρώτα χρονικά της ιστορίας της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην παραγωγή ηγεμονικών και κανονιστικών αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας οι οποίες δημιουργούσαν αποκλεισμούς. Επιπλέον, παγίωσαν τις σταθερές και ομοιογενείς έννοιες της εθνικής και της διεθνικής υποκειμενικότητας. Αναπαρήγαγαν τις αγγλοαμερικανικές πολιτισμικές ιεραρχίες, και με τις επεξεργασίες τους η ελληνική εθνική ιστορία υπάχθηκε αξιωματικά στο τελεολογικό σχήμα της πολιτισμικής και ιστορικής προόδου της Δύσης. Ωστόσο, αυτά τα ιστορικά αφηγήματα ήταν ως ένα βαθμό διφορούμενα. Η είσοδος της μορφής του μετανάστη στην εθνική αναπαραστατική τάξη αναγκαστικά τη μετασχημάτισε, έστω και αν αναπαρήγαγε τις θεμελιώδεις αρχές της. Οι διαδικασίες της αναπαραγωγής, της υπαγωγής, της εισόδου και της ενσωμάτωσης δεν προχωρούσαν ανεμπόδιστα ούτε και χωρίς αντιφάσεις. Τα πρώτα ιστορικά αφηγήματα για την ελληνική μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες επέμεναν στην παγκόσμια διάσταση της ιδέας της εθνικότητας και απομακρύνθηκαν από τις εννοιολογήσεις που την παρουσίαζαν ως πρωταρχικό στοιχείο. Η ρητή προϋπόθεση ότι η αφοσίωση στο α-

μερικανικό έθνος εξέφραζε πολιτικά την πίστη των ελλήνων μεταναστών στις αρχές της πολιτισμικής προόδου και βελτίωσης έφερε στο προσκήνιο μία αφανή αντίφαση του εθνικισμού ως νεωτερικής δυτικής πολιτικής ιδεολογίας: την αμφίσημη θεμελίωσή του στη διεθνή δομή της φυλετικής και πολιτισμικής ιεραρχίας αφενός, και αφετέρου στην ιδέα ότι οι διαφορετικές εθνικές κουλτούρες και τα υποκείμενα διαθέτουν μία και μοναδική ουσία, και επομένως είναι αδύνατον να υπάρξει πολλαπλή εθνική αφοσίωση. Τα πρώτα χρονικά της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες χειρίστηκαν εμφανώς αυτό το εγγενές στην εθνικιστική ιδεολογία παράδοξο ως βασική προϋπόθεση για την ανακατασκευή των ιστοριών της μετανάστευσης.

Γράφοντας τις ιστορίες του Ελληνισμού στην Αμερική

Στις επόμενες δεκαετίες διατηρήθηκε η αμφισημία των πρώτων χρονικών τόσο στη λαϊκή λογοτεχνία όσο και στα κείμενα των ερασιτεχνών ιστορικών.³⁸ Ωστόσο, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 εμφανίστηκαν ιστοριογραφικές παρουσιάσεις με εντονότερο ακαδημαϊκό χαρακτήρα, οι οποίες την εγκατέλειψαν σταδιακά. Οι πρώτες επαγγελματικές ιστορικές παρουσιάσεις της ελληνικής μετανάστευσης γράφτηκαν από Ελληνοαμερικανούς δεύτερης γενιάς. Μέχρι τότε η έννοια της αφομοίωσης είχε αναδειχθεί κυρίαρχο πλαίσιο αναφοράς για την κατανόηση της κουλτούρας και της ιστορίας των μεταναστών στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Ωστόσο, η ηγεμονία του παραδείγματος της αφομοίωσης –που σήμαινε ότι η γηγενής αγγλοαμερικανική νοητική οικονομία κατείχε την πρωτοκαθεδρία στις σημειοδοτικές διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και ταυτότητας– παρέμεινε πάντοτε ημιτελής. Μπορεί οι όροι της διαπραγμάτευσης να τέθηκαν από την έννοια της αφομοίωσης, αλλά η διαδικασία ορισμού και σημασιοδότησης της μεταναστευτικής κουλτού-

344 ρας ποτέ δεν έληξε οριστικά. Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 ορισμένοι μετανάστες ιστορικοί της δεύτερης γενιάς επιχείρησαν να ανασυνθέσουν την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες και να επαναπροσδιορίσουν το ρόλο του μεταναστευτικού εθνοτικού υποκειμένου στην πολιτική και την κοινωνική σκηνή των μεταπολεμικών Ηνωμένων Πολιτειών. Τα μεταπολεμικά συμφραζόμενα των συγκρούσεων και των φλογερών αντιπαραθέσεων για τα ζητήματα της φυλής, της εθνικότητας, των πολιτικών δικαιωμάτων, της ταυτότητας και της αναπαράστασης τόσο στις ΗΠΑ όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο άφησαν βαθιά σημάδια στις περιγραφές αυτές.

Τα δύο βασικά πλαίσια αναφοράς για την εννοιολόγηση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μεταπολεμικά εκπροσωπούνται από το έργο δύο ελληνοαμερικανών ιστορικών της ελληνικής μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Καθοριστική για τη διαμόρφωση του πεδίου αυτού υπήρξε κατά γενική ομολογία η συμβολή του ιστορικού έργου του Θεόδωρου Σαλούτου (1910-1980) και της Έλεν Παπανικόλα (1918-2004), τα οποία εξέφραζαν δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες και επιδίωκαν να υλοποιήσουν διαφορετικά ερευνητικά προγράμματα. Με τη συνεισφορά τους επανεπεξεργάστηκαν συστηματικά την πολιτισμική εικονοποιία του έλληνα μετανάστη που είχαν παραγάγει οι προηγούμενες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Αυτές οι «επαγγελματικές» ιστορίες της ελληνικής μετανάστευσης παρήγαγαν επιστημονική γνώση για τους μετανάστες, ενώ παράλληλα, προσδίδοντας στις προϋπάρχουσες αναπαραστάσεις ακαδημαϊκή νομιμότητα και κύρος, πρόσφεραν καθοριστικής σημασίας αφηγήματα που παρουσίαζαν πώς αναδύθηκε η μεταναστευτική υποκειμενικότητα. Είναι λοιπόν απαραίτητο να αναλύσουμε κριτικά αυτά τα ιστορικά αφηγήματα, καθώς κατέχουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των σύγχρονων εννοιολογήσεων της ελληνικής μετανάστευσης και της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Παρά την εντελώς διαφορετική μεθοδολογία που ακολούθησαν, και η Παπανικόλας και ο Σαλούτος συμμερίζονταν το ίδιο βαθύ ενδιαφέρον για τις βιοϊστορίες των μεταναστών και βασίστηκαν ιδιαίτερα σ' αυτές, θεωρώντας τες κύρια πηγή ιστορικής γνώσης για την ελληνική μετανάστευση. Η Έλεν Παπανικόλας ήταν κόρη ελλήνων μεταναστών πρώτης γενιάς. Μεγάλωσε στη Γιούτα, σε μια κοινότητα ελλήνων μεταναστών, ανθρακωρύχων και εργατών. Στη δεκαετία του 1950 άρχισε να δημοσιεύει άρθρα ιστορικού περιεχομένου σε περιοδικά σαν το *Utah Historical Quarterly*. Το έργο της χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη ποικιλία ως προς το είδος, καθώς περιλαμβάνει από αυτοβιογραφικές αφηγήσεις μέχρι έργα προφορικής και τοπικής ιστορίας. Η Παπανικόλας συνδύαζε την έρευνα και τη συγγραφή με τη συμμετοχή σε προγράμματα της κοινότητας που στόχευαν στη διατήρηση της εθνοτικής κληρονομιάς και μνήμης. Πήρε πολλές συνεντεύξεις από έλληνες μετανάστες στη Γιούτα και πρόσφερε το υλικό που συνέλεξε στο Αρχείο Προφορικής Ιστορίας της Βιβλιοθήκης Marriott του Πανεπιστημίου της Γιούτα. Από τις συνεντεύξεις αυτές άντλησε κατά βάση το υλικό για τη συγγραφή των πολυάριθμων βιβλίων και άρθρων της, τα οποία εξέταζαν ποικίλες όψεις της μεταναστευτικής ζωής, και ανάμεσά τους τη θέση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες, το εργατικό και το συνδικαλιστικό κίνημα, τις εθνοτικές οικογενειακές παραδόσεις, τον αντιμεταναστευτικό αυτοχθονισμό και τις συνέπειες της Μεγάλης Ύφεσης για τις ελληνικές κοινότητες. Το συγγραφικό της έργο ασχολείται κυρίως με την εργασία και την ιστορία της ελληνικής μεταναστευτικής κοινότητας.³⁹ Επίσης συνέγραψε ένα αυτοβιογραφικό βιβλίο με θέμα την ιστορία των γονιών της, της Αιμιλίας και του Γεωργίου Παπανικόλα.⁴⁰

Το έργο της Παπανικόλα εντάσσεται στο πεδίο της αμερικανικής εθνοτικής ιστορίας. Η ιστορία της εθνοτικής κοινότητας συνιστούσε στοιχείο της σύγχρονης αμερικανικής ιστορίας ευρύτερα. Το αφήγημα της Παπανικόλα, ωστόσο, στάθηκε ε-

346 τερόδοξο. Η Παπανικόλας αποφάσισε να γράψει για τις ιστορίες των ελλήνων μεταναστών επειδή ήθελε να παρουσιάσει τεκμηριωμένα μια πλευρά της πρόσφατης ιστορίας που εξαφανιζόταν με γοργούς ρυθμούς. Οι δικές της αφηγήσεις της ελληνικής μετανάστευσης δεν συνέθεταν ένα αφήγημα για το πώς αναδύθηκε η κυρίαρχη Αμερική, αλλά εξιστορούσαν το πώς χάνονταν από τη σύγχρονη συλλογική μνήμη ορισμένα στοιχεία της ζωής του παρελθόντος. Οι αφηγήσεις για τη μετανάστευση που ανέσυρε η Παπανικόλας από τα αφηγήματα των μεταναστευτικών βιοϊστοριών απέπνεαν μια αίσθηση διακοπής, αποσιώπησης, απώλειας και εξαφάνισης. Οι αφηγήσεις αυτές μιλούσαν για ζωές παγωμένες στο χρόνο, περιορισμένες στα στενά όρια των ελληνικών συνοικιών στις αμερικανικές πόλεις. Μιλούσαν για ένα είδος γνώσης που είχε σβηστεί από τη συλλογική συνείδηση, καθώς οι μετανάστες μεταμορφώνονταν σε μέλη μιας αμερικανικής εθνοτικής ομάδας· για τη γνώση που συνδεόταν με τις εμπειρίες που είχαν σημαδέψει τα πρώτα χρόνια της ζωής των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες· για τη γνώση που αφορούσε την κοινωνική συνείδηση που έφεραν μαζί τους οι μετανάστες, τις ιδέες τους, τις νοοτροπίες, τους τρόπους ζωής και κατανόησης του κόσμου – αλλά και του εαυτού τους μέσα στον κόσμο. Η Παπανικόλας αντιλαμβανόταν ότι η αδυσώπητη διαδικασία που θα εξαφάνιζε τα υλικά ίχνη αυτής της γνώσης βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη. Αφιέρωσε λοιπόν το έργο της στα ίχνη αυτά, στην ηχώ της φωνής και της ζωής των μεταναστών, τα οποία προσπάθησε να διασώσει. Στο βιβλίο που αφηγούνται την ιστορία της μετανάστευσης των γονιών της, η Παπανικόλας δήλωσε με ευθυκρισία ότι είχε επίγνωση της εξαφάνισής τους:

Πηγαίνοντας σπίτι με τ' αμάξι, συλλογίζομαι πόσο γοργά χάθηκε η ζωή του μετανάστη, με τις Πόλεις των Ελλήνων να 'χουν εξαφανιστεί πριν από καιρό και τις νεαρές δεσποτικές μανάδες και τους πάτερ φαμίλιας να 'ναι νεκροί ή ετοιμοθάνατοι [...] Τους συλλογιέμαι, τους γονιούς μου, νωρίς το πρωί, όταν η λυ-

πητερή κραυγή του αγριοπερίστερου πέρα από τη μικρή κοιλάδα έρχεται μαζί με μια φρέσκια μυρωδιά νερού και πρασινάδας. Τους συλλογιέμαι τη νύχτα, όταν μες στη σκοτεινιά η σφυρίχτρα μιας ντιζελοκίνητης αμαξοστοιχίας ηχεί απ' το βάθος της Σολτ Λέικ Βάλλεϋ, με την απόσταση ν' απαλύνει τον στριγκό της ήχο. Δεν είναι το δυσκολοξέχαστο κάλεσμα των παλιών ατμομηχανών, όμως είναι καλύτερο απ' το τίποτε.⁴¹

Το τέλος της εποχής των «νεαρών δεσποτικών μανάδων και των πάτερ φαμίλιας» σήμαινε επίσης ότι εξαφανίζονταν και περνούσαν βαθμιαία στη λήθη οι παλιές μορφές δημιουργίας της ταυτότητας των μεταναστών. Η Παπανικόλας αποφάσισε να γράψει την ιστορία της μετανάστευσης των γονιών της μετά την απροσδόκητη γνωριμία της με την ελληνίδα εξαδέλφη της στο πρώτο της ταξίδι στην Ελλάδα. Το περιστατικό της απρόσμενης αναγνώρισης περιγράφεται με τα ακόλουθα λόγια:

Καθώς ανηφόριζα το δρόμο του χωριού [της μητέρας μου], μια γυναίκα με ζύγωσε, ψηλή σαν εμένα αλλά λεπτότερη, μ' ένα ξεθωριασμένο καφετί μαντίλι στο κεφάλι, σαν αυτά που φορούσαν ακόμη οι χωριάτισσες. Ένωσα την καρδιά μου να σκιρτά αντிகρίζοντας μάτια ολόιδια με τα δικά μου. Ήταν η θυγατέρα της αδελφής της μητέρας μου. Λεγόταν, όπως εγώ, Ελένη, κι είχαμε την ίδια ηλικία.⁴²

Οι εξωτερικές ενδείξεις της ομοιότητας και της συγγένειας την έκαναν να συνειδητοποιήσει την ταυτότητα και την αίσθηση του συνανήκειν που είχαν σβηστεί από τη συνείδησή της. Αποφάσισε να γράψει την ιστορία αυτής της ταυτότητας, δηλαδή στην πραγματικότητα την ιστορία της μετανάστευσης. Μολονότι η Παπανικόλας αντιμετώπισε τους έλληνες μετανάστες ως μέλη μιας αμερικανικής εθνοτικής ομάδας, και επέμεινε στο θέμα της ελληνοαμερικανικής ταυτότητάς τους, έμμεσα έθιγε με ιδιαίτερο τρόπο το ζήτημα της εθνικότητας της γενέτειρας. Περιγράφοντας τη ζωή των ελλήνων μεταναστών, η Παπανικόλας παρέπεμπε σε μια διχασμένη έννοια της εθνικότητας. Στην έννοια αυτή περιλαμβανόταν αφενός

³⁴⁸ ένα είδος κοινωνικής συνείδησης της ομάδας, η οποία βασιζόταν σε κοινά πιστεύω, νοοτροπίες, στάσεις και εμπειρίες και σε μια πρωτογενή σχεδόν αίσθηση συνάφειας, συνανήκειν και πνευματικών δεσμών. Αυτή ήταν η εσωτερική εκδοχή της εθνικότητας, που ανιχνευόταν στην καθημερινή ιδιωτική ζωή και τις προσωπικές σχέσεις. Από την άλλη πλευρά, η Παπανικόλας παρέπεμπε σε μια εκδοχή της εθνικότητας με πιο έντονα πολιτικά, δημόσια, υποχρεωτικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά. Η αμερικανικότητα των μεταναστών συνίστατο στην κοινωνική επίγνωση ότι ανήκαν στην ευρύτερη κοινωνική σκηνή της Αμερικής. Η αμερικανικότητά τους συνιστούσε το απαραίτητο υπόβαθρο που τους επέτρεπε να θεσπίσουν παραστασιακά τις αφηγήσεις τους στο σύγχρονο πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Οι αφηγήσεις της Παπανικόλας για τη ζωή των μεταναστών πάντοτε μετέδιδαν την αίσθηση του διαχωρισμού και της απομάκρυνσης των δύο σφαιρών της συλλογικής ταύτισης, όπως φαίνεται και στο ακόλουθο απόσπασμα, όπου ανασυνθέτει συνοπτικά την ιστορία της κοινότητας στην οποία μεγάλωσε, ξεφυλλίζοντας το οικογενειακό φωτογραφικό άλμπουμ:

Αργότερα, είδα τη φωτογραφία του μαύρου ξεφυλλίζοντας τεμπέλικά ένα φωτογραφικό λεύκωμα, που ήταν βασικό στοιχείο των ελληνικών σπιτικών. Οι μανάδες ξεφώνιζαν στην κάμαρα, που 'ταν μισοσκότεινη απ' τους φίκους και τους βασιλικούς στα παραθύρια. Περιεργαζόμουν τις φωτογραφίες από γάμους και βαφτίσια, με γυμνά αγοράκια ακουμπισμένα σε μαξιλάρια, με τα πουλάκια τους σαν ρυτιδιασμένα κουμπιά, και κοριτσάκια με σεμνά κεντητά βαφτιστικά φουστάνια· από εκδρομές, με άντρες καθισμένους ανακούρκουδα να γυρίζουν σουβλιστά αρνιά και να χορεύουν πότε ο ένας, πότε ο άλλος, μπροστά στους ορεινούς πεύκους, και στην τελευταία σελίδα ένας μαύρος κρεμόταν από ένα δέντρο κι από κάτω του, άντρες, γυναίκες και παιδιά, με χέρια σταυρωμένα, χαμογελούσαν στον φωτογράφο.

Σε τούτο το σπίτι, η μητέρα μου κι εμείς οι τέσσερις αδελφές, βουβές στο παραθύρι της κουζίνας, βλέπαμε ένα σταυρό της Κου Κλουξ Κλαν να καίγεται στη σκοτεινιά μιας βουνοπλαγιάς,

και στην αντικρινή μεριά της κοιλάδας, σε απάντηση, μια κυκλική φωτιά αναμμένη απ' τους μετανάστες.⁴³ 349

Η αμφισημία σημαδεύει βαθύτατα αυτό το κείμενο. Εδώ ο διαχωρισμός ανάμεσα στις δύο σφαίρες του βίου –στο δημόσιο και το ιδιωτικό, στο νοικοκυριό των μεταναστών και το αμερικανικό πλήθος, στην κουζίνα και το βουνό, στο κρεμασμένο μαύρο σώμα και τα σώματα των μεταναστριών που απέμειναν μόνες στην κουζίνα, στο μέσα και στο έξω από το παράθυρο– φανερώνεται αλλά και σβήνει συνάμα με τις αναφορές στη μεταιχμία τους συνάφεια, στη διασταύρωση και την αμοιβαία διάχυσή τους. Οι φωτογραφίες από το λιντσάρισμα που περιλαμβάνονται στο οικογενειακό άλμπουμ, το βλέμμα του παιδιού που κοιτάει από το παράθυρο, η διαφάνεια του παραθύρου, το θέαμα του βουνού όπου δεσπόζει ο σταυρός της Κου Κλουξ Κλαν ή οι χοροί των Ελλήνων, όλα αυτά λειτουργούσαν ως σημείωση της διάχυσης ανάμεσα στις εσωτερικές και τις εξωτερικές μορφές ταύτισης στην κειμενική αναπαράσταση της ιστορίας της μετανάστευσης. Οι εικόνες αυτές όμως αποτελούν επίσης δείκτες της προσωπικής συνείδησης της συγγραφέα ως ελληνίδας μετανάστριας δεύτερης γενιάς, εφόσον το διερευνητικό βλέμμα της σταμάτησε στις συγκεκριμένες εικόνες και όχι σε άλλες. Η ιστορική γραφή της Παπανικόλα αναπαρέστησε τύπους συνείδησης και μορφές δημιουργίας της ταυτότητας οι οποίες περιέκλειαν άλυτη αμφισημία: αμφισημία που αφορούσε τις έννοιες του συνανήκειν, το μέσα και το έξω από τη σφιχτοδεμένη κοινότητα, τη διάζευξη ανάμεσα στις ιστορίες της γηγενούς κοινωνίας και της μεταναστευτικής κοινότητας, την προσωπική της επένδυση στη διαφοροποίησή της από την εθνική ιστορία. Και επιτέλους, ποιο έθνος λειτουργεί εδώ ως πόλος έλξης για τη δημιουργία της ταυτότητας; Είναι το ελληνικό έθνος ή μήπως το αμερικανικό ή το μαύρο; Το έθνος της Κου Κλουξ Κλαν ή το μεταναστευτικό έθνος; Των χορευτών στη βουνοπλαγιά ή των γυναικών γύρω από το τραπέζι της κουζίνας, το έθνος από τα εκτεθειμένα αγορίστια πουλάκια

350 που τα φωτογραφίζουν, ή μήπως εκείνο από τα κοριτσίστικα σώματα, που μαζί με την επιβεβλημένη σεμνότητα καλύπτονται με δαντέλες φτιαγμένες από γυναικεία χέρια;

Η Παπανικόλας περιέγραψε την επίδραση της αμφισημίας πάνω της εξομολογούμενη τη διαρκή αίσθηση που είχε πάντοτε, ότι «ήθελα να 'μαι κάπου και δεν ήθελα να 'μαι εκεί».⁴⁴ Η ιστορική αναπαράσταση του σχηματισμού της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, την οποία συνθέτει η συγγραφέας, εξεικονίζει τον ανοιχτό χαρακτήρα αυτής της διαδικασίας και την εγγενή έλλειψη οριοθέτησης. Το αφήγημά της δεν εξιστορούσε την ολοκλήρωση της αφομοίωσης ως επίτευγμα, ούτε την αναγέννηση, την πρόοδο ή την επιτυχία. Στις αφηγήσεις που συνέθεσε η Παπανικόλας για τη μεταναστευτική ζωή, η επιτυχία του υποκειμένου απέρρεε από την ικανότητά της να ξεφεύγει από την αρπάγη της ιστορίας όχι αντιπαλεύοντάς την, αλλά με το να παίρνει αποστάσεις και να γίνεται παρατηρήτρια (εντός και εκτός) της ιστορίας, θα λέγαμε. Η επιτυχία των μεταναστών δεν απέρρεε από την πάλη τους ενάντια στη μοίρα ή από την επιτυχή αφομοίωσή τους και την πρόοδό τους σύμφωνα με το γνώμονα και τους κανόνες της τοπικής κοινωνίας. Αυτό αποσαφηνίζεται στην ιστορική ανασύνθεση της ζωής μιας ελληνίδας μετανάστριας μαίας, της Μαγκερού ή Μαγερού. Η Μαγκερού, όπως διηγείται η Παπανικόλας, ήταν μαμή και μετανάστευσε στην Αμερική όπου απέκτησε φήμη προσφέροντας βοήθεια και ανακούφιση στις Ελληνίδες των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Σιγά σιγά άρχισε να προσφέρει τις υπηρεσίες της και σε άλλες μετανάστριες, και έτσι η φήμη της ξεπέρασε τα όρια των ελληνικών κοινοτήτων. Ο χαρακτήρας της Μαγκερούς, όπως περιγράφεται από την Παπανικόλα, συνδυάζει πολλά από τα χαρακτηριστικά και τα γνωρίσματα που απέδιδε η ιστορικός στο μετανάστη ως κοινωνικό και ιστορικό υποκείμενο:

Η Μαγκερού δεν ένιωθε μειωμένη από τις προκαταλήψεις που

βρήκε στην Αμερική. Πίστευε ότι με τον καιρό λύνονται τα προβλήματα. Οι πάμπολλες φωτογραφίες της δείχνουν μια χαμογελαστή γαλήνια γυναίκα που μοιάζει πολύ νεότερη από την πραγματική της ηλικία. Τα βάσανα της Μέσης Ανατολής και οι έγνοιες από την πάλη της με τη μοίρα μόλις που είχαν αγγίξει το χαρακτήρα της. Αντιμετώπιζε στωικά τους θανάτους των παιδιών της και τις οικογενειακές αναποδιές. Έδειχνε καρτερία χωρίς καν να το αντιλαμβάνεται.⁴⁵

35¹

Ο Θεόδωρος Σαλούτος αναπαρέστησε πολύ διαφορετικά την ιστορία των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Σαλούτος θεωρείται ο κατεξοχήν ιστορικός της ελληνοαμερικανικής ιστορίας, και το έργο του αντιμετωπίζεται γενικότερα ως καθοριστική συμβολή στο πεδίο των ελληνοαμερικανικών ιστορικών μελετών. Ο Σαλούτος, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Λος Άντζελες με ειδικότητα στην αγροτική ιστορία, ήταν Ελληνοαμερικανός δεύτερης γενιάς, σαν την Παπανικόλα, και διέθετε στέρεα κατάρτιση ιστορικού.⁴⁶ Ο Σαλούτος έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνοαμερικανική ιστορία από τα πρώτα βήματα της σταδιοδρομίας του, αλλά δίστασε να αφιερωθεί εξ αρχής σε αυτήν, καθώς σκεφτόταν ότι η ιστορία της μετανάστευσης ήταν περιθωριακό ερευνητικό πεδίο. Στη μελέτη της ελληνοαμερικανικής κοινότητας αφοσιώθηκε μόνον αφού είχε ήδη αναγνωριστεί ως ιστορικός και πανεπιστημιακός δάσκαλος.⁴⁷ Τα βιβλία του Σαλούτου αποτελούν μοναδικό παράδειγμα μιας γενικής και περιεκτικής ιστορίας των Ελλήνων της Αμερικής, που έχει γραφτεί από επαγγελματία ιστορικό με βάση δευτερεύουσες αλλά και πρωτογενείς αρχειακές πηγές. Εξέδωσε δύο σημαντικότερες μελέτες για την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες: το *They Remember America: The Story of the Repatriated Greek Americans* (1956) και το *The Greeks in the United States* (1964).⁴⁸ Επίσης, δημοσίευσε πολυάριθμα άρθρα για το ίδιο θέμα, και οι ιστορικοί της μετανάστευσης στην εποχή του τον θεωρούσαν αυθεντία στην ελληνοαμερικανική περίπτωση.⁴⁹

Το ενδιαφέρον του Σαλούτου για τις μεταπολεμικές ελληνοαμερικανικές πολιτικές σχέσεις υπήρξε και η αφετηρία για να μελετήσει την ελληνική μετανάστευση. Το 1951 υπέβαλε αίτηση για μια υποτροφία του Ιδρύματος Φουλμπράιτ, στην οποία πρότεινε να μελετήσει την επιρροή των παλιννοστούντων μεταναστών στην Ελλάδα με βάση τους εξής ερευνητικούς άξονες: πρώτον, ως «φάση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων»· δεύτερον, ως «υλικό παράγοντα που συνέδραμε την ασθενή ελληνική κοινωνική οικονομία»· τρίτον, ως συμβολή στην «εκ νέου αποτίμηση της στάσης των ανθρώπων αυτών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες» μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα· τέταρτον, ως «πολιτισμική και πνευματική δύναμη» και πέμπτον, ως «φορέα για την προώθηση της κατανόησης και της καλής θέλησης» ανάμεσα στις δύο χώρες.⁵⁰ Ο Σαλούτος σε επιστολή του προς τον φημισμένο ιστορικό της μετανάστευσης Όσκαρ Χάινλιν, είχε παραδεχτεί ότι επέλεξε το συγκεκριμένο θέμα επειδή σκέφτηκε πως θα είχε περισσότερες πιθανότητες να χρηματοδοτηθεί, μια και το Ίδρυμα Φουλμπράιτ, με δεδομένες τις πολιτικές συνθήκες της εποχής, θα ενδιαφερόταν κατά πάσα πιθανότητα για ένα ερευνητικό πρόγραμμα με θέμα τις ελληνοαμερικανικές πολιτικές σχέσεις.⁵¹ Θα υποστηρίξουμε γενικότερα πως το ενδιαφέρον του Σαλούτου για την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες πήγαζε από την πεποίθησή του ότι ο μετανάστης αποτελούσε διεθνική μορφή που μπορούσε και όφειλε να διαδραματίσει ενεργό ρόλο στο πλαίσιο των ελληνοαμερικανικών πολιτικών σχέσεων. Το ερευνητικό πρόγραμμα του Σαλούτου και η ιστοριογραφική οπτική του θεμελιώνονταν στα πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής του, που χαρακτηρίζονταν από την ενίσχυση της αμερικανικής επιρροής στην πολιτική και την κουλτούρα της Ελλάδας.

Το έργο του Σαλούτου θα πρέπει επίσης να ενταχθεί στα συμφραζόμενα της εσωτερικής αμερικανικής πολιτικής. Το προσωπικό του αρχείο περιλαμβάνει πολυάριθμους και πλούσιότατους φακέλους για το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων

και τη λεγόμενη «αφύπνιση της εθνοτικής συνείδησης» στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Το υλικό που είχε συλλέξει για τους εθνοτικούς και τους φυλετικούς αγώνες –αποκόμματα εφημερίδων, σημειώματα, δοκίμια και φωτογραφίες– αναφέρεται κατά κύριο λόγο στις σχέσεις των λευκών εθνοτικών κοινοτήτων της Αμερικής με τις αφροαμερικανικές κοινότητες. Αν εντάξουμε το έργο του Σαλούτου στα πολιτικά του συμφραζόμενα και αναλύσουμε τη σταδιακή διαμόρφωση των επιστημονικών ενδιαφερόντων του, θα διαφανεί ότι τα διανοητικά κίνητρά του αναπτύχθηκαν από δύο σημαντικά στοιχεία της πολιτικής σκηνής της εποχής του: πρώτον, από την εσωτερική αμερικανική πολιτική για τα φυλετικά και τα εθνοτικά ζητήματα στο πλαίσιο του κινήματος υπέρ των πολιτικών δικαιωμάτων των μαύρων και της άφιξης νέων μεταναστών μετά τη δεκαετία του 1950· και δεύτερον, από την ψυχροπολεμική εξωτερική αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και από την αναζήτηση των συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (στην περίπτωση αυτή, των παλιννοστούντων μεταναστών) οι οποίες θα αναδεικνύονταν φορείς της αμερικανικής πολιτικής και κουλτούρας στη διαδικασία της σταθεροποίησης των ψυχροπολεμικών πολιτικών ισορροπιών. Η ανασύνθεση της ιστορίας των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες από τον Σαλούτο θα ήταν αδύνατον να κατανηθεί έξω από αυτό το διττό πολιτικό πλαίσιο.

Ο Σαλούτος χρησιμοποίησε στο έργο του προσωπικές αφηγήσεις και συνεντεύξεις. Το βιβλίο του για τους παλιννοστούντες βασιζόταν κυρίως στο προφορικό υλικό που είχε συλλέξει από συνεντεύξεις με αυτούς στα ελληνικά χωριά, καθώς και στα καφενεία και τις λέσχες της Αθήνας. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 ο Σαλούτος ταξίδεψε σε όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες προκειμένου να επισκεφτεί τις εκεί ελληνικές κοινότητες και να συλλέξει συνεντεύξεις από εξέχοντες Ελληνοαμερικανούς. Οι πάμπολλες συνεντεύξεις που συνέλεξε παρέχουν πληροφορίες για τα κοινοτικά ζητήματα, για την πρόσφατη μετανάστευση από την Ελλάδα και για τις διαφο-

354 λετικές σχέσεις. Από τις χρονολογίες των συνεντεύξεων διαφαίνεται πως ο Σαλούτος άρχισε να εργάζεται σε αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα αφού είχε ολοκληρώσει την πρώτη έρευνά του για τους παλιννοστούντες, και χρησιμοποίησε αυτό το υλικό ως πληροφοριακό υπόβαθρο. Για να εκθέσει την ιστορία των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες βασίστηκε κυρίως σε επίσημα έγγραφα και αρχεία, ενώ αντίθετα χρησιμοποίησε τις πληροφορίες που άντλησε από τις μαρτυρίες των μεταναστών προκειμένου να πλαισιώσει την ιστορική ερμηνεία του και να της προσδώσει συνοχή και πολιτική σαφήνεια. Ο Σαλούτος εφάρμοσε παραδοσιακές μεθόδους της ιστορικής έρευνας ώστε να διαφυλάξει την αντικειμενικότητα και την ακαδημαϊκή εγκυρότητα του έργου του. Ωστόσο, εφόσον το θέμα του ήταν η ιστορία της μετανάστευσης βασίστηκε επίσης στις βιοϊστορίες των μεταναστών, οι οποίες επί μισόν αιώνα συνιστούσαν την πιο ευνόητη πολιτισμικά μορφή αναπαράστασης της μεταναστευτικής εμπειρίας.

Ο Σαλούτος, έχοντας πάρει την υποτροφία Φουλμπράιτ, ταξίδεψε από τις Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα με ατμόπλοιο τον Σεπτέμβριο του 1952. Άρχισε λοιπόν την έρευνά του για τους παλιννοστούντες από το κατάστρωμα του πλοίου, όπου πήρε συνεντεύξεις από συνταξιιδιώτες του που επέστρεφαν στην Ελλάδα είτε για σύντομο διάστημα είτε για να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί. Από αυτές τις συνεντεύξεις κράτησε σημειώσεις στο προσωπικό του ημερολόγιο καταστρώματος, το οποίο περιείχε επίσης πολλές πληροφορίες για τις προσδοκίες και την προδιάθεση του ιστορικού απέναντι στο θέμα της έρευνάς του: τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, την ελληνική κουλτούρα, τις νοοτροπίες και τις στάσεις. Το ημερολόγιο αυτό αποσαφηνίζει ότι ο Σαλούτος χρησιμοποίησε τη μέθοδο της συνέντευξης προκειμένου να κατηγοριοποιήσει τους Έλληνες μετανάστες. Επιχείρησε να απομονώσει ορισμένες αντιλήψεις, νοοτροπίες, αιτίες επαναπατρισμού και πολιτισμικές στάσεις, τις οποίες κατόπιν ομαδοποίησε και προσπάθησε να τις συσχε-

τίσει με έναν συγκεκριμένο και αναγνωρίσιμο τύπο μετανάστη. Παρόμοια τυπολογία χρησιμοποίησε και αργότερα στο βιβλίο του, προκειμένου να κατασκευάσει την αντιπροσωπευτική μορφή του μετανάστη και να επιχειρηματολογήσει για τον ενδεχόμενο ρόλο της στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο ο Σαλούτος χρησιμοποίησε τις βιοϊστορίες είχε ως αποτέλεσμα την απάλειψη της υποκειμενικότητας και της ιδιαιτερότητας και την εδραίωση εσωτερικά ομοιογενών και συνεκτικών εικόνων του μετανάστη ως υποκειμένου. Στο βιβλίο του για τους παλιννοστούντες μελέτησε τα πολιτισμικά γνώρισματα, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και την πολιτική δυναμική του μετανάστη ως κοινωνικού υποκειμένου.

Μεταβαίνοντας από μια αναπτυγμένη σε μια καθυστερημένη κοινωνική οικονομία, [οι έλληνες παλιννοστούντες] μετέφεραν μαζί τους χρήματα, υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, πνεύμα αισιοδοξίας, μεταρρυθμιστική νοοτροπία και διακηρυγμένα φιλοαμερικανικά αισθήματα. Είχαν έρθει σε επαφή με μια διαφορετική γλώσσα, με άλλα ήθη και νοοτροπίες. Θα ήταν δύσκολο να μην είχαν αποκτήσει νέες δεξιότητες και τεχνικές· ο ρυθμός της ζωής τους είχε επιταχυνθεί· είχαν δει ανθρώπους να ασχούν τη θρησκευτική τους λατρεία σε διαφορετικές εκκλησίες, καλώς ή κακώς είχαν εκτεθεί στον αμερικανικό Τύπο, στα περιοδικά και τη λογοτεχνία· είχαν δει να αντιμετωπίζουν διαφορετικά τις γυναίκες· είχαν νιώσει τον παλμό των συνεπειών που έχει η διαβίωση σε μια ισχυρή και πλούσια χώρα. Όσα έφεραν μαζί τους συνήθως έφταναν μέχρι τις μαστιζόμενες από τη φτώχεια περιοχές της χώρας, και πολλές από τις υπηρεσίες που πρόσφεραν τόσο οι παλιννοστούντες όσο και οι απόδημοι, αν ήταν στην Αμερική, θα ανήκαν κατά κανόνα στην αρμοδιότητα των τοπικών κυβερνήσεων. [...] Ήταν ανιδιοτελώς αφοσιωμένοι στην Ελλάδα, πολύ περισσότερο από τους φλύαρους επικριτές τους ή τα σμήνη των Αθηναίων που σύχναζαν στα καφενεία της πλατείας.⁵²

Ο Σαλούτος υποστήριζε ότι οι παλιννοστούντες αποτελούσαν ψυχικό και υλικό όφελος για την Ελλάδα.⁵³ Η εθνική τους αφοσίωση ήταν προοδευτική και υγιής, επειδή συμβάδιζε με τις

356 αμερικανικές αρχές της προόδου και της ανάπτυξης. Αυτός ο «υγιής» τύπος εθνικισμού εκδηλωνόταν στο επίπεδο της καθημερινής ζωής, όπου ο παλιννοστήσας Ελληνοαμερικανός «έδινε προτεραιότητα στο χρήσιμο και όχι στο ανεφάρμοστο ή το συναισθηματικό, [...] κι επιπλέον αντικατόπτριζε εντονότερα την αίσθηση του εύθετου χρόνου, της εργατικότητας και της ευταξίας». ⁵⁴ Σύμφωνα με τον Σαλούτο, η εσωτερική των πολιτισμικών αρχών και των αξιών που εκπροσωπούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες συνιστούσε κατά κάποιον τρόπο την ολοκλήρωση της ελληνικής εθνικής ψυχοσύνθεσης. Όπως υποστήριζε επίμονα και στο ταξιδιωτικό του ημερολόγιο, πίστευε ότι η μεταναστευτική κουλτούρα αποτελούσε υποδειγματική εκδοχή της εθνικής ελληνικής κουλτούρας, τόσο με βάση το δυναμισμό της για το μέλλον όσο και τη διατήρηση της παράδοσης. Οι ελληνικές κοινότητες της εξαστισμένης Αμερικής συνιστούσαν ζωντανή παρακαταθήκη της ελληνικής λαϊκής κουλτούρας, η οποία σιγά σιγά εξαφανιζόταν από την Ελλάδα. ⁵⁵

Όσο για τον ενδεχόμενο ρόλο των ελλήνων μεταναστών στο πλαίσιο των ελληνοαμερικανικών πολιτικών σχέσεων, ο Σαλούτος στο ημερολόγιό του υποστήριζε ένα επιχείρημα που θα επαναλάμβανε και σε μεταγενέστερα έργα του, ότι δηλαδή οι απόψεις της ελληνικής κοινής γνώμης για τις Ηνωμένες Πολιτείες, και συγκεκριμένα ο ελληνικός αντιαμερικανισμός, συνδέονταν άμεσα με την εντύπωση που θα προκάλούσαν οι έλληνες παλιννοστούντες στους συμπατριώτες τους. Οι ελληνοαμερικανοί μετανάστες, έλεγε, εκπροσωπούσαν τις Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, μολονότι ήταν αλήθεια ότι οι Έλληνες δεν είχαν ελλιπή γνώση της προόδου που είχαν επιτύχει οι συμπατριώτες τους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στις σελίδες του ημερολογίου του Σαλούτου ανιχνεύουμε ήδη τις απαρχές του επόμενου ερευνητικού του προγράμματος, τη σφαιρική ιστορία των Ελλήνων των Ηνωμένων Πολιτειών. Όταν μάλιστα ένας άλλος έλληνας συνταξιδιώτης του

παρατήρησε ότι οι έλληνες μετανάστες είχαν προοδεύσει ελάχιστα στην Αμερική, ο Σαλούτος απάντησε το εξής:

357

[Του είπα ότι] οι γιοι και οι θυγατέρες των μεταναστών έχουν σημειώσει σημαντικές [προόδους] στο επαγγελματικό και το μορφωτικό επίπεδο και ότι πίστευα πως τον είχαν πληροφορήσει λάθος. [...] Πιστεύω ότι επιβάλλεται ο απολογισμός των επιτευγμάτων των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες προς όφελος των συμπατριωτών μας που μεταναστεύουν τώρα εκεί. Πολλές από τις εσφαλμένες πληροφορίες για τις ΗΠΑ μπορούν να διορθωθούν. Μακάρι οι Αμερικανοί να άκουγαν όσα έχουν να πουν γι' αυτούς οι Ευρωπαίοι, όπως και για τη συμπεριφορά, τα πρότυπα και τη γενικότερη στάση τους απέναντι στη ζωή. Φαίνεται πως υπάρχει ομοφωνία όσον αφορά τις τεράστιες τεχνικές και τεχνολογικές προόδους των ΗΠΑ και τον πλούτο τους, βεβαίως, αλλά εκφράζονται σοβαρές αμφιβολίες για τα υπόλοιπα ζητήματα.⁵⁶

Ο Σαλούτος, όπως υποδεικνύουν και οι προσωπικές του σημειώσεις, είχε συλλάβει το διανοητικό του πρόγραμμα ως τμήμα του ευρύτερου σχεδίου εξομάλυνσης των διπλωματικών σχέσεων των ΗΠΑ, και υποστήριζε ότι έπρεπε να διαδοθούν στο εξωτερικό τα προτερήματα του τρόπου ζωής, της κουλτούρας και του πολιτισμού της Αμερικής στο πλαίσιο της πολιτικής του Ψυχρού Πολέμου, του Σχεδίου Μάρσαλ και της εδραίωσης της αμερικανικής πολιτικής επιρροής στην Ελλάδα μετά το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου και της ήττας της Αριστεράς. Καθώς διαφαίνεται και στο προαναφερθέν απόσπασμα, ο Σαλούτος ενδιαφερόταν και για την ελληνική μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες στην εποχή του, δηλαδή στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Παρουσιάζοντας την ιστορία της πρώτης φάσης της ελληνικής υπερατλαντικής μετανάστευσης απευθυνόταν ως ένα βαθμό και στους μελλοντικούς έλληνες μετανάστες. Καθώς βρισκόταν ενώπιον των απροσδιόριστων ακόμη μετασχηματισμών της ελληνοαμερικανικής κοινότητας, ο ιστορικός της μετανάστευσης επιδίωξε να εδραιώσει μια οριστική εκδοχή της μέχρι τότε ιστορίας.⁵⁷

Στο πλαίσιο αυτό, ο Σαλούτος ανασυνέθεσε την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ως κανονικοποιητική διαδικασία ευθύγραμμης ανάπτυξης, ενσωμάτωσης και μη αναστρέψιμης προόδου. Στο *They Remember America* περιέγραφε τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του έλληνα μετανάστη ως υποκειμένου που προέκυψε από αυτή την εξελικτική διαδικασία. Περιέγραψε επίσης τον έλληνα παλινοστούντα ως υποδειγματικό εθνικό τύπο και σχολίασε τους τρόπους με τους οποίους το έθνος θα επωφελούνταν από την ψυχολογική και την υλική πρόοδο των μεταναστών. Στο *The Greeks in the United States* πρόβαλε στο παρελθόν την εικόνα του μετανάστη ως εθνικού προτύπου, και αναζήτησε τις πλευρές των μεταναστευτικών αφηγήσεων που συνέκλιναν με το κύριο αφήγημα της μετανάστευσης ως διαδικασίας υλικού οφέλους και πνευματικής και ηθικής εξύψωσης. Ο Σαλούτος χρησιμοποίησε τις μεταναστευτικές βιοϊστορίες για να ανασυνθέσει μια ευθύγραμμη ιστορία του μετανάστη ως ομοιογενούς υποκειμένου στο χρόνο (ιστορικά) και το χώρο (κοινωνικά). Στο πλαίσιο αυτής της ανασύνθεσης συνέταξε μια αφήγηση για το ελληνικό έθνος της διασποράς από την ηγεμονική οπτική γωνία του δικού του παρόντος. Το έργο του Σαλούτου συνιστά οριστική αναπαράσταση της ιστορίας της ελληνικής μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και συνέβαλε στον πολλαπλασιασμό όσων πολιτισμικών αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής εμπειρίας ενίσχυαν τους λόγους της κοινωνικής και πολιτισμικής ιεραρχίας, καθώς και τις εικόνες της ελληνικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που έσβηναν και αποσιωπούσαν μεγάλα τμήματα της μεταναστευτικής εμπειρίας. Στο *The Greeks in the United States*, ο Σαλούτος επέμενε στο «ρηξικέλευθο πνεύμα» των ελλήνων χωρικών που αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες, και παρατήρησε ότι αυτό ακριβώς τους έθετε στο ίδιο πολιτισμικό επίπεδο με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά έθνη. Επίσης, επέμεινε στον έμφυτο «ατομικισμό [των Ελλήνων] που έμελλε να συγκεραστεί έξοχα με την επιτόπια α-

μερικανική εκδοχή του».⁵⁸ Ο Σαλούτος περιόρισε τη γενεαλογική παρουσίαση της ελληνικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες σε ζητήματα που αφορούσαν τη δημόσια σφαίρα των κοινωνικών δραστηριοτήτων, και κυρίως την πολιτική των κομμάτων και των οργανώσεων της κοινότητας. Παρουσίασε την απουσία των μεταναστριών από την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης ως φυσικό «πραγματικό γεγονός», και θεμελίωσε τη φυσικοποίησή της στον χαμηλό συγκριτικά αριθμό των μεταναστριών. Με παρόμοιο πνεύμα, παρουσίασε τις φυλετικές διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών ως ένα ακόμα φυσικό «πραγματικό γεγονός» και τις απέδωσε σε παρεξηγήσεις που οφείλονταν στην πολιτισμική διαφορά και την έλλειψη επικοινωνίας, προβλήματα που θα λύνονταν με το πέρασμα του χρόνου. Αυτά τα δύο παραδείγματα δείχνουν χαρακτηριστικά με ποιους τρόπους ο Σαλούτος κατασκεύασε την ευθύγραμμη και ομοιογενεοποιητική αναπαράσταση των ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, μια αναπαράσταση που φυσικοποίησε την ιστορική υποκειμενικότητα και απέκλειε την ιστορικοποίηση των υπό μελέτη κατηγοριών και εννοιών.

Στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, η αφήγηση των βιοϊστοριών αποτέλεσε το επικρατέστερο μέσο πολιτισμικής επικοινωνίας, παραγωγής γνώσης και της εμπειρίας της μετανάστευσης. Οι ατομικές ιστορίες ζωής χρησιμοποιήθηκαν σε ποικίλα επίπεδα της πολιτισμικής παραγωγής, καθώς και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων προκειμένου με αυτές να μεταδοθούν οι εμπειρίες της μετανάστευσης και να επανεξεταστούν βαθύτερα οι διεθνικές συνθήκες που σημάδεψαν την εγκατάσταση των διατλαντικών κοινοτήτων την εποχή αυτή. Με την έννοια αυτή, η βιοϊστορία αποτέλεσε βασική μονάδα της συσσωρευμένης εμπειρίας που χρησιμοποιήθηκε στη διαδικασία της πολιτισμικής παραγωγής της γνώσης για τη μετανάστευση και το μετανάστη. Οι ατομικές βιοϊστορίες διαδραμάτισαν τον σημαντικό αυτό ρόλο στη μεταναστευτική κουλτούρα στις δύο πρώτες δε-

καετίες του εικοστού αιώνα ιδίως, μια εποχή κατά την οποία ο μετανάστες δεν είχε ακόμη αναδειχθεί αναγνωρίσιμη φιγούρα στην ελληνική, την αμερικανική ή τη διατλαντική κουλτούρα. Καθώς οι παλαιότερες έννοιες της εδαφικότητας που όριζαν την κουλτούρα, τις πολιτικές ταυτότητες και την υποκειμενικότητα μεταβάλλονταν, καθώς πύκνωναν οι διεθνικές και οι διηπειρωτικές πολιτισμικές, οικονομικές και δημογραφικές ανταλλαγές, η βιοϊστορία εμφανίστηκε ως πανίσχυρο μέσο επικοινωνίας στη σφαίρα της μεταναστευτικής κουλτούρας και πολιτικής. Ορισμένα σενάρια των μεταναστευτικών βιοϊστοριών διαδόθηκαν ευρύτατα προωθώντας συγκεκριμένα πολιτισμικά ιδεώδη, αρχές και κοινωνικά γνωρίσματα τα οποία αποδίδονταν με ποικίλους τρόπους στο μετανάστη ως κοινωνικό και ιστορικό υποκείμενο. Καθώς φάνηκε και από αυτή την ανάλυση των διαφορετικών μορφών αφήγησης των βιοϊστοριών, τα πολιτισμικά ιδεώδη, οι αρχές και τα κοινωνικά γνωρίσματα που συνδέονταν με τη ζωή των μεταναστών ήταν συχνά αντιφατικά ή διχασμένα. Οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στο φύλο, την τάξη, τη φυλή και τις γεωπολιτικές ιεραρχίες που όριζαν την κουλτούρα και στις δύο ακτές του Ατλαντικού κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα διατήρησαν τις εσωτερικές αντιφάσεις και τη μη αναγώγιμη πολλαπλότητα της αναδυόμενης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Η σταδιακή κανονικοποίηση των βιοϊστοριών που καθόρισαν τη γνώση μας για τη μεταναστευτική ιστορία – μια διαδικασία που κορυφώθηκε τη μεταπολεμική εποχή και σε ένα πλαίσιο όπου ανασημασιοδοτούνταν οι διατλαντικές πολιτικές και κουλτούρες στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου – περιθωριοποίησε επίσης συγκεκριμένες πτυχές της μεταναστευτικής εμπειρίας που είχαν εγγραφεί στο πολιτισμικό μητρώο, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια δίοδο για τις νέες επεξεργασίες της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που θα εμφανίζονταν μετά τη δεκαετία του 1950.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΤΟΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΜΕΝΟ ΜΕΛΛΟΝΤΑ

Η εννοιολογική συγκρότηση και η οργάνωση του βιβλίου αυτού βασίστηκαν στην υπόθεση ότι η ιστορική έρευνα είναι δυνατόν να λειτουργήσει ως άσκηση σύγχρονου κριτικού στοχασμού και πολιτισμικής κριτικής. Τα ερωτήματα που τέθηκαν διαμορφώθηκαν στη συμβολή τριών πεδίων διανοητικού ενδιαφέροντος: 1) της έρευνας στο πρωτογενές υλικό της μεταναστευτικής πολιτισμικής παραγωγής· 2) των θεωρητικών και των μεθοδολογικών συζητήσεων στα πεδία της πολιτισμικής ιστορίας και της ιστορίας της υποκειμενικότητας· 3) της σύγχρονης πολιτισμικής πολιτικής και των συζητήσεων για την κυριαρχία, τη διεθνικότητα και την πολιτισμική αναπαράσταση οι οποίες αναπτύχθηκαν με την επίδραση των πρόσφατων, δηλαδή μετά το 1989, μεταναστευτικών μετακινήσεων.¹

Η μελέτη της ανάδυσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας ως διακριτής μορφής κοινωνικότητας μορφοποιήθηκε ως διερεύνηση των ποικίλων εκφράσεων και αναπαραστάσεων της υποκειμενικότητας, οι οποίες παρήχθησαν στις γηγενείς και τις μεταναστευτικές κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ελλάδας. Η έρευνα υπέδειξε ότι στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα ο μετανάστης αναδύθηκε ως κοινωνικά και πολιτικά αναγνωρίσιμη μορφή σε διαφορετικά επίπεδα των κοινωνικών διαδράσεων. Την ίδια εποχή, η μετανάστευση κατέλαβε κεντρική θέση στις πολιτικές συζητήσεις για το λεγόμενο «κοινωνικό ζήτημα». Η μετανάστευση αναδείχθηκε δημόσιο ζήτημα κομβικής σημασίας σε μια εποχή κατά

³⁶⁴ την οποία στην πολιτική σκηνή και των δύο ακτών του Ατλαντικού κυριαρχούσαν οι οραματισμοί της κοινωνικής μηχανικής και οι κάθε είδους επιστημονικές και ιδεολογικές προσπάθειες να επινοηθούν τρόποι αποτελεσματικής διαχείρισης των νεωτερικών κοινωνιών της διαφοράς. Στα συμφραζόμενα αυτά, στάθηκε δυνατόν να αναδυθεί ο μετανάστης ως διακριτό κοινωνικό υποκείμενο, μέσα από τη διάδοση πληροφοριών, αφηγημάτων και εικόνων που επιχειρούσαν να αναπαραστήσουν τη μεταναστευτική εμπειρία, τη συνθήκη της ξενιτιάς και την ίδια τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα. Ποικίλες κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές αναφορές επιστρατεύτηκαν προκειμένου να αρθρωθούν οι αναπαραστάσεις αυτές, καθώς μετανάστες, πολιτικοί, γηγενείς και μετανάστες διανοούμενοι, νομοθέτες, ιστορικοί, συγγραφείς και καλλιτέχνες, όλοι τους συνέθεταν διαφορετικές εκδοχές της υποκειμενικότητας στην ξενιτιά. Για τους μετανάστες και για όσους έζησαν στα συμφραζόμενα των διεθνικών μετακινήσεων και ανταλλαγών ποτέ δεν υπήρξε ένας και μοναδικός τρόπος συγκρότησης του υποκειμένου. Αντίθετα, η συγκρότηση του υποκειμένου –ως αποτέλεσμα συνεχούς διαπραγμάτευσης και αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε διαφορετικούς τύπους φαντασίωσης και φαντασίας– υπήρξε πάντοτε αποπειρατική και παραστασιακή διαδικασία. Εξού και η αμφισημία, ο αυτοσαρκασμός και οι αντιφάσεις που χαρακτήριζαν συχνά τις διάφορες παραστασιακές πράξεις της υποκειμενικότητας, τις οποίες εξετάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Η μελέτη της ιστορίας της υποκειμενικότητας οφείλει να καταγράψει τις διασυνδέσεις –εντάσσοντάς τις πάντοτε στα ιστορικά και πολιτικά τους συμφραζόμενα– ανάμεσα σε αυτούς τους διαφορετικούς τρόπους του να γίνεσαι υποκείμενο.

Η ιστορική έρευνα στο αρχείο της μεταναστευτικής πολιτισμικής παραγωγής αποκάλυψε τις συνθήκες στις οποίες γεννήθηκαν τα αφηγήματα που συναποτελέσαν τελικά το εννοιακό υλικό για την ανάδυση της μεταναστευτικής υποκειμενικό-

τητας στη συμβολή των πολιτισμικών οικονομιών του ελληνικού και του αμερικανικού εθνικισμού. Ο ιστορικός σχηματισμός της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας διερευνήθηκε σε διαφορετικά επίπεδα της πολιτισμικής παραγωγής και των κοινωνικοπολιτικών αλληλεπιδράσεων. Τα διαφορετικά επίπεδα της πολιτισμικής παραγωγής και οι ποικίλοι τύποι του ερευνητικού υλικού που αναλύθηκαν δεν υποδεικνύουν ότι οι διαφορετικές μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που αναδύθηκαν σε αυτά είναι δυνατόν εντέλει να συναρθεθούν σε ένα υποκείμενο που περιλαμβάνει τα πάντα. Αντίθετα, η συγκεκριμένη αναλυτική επιλογή ανέδειξε τον «ανοιχτό χαρακτήρα» της διαδικασίας και τη ρευστότητα εννοιών όπως «ο μετανάστης», «το εθνικό υποκείμενο» και «το έθνος», οι οποίες συχνά θεωρούνται συνολικά δεδομένες. Η ιστορία της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα ασφαλώς και χαρακτηρίστηκε επίσης από σταθεροποιητικές στιγμές, όταν ορισμένες εκδοχές τού πώς όφειλε να είναι ο μετανάστης έγιναν άκαμπτες και κατέκτησαν ηγεμονική θέση. Η ανασύνθεση της ιστορίας της υποκειμενικότητας συχνά απαιτεί να τηρηθεί διττή προοπτική: να διερευνηθούν και οι πολιτισμικοί μηχανισμοί των εννοιών της υποκειμενικότητας που κατακτούν την ηγεμονία, και η ταυτόχρονη λειτουργία των παραστασιακών πράξεων της υποκειμενικότητας που επιχειρούν να αναβάλουν τη σταθεροποίηση και να διατηρήσουν σε κάποιο βαθμό τον αναστοχαστικό χαρακτήρα και τη δημιουργικότητά τους.

Η έρευνα στο πολιτισμικό αρχείο της ελληνικής μετανάστευσης αποκάλυψε σε ποιο βαθμό είναι ανέφικτο να ανασυντεθεί ένα οριστικό ιστορικό αφήγημα της μεταναστευτικής κουλτούρας, και κατέληξε στην ασυνεχή γενεαλογική έκθεση των διαφορετικών πτυχών της και της επίδρασής της στους τρόπους δημιουργίας του υποκειμένου στο πλαίσιο των διατλαντικών μετακινήσεων. Διερευνήθηκε πώς η ιστορία της μετανάστευσης διαμεσολαβήθηκε από την κουλτούρα σε διαφο-

³⁶⁶ ρετικές ιστορικές στιγμές. Πώς η εμπειρία της μετανάστευσης εντάχθηκε στην εθνική ιστορία; Πώς μεταμορφώθηκε η Ελλάδα σε «μεταναστευτικό έθνος»;² Ο φακός της ιστορικής ανασύνθεσης, την οποία επιχείρησα, μετατοπίζεται διαρκώς, προκειμένου να παρακολουθήσει τη μεταβαλλόμενη συμβολή των διαφορετικών πολιτισμικών επιπέδων της χρονικότητας. Η κουλτούρα συνιστά το πεδίο μέσα από το οποίο διαμεσολαβήθηκε η ιστορία της μετανάστευσης και την πύλη μέσα από την οποία επιστρέφει και γίνεται ενθύμηση το παρελθόν, όσο και αν είναι κατακερματισμένο, ατελές ή αποκηρυγμένο. Μέσα από τη διαδικασία της ενθύμησης και της ανασύνθεσης νέες μορφές υποκειμενικότητας και κοινότητας γίνονται αντικείμενο στοχασμού και σημασιοδοτούνται.³

Η ιστορική εμπειρία της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα είχε ως αποτέλεσμα το σχηματισμό και τη γένεση δυναμικών αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, οι οποίες βαθμιαία επανεγγράφηκαν στην κουλτούρα ως αναπαραστάσεις της εθνικότητας και της εθνικής ταυτότητας. Οι αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που μελετήσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια συνιστούσαν μορφές ανασημασιοδότησης των προηγούμενων νοηματοδοτήσεων της ελληνικής εθνικότητας κάτω από την επιρροή της μεταναστευτικής εμπειρίας. Όπως επιχείρησε να δείξει η ανάλυσή μας, οι αναπαραστάσεις αυτές υπήρξαν ποικίλες, ρευστές και συχνά αντιφατικές, ενώ παράλληλα περιέκλειαν στοιχεία και πολιτισμικές αναφορές που ποίκιλλαν ανάλογα με το επίπεδο της πολιτισμικής παραγωγής τους. Οι μεταναστευτικές αφηγήσεις δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ούτε προοδευτικές ούτε συντηρητικές, διότι τόσο στις λαϊκές όσο και στις επίσημες αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας εντοπίζονται πολιτισμικά στοιχεία προοδευτικά αλλά και συντηρητικά, εθνικιστικά αλλά και εναλλακτικά, κανονιστικά αλλά και χειραφετητικά.

Σε αντίθεση με ορισμένες απόψεις που διατυπώθηκαν στις πρόσφατες συζητήσεις για το ρατσισμό σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Ιταλία –χώρες οι οποίες στην τελευταία δεκαπενταετία άλλαξαν άρδην ρόλο και μετατράπηκαν από χώρες προέλευσης μεταναστών σε χώρες υποδοχής τους–, η πολιτισμική κληρονομιά της μεταναστευτικής εμπειρίας δεν μπορεί αφ' εαυτής να λειτουργήσει ως εμβόλιο ενάντια στον σύγχρονο ρατσισμό και την ξеноφοβία. Η εμπειρία της μετανάστευσης, όπως έχει ήδη φανεί, συχνά οδήγησε τη μεταναστευτική κοινότητα και τις νοσηματοδοτήσεις του εαυτού να εσωτερικεύσουν τους ιεραρχικούς λόγους περί φυλετικής και πολιτισμικής ανισότητας και ανωτερότητας. Επιπροσθέτως, οι αναπαραστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας συχνά θεμελιωνόνταν στον αποκλεισμό ορισμένων πτυχών της εμπειρίας της μετανάστευσης από την αναπαραστατική τους τάξη. Ο αποκλεισμός των γυναικείων εμπειριών και η δαιμονοποίηση των εικόνων που αφορούσαν τις γυναίκες λειτουργούσαν συχνά ως απαραίτητη συνθήκη της άρθρωσης πολιτισμικά νοητών μεταναστευτικών αυτοαναπαραστάσεων. Οι αναπαραστάσεις της μετανάστευσης στην ελληνική κοινότητα ανακεφαλαιώνουν τόσο τα αντιδραστικά όσο και τα προοδευτικά νοητικά πλαίσια αναφοράς. Επομένως, η ιστορία της μετανάστευσης δεν συνιστά εξ ορισμού προοδευτικό ή εναλλακτικό αφήγημα.

Στο βιβλίο αυτό δεν θέλησα να αφηγηθώ την ιστορία της μετανάστευσης ως αντίθετη ή συμπληρωματική σε άλλες εκδοχές της ιστορικότητας του έθνους. Ο στόχος μου ήταν ολωσδιόλου διαφορετικός: μέσα από τη μελέτη της ιστορίας των πολιτισμικών αναπαραστάσεων της ελληνικής μετανάστευσης στον εικοστό αιώνα, επιχείρησα να ανασύρω τις τροπικότητες της νοσηματοδότησης του εαυτού και τις μορφές της πολιτισμικής επινόησης των εννοιών της εθνικότητας και της υποκειμενικότητας. Εστιάζοντας στην ανάλυση των αναπαραστάσεων της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, επιχείρησα να ανασύρω στιγμές όπου συναντώνται εγκαθιδρυμένες

368 μορφές κοινωνικότητας με τη νεωτερική εμπειρία. Η παραστασιακή θέσπιση και η εκ νέου άρθρωση μιας ιστορικής γνώσης αυτού του τύπου στη σύγχρονη κουλτούρα δημιουργεί πιθανόν ερείσματα για θεωρήσεις και πρακτικές του υποκειμένου και της κοινότητας οι οποίες δεν θα ορίζονται από εθνοκεντρικά αφηγηματικά μοτίβα.

Η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης μπορεί πράγματι να λειτουργήσει ως παραστασιακή θέσπιση της διαφοράς στην εθνική κουλτούρα της εποχής μας. Η παρούσα μελέτη των μεταναστευτικών αναπαραστάσεων της υποκειμενικότητας επιχείρησε να εντοπίσει πρακτικές αποδιάθρωσης της ταυτότητας και ανασημασιοδότησης τις οποίες επέτρεψε η εσωτερική και ταυτόχρονα εξωτερική θέση των μεταναστών. Η παραστασιακή θέσπιση της διαφοράς μέσα στην εθνική κουλτούρα δεν συνιστά απλώς απόπειρα να αρθρωθούν μορφές ταυτίσεων οι οποίες θα αντιπαρατίθενται στις εθνικιστικές επιταγές. Αντίθετα, η αποδιάθρωση της ταυτότητας επιτρέπει να διερευνηθούν οι εναλλακτικές πολιτικές και πολιτισμικές υποκειμενικότητες που αναδύονται στο πλαίσιο της συνεχούς επιρροής του εκτοπισμού.

Ας σημειώσουμε εν κατακλείδι τρεις ενδεχόμενους τρόπους με τους οποίους η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης μπορεί να θεσπίσει παραστασιακά τη διαφορά στην κουλτούρα του έθνους.

Πρώτον, σε αντίθεση με τις ιστορικές μελέτες των εθνικών σχηματισμών οι οποίες υιοθετούν την έννοια του ακατάλυτου δεσμού που συνέχει τις κουλτούρες, τους λαούς ή τις ταυτότητες με συγκεκριμένους τόπους, η μελέτη της ελληνικής μετανάστευσης την οποία προτείνω υποστηρίζει ιστορικά την εννοιολογική αποσύνδεση της κουλτούρας από τους περιγεγραμμένους χώρους. Όπως έχουν υποστηρίξει πολλοί μελετητές της διασποράς στην εποχή μας, η μελέτη της μεταναστευτικής κουλτούρας υπονομεύει την πίστη που θεμελίωσε τις νεωτερικές έννοιες της εθνικότητας και της υποκειμενικό-

τητας, ότι δηλαδή ακατάλυτοι δεσμοί συνδέουν μια συγκεκριμένη κουλτούρα με κάποιο σταθερό έδαφος.⁴ Άλλοτε η μετανάστευση και άλλοτε ο εκτοπισμός των ελληνικών πληθυσμών οδήγησε στο σχηματισμό των πολλαπλών μορφών που προσέλαβε η ελληνική κουλτούρα σε διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Σε πολλές περιπτώσεις η μετανάστευση εκτόπισε το έθνος-κράτος ως αποκλειστικό χώρο παραγωγής της εθνικής κουλτούρας και, συνεπώς, θέσπισε τη διαφορά και την ετερογένεια ως συστατικά στοιχεία της ελληνικής εθνικής κουλτούρας.

Μια διαφοροποίηση αυτού του είδους εμφανίστηκε πάλι πρόσφατα στο προσκήνιο κάτω από την επίδραση την οποία άσκησε η παλιννόστηση ελληνικών εθνοτικά πληθυσμών που κατοικούσαν στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Η άφιξη των παλιννοστώντων από τις χώρες αυτές, όμως, σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε στην ανάδυση ακόμα πιο άκαμπτων εθνικιστικών τρόπων κατανόησης της υποκειμενικότητας και της κοινότητας. Οι παλιννοστούντες είτε θεωρήθηκε ότι εκπροσωπούν την ομοιογένεια και την οργανικότητα του Ελληνισμού πέρα από τα εθνικά σύνορα, είτε έγιναν αντιληπτοί ως στοιχεία ξένα στο εθνικό σώμα, τα οποία έπρεπε να εξοριστούν από την ελληνική κληρονομιά. Ο πρωταγωνιστής στο μυθιστόρημα *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*, που εκδόθηκε το 1993 στην Ελλάδα και αφηγούνται την ιστορία ενός έλληνα Βορειοηπειρώτη από την Αλβανία, σχολιάζει τις σχέσεις του με τους γηγενείς Έλληνες στην Ελλάδα ως εξής:

Με τον κόσμο δεν είχαμαν άλλη σμίξη απ' τον δρόμο. Μια δυο φορές που ανταμώσαμε με ντόπιους σε σπίτι, μας τήραζαν πότε θα φύγομε, [...] Μόναχα όταν κάναμαν ζυγιές και τραγουδάγαμε μας ήθελαν. Μόναχα τότε έλεγα ότι ήμασταν μια φλέβα. [...] Μια μέρα, ένα παιδί ντόπιο φοβέριξε κάτι συντροφισσές του ότι θα τις δώκουν στην παρέα μου, στους Αλβανούς. Αυτές τσίριζαν φοβισμένες αστεία και γέλαγαν όλοι αντάμα, δεν υπολόγισαν που 'κούγαμε».⁵

370 Οι εθνικιστικοί λόγοι και οι πολιτισμικές πρακτικές τείνουν να μεταμορφώνουν τους Έλληνες από την Αλβανία σε Αλβανούς, τους Έλληνες από τη Ρωσία σε Ρώσους, τους Ελληνορουμάνους σε Ρουμάνους, όπως ακριβώς οι Ελληνοαμερικανοί μεταμορφώθηκαν σε Έλληνες, όταν βρίσκονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες, ή σε Αμερικανούς, όταν βρίσκονταν στην Ελλάδα. Οι ιστορίες της μετανάστευσης και της διασποράς δεν οδηγούν αυτόματα την εθνική κουλτούρα σε εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Η ιστορία χρειάζεται να διαμεσολαβηθεί από την κουλτούρα· η διαφοροποίηση χρειάζεται να θεσπιστεί παραστασιακά με δυναμισμό στη σύγχρονη κουλτούρα από τους παραγωγούς πολιτισμού, τους κριτικούς και τους παιδαγωγούς.

Δεύτερον, μελετώντας τη διαδικασία της πολιτισμικής μηχανικής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας έρχονται στο προσκήνιο οι τρόποι με τους οποίους η γραμμική αναπαράσταση του έθνους ως ομοιογενούς κοινωνικοπολιτισμικής οντότητας θεμελιώνεται στον αποκλεισμό ορισμένων εμπειριών από την πολιτισμική αναπαραστατική τάξη. Ο εντοπισμός του αποκλεισμού και της αναπαραστατικής διαστρέβλωσης της γυναικείας εμπειρίας στα δεσπόζοντα αφηγήματα της ελληνικής μετανάστευσης αποτελεί ρητή αμφισβήτηση της εγκυρότητάς τους και σηματοδοτεί την ανάγκη να γραφτούν διαφορετικές ιστορίες –οι ιστορίες των μεταναστών που δεν συμμετέχουν στις ελίτ, οι ιστορίες των συγκρούσεων και των διώξεων, των γυναικών και των ελλήνων εβραίων μεταναστών– οι οποίες θα καθιστούν προβληματικές κατηγορίες την εκπροσώπηση και τη γραμμική αφήγηση. Η εισαγωγή διαφορετικών αφηγήσεων στις ιστορικές αναπαραστάσεις ενδέχεται να παρέχει τις απαραίτητες αναφορές για την άρθρωση εναλλακτικών πρακτικών κοινότητας, υποκειμενικότητας και πολιτισμικής πολιτικής.

Τέλος, η μελέτη της ιστορίας της μετανάστευσης καταδεικνύει με ποιους τρόπους οι νοσηματοδοτήσεις του έθνους παρά-

γονται πάντοτε στα συμφραζόμενα ιστορικών φαινομένων, κοινωνικών διαδράσεων και πολιτισμικών ανταλλαγών που υπερβαίνουν την εδαφική επικράτεια του έθνους-κράτους. Οι μεταναστευτικές νοηματοδοτήσεις της υποκειμενικότητας εξέφραζαν ρητά την ιδέα ότι η κουλτούρα και η εθνικότητα καθορίζονται πάντοτε από τις ιστορικές εμπειρίες που προέκυπταν από τη συνάντηση ανάμεσα σε κείμενες μορφές κοινωνικότητας και στις επιταγές της παγκόσμιας οικονομίας και των διεθνώς κυρίαρχων μορφών κουλτούρας. Η μεταναστευτική υποκειμενικότητα αναπτύχθηκε στα συμφραζόμενα της «εσωτερικής και ταυτόχρονα εξωτερικής» θέσης των μεταναστών ως προς τα τεμνόμενα πολιτισμικά περιβάλλοντα. Η παραστασιακή αναθέσπιση της ιστορίας της μετανάστευσης θα οδηγήσει ενδεχομένως στο να ενταχθεί η «εσωτερική και ταυτόχρονα εξωτερική» θέση στα καταστατικά στοιχεία της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας. Η διεθνικοποίηση του τρόπου με τον οποίο κατανοούμε την ιδιαίτερη κουλτούρα «μας» θα προσφέρει ίσως τη δυνατότητα να αναπτυχθούν πρακτικές της κοινότητας και πολιτικές οι οποίες θα αντιτίθενται στους εθνικιστικούς τρόπους αντίληψης του εαυτού μας και των άλλων, και θα διεκδικούν τη διαφορά ως αναφορά για την οικοδόμηση πολιτικών συμμαχιών και κοινότητας.

Από την προοπτική της διεθνικής κατανόησης της εθνικής κουλτούρας, το σύγχρονο φαινόμενο της ξένης μετανάστευσης προς την Ελλάδα δεν θα έπρεπε να γίνει αντιληπτό ως απειλή για τους κοινωνικούς δεσμούς. Αντίθετα, η μετανάστευση μπορεί να θεωρηθεί ευκαιρία να εισαχθούν νέα στοιχεία στην εθνική κουλτούρα, να μετατραπεί η πληροφόρηση σε γνώση και να δημιουργηθούν εναλλακτικά κοινωνικά δίκτυα, πολιτικές συμμαχίες και ομάδες συμφερόντων οι οποίες θα ενισχύσουν τη ζωντάνια της σύγχρονης κουλτούρας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη γενικότερα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ιταλική ταινία *Lamerica* του Τζιάννι Αμέλιο έθετε ακριβώς το ζήτημα της παραστασια-

³⁷² κής θέσπισης των αναμνήσεων από τη μετανάστευση στα συμ-
φραζόμενα χωρών οι οποίες στην εποχή μας μεταμορφώνονται
σε χώρες υποδοχής των μεταναστευτικών μετακινήσεων.⁶ Ο
Αμέλιο αφηγείται την ιστορία ενός νεαρού επιχειρηματία που
ταξιδεύει στην Αλβανία με σκοπό να αγοράσει μια πρώην κρα-
τική βιομηχανία επωφελούμενος από τις αναπτυξιακές επιχο-
ρηγήσεις. Ο Ιταλός επιχειρηματίας, προκειμένου να πετύχει το
στόχο του, δέχεται τη συμβουλή ενός αλβανού μεσάζοντα να
χρησιμοποιήσει έναν ηλικιωμένο, εξαθλιωμένο και μισότρελο
Αλβανό, ο οποίος θα παρουσιαζόταν στις αρχές ως ντόπιος συ-
νέταιρος στην επένδυση. Αλλεπάλληλες περιπλοκές στο αρχι-
κό σχέδιο αναγκάζουν τον Ιταλό επιχειρηματία να έρθει σε
στενή επαφή με τον γέρο Αλβανό, καθώς περιπλανιούνται μα-
ζί σε μια θλιβερή Αλβανία, πλημμυρισμένη από ανθρώπους
που μετακινούνται συνεχώς προσπαθώντας να ανακαλύψουν
τρόπους να διαφύγουν από τη χώρα. Στη διάρκεια της περι-
πέτειάς τους αποκαλύπτεται ότι ο γέρος είναι στην πραγμα-
τικότητα Ιταλός, πρώην στρατιώτης του Β' Παγκόσμιου Πο-
λέμου, ο οποίος μετά την ήττα των Ιταλικών στρατευμάτων
παρέμεινε στην Αλβανία και άλλαξε ταυτότητα. Καθώς ο η-
λικιωμένος άνθρωπος ανακτά τη μνήμη του και ξαναθυμάται
την καταγωγή και την προσωπική του ιστορία, ο νους του πα-
γιδεύεται στον παρελθόντα ιστορικό χρόνο και ξαναζεί την ι-
στορία του, όταν ήταν νεαρός Σικελός και μεγάλωνε στην οι-
κονομικά εξαθλιωμένη Ιταλία του Μεσοπολέμου. Οι κοινωνι-
κές συνθήκες στην Ιταλία των αρχών του εικοστού αιώνα συν-
δέονται με τις σύγχρονες συνθήκες στην Αλβανία, και έτσι το
υποκείμενο οδηγείται σε αλλεπάλληλες χρονικές συγχύσεις.
Η μνήμη εκδιώκει την πραγματικότητα, ενώ η ιστορία χάνει
τη συγχρονικότητά της. Επιβιβασμένος σε ένα πλοίο γεμάτο
με αλβανούς μετανάστες που πηγαίνουν στην Ιταλία, ο γε-
ροίταλός φαντάζεται ότι στην πραγματικότητα βρίσκεται πά-
νω σε ένα ατμόπλοιο με κατεύθυνση την Αμερική. Ο νεαρός Ι-
ταλός επιχειρηματίας, που βρίσκεται επίσης στο ίδιο καράβι,

ακούει άφωνος το παραλήρημα του ηλικιωμένου. Η μεταναστευτική ιστορία της Ιταλίας προβάλλεται στο ιταλικό παρόν της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Η σύγκρουση ανάμεσα σε αυτές τις δύο τεμνόμενες τάξεις πραγματικότητας είναι καταλυτική και αποπροσανατολίζει. Ο γέρος παγιδεύεται στο βασίλειο του παραλογισμού, ο νεαρός Ιταλός βουβαίνεται και η συγχρονικότητα αναβάλλεται.

Το *Lamerica* λειτουργεί ως πολιτισμική μορφή διαμεσολάβησης της ιστορίας. Η ιστορία της μετανάστευσης μπορεί να αμφισβητήσει (ή να αναβάλει) τις σύγχρονες πραγματικότητες μόνον όταν διαμεσολαβείται από την κουλτούρα με τρόπους που εξεικονίζουν τις συνδέσεις ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, και που θεσπίζουν παραστασιακά την ιστορικότητα του παρόντος. Στην εποχή μας, την ευθύνη να λάβει σάρκα και οστά αυτή η πολιτισμική διαμεσολάβηση τη φέρουν μεταξύ άλλων οι ιστορικοί, οι παιδαγωγοί, οι καλλιτέχνες, οι παραγωγοί πολιτισμού και οι κριτικοί διανοητές. Σε τελική ανάλυση στην εποχή μας η ιστορία καθαυτή πρέπει να γραφτεί και στον συντελεσμένο μέλλοντα· η ιστορία μπορεί και πρέπει να γραφτεί έτσι όπως θα έχει συμβεί. Το βιβλίο αυτό έχει την πρόθεση να συμβάλει σε αυτή την επιχείρηση πολιτισμικής διαμεσολάβησης της ιστορίας, της παραστασιακής θέσπισης της ιστορίας της μετανάστευσης στη σύγχρονη κουλτούρα και της παραγωγής ιστορικής γνώσης η οποία θα δώσει ίσως την ευκαιρία να αναδυθούν εναλλακτικές μορφές υποκειμενικότητας, κοινότητας και πολιτικών της κουλτούρας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Mary Vardoulakis, *Gold in the Streets*, Νέα Υόρκη (Dodd, Mead) 1945, σ. 107-8.
2. Arjun Appadurai, «Patriotism and Its Futures», στο *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1996, σ. 158.
3. Avtar Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη (Routledge) 1996, σ. 211.
4. Για μια περιεκτική κριτική στην έννοια της διασποράς, βλ. το άρθρο του Pheng Cheah, «Given Culture: Rethinking Cosmopolitan Freedom in Transnationalism», στο Pheng Cheah και Bruce Robbins (επιμ.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1998, σ. 290-328.
5. Gayatri Spivak, «Foundations and Cultural Studies», στο Hugh J. Silverman (επιμ.), *Questioning Foundations: Truth/Subjectivity/Culture*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο (Routledge) 1993· Etienne Balibar, «Is there a Neo-racism», στο Etienne Balibar και Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, Λονδίνο (Verso) 1991. Μια κριτική προσέγγιση στις θεωρίες περί ταξιδιού, διασποράς και εξορίας παρουσιάζεται στο βιβλίο της Caren Kaplan, *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*, Durham (Duke University Press) 1996.
6. Οι Αντόνιο Νέγκρι και Μάικλ Χαρντ επιχείρησαν να ιστοριοποιήσουν αυτή τη νέα παγκοσμιοποιημένη μορφή εξουσίας στο περίφημο βιβλίο τους *Empire*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 2000. Οι Νέγκρι και Χαρντ ανέπτυξαν τη φουκωική έννοια της βιοεξουσίας με σκοπό να ανιχνεύσουν τα στάδια που σηματοδότησαν την εξέλιξη των παγκόσμιων μορφών εξουσίας από τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία του 19ου αιώνα έως σήμερα. Ο δυναμισμός των συζητήσεων που προκάλεσε αυτό το βιβλίο τα τελευταία χρόνια οφείλεται κατά ένα μέρος και στην προηγούμενη απουσία της ιστοριοποίησης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης.

7. Το γεγονός ότι η μετανάστευση στην Ευρώπη συζητείται ως μια καινοφανής και σαρωτική εξέλιξη συνδέεται με τη σχετική έλλειψη σε έρευνα και γνώση σχετικά με το ρόλο που έχουν παίξει οι μεταναστεύσεις στην ευρωπαϊκή πολιτική και την κουλτούρα των τελευταίων δύο αιώνων. Η ευρωπαϊκή ιστοριογραφία ασχολήθηκε με αυτά τα ζητήματα σχετικά πρόσφατα –μόλις τις τελευταίες τρεις δεκαετίες– ενώ σε χώρες με πλούσια μεταναστευτική ιστορία, όπως η Ελλάδα και η Ιταλία, η σχετική ιστορική έρευνα παραμένει ιδιαίτερα περιθωριακή. Βασικές μελέτες γύρω από τις ευρωπαϊκές μεταναστεύσεις αποτελούν τα βιβλία του Dirk Hoerder, *Labor Migration in the Atlantic Economies: The European and North American Working Classes during the Period of Industrialization*, Westport, Conn. (Greenwood Publishing Group) 1985, και των Dirk Hoerder και Leslie Page Moch (επιμ.), *European Migrants: Global and Local Perspectives*, Βοστώνη (Northeastern University Press) 1996.

8. Ο Ντερκ Χέρντερ έχει υποστηρίξει τις συγκριτικές μελέτες που προσεγγίζουν το θέμα της μετανάστευσης από την πλευρά των διηπειρωτικών δικτύων ανταλλαγής. Βλ. το άρθρο του Dirk Hoerder, «From Euro- and Afro-Atlantic to Pacific Migration System: A Comparative Migration Approach to North American History», στο Thomas Bender (επιμ.), *Rethinking American History in a Global Age*, Berkeley (University of California Press) 2002, σ. 195-235. Καθώς απομακρύνεται από μια εθνική προς μια ηπειρωτική οπτική, ο Χέρντερ μας ενθαρρύνει να προσεγγίσουμε τα συστήματα μετανάστευσης όχι μόνο μακροσκοπικά αλλά και με έμφαση στο επίπεδο της μικροϊστορίας, όπου ακριβώς εντοπίζεται η ιδιαιτερότητα και η σημασία της υποκειμενικότητας και όπου η πολυπλοκότητα των ριζών της αμερικανικής ιστορίας ως ιστορίας όλων των λαών παραμένει ταυτόχρονα και ιστορία των πολλών διακριτών λαών των μεταναστών.

9. Οι αμερικανοί ιστορικοί έχουν πρόσφατα υιοθετήσει μια παγκόσμια οπτική στη μελέτη της αμερικανικής ιστορίας. Ο Τόμας Μπέντερ, επιμελητής μιας σημαντικής συλλογής άρθρων με τίτλο *Rethinking American History in a Global Age*, έχει θέσει σημαντικά ερωτήματα σε σχέση με τον μελλοντικό προσανατολισμό της ιστορικής έρευνας και γραφής: «Μπορούμε να συλλάβουμε ένα αμερικανικό ιστορικό αφήγημα που να τοποθετεί πληρέστερα τις ΗΠΑ στο ευρύτερο διεθνικό και διαπολιτισμικό πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας; Θα μπορούσε ένα τέτοιο αφήγημα να αποκαλύψει πληρέστερα ότι η σύγχρονη ιστορία είναι το σύνολο μιας πληθώρας ιστοριών, χρονικών πλαισίων και γεωγραφιών που συναποτελούν το αμερικανικό παρελθόν; Μπορούμε να ιστοριοποιήσουμε το ίδιο το έθνος με τρόπο ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα την ιστορική του πο-

ρεία, τη συγκρότηση και τη διάλυση ταυτοτήτων, εθνικών και άλλων, στο πλαίσιο μιας ιστορικής συνέχειας που υπερβαίνει τα ίδια τα εθνικά όρια;» Thomas Bender, «Historians, the Nation, and the Plenitude of Narratives», στο Thomas Bender (επιμ.), ό.π., σ. 10. Βέβαια αυτός ο πρόσφατος επαναπροσανατολισμός προς ηπειρωτικές και διατλαντικές ιστορικές οπτικές είχε ήδη εισαχθεί από μελετητές της αφρικανικής διασποράς οι οποίοι επέμειναν στην ανάγκη να θεωρήσουμε τον Ατλαντικό Ωκεανό και όχι το έθνος ως το ιστορικογεωγραφικό πλαίσιο μελέτης της νεωτερικότητας, των μεταναστεύσεων και των διασπορών. Βλ. το άρθρο του Paul Gilroy, «Cultural Studies and Ethnic Absolutism», στο Lawrence Grossberg, Cary Nelson και Paula A. Treichler (επιμ.), *Cultural Studies*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1992, σ. 192. Βασισμένος σε μια μακρά παράδοση διανοητών όπως ο C.L.R. James, ο W.E.B. Du Bois, ο Franz Fanon και ο Richard Wright, ο Γκίλροϊ ανέπτυξε πληρέστερα αυτή την ιδέα στο *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1993.

10. Edward Saneth, *American Historians and European Immigrants 1875-1925*, Νέα Υόρκη (Russell and Russell) 1965 [1948].

11. Georg Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hanover, N.H. (Wesleyan University Press) 1997 [1993], και *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown (Wesleyan University Press) 1968.

12. Saskia Sassen, *Guests and Aliens*, Νέα Υόρκη (New Press) 1999, σ. 5.

13. Rey Chow, *The Protestant Ethnic and the Spirit of Capitalism*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 2002, σ. 32-33. Η Τσού προτείνει μια αλλαγή παραδείγματος στη μελέτη της εθνότητας και αντικαθιστά την έννοια του υποκειμένου που αντιστέκεται με εκείνη του «διαμαρτυρόμενου» εθνοτικού υποκειμένου. Υποστηρίζει ότι σήμερα, για να είναι κανείς εθνοτικό υποκείμενο, πρέπει να διαμαρτύρεται –χωρίς αναγκαστικά να διεκδικεί– και ότι οι όροι της διαμαρτυρίας ορίζονται από το λόγο περί «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» που καθορίζουν και εκφέρουν τελικά οι αμερικανοί πολιτικοί, οι επιχειρηματίες, οι ιεραπόστολοι, οι πανεπιστημιακοί και οι σταρ των μέσων μαζικής ενημέρωσης (ό.π., σ. 48). Το επίχειρημα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, αν και διακινδυνεύει κανείς να θεωρήσει την εθνοτική υποκειμενικότητα ως απόλυτα προκαθορισμένη από πολιτικές και οικονομικές αναγκαιότητες και να παραγνωρίσει την ανάπτυξη και εναλλακτικών πολιτικών προταγμάτων σε αυτό το πλαίσιο.

14. Η Λουίζα Πασερίνι έχει επικρίνει τη χρήση επιθετικών προσδιορισμών στον όρο υποκειμενικότητα, γιατί, όπως υποστηρίζει, μας παραπέ-

μπει περισσότερο στην έννοια των πολλαπλών ταυτοτήτων και δεν αποδίδει τον διττό χαρακτήρα της υποκειμενικότητας εμμένοντας αποκλειστικά στο πραγματολογικό περιεχόμενό της. Η Πασερίνι υποστηρίζει ότι, αντί να χρησιμοποιούμε τον πληθυντικό αριθμό, πρέπει να αναλύσουμε τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι ατομικά και συλλογικά τοποθετούνται μέσα στο πεδίο της υποκειμενικότητας. Το επιχείρημα αυτό αναλύεται στην ανακοίνωση της Πασερίνι, «Becoming a Subject in the Time of the Death of the Subject», 4ο Ευρωπαϊκό Φεμινιστικό Ερευνητικό Συνέδριο, Μπολόνια, Σεπτέμβριος 2000, www.women.it/cyberarchive/files/passerini.htm. Η δική μου χρήση της έννοιας «μεταναστευτική υποκειμενικότητα» αναφέρεται ακριβώς σε αυτούς τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους αυτοί που μεταναστεύουν προσδιορίζονται στο πεδίο της νεωτερικής υποκειμενικότητας. Η χρήση του όρου μεταναστευτική υποκειμενικότητα παραπέμπει στην ανάλυση που επιχειρεί η Aiwa Ong στο βιβλίο της *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*, Durham (Duke University Press) 1999, σ. 18-19.

15. Luisa Passerini, ό.π.

16. Michel Foucault, «Nietzsche, Genealogy, History», στο Donald F. Bouchard (επιμ.), *Language, Counter-Memory, Practice*, Ithaca, N.Y. (Cornell University Press) 1977 [1971], σ. 139-140.

17. Ό.π., σ. 154. Βλ. επίσης τη συζήτηση του Φουκώ για τις «διαφοροποιήσεις» στο βιβλίο *The Archaeology of Knowledge*, Λονδίνο (Tavistock) 1974 [1969].

18. Η Πασερίνι έχει τονίσει τη σημασία της δι-υποκειμενικότητας και έχει υποστηρίξει ότι οι διαδικασίες της αναγνώρισης είναι απαραίτητες για τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας, αφού η αναγνώριση εμπεριέχει τόσο τον αναστοχασμό όσο και τη σύγκρουση. Βλ. επίσης Luisa Passerini (επιμ.), *Identità culturale Europea: Idee, sentimenti, relazioni*, Φλωρεντία (La Nuova Italia) 1998.

19. Ο όρος «κύκλωμα» έχει χρησιμοποιηθεί με αυτή τη σημασία στην ανάλυση της πολιτισμικής συγκρότησης του έθνους από τον Richard Johnson στο άρθρο «Towards a Cultural Theory of the Nation: A British-Dutch Dialogue», στο Annemieke Galema κ.ά. (επιμ.), *Images of the Nation: Different Meanings of Dutchness 1870-1940*, Amsterdam (Rodopi) 1993, σ. 159-218. Η χρήση του όρου αναλύεται διεξοδικότερα στο άρθρο του Richard Johnson, «Frameworks of Culture and Power: Complexity and Politics in Cultural Studies», *Critical Studies* 3, 1 (1991).

20. Όπως θα δούμε παρακάτω, για παράδειγμα, κάτω από την επιδραση του πολιτικού δόγματος της «Αμερικανοποίησης» κατά τη δεκαετία του 1920, οι ελληνικές κοινότητες στις ΗΠΑ ενεπλάκησαν σε έναν έ-

ντονο διάλογο σχετικά με τη δυνατότητα διαχωρισμού της ιδιωτικής από τη δημόσια ζωή των μεταναστών έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ελληνικότητα της πρώτης και η αμερικανικότητα της δεύτερης.

21. Κυρίως στο έργο των Gilles Deleuze και Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1987 [1980].

1

1. Hannah Arendt, *On Revolution*, Λονδίνο (Penguin Books) 1990, σ. 181-182.

2. Στο ίδιο, σ. 180.

3. Jon Stratton και Ien Ang, «Multicultural Imagined Communities. Cultural Difference and National Identity in the USA and Australia», στο David Bennet (επιμ.), *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*, Λονδίνο (Routledge) 1998, σ. 141.

4. Για τον φυλετικό χαρακτήρα του Νόμου για την Ιθαγένεια του 1790, βλ. Matthew Frye Jacobson, *Barbarian Virtues: The United States Encounters Foreign Peoples at Home and Abroad, 1876-1917*, Νέα Υόρκη (Hill and Wang) 2000, σ. 191.

5. Αναφέρεται στο Matthew Frye Jacobson, *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1998, σ. 25.

6. Daniel Rodgers, «An Age of Social Politics», στο Thomas Bender (επιμ.), *Rethinking American History in a Global Age*, Berkeley (University of California Press) 2002, σ. 250-273.

7. Daniel Rodgers, *Atlantic Crossings: Social Politics in a Progressive Age*, Cambridge, Mass. (Belknap Press of Harvard University Press) 1998.

8. Thomas Peyser, *Utopia and Cosmopolis: Globalization in the Era of American Literary Realism*, Durham (Duke University Press) 1998.

9. Βλ. Lewis Mumford, *The Story of Utopias*, Νέα Υόρκη (Boni and Liveright) 1922. Η στενή σύνδεση του ουτοπικού στοχασμού, των οραματισμών της κοινωνικής μηχανικής και των σχεδίων κοινωνικής μεταρρύθμισης τεκμηριώνεται και από το έργο προσωπικοτήτων όπως ο Χ. Τζ. Ουέλς, ο οποίος συνδύαζε τους ρόλους του κοινωνικού μεταρρυθμιστή, του δημοσιολόγου, του ουτοπικού στοχαστή και του συγγραφέα μυθιστορημάτων επιστημονικής φαντασίας. Για εκτενέστερη πραγμάτευση της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική μεταρρύθμιση, τον ουτοπικό στοχασμό και τις έννοιες της παγκοσμιότητας, βλ. Ioanna Laliotou, «Visions of the World, Visions of America: Science Fiction and Other Transatlantic Utopias

at the Turn of the Century», στο Luisa Passerini (επιμ.), *Across the Atlantic: Cultural Exchanges between Europe and the United States*, Βρυξέλλες (P.I.E.-Peter Lang) 2000, σ. 99-115.

10. Η Πέι Τσόου εφαρμόσε τη φουκωική έννοια της βιοπολιτικής ερμηνεύοντας την εθνότητα και τις φυλετικές διακρίσεις ως «λογική εκδήλωση της βιοεξουσίας με επίκεντρο όχι το θάνατο μόνον αλλά και τη δημιουργία της ζωής, τη διαχείριση και τη βελτίωσή της, το να την κάνει καλύτερη για το μέλλον του ανθρώπινου είδους»· βλ. Rey Chow, *The Protestant Ethnic and the Spirit of Capitalism*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 2002, σ. 7. Στο κεφάλαιο αυτό, στόχος μου είναι να δείξω πώς στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα η «βιοπολιτική» με αυτή την έννοια εκφράστηκε μέσα από προγράμματα πολιτισμικής και φυλετικής μηχανικής που αφορούσαν το λεγόμενο «μεταναστευτικό ζήτημα» και επιδίωκαν να «παραγάγουν» τους μετανάστες ως κοινωνικά υποκείμενα.

11. Jeremiah Jenks κ.ά., *The Immigration Problem: A Study of American Immigration Conditions and Needs*, Νέα Υόρκη (Funk & Wagnalls) 1912, σ. 24-25 (η έμφαση δική μου).

12. Για το ρόλο της Επιτροπής για τη Μετανάστευση, βλ. M. F. Behar, *Our National Gates: Shut, Ajar or Open?*, Νέα Υόρκη 1916. Η Επιτροπή αποτελούνταν από εννέα μέλη, τρία διορισμένα από τη Γερουσία, τρία από το Κογκρέσο και τρία από τον αμερικανό πρόεδρο. Για τη σύγκρουση της Γερουσίας με τον πρόεδρο για τον έλεγχο της Επιτροπής, βλ. Oscar Handlin, *Race and Nationality in the United States*, Βοστώνη (Little Brown) 1957, σ. 99.

13. Jenks κ.ά., ό.π., σ. xv.

14. U.S. Immigration Commission, *Reports of Immigration Commission*, Washington (U.S. Government Printing Office) 1911, τόμ. 1-42.

15. Για την αποστολή της Επιτροπής για τη Μετανάστευση, βλ. επίσης Ronald M. Pavalko, «Racism and the New Immigration: A Reinterpretation of the Assimilation of White Ethnic in American Society», *Sociology and Social Research* 65, 1 (1980), σ. 56-77.

16. John Higham, *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925*, New Brunswick, N.J. (Rutgers University Press) 1988, σ. 189.

17. Στις οργανώσεις αυτές περιλαμβάνονταν η Immigration Restriction League, η Eugenical Association, η Patriotic Order, η Sons of America, η Junior Order, η United American Mechanics, η Farmers' Educational and Cooperative Union of America και η Council of Jewish Women· βλ. Pavalko, ό.π., σ. 60.

18. Jenks κ.ά., ό.π., σ. 1.

19. Στο ίδιο, σ. 1-2.

20. Roland Robertson, «“Civilization” and the Civilizing Process: Elias, Globalization and Analytic Synthesis», στο Mike Featherstone (επιμ.), *Cultural Theory and Cultural Change*, Λονδίνο (Sage Publications) 1992, σ. 211-227.

21. Jenks κ.ά., ό.π., σ. 5.

22. Στο ίδιο.

23. Στο ίδιο.

24. Daniel Folkmar και Elnora C. Folkmar, *Dictionary of Races and Peoples*, U.S. Immigration Commission, *Reports*, 61η συσ., 3η συν., Γερουσία, τόμ. 5, έγγρ. 662, Washington (U.S. Government Printing Office) 1911. Την εποχή αυτή, η χρήση του όρου race [φυλή] ήταν ιδιαίτερα χαλαρή και ευέλικτη. Δύσκολα διακρίνεται αν αναφέρεται στην εθνοτική, την εθνική ή τη φυλετική καταγωγή. Στο *Dictionary of Races and Peoples* ο όρος αυτός χρησιμοποιείται αντί για όρους όπως εθνικότητα [nationality] ή εθνότητα [ethnicity]. Ωστόσο, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, «είναι ασφαλώς συζητήσιμο και εξαιρετικά δύσκολο να αποφανθεί κανείς αν παρόμοιοι επίσημοι ορισμοί δημιουργούν ή αντικατοπτρίζουν τις δημόσιες αντιλήψεις για την πραγματικότητα. Το ζήτημα είναι ότι αποτελούσαν ψηφίδα και συνάμα συμμετείχαν στη ρητορική των συζητήσεων και των διαμαχών για το ζήτημα της μετανάστευσης», βλ. Pavalko, ό.π., σ. 61.

25. Στο ίδιο, σ. 62. Για το *Dictionary of Races and Peoples*, βλ. Handlin, ό.π., σ. 101-108.

26. Higham, ό.π., σ. 133· Thomas Gossett, *Race: The History of an Idea in America*, Dallas (Southern Methodist University) 1963, σ. 133.

27. Ωστόσο, το επιχείρημα σχετικά με την απουσία «έντονων σωματικών διαφορών ανάμεσα στους γηγενείς Αμερικανούς και τους ευρωπαίους μετανάστες» αποπνέει αναχρονισμό, καθώς η προσεκτικότερη μελέτη της απεικόνισης των μεταναστών την εποχή αυτή υποδεικνύει ότι οι συγκεκριμένες σωματικές διαφορές ήταν κάτι παραπάνω από εμφανείς τόσο για τους Αγγλοσάξονες όσο και για τους μετανάστες από τη Νότια Ευρώπη. Για μια ιδιαίτερα παραστατική εικονογραφική παρουσίαση των εμφανέστατων διαφορών τους, βλ. Edward Steiner, *On the Trail of the Immigrant*, Νέα Υόρκη (Fleming H. Revell Company) 1906, ιδίως στις σ. 282-291, που αφορούν τους έλληνες μετανάστες. Για τη στενή σύνδεση των ορατών σωματικών διαφορών με τις αυτοχθονιστικές επιθέσεις ενάντια σε Έλληνες, βλ. John G. Bitzes, «The Anti-Greek riot of 1909 – South Omaha», *Nebraska History* 51, 2 (Καλοκαίρι 1970), σ. 199-224· Helen Zeese Papanikolas, «The Greeks of Carbon County», *Utah Historical Quarterly* 22 (Απρίλιος 1954), σ. 143-164.

28. Jenks κ.ά., ό.π., σ. 6.

29. Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, η μαύρη φυλή βρισκόταν στα πρόθυρα του αφανισμού εξαιτίας της υψηλής συχνότητας της φυματίωσης, των αφροδίσιων νοσημάτων και άλλων θανατηφόρων ασθeneιών που συνδέονταν στενά με την έμφυτη ανηθικότητα. Βλ. Carol M. Taylor, «W. E. B. Dubois's Challenge to Scientific Racism», *Journal of Black Studies* 11, 4 (1981), σ. 451. Καθώς δείχνει η Τέιλορ, ο ζωτικός ρόλος αυτού του επιχειρήματος στην άρθρωση και την υποστήριξη των λόγων περί ανωτερότητας της λευκής φυλής καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι διακεκριμένοι μελετητές και πολιτικοί αγωνιστές όπως ο W. E. B. Du Bois ανέλαβαν συχνά τη δημόσια καταγγελία του, ακόμα και χρησιμοποιώντας στατιστικά δεδομένα που υποδείκνυαν το αντίθετο.

30. Jenks κ.ά., ό.π., σ. 124-125.

31. Στο ίδιο, σ. 172.

32. Στο ίδιο, σ. 173.

33. Για μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση της θέσης των αμερικανικών συνδικάτων στο ζήτημα της μετανάστευσης και του γραμματισμού, βλ. A. T. Lane, *Solidarity or Survival? American Labor and European Immigrants, 1830-1924*, Νέα Υόρκη (Greenwood Press) 1987.

34. Για το ρόλο της σχετικής θέσης της Επιτροπής στις πολιτικές εξελίξεις (ιδίως όσον αφορά τους προεκλογικούς πολιτικούς αγώνες) την εποχή αυτή, βλ. Higham, ό.π., σ. 189.

35. Jenks κ.ά., ό.π., σ. 6.

36. Για το πώς αυτές οι πολιτικές απόψεις απέκτησαν βαθύτερη απήχρηση και συνέβαλαν στη διαμόρφωση μακροβιότερων μορφών πολιτικής και κοινωνικής συνείδησης στη δεκαετία του 1920, βλ. Paul L. Murphy, «Sources and Nature of Intolerance in the 1920s», στο George E. Pozzetta (επιμ.), *Nativism, Discrimination, and Images of Immigrants*, Νέα Υόρκη (Garland Publishing) 1991.

37. Jenks κ.ά., ό.π., σ. 6.

38. Στο ίδιο, σ. 124.

39. Στο ίδιο, σ. 6.

40. Στο ίδιο, σ. 7.

41. Στο ίδιο, σ. 172.

42. Ο Στούαρτ Χολ κατέδειξε υποδειγματικά τη λογοθετική συσχέτιση της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα στον ύστερο εικοστό αιώνα. Βλ. Stuart Hall κ.ά., *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*, Λονδίνο (Macmillan) 1978.

43. Kenneth M. Ludmerer, «Genetics, Eugenics, and the Immigration Restriction Act of 1924», στο Pozzetta (επιμ.), ό.π., σ. 367.

44. Βλ. Pavalko, ό.π., σ. 60· Kenneth M. Ludmerer, «American Genetics

and Eugenics Movement: 1905-1935», *Journal of the History of Biology* 2, 2 (Φθινόπωρο 1969), σ. 337-362.

45. Francis Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences*, Λονδίνο (Macmillan) 1869· του ίδιου, *Inquiries into Human Faculty and Its Development*, Λονδίνο (Macmillan) 1883.

46. Αναφέρεται στο Nancy Stepan, *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800-1960*, Λονδίνο (Macmillan) 1982, σ. 111.

47. Για τις έννοιες της επιβίωσης ως γενετικής φυλετικής επιβράβευσης στην ευγονική, βλ. Paul Crook, *Darwinism, War and History*, Cambridge (Cambridge University Press) 1994, σ. 130-152.

48. Stepan, ό.π., σ. 113.

49. Στη Βραζιλία, για παράδειγμα, η ευγονική «αντί να είναι απροκάλυπτα ρατσιστική, φαίνεται να έχει λάβει εξαρχής μη φυλετικό, περιβαλλοντικό προσανατολισμό· η βρεφική και η οικογενειακή υγιεινή και διατροφή υπήρξαν τα κύρια μελήματα της, ούτως ώστε η εγγενής γενετική αξία του ατόμου να έχει τις καλύτερες ελπίδες να εκφραστεί πλήρως»· στο ίδιο, σ. 124.

50. Higham, ό.π., σ. 150-153, 191, 201· James Allen Rogers, «Darwinism and Social Darwinism», *Journal of the History of Ideas* 33, 2 (1986), σ. 265-280· Ludmerer, ό.π., σ. 337-362.

51. Robert Young, *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*, Λονδίνο (Routledge) 1995.

52. Elazar Barkan, *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars*, Cambridge (Cambridge University Press) 1992, σ. 17.

53. Για την έννοια του «προευννοιακού επιπέδου», βλ. David Theo Goldberg, «The Social Formation of Racist Discourse», στο D. Goldberg (επιμ.), *Anatomy of Racism*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1990, σ. 298.

54. Ludmerer, ό.π., σ. 352-355.

55. Stepan, ό.π., σ. 128.

56. Η απήχηση της ευγονικής στην επιστημονική κοινότητα είχε ελαττωθεί ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι η υποχώρηση του επιστημονικού φυλετισμού την εποχή του Μεσοπολέμου οφειλόταν σε δύο λόγους: 1) στη συνειδητοποίηση ότι οι υπάρχουσες γνώσεις γενετικής δεν υπόσχονταν ταχεία κληρονομική βελτίωση της ανθρώπινης φυλής· και 2) στο φόβο των Ναζί. Η αντίθεση στον ευγονισμό δεν εμπνεόταν κατ' ανάγκην από αντιρατσιστικές θέσεις. Αντίθετα, ιδιαίτερη ώθηση του έδινε η πεποίθηση ότι οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί «γνώριζαν καλύτερα» πώς να διαχειριστούν τα κοινωνικά τους

384 προβλήματα. Θα λέγαμε ότι το αντιγερμανικό αίσθημα, εξοστρακίζοντας την τρομακτική πλευρά της νεωτερικότητας, δηλαδή το φασισμό, ως ιδιόζον γερμανικό τερατούργημα (την πολιτική της κυριαρχίας με βάση τη φυλετική ανωτερότητα ως γερμανική τεχνολογία), οδήγησε στην υιοθέτηση του ανθρωπιστικού και πολιτισμικού ρατσισμού. Οι επιστήμονες που κατήγγειλαν τον ευγονισμό όταν πρωτοεμφανίστηκαν οι γερμανικές φασιστικές φυλετικές πολιτικές καθοδηγούνταν από ένα είδος ανθρωπισμού ο οποίος εκφραζόταν και συνδυαζόταν με τον αντιγερμανισμό. Για τη σύνδεση της παρακμής της ευγονικής με την άνοδο των αντιγερμανικών διαθέσεων, βλ. Barkan, ό.π.· Ludmerer, ό.π., σ. 352-362.

57. Εδώ δεν χρησιμοποιώ τον όρο «πολιτικοποίηση» εννοώντας ότι «έγιναν πολιτικά», εφόσον η φυλετική αντίληψη δεν μπορεί παρά να είναι εξ αρχής πολιτική ούτως ή άλλως. Με τον όρο αυτό αναφέρομαι στη διαδικασία μέσα από την οποία την εποχή εκείνη οι συγκεκριμένες αντιλήψεις αναδείχθηκαν πολιτικό ζήτημα πρώτης τάξεως.

58. Kenneth Roberts, *Why Europe Leaves Home: A True Account of the Reasons Which Cause Central Europeans to Overrun America; which lead Russians to rush to Constantinople and other fascinating and unpleasant places, which coax Greek royalty and commoners into strange by ways and hedge sand, which induce Englishmen and Scotchmen to go out at night*, Indianapolis (Bobbs & Merrill) 1922.

59. Ο Νόμος για τον Περιορισμό της Μετανάστευσης του 1924 στόχευε στον περιορισμό της μετανάστευσης επιβάλλοντας ένα σύστημα εθνικών ποσοστώσεων που καθόριζε τον αριθμό των νέων αφίξεων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο εισηγητής του νόμου, βουλευτής Άλμπερτ Τζόνσον, ήταν πρόεδρος της Επιτροπής και ένας από τους πρωταγωνιστές στην εκστρατεία ενάντια στους μετανάστες. Για τον συγκεκριμένο νόμο έχει παρατηρηθεί πως «το σύστημα της εθνικής καταγωγής συνιστούσε άμεση εφαρμογή του φυλετικού εθνικισμού και παράλληλα πρόσφερε μια απάντηση σε όλες τις κατηγορίες περί διακρίσεων. Εξέφραζε τη διάθεση του πλήθους και συνάμα καθυσχάζε τη δημοκρατική συνείδηση», βλ. Higham, ό.π., σ. 323. Για το Νόμο για τον περιορισμό της μετανάστευσης του 1924, βλ. επίσης William S. Bernard (επιμ.), *American Immigration Policy: A Reappraisal*, Νέα Υόρκη (Harper) 1950. Για τις σχέσεις ανάμεσα στο νόμο και τη φυλετική πολιτική, βλ. Mae Ngai, «The Architecture of Race in American Immigration Law: A Re-examination of the Immigration Act of 1924», *Journal of American History* 86 (1999), σ. 59-86.

60. Higham, ό.π., σ. 313.

61. Roberts, ό.π., σ. 4.

62. Για τη διάκριση ανάμεσα στο μετανάστη και το νομάδα, βλ.

Gilles Deleuze και Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1987 [1980], σ. 381. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η διαφορά ανάμεσα στις δύο έννοιες ορίζεται από τη διαφορετική διάθεσή τους απέναντι στην έννοια της καταγωγής: «ενώ ο μετανάστης αφήνει πίσω του ένα περιβάλλον που έχει γίνει ακαθόριστο και εχθρικό, ο νομάδας δεν αναχωρεί, δεν θέλει να αναχωρήσει, αγκιστρώνεται στον εύπλαστο χώρο που αφήνει το δάσος καθώς χάνεται σιγά σιγά στον ορίζοντα, όπου προελαύνει η στέπα ή η έρημος». Με την έννοια αυτή ο μετανάστης συνδέεται –θετικά ή αρνητικά– με ένα σημείο αναχώρησης, ενώ ο νομάδας δεν διαθέτει καθυπότο σημείο αναχώρησης ή καταγωγής· ο νομάδας είναι πάντοτε ήδη σε κίνηση και για το λόγο αυτόν, σύμφωνα με τον Ντελέζ και τον Γκουαταρί, διαφεύγει από τη διαδικασία της υποκειμενοποίησης.

63. Roberts, ό.π., σ. 23.

64. Στο ίδιο, σ. 5-6.

65. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι, όσον αφορά την αφηγηματική δομή, οι δέκα από τις δεκατρείς σελίδες του εισαγωγικού κεφαλαίου του Ρόμπερτς αφιερώνονται στους εβραϊκούς πληθυσμούς της Ευρώπης και στη μετανάστευσή τους προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η εκπροσώπηση αυτή είναι δυσανάλογη με βάση τον αριθμό των εθνικότητων που καλύπτει το βιβλίο, και με την έννοια αυτή υποδηλώνει την ιδιαίτερη βαρύτητα της εβραϊκότητας στα συμφοραζόμενα των αρνητικών αναπαραστάσεων της Ευρώπης.

66. Roberts, ό.π., σ. 17.

67. Στο ίδιο, σ. 17-18.

68. Στο ίδιο, σ. 14.

69. Στο ίδιο, σ. 22. Στο σημείο αυτό ο Ρόμπερτς αναφέρεται στη διαμάχη των ευγονιστών με τους ανθρωπολόγους που υποστήριζαν ότι οι μετανάστες μπορεί να προέρχονται από φυλετικές ρίζες διαφορετικές από την αγγλοσαξονική, αλλά, εντούτοις, τα ιδιαίτερα φυλετικά χαρακτηριστικά τους έτειναν να εξαφανιστούν μετά από κάποιο χρονικό διάστημα παραμονής στις Ηνωμένες Πολιτείες, επειδή μεταβάλλονταν οι περιβαλλοντικές και οι κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες στις οποίες ζούσαν. Η διαμάχη αυτή κατέλαβε κεντρικό ρόλο στις συζητήσεις για τη μετανάστευση. Ο Ρόμπερτς αναφέρεται ρητά στον ανθρωπολόγο Φρανς Μπόας, στον οποίο ανατέθηκε η έρευνα για τα σωματικά χαρακτηριστικά των μεταναστών το 1908. Στη σχετική έκθεσή του [Franz Boas, *Changes in the Bodily Form of Descendants of Immigrants*, έγγραφο Γερουσίας 208, 61η συσ., 2η συν., Washington (U.S. Government Printing Office) 1911] υποστήριζε ότι οι διαφορές ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη γενιά Αμερικανών

386 που κατάγονταν από διαφορετικές εθνικότητες ήταν μικρότερες από τις διαφορές που παρατηρούνταν στους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς. Ο Μπόας διαφωνούσε με την ίδια την έννοια της σταθερότητας των σωματότυπων και των χαρακτηριστικών, στην οποία βασίζονταν οι φυλετικές θεωρίες και πολιτικές της εποχής. Η άποψή του παρέμεινε περιθωριακή στους κύκλους της Επιτροπής για τη Μετανάστευση, εφόσον αντέβαιναν στις θεμελιώδεις αρχές που κυριαρχούσαν ανάμεσα στα μέλη της. Αργότερα ο Μπόας κατέθεσε υπέρ των Αρμενίων στο Ανώτατο Αμερικανικό Δικαστήριο, ότι ανήκαν στη λευκή φυλή και επομένως έπρεπε να τους επιτραπεί να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες.

70. Roberts, ό.π., σ. 2.

71. Στο κείμενο: «Münchhausen» (sic).

72. Στο ίδιο, σ. 3-4.

73. Στο ίδιο, σ. 5.

74. Στο ίδιο, σ. 3.

75. Slavoj Žižek, *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*, Λονδίνο (Verso) 1991.

76. Το ψυχαναλυτικό πλαίσιο ανάλυσης του ρατσισμού είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό. Ωστόσο η γενικευτική εφαρμογή του ενδέχεται να οδηγήσει στην κατασκευή μιας ολότελα «κενής», και συνεπώς παθητικής και ομοιογενούς, μορφής του φυλετικού «άλλου». Αυτή η μηχανιστική εφαρμογή του ψυχαναλυτικού πλαισίου συχνά καταλήγει να υπονομεύσει την ιστορική συνθετότητα του ρατσισμού με μια ολοποιητική ερμηνευτική χειρονομία, η οποία συσκοτίζει τις διαφορές και την πολυμορφία του. Για το ρόλο της ψυχανάλυσης στη μελέτη του ρατσισμού, βλ. Stepen Frosh, «Psychoanalysis and Racism», στο Barry Richards (επιμ.), *Crises of the Self*, Λονδίνο (Free Association Press) 1989.

77. Henry Fairfield Osborn, «Shall We Maintain Washington's Ideal of Americanism?», στο M. Grant και Chas. Stewart Davison (επιμ.), *The Alien in our Midst*, Νέα Υόρκη (Galton Publishing Co.) 1923, σ. 204-209.

78. Gossett, ό.π., σ. 388.

79. Osborn, ό.π., σ. 207 (η έμφαση υπάρχει στο κείμενο).

80. Στο ίδιο, σ. 207-208.

81. Στο ίδιο, σ. 209.

82. Βλ. Barkan, ό.π.· Stepan, ό.π.

83. Η μετατόπιση από τον βιολογικό ρατσισμό στον πολιτισμικό μπορεί να τεκμηριωθεί σε διαφορετικά επίπεδα του πολιτισμικού και του πολιτικού λόγου, καθώς και του λόγου των διανοουμένων της εποχής. Η Σούζαν Κόσου διερεύνησε ιδιαίτερα πειστικά τη μετατόπιση στην πολιτική της πολιτισμικής αναπαράστασης, που αποτυπώνεται στο έρ-

γο του Ντ. Ου. Γκρίφιθ, και ιδίως στη διαφορετική στάση που υιοθετεί ο σκηνοθέτης απέναντι στις φυλετικές πολιτικές στις δύο ταινίες του: *Η γέννηση ενός έθνους* [The Birth of a Nation] (1915) και *Σπασμένα κρίνα* [Broken Blossoms] (1919)· βλ. S. Koshy, «American Nationhood as Eugenic Romance», *Differences* 12, 1 (Ανοιξη 2001), σ. 50-78.

84. Horace Kallen, *Culture and Democracy in the United States*, Νέα Υόρκη (Boni and Liveright) 1924.

85. Στο ίδιο, σ. 64.

86. Walter Michaels, *Our America: Nativism, Modernism, and Pluralism*, Durham (Duke University Press) 1995, σ. 140.

87. Randolph Bourne, «Trans-national America», *Atlantic Monthly* 118 (Ιούλιος 1916), σ. 86-97.

88. Ο Matthew Frye Jacobson διερευνά τη σύνδεση ανάμεσα στην εσωτερική και τη διεθνή αμερικανική πολιτική σε σχέση με τους «αλλοδαπούς» στο *Barbarian Virtues: The United States Encounters Foreign Peoples at Home and Abroad, 1876-1917*, Νέα Υόρκη (Hill and Wang) 2000.

89. Emory S. Bogartus, *Essentials to Americanization*, Los Angeles (University of Southern California Press) 1920, σ. 14.

90. Julius Drachsler, *Democracy and Assimilation: The Blending of Immigrant Heritages in America*, Νέα Υόρκη (Macmillan) 1920, σ. 191.

91. Στο ίδιο, σ. 20-23.

92. Στο ίδιο, σ. 184.

93. Στο ίδιο, σ. 233-234. Βλ. επίσης Winthrop Talbot, *Americanization, Principles of Americanism, Essentials of Americanization, Technic of Race-Assimilation: Annotated Bibliography*, Νέα Υόρκη (H. W. Wilson Co.) 1917.

94. Robert Park, *The Immigrant Press and Its Control*, Νέα Υόρκη (Harper & Brothers) 1922, σ. 70-71. Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε στη σειρά «Studies in Methods of Americanization» [«Μελέτες για τις μεθόδους εξαμερικανισμού»], στην οποία εντάσσονταν βιβλία που πραγματεύονταν ζητήματα σχετικά με το ρόλο της εκπαίδευσης, της ζωής στον βιομηχανικό κόσμο, της κοινοτικής ζωής, της γειτονιάς και των υπηρεσιών υγείας στον εξαμερικανισμό των νέων μεταναστών. Σύμφωνα με τους επιμελητές της σειράς, εξαμερικανισμός σήμαινε «τη συνένωση των γηγενών και των αλλογενών σε όλες τις θεμελιώδεις σχέσεις και δραστηριότητες της εθνικής ζωής [...] Τέτοιου είδους εξαμερικανισμός θα διακωλύσει [...] την εθνική ζωή, αναπτύσσοντας και διευρύνοντας την, συμπεριλαμβάνοντας τα καλύτερα στοιχεία όπου και αν βρίσκονται». («Publisher's Note») [Σημείωμα του Εκδότη].

95. Drachsler, ό.π., σ. 211-223.

96. Στο ίδιο, σ. 218.

1. Saskia Sassen, *Guests and Aliens*, Νέα Υόρκη (New Press) 1999, σ. 2.
2. Στο ίδιο, σ. 68-69.
3. R. J. B. Bosworth, *Italy and the Wider World, 1860-1960*, Λονδίνο (Routledge) 1996, σ. 123.
4. Dino Cinel, *The National Integration of Italian Return Migration, 1870-1929*, Cambridge (Cambridge University Press) 1991.
5. Pasquale Verdicchio, *Bound by Distance: Rethinking Nationalism through the Italian Diaspora*, Λονδίνο (Associated University Presses) 1997, σ. 90-91.
6. Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*, Αθήνα (Ίδρυμα Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας, Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών) 1986, σ. 39.
7. Στο ίδιο, σ. 33.
8. Η Άρτεμις Λεοντή διερεύνησε τις λογοτεχνικές τοπογραφίες της ελληνικής πατρίδας από τη δεκαετία του 1880 έως τη δεκαετία του 1960 στο βιβλίο της: Artemis Leontis, *Topographies of Hellenism: Mapping the Homeland*, Ithaca (Cornell University Press) 1995.
9. Για την ιστορία των εμπορικών κοινοτήτων, βλ. Traian Stoianovich, «The Conquering, Balkan, Orthodox Merchant», *Journal of Economic History* 20 (1960), σ. 234-313. Για την ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς στην οθωμανική εποχή, βλ. «Ο Ελληνισμός στη Δύση», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 1 (1453-1669), Αθήνα 1980, σ. 230-245. Όλγα Κατσιαρδής-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1751-1830*, Αθήνα 1984.
10. Για την ιστορία της πολιτικής της «Μεγάλης Ιδέας» στην ευρύτερη περιοχή, βλ. Αντώνης Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1985.
11. Alexander Kitroeff, «The Transformation of Homeland-Diaspora Relations: The Greek Case in the Nineteenth and Twentieth Centuries», στο John M. Fossey (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora: From Antiquity to Modern Times*, τόμ. 2, *From 1453 to Modern Times*, Amsterdam (J.C. Gieben) 1991, σ. 238. Ι. Κ. Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη (Βάνιας) 1993.
12. Για την ιδέα ότι το κράτος είναι το πολιτικό εργαστήριο του έθνους, βλ. Των Δραγούμης, *Ελληνικός Πολιτισμός*, Αθήνα 1927 [1914] και Περικλής Γιαννόπουλος, *Νέον Πνεύμα*, Αθήνα 1906.
13. Γ. Μαυρογορδάτος και Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης) 1988. Θάνος Βερέμης και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετή-*

ματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Αθήνα (Φιλιππότσης) 1980· Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα (Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος) 1993.

14. Για τις συνέπειες της «προσφυγιάς» στην ελληνική κουλτούρα, βλ. Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, Αθήνα (Τκαρος) 1955. Για την εθνική ομοιογενοποίηση του ελληνικού πληθυσμού την ίδια εποχή, βλ. Αθανάσιος Πρωτονοτάριος, *Το Προσφυγικό Πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, Αθήνα (Πυρσός) 1929· βλ. επίσης Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece*, Παρίσι (Mouton) 1962.

15. Ιωάννης Τουρνάκης, *Μετανάστευσις και μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα 1923, σ. 17.

16. Ο Ανδρέας Ανδρεάδης είχε ήδη δημοσιεύσει σειρά άρθρων για την ελληνική μετανάστευση στην οποία συνέκρινε τις νεοσύστατες ελληνικές κοινότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες με άλλες ελληνικές κοινότητες της διασποράς στην Ανατολή. Βλ. Andreas Andreadis, «Les émigrants grecs aux Etats-Unis», *Bulletin d'Orient* 212 (12 Ιανουαρίου 1908), 213 (25 Ιανουαρίου 1908), 220 (14 Μαρτίου 1908), 222 (28 Μαρτίου 1908), 226 (25 Απριλίου 1908).

17. Ανδρέας Ανδρεάδης, *Η ελληνική μετανάστευσις*, Αθήνα 1917.

18. Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από εννέα βασικές ερωτήσεις που αφορούσαν τη χρονολογική ανάπτυξη της μετανάστευσης σε διαφορετικές επαρχίες· τις αιτίες της μετανάστευσης· τις συνθήκες της ζωής των μεταναστών στο εξωτερικό (προορισμοί, επαγγέλματα, τρόποι ζωής)· τον αριθμό, την ηλικία, την κοινωνική προέλευση των μεταναστών· τις οικονομικές συνέπειες της μετανάστευσης για τους τόπους καταγωγής· τις ηθικές συνέπειες (αν βελτιώνεται το πολιτισμικό και το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών και σε ποιο βαθμό· αν αρρωσταίνουν από λοιμώδεις νόσους τις οποίες μεταφέρουν στον τόπο καταγωγής τους)· τις εθνικές συνέπειες της μετανάστευσης (με ποιους τρόπους απειλείται η εθνική συνείδηση των μεταναστών από τη μετανάστευση)· τέλος, τη μεταναστευτική νομοθεσία και την αποτελεσματικότητά της.

19. Για τα έτη 1910-1920, βλ. *Πρακτικά της Βουλής*, Αθήνα, Ελλάδα.

20. Ιωάννης Τουρνάκης, *Μετανάστευσις και μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα 1923· βλ. επίσης του ίδιου, *Διεθνής μεταναστευτική κίνησις*, Αθήνα 1930.

21. Ιωάννης Τουρνάκης, *Μετανάστευσις και μεταναστευτική πολιτική*, ό.π., σ. 9.

22. Στο ίδιο, σ. 22-23.

23. Στο ίδιο, σ. 15.

24. Την εποχή εκείνη, στις Ηνωμένες Πολιτείες στην ίδια θέση κατέληγε και ο αντιμεταναστευτικός αυτοχθονισμός, μολονότι εκκινούσε από αντιδιαμετρικά αντίθετη οπτική.

25. Από την άποψη αυτή πρότεινε επίσης να συνεξετάζεται η μεταναστευτική πολιτική ως εσωτερικό ζήτημα με άλλα αναδυόμενα πεδία του δημόσιου ενδιαφέροντος, όπως λόγου χάρη ο τουρισμός. Η θέση αυτή υιοθετήθηκε αργότερα, κατά τη μεταξική δικτατορία. Βλ. «Τύπος και τουρισμός», στο 4η Αυγούστου 1936-4η Αυγούστου 1940. *Τέσσερα χρόνια διακυβέρνησης Ιωάννη Μεταξά*, Αθήνα 1940.

26. Ιωάννης Τουρνάκης, *Μετανάστευσις και μεταναστευτική πολιτική*, ό.π., σ. 23.

27. Χρ. Χριστοφής, *Υλη προς σύνταξιν νομοσχεδίου περί μεταναστεύσεως*, Πειραιάς 1905· *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις. Η έκθεσις της Επιτροπής της Βουλής και σχετική πρότασις νόμου*, Αθήνα 1906· Εμμανουήλ Ρέπουλης, *Μελέτη περί μεταναστεύσεως μετά σχεδίου νόμου*, Αθήνα 1912.

28. Επιτροπή της Βουλής, *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις...*, ό.π., σ. 1.

29. Σίμος Μπαλάνος, *Έκθεσις του Αποσταλλέντος εις Ιταλίαν Τμηματάρχου της Μεταναστεύσεως προς τον Υπουργόν Εσωτερικών*, Αθήνα 1911, σ. 129.

30. Για τους περιορισμούς που εφαρμόστηκαν στη μετανάστευση και τον επαναπατρισμό των σλαβόφωνων ελλήνων υπηκόων της Μακεδονίας, βλ. Χρήστος Μαδατζής, «Μετανάστευση και Ταυτότητα. Η περίπτωση των μακεδόνων ελλήνων μεταναστών», στο Γιώργος Αγγελόπουλος κ.ά., *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1997, σ. 197-228.

31. Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως του Β. Διατάγματος “Περί Μεταναστεύσεως”», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* 25 (18 Φεβρουαρίου 1921).

32. Doris Weatherford, *Foreign and Female: Immigrant Women in America, 1840-1930*, Νέα Υόρκη (Schocken Books) 1986, σ. 187· βλ. επίσης International Labor Office, *Emigration and Migration: Legislation and Treaties*, Γενεύη 1922, σ. 13-24.

33. Αγνή Ρουσοπούλου, *Οδηγός Ιδρυμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Αθήνα 1936, σ. 146.

34. Επιτροπή της Βουλής, *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις...*, ό.π., Αθήνα 1906, σ. 19.

35. «Τα Ταξείδια των Μεταναστών», *Ανεξάρτητος Αθηνών* 5, 4 Φεβρουαρίου 1911, σ. 310.

36. *Πρακτικά της Βουλής*, 27.1.1920, σ. 1, και 21.5.1920, σ. 1, 8· Ν.Δ. 1920-2475. Βλ. επίσης Ξενοφών Ζολώτας, *Μετανάστευσις και οικονομική ανάπτυξις*, Αθήνα 1966, σ. 72.

37. Επιτροπή της Βουλής, *Η εξ Ελλάδος μετανάστευσις...*, ό.π., σ. 29.

38. Ίων Δραγούμης, *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες*, Αθήνα 1927 [1903-1909], σ. 20.

39. Ι. Δ. Ασημακόπουλος, «Μετανάστευσις εις Αμερικήν», *Η Σφαίρα*, 12 Μαΐου 1882, σ. 2-3.

40. Για τις μετέπειτα χρήσεις του ίδιου θέματος, βλ. Εμμανουήλ Λυκούδης, *Οι μετανάσται*, Νέα Υόρκη (εκδ. Πρόσκοπος) 1919, σ. 1, 15, 16· Βασίλειος Βαλαώρας, *Ο Ελληνισμός των Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα 1937, σ. 57.

41. «Πώς θα σωθώμεν από της ερημώσεως», *Η Σφαίρα*, 17 Μαρτίου 1907, σ. 1· Ι.Δ. Ασημακόπουλος, «Μετανάστευσις εις Αμερικήν», ό.π., σ. 2-3.

42. Κωνσταντίνος Άμαντος, «Το Αιγαίον και η γεωγραφική διάσπασις του Ελληνισμού, *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1923, σ. 345-346.

43. Γεώργιος Σκληρός, *Τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού*, Αλεξάνδρεια (Γράμματα) 1919, σ. 54.

44. Μ. Δενδιάς, *Αι Ελληνικαί παροικίαι ανά τον κόσμον. Ήτοι οι Έλληνες εις Ρωσσίαν, Ρουμανίαν, Αίγυπτον, Ηνωμένας Πολιτείας και πάσας εν γένει τας άλλας χώρας. Η εξέλιξις αυτών, η σημερινή κατάστασις, το μέλλον των*, Αθήνα 1919, σ. 11.

45. Στο ίδιο.

46. Σ. Βλαβιανός, «Ψυχολογία του σύγχρονου ελληνικού λαού», *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις* (1903), σ. 219.

47. Περικλής Γιαννόπουλος, *Εκκλησις προς το Πανελλήνιον Κοινόν*, Αθήνα 1907, σ. 21.

48. Ίων Δραγούμης, *Ελληνικός Πολιτισμός*, ό.π., σ. 190.

49. Επιτροπή της Βουλής, *Η εξ Ελλάδος μετανάστευσις...*, ό.π., σ. 16-17.

50. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Μετανάσται, 1900-1911· Φάκ. Μετανάστευσις-Παλιννόστησις, 1911-1922.

51. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. 1921 Β/Πολιτική Β/45 2 Φάκ. Περί Μεταναστεύσεων, Υπουργείον επί των Εξωτερικών προς την Πρεσβείαν Ουάσιγκτον, Ρίον Ιανέιρον, Λονδίνον, Παρισίον, Βερολίνου, Μαδρίτης, Ρώμης, Βαρσοβίας, Πράγας, Βιέννης, Βουκουρεστίου, Βελιγραδίου, Σόφιας, Κάρου, Στοκχόλμης, Βέρνης, Χάγης, Βρυξελλών, Τοκίου, Κων/πολιν, 1 Δεκεμβρίου 1922.

52. Χρήστος Μαδατζής, «Μετανάστευση και ταυτότητα...», ό.π., σ. 197-228.

53. *Ατλαντίς*, 8 Νοεμβρίου 1909.

54. Βλ. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Β 35.3 Πολιτική. Φάκ. Ελλήνων Αμερικής, Ελληνική Βασιλική Πρεσβεία προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Μαρτίου 1918, αρ. 772, σ. 1.

55. *Καταστατικόν Πανελληνίου Ενώσεως*, Βοστώνη (Κόσμος) 1910, σ. 1.

56. *Πανελλήνιος Ένωσις*.

57. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Β 35.3 Πολιτική. Φάκ. Ελλήνων Αμερικής, Ελληνική Βασιλική Πρεσβεία προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Μαρτίου 1918, αρ. 772.

58. Ιωακείμ Αλεξόπουλος, *Μελέτη περί εκκλησιαστικής διοργανώσεως του εν Αμερική Ελληνισμού*, Νέα Υόρκη 1919· και Ι. Αλεξόπουλος, *Οι κίνδυνοι του εν Αμερική Ελληνισμού και τα μέσα διασώσεως αυτού*, Βοστώνη 1926.

59. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. 1908 Α/Β 12, 13, 14, 16, 18. Δραπέται-Μετανάσται, Έκθεσις του εν Αγίω Φραγκίσκω της Καλιφορνίας, των Ηνωμένων Πολιτειών Προξένου της Α.Μ. προς το επί των Εξωτερικών Υπουργείον, 20 Αυγούστου 1907.

60. Στο ίδιο.

61. Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*, ό.π., σ. 33.

62. Ενδεικτικό για το πόσο σημαντικό ήταν το ζήτημα της παλιννόστησης είναι το γεγονός ότι το πρώτο μεταπολεμικό ιστορικό έργο πανεπιστημιακού για την ελληνική μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες αφορούσε αποκλειστικά το φαινόμενο της παλιννόστησης. Βλ. Theodore Saloutos, *They Remember America: The Story of the Repatriated Greek-Americans*, Berkeley (University of California Press) 1956.

63. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Β/45.2 Μεταναστεύσεων, 1921, Η παλιννόστησις των μεταναστών, σ. 3.

64. Στο ίδιο.

65. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Β/45.2 Μεταναστεύσεων, 1921, Ρούσσοις προς Ελληνικόν Υπουργείον, σ. 4.

66. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Β/45.2 Μεταναστεύσεων, 1921, Υπουργείον των Εσωτερικών προς το Υπουργείον των Εξωτερικών, 7 Αυγούστου 1919, αρ. 25417.

67. *Ιστορικά Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών*, Φάκ. Β/45.2 Μεταναστεύσεων, 1921, Ελληνικόν Προξενείον εν Σηάτλ προς το Υπουργείον των Εξωτερικών, 23 Οκτωβρίου/5 Νοεμβρίου 1920, σ. 1-2.

68. «Τα ταξίδια των μεταναστών», ό.π., σ. 310.

69. Οι πρώτες επίσημες εκθέσεις έκαναν ιδιαίτερη μνεία στο πρόβλημα των παλιννοστούντων μεταναστών που έπασχαν από φυματίωση. Συνέστησαν ιδιαίτερα τη δημιουργία ειδικού τμήματος θεραπείας για τους παλιννοστούντες μετανάστες στο κύριο νοσοκομείο της Αθήνας για τις μεταδοτικές ασθένειες, το Σωτηρία. Βλ. Επιτροπή της Βουλής, *Η Εξ Ελλάδος μετανάστευσις...*, ό.π., Αθήνα 1906. Για την ιστορία του νοσοκομείου Σωτηρία, βλ. Νίκος Μακρίδης, *Αι Υπηρεσείαι Υγιεινής εν Ελλάδι*, Αθήνα 1933, σ. 17.

70. Γεώργιος Κατσαίνος, *Η σύφιλις και οι συγκακούργοι της. Κοινωνία, Πολιτεία και Ιατρός*, Νέα Υόρκη (Κόσμος) 1922, σ. 79.

71. Θεόδωρος Χατζηπανταζής και Λίλα Μαράκα, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, 3 τόμ., Αθήνα (Εστία) 1977.

72. Στο ίδιο, τόμ. Α1, σ. 208-209.

73. Στο ίδιο, τόμ. Α1, 70-76.

74. Μόνον το κείμενο του 1911 διασώθηκε πλήρες, και αυτό δεν περιλαμβάνει σχετς για τους μετανάστες. Βλ. «Παναθήναια 1911», στο Χατζηπανταζής και Μαράκα, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, ό.π., τόμ. Α3, σ. 275-342.

75. Στο ίδιο, τόμ. Α1, σ. 72.

76. Αρχείο Θεάτρου, *Χειρόγραφα επιθεωρήσεων, Παναθήναια 1908*, Πράξη Γ', Σκηνή Α', «Μετανάσται και Νικολέτος».

77. Αρχείο Θεάτρου, *Χειρόγραφα επιθεωρήσεων, Παναθήναια 1910*.

78. Βασίλειος Βαλαώρας, *Ο Ελληνισμός των Ηνωμένων Πολιτειών*, ό.π., σ. 58, 62.

79. Για την ιστορία του Near East Relief Foundation, βλ. Dimitra Giannouli, «American Philanthropy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees, 1922-1923 (Greece, Turkey, Missionaries)», διδακτορική διατριβή, Kent State University 1992.

80. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 24 Ιουνίου 1922, *Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Λεύκωμα*.

81. «Ιωάννης Γεννάδειος», *Νέος Κόσμος*, 13 Ιουλίου 1924, στο *Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. Λεύκωμα*.

82. Dean Alfange, «Speech given by the President of AHEPA», *AHEPA Bulletin* (Μάιος-Ιούνιος 1928).

83. Βασίλειος Βαλαώρας, «Κληρονομικότητα και Περιβάλλον», *Επιστημονική Ηχώ* (Απρίλιος 1936), σ. 50-54. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

84. Στη δεκαετία του 1950, η αμερικανική κυβέρνηση καλούσε διανοούμενους από το εξωτερικό για να επισκεφτούν τη χώρα με διάφορα προγράμματα επιστημονικών ανταλλαγών. Οι επίσημοι επισκέπτες ενθαρρύνθηκαν επίσης να εκδώσουν βιβλία για την κοινωνία, την κουλτούρα και

- 394 την πολιτική της Αμερικής: πολλά από αυτά μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες. Για μια ανάλυση αυτών των πολιτισμικών και επιστημονικών ανταλλαγών ως πτυχή του «Ψυχρού Πολέμου της διανόησης» που διεξήγαγαν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εποχή αυτή, βλ. Volker R. Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone between Philanthropy, Academy, and Diplomacy*, Princeton (Princeton University Press) 2001.
85. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Έλληνες της Αμερικής. Μια ομιλία*, Αθήνα 1952, σ. 36.
86. Στο ίδιο, σ. 25-26.
87. Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Αθήνα (Ικαρος) 1954.
88. Στο ίδιο, σ. 224.
89. Στο ίδιο, σ. 235-236.
90. Χρυσάνθη Σωτηροπούλου, *Η μετανάστευση στον ελληνικό κινηματογράφο*, Αθήνα 1994.
91. Guy Saunier (επιμ.), *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, Αθήνα (Ερμής) 1990, σ. 7.
92. Στο ίδιο, σ. 8.
93. Στο ίδιο, σ. 295-296.
94. Αντίθεση στη μετανάστευση εξέφραζε επίσης η λαϊκή φεμινιστική ποίηση που δημοσίευαν τα γυναικεία περιοδικά της εποχής του Μεσοπολέμου. Βλ. το ποίημα της Μαρίκας Μ. Φάλαγγα, «Οι φθισικές», *Ελληνίς* 12 (1932), σ. 255.
95. Saunier, ό.π., σ. 297.
96. Στο ίδιο.

3

1. «Έθνος», «εθνικό»: αρχαία ελληνικά με λατινικούς χαρακτήρες στο κείμενο.
2. Αυτό ισχύει ιδίως για την πρώτη περίοδο, όταν δεν είχαν ακόμη ιδρυθεί τοπικοί σύλλογοι και εταιρείες αλληλοβοήθειας. Μία από τις σημαντικότερες υπηρεσίες που πρόσφεραν οι πρώτες εφημερίδες στους μετανάστες ήταν η δημοσίευση αγγελιών για αγνοούμενα πρόσωπα. Τα γραφεία των εφημερίδων δέχονταν επίσης επιστολές προς άτομα με άγνωστη διεύθυνση ή προς άλλα που παραλάμβαναν μέσω αυτών την αλληλογραφία τους. Οι μετανάστες απευθύνονταν συχνά στις εφημερίδες όταν αναζητούσαν βοήθεια για συγκεκριμένα προβλήματα, στα οποία περιλαμβάνονταν και οι νομικές περιπέτειες.
3. Στο ερευνητικό πεδίο των εθνοτικών μελετών, η εθνοτική λογοτεχνία

αποκτά προνομιούχα θέση κυρίως ως αποτέλεσμα του αυξημένου ενδιαφέροντος για ζητήματα που αφορούν την υποκειμενικότητα, την ταυτότητα και τη διαφορά. Βλ. Werner Sollors, *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*, Οξφόρδη (Oxford University Press) 1986· του ίδιου, *Neither Black nor White and Yet Both: Thematic Explorations of Interracial Literature*, Νέα Υόρκη (Oxford University Press) 1997· William Boelhower, *Autobiographical Transactions in Modernist America: The Immigrant, the Architect, the Artist, the Citizen*, Udine (Del Bianco) 1992· A. Singh, J. Skerrett και R. Hogan, *Memory, Narrative, and Identity: New Essays in Ethnic American Literatures*, Βοστώνη (Northeastern University Press) 1994. Για μια προσέγγιση των ζητημάτων αυτών στο πεδίο των αμερικανικών μελετών από τη λογοτεχνική οπτική, βλ. Priscilla Wald, *Constituting Americans: Cultural Anxiety and Narrative Form*, Durham (Duke University Press) 1995. Ωστόσο, το κεφάλαιο αυτό δεν εστιάζει στη λογοτεχνική ανάλυση, αλλά στη λογοτεχνική διαδικασία και στους τρόπους με τους οποίους λειτούργησε ως πληροφοριακό σύστημα διασποράς αφηγημάτων για τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα. Για τη χρήση της έννοιας του πληροφοριακού συστήματος στην ανάλυση της δημιουργίας του υποκειμένου, βλ. Mark Poster, *The Information Subject*, Νέα Υόρκη (Routledge) 2001.

4. Όλες σχεδόν οι κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές και ιστορικές παρουσιάσεις της ιστορίας των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες περιλαμβάνουν εκτενείς αναφορές για την ιστορία και το ρόλο του ελληνικού τύπου. Για μια συνοπτική παρουσίαση, βλ. Victor Papacosma, «The Greek Press in America», *Journal of Hellenic Diaspora* 5, 4 (Χειμώνας 1979).

5. Βλ., λόγου χάρη, *Εθνικός Κήρυξ*, Τιμοκατάλογος 1916. *Βιβλιοπωλείον Εθνικού Κήρυκος*. *Βιβλία-Εικόνες-Δελτάρια-Μουσική*, Νέα Υόρκη (Εθνικός Κήρυξ) 1916· *Ατλαντίς*, Τιμοκατάλογος Βιβλιοπωλείου Ατλαντίδος, Νέα Υόρκη (Ατλαντίς) 1917. Και οι δύο εκδοτικές εταιρείες δημοσίευαν και διένειμαν παρόμοιους καταλόγους των βιβλίων και των δημοσιευμάτων τους σχεδόν κάθε χρόνο. Οι κατάλογοι αυτοί αποστέλλονταν ταχυδρομικά σε ολόκληρη την Αμερική και στο εξωτερικό, και περιλάμβαναν έντυπα ταχυδρομικών παραγγελιών. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρομαι κυρίως στις εκδόσεις αυτών των δύο εκδοτικών επιχειρήσεων. Μολονότι είχαν έδρα τη Νέα Υόρκη, οι εκδόσεις τους διανέμονταν σε πολλές αμερικανικές πολιτείες, καθώς και στην Ελλάδα και σε άλλα με-ρη με ισχυρές ελληνικές κοινότητες σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία, τη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια και τη Νότια Αφρική και την Αυστραλία.

6. *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίδα* 1, 1 (Ιανουάριος 1910) έως 23, 12 (Δεκέμβριος 1932)· *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ* 1, 7 (Ιούλιος 1915) έως 25, 9 (Σεπτέμβριος 1939).

7. *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ* (Απρίλιος 1925), σ. 50.

8. Στο ίδιο.

9. Στο ίδιο.

10. Σύμφωνα με την παρατήρηση του εκδότη, τα μηνιαία περιοδικά έξω από τα σύνορα των Ηνωμένων Πολιτειών είχαν την υψηλότερη κυκλοφορία από το σύνολο του περιοδικού Τύπου (περιλαμβανομένων των εφημερίδων, των εβδομαδιαίων εντύπων και των ημερολογίων). Στο ίδιο, σ. 49.

11. Ορισμένα από τα διηγήματα αυτά αργότερα συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν ως βιβλία από την ίδια εκδοτική εταιρεία.

12. Βλ. επίσης το ειδικό αφιέρωμα στο περιοδικό *Journal of Modern Greek Studies, Empowering the Minor* 8, 2 (1990). Για την ελληνοαμερικανική λογοτεχνία, βλ. Yiorgos Kalogeras, «Greek American Literature: Who Needs It? Some Canonical Issues concerning the Fate of an Ethnic Literature», στο Dan Georgakas και Charles Moskos (επιμ.), *New Directions in Greek American Studies*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1991, σ. 129-141· Kalogeras, «“The Other Space” of Greek America», *American Literary History* 10, 4 (1998), σ. 702-724.

13. Gilles Deleuze και Félix Guattari, «What Is a Minor Literature?», στο R. Ferguson, M. Gever, Trinh T. Minh-ha και Cornel West (επιμ.), *Out There: Marginalization and Contemporary Cultures*, Cambridge, Mass. (MIT Press) 1990, σ. 59-69.

14. Στο ίδιο, σ. 60-61.

15. Βλ. Matthew Schneirov, *The Dream of a New Social Order: Popular Magazines in America 1893-1914*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1994, σ. 86.

16. Robert Park, *The Immigrant Press and Its Control*, Νέα Υόρκη (Harper & Brothers) 1922, σ. 70-72. Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε στη σειρά «Studies in Methods of Americanization» [«Μελέτες για τις μεθόδους εξαμερικανισμού»], η οποία πραγματευόταν το ρόλο της εκπαίδευσης, της βιομηχανικής και της κοινοτικής ζωής, της γειτονιάς και των υπηρεσιών υγείας στον εξαμερικανισμό των νέων μεταναστών.

17. Στο ίδιο, σ. 69-79.

18. Σημείωμα της σύνταξης, *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίδα* 17, 1 (Ιανουάριος 1926), σ. 16.

19. Στα εισαγωγικά σημειώματα των ελληνικών ή αγγλικών λεξικών, οι συντάκτες της *Ατλαντίδος* και του *Εθνικού Κήρυκος* συχνά υποστήριζαν ότι πολλοί έλληνες μετανάστες που έφτασαν αναλφάβητοι στις Ηνωμένες Πολιτείες έμαθαν πράγματι γραφή και ανάγνωση διαβάζοντας ελληνόφωνες εφημερίδες και περιοδικά.

20. «Κουβέντες με τους συνεργάτες μας», *Πρωτοπόρος* 2, 7 (Σεπτέμβριος 1936), σ. 17. Παλαιότερες εργατικές εφημερίδες όπως η *Φωνή του Εργάτου* και το *Εμπρός* εξέδιδαν διηγήματα για τη μετανάστευση από τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται ειδικά στον *Πρωτοπόρο* επειδή διέθετε εντονότερο λογοτεχνικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα.

21. Την ίδια εποχή τα καθημερινά έντυπα διοργάνωναν συχνά διαγωνισμούς στους οποίους ζητούσαν από τους αναγνώστες να υποβάλουν σύντομες απαντήσεις σε ερωτήσεις κάθε είδους για τη μεταναστευτική εμπειρία των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ως τυπικό παράδειγμα αναφέρω την αναγγελία του διαγωνισμού για την καλύτερη σύντομη «Γνώμη περί Αμερικής». Οι διαγωνισμοί αυτοί λειτουργούσαν σαφώς κανονιστικά και διαπαιδαγωγικά, εφόσον προκαλούσαν τους αναγνώστες να γράψουν πάνω σε συγκεκριμένα προκαθορισμένα θέματα και εμπεριείχαν το στοιχείο του συναγωνισμού και της αξιολόγησης των κειμένων. Κάθε διαγωνισμός διαρκούσε δύο περίπου μήνες, και οι βραβευμένες απαντήσεις δημοσιεύονταν στο κυριακάτικο τεύχος συνοδευόμενες από σχόλια σχετικά με την αξία και τη σημασία παρόμοιων διαγωνισμών, προκειμένου να εκτιμηθεί η συμβολή της Αμερικής και του λαού της, του πολιτισμού και της παιδείας της στην πρόοδο των μεταναστών, οι οποίοι τότε ζούσαν ήδη εκεί περισσότερο από μία γενιά. Σύμφωνα με το σημείωμα της σύνταξης, οι διαγωνισμοί αυτοί ενθάρρυναν επίσης τη συμμετοχή των μεταναστών στις διαμεσολαβημένες δημόσιες συζητήσεις. Βλ. «Διαγωνισμός “Γνώμης περί Αμερικής”», *Ατλαντίς*, 2 Ιανουαρίου 1930, σ. 4.

22. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα περισσότερα από τα διηγήματα αυτά παρουσίαζαν εικόνες των τοπίων και των τόπων της υπαίθρου. Οι αναπαραστάσεις της πατρίδας που βρίσκουμε στα διηγήματα με την έννοια αυτή διαφέρουν από εκείνες που βρίσκουμε στα ταξιδιωτικά κείμενα και στα άρθρα της ίδιας περιόδου. Τα ταξιδιωτικά κείμενα ήταν επίσης ιδιαίτερα δημοφιλή στα μηνιαία περιοδικά. Την εποχή εκείνη οι συνεργάτες τους και οι δημοσιογράφοι ταξίδευαν στην Ελλάδα και επέστρεφαν με πρόσφατες μνήμες – όχι από τις επαρχιακές περιοχές, από όπου κατάγονταν οι περισσότεροι μετανάστες, αλλά από τα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως από την Αθήνα. Την ίδια εποχή οι ανταποκριτές των περιοδικών στην Αθήνα έγραφαν επίσης άρθρα όπου περιέγραφαν την αναπτυσσόμενη και «ταχύτατα εκσυγχρονιζόμενη» Αθήνα. Τα άρθρα αυτά απέπνεαν νοσταλγία και επιδίωκαν να δημιουργήσουν αναδρομικά μια αστική μνήμη από την πατρίδα. Στα διηγήματα που μελετούμε στην ενότητα αυτή δεν συναντούμε ποτέ περιγραφές των ελληνικών αστικών κέντρων.

23. Ιωάννα Χρ. Παππά, «Εξαγνισμός», *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, Μάιος 1927, σ. 31· πρώτο βραβείο στον Δεύτερο Διαγωνισμό Διηγήματος.

24. Στο σημείο αυτό χρησιμοποιάω σκόπιμα τον αρσενικό τύπο του ονόματος, εφόσον ο μετανάστης εκπροσωπούσαν πάντοτε από έναν άνδρα πρωταγωνιστή.

25. Θάνος Γιουρουκόπουλος, «Το ευλογημένο χέρι», *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, Νοέμβριος 1927, σ. 36· τρίτο βραβείο στον Πέμπτο Διαγωνισμό Διηγήματος.

26. Για μια κοινωνιολογική προσέγγιση της σχέσης ανάμεσα στην εργασία, τη «μετάνοια» και τις εννοιολογήσεις της εθνότητας, βλ. Bernard Rosen, «Race, Ethnicity, and the Achievement Syndrome», *American Sociological Review* 24, 1 (Φεβρουάριος 1959), σ. 47-60.

27. Γιώργος Ευρώτας, «Η επιστροφή», *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, Ιούλιος 1927, σ. 36· έπαινος στον Τρίτο Διαγωνισμό Διηγήματος.

28. Α. Φωκίων, «Δουλεύουμε στα τενεκετζίδικα», *Πρωτοπόρος* 2, 5 (Ιούλιος 1936), σ. 15.

29. Στο ίδιο.

30. Η παρουσίαση της εργασίας των μεταναστών συχνά απουσιάζει από τις ηγεμονικές ιστορίες της ελληνικής μετανάστευσης, στις οποίες η εκμετάλλευση της μεταναστευτικής εργασίας θεωρήθηκε αναγκαίο στάδιο στην πορεία προς την οικονομική πρόοδο και συχνά αποδιδόταν στους ίδιους τους μετανάστες («χαμηλό μορφωτικό επίπεδο» και «έλλειψη δεξιοτήτων απαραίτητων στη βιομηχανία»). Για την υπονόμηση της ιστορίας της εργασίας στις ιδρυτικές ιστορικές παρουσιάσεις της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, βλ. Dan Georgakas, *Greek America at Work*, Νέα Υόρκη (Smyrna Press) 1992.

31. Η «ιδιωτική» σφαίρα της ζωής των μεταναστών μελετήθηκε από κοινωνικούς επιστήμονες και ανθρωπολόγους. Η κοινωνιολογική και η ανθρωπολογική έρευνα πρόσφεραν χρήσιμες περιγραφές της ιστορίας των θεσμών και των κοινωνικών χώρων που υιοθέτησαν και υποστήριξαν τη διάκριση ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο. Για το ρόλο των ελληνικών καφενείων στο πλαίσιο αυτό, βλ. James Patterson, «The Unassimilated Greeks of Denver», *Anthropological Quarterly* 43 (Οκτώβριος 1970), σ. 245-249.

32. Οι αρχές και η εσωτερική οργάνωση των διάφορων αδελφοτήτων που ιδρύθηκαν την εποχή αυτή είναι ενδεικτικές. Ιδρύονταν διαφορετικά τμήματα για τους άνδρες και τις γυναίκες και, μολονότι τα ανδρικά τμήματα έτειναν να χρησιμοποιούν τα αγγλικά και να προωθούν την ενσωμάτωση των ελλήνων ανδρών στον αμερικανικό επιχειρηματικό κόσμο, τα

γυναικεία τμήματα εστίαζαν στις πολιτιστικές δραστηριότητες και τη φιλανθρωπία ως μέσο διατήρησης του χαρακτήρα και της ευημερίας των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων. Για αυτήν την όψη της ιστορίας του American Hellenic Educational Progressive Association (AHEPA), ο οποίος συγκαταλέγεται στους σημαντικότερους του είδους, βλ. Vasilios Chebithes, *AHEPA and the Progress of Hellenism in America*, Νέα Υόρκη 1935· και Daughters of Penelope, *The 50th Anniversary of the Daughters of Penelope, 1929-1979*, Washington (AHEPA) 1979 (;)· για τους γυναικείους φιλανθρωπικούς συλλόγους, βλ. Stella Coumantaros, «The Greek Orthodox Ladies Philoptochos Society and the Greek American Community», στο Harry J. Psomiades και Alice Scourby (επιμ.), *The Greek American Community in Transition*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1982, σ. 191-196.

33. Οι ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες, από ανδροκρατούμενες που ήταν, στη δεκαετία του 1920 μετατράπηκαν σταδιακά σε κοινότητες οικογενειών. Την ίδια εποχή αυξήθηκαν οι Ελληνίδες που μετανάστευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες για να παντρευτούν από φωτογραφίες, όπως και οι γάμοι και οι οικογενειακές εγκαταστάσεις. Για την πρώτη γενιά ελληνίδων μεταναστριών στις Ηνωμένες Πολιτείες, βλ. Constance Callinikos, *American Aphrodite: Becoming Female in Greek America*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1990.

34. Εξαιτίας της διαφοράς του ορθόδοξου εορτολογίου, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να τηρηθούν οι θρησκευτικές αργίες. Μία από τις πρώτες αναφορές στο θέμα αυτό εντοπίζεται στην πρώιμη μυθιστορηματική παρουσίαση της μετανάστευσης: Ευστράτιος (Θεοφιλάκης) Λουμάς, *Οι περιπλανώμενοι*, Νέα Υόρκη (Σταματάκης Χ. Μ.) 1918.

35. Π. Νίκας, «Η αποκατάσταση του Κλεάρχου», *Πρωτοπόρος* 1, 11 (Ιανουάριος 1936), σ. 15.

36. Στην πρώτη και τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα, οι εφημερίδες διάφορων ελληνικών πόλεων δημοσίευαν συχνά άρθρα για τους φυματικούς παλιννοστούντες από τις Ηνωμένες Πολιτείες οι οποίοι περιπλανιόνταν στους δρόμους περιμένοντας το μοιραίο.

37. Ηλίας Ζανέτης, *Η Αυτού Μεγαλειότης, ο Μετανάστης*, Νέα Υόρκη (NYL Anatolia Press) 1946, σ. 27.

38. Για τις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις ομοκοινωνικών σχέσεων, βλ. Eve Kosofsky Sedgwick, «The Beast in the Closet: James and the Writing of Homosexual Panic», στο Elaine Showalter (επιμ.), *Speaking of Gender*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1989, σ. 243-268· και Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1985. Για μια παρουσίαση της εποχής για τις συνθήκες στέγασης των πρώτων ελλήνων μεταναστών, βλ. Milton Hunt, «The

400 Housing of Non-Family Groups of Men in Chicago», *American Journal of Sociology* 16 (1910), σ. 145-171· Jett Lauck, «Industrial Communities», *Survey*, 7 Ιανουαρίου 1911, σ. 585-586.

39. Για ένα από τα πρώτα σχόλια σχετικά με την έλλειψη Ελληνίδων στις Ηνωμένες Πολιτείες και το χαρακτήρα των ανδρικών μεταναστευτικών κοινοτήτων (όπου περιλαμβάνονται και περιγραφές των ανδρικών διασκεδάσεων), βλ. Μαρία Οικονομίδου-Σαραντίδου, *Οι Έλληνες της Αμερικής, όπως τους είδα*, Νέα Υόρκη (Divry) 1916.

40. Ηλίας Ζανέτης, ό.π., σ. 184.

41. Στο ίδιο, σ. 186-187.

42. Στο ίδιο, σ. 65.

43. Άλλες, λιγότερο συχνές, εικόνες παρουσίαζαν Ασιάτισσες με τις παραδοσιακές ενδυμασίες τους και γυμνές γυναίκες φυλών της Αφρικής. Οι περισσότερες από τις φωτογραφίες αυτές δημοσιεύονταν συνεχώς για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Στην περίπτωση της Ατλαντίδος, οι φωτογραφίες αυτές ανήκαν στο τεράστιο φωτογραφικό αρχείο της εφημερίδας, και σήμερα απόκεινται στο Balch Institute for Ethnic Studies. Οι φωτογραφίες στα μηνιαία έντυπα είχαν κυρίως «διακοσμητικό» χαρακτήρα, μολοντί οι λεζάντες συχνά περιλάμβαναν γενικές πολιτισμικές και ανθρωπολογικές πληροφορίες.

44. Παρόμοιες απόψεις εκφράζονταν συχνά για τα μη αγγλοσαξονικά φεμινιστικά κινήματα· βλ. «Τουρκικός Φεμινισμός», *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Ιανουάριος 1921, σ. 25.

45. *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς* (Ιούνιος 1921), σ. 1.

46. Στη δεκαετία του 1930 οι καθημερινές εφημερίδες, τα ειδικά εβδομαδιαία τεύχη και τα μηνιαία περιοδικά δημοσίευαν διάφορα άρθρα για τη μόδα όπως επίσης και για τη φροντίδα της επιδερμίδας (ιδιαίτερη έμφαση δινόταν σε μεθόδους με τις οποίες ορισμένα σκευάσματα οικιακής παρασκευής μπορούσαν να αποτρέψουν το μαύρισμα από τον ήλιο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες). Βλ. Μαρία Κ. Ταχιδέλη, «Ο κόσμος των γυναικών. Η Ελληνίς της Αμερικής και τα ζητήματά της. Νοικοκυριό και κουζίνα. Υγιεινή και ωραιότητα», *Ατλαντίς*, 10 Σεπτεμβρίου 1936, σ. 4.

47. Μια ένδειξη για το πόσο σημαντικές ήταν οι οικογενειακές σχέσεις για την πρόσβαση των Ελληνίδων στον κόσμο των εκδόσεων, βλ. στα βιογραφικά των συνεργατών που δημοσίευσε ο *Εθνικός Κήρυξ* σε ειδικό τεύχος το 1925· *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Απρίλιος 1925, σ. 41-50. Από αυτά φαίνεται ότι οι περισσότερες συνεργάτιδες ήταν μέλη οικογενειών που είχαν ήδη έντονη παρουσία στον εκδοτικό κόσμο.

48. Θεανώ Παπάζογλου, «Η γυναίκα στη Σοβιετική Ένωση. Δεκαοχτώ

χρόνια ισότητος και λευτεριάς», *Πρωτοπόρος*, Νοέμβριος 1935, σ. 5-6. Για την Παπάζογλου, βλ. Yiorgos Kalogeras, «Suspended Souls, Ensnaing Discourses: Theano Papazoglou-Margaris' Immigration Stories», *Journal of Modern Greek Studies* 8, 1 (Μάιος 1990), σ. 85-96.

49. Στα διηγήματα αυτά περιλαμβάνονταν τα εξής: «Η ελπίδα», *Πρωτοπόρος*, Φεβρουάριος 1937, σ. 16-18· «Η κόνα Κατίγκω και τα Κατινάκια», *Πρωτοπόρος*, Απρίλιος 1937, σ. 7-9· «Ένα μονάχο», *Πρωτοπόρος*, Μάιος-Ιούνιος 1937, σ. 13-14.

50. Θεανώ Παπάζογλου-Μάργαρη, *Χρονικό του Χώλστεντ Στρητ: Ελληνοαμερικανικά Διηγήματα*, Αθήνα 1962. Η Χώλστεντ Στρητ ήταν μία από τις κύριες οδούς της ελληνικής συνοικίας στο Σικάγο τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Περιγραφές της εποχής για την ελληνική συνοικία του Σικάγου βλ. στα Grace Abbot, «A Study of the Greeks in Chicago», *American Journal of Sociology* 15, 3 (Νοέμβριος 1909), σ. 379-393· και Philip Morris Hauser, *Local Community Fact Book: Chicago Metropolitan Area*, Σικάγο 1938.

51. Charles Moskos, *Greek Americans: Struggle and Success*, Englewood Cliffs, N.J. (Prentice-Hall) 1980, σ. 98.

52. Dimitris Michalaros, «The Chronicle of Halsted Street», *Athene* 24, 1 (Ανοιξη 1963), σ. 44.

53. Η διαδικασία της ενίσχυσης των πατριαρχικών χαρακτηριστικών στην ελληνική εθνικότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες περιγράφεται συχνά σε αυτοβιογραφικά κείμενα Ελληνίδων της δεύτερης γενιάς. Για μια τέτοια περιγραφή στα αγγλικά, βλ. «The Forgotten Generation», *Athene* 10, 4 (Χειμώνας 1950).

54. Πολλά διηγήματα για την παλιννόστηση χρησιμοποιούσαν το αφηγηματικό τέχνασμα της ονειροπόλησης.

55. Sigmund Freud, *The Interpretation of Dreams*, μτφρ. James Strachey, Νέα Υόρκη (Basic Books) 1955, σ. 48-65.

56. Στο ίδιο, σ. 314· η έμφαση δική μου.

57. Οι μελετητές της εθνικότητας και της μετανάστευσης γενικότερα αγνόησαν την παράμετρο της προέλευσης πολλών μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, το αν δηλαδή προέρχονταν από πολυεθνικές αυτοκρατορίες ή από έθνη-κράτη. Οι έλληνες μετανάστες από τη Μικρά Ασία, προτού μεταναστεύσουν, ζούσαν σε πολυεθνικό περιβάλλον και ήταν συνηθισμένοι σε μια αντίληψη της εθνικότητας η οποία βασιζόταν περισσότερο στην πολιτισμική και τη θρησκευτική διαφορά παρά στην πολιτική εκπροσώπηση.

58. Η διαίρεση του χρόνου σε ιδιωτικό και δημόσιο και η περιχαράκωση της εθνικής («εθνοτικής») κουλτούρας στην ιδιωτική σφαίρα συνέβα-

⁴⁰² λαν στην ανάπτυξη της ιδέας της σταθερότητας. Διαφορετικές όψεις της ζωής των Ελλήνων στην «Αμερική» (όπως οι γιορτές, οι λαϊκές παραδόσεις, οι θρησκευτικές λειτουργίες, το μαγείρεμα) εμπεριείχαν τελετουργικά δρώμενα της εθνικής κουλτούρας. Μολονότι οι τελετές υπόκεινταν στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες, διέδιδαν την ιδέα της σταθερότητας, του αμετάβλητου και της επανάληψης.

59. Χρ. Χριστοβασίλης, «Το όνειρο του ξενιτεμένου», *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Ιανουάριος 1918, σ. 30.

60. Πολ. Παπαχριστοδούλου, «Ο μετανάστης», *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίδα*, Αύγουστος 1929, σ. 31.

61. Οι περιγραφές της Αθήνας απέκτησαν ιδιαίτερη δημοτικότητα στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Ο ενθουσιασμός για αυτές θα πρέπει να κατανοηθεί στο πλαίσιο της ταχύτατης αστικής ανάπτυξης της πόλης μετά τη μαζική άφιξη των προσφύγων από τη Μικρά Ασία το 1922, της κατασκευής των δημόσιων υποδομών και της εγκατάστασης διάφορων αμερικανικών οργανώσεων (Near East Relief, XAN, Αμερικανικό Κολέγιο). Όταν οι έλληνες μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες άρχισαν να επισκέπτονται την Ελλάδα ως τουρίστες στα τέλη της δεκαετίας του 1930, πρώτος προορισμός τους ήταν η Αθήνα, καθώς υποδεικνύουν και οι σχετικές ανακοινώσεις στις ελληνικές εφημερίδες.

62. Για την τεράστια σημασία των δικτύων της εθνικής κοινότητας, βλ. Charles Tilly, «Transplanted Networks», στο Virginia Yans-McLaughlin (επιμ.), *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*, Νέα Υόρκη (Oxford University Press) 1990, σ. 83-84.

63. Οι μελετητές των βαλκανικών εθνικισμών σχολίασαν τους τρόπους με τους οποίους οι εθνικιστικοί ιδεολογικοί λόγοι στα Βαλκάνια βασίζονται σε μια σειρά αρνητικών ταυτίσεων («εμείς δεν είμαστε τέτοιοι»). Για μια πειστική ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στις αρνητικές ταυτίσεις και τις αρνητικές ευρωπαϊκές αντιλήψεις για τα Βαλκάνια, βλ. Maria Todrova, *Imagining the Balkans*, Νέα Υόρκη (Oxford University Press) 1997.

4

1. *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Αύγουστος 1918, σ. 3 (το πρωτότυπο είναι γραμμένο στα αγγλικά).

2. Στο ίδιο, σ. 14.

3. Στο ίδιο.

4. Στο ίδιο, σ. 22.

5. Στο ίδιο, σ. 15 (το πρωτότυπο είναι γραμμένο στα αγγλικά).

6. Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, Νέα

Υόρκη (W.W. Norton) 1981 (1973), σ. 183 [ελλ. έκδ.: *Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Α. Σκαρπαλέζου, Αθήνα 1977, σ. 233-4].

7. Στο ίδιο, σ. 178.

8. Στο ίδιο, σ. 181.

9. Νίκος Λαμπρόπουλος, *Οι Φωσθήρες*, San Francisco 1925, σ. 12-13. Οι λέξεις *woma* και *gierl* με λατινικούς χαρακτήρες στο πρωτότυπο.

10. *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Φεβρουάριος 1922.

11. Η χρήση των γκρίκλις αποτελούσε χαρακτηριστικό των αρνητικών στερεότυπων για τους Ελληνοαμερικανούς και στην Ελλάδα.

12. Greek Archives, *The Rebetiko Song in America 1920-1940*, τόμ. 1 (FM Records SA) 1993.

13. Στο ίδιο.

14. «Το σιγαρέτο», στο Aman American Orchestra, *Cafe Aman America: Greek-American Songs Revised and Revisited* (Music World Productions) 1995.

15. Βλ. Rhoda Kaufman, «The Yiddish Theater in New York and the Immigrant Jewish Community: Theater as Secular Ritual», διδακτορική διατριβή, University of California, Berkeley, 1986.

16. Για το ελληνοαμερικανικό ερασιτεχνικό θέατρο, βλ. Νίκος Ροζάκος, *Το νεοελληνικό θέατρο στην Αμερική, 1903-1950*, San Francisco (Falcon Associates) 1985.

17. Βλ. Angel Alex, *Καρδιές που ραϊζουν*, Νέα Υόρκη (Divry) 1926· Νίκος Λαμπρόπουλος, *Ιερείς και Παπάδες*, San Francisco (California Greek Newspaper) 1935· Νίκος Λαμπρόπουλος, *Ο κακός δρόμος*, San Francisco (Prometheus Publishing) 1928.

18. Λαμπρόπουλος, *Ο κακός δρόμος*.

19. Λαμπρόπουλος, *Ιερείς και παπάδες*.

20. Angel Alex, *Το φουστάνι της γυναίκας μου*, χ.τ., χ.χ.

21. Στο ίδιο, σ. 8.

22. Στο ίδιο, σ. 7, 11.

23. Στο ίδιο, σ. 11.

24. Βλ. Ξενοφών Ζολώτας, *Μετανάστευσις και οικονομική ανάπτυξις*, Αθήνα 1966· βλ. επίσης *Statistique du commerce spécial de la Grèce avec les pays étrangers pendant l'année...* (Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας της Ελλάδας, Τμήμα Στατιστικής), τόμ. 1905-1920 και 1921-1940.

25. Σεραφείμ Κανουτάς, *Ελληνο-αμερικανικός οδηγός*, Νέα Υόρκη 1907· *United States and Canada Greek Business Directory*, Νέα Υόρκη 1907.

26. Για μια πειστική ανασκευή της θέσης αυτής, βλ. Liz Cohen, *Making a New Deal: Industrial Workers in Chicago, 1919-1939*, Cambridge (Cambridge University Press) 1990, σ. 101.

27. Βλ. ιδίως John Clarke, C. Critcher και Richard Johnson, *Working-Class Culture: Studies in History and Theory*, Νέα Υόρκη (St. Martin's Press) 1980. Βλ. επίσης Angela McRobbie, *Feminism and Youth Culture*, Λονδίνο (Macmillan) 1991.
28. Cohen, ό.π., σ. 101.
29. John Brewer και Ann Berminham (επιμ.), *The Consumption of Culture 1600-1800: Image, Object, Text*, Λονδίνο (Routledge), 1995, σ. 4.
30. Στην εθνογραφική έρευνα της Λεοντή για τα κεντήματα των Ελληνίδων στις Ηνωμένες Πολιτείες παρουσιάζεται παραστατικά ο α-ποφασιστικός ρόλος των αντικειμένων για τις ατομικές, τις οικογενειακές και τις συλλογικές ιστορίες της ελληνικής μετανάστευσης. Η Λεοντή καταδεικνύει πώς αντικείμενα που ανήκαν σε μια συγκεκριμένη οικογένεια, όπως τα κεντήματα, αναπαρίσταναν συλλογικές ιστορίες ταξιδιών, περιπετειών, αγώνων, μετακινήσεων και διαδοχικών μετοικήσεων. Βλ. Artemis Leontis, «Women's Fabric Arts in Greek America», *Laografia. A Journal of the International Greek-Folklore Society* 12, 3 (Μάιος-Ιούνιος 1995), σ. 5-11.
31. Dick Hebdige, *Subculture: The Meaning of Style*, Λονδίνο (Methuen) 1979, σ. 126 [ελλ. έκδ.: *Υπο-κουλτούρα: το νόημα του στυλ*, μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη, Αθήνα (εκδ. Γνώση) 1988, σ. 173].
32. Robert E. Park, *The Immigrant Press and Its Control*, Νέα Υόρκη (Harper & Brothers) 1922.
33. Βλ. Booras Bros., *Ημερολόγιον Θερμοπυλών*, Νέα Υόρκη 1904.
34. Βλ. Helen Phiambolis Jannopoulos, *And across Big Seas*, Caldwell Idaho (Caxton) 1949.
35. Βλ. Edward Steiner, *On the Trail of the Immigrant*, Νέα Υόρκη (Fleming H. Revell Co.) 1906, ιδίως τις περιγραφές για την κοινωνική διαστρωμάτωση και τις διαφορετικές κατηγορίες ταξιδιωτών στα ατμόπλοια.
36. *Ατλαντίς*, 23 Δεκεμβρίου 1911, σ. 4· *Ελληνοαμερικανικός Καζαμίας*, Νέα Υόρκη (Ατλαντίς) 1922, 1928.
37. *Ατλαντίς*, 7 Δεκεμβρίου 1919, σ. 4· *Ατλαντίς*, 22 Μαρτίου 1928, σ. 4· «National Bank of Greece», *Ατλαντίς*, 9 Νοεμβρίου 1929, σ. 2.
38. Για το ταχυδρομικό τραπεζικό σύστημα, βλ. Paul Henry Nystrom, *Economic Principles of Consumption*, Νέα Υόρκη (Ronald Press Co.) 1929.
39. Cohen, ό.π., σ. 76.
40. Στο ίδιο, σ. 83.
41. «Bank of Athens», *Ατλαντίς*, 2 Νοεμβρίου 1929, σ. 2.
42. «Cognac Barbaresso», *Ατλαντίς*, 3 Μαρτίου 1912, σ. 4· «Moscahlades Brothers: Apollo Olive Oil», *Ατλαντίς*, 6 Ιανουαρίου 1916, σ. 9.

43. *Ατλαντίς*, 7 Ιανουαρίου 1928, σ. 4. Άλλες διαφημίσεις παρότρυναν το κοινό να αγοράσει βιβλία και ελληνοαμερικανικά περιοδικά και να τα στείλει ως δώρα σε οικογένειες και φίλους στην Ελλάδα· βλ. *Ατλαντίς*, 20 Νοεμβρίου 1935, σ. 4.

44. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1990, σ. 146.

5

1. Gayatri Chakravorty Spivak, «The Political Economy of Women as Seen by a Literary Critic», στο Elizabeth Weed (επιμ.), *Coming to Terms: Feminism, Theory, Politics*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1989, σ. 227.

2. Οι μελετητές της αυτοβιογραφίας υποστήριξαν ότι η συστηματική προσπάθεια να εισαχθούν κριτικές αναλυτικές οπτικές στη μελέτη της υποκειμενικότητας μετατόπισε τους γενικούς ορισμούς του είδους και διέυρυνε το φάσμα των υλικών που περιλαμβάνεται στη μελέτη των βιοϊστοριών. Βλ. Caren Kaplan, «Resisting Autobiography: Out-Law Genres and Transnational Feminist Subjects», στο Sidonie Smith και Julia Watson (επιμ.), *De/colonizing the Subject: The Politics of Gender in Women's Autobiography*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1992, σ. 115-138.

3. Spivak, ό.π., σ. 227.

4. Η ιστοριογραφική, η κοινωνιολογική και η ανθρωπολογική βιβλιογραφία για την ελληνοαμερικανική κοινότητα διακρίνεται για τον πλούτο και την ποικιλία της. Η παραδοχή ότι η πολιτισμική αφομοίωση είναι «φυσική» ανιχνεύεται, μολονότι σε διαφορετικό βαθμό, σε όλο το ευρύ φάσμα των σχετικών προσεγγίσεων, και ιδίως σε βιβλία των δεκαετιών του 1960 και του 1970. Βλ. Harry Psomiades και Alice Scourby (επιμ.), *The Greek-American Community in Transition*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1982· Evan Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the United States, with Special Reference to the Greek Community of Anderson Indiana*, Αθήνα (ΕΚΚΕ) 1968· Heike Fenton και Melvin Hecker, *The Greeks in America, 1528-1977: A Chronology and Fact Book*, Νέα Υόρκη (Oceana Publications) 1978· Michael Contopoulos, *The Greek Community of New York City: Early Years to 1910*, New Rochelle, N.Y. (Aristides D. Cavatzas) 1992· Edwin Clarence Buxbaum, *The Greek-American Group of Tarpon Springs, Florida: A Study of Ethnic Identification and Acculturation*, Νέα Υόρκη (Arno Press) 1980· Alice Scourby, *The Greek Americans*, Βοστώνη (Twayne Publishers) 1984· Charles C. Moskos, *Greek Americans: Struggle and Success*, Englewood Cliffs, N.J. (Prentice-Hall) 1980· Robert James Theodoratus, *A Greek Community in America*, Tacoma, Wash./Sacramento, Calif. (Sacramento Anthropological Society, Sacramento State College) 1971·

Theodore Saloutos, *The Greeks in the United States*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1964.

5. Ανάλογο «κενό» σε συνδυασμό με την τάση να παρουσιάζεται η αφομοίωση ως φυσικό και αναπόφευκτο γεγονός συναντιέται επίσης σε αυτοβιογραφίες και απομνημονεύματα μεταναστών.

6. Θάνος Βερέμης και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα (Φιλιππότσης) 1980· Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Α1, Α2, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 1999.

7. Βλ. *Ατλαντίς*, 1909-1911, και ιδίως τις εκθέσεις για αυτοχθονιστικές επιθέσεις ενάντια σε Έλληνες, όπως τα επεισόδια στην Ομάχα της Νεμπράσκα τον Φεβρουάριο του 1909 και η απαγόρευση του φαρέματος για τους μη πολιτογραφημένους μετανάστες στην πρωτεύουσα του Ρόουντ Άιλαντ, Πρόβιντενς, τον Ιανουάριο του 1909.

8. Vlastos προς J. Harrison Power, 17 Οκτωβρίου 1917, *Atlantis: National Daily Greek Newspaper*, Records, 1894-1973, Σειρά III: Records of Legal Actions, 1889-1932, κ. 17, F2, «Atlantis Legal Acts. Post Office Permit, Correspondence», Balch Institute for Ethnic Studies, Φιλαδέλφεια (στο εξής: *Αρχεία Ατλαντίδος*).

9. Thomas Pattern, Διευθυντής Ταχυδρομείου προς τον Εκδότη της *Ατλαντίδος*, 16 Οκτωβρίου 1917, *Αρχεία Ατλαντίδος*.

10. Vasilios I. Chebithes, *AHEPA and the Progress of Hellenism in America*, Νέα Υόρκη 1935.

11. «Η ελληνική αναγέννησις εν Αμερική», *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Ιανουάριος 1928, σ. 32.

12. Βλ. επίσης *Νεοελληνικός Πολιτισμός Δυνατοί Νεοελληνικοί Χαρακτήρες. Οι κατά τους τελευταίους τρεις αιώνας αγωνισθέντες διά την αναγέννησιν του ελληνικού έθνους. Ήρωες και μάρτυρες. Οι ηγέτες του φωτισμού των Ελλήνων. Συγγραφείς και Διδάσκαλοι του Γένους. Εθνικοί Ευεργέται. Οι ανά τον κόσμον διαπρέψαντες μετανάσται*, Νέα Υόρκη (National Herald) 1927.

13. Για τον Καλλίμαχο, βλ. Σήφης Κόλλιας, Δημ. Καλλίμαχος. *Μια άρτια αγωνιστική συνείδηση*, Αθήνα 1963· Πολ. Παπαχριστοδούλου, «Μια γιγαντιαία μορφή της Θράκης εις την Νέαν Υόρκην», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 23 (1958), σ. 403-405· Πέτρος Χάρης, «Ο διασημότερος Έλλην της Αμερικής», *Νέα Εστία* (τεύχος Χριστουγέννων) 1955.

14. Ο Καλλίμαχος πίστευε ότι το έργο του, που γεφύρωνε τον Ελληνισμό με τον Αγγλοσαξονισμό και διαπαιδαγωγούσε την ελληνοαμερικανική κοινότητα ώστε να γίνει προπομπός αυτής της υβριδικής κουλ-

τούρας, ήταν παράλληλο με τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες της ίδιας εποχής στην Ελλάδα που εκπροσωπούνταν πολιτικά από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Καλλίμαχος είχε αφιερώσει στον Βενιζέλο ένα βιβλίο του, θεωρώντας ότι κι εκείνος προσπαθούσε να «εισαγάγει τα ηθικά ιδεώδη των Αγγλοσαξόνων στη σύγχρονη ελληνική ζωή». Βλ. Δημήτριος Καλλίμαχος, *Πώς προσδεύουν οι Αμερικανοί. Το πνεύμα, αι αρχαί και ο κώδιξ των συγχρόνων αμερικανικών επιχειρήσεων*, Νέα Υόρκη (Εθνικός Κήρυξ) 1934, σ. 6. Για τον Βενιζέλο και την εκσυγχρονιστική πολιτική στην Ελλάδα, βλ. Γ. Μαυρογορδάτος και Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης) 1988.

15. *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, Σεπτέμβριος 1930, σ. 1.

16. Δημήτριος Καλλίμαχος, *Το Ευαγγέλιον υπό σύγχρονον πνεύμα. Ψυχολογικά έρευναι – Φιλοσοφήματα επί της ζωής – Κοινωνικά προβλήματα – Χαρακτήρες*, Νέα Υόρκη (Εθνικός Κήρυξ) 1925.

17. Καλλίμαχος, *Νεοελληνικός πολιτισμός*, ό.π., σ. 186-187.

18. Στο ίδιο, σ. 282, 304, 306, 315.

19. Στο ίδιο, σ. 168.

20. Στο ίδιο, σ. 220.

21. Στο ίδιο, σ. 223, 257.

22. Στο ίδιο, σ. 6.

23. Ο Καλλίμαχος στο βιβλίο του καταδίκασε πολλές φορές συγκεκριμένες συμπεριφορές τις οποίες θεωρούσε ιδιαίτερα συχνές ανάμεσα στις Ελληνίδες των Ηνωμένων Πολιτειών. Υποστήριζε ότι η γυναικεία αυθάδεια, η επιτήδευση, ο επαρχιωτισμός και η απουσία μόρφωσης έθεταν σε κίνδυνο την ελληνική οικογενειακή ζωή και τις ελληνικές αξίες στις Ηνωμένες Πολιτείες και μπορούσαν να αποβούν επικίνδυνες για την επιβίωση του πολιτισμού και της συνείδησης των Ελλήνων. Βλ. στο ίδιο, σ. 156, 198-199.

24. Στο ίδιο, σ. 176, 180, 191. Στις αποστροφές αυτές αναφερόταν συχνά στα σημαντικότερα, σύμφωνα με τη γνώμη πολλών, προβλήματα της ελληνοαμερικανικής κοινότητας την εποχή εκείνη, όπως η χαρτοπαιξία, η οκνηρία, η επιτήδευση και η απουσία μόρφωσης. Βλ. στο ίδιο, σ. 52-53, 104, 199.

25. Στο ίδιο, σ. 331.

26. Στο ίδιο, σ. 332.

27. Ο Καλλίμαχος επέμενε ότι ο αμερικανισμός του Αναγνωστόπουλου διέφερε από τη διαστρεβλωμένη εκδοχή του αμερικανισμού που υποστήριζε το κίνημα του «εκατό τοις εκατό» με σκοπό να καταστρέψει όλους

408 τους ψυχολογικούς και πνευματικούς θησαυρούς που εκπροσωπούσε η ποικιλία των φυλετικών ομάδων για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο αμερικανισμός στην εκδοχή του Καλλίμαχου είχε την ικανότητα να ενσωματώνει την πολιτισμική πολυμορφία και να μετασχηματίζει την εθνοτική κληρονομιά σε εθνικό πολιτισμικό πλούτο. Βλ. στο ίδιο, σ. 384.

28. Ο Καλλίμαχος όρισε το περιεχόμενο του αμερικανισμού στο βιβλίο του *Πώς προσδεύουν οι Αμερικανοί*. Εκεί όρισε τον πολιτισμό με αναφορές στην ψυχολογία των ανθρώπων που είναι οι φορείς του. Συνεπώς, ο Αγγλοσάξονας περιγράφεται ως ευτυχής, αθώος, χωρίς άχρηστα πάθη, παραγωγικός, συστηματικός, συνετός, υγιής και με κλίση στην επαγγελματική επιτυχία. Ο μη Αγγλοσάξονας, και ειδικότερα ο Νοτιοευρωπαίος, περιγράφεται ως νευρωτικός, συχνά δυστυχής, γεμάτος ασυγκράτητα πάθη, μειονεκτικός σωματικά και επιρρεπής στην αποτυχία. Στο βιβλίο αυτό ο Καλλίμαχος έδινε στους αναγνώστες του συμβουλές για να αναπτύξουν τις αρετές της αγγλοσαξονικής κουλτούρας αλλάζοντας τις καθημερινές πρακτικές τους.

29. Demetra Vaka-Brown, «For a Heart for Any Fate: The Early Years of Demetra Vaka (Mrs. Kenneth Brown)», *Athene* 8, 3 (Φθινόπωρο 1947), σ. 87.

30. Kenneth Brown, «Demetra Vaka», *Athene* 9, 1 (Άνοιξη 1948). Η αυτοβιογραφία ολοκληρώθηκε στον τόμ. 13, 4 (Χειμώνας 1953).

31. Yiorgos Kalogeras, «A Child of the Orient as American Storyteller: Demetra Vaka-Brown», *Working Papers of the English Department, Aristotle University*, Θεσσαλονίκη (1989), σ. 187-193.

32. Για τη ζωή της Δήμητρας Βακά, βλ. John William Leonard, *Woman's Who's Who of America: A Biographical Dictionary of Contemporary Women in the United States and Canada, 1914-1915*, Νέα Υόρκη (American Commonwealth Co.) 1914· Doris Robinson, *Women Novelists, 1891-1920: An Index to Biographical and Autobiographical Sources*, Νέα Υόρκη (Garland Reference Library) 1984, σ. 491.

33. Στα δημοσιευμένα έργα της περιλαμβάνονται τα ακόλουθα: *The First Secretary* (σε συνεργασία με τον Kenneth Brown), Νέα Υόρκη (B. W. Dodge Co.) 1907· *A Duke's Price*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1910· *In the Shadow of Islam*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1911· *The Grasp of the Sultan*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1916· *In Pawn to a Throne* (σε συνεργασία με τον Kenneth Brown), Λονδίνο (John Lane Co.) 1919· *A Child of the Orient*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1914· *Haremlik: Some Pages from the Life of Turkish Women*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1909· *In the Heart of the German Intrigue*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1918· *The Unveiled Ladies of Stamboul*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1923· *Bribed to Be Born*, Νέα Υόρκη (Exposition

Press) 1951. Aristides Phoultrides και Demetra Vaka (μτφρ.), *Modern Greek Stories*, Νέα Υόρκη (Arno Press) 1920.

34. Brown, «Demetra Vaka», ό.π., σ. 13.

35. Στο ίδιο, σ. 14-16.

36. Demetra Vaka, *The Heart of the Balkans*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1917.

37. Στο ίδιο, σ. 4.

38. Vaka, *The Unveiled Ladies of Stamboul*. Η Βακά, προτού γράψει το βιβλίο αυτό, επισκέφτηκε την Τουρκία ύστερα από είκοσι χρόνια απουσίας. Το βιβλίο ήταν αφιερωμένο στον πρίγκιπα Σαμπαχεντίν, για τις ιδέες του για τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ. επίσης το *In the Shadow of Islam* της Βακά, όπου αφηγείται την ιστορία μιας νεαρής φεμινίστριας, αποφοίτου αμερικανικού κολεγίου, που πηγαίνει διακοπές στην Τουρκία ελπίζοντας να εργαστεί για το φωτισμό του τόπου.

39. Demetra Vaka, «Demetra Vaka's Autobiography», *Athene* 9, 2 (Καλοκαίρι 1950), σ. 36.

40. Demetra Vaka, «Demetra Vaka's Autobiography», *Athene* 11, 4 (Χειμώνας 1951), σ. 51.

41. Vaka, *A Child of the Orient*, ό.π., σ. 263-264 (η έμφαση δική μου).

42. Demetra Vaka, «Demetra Vaka's Autobiography», *Athene* 12, 2 (Καλοκαίρι 1951), σ. 25.

43. Vaka, *A Child of the Orient*, ό.π., σ. 296-297.

44. Μόλις του είχε εξηγήσει ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες συνηθιζόταν η καύση των νεκρών αντί για την ταφή σε κοιμητήρια.

45. Το δώρο ήταν μια ελληνική σημαιούλα, την οποία η συγγραφέας θεωρούσε πολύτιμη, ενώ ο φίλος της ο Κιαμήλ δεν μπορούσε να καταλάβει για ποιο λόγο θα έπρεπε να έχει την παραμικρή αξία.

46. Vaka, *A Child of the Orient*, ό.π., σ. 297-298.

47. Για μια κριτική εξέταση της άποψης αυτής, βλ. Jane Flax, *Disputed Subjects: Essays on Psychoanalysis, Politics, and Philosophy*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1993, σ. 101.

48. Ψυχαναλυτές των οποίων η κριτική τοποθετείται στα όρια της φιλοσοφίας με την ψυχανάλυση και την πολιτική επισήμαναν τις εκδηλώσεις αυτού του τύπου διάδρασης στο χώρο της ψυχαναλυτικής πρακτικής. Βλ. Flax, *Disputed Subjects*, ό.π., και ιδίως το κεφάλαιο 5, «Multiples: On the Contemporary Politics of Subjectivity», σ. 92-110, όπου η συγγραφέας προτείνει μια φαινομενολογία των διαφορετικών τρόπων οργάνωσης των υποκειμενικοτήτων και υποστηρίζει ότι σε πολλές περιπτώσεις ασθενών της η ανικανότητα να βιώσουν ταυτόχρονα, αμοιβαία και διακριτά διαφορετικές όψεις της υποκειμενικότητας τους οδήγησε σε μορφές υποκει-

⁴¹⁰ μενικότητας είτε σχιζοειδείς (στις οποίες οι ψυχικές εμπειρίες βρίσκονται σε διάζευξη με τις σωματικές) είτε οριακές (στις οποίες παρουσιάζεται βαθύτατη αίσθηση ανισορροπίας και η συναισθηματική εμπειρία ταλαντεύεται ανάμεσα σε ακραίες καταστάσεις).

49. Βλ. Shoshana Felman, *What Does a Woman Want? Reading and Sexual Difference*, Βαλτιμόρη (Johns Hopkins University Press) 1993, σ. 18-19 (το παράθεμα στη σ. 19).

50. Καθώς μαρτυρεί και η ίδια η συγγραφέας στην αυτοβιογραφία της, στην πολυπολιτισμική της καλλιέργεια οφειλόταν επίσης το ενδιαφέρον πολλών μελών της αμερικανικής διανόησης της εποχής για την ίδια και το λογοτεχνικό έργο της.

51. Το κεφάλαιο για την επίσκεψή της στην Τουρκία ήταν πολύ σύντομο στην αυτοβιογραφία της. Αντίθετα, το ίδιο κεφάλαιο στο *A Child of the Orient* ήταν λεπτομερέστατο και εκτενές.

52. Vaka, *A Child of the Orient*, ό.π., σ. 291-292 (η έμφαση δική μου).

53. Μετά την περιγραφή του επεισοδίου αυτού ακολουθούσε ένα σχόλιο για την αγγλική ιδιοσυγκρασία –και συγκεκριμένα για τον τρόπο με τον οποίο οι Άγγλοι είναι εξωστρεφείς όταν βρίσκονται στο εξωτερικό και εσωστρεφείς όταν παραμένουν στη Βρετανία– και ένα πολιτικό σχόλιο για το πόσο τυχερή θα ήταν η Τουρκία αν βρισκόταν στα χέρια της Βρετανίας.

54. Vaka, *A Child of the Orient*, ό.π., σ. 276-277.

55. Στο ίδιο, σ. 254-255.

56. Στο ίδιο, σ. 276-277.

57. Στο ίδιο, σ. 251.

6

1. Πάρα πολλά αδημοσίευτα απομνημονεύματα και οικογενειακά χρονικά βρίσκονται διάσπαρτα σε ιδιωτικά ή δημόσια αρχεία. Στο κεφάλαιο αυτό βασίζομαι κυρίως σε δημοσιευμένες αυτοβιογραφίες, διότι με ενδιαφέρει η διασπορά παρόμοιων μεταναστευτικών βιοϊστοριών στον δημόσιο χώρο.

2. Georges Gusdorf, «Conditions and Limits of Autobiography», στο James Olney (επιμ.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton (Princeton University Press) 1980, σ. 28-48.

3. Doris Sommer, «“Not Just A Personal Story”: Women’s Testimonios and the Plural Self», στο Bella Brodski (επιμ.), *Life/Lines: Theorizing Women’s Autobiography*, Ithaca, N.Y. (Cornell University Press) 1988, σ. 111.

4. Κάρολος Μάνος, *Η ζωή ενός μετανάστη*, Αθήνα 1964.

5. Στην αυτοβιογραφία του Μάνου υπήρχε και δεύτερος πρόλογος από έναν «διανοούμενο μετανάστη», τον Θεοφάνη Καρβελά. Μολονότι τούτος ο δεύτερος σχολιαστής υπογραμμίζει επίσης τον διδακτικό χαρακτήρα της αυτοβιογραφικής γραφής, στρέφει την προσοχή του αναγνώστη περισσότερο στις απόψεις και στις σκέψεις του παρά στην αξία του βιβλίου ως υποτιθέμενου υποδοχέα μιας ανεπεξέργαστης εμπειρίας.

6. Νίνα Λαδογιάννη, *Ένας Έλληνας στην Αμερική*, Βόλος 1954.

7. Στο ίδιο, σ. 5.

8. Μάνος, ό.π., σ. 123.

9. Εμμανουήλ Πολένης, *Εγκόλπιον μετανάστου. Συμβουλαί, ανέκδοτα, ιστορικά γεγονότα*, Αθήνα 1945.

10. Στο ίδιο, σ. 43.

11. Στο ίδιο, σ. 46.

12. Ο Πολένης ομολογούσε επίσης ότι μετανάστευσε σε τόσο μικρή ηλικία επειδή η γιαγιά του δεν γνώριζε πώς να αναθρέψει «πολιτισμένα» ένα παιδί. Στο ίδιο, σ. 17.

13. Στο ίδιο, σ. 18.

14. Στο ίδιο, σ. 17.

15. Στο ίδιο, σ. 77-78.

16. Στο ίδιο, σ. 56.

17. Στο ίδιο, σ. 68.

18. Στους πιο γνωστούς παρόμοιους οδηγούς περιλαμβάνονταν εκείνοι του Σωκράτη Α. Ξανθάκη, *Ο σύντροφος του Έλληνα εν Αμερική*, Νέα Υόρκη 1903, και του Σεραφείμ Κανουτά, *Ελληνο-αμερικανικός οδηγός*, Νέα Υόρκη 1907.

19. Κανουτάς, *Ελληνο-αμερικανικός οδηγός*, ό.π., σ. 11.

20. Βλ. Thomas Burgess, *Greeks in America*, Βοστώνη 1913· και J. P. Xenides, *The Greeks in America*, Νέα Υόρκη 1922. Ο Μπέργκες ήταν ιερέας της Επισκοπικής Εκκλησίας και μέλος ενός αμερικανικού παραρτήματος της Ενώσεως Αγγλικανικών και Ανατολικών Ορθόδοξων Εκκλησιών, η οποία επιδίωκε τη στενότερη σύνδεση των δύο εκκλησιών. Το βιβλίο του Ξενίδη εμφανίστηκε υπό την αιγίδα της Παγκόσμιας Διεκκλησιαστικής Κίνησης (Inter-Church World Movement). Και οι δύο συγγραφείς αντλούσαν τις πληροφορίες τους από προσωπικές επαφές με μέλη της ελληνικής μεταναστευτικής κοινότητας.

21. Το φαινόμενο της ελληνικής μετανάστευσης στην Αμερική μελετήθηκε συστηματικά και στην Ελλάδα στις αρχές του εικοστού αιώνα, όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο.

22. Henry Pratt Fairchild, *Greek Immigration to the United States*, New Haven (Yale University Press) 1911. Επόπτης της διατριβής ήταν ο αν-

- ⁴¹² θρωπολόγος A. G. Keller. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται αρκετά βιβλία που γράφτηκαν από αμερικανούς κοινωνικούς επιστήμονες γεννημένους στην Αμερική, οι οποίοι ασχολήθηκαν με την περίπτωση της ελληνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ. Βλ. Thomas J. Lacey, *A Study of Social Heredity as Illustrated in the Greek People*, Νέα Υόρκη 1916. Την ίδια εποχή δημοσιεύτηκαν πολλά άρθρα για την ελληνική μετανάστευση σε διάφορα αμερικανικά περιοδικά όπως το *Commonweal*, το *Literary Digest*, το *The Nation*, το *Outlook*, το *The Saturday Evening Post*, το *Common Ground* και το *American Journal of Sociology*.
23. Fairchild, ό.π., σ. xvi.
24. Στο ίδιο, σ. 237.
25. Βλ. Grace Abbott, «A Study of the Greeks in Chicago», *American Journal of Sociology* 15, 3 (Νοέμβριος 1909), σ. 379-393.
26. Στην Ελλάδα γράφονταν επίσης άλλες σχετικές παρουσιάσεις, όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, από έλληνες διανοούμενους που ταξίδευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, επισκέπτονταν τις εκεί ελληνικές κοινότητες και εξέδιδαν τις εντυπώσεις τους. Οι παρουσιάσεις αυτές συνήθως πραγματεύονταν τις συζητήσεις της εποχής τους σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ελληνικής μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες.
27. Βλ. Σεραφείμ Κανουτάς, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, Νέα Υόρκη (Κόσμος) 1918· Σπυρίδων Κωτάκης, *Οι Έλληνες εν Αμερική*, Σικάγο (S. P. Cotakis Press) 1908.
28. Κανουτάς, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, ό.π., σ. 316, 319.
29. Στο ίδιο, σ. 319-320.
30. Στο ίδιο, σ. 19.
31. Στο ίδιο, σ. 19-20.
32. Κανουτάς, *Ελληνο-αμερικανικός οδηγός*, ό.π., σ. 16-17.
33. Βλ. Robert Young, *White Mythologies: Writing History and the West*, Λονδίνο (Routledge) 1990.
34. Οι νομικές και οι πολιτικές πλευρές της διαμάχης καταγράφηκαν επίσημα από το αμερικανικό Υπουργείο Εσωτερικών. Βλ. Decimal File 1910-1929, κ. 3682 (311.674 H 84/1-311.681 SO 8/9) και κ. 3683 (311.681 SO 8/10-311.682 SP 2/5), U.S. Department of State, Record Group 59, National Archives, Washington, D.C.
35. «Public Law No. 207, 65th Congress, S. 4527. An Act to authorize the payment of indemnities to the Government of Greece», Decimal File 1910-1929, κ. 3683, U.S. Department of State, National Archives, Washington, D.C.
36. *Ατλαντίς* 2088, 22 Φεβρουαρίου 1922· το παράθεμα από το κ. 10,

φακ. 6, *Αρχαία Ατλαντίδος*, 1894-1973, Balch Institute for Ethnic Studies, Φιλαδέλφεια.

37. «Social Ethnics. Greeks. J. H. Norris July 11, 1939. Omaha, District #2», κ. Α 749, «Nebraska, Greeks, Essays», Federal Writers Project, Manuscript Division, Library of Congress, Washington. Η διαγραφή της φράσης είναι όπως στο πρωτότυπο.

38. Αυτός ο τύπος άρθρωσης εξετάστηκε στο πέμπτο κεφάλαιο, που αφορά τα κανονιστικά βιογραφικά αφηγήματα.

39. Helen Papanikolas, «Toil and Rage in a New Land: The Greek Immigrants in Utah», *Utah Historical Quarterly* 38 (1970), σ. 97-206.

40. Helen Papanikolas, *Αιμιλία-Γεώργιος*, Salt Lake City (University of Utah Press) 1987 [στο εξής οι παραπομπές γίνονται στην ελληνική έκδοση: Έλεν Παπανικόλα, *Μια ελληνική οδύσσεια στην αμερικανική Δύση*, μτφρ. Μ. Μακρόπουλος, Αθήνα (Εστία) 2005]. Τελευταίο βιβλίο της είναι το *An Amulet of Greek Earth: Generations of Immigrant Folk Culture*, Athens, Ohio (Swallow Press, Ohio University Press) 2002.

41. Στο ίδιο, σ. 391.

42. Στο ίδιο, σ. 80.

43. Στο ίδιο, σ. 61.

44. Στο ίδιο, σ. 45.

45. Helen Papanikolas, «Magerou, the Greek Midwife», *Utah Historical Quarterly* 38 (1970), σ. 50-60.

46. Ο Σαλούτος είχε γράψει αρκετά βιβλία προτού στραφεί στην ιστορία των Ελληνοαμερικανών. Βλ. Theodore Saloutos και John D. Hicks, *Twentieth-Century Populism: Agricultural Discontent in the Middle West, 1900-1939*, Lincoln (University of Nebraska Press) 1952· *The American Farmer and the New Deal*, Ames (Iowa State University Press) 1982.

47. Ο Σαλούτος αναφέρεται στα επαγγελματικά του σχέδια στην πλούσια αλληλογραφία του με ιστορικούς της μετανάστευσης. Βλ. Section I (Correspondence), Theodore Saloutos Collection, Immigration History Research Center, University of Minnesota, Minneapolis (στο εξής Συλλογή Σαλούτου).

48. Theodore Saloutos, *They Remember America: The Story of the Repatriated Greek-Americans*, Berkeley (University of California Press) 1956· *The Greeks in the United States*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1964.

49. Οι φάκελοι αλληλογραφίας που σώζονται στο προσωπικό αρχείο του Σαλούτου υποδεικνύουν ότι είχε γνωρίσει ιστορικούς όπως ο Oscar Handlin, ο Carl Wittke, ο Theodore C. Blegen, ο Carlton C. Qualey και αργότερα ο Rudolf Vecoli και άλλοι. Βλ. Section I (Correspondence), Συλλογή Σαλούτου.

50. K. 65, FF 647, Συλλογή Σαλούτου.
51. «Saloutos to Handlin», 11 Σεπτεμβρίου 1951, κ. 1 FF 6, Section I (Correspondence), Συλλογή Σαλούτου.
52. Saloutos, *They Remember America*, ό.π., σ. 130-131.
53. Στο ίδιο, σ. 117.
54. Στο ίδιο, σ. 124.
55. Βλ. «Diary, September 24–October 11, 1952», εγγραφή της 3ης Οκτωβρίου, σ. 5, κ. 15, FF 87, Συλλογή Σαλούτου.
56. Στο ίδιο, εγγραφή της 4ης Οκτωβρίου, σ. 6-7.
57. Φαίνεται πως το ζήτημα του δεύτερου κύματος της ελληνικής μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες είχε τεράστια σημασία για τη δεύτερη γενιά των ελληνοαμερικανών διανοομένων και ιστορικών. Την 1η Ιουλίου 1976 ο Σαλούτος πήρε συνέντευξη από την Έλεν Παπανικόλα στο Σωλτ Λέικ Σίτυ. Οι επτά σελίδες σημειώσεις που κράτησε από τη συνέντευξη αυτή στο αρχείο του υποδεικνύουν ότι η συζήτησή τους αφορούσε κυρίως τους τρόπους με τους οποίους η παλιότερη ελληνοαμερικανική κοινότητα αντιδρούσε στην άφιξη των νέων ελλήνων μεταναστών και τους μετασχηματισμούς που προσδοκούσαν να επιφέρει αυτό το μεταναστευτικό ρεύμα. Η παρόρμηση του ιστορικού να καταγράψει την πρώιμη ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης σχετιζόταν με τη μεταβαλλόμενη δημογραφία των ελληνοαμερικανικών κοινοτήτων στη μεταπολεμική εποχή. Βλ. «Salt Lake City. July 1, 1976. Lunch with Helen and Nick Papanikolas», K. 84 FF 838, Συλλογή Σαλούτου.
58. Saloutos, *The Greeks in the United States*, ό.π., σ. 20.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

1. Για τη σχέση ανάμεσα στη θεωρητική τοποθέτηση, την πολιτισμική ανάλυση και τη σύγχρονη «κρίση της κουλτούρας», βλ. επίσης Nancy Armstrong, «Who Is Afraid of the Cultural Turn?», *Differences* 12, 1 (Ανοιξη 2001), σ. 17-49.
2. Για μια πειστική διερεύνηση της σχέσης της μετανάστευσης με τις εννοιολογήσεις της εθνικότητας, βλ. Prasenjit Duara, «Nationalists among Transnationals: Overseas Chinese and the Idea of China, 1900-1911», στο Aihwa Ong και Donald Nolini (επιμ.), *Ungrounded Empires: The Cultural Politics of Modern Chinese Transnationalism*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1997, σ. 39-60. Η σύγκριση ανάμεσα στην κινεζική και στην ελληνική διασπορά των αρχών του εικοστού αιώνα μπορεί να προσφέρει πολύτιμες παρατηρήσεις για τους τρόπους με τους οποίους οι διεθνικές μορφές ταύτισης

παρέχουν τα μέσα για την πολιτισμική συμφιλίωση της νεωτερικότητας, της εθνικότητας και της παράδοσης. 415

3. Ένα σημαντικό παράδειγμα μελέτης των επιπτώσεων της ιστορίας της μετανάστευσης στην ανανοηματοδότηση της εθνικής ταυτότητας αποτελεί το βιβλίο της Lisa Lowe, *Immigrant Acts: On Asian American Cultural Politics*, Durham (Duke University Press) 1996.

4. Smadar Lavie και Ted Swedenburg, *Displacement, Diaspora and Geographies of Identity*, Durham (Duke University Press) 1996, σ. 2.

5. Σωτήρης Δημητρίου, *Ν' ακούω καλά το όνομά σου*, Αθήνα (Κέδρος) 1993, σ. 103-104.

6. Gianni Amelio, *Lamerica*, Φλωρεντία (Cecchi Gori Editoria Electronica) 1994.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑ

Ελλάδα

Γενικά Αρχεία του Κράτους.

Αρχείο Ιωάννη Μεταξά. Αλληλογραφία με μετανάστες. Φάκελοι 28, 31, 43, 44, 45.

Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο.

Αρχείο Γεωργίου Πέρρου (1907-1951)

Αρχείο Τσίμπη (1902-1931)

Αρχείο Χρόνη

Αρχείο Πανέρη

Οικογένειες Ελληνοαμερικανών. Φωτογραφίες και Λευκώματα (1940-1960)

Αρχείο Κωστόπουλου (1899-1945)

Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών. Φάκελοι: Μετανάστευσης, Παλινοστούντων, Αγνοουμένων, Φυγάδων, Μεταναστευτικών Κοινοτήτων, Εκπαίδευσης Μεταναστών, Προξενικών Εκθέσεων, Εκκλησίας στις ΗΠΑ, Τύπου, Προπαγάνδας, Καταγραφής Μεταναστών. 1900-1940.

Αρχείο Θεάτρου.

Χειρόγραφα Επιθεωρήσεων. «Παναθήναια 1908».

Χειρόγραφα Επιθεωρήσεων. «Παναθήναια 1910».

Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

Μινεάπολις

Immigration History Research Center, Πανεπιστήμιο της Μινεσότα.

Theodore Saloutos Collection

Kostis Tamias Argoe Papers (1930-1969)

Greek American Collection (μονογραφίες και λευκώματα)

Νέα Υόρκη

New York Historical Society.

- Diary of Alexander Evangelides (1864-1969)
 New York Public Library. Manuscripts and Archives Section.
 Dean Alfange Papers (1927-1988)
 Tamiment Archive of Labor History.
 Poulos Archive
Εμπρός. Εφημερίς Ελλήνων Εργατών της Αμερικής, Σικάγο 1923-1925.
Εμπρός. Εφημερίς Ελλήνων Εργατών της Αμερικής, Νέα Υόρκη 1935-1939.
Η Φωνή του Εργάτου. Όργανον της Ελληνικής Σοσιαλιστικής Ένωσης της Αμερικής, Νέα Υόρκη 1918-1920.
Ελληνοαμερικανικόν Βήμα, Νέα Υόρκη 1941-1946.

Φιλαδέλφεια

- Balch Institute for Ethnic Studies.
Ατλαντίς, national daily Greek newspaper. Records 1894-1973.
 Photographs.
 Gregory G. Lagakos Archive (1912-1982)
 Nicholas Vagioni Archive (1902-1973)
 Miscellaneous. Articles of Incorporation of Greek Associations in the United States.

Ουάσιγκτον.

- Library of Congress, Manuscript Division.
 The U.S. Works Project Administration. Federal Writers Project.
 Socio-Ethnic Field Studies. Life Histories.
 National Archives and Records Administration.
 Consular Dispatches. T-362, Dispatches from U.S. Consuls in Athens, 1837-1906. T-648, Dispatches from U.S. Consuls in Patras, 1874-1906.
 U.S. Department of State, Decimal file: 711.68.M-475, Records of the Department of State Relating to Political Relations between the United States and Greece, 1910-1929.
 U.S. Department of State (RG 59), Decimal File: 1910-1929. «Omaha Riots. Indemnities to Foreign Nationals». Box 3682 (311.674 H 84/1-311.681 SO 8/9). Box 3683 (311.681 SO 8/10-311.682 SP 2/5).

ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

419

Ελλάδα

Πρακτικά της Βουλής. Αθήνα, 1901-1920.

Statistique du commerce spécial de la Grèce avec les pays étrangers. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Τμήμα Στατιστικής, τ. 1905-1920.

Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

Annual Reports of the Commissioner General of Immigration, 1899-1930.

U.S. Department of State. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, with the Annual Message of the President*. Νέα Υόρκη (Kraus Reprint) 1968, τ. 1890-1920.

U.S. Immigration Commission. *Reports of Immigration Commission*, Washington (U.S. Government Printing Office) 1911, τόμ. 1-42.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Abbot, Grace, «A Study of the Greeks in Chicago», *American Journal of Sociology* 15, 3 (Νοέμβριος 1909), σ. 379-393.

Αγγελόπουλος, Γιώργος κ.ά., *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1997.

Alex, Angel, *Καρδιές που ραϊζουν*, Νέα Υόρκη (Divry) 1926.

—, *Το φουστάνι της γυναίκας μου*, χ.τ., χ.χ.

Αλεξόπουλος, Ιωακείμ, *Μελέτη περί εκκλησιαστικής διοργανώσεως του εν Αμερική Ελληνισμού*, Νέα Υόρκη 1919.

—, *Οι κίνδυνοι του εν Αμερική Ελληνισμού και τα μέσα διασώσεως αυτού*, Βοστώνη 1926.

Ålund, Aleksandra και Raoul Granqvist (επιμ.), *Negotiating Identities: Essays on Immigration and Culture in Present-Day Europe*, Amsterdam (Rodopi) 1995.

Aman Amerika Orchestra, *Cafe Aman Amerika: Greek-American Songs Revised and Revisited*, Music World Productions, 1995 (ηχογράφηση).

Άμαντος, Κωνσταντίνος, «Το Αιγαίον και η γεωγραφική διάσπασις του Ελληνισμού», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1923), σ. 345-346.

Amelio, Gianni, *Lamerica*, Φλωρεντία (Cecchi Gori Editoria Electronica) 1994 (ταινία).

—, *Lamerica: Film e storia del film: Sceneggiatura desunta dal Montaggio*, Τορίνο (Einaudi) 1994.

Anderson, Benedict, «Exodus», *Critical Inquiry* 20 (Χειμώνας 1994), σ. 314-327.

- 420 —, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Λονδίνο (Verso) 1983 [ελλ. έκδ.: *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοιχοσμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα (Νεφέλη) 1997].
- Ανδρεάδης, Ανδρέας, *Η ελληνική μετανάστευσις*, Αθήνα 1917.
- Andreadis, Andreas, «Les émigrants grecs aux États-Unis», *Bulletin d' Orient* 212, 213, 220, 222, 226 (1908).
- Anthias, Floya και Nira, Yuval-David, *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour, Class and Anti-racist Struggle*, Λονδίνο (Routledge) 1992.
- Appadurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1996.
- , *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge (Cambridge University Press) 1986.
- Arendt, Hannah, *On Revolution*, Λονδίνο (Penguin Books) 1990 [ελλ. έκδ.: *Για την επανάσταση*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Σκόπελος (Νησίδεις) 2005].
- Armstrong, Nancy, «Who Is Afraid of the Cultural Turn?», *Differences* 12, 1 (Ανοιξη 2001), σ. 17-49.
- Ασημακόπουλος, Ι.Δ., «Μετανάστευσις εις Αμερικήν», *Η Σφαίρα* (12 Μαΐου 1882), σ. 2-3.
- Βαλαώρας, Βασίλειος, «Κληρονομικότητα και περιβάλλον», *Επιστημονική Ηχώ* (Απρίλιος 1936), σ. 50-54.
- , *Ο Ελληνισμός των Ηνωμένων Πολιτειών*, Αθήνα 1937.
- Balibar, Etienne και Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, Λονδίνο (Verso) 1991 [ελλ. έκδ.: *Φυλή, Έθνος, Τάξη – Οι διφορούμενες ταυτότητες*, μτφρ. από τα γαλλικά Άγγελος Ελεφάντης-Ελένη Καλαφάτη, Αθήνα (εκδόσεις Ο Πολίτης) 1991].
- Bammer, Angelika (επιμ.), *Displacements: Cultural Identities in Question*, Bloomington (Indiana University Press) 1994.
- Barkan, Elazar, *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars*, Cambridge (Cambridge University Press) 1992.
- Basch, Linda, Nina Glick Schiller και Christina Szanton Blanc, *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Φιλαδέλφεια (Gordon and Breach) 1994.
- Behar, M.F., *Our National Gates: Shut, Ajar or Open?*, Νέα Υόρκη 1916.
- Bender, Thomas (επιμ.), *Rethinking American History in a Global Age*, Berkeley (University of California Press) 2002.
- Benjamin, Jessica, *Like Objects, Love Objects: Essays on Recognition and Sexual Difference*, New Haven (Yale University Press) 1995.

- Bennet, David (επιμ.), *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*, Λονδίνο (Routledge) 1998.
- Βερέμης, Θάνος και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα (Φιλιππότσης) 1980.
- Berghahn, Volker R., *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone between Philanthropy, Academy, and Diplomacy*, Princeton (Princeton University Press) 2001.
- Bernard, William S. (επιμ.), *American Immigration Policy: A Reappraisal*, Νέα Υόρκη (Harper) 1950.
- Bhabha, Homi, *The Location of Culture*, Λονδίνο (Routledge) 1994.
- , *Nation and Narration*, Λονδίνο (Routledge) 1990.
- Bitzes, John G., «The Anti-Greek riot of 1909-South Omaha», *Nebraska History* 51, 2 (Καλοκαίρι 1970), σ. 199-224.
- Βλαβιανός, Σ., «Ψυχολογία του σύγχρονου ελληνικού λαού», *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις* (1903), σ. 219.
- Boas, Franz, *Changes in the Bodily Form of Descendants of Immigrants*, Washington (U.S. Government Printing Office) 1911.
- Boelhower, William, *Autobiographical Transactions in Modernist America: The Immigrant, the Architect, the Artist, the Citizen*, Udine (Del Bianco) 1992.
- Bogartus, Emory S., *Essentials of Americanization*, Los Angeles (University of Southern California Press) 1920.
- Booras, Bros., *Ημερολόγιον Θερμοπυλών*, Νέα Υόρκη 1904.
- Booras, John, *Αι Ελληνικάί Θερμοπύλαι*, Νέα Υόρκη 1910.
- Bosworth, R. J. B., *Italy and the Wider World, 1860-1960*, Λονδίνο (Routledge) 1996.
- Bourne, Randolph, «Trans-national America», *Atlantic Monthly* 118 (Ιούλιος 1916), σ. 86-97.
- Brah, Avtar, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, Λονδίνο (Routledge) 1996.
- Braidotti, Rosi, *Nomadic Subjects: Embodiments and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1994.
- Brennan, Teresa και Martin Jay (επιμ.), *Vision in Context: Historical and Contemporary Perspectives on Sight*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1996.
- Brewer, John και Ann Berminham (επιμ.), *The Consumption of Culture, 1600-1800: Image, Object, Text*, Λονδίνο (Routledge) 1995.
- Brodski, Bella (επιμ.), *Life/Lines: Theorizing Women's Autobiography*, Ithaca, N.Y. (Cornell University Press) 1988.
- Brown, Kenneth, «Demetra Vaka», *Athene* 9, 1 (Άνοιξη 1948).
- Burgess, Thomas, *Greeks in America*, Βοστώνη 1913.

- 422 Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1990.
- Buxbaum, Edwin Clarence, *The Greek-American Group of Tarpon Springs, Florida: A Study of Ethnic Identification and Acculturation*, Νέα Υόρκη (Arno Press) 1980.
- Γιαννόπουλος, Περικλής, *Εκκλησις προς το πανελλήνιον κοινόν*, Αθήνα 1907.
- , *Νέον Πνεύμα*, Αθήνα 1906.
- Cadava, Eduardo, Peter Connor και Jean-Luc Nancy (επιμ.), *Who Comes after the Subject?*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1991.
- Callinicos, Constance, *American Aphrodite: Becoming Female in Greek America*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1990.
- Cheah, Pheng και Bruce Robbins (επιμ.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling beyond the Nation*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1998.
- Chebithes, Vasilios I., *AHEPA and the Progress of Hellenism in America*, Νέα Υόρκη 1935.
- Chow, Rey, *The Protestant Ethnic and the Spirit of Capitalism*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 2002.
- , *Writing Diaspora: Tactics of Intervention in Contemporary Cultural Studies*, Bloomington (Indiana University Press) 1993.
- Cinel, Dino, *The National Integration of Italian Return Migration, 1870-1929*, Cambridge (Cambridge University Press) 1991.
- Clarke, John, Ch. Critcher και Richard Johnson, *Working-Class Culture: Studies in History and Theory*, Νέα Υόρκη (St. Martin's Press) 1980.
- Clifford, James, «Travelling Cultures», στο Lawrence Grossberg κ.ά. (επιμ.), *Cultural Studies*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1992.
- Cohen, Liz, *Making a New Deal: Industrial Workers in Chicago, 1919-1939*, Cambridge (Cambridge University Press) 1990.
- Contopoulos, Michael, *The Greek Community of New York City: Early Years to 1910*, New Rochelle, N.Y. (Aristides D. Cavatzas) 1992.
- Crook, Paul, *Darwinism, War and History*, Cambridge (Cambridge University Press) 1994.
- Daughters of Penelope, *The 50th Anniversary of the Daughters of Penelope, 1929-1979*, Washington (AHEPA) 1979 (;).
- Δαφνής, Γρηγόριος, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, Αθήνα (Ικαρος) 1955.
- Deleuze, Gilles και Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1987 [1980].
- , «What Is a Minor Literature?», στο Russell Ferguson, Martha Gever,

- Trinh T. Minh-ha και Cornel West (επιμ.), *Out There: Marginalization and Contemporary Cultures*, Cambridge, Mass. (MIT Press) 1990.
- Δενδιάς, Μιχαήλ, *Αι Ελληνικαί Παροικίαι ανά τον κόσμον*, Αθήνα 1919.
- Δημητρίου, Σωτήρης, *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*, Αθήνα (Κέδρος) 1993.
- Δραγούμης, Ίων, *Ελληνικός Πολιτισμός*, Αθήνα 1927 [1914].
- , *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες*, Αθήνα 1927 [1903-1909].
- Drachsler, Julius, *Democracy and Assimilation: The Blending of Immigrants Heritages in America*, Νέα Υόρκη (Macmillan) 1920.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Ήρα, *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*, Αθήνα (Ίδρυμα Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας, Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών) 1986.
- «Empowering the Minor», ειδικό αφιέρωμα του *Journal of Modern Greek Studies* 8, 2 (1990).
- Επιτροπή της Βουλής, *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις. Η Έκθεσις της Επιτροπής της Βουλής και σχετική Πρότασις Νόμου*, Αθήνα 1906.
- Ζανέτης, Ηλίας, *Η Αυτού Μεγαλειότης, ο Μετανάστης*, Νέα Υόρκη (NYL Anatolia Press) 1946.
- Ζολώτας, Ξενοφών, *Μετανάστευσις και οικονομική ανάπτυξις*, Αθήνα 1966.
- Fairchild, Henry Pratt, *Greek Immigration to the United States*, New Haven (Yale University Press) 1911.
- Featherstone, Mike (επιμ.), *Cultural Theory and Cultural Change*, Λονδίνο (Sage Publications) 1992.
- Felman, Shoshana, *What Does a Woman Want? Reading and Sexual Difference*, Βαλτιμόρη (Johns Hopkins University Press) 1993.
- Fenton, Heike και Melvin Hecker, *The Greeks in America, 1528-1977: A Chronology and Fact Book*, Νέα Υόρκη (Oceana Publications) 1978.
- Flax, Jane, *Disputed Subjects: Essays on Psychoanalysis, Politics, and Philosophy*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1993.
- , *Thinking Fragments: Psychoanalysis, Feminism, and Postmodernism in the Contemporary West*, Berkeley (University of California Press) 1990.
- Folkmar, Daniel και Elnora Folkmar, *Dictionary of Races or Peoples*, Washington (U.S. Government Printing Office) 1911.
- Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*, Λονδίνο (Tavistock) 1974 [1969] [ελλ. έκδ.: *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα (Εξάντας) 1987].
- , «Nietzsche, Genealogy, History», στο Donald Bouchard (επιμ.), *Language, Counter-Memory, Practice*, Ithaca (Cornell University Press) 1977 [1971].

- 424 Freud, Sigmund, *The Interpretation of Dreams* (μτφρ. James Strachey), Νέα Υόρκη (Basic Books) 1955 [ελλ. έκδ.: *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα (Επίκουρος) 1993].
- Galton, Francis, *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences*, Λονδίνο (Macmillan) 1869.
- , *Inquiries into Human Faculty and Its Development*, Λονδίνο (Macmillan) 1883.
- Georgakas, Dan, *Greek America at Work*, Νέα Υόρκη (Smyrna Press) 1992.
- Georgakas, Dan και Charles C. Moskos (επιμ.), *New Directions in Greek American Studies*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1991.
- Gilroy, Paul, *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1993.
- , «Cultural Studies and Ethnic Absolutism», στο Lawrence Grossberg, Cary Nelson και Paula A. Treichler (επιμ.), *Cultural Studies*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1992.
- Goldberg, David Theo (επιμ.), *Anatomy of Racism*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1990.
- Gossett Thomas, *Race: The History of an Idea in America*, Dallas (Southern Methodist University) 1963.
- Grant, Madison και Chas. Stewart Davison (επιμ.), *The Alien in Our Midst*, Νέα Υόρκη (Galton Publishing Co.) 1923.
- Greek Archives, *The Rebetiko Song in America 1920-1940*, vol. I (ηχογράφηση μουσικής, FM Records SA) 1993.
- Hall, Stuart, «Cultural Identity and Diaspora», στο Jonathan Rutherford (επιμ.), *Identity: Community, Culture, Difference*, Λονδίνο (Lawrence & Wishart) 1990.
- Hall, Stuart κ.ά., *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*, Λονδίνο (Macmillan) 1978.
- Handlin, Oscar, *Race and Nationality in the United States*, Βοστώνη (Little Brown) 1957.
- Hardt, Michael και Antonio Negri, *Empire*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 2000 [ελλ. έκδ.: *Αυτοκρατορία*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Αθήνα (Scripta) 2002].
- Hauser, Philip Morris, *Local Community Fact Book: Chicago Metropolitan Area*, Σικάγο 1938.
- Hebdige, Dick, *Subculture: The Meaning of Style*, Λονδίνο (Methuen) 1979 [ελλ. έκδ.: *Υπο-κουλτούρα: το νόημα του στυλ*, μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη, Αθήνα (Γνώση) 1981].
- Higham, John, *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925*, New Brunswick, N.J. (Rutgers University Press) 1988.

- Hoerder, Dirk, *Labor Migration in the Atlantic Economies: The European and North American Working Classes during the Period of Industrialization*, Westport, Conn. (Greenwood Publishing Group) 1985.
- Hoerder, Dirk και Leslie Page Moch (επιμ.), *European Migrants: Global and Local Perspectives*, Βοστώνη (Northeastern University Press) 1996.
- Hunt, Milton B., «The Housing of Non-family Groups of Men in Chicago», *American Journal of Sociology* 16 (1910), σ. 145-171.
- Θεοδοκάς, Γιώργος, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Αθήνα (Ικαρος) 1954.
- Iggers, Georg, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown (Wesleyan University Press) 1968.
- , *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hanover N.H. (Wesleyan University Press) 1997 [1993] [ελλ. έκδ.: *Η ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα: Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Αθήνα (Νεφέλη) 1999].
- Ignatiev, Noel, *How the Irish Became White*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1995.
- International Labor Office, *Emigration and Migration: Legislation and Treaties*, Γενεύη 1922.
- Jacobson, Matthew Frye, *Barbarian Virtues: The United States Encounters Foreign Peoples at Home and Abroad, 1876-1917*, Νέα Υόρκη (Hill and Wang) 2000.
- , *Special Sorrows: The Diasporic Imagination of Irish, Polish and Jewish Immigrants in the United States*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1995.
- , *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1998.
- Jannopoulos, Helen Phiamolis, *And across Big Seas*, Caldwell, Idaho (Caxton) 1949.
- Jenks, Jeremiah κ.ά., *The Immigration Problem: A Study of American Immigration Conditions and Needs*, Νέα Υόρκη (Funk & Wagnalls) 1912.
- Johnson, Richard, «Frameworks of Culture and Power: Complexity and Politics in Cultural Studies», *Critical Studies* 3, 1 (1991).
- , «Towards a Cultural Theory of the Nation: A British-Dutch Dialogue», στο Annemieke Galema κ.ά. (επιμ.), *Images of the Nation: Different Meanings of Dutchness 1870-1940*, Amsterdam (Rodopi) 1993.
- Kallen, Horace, *Culture and Democracy in the United States*, Νέα Υόρκη (Boni and Liveright) 1924.
- Καλλίμαχος, Δημήτριος, *Νεοελληνικός πολιτισμός. Δυνατοί χαρακτήρες. Οι κατά τους τελευταίους τρεις αιώνες αγωνισθέντες διά την αναγέννησιν*

- του Ελληνικού Έθνους. Ηρώες και μάρτυρες. Οι ηγέτες του Φωτισμού των Ελλήνων. Συγγραφείς και Διδάσκαλοι του Γένους. Εθνικοί Ευεργέται. Οι ανά τον κόσμο διαπρέψαντες μετανάσται, Νέα Υόρκη (Εθνικός Κήρυξ) 1927.
- , *Πώς προοδεύουν οι Αμερικανοί. Το πνεύμα, οι αρχαί και ο κώδικς των σύγχρονων αμερικανικών επιχειρήσεων*, Νέα Υόρκη (Εθνικός Κήρυξ) 1934.
- , *Το Ευαγγέλιον υπό σύγχρονον πνεύμα. Ψυχολογικά έρευναι-Φιλοσοφήματα επί της ζωής-Κοινωνικά προβλήματα-Χαρακτήρες*, Νέα Υόρκη (Εθνικός Κήρυξ) 1925.
- Kalogeras, Yiorgos, «A Child of the Orient as American Storyteller: Demetra Vaka-Brown», *Working Papers of the English Department, Aristotle University, Θεσσαλονίκη* 1989, σ. 187-193.
- , «“The Other Space” of Greek America», *American Literary History* 10, 4 (1998), σ. 702-724.
- , «Suspended Souls, Ensnaring Discourses: Theano Papazoglou-Margaris’ Immigration Stories», *Journal of Modern Greek Studies* 8, 1 (Μάιος 1990), σ. 85-96.
- Κανουτάς, Σεραφείμ, *Ελληνο-αμερικανικός οδηγός*, Νέα Υόρκη 1907.
- , *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, Νέα Υόρκη (Κόσμος) 1918.
- Kaplan Caren, *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*, Durham (Duke University Press) 1996.
- Κατσαίνος, Γεώργιος, *Η σύφιλις και οι συγκακούργοι της. Κοινωνία, πολιτεία και ιατρός*, Νέα Υόρκη (Κόσμος) 1922.
- Κατσιαρδή-Hering, Όλγα, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1751-1830*, Αθήνα 1984.
- Kaufman, Rhoda, «The Yiddish Theater in New York and the Immigrant Jewish Community: Theater as a Secular Ritual», διδακτορική διατριβή, University of California, Berkeley 1986.
- Kitroeff, Alexander, *The Greeks in Egypt, 1919-1937: Ethnicity and Class*, Λονδίνο (Ithaca Press) 1989.
- , «The Transformation of Homeland-Diaspora Relations: The Greek Case in the Nineteenth and Twentieth Centuries», στο John M. Fossey (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora: From Antiquity to Modern Times*, τόμ. 2, *From 1453 to Modern Times*, Amsterdam (J.C. Gieben) 1991.
- Κόλλιας, Σήφης, Δημ. *Καλλίμαχος. Μια άρτια αγωνιστική συνείδηση*, Αθήνα 1963.
- Koshy, Susan, «American Nationhood as Eugenic Romance», *Differences* 12, 1 (Ανοιξη 2001), σ. 50-78.

- Κωτάκης, Σπυρίδων, *Οι Έλληνες εν Αμερική*, Σικάγο (S. P. Kotakis Press) 1908.
- Lacan, Jacques, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, Νέα Υόρκη (W.W. Norton) 1981 [1973] [ελλ. έκδ.: *Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου, Αθήνα (Κέδρος-Ράππα) 1982].
- Lacey, Thomas J., *A Study of Social Heredity as Illustrated in the Greek People*, Νέα Υόρκη 1916.
- Λαδογιάννη, Νίνα, *Ένας Έλληνας στην Αμερική*, Βόλος 1954.
- Λαμπρόπουλος, Νίκος, *Ιερείς και παπάδες*, San Francisco (California Greek Newspaper) 1935.
- , *Οι φωστήρες*, San Francisco 1925.
- , *Ο κακός δρόμος*, San Francisco (Prometheus Publishing) 1928.
- Lane, A. T., *Solidarity or Survival? American Labor and European Immigrants, 1830-1924*, Νέα Υόρκη (Greenwood Press) 1987.
- Lauck, Jett., «Industrial Communities», *Survey* (7 Ιανουαρίου 1911), σ. 585-586.
- Lavie, Smadar και Ted Swedenburg, *Displacement, Diaspora and Geographies of Identity*, Durham (Duke University Press) 1996.
- Leontis, Artemis, *Topographies of Hellenism: Mapping the Homeland*, Ithaca (Cornell University Press) 1995 [ελλ. έκδ.: *Τοπογραφίες του Ελληνισμού: Χαρτογραφώντας την πατρίδα*, μτφρ. Παναγιώτης Στογιάννος, Αθήνα (Scripta) 1998].
- , «Women's Fabric Arts in Greek America», *Laographia. A Journal of International Greek Folklore Society* 12, 3 (Μάιος-Ιούνιος 1995), σ. 5-11.
- Λιάκος, Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα (Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας Εμπορικής Τράπεζας Ελλάδος) 1993.
- , *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1985.
- Λουμάς (Θεοφιλάκης), Ευστράτιος, *Οι περιπλανώμενοι*, Νέα Υόρκη (Stamatakis CH. M.) 1918.
- Lowe, Lisa, *Immigrant Acts: On Asian American Cultural Politics*, Durham (Duke University Press) 1996.
- Ludmerer, Kenneth M., «American Genetics and Eugenics Movement: 1905-1935», *Journal of the History of Biology* 2, 2 (Φθινόπωρο 1969), σ. 337-362.
- Λυκούδης, Εμμανουήλ, *Οι μετανάσται*, Αθήνα (εκδ. Πρόσκοπος) 1919.
- Μακρίδης, Νίκος, *Αι υπηρεσίες υγιεινής εν Ελλάδι*, Αθήνα 1933.
- Μάνος, Κάρολος, *Η ζωή ενός μετανάστη*, Αθήνα 1964.

- 428 Μαυρογορδάτος, Γ. και Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης) 1988.
- McRobbie, Angela, *Feminism and Youth Culture*, Λονδίνο (Macmillan) 1991.
- Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίδα, τ. 1-22 (Ιανουάριος 1910-Δεκέμβριος 1932).
- Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ, τ. 1-25 (Ιούλιος 1915-Σεπτέμβριος 1939).
- Michaels, Walter, *Our America: Nativism, Modernism, and Pluralism*, Durham (Duke University Press) 1995.
- Michalaros, Dimitris, «The Chronicle of Halsted Street», *Athene* 24, 1 (Άνοιξη 1963), σ. 44.
- Moskos, Charles C., *Greek Americans, Struggle and Success*, Englewood Cliffs, N.J. (Prentice-Hall) 1980.
- Μπαλάνος, Σίμος, *Εκθεσεις του Αποσταλλέντος εις Ιταλίαν Τμηματάρχου της Μεταναστεύσεως προς τον Υπουργόν Εσωτερικών*, Αθήνα 1911.
- Mumford, Lewis, *The Story of Utopias*, Νέα Υόρκη (Boni and Liveright) 1922 [ελλ. έκδ.: *Η ιστορία των ουτοπιών*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Σκόπελος (Νησίδες) 1998].
- Ngai, Mae, «The Architecture of Race in American Immigration Law: A Re-examination of the Immigration Act of 1924», *Journal of American History* 86 (1999), σ. 59-86.
- Nystrom, Paul Henry, *Economic Principles of Consumption*, Νέα Υόρκη (Ronald Press Co.) 1929.
- Ξανθάκης, Σωκράτης Α., *Ο σύντροφος του Έλληνα εν Αμερική*, Νέα Υόρκη 1903.
- Οικονομίδου-Σαραντίδου, Μαρία, *Οι Έλληνες της Αμερικής, όπως τους είδα*, Νέα Υόρκη (Divry) 1916.
- Olney, James (επιμ.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton (Princeton University Press) 1980.
- Ong, Aiwa, *Flexible Citizenship: The Cultural Logic of Transnationality*, Durham (Duke University Press) 1999.
- Ong, Aiwa και Donald Nomini (επιμ.), *Ungrounded Empires: The Cultural Politics of modern Chinese Transnationalism*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1997.
- Papacosma, Victor, «The Greek Press in America», *Journal of Hellenic Diaspora* 5, 4 (Χειμώνας 1979), σ. 45-61.
- Παπάζογλου-Μάργαρη, Θεανώ, *Χρονικό του Χόλστεντ Στρητ: Ελληνοαμερικανικά Διηγήματα*, Αθήνα (Φέξης) 1962.

- Papanikolas, Helen Zeese, *Αιμιλία-Γεώργιος*, Salt Lake City (University of Utah Press) 1987 [ελλ. έκδ.: *Μια ελληνική οδύσσεια στην αμερικανική Δύση*, μτφρ. Μ. Μακρόπουλος, Αθήνα (Εστία) 2005].
- , *An Amulet of Greek Earth: Generations of Immigrant Folk Culture*, Athens, Ohio (Swallow Press, Ohio University Press) 2002.
- , «The Greeks of Carbon County», *Utah Historical Quarterly* 22, 2 (Απρίλιος 1954), σ. 143-164.
- , «Magerou, the Greek Midwife», *Utah Historical Quarterly* 38 (1970), σ. 50-60.
- , «Toil and Rage in a New Land: The Greek Immigrants in Utah», *Utah Historical Quarterly* 38 (1970), σ. 97-206.
- Παπαχριστοδούλου, Πολ., «Μια γιγαντιαία μορφή της Θράκης εις την Νέαν Υόρκην», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 23 (1958), σ. 403-405.
- Park, Robert, *The Immigrant Press and Its Control*, Νέα Υόρκη (Harper & Brothers) 1922.
- Passerini, Luisa, «Becoming a Subject in the time of the Death of the Subject», ανακοίνωση στο 4ο Ευρωπαϊκό Φεμινιστικό Ερευνητικό Συνέδριο, Μπολόνια (Σεπτέμβριος 2000). Διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.women.it/cyberarchive/files/passerini.htm.
- , *Identità culturale Europea: Idee, sentimenti, relazioni*, Φλωρεντία (La Nuova Italia) 1998.
- (επιμ.), *Across the Atlantic: Cultural Exchanges between Europe and the United States*, Βρυξέλλες (P.I.E.-Peter Lang) 2000.
- Patterson, James, «The Unassimilated Greeks of Denver», *Anthropological Quarterly* 43 (Οκτώβριος 1970), σ. 245-249.
- Pavalko, Ronald M., «Racism and the New Immigration: A Reinterpretation of the Assimilation of White Ethnics in American Society», *Sociology and Social Research* 65, 1 (1980), σ. 56-77.
- Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece*, Παρίσι (Mouton) 1962.
- Peyser, Thomas, *Utopia and Cosmopolis: Globalization in the Era of American Literary Realism*, Durham (Duke University Press) 1998.
- Phoultrides, Aristides και Demetra Vaka (μτφρ.), *Modern Greek Stories*, Νέα Υόρκη (Arno Press) 1920.
- Πολένης, Εμμανουήλ, *Εγκόλπιον μετανάστου. Συμβουλαί, ανέκδοτα, ιστορικά γεγονότα*, Αθήνα 1945.
- Poster, Mark, *The Information Subject*, Νέα Υόρκη (Routledge) 2001.
- Pozzetta, George E. (επιμ.), *Nativism, Discrimination, and Images of Immigrants*, Νέα Υόρκη (Garland Publishing) 1991.

- 430 Πρωτονοτάριος, Αθανάσιος, *Το Προσφυγικόν Πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, Αθήνα (Πυρός) 1929.
- Psomiades, Harry J. και Alice Scourby (επιμ.), *The Greek-American Community in Transition*, Νέα Υόρκη (Pella Publishing) 1982.
- «Πώς θα σωθώμεν από της ερημώσεως», *Η Σφαίρα* (17 Μαρτίου 1907), σ. 1.
- Ρέπουλης, Εμμανουήλ, *Μελέτη περί μεταναστεύσεως μετά σχεδίου νόμου*, Αθήνα 1912.
- Richards, Barry (επιμ.), *Crises of the Self*, Λονδίνο (Free Association Press) 1989.
- Roberts, Kenneth, *Why Europe Leaves Home*, Indianapolis (Bobbs & Merrill) 1922.
- Rodgers, Daniel, *Atlantic Crossings: Social Politics in a Progressive Age*, Cambridge, Mass. (Belknap Press of Harvard University Press) 1998.
- Roediger, David (επιμ.), *Towards the Abolition of Whiteness: Essays on Race, Politics and Working Class History*, Λονδίνο (Verso) 1994.
- Ροζάκος, Νίκος, *Το νεοελληνικό θέατρο στην Αμερική, 1903-1950*, San Francisco (Falcon Associates) 1985.
- Rogers, James Allen, «Darwinism and Social Darwinism», *Journal of the History of Ideas* 33, 2 (1986), σ. 265-280.
- Rosen, Bernard C., «Race, Ethnicity, and the Achievement Syndrome», *American Sociological Review* 24, 1 (Φεβρουάριος 1959), σ. 47-60.
- Ρουσοπούλου Αγνή, *Οδηγός Ιδρυμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Αθήνα 1936.
- Saloutos Theodore, *The Greeks in the United States*, Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1964.
- , *They Remember America: The Story of the Repatriated Greek-Americans*, Berkeley (University of California Press) 1956.
- Saneth, Edward, *American Historians and European Immigrants, 1875-1925*, Νέα Υόρκη (Russell and Russell) 1965 [1948].
- Sassen, Saskia, *Guests and Aliens*, Νέα Υόρκη (New Press) 1999.
- Saunier, Guy (επιμ.), *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, Αθήνα (Ερμής) 1990.
- Schneirov, Matthew, *The Dream of a New Social Order: Popular Magazines in America, 1893-1914*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1994.
- Scourby, Alice, *The Greek Americans*, Βοστώνη (Twayne Publishers) 1984.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, *Between Men: English Literature and Male Homosexual Desire*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1985.
- Showalter, Elaine (επιμ.), *Speaking of Gender*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1989.
- Singh, A., J. Skerrett και R. Hogan (επιμ.), *Memory, Narrative, and Identity: New*

- Essays in Ethnic American Literatures*, Βοστώνη (Northeastern University Press) 1994.
- Σκληρός, Γεώργιος, *Τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού*, Αλεξάνδρεια (Γράμματα) 1919.
- Smith, Sidonie, *Subjectivity, Identity and the Body: Women's Autobiographical Practices in the Twentieth Century*, Bloomington (Indiana University Press) 1993.
- Smith, Sidonie και Julia Watson (επιμ.), *De/colonizing the Subject: the Politics of Gender in Women's Autobiographies*, Minneapolis (University of Minnesota Press) 1992.
- Sollors, Werner, *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*, Οξφόρδη (Oxford University Press) 1986.
- , *Neither Black nor White and Yet Both: Thematic Explorations of Interracial Literature*, Νέα Υόρκη (Oxford University Press) 1997.
- Spivak, Gayatri, «Foundations and Cultural Studies», στο Hugh J. Silverman (επιμ.), *Questioning Foundations: Truth/Subjectivity/Culture*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο (Routledge) 1993.
- , «The Political Economy of Women as Seen by a Literary Critic», στο Elizabeth Weed (επιμ.), *Coming to Terms: Feminism. Theory, Politics*, Νέα Υόρκη (Routledge) 1989.
- Steiner, Edward, *On the Trail of the Immigrant*, Νέα Υόρκη (Fleming H. Revell Co.) 1906.
- Stepan, Nancy, *The Idea of Race in Science: Great Britain, 1800-1960*, Λονδίνο (Macmillan) 1982.
- Stoianovich, Traian, «The Conquering, Balkan, Orthodox Merchant», *Journal of Economic History* 20 (1960), σ. 234-313.
- Σωτηροπούλου, Χρυσάνθη, *Η μετανάστευση στον ελληνικό κινηματογράφο*, Αθήνα 1994.
- Talbot, Winthrop, *Americanization, Principles of Americanism, Essentials of Americanization, Technic of Race-Assimilation: Annotated Bibliography*, Νέα Υόρκη (H. W. Wilson Co.) 1917.
- Taylor, Carol M., «W. E. B. Dubois's Challenge to Scientific Racism», *Journal of Black Studies* 11, 4 (1981), σ. 449-460.
- Theodoratus, Robert James, *A Greek Community in America*, Tacoma, Wash./Sacramento Calif. (Sacramento Anthropological Society, Sacramento State College) 1971.
- Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Νέα Υόρκη (Oxford University Press) 1997 [ελλ. έκδ.: *Βαλκάνια, η δυτική φαντασίωση*, μτφρ. Ιουλία Κολοβού, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 2000].
- Τουρνάκης, Ιωάννης, *Διεθνής μεταναστευτική κίνησις*, Αθήνα 1930.

- 432 —, *Μετανάστευσις και μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα 1923.
 Τριανταφυλλίδης, Μανόλης, *Έλληνες της Αμερικής. Μια ομιλία*, Αθήνα 1952.
 Φαλάγκκα, Μαρίκα Μ., «Οι φθισικές», *Ελληνίς* 12 (1932), σ. 255.
 Vaka-Brown, Demetra, *Bribed to be Born*, Νέα Υόρκη (Exposition Press) 1951.
 —, *A Child of the Orient*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1914.
 —, *A Duke's Price*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1910.
 —, *The First Secretary* (σε συνεργασία με τον Kenneth Brown), Νέα Υόρκη (B. W. Dodge Company) 1907.
 —, «For a Heart for Any Fate», *Athene* 8, 3 (Φθινόπωρο 1947) – *Athene* 13, 4 (Χειμώνας 1954).
 —, *The Grasp of the Sultan*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1916.
 —, *Haremluk: Some Pages from the Life of Turkish Women*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1909.
 —, *The Heart of the Balkans*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1917 [ελλ. έκδ.: *Στην καρδιά των Βαλκανίων*, μτφρ. Άλκηστις Δήμα, Αθήνα (Πατάκης) 1999].
 —, *In the Heart of German Intrigue*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1918.
 —, *In Pawn to a Throne* (σε συνεργασία με τον Kenneth Brown), Λονδίνο (John Lane Company) 1919.
 —, *In the Shadow of Islam*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) 1911.
 —, *The Unveiled Ladies of Stamboul*, Βοστώνη (Houghton Mifflin) και Cambridge (Riverside Press) 1923.
 Vardoulakis, Mary, *Gold in the Streets*, Νέα Υόρκη (Dodd, Mead) 1945.
 Verdicchio, Pasquale, *Bound by Distance: Rethinking Nationalism through the Italian Diaspora*, Λονδίνο (Associated University Presses) 1997.
 Vlachos, Evan., *The Assimilation of Greeks in the United States, with Special Reference to the Greek Community of Anderson, Indiana*, Αθήνα (Ε.Κ.Κ.Ε.) 1968.
 Wald, Priscilla, *Constituting Americans: Cultural Anxiety and Narrative Form*, Durham (Duke University Press) 1995.
 Weatherford, Doris, *Foreign and Female: Immigrant Women in America, 1840-1930*, Νέα Υόρκη (Schocken Books) 1986.
 Χάρης, Πέτρος, «Ο διασημότερος Έλληνας της Αμερικής», *Νέα Εστία* (τεύχος Χριστουγέννων) 1955.
 Χασιώτης, Ιωάννης Κ., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη (Βάνιας) 1993.
 Χατζηιωσήφ, Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Α1-Α2, Β1-Β2, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 1999-2003.
 Χατζηπανταζής, Θεόδωρος και Λίλα Μαράκα, *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, Αθήνα (Εστία) 1977.

- Xenides, J.P., *The Greeks in America*, Νέα Υόρκη 1922.
- Χριστοφής, Χρίστος, *Υψηλή προς σύνταξιν νομοσχεδίου περί μεταναστεύσεως*, Πειραιάς 1905.
- Yans-McLaughlin, Virginia (επιμ.), *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*, Νέα Υόρκη (Oxford University Press) 1990.
- Young, Robert, *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*, Λονδίνο (Routledge) 1995.
- , *White Mythologies: Writing History and the West*, Λονδίνο (Routledge) 1990.
- Žižek, Slavoj, *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*, Λονδίνο (Verso) 1991.

